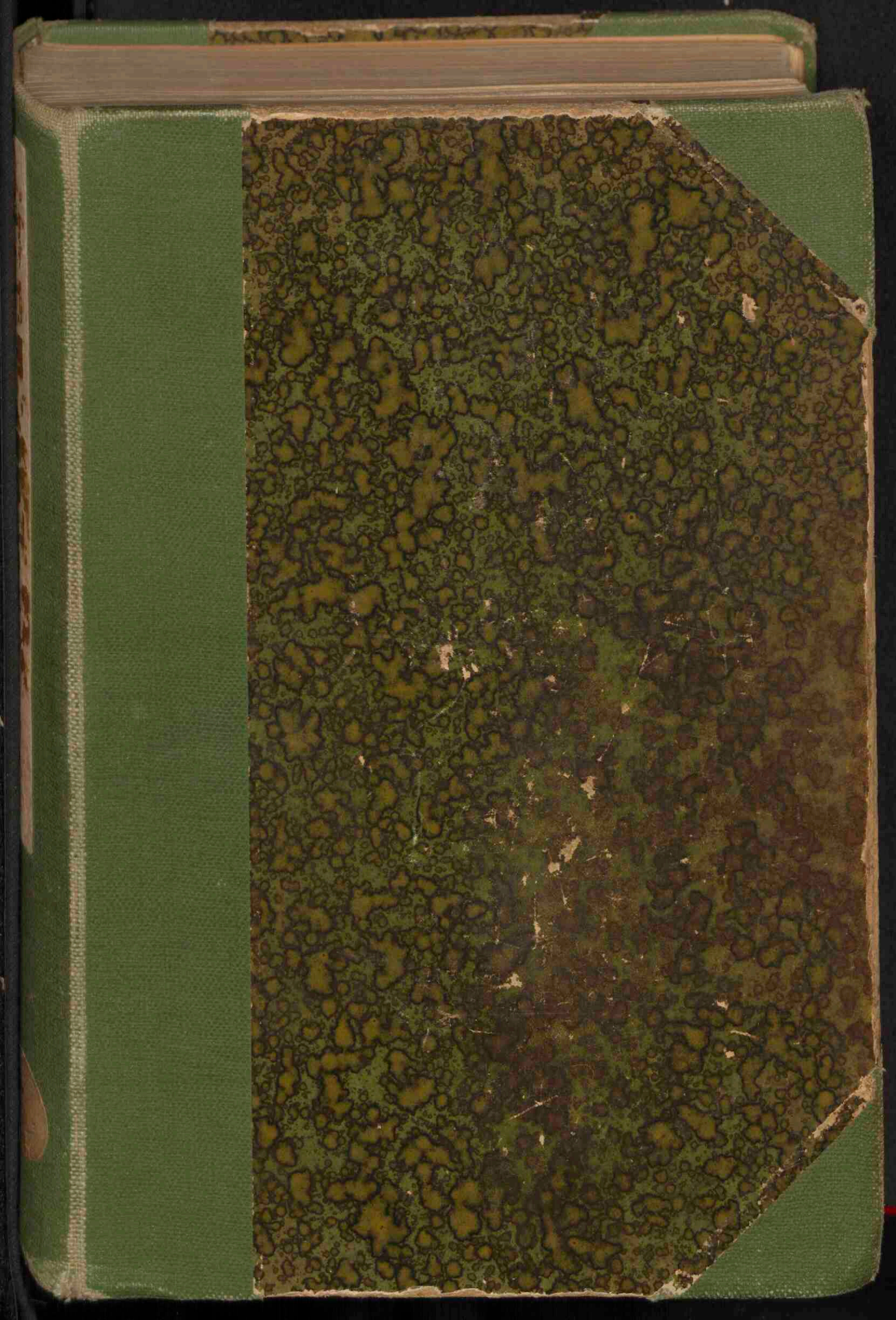

Het woord : een studie omtrent de grondslag van taal en taalgebruik

<https://hdl.handle.net/1874/321442>

HET WOORD

EEN STUDIE OMTRENT DE GROND-
SLAG VAN TAAL EN TAALGEBRUIK

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK UTRECHT

3871 7520

A. qu. 192, 1935

HET WOORD

EEN STUDIE OMTRENT DE GRONDSLAG VAN TAAL EN TAALGEBRUIK

Proefschrift ter verkrijging van de graad van
Doctor in de Letteren en Wijsbegeerte aan de
Rijks-Universiteit te Utrecht, op gezag van de
Rector-Magnificus Prof. Dr. H. Bolkestein, Hoog-
leraar in de Faculteit der Letteren en Wijs-
begeerte, volgens besluit van de Senaat der
Universiteit, tegen de bedenkingen van de
Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte te ver-
dedigen op Vrijdag 7 Juni 1935,
des namiddags te 3 uur

DOOR

ANTON JOANNES BERNARDUS
NICOLAAS REICHLING S.J.

GEBOREN TE NIJMEGEN

1935

UITGEVERIJ J. J. BERKHOUT, NIJMEGEN

AAN MIJN OUDERS

De terugblik over de studie-periode in de faculteit der Letteren en Wijsbegeerte aan de Utrechtse Universiteit, waarvan deze dissertatie de afsluiting betekent, stelt mij helder de plicht van dankbaarheid voor ogen, die mij op dit ogenblik te vervullen staat.

En dan, Hooggeleerde *de Vooy*s, Hooggeachte Promotor, gaan mijn eerste woorden uit naar U, die voor mij de verpersoonlijking der beheerste wetenschappelijke nauwgezetheid zijt geworden, waarbij ik in mijn werk niet te zeer hoop ten achter te blijven. De vrijheid, die U tenslotte liet, om naar eigen inzicht te trachten de problemen, die U eens stelde, op te lossen, beschouw ik als een kostbaar gewin uit Uw opleiding, die tot juist gebruik der vrijheid schoolde. Voor al Uw zorg aan mijn proefschrift besteed, en voor Uw voortdurende belangstelling en grote tegemoetkomendheid in de moeilijkheden die mijn studie-jaren meebrachten, dank ik U van ganser harte.

Hooggeleerde *van Hamel*, het is op Uw aansporing en door Uw hulp geweest, dat ik de studie aan deze Universiteit kon aanvangen; het waren Uw steun en voorlichting, die mij steeds de weg verlichtten of voortekenden; zonder deze, Uw persoonlijke toewijding aan mijn belangen, was dit werk nooit geschreven. Wat ik daarenboven aan Uw wetenschap dank, is geen minder goed, dan het zo juist genoemde. Het is mij een vreugde dit te kunnen uitspreken, en er U hiér openlik voor te mogen danken.

Hooggeleerde *Roels* en *Ovink*, de wijze waarop Uw beider welwillendheid mij in staat stelde de elders begonnen studie Uwer wetenschappen, onder Uw leiding, te vervolledigen en te voltooien, stemt mij tot grote erkentelijkheid.

Hooggeleerde *Kernkamp*, de dankbare herinnering aan de altijd boeiende uren Uwer voordrachten, zowel te Utrecht, als vroeger aan de Nederlandse Handelshogeschool te Rotterdam, zal mij steeds bijblijven.

Hooggeleerde *Oppermann*, Uw lessen gaven mij een inzicht in 'n

periode onzer geschiedenis, dat mij zonder deze niet zou zijn geworden. Ik dank U daarvoor oprecht.

Hooggeleerde *Franken*, ik ben U erkentelijk voor Uw welwillendheid, bij de voorbereiding mijner stellingen betoond.

Het is mij een eer, de grote belangstelling van *Prof. Dr. H. J. Pos* te Amsterdam, hier met erkentelijkheid te mogen noemen. *Prof. Pos* dank ik de aanwijzing die mij er toe bracht, het zins-begrip — altans als vergelijkings-moment — mede in mijn werk op te nemen.

Er rest mij tenslotte, met de grootste dankbaarheid de medewerking te vermelden van *Prof. Dr. Theo Rutten* te Nijmegen. Zijn raad was mij, in vriendschappelijk overleg van vele uren en dagen, bij elk hoofdstuk opnieuw, een onwaardeerlike steun.

INLEIDING

Het wordt gewoonte taal-wetenschappelijke beschouwingen, waarin 'n schrijver tracht zich alzijdig rekenschap te geven van de verschijnselen die hij bestudeert, *taal-philosophie* te noemen. Wat er volgens deze opvatting voor de linguïstiek ter bestudering rest is niet duidelijk. Dieper op de verschijnselen ingaan heet dan *philosofieren*, wat minder diep dóórdringen zou *wetenschap* moeten zijn! De schrijver van dit werk heeft omtrent filosofie en wetenschap een ander idee. Voor hem heeft elke *wetenschap*, in de verklaring der verschijnselen die zij bestudeert, zélf het laatste woord, en schiet zij tekort als zij niet altans trácht, dit laatste woord te geven. Ongetwijfeld: háár laatste woord is niet hét laatste woord; zij kan niet zelf haar object plaatsen in de hiërarchie der dingen, evenmin als zij kan zeggen waarom haar object in de samenhang aller werkelijkheid is zoáls het is. Doch, de vraag naar dié verhoudingen, en die wetten, gaat haar evenmin aan, als het de filosofie aangaat op welke wijze de objecten der wetenschappen zich in hun concrete verschijning openbaren. De *wetenschap* is, op haar gebied, autonoom; dat wil zeggen: zij heeft haar eigen wetmatigheid. Autonomie is niet gelijkkluidend met onafhankelijkheid. — Onder *taal-philosophie* verstaat de schrijver dan ook wat ánders dan: het diepst doordringen in de wetten die het taalgebeuren als verschijnings-vorm beheersen. Zijn studie is een poging dit láatste te doen; en dat is beoefening der linguïstiek, dat is taal-*wetenschap* en geen taal-*philosophie*. Als linguïst heeft hij de plicht, naarmate hij zijn objecten anders beschouwt, verschillende definities te geven: individuüm est inefabile. — Hij herhaalt dat, naar zijn mening, 'n linguïstiek die omtrent háár object niet 't laatste woord zegt, tekort schiet. Dit betekent niet, dat hij zich vleit met de ijdele hoop, zelf in zijn beschouwingen geen tekorten te zullen hebben gelaten!

De schrijver heeft getracht één der linguïstiese grondbegrippen, dát van het woord, zo volledig mogelijk te ontwikkelen. Hij nam dit uitgangspunt, omdat zijn studie hem tot de overtuiging bracht, dat in het woord alle taal-gebeuren zijn noodzakelik vóór-onderstelde vindt. Ook het taal-gebruik, dat wat men tans dikwijls *spraak* noemt, is, volgens hem, zonder een juist woord-begrip, onverstaanbaar. Een volledige linguïstiek eist de ontwikkeling van een woordgroepen-leer en een zins-leer, een leer van het taal-systeem en van de taal-ervaring. Déze studie derhalve is een eerste phase van zijn linguïsties onderzoek.

Behalve aan het tweede hoofdstuk, gaat aan elk hoofdstuk van dit werk een paragraaf vooraf, die de samenstelling van het hoofdstuk kort aangeeft. Deze paragraaf is bedoeld als een, zeer voorlopige, oriëntering ten opzichte van een werkwijze die in de linguïstiek niet altijd gangbaar is; de paragraaf is tevens een samenvatting die, na bestudering van het hoofdstuk, een recapitulatie van enkele hoofdpunten zal blijken te bevatten. Zij is dus volstrekt geen uittreksel, en nog minder een samenvatting der betogen. De stof van het tweede hoofdstuk leek voor een dergelijke oriënterende inleiding ongeschikt. — In het eerste en tweede hoofdstuk worden de grondslagen voor de onderzoekingen in de volgende hoofdstukken gelegd, en voorlopig verantwoord. Met het derde hoofdstuk begint de bestudering van het woord als zodanig. — De omvangrijkheid van het materiaal dwong tot een keuze onder de te behandelen auteurs. Dié schrijvers werden gekozen, die het meest als uitdrukking van gangbare meningen kunnen gelden, of die — altijd naar het inzicht van de schrijver — het meest tot ontwikkeling van het woord-begrip, of tot de linguïstiese begrips-vorming, bijdroegen. Voor een meer volledige bibliographie zij verwezen naar *Gustaf Stern*, *Hjelmslev* en *Graff*.

De schrijver acht het zich een plicht, er hier uitdrukkelijk op te wijzen, dat uit zijn studie de grote waarde van het werk der geciteerde auteurs volstrekt niet altijd voldoende blijkt. Immers, juist de verschil-punten moesten het scherpst naar voren komen, en alleen de aandacht die de schrijver aan de bestudeerde sententies wijdt, is soms het bewijs hoeveel hij aan zijn voorgangers dankt. Om altans enigszins in die leemte te voorzien, noemt de schrijver hier — zonder daarmee in 't minst afbreuk te willen doen aan het werk der niet-genoemden — *Karl Bühler*, *Edward Sapir* en *Henri Delacroix*.

Dit werk zou in de spelling van het *Compromis-Marchant* verschenen zijn, als het niet reeds, bij het verschijnen van de ministeriële bepalingen, voor het grootste deel ware voltooid geweest.

INHOUD

EERSTE HOOFDSTUK, 1-51

METHODEN EN TERMEN

Sheherazade 1-2, Samenstelling van het hoofdstuk 2-4, A priori en observatie 4-7, Semiologie of linguïstiek 7-10, Behaviourisme 10-12, „Water!“ 12-14, Markey 14-15, Voor-onderstellingen 15-16, Introspectie en waarneming 16-18, Bühlers methode 18-21, Auslösung, Kundgabe en Darstellung 21-24, Bühlers verklaringwijze 24-27, Communicatie 27-29, Psychologisme of behaviourisme? 29-32, De verhouding der „functies“ 32-37, Het primaat der „Darstellung“ 37-40, Terminologie 40-48, Het taal-teken 48-51.

TWEEDE HOOFDSTUK, 52-89

ASSOCIATIEF VERBAND EN ERVARINGS-EENHEID

Associatie als verklarings-princiep 52-54, „The science of symbolism“ 54-56, „Sign“ 56-59, „Interpretation“ 59-61, „Context“ 61-65, „Symbol“ als engram 65-68, Het woord als „symbol“ 68-71, De driehoek 71-72, „Referent“ 72-76, „Referent“ = „Reference“ 76-79, Circulus vitiosus 79-81, „Denken“ 81-83, Wundt 83-86, Verband of eenheid 86-88, Samenvatting 88-89.

DERDE HOOFDSTUK, 90-148

WOORD-MAKING EN WOORD

Samenstelling van het hoofdstuk 90-93, Het feit der woord-onderscheiding 93-98, Een theorie van woord-onderscheiding 98-101, Het zinsprimaat 101-108, Contact 108-109, De taalklank als handelings-index 109-111, „Symbolbewusstsein“? 111-114, Taal-gedrag of verstand? 114-116, Naamvragen en eerste taal-act 116-119, Naamvragen en generaliseren 119-121, Naamvragen als criterium 121-122, Het woord als handelingsmiddel 122-126, Klanken of handelingsmiddel? 126-129, Woord en gedachte 129-131, Het woord als gebruiksteken 131-134, Differentiatie der spraakhandeling 134-137, Gebruiks-karakter en functionaliteit 137-140, Woord-gebruik, woord-beschouwing, woord-making 140-143, Woord-making, woord-gebruik en streving 143-146, Conclusies 146-148.

VIERDE HOOFDSTUK, 149-179

WOORD-VORM EN WOORD-GESTALT

Samenstelling van het hoofdstuk 149-151, „Mot phonétique“? 151-153, „System word“? 153-156, Vorm en functionaliteit 156-159, Woordvorm

en ervaring 159-161, De organisatie van de woordvorm 161-164, De woord-vorm als functionele vorm 164-166, Klank en melodie 166-169, Melodie en syntagma 169-171, De Gestalt 171-175, De woord-Gestalt 175-177, Woord-voorstelling en Gestalt 177-179.

VIJFDE HOOFDSTUK, 180-222

DE WOORD-GESTALT ALS AANSCHOUWELIKHEID

Samenstelling van het hoofdstuk 180-182, Het phoneem 183-184, Klank of phoneem? 184-187, Herkenningselementen 187-189, Gestalt en phoneem als positieve grootheden 189-191, Voorstelling? 191-194, Het phoneem als relevant aanschouwelijk moment 194-197, Phonologie en phonetica 197-198, Phoneem en woord-Gestalt 198-203, Historica 204-209, Synergie en Gestalt 209-211, De eenheid der activiteitswijzen 211-214, Het phoneem disjunctief relevant 214-216, Prae en Post? 216-219, De veranderlijkheid der articulatie 219-222.

ZESDE HOOFDSTUK, 223-262

WOORD, BETEKENIS EN ZAAK

Samenstelling van het hoofdstuk 223-227, Het denken structurerend principe van het woord 227-230, De betekenis als gebruiksgedachte gesymboliseerd in het woord 230-233, Het „Complex van voorstellingen” 233-235, Betekenis als zich onderscheidende eenheid 235-238, Zakelijk en functioneel aspect 238-240, „Referent” een linguïsties begrip? 240-243, Betekenis, referent en zaak 243-247, „Referent” en betekenis bij Gustaf Stern 247-251, „Zaak-categorie” en „Range” 251-254, Toepasselijkheid, zaak en betekenis 254-257, „Verandering” en „Fluctuatie” 257-259, Conclusies 259-262.

ZEVENDE HOOFDSTUK, 263-318

DE ZAKELIKHEID DER BETEKENIS

Samenstelling van het hoofdstuk 263-265, Het woord ooit volkomen situatie-gebonden? 265-269, Betekenis en betekenisloosheid 269-271, Twee vragen 271-273, Categorematica en Syncategorematica 273-277, De aard der zakelijkheid 277-279, „Vorm-woorden” 279-281, Logiese en psychologische abstractie 281-285, Noëtiese abstractie 285-289, Het logies abstracte en het woord 289-294, De „Zeigwörter” en hun „Urfunktion” 294-297, „Zeigen” de anaphora? 297-298, „Urfunktion” en „Ausgangsbedeutung” 298-302, Logicisme of linguïstiek? 302-305, Teken en betekenis 305-307, „Grund-” en „Beziehungselemente” 307-310, De definities van „Séman-tème” en „Morphème” 310-313, Morphème en woord 313-317, Conclusie 317-318.

ACHTSTE HOOFDSTUK, 319-361

DE BETEKENIS-EENHEID

Samenstelling van het hoofdstuk 319-321, De onderscheidingen disjunctief relevant 321-324, „Betekenis” en „Betekenis-eenheid” 324-326, Gebruikswijzen 326-328, Conjuncte en disjuncte toepassing 328-331, Vergelijking of redenering 331-333, Identiteit en anders-zijn 333-335, Identiteit en synchronie 335-336, Identiteit en soort 336-338, Identiteitscriterium 338-341, Kern en structuurprincipe 341-343, Betekenis-eenheid of „Bedeutungsfeld” 343-345, Hebben affixen en uitgangen „betekenis”? 345-349, De analyse van het woord 349-352, Onzelfstandige betekenis 352-355, Potentialiteit en actualiteit 355-361.

NEGENDE HOOFDSTUK, 362-434

HET WOORD ALS SYNTAGMA

Samenstelling van het hoofdstuk 362-364, Convergentie der verschijnselen 364-366, Isoleerbaarheid en verband 366-369, Isoleerbaarheids-aspecten 369-373, Woord-momenten en woord-scheidbaarheid 374-377, Het compositum als secundair woord 377-380, Samenkoppeling en samenstelling 380-382, Verband en compositie-structuur 382-384, De geheel-verschijning van het compositum 384-389, Simplex en compositum 389-391, Afhankelijkheid en autonomie 391-397, „Context” en „Situation” 397-400, Naar aanleiding van Bühlers „Feld”-begrip 400-402, Situatie 402-404, Situatie en interpretatie 404-408, Veld van gebruik, context en symboolveld 408-411, Formulering 411-415, Zin en woord 415-416, Symbool-veld en schema 416-421, Handelend denken 422-427, Het taal-systeem 427-434.

KURZER ÜBERBLICK, 435-438

LIJST VAN GECITEERDE PUBLICATIES, 439-445

PERSONEN-REGISTER, 446-448

ZAAK-REGISTER, 449-460

EERSTE HOOFDSTUK

Methoden en termen

Sheherazade. De linguïstiek zoals wij die kennen is eenmaal begroet als een bevrijding. In *Multatuli's* „simplex sigillum falsi” ligt het oordeel dat een taal-wetenschap van vele eeuwen trof. Het was een strenge maar beschermende eenvoud, die in „woorden” terminos zag en in „zinnen” propositiones, die idea en iudicium gebruikte om vocabula te scheiden en te verenigen in orationes imperfectas en perfectas. Het was de eenvoud die een systeem mogelijk maakte, dat geen andere lacune vertoonde, dan aan de werkelijkheid der taalverschijnselen vreemd te zijn, zoals het harnas vreemd is aan de levende mens. Toen is de tijd gekomen der duizend en één nachten, waarin steeds nieuwe geheimen werden ontsloten, en waarop elke nieuwe volgende morgen een rijker avond beloofde. Maar helaas, de geest laat zich door geen Sheherazade vertederen, en tenslotte bevredigen noch sprookjes, noch geheimen, noch beloften voor komende dagen. En wanneer dan tenslotte uit deze periode van duizend en één nacht resulteert, dat *Hjelmslev* zich gelukkig prijst dat hij én woord én zin uit de „grammatica” kan elimineren,¹⁾ dan verwondert het niet dat ook deze linguïstiek zich is gaan vragen wat zij nu eigenlijk zoeken moet en waar zij nu eigenlijk zoeken moet. Wie zich aan de leiding der nieuwere linguïstiek toevertrouwde, kreeg kennis „de omni re scibili et de quibusdam aliis” en bovendien de vrijheid te twifelen of „taal” überhaupt wel een geheel eigen karakter vertoont, en niet zou moeten worden teruggevoerd op een „fresh conception of speech” als „human coöperation”²⁾ of, wat traditioneler, „expressive movement”³⁾ bijvoorbeeld. Intussen kan hij zich troosten aan de hand zijner geleerde muze nagenoeg geheel het gebied der wetenschappen, die geen taalkunde zijn,

1) *Louis Hjelmslev*. Principes de grammaire générale. Copenhague 1928. blz. 36 en blz. 99, 100.

2) *Grace Andrus de Laguna*. Speech. Its Function and Development. New-Haven, London 1927. blz. 19.

3) *Leonard Bloomfield*. An Introduction to the study of Language. London 1914. blz. 16.

van de geluidsleer der natuurkunde tot de aethetica der idealistische metaphysiek toe, te hebben doorschreden en doorkend. *Dempe* vraagt wel terecht een wetenschap die allereerst „nur beschreiben will, was zur Sprache notwendig gehört und was nicht.“⁴⁾ En, deze wetenschap is voorbereid; het meest door hen die, in enkele decenniën van toegewijde en rusteloze overgave en onderzoek, haar bouwstoffen verzamelden, ordenden en beoordeelden, ook door de eeuwen, wier rust nochtans in een veilig bezit minder vruchtbaar was dan weldadig.

Samenstelling van het hoofdstuk. Te vinden „was zur Sprache notwendig gehört und was nicht“ is allereerst een kwestie van methode. Men kan zo beginnen dat men van te voren weet dat men 't nooit vinden zal, en dat is een slechte methode. De paragraaf „A priori en observatie“ tracht dit aan te tonen en daarin dan meteen het remedie aan de hand te doen: wetenschap veronderstelt theorie omdat zij een denkend verstand veronderstelt; feiten te willen begrijpen zonder theorie is 'n contradictie. Het is maar de vraag: waar halen we die „theorie“ vandaan. En hierop tracht de paragraaf „Semiologie of linguïstiek“ een antwoord te geven: een wetenschap, elke wetenschap, moet de theorie aan haar eigen feiten ontleenen, de linguïstiek ontleene haar theorie dus aan haar te onderzoeken feiten, aan het taal-gebeuren. Bestaat de „theorie“ voor de linguïstiek in een teken-begrip of 'n tekenleer, goed, maar dan worde dit teken-begrip aan het object der linguïstiek zelf ontleend. Nu is het voor sommige wetenschappen met hun object nogal eenvoudig gesteld: de systematiserende botaniek kan wel van haar beoefenaars vragen te riskeren hun hals te breken om voldoende Edelweiss te bemachtigen, maar zij loopt weinig gevaar dat haar adept met paardebloemen thuis zal komen. Niet alzo de linguïstiek. Want: waar is haar object te zoeken, in welke verschijnselen vindt de taal-onderzoeker zijn object gerealiseerd?⁵⁾ Tot voor 'n zeventig-, tachtigtal jaren bestond hierover niet zo heel veel twijfel; wat 'n „woord“ of 'n „zin“ was, was duidelijk genoeg, en anders wou de logica wel zo vriendelijk zijn 't even te zeggen. Maar zo bleef 't niet, en door allerlei fasen van

⁴⁾ *Dr. Helmuth Dempe. Was ist Sprache? Weimar 1930. blz. VII.*

⁵⁾ *De Saussure* behandelt het probleem in zijn: *Cours de linguistique générale. Paris 1922*, blz. 23 vlg. De oplossing die hij geeft is eigenlijk geen antwoord op de vraag die hij zich stelde. Hij vraagt: „*Quel est l'objet à la fois intégral et concret de la linguistique?*“ (blz. 23), ontwikkelt dan de moeilijkheden en besluit: „*Il n'y a, selon nous, qu'une solution à toutes ces difficultés: il faut se placer de prime abord sur le terrain de la langue et la prendre pour norme de toutes les autres manifestations du langage.*“ (blz. 25) Inderdaad moet de linguïstiek dit uitgangspunt nemen, doch haar „object“ is niet enkel — wat trouwens de *Saussure* ook volstrekt niet meent — „la langue“, maar niet minder „la parole“; haar object is het gehele taalgebeuren.

„denken”, „gevoelen”, „bewegen” en „willen” heen, schenen „woord” en „zin” tenslotte in het ongrijpbare te tuimelen, en zoals gezegd, *Hjelmslev* elimineert ze zelfs uit de grammatica. Ondertussen bleef de niet wetenschappelijke mensheid en de schoolmeester, voor zover hij tenminste de trouw bewaarde, doorgaan met spreken, met woorden en zinnen gebruiken en dat ook aan hun kinderen te leren. Dat was het geluk voor het „Behaviourisme”, want als er één ding zeker was, dan moest 't toch wel dit zijn, dat die mensheid klanken voortbracht en dat die klanken, evenals het gedrag van de mensen, die klanken voortbrengen, aan geen redelijke bestaans-twijfel onderhevig konden zijn. En het behaviourisme begon bij dat „gedrag” te zoeken. Wij doen dat in de paragraaf „Water!”. „Markey”, als 'n vertegenwoordiger van deze methode van onderzoek, zet dan uiteen wat we daaruit leren: niet omdat de mensen meenden dat ze 't van die „woorden” en „zinnen” wel „wisten”, kon de wetenschap vertrouwen dat ze dáár moest zoeken, maar wel omdat het gedrag van 'n mens anders wordt als hij taal gaat gebruiken, een verandering die overigens samenvalt met 't gebruik van andere dingen als teken. In de paragraaf „Voor-onderstellingen” krijgen we te lezen, dat het getuigenis der taal-gebruikende mensheid zelf van zo weinig waarde is omdat zij van het dier afstamt! Toch heeft ook het Behaviourisme ons methodies iets, zelfs veel geleerd, het heeft gewaarschuwd tegen de kunstmatige abstractie van het taal-gebeuren uit zijn noodzakelijk milieu, uit z'n noodzakelijke betrekkingen, en we zullen die les ter harte nemen, zonder nochtans van het getuigenis der ervaring afstand te kunnen doen omdat dit alleen aan alle „gedrag” zin geeft; dat wordt in de paragraaf „Introspectie en waarneming” behandeld.

Het onderzoek omtrent het taal-gebeuren beschikt op het ogenblik over een uitgewerkte methodologie. Zij is van *Karl Bühler*. Een inleiding op de door hem gevolgde methode, en een critiek die tevens een ontwikkeling der methodiese inzichten volgens welke in deze studie zal worden gewerkt uitmaakt, geeft de paragraaf „Bühlers Methode”, en we moeten helaas beginnen te constateren dat *Bühlers* onderzoek, ten eerste aanvangt daar waar het taal-gebeuren niet ligt, bij: „das was die Sinne des Sprachforschers rührt” (invloed van *Kant* en van behaviourisme) en ten tweede uitgaat van 'n teken-begrip, zonder meer ontleend aan wetenschappen die geen linguïstiek zijn. In „Auslösung, Kundgabe en Darstellung” behandelen we de phaenomenologie van *Bühlers* teken-functies, hoe zij zich in de ervaring openbaren; in „Bühlers verklaringwijze” volgt een bespreking van *Bühlers* subsumptie der teken-verschijnselen onder zijn teken-begrip. „Communicatie” tenslotte bevat een critiek van *Bühlers* contact-begrip in communicatief taal-gebruik, dat opnieuw de gevolgen

vertoont van de keuze van zijn uitgangspunt. — De zo juist genoemde paragrafen kan men beschouwen als 'n inleiding op de drie paragrafen die volgen, en waarin allereerst betoogd wordt dat de linguïst zijn uitgangspunt heeft te nemen in gegevens der introspectie; dit geschiedt in de paragraaf „Psychologisme of Behaviourisme”; vervolgens, dat *Bühler* de verhouding van de door hem aan „taal” onderscheiden functies niet verantwoordt en zo ervarings-momenten tot taal-verschijnselen verklaart waarvan hij niet bewezen heeft, dat zij inderdaad taal-verschijnselen zijn; en dit alles tengevolge van zijn twee eerste methodiese directieven, in „*Bühlers Methode*” aangegeven. Dit wordt in „De verhouding der functies” uiteengezet.

Tenslotte, dat inderdaad aan „Darstellung” het primaat in het taalgebeuren toekomt, doch dat noch „Appell” noch „Ausdruck” in eigenlike zin taal-verschijnselen mogen heten, dat zij echter noodzakelijke momenten vormen der taal-ervaring, en dat derhalve de noodzakelijkheid moet worden geponeerd het linguïsties onderzoek bij de „Darstellung” aan te vangen. Ook *Bühler* sprak duidelijk uit, dat de taal-ervaring alleen vanuit de „Darstellung” te begrijpen is, doch hij maakte dit inzicht niet methodies vruchtbaar. Het voorafgaande vult de paragraaf „Het primaat der Darstellung”. De verdere compositie van dit hoofdstuk is nu gegeven: in „Terminologie” ontwikkelen we aan de te gebruiken termen de begrippen die wij, uitgaande immers van de ervaring, over de structuur daarvan in het algemeen behoeven, en we besluiten het hoofdstuk met de paragraaf „Het taal-teken” waarin, volgens de gekozen methode van onderzoek en aan de hand van de ontwikkelde begrippen, een zeer voorlopige bepaling van het object der onderhavige studie: het woord als blijvende eenheid, volgt.

A priori en observatie. Men kan de taal zien als het al-omvattend menselijk beïnvloedings-, denk- en expressie-middel en alles is dan aan haar belangrijk, alles noodzakelijk, omdat het momenteel zijn functie vervult, zijn taak doeltreffend verricht. Elke bloem is bewondering waard niet alleen, maar zij heeft ook haar eigen geschiedenis, haar eigen structuur, zij kan object zijn van wetenschappelijk onderzoek. Toch denkt geen bioloog er aan, kennis der structuur en geschiedenis van alle bloemen afzonderlijk noodzakelijk te achten voor een wetenschappelijk inzicht omtrent het wezen van elke afzonderlijke bloem. Dit heeft de taalkunde wel gedaan. *Pauls* opvatting van de taak van de taal-onderzoeker: „Das wahre Objekt für den Sprachforscher sind vielmehr sämtliche Äusserungen der Sprechfähigkeit an sämtlichen Individuen in ihrer Wechselwirkung auf einander. Alle Lautkomplexe, die irgend ein Einzelner je gesprochen, gehört oder vorgestellt hat mit den damit asso-

zierten Vorstellungen, deren Symbole sie gewesen sind, alle mannigfachen Beziehungen, welke die Sprachelemente in den Seelen der Einzelnen eingegangen sind, fallen in die Sprachgeschiede, müssten eigentlich alle bekannt sein, um ein volständiges Verständnis der Entwicklung zu ermöglichen." 6) *Pauls*, opvatting maakt, ondanks de onschatbare verdiensten van zijn persoonlijk werk, de scherpe formulering uit van een wetenschappelijke methode die, in haar grondbeginselen onaanvaardbaar, haar volgers beletten moest de weg naar een geslaagde synthese te vinden. Bovendien: de spontane variaties die telkens weer opnieuw de objecten der studie van de taal-onderzoeker vertonen, de zekerheid verschijnselen, alzijdig verbonden, immer variërend en van steeds minder doorzichtige structuur te bestuderen, veroorzaakten dat het de linguist zeer moeilijk werd zich volkomen rekenschap te geven van zijn taak als methodies onderzoeker, en dat hij zich meestentijds er toe beperkte, de verschijnselen te naderen vanuit het standpunt dat hem persoonlijk het meest uitzicht bood.

Doch de tijden kenterden. Men zoekt in het onbepaalde, het vloeïend ongrijpbare dat, behoudens misschien de historische grammatica, elk gebied der taalkunde gezegd werd te vertonen, de vastheid, de regelmaat terug te vinden, het structurerend principie te ontdekken dat ook hier aan de verschijnselen ten grondslag kan liggen; men zoekt het standpunt van waaruit misschien een chaos overzichtelijk zou kunnen blijken en geordend. De vraag: waaruit zal de onderzoeker de wetten zijner wetenschap afleiden, uit de zichzelf openbarende orde in de veelheid zijner gecatalogiseerde objecten of uit de toepassing zijner beginselen van onderzoek op het materiaal dat voor hem ligt, die vraag bestaat niet meer sedert men inziet dat in de denkende mens beide methoden noodzakelijk samenvallen, dat er zelfs geen ordening der feiten bestaat zonder eigenwettelijke werkzaamheid van het onderzoekend verstand aan het nog ongeordende feit; dat dus geen inzicht omtrent een bepaald gebied der werkelijkheid kan verkregen worden zonder geduldige observatie van het te kennen materiaal én aanvaarding der directieven die het onderzoekend verstand levert. In de wetenschappelijke conclusie vallen beide werkzaamheden samen en worden a priori, evenzeer als ervaringsweten, opgeheven in de wezenskennis die het doel van elke wetenschap uitmaakt.

Karl Bühler heeft dit standpunt onlangs geformuleerd en zich zo vlakaf tegenover *Paul* gesteld: „Genau so wie der systematisierende Botaniker

6) *Prinzipien* 5, blz. 24. Vgl. verder *Anton Reichling*: Enkele notities bij de Syntakties-stylistiese methode. N.T. XXVII. blz. 215 vlg.

nicht jedem Pflanzenexemplar nachläuft und der Physiker nicht jeden vom Baum fallenden Apfel beobachtet, um das Gravitations-Gesetz zu verifizieren, obwohl der Sage nach einst ein fallender Apfel den Anstoss zu seiner Entdeckung gab, so behält sich auch der Sprachforscher vor, ganz nach den Forderungen seiner Wissenschaft eine eigensinnige Auswahl dessen, was er beobachten will, zu treffen".⁷⁾ In de onderscheiding van „Protokollsätze" en „Axiome" heeft *Bühler* in dit opstel zijn standpunt verantwoord. En hij concludeert: „Es ist also letzten Endes die *Begriffswelt* des Sprachforschers daraufhin zu untersuchen wie und warum sie imstande ist, ein wohlumschriebenes, aber den konkreten Bestimmtheiten unausschöpfbares Gebiet von Tatsachen, das Gebiet der konkreten Sprechereignisse, für die wissenschaftliche Einsicht ebenso zu einem Kosmos zu gestalten, wie das dem Physiker mit seinen Mitteln für seine, wie das jeder geschlossenen Erfahrungswissenschaft oder Gruppe von Erfahrungswissenschaften für ihren Ausgangsgegenstand mit einem immer wieder etwas anderen, dem Gegenstande angepassten Begriffsapparat gelingt." (blz. 21) De „Axiome" zijn dan: „die konstitutiven, gebietsbestimmenden Thesen, es sind einige durchgreifende Induktionsideen, die man in jedem Forschungsgebiete braucht." (blz. 23)

Misschien kan dit als uitgangspunt voor de linguïstiek duidelijker geformuleerd worden: voor taalkundig onderzoek betekent het, dat er geen wetenschap omtrent aard en ordening der taalfeiten zal bestaan zonder kennisname der feiten én leiding-gevend principie van onderzoek, ontleend, niet aan de orde der feiten — die nog gevonden moet worden! — doch aan het directief, het richting-gevend principie dat de onderzoeker uit het enkele feit afleidt. In de grond is de zaak te eenvoudig om er veel woorden aan te wijden, zij is alleen een enkele maal vergeten. Wie iets omtrent de regelmaat van 'n bepaald verschijnsel wil weten, ordent de verschijnselen noodzakelijk volgens een leiding-gevend principie, al luidt dit ook maar: „zet de vormen die op 'n -s eindigen op 'n rijtje" of: „verzamel de woordgroepen die aanvangen met *dat*". De betreffende verschijnselen zijn, zonder de werkzaamheid van het onderzoekend verstand, niet zo vriendelijk zichzelf in die slagorde te scharen. Het leiding-gevend principie kan eenvoudig zijn of meer ingewikkeld, het dient echter te worden gededuceerd uit 'n feit in kwestie en niet, zonder meer, van buiten af te worden toegepast. Zo begrepen veronderstelt elk wetenschappelijk onderzoek „eine ver-

⁷⁾ *Die Axiomatik der Sprachwissenschaften*. Kantstudien. Band XXXVIII. Berlin 1933. blz. 20.

nünftige Theorie".⁸⁾ Het is voor ons verder van geen belang te onderscheiden tussen ordenende en verklarende (tevens eventueel ordenende) principieën; wij constateren dat de taalkunde haar ordenend en verklarend principie, haar vaste uitgangspunt meent te hebben gevonden; zij formuleert: „de taal is teken”.

Semiologie of linguïstiek. Dat is het wat de *Saussure* beoogde, en zijn opvatting is gemeengoed geworden. Na het verschijnen van de eerste druk van zijn oeuvre posthume in 1916, kwam er geen algemeen linguïsties werk uit, dat van zijn invloed niet de sporen vertoonde. De gedachte dat de taal onder de teken-verschijnselen ressorteert is nu juist niet bijster nieuw — 2300 jaar heeft de mensheid deze gedachte al wel gekend — doch zij hoorde tot de begrippen die in de logica schuil gingen en het moest vele jaren duren voor zij, ook in de taalkunde, op volle waarde werd geschat.⁹⁾ Van wijsgerige zijde betekenden reeds *Husserls* „Logische Untersuchungen”,¹⁰⁾ waarvan de eerste druk uit 1900 stamt, een hernieuwing van 'n breder studie der tekens, en toen *Bühler* in 1919 van experimenteel-psychologische kant in zijn „Kritische Musterung der neueren Theorien des Satzes”¹¹⁾ enkele aspecten van het vraagstuk onder ogen van een wijde kring van taalkundigen bracht, was een bepaalde opvatting die zich, zowel op het vasteland als in Engeland, reeds in de 19e eeuw aftekende, én in de wijsbegeerte én in de psychologie én in de linguïstiek doorgedrongen. Deze gemeenschap van ideeën had weliswaar haar voordelen, doch zij bracht ook haar eigenaardige gevaren mee.

De *Saussure* begreep volkomen dat de linguïstiek een eigen teken-leer moest ontwikkelen (blz. 32 vlg.), doch hij zag van den aanvang af deze

⁸⁾ De phoneticus *Jörgen Forchhammer* citeerde, met zeer veel recht, de woorden van de grote physicus *Max Plank*, die in zijn „Positivismus und reale Aussenwelt” op blz. 25 schreef: „Daher müssen vor allem die Messungen zweckmässig angeordnet werden; denn jede Versuchsanordnung stellt die spezielle Formulierung einer gewissen Frage an die Natur dar. Aber zu einer vernünftigen Frage gelangt man nur mit Hilfe einer vernünftigen Theorie. Man darf nämlich nicht etwa glauben, dass man über den physikalischen Sinn einer Frage ein Urteil gewinnen kann, ohne überhaupt eine Theorie zu benützen.” Bij *Jörgen Forchhammer*: Über die Notwendigkeit einer schärferen Abgrenzung und eines engeren Zusammenwirkens der verschiedenen phonetischen Wissenschaften. Proceedings of the International Congress of Phonetic Sciences. Extrait des Archives Néerlandaises de Phonétique Expérimentale, Tome VIII-IX (1933) blz. 141. Vgl. nog hierachter blz 36 voor *Cassirers* mening over deze kwestie.

⁹⁾ Wel vinden wij bij *Wundt* het tekenbegrip, vooral in zijn tweede hoofdstuk: Die Gebärdensprache (Die Sprache. Erster Teil. Leipzig 1911³, blz. 143 vlg.) doch van een volledige uitwerking van dit begrip is bij hem geen sprake.

¹⁰⁾ *Edmund Husserl*. Logische Untersuchungen. Halle a.d. S. 1922³.

¹¹⁾ *Indogerm. Jahrbuch*, VI. Bnd. Berlin-Leipzig 1918. blz. 1 vlg.

teken-leer op het breder plan van een wetenschap der tekens in het algemeen, een wetenschap die hij *sémiologie* doopte en die *Bühler* voor psychologie en linguïstiek noodzakelijk acht, als de wiskunde voor de exacte wetenschappen. ¹²⁾

Terecht constateerde *de Saussure* dat deze wetenschap niet bestond en dat de werkwijze van de linguïst momenteel dus vrijwel geheel door zijn materiaal bepaald was, doch hij sprak misschien niet duidelijk genoeg uit dat dit volstrekt geen nadeel hoefde te zijn en dat de semiologie, zoals die hem voorzweefde, alleen zou kunnen worden ontwikkeld uit een studie der afzonderlijke gebieden van teken-schepping en teken-gebruik. En toch is dat zo. Immers, zijn „*sémiologie*” ziet hij als een tak van de omvattender wetenschap der psychologie ¹³⁾ en niet als een metafysische systeem-ontwikkeling. Bij deze laatste is de weg omgekeerd: uit het begrip naar zijn realisaties.

Ondertussen is de linguïstiek noch psychologie zonder meer, noch metafysisch; zij heeft haar eigen wegen te gaan. Zij behoeft niet te wachten op de ontwikkeling ener semiologie en zij kan dat niet, omdat deze semiologie zal bestaan bij de gratie ook van de uitkomsten van linguïsties onderzoek. We wagen ons niet aan uitspraken omtrent het systeem der wetenschappen, doch wij zullen wel trachten het teken-begrip der linguïstiek te ontwikkelen en te gebruiken, in zover dit voor het onderwerp van deze studie noodzakelijk schijnt, meer niet.

Wijsgerig georiënteerd zijn *Cassirers* publicaties. ¹⁴⁾ Strikt beschouwd brengt hij weinig nieuws, zijn werk is geen begin, het is een uiteindelijke synthese. Voor zover in zijn werk de analyse der feitelijke teken-verschijnselen is opgenomen en verantwoord heeft het linguïstiese waarde. Het is voor het — zeer belangrijke! — overige, „taal-philosophiese”, gedeelte, ken-kritiek, geoefend aan denk-processen in taal-ervaringen. De taalfeiten verduideliken er *Cassirers* wijsgerige opvattingen.

Anders is het gesteld met de sematologische onderzoekingen van *Bühler*. Hij is psycholoog. Daarin ligt zijn kracht en zijn zwakheid. Meer dan *Cassirer* en veel meer dan de nog uitvoerig te behandelen schrijvers,

¹²⁾ *Das Ganze der Sprachtheorie, ihr Aufbau und ihre Teile*. Bericht über den XII. Kongress der Deutschen Gesellschaft für Psychologie, Hamburg 1931. Jena 1932. blz. 99. In zijn „Axiomatik” stelt hij in plaats van de term *semiologie* „*Sematologie*” voor. (blz. 34)

¹³⁾ „On peut donc concevoir une science qui étudie la vie des signes au sein de la vie sociale; elle formerait une partie de la psychologie sociale et par conséquent de la psychologie générale; nous la nommerons *sémiologie*. Elle nous apprendrait en quoi consistent les signes, quelles lois les régissent.” (blz. 33)

¹⁴⁾ We noemen: *Ernst Cassirer*. Philosophie der symbolischen Formen. Erster Teil: die Sprache. Berlin 1923. Id. Dritter Teil: Phänomenologie der Erkenntnis. Berlin 1929.

Ogden & Richards heeft hij echter onmiddellijk vruchtbare bijdragen tot de linguïstiek geleverd. Geen linguïst kan hem ongelezen laten, maar geen linguïst ook zal hem volledig volgen. Niet zonder meer de menselijke ervaring bij taal-gebruik is voorwerp van onderzoek voor de taalkunde, doch wel is haar object: het moment waarin ook deze ervaring centreert, het taal-gebeuren zelf, beschouwd in al zijn betrekkingen. Zonder twijfel wordt het taal-gebeuren, indien wij abstraheren van het ervaringsgeheel waarin het zich voltrekt, onbegrijpelijk, doch omgekeerd is ook dit ervaringsgeheel voor wetenschappelijke verklaring ontoegankelijk zonder een ontwikkeling der eigen-wettelijkheid van dat taalgebeuren. En, dit laatste is taak der linguïstiek; zij gaat hierin aan een psychologische verklaring van dit speciale ervaringsgeheel vooraf. De „sematologie” die Bühler in zijn „Axiomatik” bedoelt, is in werkelijkheid metaphysiek. Vandaar dat hij met even zoveel woorden negeert dat het mogelijk zou zijn uit linguïstiek of de psychologie een teken-begrip te ontwikkelen (Axiomatik, blz. 35). Dit is ongetwijfeld juist: het moet in die wetenschappen ontwikkeld worden uit de beschouwde feiten. Aan Bühler is, toen hij deze negatie neerschreef, een ogenblik ontgaan dat het onaanschouwelijke waaruit de metaphysiek haar begrippen ontwikkelt, geen ander is dan het onaanschouwelijke dat in elke waarneming uitgangspunt is voor alle bijzondere wetenschappen.

Bühlers aangekondigde samenvattende werk „Sprachtheorie” laat nog steeds op zich wachten.¹⁵⁾ Wel publiceerde hij in zijn „Axiomatik” een meer uitgewerkte tekenleer als eerste hoofdstuk van deze „Sprachtheorie” en gaf hij een beknopt, maar zeer duidelijk, overzicht van zijn taalkundige meningen op het Hamburger psychologencongres van 1931 (Bericht XII).

Een oorspronkelijke positie menen Ogden & Richards in te nemen.¹⁶⁾ Zij verfoeien de metaphysiek; zij geloven niet dat de psychologische traditie hun veel biedt; zij vinden zich nieuw, blinkend nieuw, en schreven een „Science of Symbolism”. Wij komen hierover nog uitvoerig te spreken.

Met de vier namen Cassirer, Bühler en Ogden en Richards is de momentele stand van het vraagstuk der semiologie getypeerd. De reeds genoemde Dempe kritiseert Bühler en levert een taal-philosophies compendium, vrijwel uitsluitend van duitse onderzoekingen. Publicerend vóór het verschijnen van Bühlers „Axiomatik”, trok hij alreeds de consequen-

¹⁵⁾ Het werk is ondertussen verschenen als: *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache.* Jena 1934.

¹⁶⁾ C. K. Ogden and I. A. Richards. *The Meaning of Meaning.* London 1930³.

ties uit diens „Darstellungs“-theorie en maakte die tot grondslag van zijn systeem.

Tot nu toe spraken wij over de arbeid van filosofen en psychologen. Onder de taalkundigen die na *de Saussure* tot een linguïstiese ontwikkeling van het teken-begrip bijdroegen, moeten genoemd worden *Willem L. Graff*¹⁷⁾, *Alan H. Gardiner*¹⁸⁾ en onder velen, de duitse linguïst *Leo Weisgerber*,¹⁹⁾ terwijl de zweed *Gustaf Stern*,²⁰⁾ in het eerste deel van zijn omvangrijk werk, een soort „Speculum“ samenstelde van de theorieën, gepubliceerd tot 1928. In ons land verscheen dit jaar het werk van *Langeveld*²¹⁾ dat, met didactiese bedoelingen, een eerste nederlandse weerklink uitmaakt op ideeën die in het buitenland reeds een tiental jaren stimulerend werkten.

Dat *de Saussure* met zijn teken-begrip niet misgreep, blijkt voorlopig wel het scherpst bij de studie van het nieuwe taalkundige begrip van het „phoneem“. Zonder een ontwikkelde linguïstiese teken-notie blijft het inzicht omtrent dit verschijnsel „in Schweben“. Prof. *Pos* gaf alreeds een korte scherpe karakteristiek van dit vraagstuk in taal-philosophiese belichting.²²⁾ De professoren *de Groot* en *van Ginneken* vertegenwoordigen in Nederland twee fasen van het taalkundig onderzoek hieromtrent.

Behaviourisme. De taal-onderzoeker van vandaag, die niet het gevaar wenst te lopen het doel van zijn onderzoek te missen, heeft nog iets anders te doen dan zich rekenschap te geven van de vraag: welk leiding-gevend principieel waarborgt mij 'n betrouwbaar resultaat; hij moet zich bovendien afvragen: welke methode van onderzoek heb ik te kiezen, waar en hoe heb ik mijn veld van onderzoek te begrenzen. Misschien werden deze vragen tot voor enkele jaren gemakkelijker beantwoord dan hun object wel toeliet; altans de wijze van onderzoek omtrent de teken-functie heeft in de laatste jaren een ingrijpende verandering ondergaan.

Elke mens kent tekens, ervaart 't bestaan van tekens. Op een teken van de bel stapt hij al de bewaarschool binnen en kort na de jaren dat hij van 't bestaan der morse-tekens hoorde, kwam de tijd dat hij — het is niet meer modern — postzegels op 'n bepaalde manier plakte. Hij

¹⁷⁾ *Language and Languages*. New-York, London 1932.

¹⁸⁾ *The Theory of Speech and Language*. Oxford 1932.

¹⁹⁾ *Muttersprache und Geistesbildung*. Göttingen 1929.

²⁰⁾ *Meaning and Change of Meaning*. Göteborg 1931.

²¹⁾ *M. J. Langeveld*. Taal en Denken. Groningen, den Haag, Batavia, 1934.

²²⁾ Prof. *H. J. Pos*. Quelques perspectives philosophiques de la phonologie. Proceedings blz. 135 vlg.

wist dat er iets mee bedoeld werd en dat tekens hem iets zeiden. Het was dan ook gewoonte dat hij, uitgegroeid tot filosoof of linguïst, en gesterkt door de ervaring dat 't met die postzegels altijd was uitgekomen, ontleedde wat die tekens hem zeiden, wetend dat ze hem zeiden wat ze volgens 'n ander zeggen moesten. Een systematies beschrijvende wetenschappelijke analyse van dergelijke ervaringen noemt men introspectie.²³⁾ Maar de introspectieve methode raakte in discrediet, niet zozeer omdat ze géén resultaten had, maar omdat ze er te veel, te verschillend en te vreemde vertoonde. De lezer is — met de schrijver — misschien niet zo onmiddellijk overtuigd van de noodzakelijkheid, de introspectieve methode radicaal door 'n andere te vervangen als *Markey* hem zegt: „The technique of Freudians and the psycho-analysts gives us very clear evidence that the so-called introspective attempt at direct observation is a failure,”²⁴⁾ maar niettemin is het toch volstrekt niet duidelijk, dat de ingrijpende veranderingen in het psychologies onderzoek en de daaruit gevolgde veranderingen bij de linguïstiese onderzoekmethode zonder waarde zouden zijn. Men heeft zich nl. rekenschap gegeven van het feit dat geen enkel psychies verschijnsel geïsoleerd kan worden, dat het immer moment is van een groter geheel.

Men heeft zich verder eveneens rekenschap gegeven van het feit dat dit „groter geheel” niet één individu omvat, maar minstens: één individu agerend en re-agerend op zijn omgeving of op zichzelf, zodat in ieder geval de omstandigheden mede in de verklaring van elke actie dienen te worden opgenomen. Men meende er zich ten derde eindelijk rekenschap van te hebben gegeven, dat in dat handelings-geheel de individuele „ervaringen” voor de onderzoeker ontoegankelijk waren; men adopteerde vanuit de dier-psychologie biologiese observatie-methoden. Men werd met één woord „behaviourist”. Amerika het luidst, leerde dat een behaviouristische methode de introspectieve methode zou vervangen. En, dat kan, onder sommige voorwaarden, inderdaad met succes geschieden. Ook in het onderzoek der taal-verschijnselen drong deze methode door. *Ogden & Richards* willen ze „gematigd” toepassen, bij *Gardiner* zijn er duidelijk sporen van aan te wijzen, *de Laguna* is overtuigd propagandiste, en *Bühler* tenslotte heeft zich, op zijn wijze, in deze richting georiënteerd.

Het ligt niet in het bestek dezer studie een technische uiteenzetting te geven van de behaviouristische psychologie. Behaviourisme zal alleen besproken worden in zover het door enkele auteurs werd toegepast op taal-

²³⁾ Vgl. *Georges Dwelshauvers*. *Traité de Psychologie*. Paris 1928. blz. 49 vlg. en blz. 91 vlg.

²⁴⁾ *John F. Markey*. *The Symbolic Process and Its Integration in Children*. London, New-York 1928. blz. 143.

kundige verschijnselen, niet in al zijn consequenties die het ongetwijfeld nog bij taalstudie krijgen zal.²⁵) Al ligt de bakermat van het behaviourisme aan de andere zijde van de oceaan, dan is toch de tweede druk van het franse verzamelwerk *Nouveau Traité de Psychologie* par *Georges Dumas* (Paris, Alcan), dat sedert 1930 verschijnt en dat in dertien delen compleet zal zijn, ook door de verschillende richtingen die daarin, met galliese helderheid, aan het woord komen, ter oriëntering voortreffelijk. In het *Tome Premier* geeft *André Lalande* in zijn hoofdstuk: *La Psychologie, ses divers objets et ses méthodes* (blz. 367 vgl.) paragrafen (*La Méthode d'Introspection, Le „Behaviourisme“ et la psychologie concrète*) die als korte karakteristiek voldoende lijken om de taalkundige deducties begrijpelijk te maken. Uitvoeriger, en geschreven vanuit de mentaliteit die prakties aan elke West-Europeaan, niet vak-psycholoog, vak-philosoof of bioloog, eigen is, zijn de uitstekend gedocumenteerde samenvattende beschouwingen van *M. Barbado O.P.* *Introduction à la Psychologie Expérimentale* (Trad. française de *Ph. Mazoyer* Paris 1931). blz. 302 vlg. Wij menen te kunnen volstaan met het weinige dat hier nog volgen zal, om de lezer voldoende te oriënteren omtrent deze werkwijze, en we zullen beginnen met 'n enkele vage aanduiding: de behaviouristische methode van taal-onderzoek bestudeert het gehele gedrag van de taal-gebruikende mens en tracht van hieruit het moment „taal“ in het gedrag te begrijpen. Geven we een voorbeeld.

„Water!“. Het is schroeiend heet. Al uren zijn de veldflessen leeg. 't Is overal heuvels, zand, brem en wat schrale hei. De padvinderspatrouille rust tegen de helling van 'n heuveltje met wat bestoven hakhout. Twee man klimmen langzaam naar boven, dalen en verdwijnen. Na 'n ogenblik de roep: „Water!“ Wat er nu volgt, waarneembare gebeurtenissen en aan onze waarneming onttrokken menselijke ervaringen, vult de lezer zelf aan. Er is niet een jongen op de heuveltop gekomen, heeft z'n veldfles laten zien, 'n drinkbeweging gemaakt en naar beneden gewezen, naar de andere kant; er is ook geen plaatje vertoond van 'n heel stil bronnetje, niets van dit alles: er zijn klanken voortgebracht en vernomen. En wat is daar niet allemaal op gevolgd! *Grace Andrus de Laguna*, stille getuige van deze gebeurtenissen, fluistert tegen een vriendin: *You see! „What does speech do? What objective function does it perform in human life? the answer is not far to seek. Speech is the great medium through which human coöperation is brought about.“*

²⁵) Een linguistics studie-programma op grond van behaviouristische onderzoeksmethoden levert *Albert P. Weiss* in: *Linguistics and Psychology. Language I.* 1925. blz. 52 vlg.

(blz. 19).²⁶⁾ *Ogden & Richards*, achter 'n beetje voller brem-bosje in de buurt, geven elkaar 'n knipoog en 'n stootje in de zij. Ze hebben uit de woorden van hun vrouwelijke collega „derived instruction and . . . amusement“²⁷⁾, en zijn ongetwijfeld voorzichtiger als ze elkaar zeggen: No doubt! „Symbols direct and organize, record and communicate.“ (blz. 9) „Symbols“ doen zoveel, dat we ook de termen „direct and organize“ wel zeer wijd moeten spannen om er helemaal mee uit te komen.

Daar heb je bijvoorbeeld die ronde jongen met z'n opgestroopte mouwen strak om de armen. Toen hij „Water!“ hoorde, had hij ineens datzelfde heerlijke gevoel als acht weken geleden na de operatie, toen hij voor 't eerst, na 'n volle dag dorst, de zuster met het heldere glas zag komen. Dát onder „direct and organize“ en zelfs onder „to record“ te vangen, is misschien, met een beetje wijde uitzetting dezer begrippen, nog mogelijk, maar hier van „to communicate“ te spreken is glad-af onmogelijk, want de vaandrig, die „Water!“ riep, heeft nog nooit in een ziekenhuis gelegen. „To record“, registreren, vermelden, geldt echter volkomen én van het voorwerp der vondst water én van de jubelende toon waarop „Water!“ de vreugde van de vinder uitdrukt, en „to communicate“ is evenzeer toepasselijk op de overdracht van deze gevoelens van de roeper op de luisteraars als op de overdracht van de kennis van de oorzaak dier vreugde: het gevonden water.

Het is niet goed mogelijk al de gevoelens, al de gedachten, al de strevingen en handelingen die de roep zou kunnen wekken, te registreren, maar het is onmogelijk over 't hoofd te zien, dat in de roep „Water!“ ook de vloeistof vermeld is, wier naam de kleine explosie van activiteit veroorzaakte die we ons voorstelden. In al het beweeglike, dat geheel de situatie plotseling vertoont, blijft één vast uitgangspunt: de taal-term *water*, die de handelingen van de hoorders leidt, hun denken organiseert, hun het water vermeldt, en hun de met jubel begroete vondst van het water, om hen tot handelen te bewegen, overdraagt, „communiqueert“.

²⁶⁾ De schrijfster vult dan verder aan: „*It is further* (curs. v. d. schr.) *the means by which men are brought into a new and momentous relationship with the external world. The very relationship which makes the world for them an objective order*“. Het is of zij een film terugdraait, want eerst zijn de mensen hier „into a new and momentous relationship with the external world“ gebracht door de roep „Water!“ en toen zijn de waarneembare handelingen gevolgd.

²⁷⁾ Het is volstrekt niet oneerbiedig dit van de schrijvers te veronderstellen, want ook van Aristoteles, Dionysius Thrax, de Nominalisten, Meinong, Horne, Tooke, Max Müller, Locke, Stout, Leibnitz, Russell, Steinthal, Wundt, Baldwin, Hussert, Lady Welby, Marty, C. S. Pierce, Mauthner, Erdmann, Taine: „the writers have derived instruction and occasionally amusement.“ (blz. IX) En dat lijstje is uit hun boek met nog vele andere namen aan te vullen.

„Water!“ schijnt op vele wijzen een „teken“ te zijn. En zijn al deze „wijzen“ t a a l-tekenverschijnselen? Heeft het Behaviourisme voor deze vraag een oplossing? Laten we 'n ogenblik 'n schrijver aan 't woord, die ons hieromtrent zou kunnen inlichten. We noemden z'n naam al: *John F. Markey*. Hij is overtuigd behaviourist. Er zijn van het behaviourisme vele vormen en die van *Markey* is er een, doch een, die nadrukkelijk de taal-verschijnselen tracht te plaatsen.

Markey. Deze schrijver ontkent niet dat zich in het individu processen afspelen die aan de waarneming onttrokken zijn, hij ontkent niet dat wij deze feiten ervaren, doch hij twijfelt of die ervaring voor betrouwbaar wetenschappelijk onderzoek toegankelijk is met methoden der introspectie.²⁸⁾ Niet dat hij de feiten negeert „which are often called thought, mental, conscious and the like“, doch hij wil trachten ze te verklaren „by the behaviour, the action, of physiological organisms“. „The attempt is to see how far mind at all may be explained as a particular integrated type of behaviour; i.e., to look at mind as action.“ (blz. 28)

Het verschijnsel „taal“, dat *Sapir* noemt „a particular how of thought“,²⁹⁾ wordt nu door hem bestudeerd als: „a particular how of action“. Hij definiëert dan een symbool „as an act or object which is marked off by behaviour as a substitute for a stimulus-act or -object and a response-act or -object, and which is also at the same time set off by behaviour as different from them. The symbol has a double validity, that is for both the stimulus and the response.“ (blz. 28) In onze „Water!“-situatie is de bepaalde spreek-handeling het symbool, 't „substitute“ voor 't „stimulus-object“ water; de groep van handelingen volgend op de spreek-handeling is de „response-act“.

Uitgaande van de eenvoudigste symboolverschijnselen bij kinderen tracht hij uit hun gedragingen het bijzondere handelingskarakter van een „symbool“ af te leiden. Voor een groot deel komt dit neer op het omschrijven van de verschijnselen in een nieuwe terminologie. Reeds in 1923 wees *Pillsbury* er op, dat dit voor ons voorlopig 't nieuwe blijft

²⁸⁾ Op pag. 142-144 valt de schrijver een soort „introspectie“ aan, waarvan het bestaan waarschijnlijk aan weinig lezers van „The Symbolic Process“ bekend zal zijn. Hij veronderstelt dat „introspectionisten“ menen, dat ze „so-called sensory and central processes“ direct zouden kunnen waarnemen, dat ze die, m.a.w. zouden kunnen bekijken met een soort inwendig oog, zoals ze dat met hun uitwendige ogen een vlieg doen of 'n olifant: „we may symbolize a strained feeling in the region of the eyes just as we can symbolize a pain in the abdomen. But we can hardly introspect for the causal sequence behind the strain in the head any more than we can introspect to see whether we have appendicitis or not“ (blz. 142). Inderdaad.

²⁹⁾ *Edward Sapir*. Language. New-York 1921.

in de resultaten der nieuwe methode.³⁰⁾ In zover de eerste taalklank-verschijnselen bij het kind beschouwd kunnen worden als momenten in het ontstaan van een voorwaardelijke reflex, verschijnselen die ook *Markey* overigens niet als „taal” accepteert, levert deze beschouwing een aanvulling op de studie van het „mechanisme” in het vroegste taalklank-gebruik bij het kind, doch overigens zal de taalkundige bij *Markey* tevergeefs zoeken naar iets dat hij niet reeds „wist” uit de tijden der schijnbare alleenheerschappij der introspectieve methode. Hij zal overigens neiging gevoelen ontmoedigd het boek dicht te klappen, als blz. 103 hem de slot-erkenning (reeds aangekondigd op blz. 29) brengt: „Although in the past chapters the study of symbols has centred around the language symbols in general and spoken symbols in particular, symbolic behaviour is not limited to verbal language. When once symbols have arisen in behaviour, practically any act or object may become symbolic in character.” Zo is het.³¹⁾ Maar de taalkundige vraag is niet: waarin komt het symbolies karakter van de taal overeen met het symbolies karakter van andere verschijnselen, doch: waarin verschilt het. En daarop geeft *Markey* geen antwoord, of het moest zijn dat het „symbool” in 't ene geval een totem-paal zijn kan en in het andere geval een taalklank moet wezen. Voor hem was 't doel bereikt, toen hij op blz. 60 schreef: „The main conclusion remains that in young children the content of symbols is action. With increasing age the obvious action content tends to decrease, while at the same time, apparently, the refined action content increases.” Het is alleen een beetje onbevredigend dat die „refined action content” met de methoden die *Markey* bij zijn onderzoek gebruikte, zich zo moeilijk laat aanwijzen.³²⁾

„The fact that with particular people at particular times the symbolic process may not be observable does not thus show the process itself to be out of range of observation. The important fact is that it is observed upon innumerable occasions and as a process, the period of integration in children being particularly instructive.” (blz. 147)

Voor-onderstellingen. Ook het Behaviourisme van *Markey* gaat uit van bepaalde voor-onderstellingen, doch deze zijn niet „some myste-

³⁰⁾ *W. B. Pillsbury*. Le développement de la Psychologie en Amérique. Journal de Psychologie XX, 1923 blz. 597 vlg.

³¹⁾ *Charlotte Bühler* in *Kindheit und Jugend*, Leipzig 1928, toont aan, dat reeds vóór het verschijnen der taal-symbolen „substitutes” voor „stimuli” en „responses” zijn aan te wijzen. Vgl. het hoofdstuk „Zielsetzung und Leistung” (blz. 63 vlg.), vooral pag. 69, het tweede dagboek-bericht over *Inge*.

³²⁾ Terecht meent *Markey* dat een dergelijk bezwaar alleen, de methode niet verordeelt, zij valt, volgens hem, slechts met „contrary facts” (blz. 120). Het ligt er maar aan wat we onder „facts” verstaan.

rious „psychic” or the like” (blz. 129), doch „levende physiologische organismen met hun physiologische grondslagen van gedrag, zoals die worden blootgelegd door neurologische en behaviouristische studie”; deze veronderstellingen „were all that was assumed”! Het is luce clarius dat deze gegevens veel eenvoudiger, helderder en betrouwbaarder zijn dan de beleving waardoor de mens weet dat hij met „Water!” iets bedoelt en dat kersen „lekker” kunnen zijn!

De grondfout van deze behaviouristische taalbeschouwing is volstrekt niet, dat zij aanneemt dat de ervaring omtrent „taal” op een of andere wijze wordt veruiterlikt — dat ontkent geen sterveling — maar wel, dat deze veruiterliking de ervaring adaequaat kenbaar zou maken. *Markey* geeft zelf toe dat zijn uitleg geen „complete explanation” was; ze liet „Life” onverklaard. Hij meent dat hij dat niet hoefde te verklaren en daarin heeft hij zeker gelijk. Maar, zijn verklaring liet niet alleen „Life” onverklaard, doch gaf ook in 't geheel geen antwoord op de vraag waarom het proces der symbolisatie „essentially inventive or creative in operation” is (blz. 128).³³⁾ Geen wonder dat *Markey's* taalkunde niet ver reikt. Het enige excuus is „We lack in technique.” (blz. 143) Doch wat deze waarom-vragen met *technique* van observatie-mogelijkheden te maken hebben, is onverstaanbaar, want de processen zijn ook volgens hem — het zij nog eens herhaald — „essentially inventive or creative”!

Deze behaviouristische taalonderzoekingen zijn de riten van een geloof, en dat geloof is de evolutie-leer. *De Laguna* stelde zich zonder terughouding op het standpunt dat taal het geheel der menselijke communicatiemiddelen omvat, saamgehouden door een bepaald doel: de samenhandeling. De menselijke taal en de dierlijke schreeuw: „Different as they are in important characteristics, they are both found to perform the same fundamental function of *coördinating the activities of the members of the group*”. Doch waarom is dat nu toch de „fundamental function”? „The evolution of the one from the other thus becomes comprehensible.” (blz. IX)³⁴⁾

Evenmin als 't voor taalkundig inzicht erg voordelig is bij Adam te beginnen, verdient het aanbeveling bij Darwin aan te vangen.

Introspectie en waarneming. Het is de verdienste van beschouwingen als die van *Markey* dat zij duidelijk verband leggen tussen taal en handeling. Van welke linguïstiese aard dit verband is, welk

³³⁾ Dat ook zijn schematisering van de symbolisatie-processen zelf geen verklaring is, zal bij de behandeling van *Ogden & Richards'* methode nog blijken.

³⁴⁾ *Markey* is niet zo vrijmoedig. Bij hem ontbreekt 't woordje *thus* als begin van de volgende zin uit een lange samenvatting op blz. 167: „There is a continuity between man and the other animals regarding this process.”

karakter hierdoor speciaal het taal-teken verkrijgt, dat het een zeer speciaal handelings-middel is, dat het dus speciale gebruiksmogelijkheden „bezit”, al deze punten, die van onmiddellijk linguïsties belang zouden kunnen zijn, worden door hem niet verder uitgewerkt. Het kan ook niet anders; zijn behaviourisme kan op die vragen hieromtrent geen ander antwoord geven dan: „When once symbols have arisen in behaviour, practically any act or object may become symbolic in character”. Om hier licht te verkrijgen is het noodzakelijk, dat aan introspectieve gegevens te ontsteken. De tegenstelling tussen een behaviouristische werkwijze en de tot dan toe bij de bestudering van taal-vragen gangbare, is er ene van introspectie en waarneming, of liever: het behaviourisme heeft hier een tegenstelling geadstrueerd die er in werkelijkheid niet bestaat; beide methoden sluiten elkander niet uit, doch zij convergeren in de studie der taal-verschijnselen tot de enig juiste vorm van onderzoek, die het taalgebeuren ziet als menselijk handelings-complex in een bepaalde situatie, waarvan een waarneembare omgeving noodzakelijk deel uitmaakt. De behaviourist die meent dat deze laatste factor te veel werd voorbijgezien, heeft gelijk; de behaviourist die meent dat conclusies uit zijn waarnemings-gegevens alleen, hem de structuur van het taal-gebeuren zullen ontsluiten, vergist zich, omdat hij over 't hoofd ziet dat het punt in deze situatie, dat aan de waarneembare handelingen hun zin en eenheid geeft, in de handelende individuen ligt. Het oude principie „si duo faciunt idem non est idem” heeft door het behaviourisme niets van zijn waarde verloren, en als ook al 'n behaviouristies onderzoeker zichzelf tot maat van alle dingen wenst te maken, dan ligt toch die act van het „meten” in hem, en is zij alleen voor hem toegankelijk buiten alle waarneming om.³⁵⁾ We omschrijven in dit verband introspectie 't best als: de systematische observatie van eigen ervaringen door de onderzoeker.³⁶⁾ Men heeft de introspectie als wetenschappelijke methode soms ook verworpen omdat men haar zag als 'n procédé dat een volkomen vervorming van de feitelijke toestand betekende. Deze misvatting berustte op een verwaarlozen van het feit, dat in de ervaring de gegevens, die we in de reflexie „systematies observeren”, in de ervaring als moment wel degelijk aanwezig zijn, dat we ze wel degelijk „mêrken”. In zóverre „veranderen” we bij reflexie sommige dier momenten, dat we ze dan als „object”, als „zaak”, tegenover ons stellen, terwijl ze in de ervaring dit „intentioneel” karakter niet hadden, niet als „zaak” werden

³⁵⁾ Vgl. voor de ontwikkeling van deze gedachte: *H. J. Pos*, *Zur Logik der Sprachwissenschaft*. Heidelberg 1922, blz. 80 vlg.

³⁶⁾ Vgl. *Dr. F. J. Th. Rutten*, *Nieuwe Gezichtspunten in de Methodiek der Experimentele Psychologie*. Nijmegen-Utrecht 1931 blz. 10 vlg.

gekend. Doch, we konden ze bij reflexie alleen vinden en herkennen, omdat we ze in de ponerende ervaring „merkten”. En tans, nu wij ze observeren, weten we dat we ze op die wijze veranderden. De introspectieve methode gaat uit van het feit der herkenning; ze behoeft geen dogmatiese voor-onderstellingen.

Het is mogelijk elke methode te misbruiken; en evenmin als de behaviouristische methode haar waarde verliest omdat haar beoefenaars verder concluderen dan zij toelaat, evenmin verliest de introspectieve methode de hare omdat zij op dezelfde wijze werd misbruikt! De bezwaren tegen de introspectie zijn wetenschappelijke „scrupels”. Niemand aarzelt ⁿ ogenblik om de volgende dag voor 'n taartje 'n dubbeltje te betalen, als hij 't de vorige dag „lekker” gevonden heeft. Het meest extreme behaviourisme vond het zelfs wetenschappelijk, dat getuigenis, niet te aanvaarden, als de taartjes-liefhebber vandaag niet „watertandde” en het dus de speksel-quanta niet had kunnen meten. Wij moeten toegeven deze eis niet te hebben gesteld en niet te zullen stellen. Wil men het feit der reflexie, waarop dat taartjes-kopen berust, een „voor-onderstelling” noemen, soit! De studie der behaviouristen kan ons, taalkundigen leren, dat het een gevaarlijke abstractie is, het psychies proces waarin het taal-gebeuren bestaat, los te maken van zijn noodzakelijke betrekkingen tot de situatie waarin het zich voltrekt; het behaviourisme echter abstraheert, even gevaarlijk, van de, aan alle waarneming onttrokken, eenheidgevende act, waarin dit gebeuren zijn middelpunt en structurerend principie vindt.

Bühlers methode. Het is *Bühler* geweest die, introspectie en waarneming der gedragingen van de taal-gebruikende mens verenigend, het taal-gebeuren aan de hand van het teken-begrip „semiologies” te verklaren zocht. Volkomen terecht gaat hij uit van het taalgebruik in communicatie. *Bühler* meent dat er van een juist inzicht in geheel de functie der taal geen sprake kan zijn als men het contact dat zich in taal-gebruik constitueert niet als „wechselfeitig” beschouwt. Zo neemt hij zijn uitgangspunt in de observatie van minstens twee personen: het „Zweiheitsmoment” ³⁷⁾ in communicatief contact is essentieel voor het begrip der tekenfuncties. ³⁸⁾ Het is dan ook begrijpelijk dat hij behaviourisme, verstaan als studie der waarneembare verschijnselen naast en volgens die der „Erlebnismomente” die alleen introspectief te vatten zijn, noodzakelijk acht. Doch, hoezeer hij ook overtuigd blijkt dat de beha-

³⁷⁾ *Karl Bühler*. Die Krise der Psychologie. Jena 1929. blz. 85.

³⁸⁾ Dat hij dit nalaat is een der grote bezwaren die *Bühler* tegen *Wundt* heeft. (Krise blz. 31).

viouristische methode heuristische waarde heeft, toch is bij hem van den aanvang af de overtuiging levend, dat in de observatie van de voor waarneming toegankelijke processen, reeds de schemata geprojecteerd liggen, die de eigen ervaringen hem introspectief hebben gegeven. Het reeds genoemde referaat: „Das Ganze der Sprachtheorie, ihr Aufbau und ihre Teile” is hiervan een uitstekend voorbeeld.

Toch: *Bühlers* methode kan „semiologies” verantwoord zijn, zij is het linguïsties niet. Zijn zwakte ligt in zijn uitgangspunt en zij ligt op dezelfde plaats waar wij haar bij *de Laguna* aantreffen: er is niet een naast-elkander van verschijnselen, doch een in-elkander, waarbij alleen ons menselijk weten omtrent die hiërarchie, ons menselijk weten omtrent hetgeen in deze hiërarchie primeert, bij het onderzoek leidraad kan zijn.

Het waarneembare biedt geen houvast om de verschijnselen als taalverschijnselen te ordenen; het waarneembare biedt hoogstens een leidraad voor bepaling van de opeenvolging in de tijd: de roep „Water!” gaat aan de beweging der patrouille in de roep-richting vooraf, maar die beweging is alleen verklaarbaar uit ons „weten”, dat „Water!” water „betekent”.^{38*)} Wie hiervan bij zijn onderzoek, zij het ook tijdelijk, abstraheert — en dit doet *Bühler* door „das konkrete Sprechereignis”, waaronder hij verstaat: „das was die Sinne des Sprachforschers rührt” (Axiomatik blz. 19), tot „Ausgangsgegenstand der Linguistik” te nemen — snijdt zich de weg af om uit het taalgebeuren zelf de structuur van dat taalgebeuren te verklaren, stelt zich m.a.w. buiten de linguïstiek, wier object het taalgebeuren is, beschouwd in al zijn betrekkingen, en wier uitgangspunt even noodzakelijk in dat gebeuren is te zoeken. Wie niet zo begint, negeert prakties in zijn aanvangsbeschouwing reeds de linguïstiek. Hoogstens kan hij noties ontwikkelen die de linguïstiek als lemma's, als leen-waarheden, bij haar onderzoek kan veronderstellen. Het is vooral de studie dezer lemma's bij *Bühler* die een uitvoerige behandeling zijner methode zo vruchtbaar maakt. Bovendien biedt een ontwikkeling van *Bühlers* inzichten ons gelegenheid, uitdrukkelijk die momenten der taal-ervaring als secundair aan te wijzen, die in het verdere verloop onzer studie niet meer expressis verbis zullen worden

38*) De theorie van *Karl Vossler* staat hier, in even grote eenzijdigheid, diametraal tegenover die van het extreem behaviourisme, doch zij heeft altans de verdienste, dat zij niet reeds per se methodies de weg afsnijdt om tot een volkomen verantwoord inzicht te geraken: „Die Schallwellen des Klangbildes freilich, die physikalischen Konsequenzen eines ausgesprochenen Wortes, die Lufterschütterungen — die kann man sich hinwegdenken; denn sie sind kein wesentlicher Bestandteil der Sprache.” (Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft. Heidelberg 1904, blz. 65.)

behandeld. 38**)

Bühlers synthese in zijn „Axiomatik” is een bewonderenswaardig stuk werk. Het is spijtig zelfs hiertegenover nog een kritiese positie te moeten innemen; en toch is dit nodig. Het is niet mogelijk twee wijsgerige systemen die elkaar uitsluiten, in een andersoortige studie te willen doen samenklinken: *Bühler* begint met *Kant* te citeren, in een door ieder aanvaardbare uitspraak overigens, maar hij schrijft op blz. 57: „die schlichte Deskription des ganzen Tatbestandes, wie ihn der Sprachforscher sieht und sehen muss, kann nicht exakter und adäquater vollzogen werden, als es mit Hilfe des platonisch-aristotelischen Begriffsapparates von jeher in der Sprachforschung geschehen ist”. Deze mening heeft hem niet belet op de geobserveerde zinnelijke data een platonies-aristotelies teken-begrip „toe te passen” in plaats van, meer platonies-aristotelies, uit de ervaren eenheid van aanschouwelijkheid en onaanschouwelijkheid, van een bepaald werkelijkheidsgebied het eigen teken-begrip te ontwikkelen. Ondertussen: de kantiaanse en de platonies-aristoteliese opvattingen verdragen elkaar op dit punt niet. *Bühler* meent dat de opvatting van *Kant*: „dass die Begriffe leer bleiben ohne Anschauung” door de taal-feiten wordt geverifieerd: het schijnbaar lege, het schijnbaar zuiver schematische teken, het „Zeig-Wort”, blijkt volgens hem teken te zijn en woord in zijn betrekking tot de „Anschauung” waarin het „zeigt” (Sprachtheorie blz. 153 en blz. 373). We antwoorden: één van de twee: ófwel deze verklaring is juist, maar dan is zijn beroep op het platonies-aristoteliese begrips-apparaat een slag in de lucht, want dat begrips-apparaat is niet in staat een teken-notie te leveren die op enigerlei wijze zou kunnen passen op „leere Begriffe”; ófwel de verklaring is onjuist, maar dan valt *Bühlers* deixis-functie als taal-teken-verschijnsel. Onze conclusie is opnieuw: wij linguïsten doen beter, en ook *Bühler* had beter gedaan, buiten deze problemen te blijven. Of begrippen „leeg” kunnen zijn of niet, een feit blijft dat het denken in taal een eigensoortige denkwijze is; dát kunnen we als linguïst aantonen. En, als zodanig, eist dat denken de ontwikkeling van een „bodenständige” teken-notie, niet alleen toepassing van welk andersoortig teken-begrip ook. Steeds zweeft *Bühler* de subsumptie der taal-verschijnselen onder een „aussersprachliches Modell” voor: „Dagegen

38**) Door zijn persoonlijke methodiese instelling verliest *Bühler* volstrekt niet het begrip voor een andere werkwijze dan de zijne. Hij schrijft de voor onze studie fundamentele zinnen: „Ausserdem aber haben Wörter noch etwas in sich, nämlich das lexicalische Moment, das sie bildlich gesprochen mitbringen. Es wäre durchaus möglich und vielleicht sogar der nächste Weg zu einer Definition des Wortbegriffes, von diesem lexicalischen Momente auszugehen.” (Sprachtheorie blz. 299)

fehlt vóórerst noch ein vóóllig klares aussersprachliches Modell, an dem die an der Sprache abgelesene Darstellungsweise illustriert werden konnte." (Sprachtheorie blz. 255) Wat er taal-kundig aan taal te begriipen valt, is alleen demonstreerbaar aan 'n taal-model. Het andere is semiologie misschien of wijsbegeerte.

Auslösung, Kundgabe en Darstellung. De theorie van *Bühler* is langzaam gegroeid.³⁹⁾ Over een periode van verscheidene jaren kan men die groei volgen.⁴⁰⁾ De volgende paragrafen trachten de theorie in haar tegenwoordige vorm recht te doen.⁴¹⁾

Bühler onderscheidt reeds vroeg aan de taal drie teken-functies. In het reeds genoemde artikel van 1929 „Kritische Musterung” staan ze vermeld op de eerste pagina's: „Wóórter wie *au* oder *aha* zeigen Erlebnisse des Sprechers an (Schmerz, aufleuchtende Erkenntnis), das ist Kundgabe." (blz. 1.) Vervolgens: „Ein Anruf wie *he* ist dazu bestimmt, die Aufmerksamkeit des Hörers zu erregen, das ist Auslösung." (blz. 1, id.) „Es gibt noch eine ganz andere Leistung der Sprache, die nicht aus Ausdruckbewegungen abgeleitet werden kann, die nicht auf das Kausalverhältnis, das den Laut mit Sprecher und Hörer verbindet, zurückgeht, sondern auf ein Verhältnis das die Mathematik als Zuordnung bezeichnet: der Name ist seinem Gegenstande, der Aussagesatz einem Sachverhalt zugeordnet." „*De Rijn komt bij Lobith in ons land*." „Wir finden die wesentliche Leistung dieses Satzes, wenn wir ihn für richtig oder falsch erklären, und richtig oder falsch ist er nicht durch sein Verhältnis zum Sprecher oder Hörer, sondern durch sein Verhältnis zu einem geographischen Sachverhalt. Diese andersartige Leistung des Satzes wird, wie ich meine am schärfsten durch das Wort Darstellung getroffen." (blz. 3. 4) En, het is duidelijk, „Darstellung” kan ook een tekening, een landkaart, een curve, een wiskundige of scheikunde-formule uitoefenen.

Het is nuttig, de samenwerking der teken-functies aan één concreet taal-gebeuren te demonstreren. De gescheiden voorbeelden, zoals *Bühler* die in den aanvang geeft, doen zijn opvattingen niet prakties genoeg uitkomen. — De lucht is betrokken; mijnheer en mevrouw zullen uitgaan:

³⁹⁾ Op pag. 57 van zijn „Krise” wijst hij daar zelf op.

⁴⁰⁾ De samenvatting bij *Dempe* is allereerst wijsgerig bedoeld: de bespreking die hier volgt tracht de linguïstiese aspecten naar voren te brengen.

⁴¹⁾ Ook nu wij in *Bühlers* „Sprachtheorie” zijn leer in uitgewerkte vorm bezitten, blijft deze zin waar. Veel overzichtelijker en rijker dan wij die tot nog toe bezaten is zijn ideeën-goed in dit werk geworden; het staat niettemin gegrond in zijn *Axiomatik*. Het fundamenteel nieuwe idee, dat de „Sprachtheorie” brengt, het „veld”-begrip, zal ons verderop bezig houden.

„Zou je geen paraplu meenemen!“ „Wel nee, jongen, d'r is te veel wind.“ Mijnheer staat op de mat, doet de deur open, kijkt, zegt: „Regen!“ Mevrouw draait zich om, neemt haar paraplu uit de standaard en schudt de vouwen open.

Mevrouw zag de regen niet, evenmin als zij haar man zag; de gebruikte taal-term *regen* functioneert „auslösend“, bewerkt de „Ordnung der Steuerungsmomente“ (Bericht XII blz. 105) in degene tot wie gesproken werd. „Regen!“ heeft vrolijk geklonken en 'n beetje ironies ook; dat is „Kundgabe“ van de stemming van de heer des huizes.⁴²⁾

Mevrouw heeft 't goed gehoord! Ze heeft voor de spiegel haar hoedje nog 'n beetje vastgedrukt, en nog steeds niet naar buiten gekeken. Maar ze zegt: „Je hebt lekker weer gelijk!“ omdat ze nu heel goed weet dat er buiten water uit de wolken valt, en dat weet ze omdat haar man zei: „Regen!“ Dat is „Darstellung“. Bühler concludeert: „Regen!“ fungeert dus op drie wijzen als teken: als „Signal“ (Auslösung = Appell, vgl. Axiomatik blz. 80), als „Anzeichen“ (Kundgabe = Ausdruck vgl. id.) en als „Zeichen“ (Darstellung), of met 'n meer expressieve naam „Ordnungszeichen“ of „Symbol.“ (vgl. Axiomatik blz. 90) Met deze onderscheidingen — over hun afkomst uit verschillende filosofieën kunnen we zwijgen — vat hij de verschijnselen onder 'n tekenbegrip.⁴³⁾

Welke kenmerken vertoont nu dit „Induktionsidee“ teken? Reeds de oude scholastieken, zegt Bühler, die sommige teken-problemen goed formuleerden en oplosten, gaven een zeer bruikbare omschrijving: „Sie sagen kurz: aliquid stat pro aliquo, das sinnlich wahrnehmbare Sprachzeichen steht für etwas anderes, als was es selbst ist, es fungiert als Stellvertreter.“ (Bericht XII blz. 101) Het is zeer tekenend dat Bühler juist deze formulering „stare pro aliquo“ gebruikt. Zijn bron *Ockham* zegt wat meer: „Signum accipitur pro illo, quod aliquid facit in cognitionem venire, et natum est pro illo supponere“ (= stare pro aliquo).⁴⁴⁾ De tekst bij *Geyser* wijst er t.a.p. uitdrukkelijk op dat *supponere* een kennis-theoretiese onderscheiding is: „Die Supposition ist die

⁴²⁾ „Soll der Eigenbedarf und die Eigenstimmung der Individuen bei der gegenseitigen Steuerung ihres Benehmens Berücksichtigung finden, nun, dann müssen sie eben, soweit sie nicht ohne weiteres aus der primären Zweckmäßigkeit zu entnehmen sind, eigens kundgegeben werden.“ (Bühler, Krise blz. 41)

⁴³⁾ „Phänomenologisch gehört das, was in der Kundgabe und Auslösung an Zeichenfunktionen vorliegt, unter den Oberbegriff der *Anzeichen*, während die Darstellung mit *Ordnungszeichen* operiert.“ (Krise blz. 62) Bij deze verdeling is Bühler ook in zijn „Axiomatik“ gebleven.

⁴⁴⁾ *Überweg-Geyser*. Grundriss der Geschichte der Philosophie: Die patristische und scholastische Zeit. Berlin 1928¹¹, blz. 578.

Repräsentation dessen, was im Umfange des Begriffs liegt, durch das diesen Begriff bezeichnende Wort". M.a.w. doordat het woord „facit aliquid in cognitionem venire", is het teken plaatsvervanger.

De nominalist *Ockham* wijkt hierin niet af van de grootmeester der scholastiek *Thomas van Aquine*, die het teken als volgt definieert: „Signum est per quod aliquis devenit in cognitionem alterius." ⁴⁵⁾ Alleen in een ken-act kan iets „teken" zijn, en het is de wijze der kennisname die de tekensoort wezenlijk bepaalt. Niet de vorm die gekend kan worden is „teken" — ook al blijven we veilig het rode signaallicht, zoals 't spraakgebruik vraagt, 'n „teken" noemen — doch wel: de gekende „vorm" in de eenheid met de onaanschouwelijkheid die ons „iets anders" doet kennen. En, dit anders is de „zaak", dit andere is het „niet-ik", dat wij in het teken-gebruik tegenover ons stellen.

Bühler heeft zich willen wapenen tegen *de Saussure's* psychologisme (Axiomatik blz. 34 vlg.) en hij kritiseert diens befaamde „circuit de la parole" (*de Saussure* blz. 27 vlg.), waarvan hij terecht meent (vgl. nog Bericht XII blz. 79) dat zij geen inzicht geeft in de structuur van het taalgebeuren en tenslotte in naturalistische beschouwingswijzen gevangen bleef, ⁴⁶⁾ doch ook *Bühler*, tans onder invloed van behaviourisme, maakte zich niet volkomen vrij. Wanneer „psychologisties" een denigrerend epiteton is, dat op *Bühlers* linguïstiese inzichten niet past, dan heeft hij zich toch niet vrij gehouden van een ander epiteton dat ook zo gebruikt zou kunnen worden; hij is, ongetwijfeld zijns ondanks, nog „behaviouristies": hij stelt de „Schallwellen" als teken. *Bühler* werd bevestigd in zijn mening omtrent de juistheid zijner verdeling door biologiese en behaviouristiese beschouwingen: ⁴⁷⁾ een schot klinkt, een zwerm vogels vliegt op. Er is een oorzakelijke samenhang tussen schot en vogelgedrag. Het „vluchten" is „ausgelöst", de functie van het schot is „Auslösung". De struiken ritselen, een tijger verschijnt. De leider van een troep apen, die aan de voet van de bomen spelen merkt het gevaar, dat in hem een waarschuwingkreet „auslöst". Doch deze „ausgelöste" kreet vertoont twee aspecten: de leider maakt er zijn angst in waarneem-

⁴⁵⁾ *S. Thomas*. Summa Theol. III, q. 60, a. 4.

⁴⁶⁾ Op soortgelijke gronden als *Bühler*, maar veel minder systematies, critiqueert *Gardiner* de opvattingen omtrent de „circuit of speech" bij de „first-rate scholar" *de Saussure* (blz. 59-60). *Ogden & Richards* critiseren *de Saussure* zeer scherp, omdat hij zo naïef was een theorie te bouwen waardoor „the process of interpretation is included by definition in the sign" (blz. 5), iets waar de schrijvers zich inderdaad met zoveel zorg voor wachten, dat ze helemaal geen „signs", maar hoogstens „signals" definiëerden. Vgl. *Gustaf Stern*, blz. 131.

⁴⁷⁾ Vgl. *Karl Bühler*. Vom Wesen der Syntax in: Idealistische Neu-philologie. Festschrift für Karl Vossler. Heidelberg 1922. blz. 58, 59.

baar: dat is „Kundgabe”; de ander apen horen de kreet en vluchten: dat is „Auslösung.”⁴⁸⁾

Dempe vat dit samen in twee regels: „Kundgabe ist immer zugleich selbst Auslösung und wird nur Kundgabe genannt, weil sie eine andere Auslösung zur Folge hat.” (blz. 57) In situaties als die zo juist beschreven zijn, is van geen „Darstellung” iets te bespeuren. Een uiting die zich alleen als het gevolg van de „Darstellungs”-functie laat verklaren is het b.v. als het kind gaat vragen: „Wat is dat?”, wijzend op 'n bloem, wijzend op 'n vogel.

Van dit biologies uitgangspunt is *Bühler* niet meer geheel vrij gekomen; het beïnvloedt al zijn verdere beschouwingen, die „linguïsties” hadden moeten zijn. Hij zal op deze wijze de specifieke eigenaardigheden van zijn drie vormen van teken-zijn, als ze geobserveerd worden aan 'n gebruikte taal-term, niet volkomen kunnen ontwikkelen. Bekijken we daarvoor de zo straks beschreven gevallen nog eens wat nader.

Bühlers verklaringswijze. „*Regen!*” Wat wilde de heer des huizes? Zijn vrouw er toe brengen haar paraplu mee te nemen; dat in ieder geval. Wat was dus zeker de bedoeling van zijn woorden? De „situationsgerechte Reaktion” bij zijn vrouw te wekken, haar handelingen te beïnvloeden. Hij zou dit op verschillende manieren hebben kunnen doen. De eerste daarvan is wel wat vreemd. Zij zou nl. in handtastelikheden hebben moeten bestaan. Doch, dat gebeurt niet. Zijn teken: „*Regen!*” neemt de plaats in van al zijn handelingen; hij steekt geen vinger uit en Mevrouw reageert vlot en zelfs beminnelijk. Wat is er gebeurd? Er was geen gemeenschappelijk waarnemingsgeheel, Mevrouw zag de regen niet; de taal-term „*Regen!*” is voldoende.⁴⁹⁾ De psychiese „Steuerungsmomente”, die de uitwendige handelingen van Mevrouw bewerken, zijn door de kennisname van het teken „geordnet” en geactiveerd. Het „teken” neemt dus de plaats ook in van de bedoelingen van de spreker omtrent de beslissingen van de hoorder: „Die Sprachzeichen fungieren im Verkehr der Menschen als Steuerungsmittel des praktischen Verhaltens, sie sind Signale im

⁴⁸⁾ „Zur Kundgabe wird ein derartiger Zusammenhang erst dadurch, dass er in die biologisch ältere Einrichtung der Auslösung eingebaut ist, oder menschlich gesprochen durch das Korrelat des Notiznehmens anderer Individuen.” (*Bühler Syntax* blz. 58)

⁴⁹⁾ Uitvoerig, doch niet onmiddellik toegepast op taal, behandelt hij de „Steuerung” in zijn „Krise” blz. 38 vlg., en wijst nadrukkelijk op het cardinale feit dat de „Steuerung”, naarmate 't „Richtpunkt der Steuerung” in de waarneming gegeven is of niet, wezenlijk verschilt, een „Kontakt höherer Ordnung” eist; „Um gleich zum Höchsten zu greifen: der sprechende Mensch appelliert an Vorstellungen und Begriffe seines Hörers.” (blz. 41)

Dienste des Gemeinschaftslebens." (Bericht XII blz. 104)⁵⁰⁾

Ondertussen is het *Bühler* met deze signaal-functie als teken-verschijnsel niet voor de wind gegaan; de subsumptie onder „plaats innemen" wou maar matig lukken. Hij erkent dit zelf ruiterlijk: „Es ist nach alldem nur das grob-logische Facit, wenn man der Ordnung halber die Formel aliquid stat pro aliquo auch für die Signale ausfüllt." (Axiomatik blz. 89) Het zou wel eens kunnen wezen dat zijn signaal-functie geen taal-teken-verschijnsel was, doch enkel een functie van het taal-moment in het ervarings-geheel, een functie die ook andere dan taal-momenten kunnen vervullen.

Hij belooft in zijn „Sprachtheorie" deze vraag op te lossen (Axiomatik blz. 89) en geeft voorlopig al enige aanduidingen.^{50*)}

Nu wat *Bühler* „Ausdruck" noemt in zijn „Axiomatik" en wat vroeger „Kundgabe" heette: Mijnheer was vrolijk en had ook wel 'n beetje Schadenfreude; Mevrouw heeft 'ns even gelachen en ook wel 'n prikje gevoeld. Dat heeft „Regen!" gedaan. Mevrouw heeft daaruit iets opgevangen waaruit zij nu haar mans vrolijkheid kent en z'n Schadenfreude, en ze heeft ook daarop gereageerd, deze keer lief en lachend, 'n andere keer is ze misschien wel eens kwaad geworden. „Regen!" heeft 'n gemoduleerd dynamies en muzikaal accent gedragen, en zekere duur-verschijnselen vertoond. De „uitdrukking" heeft de plaats ingenomen van Mijnheers gevoelens. *Bühler* heeft voor deze teken-functie de naam „Anzeichen" gebruikt.⁵¹⁾

Op twee plaatsen bespreekt hij zeer uitvoerig dit verschijnsel,⁵²⁾ eerst in het „Bericht", dan in zijn „Axiomatik".

Hoe komt de kennisname van Mevrouw tot stand? „Wir schliessen quoad existentiam aus dem Auftreten eines Lächelns oder anderer Ausdruckssymptome auf dies und das im Erlebnis oder in der Persönlichkeit dessen, der das „Symptom" produziert, an dem wir es sehen." (Bericht XII blz. 103) Er zijn twee termen die verklaring behoeven, *schliessen* en *quoad existentiam*. Met „schliessen" bedoelt *Bühler* niet dat er een redenering nodig zou zijn om een „Anzeichen" als zodanig te „erfassen", hij laat 't in het midden of dit „erfassen" direct of indirect zou zijn.

⁵⁰⁾ De wijze waarop deze kennisname tot stand komt schematiseert *Bühler* in zijn „Krise" blz. 93. Vgl. nog „Axiomatik" blz. 87 en 88.

^{50*)} *Bühler* heeft zijn belofte gestand gedaan; de „Sprachtheorie" tracht 'n oplossing te geven. Vgl. hier achter noot 61*.

⁵¹⁾ *Bühler* volgt *Husserl*, blz. 23-30. Vgl. nog *Cassirer* III. blz. 375.

⁵²⁾ Verleden jaar wijdde hij aan de Ausdrucks-theorie een geheel werk: *Karl Bühler*. Ausdruckstheorie. Das System an der Geschichte aufgezeigt. Jena 1933.

Ook ziet hij de mogelijkheid dat ook 'n dergelijke „Ausdruck”⁵³⁾ „symbolisch” zou worden, doch dit alles doet niets af aan het voor hem essentiële in de „Ausdruck”, waarvoor hij ondertussen ook de naam „Zusammenhangszeichen” heeft gebruikt: wij worden door zijn bestaan tot de kennis van het bestaan of tot bestaan komen van het „Angezeigte” gebracht; rook wil zeggen: er is vuur, donkere wolken: er komt regen, lachen: er is plezier. En, deze functie kan een „Anzeichen” uitoefenen op grond van onze overtuiging van een „connexio rerum” tussen „Anzeichen” en „Angezigtes”. Een „Anzeichen” in taal is „Kundgabe von Akten, von psychischen Erlebnissen und Stimmungen, von Bewusstseinsweisen, und nicht von Sachverhalten oder Gegenständen,”⁵⁴⁾ en wel zo dat de hoorder kennis van hun bestaan krijgt. Ook hier weer is het nodig er op te wijzen dat hem die kennis niet expliciet in taal wordt bijgebracht, in dat geval spreken we van „Darstellung.”⁵⁵⁾

Van een geheel andere orde is het feit dat „Regen!” de plaats inneemt van het complex van fysieke processen dat zich in de natuur afspeelt, en dat door Mijnheer werd waargenomen. „Ordnungszeichen” noemt Bühler deze klasse van tekens. Er is geen verhouding van afhankelijkheid in bestaan tussen „Regen!” en de vallende regen, zoals die tussen vallende regen en wolken wel bestaat, en ook tussen rook en vuur, het lachen en het plezier. Niet door zijn bestaan is „Regen!” een motief voor onze kennis van het bestaan van de regen, doch door zijn „Zuordnungsbedingung”.

De curve op een vel papier, die het verloop der koorts bij een patiënt aangeeft, is niet door de koorts veroorzaakt, en ze gedraagt zich ook helemaal niet „alsof” dat wel zo zou zijn. Ze heeft alleen representatieve waarde, omdat zij door ons van te voren op het verloop der koorts „betrokken” is. „In dieser Zuordnungsbedingung liegt das Wesen der Darstellung (representatio) beschlossen. Es ist, so könnte man das kurz ausdrücken, nicht eine *connexio rerum*, sondern ein ideeller *ordo rerum*, eine Erkenntnisordnung, in deren Rahmen die Stellvertretung hier statt findet. So könnte und kann man sich ausdrücken, solange alle letzten erkenntnistheoretischen Streitfragen von dem an sich so einfachen Tatbestande, den wir im Auge haben, fern gehalten werden.” (Bericht XII

⁵³⁾ In tegenstelling met Husserl neemt Bühler de term „Ausdruck” niet in de betekenis van „Zeichen”, doch van „Anzeichen”. In zijn „Axiomatik” vervangt hij, zoals gezegd, *Kundgabe* door *Ausdruck*.

⁵⁴⁾ Dempe, blz. 50. Vgl. Cassirer III. blz. 76 vlg.

⁵⁵⁾ De pagina's 82 vlg. van de „Axiomatik” grijpen op het hier gezegde terug en geven daarop kostbare, doch niet essentiële ingrijpende, aanvullingen.

blz. 104)⁵⁶) Dit laatste is de specifiek menselijke teken-functie der taal: „die Darstellungsfunktion (ein neuer Name für eine alte Sache, den ich 1919 als erster vorgeschlagen habe) ist das Dominierende und, so weit wir heute sehen können, spezifisch Menschliche an der Menschensprache.“ (Bericht XII blz. 121)

Communicatie. *Gustaf Stern* (blz. 24) is verwonderd dat *Bühler* en *Ogden & Richards* geen afzonderlike taal-functie „communication” onderscheiden. Wanneer hij, die toch *Bühlers* „Krise” onder zijn literatuur vermeldt, zich volkomen gerealiseerd had welk hun standpunt is, zou voor deze verwondering geen plaats geweest zijn. Dat taal „communiceert”⁵⁷), op welke wijze dan ook, is voor hun taal-beschouwing een postulaat. Zij nemen, en wel op zeer goede gronden, van te voren aan, dat „communicatie” bestaat: zij weten en uit eigen ervaring, die zich aan elke waarneming door een ander individu onttrekt, en uit de constatering der „Kovarianz” van het gedrag der sprekende individuen, dat zij door taalklanken met een ander individu in contact zijn. Zij beschouwen nu, vanuit hun standpunt terecht, niet communicatie als een taal-verschijnsel, maar taal als een communicatie-verschijnsel.

Natuurlijk is vanuit dit standpunt niet het geheel der taal-ervaringen onderwerp van studie, want, zonder enig contact, zonder enige communicatie, bestaat de taal waarin we zwigend denken. Doch *Bühler* ontkent dit aspect evenmin als *Ogden & Richards* dat doen. Zij nemen allen terecht aan dat in het communicatief taalgebruik de sleutel ligt voor het begrip van alle taal-aspecten en dat in alle communicatief taal-gebruik ook dit andere aspect ligt opgesloten.⁵⁸) Als de wijsbegeerte dit al niet

⁵⁶) „Die Darstellung operiert mit Ordnungszeichen, während der Ausdruck zu den Anzeichen gehört. Ein weiterer terminologischer Vorschlag geht dahin, die scholastischen Termini *existentia* und *essentia* für unsere Zwecke ihres ontologischen Haupt- oder Beisinnis zu berauben, um dann festzustellen, dass das Lesen und Verstehen des Ausdrucks stets ein Schliessen aus Seiendem auf Seiendes, ein Schliessen also quoad *existentiam* von Gegebenem auf anderes bedeutet oder mit enthält. Das Lesen und Verstehen einer Darstellung dagegen enthält denselben Schluss höchstens *secundär* und muss ihn auf Umwegen machen, weil die Zuordnung ihrem Wesen nach das eine zum andern bringt nach der Struktur der beiden oder, wie die Scholastiker sagten, quoad *essentiam*.”

⁵⁷) Onder „communicatie” wordt hier natuurlijk contact door taalklanken verstaan, niet het „mededelende” taalaspect tegenover het „vragende” b.v.

⁵⁸) *Gardiner* berokkende zich moeilijkheden door dit niet van den aanvang af in 't oog te houden: „On the view here advocated, speech is a human activity demanding at least two persons possessing a common language and finding themselves in a common situation. The science to which linguistic theory thus ultimately owes allegiance is neither logic nor psychology, but sociology.” (blz. 7) Taal als denkmiddel is niet een latere ontwikkeling uit het communicatief taalgebruik, zoals *de Laguna* aanneemt;

eeuwen met recht had beweerd, zou Cassirer het in onze eeuw dan toch wel duidelijk hebben aangetoond.

Wat is communicatie? Wij doen de werkelijkheid geweld aan wanneer wij ons de situatie, waarin een communicatie-proces door taal zich voltrekt, voorstellen als bestaande uit 'n waarneembare omgeving, een spreker en hoorder en 'n taal-moment, dat als 'n soort ping-pong-balletje tussen spreker en hoorder heen en weer vliegt. De taal-ervaringen van spreker en hoorder zijn gescheiden processen en de verbindende klankgolven zijn helemaal geen taal. Van de taal-onderzoeker gezwezen, is er in ons „Water!”-avontuur, ten opzichte van het taal-gebeuren, in werkelijkheid niet één taal-moment, doch er zijn er twee. Het ene is dat van de spreker, die taal voortbrengt, het andere dat van de hoorder, die taal interpreteert. De taal-onderzoeker, die deze twee momenten in één ervaring beleeft, en ten opzichte van wie heuvels, lucht, licht, warmte, roeper, hoorders en hij zelf één situatie uitmaken, is maar al te zeer geneigd dit over 't hoofd te zien. En gebeurt dit, dan wordt „communicatie” een bedrieglijke term. We denken zo licht dat die zou slaan op een of ander mediërend proces, buiten spreker of hoorder, een soort actieve fysiese of metafysiese accolade.⁵⁹⁾ Niets is minder juist dan dat: communicatie is de ervaring van een relatie van gelijkvormigheid tussen taal-voortbrenger en taal-hoorder.

Het communicatie-proces in taal is geen mechanics gesloten en homogeen verloop, zoals de schemata van de Saussure (blz. 27 vlg.) of Gardiner (blz. 79), die beiden een soort cirkelgang voorstellen, zouden kunnen doen denken. Alleen op het plan der fysiese verschijnselen is er continuïteit. De taal-ervaringen van spreker en hoorder bouwen zich daarbuiten en daarboven uit. Juist in zover er „taal” is, „Kontakt höherer Ordnung” (Krise blz. 41), is er onderscheid; in zover er fysiese samenhang bestaat, is er eenheid. Wil de communicatie volkomen zijn, dan moet aan elk der polen, spreker en hoorder, het proces bewust worden gecontinueerd.

Het wijsgerige probleem dat zich hier voordoet: hoe deze eenheid in gescheidenheid mogelijk is, hoeft geen taalkundige te verontrusten. We hebben eenvoudig het feit te nemen (Krise blz. 85). Communicatie impliceert twee gescheiden processen, één bij de spreker, één bij de hoorder.

beide aspecten zijn in communicatie verenigd. Dit behaviourisme is niet minder eenzijdig dan het vroegere logicisme.

⁵⁹⁾ Bühler is daaraan dan ook in zijn formulering niet ontkomen: hij maakt zoals we zagen, de „Schallwellen” (Bericht XII blz. 105), in plaats van de taal-ervaringen tot dragers van een drievoudige „Zeichenfunktion”. In het vervolg zal dit nog duidelijker blijken.

Daartussen en daarbuiten zijn ongetwijfeld klank-golven, maar waarin spreker en hoorder met elkaar „communiceren” is niet in klank-golven, doch in „taal”; physies is er „contact” in klank-golven. De verklaring der gelijkvormigheid dezer taal-ervaringen zoekt *Bühler* terecht bij een teken-functie. In zijn formulering plaatst hij die echter waar ze niet te vinden is: in het zinnelijk waarneembare, en niet in de ervaring, waar hij ze zou moeten zoeken en prakties ook vindt.

Psychologisme of behaviourisme? *Bühler* verklaart „Symbol”, „Anzeichen” en „Zeichen” volgens hetgeen wat vervangen wordt, en dat is zeer juist, doch hij plaatst als vervanger de „Schallwellen” en dat is principieel onjuist: niet de klank is „teken”, doch de taal-term, en deze bestaat alleen in de taal-gebruikende mens.⁶⁰⁾

Reeds in zijn „Kritische Musterung”, dus lang voor hij 't teken-begrip als plaatsvervanging toepaste, zag hij een a priori der teken-mogelikheden in hun doelmatigheid, in de richtingen waarin zij iets konden „leisten”, in hetgeen hij hun „Sinn” noemde. Hij formuleerde dit scherp in een latere publicatie: „Wir stellen die Frage, in welcher Art ein sprachliches Zeichen sinnvoll sein kann, und antworten: in den drei sprachlichen Richtungen, nämlich in Richtung auf den Sprecher (Kundgabe), den Hörer (Auslösung) und einen Gegenstand oder Sachverhalt, den er nennt oder darstellt (Darstellung).” (Syntax blz. 60) Reeds *Junker* merkte op dat op deze wijze de zaak bedenkelijk wordt: immers „Auslösungs”- en „Kundgabe”-verschijnselen zouden én bij spreker én bij hoorder moeten worden gedefiniëerd.⁶¹⁾

Junker zou misschien nog bedenkelijker gekeken hebben als hij reeds had kunnen lezen wat *Bühler* nog zou schrijven:

„Um auf den springenden Punkt zu kommen, fragen wir uns einfach nach der Weise der alten Grammatiker mit wer? was? wem? durch die Struktur (der taal-situatie) hindurch und finden: In Relation zu diesem was is der Sprecher als Sender und der Hörer als Empfänger zu betrachten. Der eine gibt, der andere nimmt entgegen — was? „Flatus vocis” sagten die alten Nominalisten, „Schallwellen” sagt der moderne Stoffdenker und kein Philosoph der Welt wird ihre Position zu erschüttern vermögen. Sie soll auch gar nicht erschüttert, sondern nur ergänzt werden durch den Zusatz, dass diese Schallwellen im Austausch „als Zeichen” fungieren.” (Bericht XII blz. 100, 101)

⁶⁰⁾ Vgl. *Husserl*, blz. 24, 25, waar hij dit principieel voor 'n „Anzeichen” vastlegt. Het geldt voor elk teken.

⁶¹⁾ *Heinrich F. J. Junker*. Die indogermanische und die allgemeine Sprachwissenschaft. (In: Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft. Festschrift für W. Streitberg. Heidelberg 1924, blz. 13).

Immers laten we toegeven dat, alans de waargenomen klank „als teken" „functioneert" in zover deze teken-wijze „signaleren" of „uitdrukken" is, „functioneert" zij daarom ook „darstellend"? Ervaren wij in de waargenomen klanken „iets anders", kennen wij in hén de „Gegenstände und Sachverhalte"? Ook *Bühler* beweert dit geen ogenblik; wij kennen „Gegenstände und Sachverhalte", de „zaken" in de gedachte, in de onaanschouwelijke ken-momenten der ervaring. En hierin ligt opgesloten dat „Ordnungszeichen"-zijn — „teken-zijn" zullen wij zeggen — geen „functie" is, doch een eigen zijns-vorm, die ad hoc moet worden geschapen, geponeerd. Door als middelpunt van zijn bestudeerde situaties van taalgebruik de „Schallwellen" te nemen begon *Bühler* zijn onderzoek buiten de kern van het taalgebeuren. Zijn „Schema der Sprachfunktionen" brengt nu als taal-verschijnselen samen data die taal-wetenschappelijk dispaaraat zijn. „Appell" en „Ausdruck" enerzijds — *Bühler* ontkent dit niet — en „Darstellung" anderzijds zijn irreductibel. De schemata zoals hij ze telkens geeft, verdoezelen dit feit. De drie „Dimensionen" zijn ook niet anders dan „gro-b-logisch" onder één teken-begrip te vatten; d.w.z. vatten we ze onder één teken-begrip dan is dit begrip voor de linguïstiek onbruikbaar, omdat het per se veelzinnig is. ^{61*}) In het middelpunt der studie van de linguïst moet staan, wat inderdaad het centrum is van elke situatie waarin taal gebruikt wordt: het taal-moment. De uitgangsnote van de linguïst wordt noodzakelijk aan de ervaring ontleend, omdat we alleen introspectief kunnen

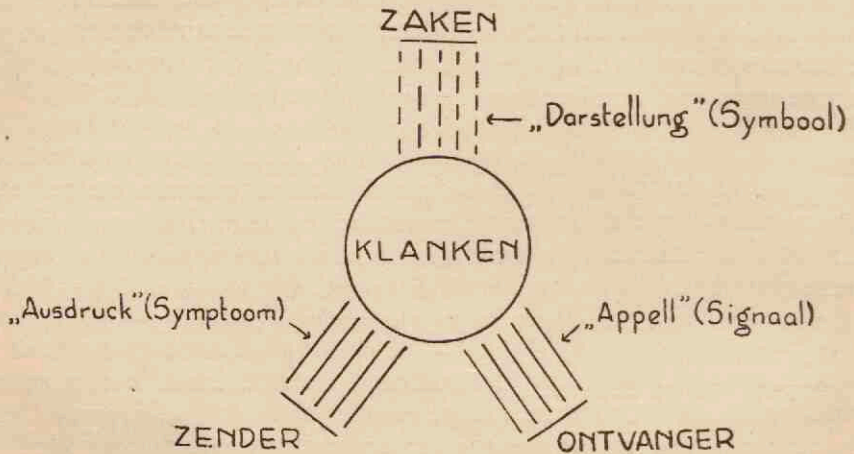
^{61*}) In zijn „Sprachtheorie" tracht *Bühler* — voor het „signaal" alans — de moeilijkheid op te lossen, en geeft hij aan zijn „Appell"-functie een geheel nieuwe interpretatie. „Appellieren" wordt „zeigen". Op grond van die „Zeig"-functie onderscheidt hij nu een klasse van „Zeigwörter" (blz. 107 vlg.) tegenover „Nennwörter" (blz. 150 vlg.). Door „Zeigwörter" echter wordt nu volstrekt niet meer alleen het „praktische Verhalten" „gesteuert" (vgl. bladz. 24 hiervóór), doch ook het theoretiese denken wordt door de „Zeigwörter" in een bepaalde richting gevoerd: ze „wijzen" ook aan het theoretiese denken de weg. (blz. 121) Het zijn niet enkel woorden als *hier* en *nu* en *ik*, die „deixis-functie" hebben, maar ook de conjuncties en de relativa (vgl. vooral blz. 402) worden „Zeigwörter". Het „Zeig"-verschijnsel treedt tenslotte op in alle taal-gebruik; zelfs in de formulering van het metaphysisch denken openbaart zich een „Lerndeixis" (blz. 385). Hiermee heeft *Bühler* zijn „Appell"-begrip aan een zodanige metamorphose onderworpen, dat het in zijn organon-model der taal (blz. 28) niet meer past. De tegenstelling „Sender-Empfänger" valt weg, of wordt zo „overdrachtelijk" toegepast, dat zij wetenschappelijk geen zin meer heeft. Door deze wending verloochent *Bühler* prakties het zeer waardevolle en juiste „Appell"-begrip, dat hij aan zijn organon-model demonstreerde. Hij kan het niet „plaatsen", omdat hij het ontwikkelde aan „Schallwellen" in plaats van aan het „woord". — De schrijver kon bij het bewerken van dit hoofdstuk niet bevroeden, dat zijn critiek op *Bühlers* uitgangspunt bij het verschijnen der „Sprachtheorie" een dergelijke bevestiging zou krijgen.

bepalen wat inderdaad in de te bestuderen situatie „zin-vol“ is, „zin-vol“ op de wijze der taal.

Bühler heeft zelf eens van de behaviourist geschreven: „Er mag sich drehen und wenden, wie er will, es ist ihm wesensgesetzlich vorgeschrieben, aus all dem, was man an Verhaltensweisen der Tiere und der Menschen mit den Sinnen wahrnehmen kann, die „sinnvollen“ auszuwählen, an denen allein das Interesse des Psychologen haftet. Also auch hier muss etwas in der Klammer zurückbleiben, und niemand kann letzten Endes darüber Aufschluss geben, was Sinn eigentlich ist, ausser die Erlebnispsychologie.“ (Krise blz. 46) En dat is geen psychologisme, want de linguïstiek kan bezwaarlijk gaan ontkennen dat haar object, het taal-gebeuren, alleen vanuit zijn ervarings-aspect kan worden bepaald. Psychologisme is het, dit ervarings-aspect te abstraheren van zijn betrekkingen tot het menselijk gedrag, tot de situatie waarvan dit gedrag deel uitmaakt en tot de „zaken“; psychologisme m.a.w. is het, te doen alsof het taal-gebeuren niet wezens-noodzakelijk buiten zichzelf uitwijst. Psychologisme is het daarom als *de Saussure*, de „taal-vorm“ *signifiant* en de „betekenis“ *signifié* noemt, in plaats van het teken — d.w.z. de eenheid van „vorm“ en „betekenis“ — *signifiant* te noemen en de „zaak“ waarop wij in taal-gebruik betrokken zijn *signifié*. Maar het is géén psychologisme als de linguïst uitgaat van het feit dat elke onderzoeker, vóór hij begint, op zijn wijze uit eigen ervaring weet wat „taal“ is⁶²), omdat hij taal „begrijpt“, een proces waarvan het moeilijk zal zijn aan te tonen dat het zich niet in de onderzoeker en — wat betreft zijn „inhoud“ — onttrokken aan elke waarneming, voltrekt. Elke onderzoeking van ken-verschijnselen steunt, minstens ter bepaling van haar object, op gegevens der introspectie, en als in die gegevens der introspectie geen moment zou liggen dat buiten de introspectie uit voert, dan blijven we er tot in aevum binnen. Hierover te refereren is echter taak der metafysiek, niet de onze.

⁶²) *Hermann Ammann*. Die Menschliche Rede. I. Teil. Die Idee der Sprache und das Wesen der Wortbedeutung. Lahr i.B. 1925, meent dat wij het wat op deze wijze volkomen kennen: „es gilt nur dieses Wissen ins Bewusstsein zu heben und in Worten darzustellen.“ (blz. 10) Hieruit volgt dan ook voor hem dat 't geen nut heeft taal te definiëren: „Es hat keinen Sinn definieren zu wollen was nur unmittelbar aus dem Erlebnis heraus erfasst werden kann.“ De schrijver ziet over 't hoofd, dat zijn woordje „nur“ in verbinding met „erfasst“ alleen zin zou kunnen hebben, wanneer de taal-ervaring zuiver enkelvoudig en autonoom was, geen geledingen van welke aard ook zou vertonen en geen enkele ondergeschiktheid. Pos heeft tegen deze theorie van *Ammann* overtuigend geopponeerd in *Zur Problematik der Sprachphilosophie*. Ein Gedanken-austausch zwischen H. J. Pos-Amsterdam und H. Ammann-Innsbruck. Philosophischer Anzeiger III. Jhrg. Bonn 1929. blz. 151.

Bühler heeft zich met zorg er voor gewacht geen psychologismen te bedrijven, hij heeft helaas behaviourismen bedreven. Een schema dat in „Schallwellen“ centreert, is noch psychologies, noch sematologies, noch linguistics.⁶³⁾ Na het voorafgaande spreekt Böhlers schema zijn eigen taal. Wij laten hier een „Organon-Modell der Sprache“ volgen, dat zijn gedachten vereenvoudigd weergeeft.

De verhouding der „functies“. De instelling op de klank als „teken“ belemmerde ongetwijfeld de vorming van 'n begrip omtrent de verhouding der verschillende momenten in de ervaring van de taalgebruikende mens. Zonder enige aarzeling poneert Bühler de „Darstellungsfunktion“ als de „dominerende Zeichenfunktion der Sprache“.⁶⁴⁾ Doch van deze dominantie geeft hij geen linguïstiese verantwoording. Wel

⁶³⁾ Hieraan verandert niets dat hij van taal-onderzoek, introspectie en gedrags-observatie tegenover elkaar stellend, zegt: „Genau betrachtet ergibt sich, dass eine Koppelung der beiden Aspekte, ein Ineinandergreifen, bereits im Ausgangsbestand vorliegt und unaufhebbar ist.“ (Krise blz. 83) De vraag is welke der beide aspecten bij de wetenschappelijke analyse als uitgangspunt dient te worden genomen.

⁶⁴⁾ Een sprekend voorbeeld van de traditionele logiese formulering hiervan vinden we bij Dr. Ernst Otto. Zur Grundlegung der Sprachwissenschaft. Bielefeld-Leipzig 1919: „Die primär intendierte Funktion der Sprache ist demnach, im Hörer gleiche Urteile zu erwecken wie der Sprechende fällt, soweit diese überhaupt durch die Sprache mitteilbar sind.“ (blz. 40) Hoe vaak het verwekken van „gelijke oordelen“ de primair „geïntendeerde“ functie der taal is, zullen weinigen durven uitmaken. Zeker is dat deze „intentie“, deze „bedoeling“ vele malen niet voorziet. Otto onderscheidt hier „bedoeling“ niet van „Leistung“.

hebben we van hem geleerd: „Durch Zuordnung der Ausdruckszeichen gewinnen sie eine neue Sinndimension. Damit eine unabsehbare Steigerung ihrer Leistungsfähigkeit als Kommunikationsmittel. Das eine durch das andere.“ (Krise blz. 50, 51) In zijn „Axiomatik“ reeds werkt hij op waarlijk begeesterende wijze de sematologische principes uit waarop deze „unabsehbare Steigerung“ berust: de taal-gebruiker opereert met een „(mindestens) zweiklassiges System“ van „Setzungen (Konventionen)“. Een systeem derhalve van het taal-type „baut dementsprechend auch jede vollendete Darstellung in (mindestens) zwei abstraktiv zu sondernden Schritten auf, sagen wir einmal kurz, wenn auch unscharf und missverständlich: in Wortwahl und Satzbau. Die eine Klasse von Setzungen verfährt so, als gälte es, die Welt in Fetzen zu zerschneiden oder in isolierbare Momente aufzulösen und jedem von ihnen ein Zeichen zuzuordnen, während die andere darauf Bedacht nimmt, einer Durchkonstruktion derselben Welt (des Darzustellenden) nach Relationen die zeichenmässigen Mittel bereitzustellen. Das sind, darstellungstheoretisch gesehen, zwei durchaus disparate Weisen des Vorgehens. Darüber muss vollkommen Klarheit geschaffen werden...“ (blz. 69).

Maar, over de eerstbedoelde „Setzung“ — die strikt genomen eigenlijk alleen *Setzung* zou mogen heten — leert *Bühler* de linguïst weinig. Wel schreef hij reeds in zijn „Syntax“ (blz. 72) dat de taal „Gestaltung und Gestaltetes (ist) durch und durch d.h. bis hinauf zum Satz und bis hinab zu den phonetischen Elementen, diese eingeschlossen“, en heeft hij dit inzicht in zijn latere phoneem-studies — en hierin ook linguïsties — zeer vruchtbaar gemaakt, doch de eigenlike „Setzung“ waarop dit gehele tekensysteem is opgetrokken, de funderende act der woordmaking, neemt bij hem niet de alles beheersende plaats in die haar in het taal-systeem toekomt. Dat heeft hem zijn drie-deling vanuit de „klank“ beschouwd als „teken“ gedaan! We geven graag toe dat de „Darstellung“ in het taal-gebruik domineert, doch we blijven ons met recht afvragen: in welke functie centreert het taalgebeuren of is er geen andere hiërarchie dan dat de „Darstellung“ in praestatie-vermogen de beide andere „functies“ overtreft? Is de taal-ervaring, waarvan wij toch allen menen dat zij een zeer eigen karakter heeft, dat aan andere ervarings-momenten niet eigen is, misschien niet zo eigensoortig, vergissen wij ons en is zij alleen een combinatie van menselijke handelingen, saamgehouden door het gemeenschappelijke doel: communicatie, zoals de geheel verschillende handelingen van de sportsman die een spring-praestatie wil leveren worden gecoördineerd door het doel: hoog springen, zoals de geheel verschillende menselijke handelingen van de man die aan zijn schrijf-

machine werkt, worden gecoördineerd door het doel: *Bühlers* teken-theorie uiteenzetten?

Dempe heeft geheel zijn werkje aan het betoog gewijd „dass es nur eine Grundfunktion der Sprache gibt, die die Sprache als Sprache konstituiert, eben die Darstellung.” (blz. 98) ⁶⁵⁾

Hij heeft daarin, geloof ik, gelijk. *Bühlers* niet op „Darstellung” terug-voerbare „taal”-momenten „Auslösung” en „Kundgabe” zijn „Sinn-dimensionen” der communicatie, niet specifiek taalverschijnselen. „Communicatie” als ervaring die in taal-gebruik tot stand komt, is onverstaanbaar wanneer de verschijnselen, die *Bühler* onder „Appell” en „Ausdruck” groepeerde, buiten beschouwing worden gelaten, doch de taal-verschijnselen in deze communicatie worden onbegrijpelijk wanneer zij als communicatie op één lijn worden gesteld met de feiten die onder „Darstellung” worden samengevat. ^{65*)}

Ook hier weer was het standpunt van de onderzoeker voor het beantwoorden der vragen beslissend. Wie zich afvraagt: welke momenten vertoont een communicatie-proces ten opzichte van de waarneembare klanken, zal een ander antwoord krijgen, dan wie zich afvraagt: welke bijzondere kenmerken vertoont in een communicatie-proces het taal-moment. En deze laatste vraag is het weer die de taalkundige zich allereerst moet stellen. Wie meent in de beantwoording dezer laatste vraag het volledige gebeuren, dat zich afspeelt bij een communicatie waarvan een taal-moment deel uitmaakt, te hebben gevat, vergist zich; wie meent in zijn antwoord op de eerste vraag de normen te zullen vinden om de structuur van het gebeuren, dat hij onderzoekt, te verstaan, vergist zich evenzeer.

Wanneer men ons 'n *kalf* noemt, zal iedereen moeten toegeven, dat wij met een zeer duidelijke naam benoemd zijn. Om die naam echter ging het niet. Er werd tegen ons *kalf* „gezegd”, maar er werd heel iets

⁶⁵⁾ *Dempe* ziet ook niet over 't hoofd dat er nog niets gezegd was omtrent de taal als zodanig, wanneer „Darstellung” zonder meer ook een functie in andere ervaringen kan zijn en dat dus taal een eigen teken-functie moet uitoefenen om een eigensoortig ervarings-moment te kunnen worden genoemd. Het zeer ingenieus gevonden en uiteengezette antwoord op deze vraag, dat hij op blz. 85 vlg. geeft, kan zeer kort worden samengevat: het woord is het oer-teken; alle andere tekens zijn slechts modificaties van dit ene. Dat wij hiermede accoord gaan zal de lezer niet veronderstellen.

^{65*)} Het zal, na hetgeen in noot 61* gezegd werd, niet nodig zijn hier uitvoerig te herhalen, dat *Bühler* in zijn „Sprachtheorie”, m.i. tevergeefs, tracht het „Zeig”-verschijnsel als een aan „Darstellung” geopponeerd taal-tekenverschijnsel te handhaven. Wat hij nu „zeigen” noemt, is een vorm van „darstellen” tevens; zijn vroegere „appellieren” was dat niet. Het enige wat hij nu aantoonst is, dat woorden „darstellend” „zeigen” kunnen. Wij blijven onthouden dat hij ons vroeger terecht leerde, dat er bovendien een functioneel aspect „Appell” is.

anders „bedoeld“; er werd „taal“ gebruikt om een „situationsgerechte Reaktion“ bij ons te wekken. De „Darstellungsmomenten“ van „taal“ werden gebruikt als middel om een bepaalde reactie te wekken die niet in termen van „Darstellung“ was gebracht. Pas een juist begrip van het „Darstellungs“-karakter van de taal-term *kalf*, kan ons inlichten omtrent de aard van dit „Appell“-verschijnsel. Te beweren dat *kalf* hier *stommeling* „betekent“, miskent juist de aard van het Darstellungs-verschijnsel in dit geval, en daarmee de wijze waarop hier *Auslösung* tot stand komt. Er is tussen de drie „Sinndimensionen“ niet enkel een verschil in de hiërarchie van de waarden, of in quantitative verhoudingen — de enige verschillen die *Bühlers* opvatting, tussen „Darstellung“ enerzijds en „Appell“ en „Ausdruck“ aan de andere kant, als momenten ener taal-ervaring, toelaat — „Darstellung“ is in een taal-ervaring het moment waardoor de structuur dezer ervaringen wordt bepaald. Het uitgaan van een behaviouristies beschouwde communicatie-situatie heeft *Bühler* tot nog toe belet de volle aandacht te geven aan de verhouding der momenten van dit zeer bijzondere ervarings-geheel.

En dat is het frappante in *Bühlers* analyse, dat zelfs een psycholoog als hij, dit éne feit over 't hoofd zag: de mens onderscheidt zijn taal-ervaringen duidelijk van „Ausdruck“, van expressie, van expressie ook in taal, en van „Appell“, van bedoeling, van bedoeling met taal. Reeds *Wilhelm von Humboldt* (geciteerd bij *Dempe* blz. 59) formuleerde met betrekking tot „Ausdruck“, dit cardinale feit uiterst scherp: „Der Mensch unterscheidet sogar sein eigenes Empfindungsgeschrei gar sehr von der Sprache; und hierin leitet die Empfindung auch den Gebildetsten sehr richtig. Ist er so bewegt, dass er nicht mehr daran denken kann, den Gegenstand von sich selbst wenigstens in der Vorstellung loszureissen, so stösst er den Naturlaut aus; im entgegengesetzten Falle redet er und erhöht nur den Ton noch Massgabe seines Affekts.“ (curs. v. d. schr.) Ieder mens die, bij zinnen, een taal-ervaring beleeft, weet dat hij een ervaring van een geheel eigen orde doormaakt, waaraan al de andere momenten ondergeschikt zijn. Het moge waar zijn, zoals *de Laguna* veronderstelt, dat onze voorvaderen, toen ze uit de bomen kwamen om in holen te gaan leven, zich van dergelijke ervaringsverschillen niet bewust waren, het is zeker, zoals *John Ries* terecht opmerkt, „abenteuerlich“⁶⁶⁾ vanuit een dergelijke beschouwing licht te ver-

⁶⁶⁾ *John Ries*. Was ist ein Satz? Prag 1931. „Vom Bekannten kann man Rückschlüsse auf das Unbekannte wagen; aber den höchstens bloss vermutbaren Zustand einer unendlich fernen Urzeit zum Kriterium des Vorhandenen und geschichtlich Erweisbaren machen und zur Aufhellung des Gegenwärtigen verwenden zu wollen, erscheint geradezu abenteuerlich.“ (blz. 43)

wachten over hetgeen er tans bij ons omgaat. *Bühlers* analyse verantwoordt tot hertoe alleen een onbepaalde samenschatting. Wij hebben integendeel de overtuiging met een structuur te doen te hebben, met een geordend geheel, d.w.z. met een gevarieerde veelheid van momenten, verenigd volgens één principie.⁶⁷⁾

Bühler meent dit principie te vinden in zijn „teken”, in „id quod stat pro alio”, doch in de toepassing van dit begrip op de werkelijkheid slaagde hij niet volkomen. Te weinig hield hij rekening met de noodzakelijkheid dit begrip, in wezen veelzinnig, te vervolledigen met de kenmerken die het in zijn verschillende toepassingen behoeft: in zover taal een eigen tekenverschijnsel zijn zou, moet daaraan ook een eigen tekenbegrip beantwoorden. En dit begrip is dan de sleutel van de complexe ervaring waarin we „taal” beleven. „Um die Eigentümlichkeit irgend einer geistigen Form sicher zu bestimmen, ist es vor allem notwendig, dass man sie mit ihren eigenen Massen misst.”⁶⁸⁾ Welnu, noch bij „Darstellung”, noch bij „Ausdruck” of „Appell” determineerde *Bühler* precies wat daaraan „taalkundig” is. „Die eigene Grundgesetzlichkeit der Formung” waarvan *Cassirer* spreekt liet hij, voor de eerste klasse van „Setzungen”, volkomen onbepaald en daarmee ging in de analyse en in zijn schema iets teloor: de verhouding nl. der ervaringsmomenten bij taal-gebruik.^{68*)}

⁶⁷⁾ En wat verstaan wij onder een „principie”? „Id a quo aliquid quocumque modo procedit.” *S. Thomas*. Summa Theol. I, q. 33, a. 1.

⁶⁸⁾ *Cassirer* heeft deze noodzakelijkheid op een voortreffelijke wijze geformuleerd. Aansluitend bij het voorafgaande volgt: „Die Gesichtspunkte, nach denen sie beurteilt und nach welchen ihre Leistung abgeschätzt wird, dürfen nicht von aussen an sie herangebracht, sondern sie müssen der eigenen Grundgesetzlichkeit der Formung selbst entnommen werden. Keine feststehende „metaphysische” Kategorie, keine von andersher gegebene Bestimmung und Einteilung des Seins, so sicher und festgegründet sie immer erscheinen mag, kann uns der Notwendigkeit eines solchen rein immanenten Anfangs überheben. Das Recht, diese Kategorie anzuwenden, ist immer erst dann gesichert, wenn wir sie nicht als ein festes Datum dem charakteristischen Formprinzip voranstellen, sondern wenn wir sie aus diesem Prinzip selbst abzuleiten und zu verstehen vermögen.” (I, blz. 122) *Cassirer* vraagt hier niets anders, dan hetgeen reeds *Thomas van Aquine* zeer scherp, en op een breder plan nog, als eis stelde: de methoden van begripsvorming van de ene wetenschap mogen niet in de andere wetenschap worden overgebracht, dat moet tot onjuistheden leiden: „Deduci autem ad aliquid est ad illud terminari: et ideo in divinis neque ad sensum, neque ad imaginationem debemus deduci: in mathematicis autem ad imaginationem, et non ad sensum: in naturalibus autem etiam ad sensum. Et propter hoc peccant qui uniformiter in tribus his procedere nituntur.” (In Boetium de Trinitate. Quaestio VI, art. II in corp.)

^{68*)} In de hoofdstukken over de betekenis komen wij op de tekorten van het schema terug. Vgl. hierachter blz. 305 vlg.

Linguïsties is „Darstellung“ een nog meer verwaarloosd gebied der communicatie dan de beide andere dimensies. De moderne linguïstiek heeft ze kris en kras door elkander gehaald. En alleen de paedagogiese noodzaak of het histories interesse heeft de grammatica, die haar grondbegrippen aan de linguïstiek ontleent, voor volkomen verval behoed.

Het **primaat der „Darstellung“**. De studie der communicatie-aspecten der taal is volstrekt niet nieuw. Reeds *Philip Wegener* legde de grondslagen voor een studie der „Appell“-functie⁶⁹⁾, *van Ginneken* was een der pioniers bij de studie van het „Ausdrucks“-aspect bovendien,⁷⁰⁾ doch de studie der „Darstellung“ werd te vaak als een soort „logicisme“ geschuwd. De totale ommekeer op dit punt in de beschouwingwijze der psychologie, heeft zich ook in de linguïstiek doorgezet. Toch is het, met wat kennis van *Bühlers* geschriften, niet wonderlik, dat dit *Gustaf Stern* niet heeft belet *Bühlers* mening over het primaat der „Darstellung“ naast zich neer te leggen en „Appell“, dat hij „purposive function“ noemt, het voornaamste taal-aspect te achten. (blz. 20) *Gardiner* was hem daarin reeds voorgegaan⁷¹⁾ en heeft deze opvatting in zijn laatste publicatie met groter consequentie nog uitgewerkt. Alleen, zij beschouwen, in tegenstelling met *Bühler* en minder scherp analyserend dan hij, de „purposiveness“ van de kant van de spreker. Hun opvatting is de uitbouwning der grondslagen door *Philip Wegener* gelegd. Vroeger al stelde *Wundt* „Ausdruck“ boven alles, „die Sprache ist . . . nichts anderes als diejenige Gestaltung der Ausdrucksbewegungen, die der Entwicklungsstufe des menschlichen Bewusstseins adäquat ist.“⁷²⁾ „Ausdruck“, „Appell“ en „Darstellung“ kregen zo ieder een beurt.

⁶⁹⁾ *Dr. Ph. Wegener*. Untersuchungen über die Grundfragen des Sprachlebens. Halle 1885. „Die Anschauung dass der Zweck alles Sprechens die Mitteilung von Gedanken sei, hat entschieden etwas Wahres, wenn man die Definition auf den Dialog beschränkt, aber sie ist zu weit. Warum teilen wir Gedanken mit und welche? Die Definition ist auch zu eng, denn alle Willensbeeinflussung in der Sprache, wie Imperativ, Bitte, Aufforderung, erscheinen uns doch nicht als Gedankenmitteilung. Ferner ist durchaus nicht immer das wirklich Mitgeteilte der Zweck unseres Sprechens.

Der Zweck unseres Sprechens ist stets der, den Willen oder die Erkenntnis einer Person so zu beeinflussen, wie es dem Sprechenden als wertvoll erscheint.“ (blz. 66, 67)

⁷⁰⁾ Reeds jaren geleden heeft *van Ginneken* in een publicatie van ruim 350 blz.: *Het gevoel in Taal en Woordkunst*, Lier 1911 en 1912, van psychologies standpunt de strevings- en gevoels-verschijnselen uitvoerig behandeld en met talloze voorbeelden toegelicht. Hij systematiseerde verder de vormen waarin zij zich openbaren en gaf daarvoor een verantwoording.

⁷¹⁾ Vgl. *Alan H. Gardiner*. The definition of the word and the sentence. The British Journal of Psychology. XII. 1921-'22. blz. 352 vlg.

⁷²⁾ *Die Sprache II*, Leipzig 1912³. blz. 650, 651. Vgl. ook *Bühler*, „Krise“ blz. 30 vlg.

In *Sapirs* „Language“ zijn de nieuwere verklaringen, die de psychologie van het taalverschijnsel geeft, nog niet verwerkt. Hij spreekt van „volition and emotion“, waar op het ogenblik van „purposive or effective“ en „expressive function“ wordt gesproken. En terecht zegt hij hiervan: „They are, strictly speaking, never absent from normal speech, but their expression is not of a truly linguistic nature.“ (blz. 40) *Ogden & Richards* onderscheiden vijf functies, maar zetten de „symbol-function“ voorop (blz. 226, 227). *Bühler* geeft wel metaphysische argumenten waarom „Darstellung“ primeert boven „Appell“ en „Ausdruck“; hij wijst op de onaanschouwelijkheid als principie van „Darstellung“, hij geeft ook „sematologische“ argumenten; hij werkt de meerdere „Leistungsfähigkeit“ van 'n „Ordnungszeichen“ overtuigend uit, doch hij geeft geen linguïstiese, evenmin als *Gustaf Stern* of *Gardiner* op linguïstiese gronden aantonen waarom zij als voornaamste functie van taal-gebruik de „purposive function“ beschouwen.

Bühlers mening „dass die drei Sinndimensionen der Kundgabe, Auslösung und Darstellung den Kosmos der reinen Sprache restlos konstituieren“ (Krise blz. 51) is juist wanneer wij „der reinen Sprache“ door „taal-ervaring“ vervangen. Immers „Appell“- en „Ausdrucks“-verschijnselen zijn ook eigen aan waargenomen taal-klanken die wij niet begrijpen. De taalklank, in de geluidsfilm eenmaal opgevangen uit de onbegrepen, doffe krijgsgang der bewoners van het zwarte werelddeel, wekt, opnieuw gehoord, in ons hernieuwd de schrik, de benauwenis, het afweergebaar, de gamma van gevoelens die donker zijn; zij heeft „Appell“- en „Ausdrucks“-functie zonder „Darstellung“. De begrepen taalterm, de „Darstellung“, bestaat in contact-situaties nooit zonder functies die onder „Appell“- en „Ausdruck“ te vatten zijn; dat is een uitspraak die we graag aanvaarden, doch daaruit volgt volstrekt niet dat deze „functies“ specifiek taal-verschijnselen zijn. Ook *Bühler* heeft dat nergens bewezen; hij toonde alleen aan dat zij ervaringsmoment zijn van elke situatie waarin twee individuen „taal“ gebruiken. Het wordt stilaan duidelijk dat ook het begrip „functie“ enige moeilijkheden meebrengt. Daarover later.

Wij zouden *Bühler* groot onrecht doen, wanneer wij niet erkennen dat in zijn beschouwingen prakties 'n weg tot omvattender, zij het misschien ook nog niet volledig, inzicht, gegeven is. Op blz. 125 van zijn „Krise“ constateert hij eerst dat er — ondanks het feit dat zij er, door de uitzonderingen, soms als een zeef met gaatjes uitziet — een wetenschappelijke grammatica bestaat en bestaan moet, die volstrekt niet „ein rein aufs Ungefähr gestelltes Unternehmen ist“. En dan volgt de opmerking, waarvan de voortreffelijke eerste helft de grote betekenis

van *Bühlers* beschouwingen wel zeer duidelijk doet uitkomen: „Jene Löcher im Sieb sind grösstenteils nicht anderes als Gucklöcher in die zwei anderen, vernachlässigten Dimensionen, sind jene Unbestimmtheiten, Variationsbereiche, die notwendig bestehen bleiben müssen, wenn man ein dreidimensionales Gebilde auf eine einzige Dimension projiziert. Doch davon an anderer Stelle mehr“⁷³). Aan dit citaat gaan de volgende zinsneden vooraf: „Die Lage gewinnt dann schon ein wesentlich verändertes Gesicht, wenn man, immer noch im Bereich des Usuellen, die Erkenntnis von den drei Dimensionen des Sprachsinns richtig anzuwenden und auszuwerten versteht. Auch die Kundgabefunktion, das lyrische Moment der Sprache, wenn man einmal kurz so sagen will, hat seine usuellen Ausdrucksmittel. Und nicht weniger die Auslösefunktion, das rhetorische Moment der Sprache. Wer sagt denn, dass die Struktur der Sprache nur in der einen Dimension der Darstellung, das heisst im Heimatsbereich der (aristotelischen) Logik gefasst werden kann?“ Dit laatste heeft hij in zijn „Axiomatik“ niet herhaald! Het was een spelen met de term „Dimension“. Nu schrijft hij: „Im Gegenteil; wo immer er (der Sprachforscher) die Forderungen des Gegenstandes »Sprache« an ein Begriffssystem am adäquatesten und auf die fruchtbarste Art erfüllt, da schöpft er heute noch aus dem Fonds der platonisch-aristotelischen Begriffswelt.“ (blz. 57) Zelf voortgekomen uit een kring waar alleen de exacte studie der feiten en het psycho-physische interesse de boventoon voerden, aarzelt hij niet te zeggen, dat de discussie der psychologische problemen die tans aan de orde zijn, heeft aan te sluiten „ungefähr dort, wo sie im Ausklang der Scholastik verstummte“. Wij staan bij de behandeling der taal-vragen tevens voor het oer-oude universalia-probleem en, constateert *Bühler*, het „Fortschreiten“ van het inzicht daaromtrent is van het soort „das man nur mit der bekannten Gangart des Krebses vergleichen kann.“ (blz. 58)

Zijn bladzijden 81 tot en met 90 zijn een doorlopend bewijs van zijn, tans zonder terughouding geponeerde, stelling: „So ist, um andeutend nur ein weiteres Wort darüber zu sagen, das Ganze Strukturmodell der Sprache, das wir . . . entwickelt haben, von der Darstellung her zu begreifen.“ (blz. 82) En we vullen met *Sapir* aan: de andere „functies“ die we aan het taal-moment constateren „they are, strictly speaking, never absent from normal speech, but their expression is not of a truly linguistic nature.“

⁷³) Van blz. 82 zijner „Axiomatik“ af wordt van dat „mehr“ reeds veel gegeven. Vgl. ook *Karl Bühler*. L'onomatopée et la fonction représentative du langage. Journal de Psychologie. XXXe Année. Paris 1933. blz. 101 vlg.

Wij hebben met zoveel ijver getracht de centrerende positie en de eigensoortigheid van het „Darstellungs“-moment in de taal-ervaring naar voren te brengen, en we stelden met zoveel nadruk de eis, dat een taal-onderzoeker moet aantonen, wat er aan dit Darstellungs-moment specifiek taal-matig is, omdat het betekenis-begrip als linguïstiese notie, staat of valt met een juiste onderscheiding tussen hetgeen er in taal-gebruik „functioneel” is en hetgeen moment uitmaakt van het taal-teken.

Wie taal linguïsties bestudeert, heeft zijn onderzoek te doen centreren rond het „Darstellungs“-moment, d.w.z. rond het ervarings-moment waarin de mens in het taal-gebruik betrokken is op „Gegenstände und Sachverhalte”, op het „niet-ik”, op de „zaak”. Dit onderzoek is niet mogelijk zonder daarbij een begrip te veronderstellen van de structuur der ervaring in het algemeen; in zoverre gaat de psychologie de linguïstiek vooraf. Omdat de linguïstiek haar object gesitueerd vindt in de ervaring, zullen de termen waarvan zij zich bedient, ook de psychiese werkelijkheid waarin zich het taal-gebeuren voltrekt, hebben te dekken. Bovendien staat zij voor het feit — waarvoor zich uiteraard ook de psychologie geplaatst weet — dat de ervaring altijd buiten zichzelf uitwijst, dat de wakende mens zich altijd betrokken weet op een niet-ik, van welke aard dit ook zij, en op dat niet-ik ageert en re-ageert. Zij heeft dus het taal-moment niet alleen in de ervaring, doch ook in de ervaren werkelijkheid zijn plaats aan te wijzen; dit zagen het behaviourisme en — bien étonnés de se trouver ensemble — de phaenomenologie, zeer juist.

Wij zullen trachten, aan de hand van enkele te gebruiken belangrijke termen, de aan eenieder bekende werkelijkheid waarin zich het taal-gebeuren voltrekt, door wat scherper onderscheiding en precisering der feiten, voor zover tot een voorlopig inzicht noodzakelijk is, te ontwikkelen.

Terminologie. We spraken reeds van *vormelike* verschijnselen. Onder *vorm* wordt in deze studie verstaan geordende aanschouwelijkheid. *Aanschouwelijkheid*, het aanschouwelijke, aanschouwelijk, is wat waarneembaar is of wat wij waarneembaar kunnen maken. De klanken b.v., de fysiese verschijnselen, zijn aanschouwelijk, zij zijn waarneembaar, we kunnen ze horen; de gehoorde klanken of ook klanken die we ons voorstellen zijn aanschouwelijk, we kunnen ze waarneembaar maken, we kunnen ze langs de weg van onze spraakmotoriek omzetten in de fysiese klanken, bepaalde geluiden. Het aanschouwelijke vertoont dus tweeërlei verschijningsvorm: het kan kenbaar zijn of gekend, het kan *vorm* zijn of *figuur*. De aanschouwelijkheid der waargenomen of voorgestelde klanken is gekend; de klanken zelf, de geluiden, zijn kenbaar. Een taal-„vorm” dus, is een op de wijze der taal geordende aanschouwelijkheid. De aanschouwelijkheid, op de wijze der taal geordend, is tweeërlei:

zij kan *uitwendig* zijn, dan bestaat zij in klank- of schrift-*vorm*; zij kan *inwendig* zijn, dan bestaat zij in waargenomen of voorgestelde klank-*figuur*, in waargenomen of voorgestelde schrift-*figuur*.⁷⁴⁾

Vorm conditioneert waarneming. 'n *Waarneming* is 'n ervaring waarin de mens gericht is op verschijnselen die zich voordoen als buiten hem zijnde. De uitdrukking „buiten hem” veronderstelt dat de mens zich als een „ik” ervaart.⁷⁵⁾ Het „ik” dat wij hier bedoelen, is het „ik” dat we ervaren als onderscheiden van al het waarneembare, dus ook van ons eigen lichaam en van lichamelijke veranderingen en toestanden.

Waarneming op haar beurt conditioneert het *voorstellen*. 'n *Voorstelling* is 'n ervaring waarin de mens gericht is op 'n verschijnsel dat, ofschoon zich voordoende als in hem omgaande, toch eigenschappen vertoont van de verschijnselen die hij waarneemt, dus van de verschijnselen die zich voordoen als buiten hem zijnde.⁷⁶⁾ Ook de voorgestelde biljartbal is op zijn manier rood, koud en hard, rond en van een bepaalde grootte.

De verschijnselen die wij waarnemen of ons voorstellen, doen zich altijd voor als een „iets” van 'n bepaald karakter, dat we als een bepaald „iets” tegenover ons stellen: biljartbal bijvoorbeeld. Dat „iets”, dat we in de waarneming of voorstelling tegenover ons stellen, het niet-ik. noemen we de *zaak*. De „zaak” kennen we altijd in 'n eenheid van 'n bepaalde soort: *biljartbal* b.v. Deze eenheid, waarin we de „zaak” kennen, is dus, omdat zij een ken-moment is, ervarings-moment van waarneming en van voorstelling, en we zijn in deze eenheid *biljartbal* dan betrokken op een bepaald voorwerp: biljartbal, dit bepaalde „ding”. Doch de eenheid *biljartbal* kan op elk soortgelijk voorwerp worden toegepast: alle rode of witte, koude, harde, ronde voorwerpen van een bepaalde grootte en zwaarte kunnen we onder *biljartbal* vatten en daarvan zeggen: „die biljartbal...”, en dit verschijnsel der toepasselijkheid is het nu juist wat deze eenheid *biljartbal* onderscheidt van „voorwerpen”, van „dingen”, en van de uitwendige aanschouwelijkheid der waarneembare of der voorstelbare biljartballen; die zijn altijd deze biljartbal of

⁷⁴⁾ Dit begrip „inwendige taal-„vorm” is dus volstrekt niet 't zelfde als het begrip „Innere Sprachform” dat sedert von Humboldt in de taalkunde is geadopteerd.

⁷⁵⁾ Vgl. b.v. Joseph Fröbes S.J. Lehrbuch der experimentellen Psychologie. Zweiter Band. Freiburg im Breisgau 1929, blz. 99 vlg. of August Messer. Psychologie. Stuttgart und Berlin 1922, blz. 358 vlg.

⁷⁶⁾ Er zijn andere kenmerken die voorstelling tegenover waarneming signeren: in de voorstellings-ervaring is het bewustzijn der subjectieve factor, der subjectieve oorzaak van het optreden van het verschijnsel, onmiskenbaar. Doch voor ons is het voldoende, voorstelling van andere ervarings-soorten te hebben onderscheiden. We bedoelen geen volledige beschrijving.

de vorm van deze biljartbal en niet van 'n andere. 'n Andere biljartbal kan alleen maar een volkomen gelijkende vorm hebben niet dezelfde, evenmin als twee biljartballen dezelfde biljartbal kunnen zijn. Maar wel, en daarin is de mogelijkheid der toepasselijkheid van de „eenheid” *biljartbal* gefundeerd, kennen we alle waargenomen of voorgestelde biljartballen in dezelfde eenheid *biljartbal*, die op elk van hen toepasselijk is. ⁷⁷⁾

In háár toepasselijkheid ligt de onmogelijkheid om déze eenheid waar te nemen of waarneembaar te maken. Immers de biljartbal, die we waarnemen of voorstellen, is altijd deze biljartbal en als zodanig niet verder toepasselijk; maken we 'n waargenomen of voorgestelde biljartbal waarneembaar, door er een te tekenen of te draaien bijvoorbeeld, dan gaat in de voortgebrachte vorm of in het voortgebrachte voorwerp de toepasselijkheid op dezelfde wijze verloren.

En hiermee, in de constatering van het verschijnsel der toepasselijke eenheid, zijn we gestoten op de onaanschouwelijke momenten onzer kennis, momenten die noch waarneembaar zijn, noch waarneembaar gemaakt kunnen worden. In elke waarneming of voorstelling treffen we dit onaanschouwelijke aan. We noemen het 't *begrip* of de *gedachte* ⁷⁸⁾ en we zeggen nu meestal: van alle waarnemen en voorstellen maakt denken een moment uit.

Doch niet enkel treffen we in de waarneming of voorstelling dit onaanschouwelijke als „moment” aan, maar onze gehele ervaring kan ook „gericht” zijn op het onaanschouwelijke, op zo'n *begrip* of zo'n *gedachte*. En in dit „gericht zijn” op het onaanschouwelijke, in deze „houding” tegenover het onaanschouwelijke kunnen wij verschillende denkhandelingen verrichten: wij kunnen de begrippen vergelijken en tot nieuwe eenheden verheffen, en wij kunnen ze ontleden en in nieuwe eenheden scheiden; ⁷⁹⁾ ook op deze wijze vormen wij onaanschouwelijke eenheden

⁷⁷⁾ We constateren dit feit niet terwijl we 'n biljartbal waarnemen, doch we constateren het als we ervaren dat we biljartballen waarnemen. We ontlelen dus onze kennis van dit feit aan introspectie.

⁷⁸⁾ We nemen hier de termen uit het gewone spraakgebruik en brengen er geen metafysische correcties op aan. Dit heeft z'n inconveniënten, ongetwijfeld, doch grotere inconveniënten brengt het mee van de lezer eerst de assimilatie van 'n bepaald begrip-apparaat te eisen voor hij verdere uitzettingen kan volgen. Met *begrip* bedoelen we dus hier niet alleen een gedachte waarin het wezen der zaak min of meer volledig wordt uitgedrukt, doch elke onaanschouwelijke ken-eenheid.

⁷⁹⁾ We zien af van een verdere specificatie dier denkhandelingen. We spreken hier dus noch over oordeel, noch over redenering, noch over hun leden. Alleen is 't goed in 't oog te houden dat met de term *denken* ook deze handelingen worden aangeduid, deze hulp-acties om de gedachte te vormen.

en ook de eenheden in deze handelingen voortgebracht blijven telkens de naam houden van *begrip* of *gedachte* en ook in hen stellen wij een „iets”, een „niet-ik”, een „zaak” tegenover ons.⁸⁰⁾

Dat we met het woord *gedachte* zowel de onaanschouwelijke kenmomenten van waarneming en voorstelling benoemen als de onaanschouwelijke kenmomenten ener denk-ervaring, brengt ons geen verwarring, doch wel dreigt die, wanneer we niet scherp in 't oog houden dat in 't spraakgebruik niet alleen de denk-handelingen in waarneming, voorstelling en denk-ervaring en de onaanschouwelijke eenheden daarin: *denken* genoemd worden, maar dat we ook, zoals we zeiden, de denk-ervaring in haar geheel *denken* noemen. In deze laatste betekenis vormt de term *denken* het derde lid van 'n verdeling der ervaringen in drie onderscheiden soorten op grond van drie bepaalde houdingen van ons „ik” tegenover de in die ervaring van ons „ik” onderscheiden werkelijkheid, tegenover het „niet-ik”, tegenover de „zaak”.⁸¹⁾ *Denken* in deze laatste zin is dan een ervaring waarin we gericht zijn op het onaanschouwelijke, waarin we óf waargenomen of voorgestelde dingen als 'n eenheid kennen, óf waarin gekende eenheden zelf zijn vergeleken en tot nieuwe eenheden verenigd of ontleed en in nieuwe eenheden gescheiden.

Denken in deze zin betekent dus 'n ervarings-geheel. Die term kan nog betekenen: het kennen der onaanschouwelijke eenheid van aanschouwelijke kenmomenten van waarneming en voorstelling; de onaanschouwelijke eenheid in waarneming en voorstelling zelf; de verschillende denk-handelingen in een denk-ervaring; de onaanschouwelijke eenheden in een denk-ervaring. In de vier laatste betekenissen is de term *denken* telkens naam voor 'n ervaringsmoment; in de eerste betekenis alleen kunnen we haar voor het ervaringsgeheel gebruiken, zoals we ook waarneming of voorstelling voor het ervaringsgeheel gebruikten. Wij zullen trachten de naam *denken* voor de onaanschouwelijke eenheden die ervaringsmoment zijn, te vermijden en hier consequent *gedachte* of *begrip* of *onaanschouwelijkheid* te gebruiken.

Een terminologiese moeilijkheid blijft nog dat *voorstelling* vaak ook de figuur van het voorgestelde betekent, de aanschouwelijke momenten dus ener voorstellings-ervaring, en, bij uitbreiding zelfs en gewoonlijk, de aanschouwelijke

⁸⁰⁾ Dat ook de zaak zelf „onaanschouwelijk” zijn kan — „abstract” zegt men dan liever — gaat ons op 't ogenblik niet aan; we constateren alleen dat we in taalgebruik met beide soorten van „zaken” te doen hebben.

⁸¹⁾ Het „ik” dat in het „denken” een ervarings-moment uitmaakt is een ander „ik” dan het „ik” van waarneming of voorstelling. Het is het „ik” als het blijvende in de veranderingen die we „denkend” ervaren. Het is het „ik” dat in oppositie staat tot mijn denk-handelingen. Het staat uitgedrukt in de term „we” van de definitie van „denken”. De verschijnselen die we hier ervaren, zijn in ons „ik” zoals we dat kennen uit waarneming en voorstelling.

momenten bij alle denken. We zullen vaak, door de te bespreken auteurs daartoe gedwongen, de term *voorstelling* in deze laatste zin hebben te verstaan.⁸²⁾

In alle ervaring zijn er naast aanschouwelijke ook onaanschouwelijke kenmomenten, dus van elke waarneming of voorstelling vormt de gedachte 'n moment en in alle denken zijn er naast de gedachte ook aanschouwelijke momenten.⁸³⁾ Dit feit der samengesteldheid van elk geheel van menselijk ervaren brengt mee, dat het zeer moeilijk is alle terminologische bezwaren geheel te ondervangen. Willen we niet het gevaar van terminologische overlading riskeren, dan zal voor elk geval de context uitkomst moeten brengen en zal dus op de schrijver de verplichting rusten die juist te vormen.

We hebben bij voortdurend de term *ervaring* gebruikt; daarover tans meer. Bij de analyse zijn we uitgegaan van onze houding tegenover het ken-bare; zo onderscheidde we aanschouwelijkheid en gedachte, zo openbaarden zich drie verschillende houdingen van ons ik tegenover de „zaak”: waarnemen, voorstellen en denken. Doch, we veronderstelden bij dit alles voortdurend het grondphenomeen van ons leven: de *ervaring*. 'n *Ervaring* noemen we het verschijnsel dat de mens merkt dat hij bij iets betrokken is. Hij kan dat waarnemend, voorstellend of denkend merken, en de ervaringen onderscheiden zich daardoor in drie hoofdgroepen. Doch dit onderscheid betekent in 't geheel niet, dat die onderscheiden ervaringen uit, laten we zeggen, geheel ongelijksoortige momenten bestaan. Integendeel; we zagen al: onaanschouwelijke en aanschouwelijke ken-momenten zijn van de drie ervaringsgroepen deel. Doch er is meer.

Het is de „richting” die de ervaringen verder voert, die hen maakt tot coupes uit het leven. En wij hebben deze „richting” actief te verstaan: wij richten ons zelf, wij *streven* naar iets. In elke ervaring is een volitioneel moment: wij „richten” ons altijd, wij kunnen niet ongericht zijn. Altans zolang we niet slapen, kunnen we zelfs niet zitten suffen, zonder ons in deze toestand niet enkel te laten, maar te houden. We kunnen, zolang we bij bewustzijn zijn, ons niet ontspannen zonder in-spanning, d.w.z. zonder naar het ontspannen op een of andere wijze te streven; wij houden ons op, wij bouwen voortdurend aan onszelf en aan onze houding tegenover het „niet-ik”.

Doch, evenmin als 't ons mogelijk is ons „onggericht” te ervaren, d.w.z. zonder streven, zonder willen, evenmin is 't ons mogelijk 'n ervaring te doorleven die op „niets” gericht is; we zijn altijd gericht op „iets”, wij

⁸²⁾ Het gebruik van *voorstelling* voor elk ken-geheel vermijden we.

⁸³⁾ Het is duidelijk dat wij menen de theorieën van het „anschauungslose Denken” der „Würzburger Schule” niet door de feiten bevestigd te zien.

kunnen blijkbaar niet op niets gericht zijn: kennen en streven als ervarings-momenten conditioneren elkander.⁸⁴⁾ Kennen en streven zijn momenten van elke ervaring; het is niet mogelijk ze te scheiden, wij kunnen ze enkel gescheiden beschouwen.

Er is naast kennen en streven nog 'n derde ervarings-moment: we voelen: ons kennen en streven is ons weldadig of onweldadig. Het is dat in eindeloze schakeringen en de twee termen aangenaam en on-aangenaam zijn zo ruim, dat ze vaak nauweliks aanwendbaar blijken. En toch is er geen ervaring waarin dit moment, dit ondefiniëerbare, dit niet anders beschrijfbare dan in functie van kennen en streven, niet optreedt. 'n Ervaring is zó veel samengestelder dan de beschikbare terminologie toelaat concies uit te drukken, dat het nauweliks de moeite loont in dit bestek hier dieper op in te gaan. Als ervarings-moment beleeft een ieder het verschijnsel van 't *voelen*: de enige onafwendbare eis die ons wordt gesteld, is: te zorgen dat wij, bij de analyse ener bepaalde ervaring, het voelen niet zonder meer in kennen of streven doen opgaan.

Waarnemen, voorstellen en denken zijn drie hoofdgroepen van ervaringen die onderscheiden zijn naar onze houding, in de mede-constituerende ken-momenten dier ervaringen, tegenover de gekende werkelijkheid aangenomen. Doch, we kunnen ook 'n ervaring hebben van haat, van liefde, van genot, waarin het streef- of gevoels-moment dermate overheerst, dat wij niet langer spreken van waarnemen, van voorstellen of van denken, maar dat we de ervaring benoemen volgens de affectieve of de gevoels-momenten. En niet alleen dat 't ene moment de voorrang boven 't andere krijgt, maar 't ene moment kan ook worden opgenomen in 't andere, zó dat de ene richting andere richtingen in zich besluit. Het is op deze wijze mogelijk, in een bepaalde hiërarchie, twee dingen tegelijk te doen: taal-gebruik is moment ener denk-ervaring en toch maakt in het gesprek een waarnemings-moment altijd deel uit van de taal-ervaring: niet alleen nemen we op een of andere manier klanken, bepaalde geluiden, waar, maar ook het waarnemen van 'n „spreker” is in de ervaring van de hoorder ingeschakeld en vice versa. Taal-gebruik in communicatie is 'n waarnemend denken. Nu benoemen we deze ervaring met de naam van het centerend verschijnsel „taal” en we spreken van 'n taal-ervaring. De ervaring ondertussen is nog veel gecompliceerder dan we reeds uit het voorafgaande zouden kunnen opmaken, want de mens „kent” niet alleen, „streeft” of „voelt”, maar hij „handelt”, hij „gedraagt zich” en ook zijn eigen handelingen ervaart hij op verschillende wijze. We zullen gelegenheid in overvloed hebben hierop terug te komen. De sprekende mens kan niet alleen zijn eigen spreek-bewegingen waarnemen, hij neemt ook zijn voort-gebrachte geluiden waar en hij kan ervaren hoe hij zich sprekende „gedraagt”.

⁸⁴⁾ Zelfs Ogden & Richards (blz. 60), die in het geciteerde werk zo uitsluitend de ken-momenten behandelen, zeggen dit.

Hij kan in de ene ervaring die we 'n taal-ervaring hebben genoemd, nog meer ervaren: hij kan zich lusteloos voelen en tegelijk z'n winterhand voelen steken; hij kan nog meer merken, en toch blijft in zijn ervaring een zekere hiërarchie bewaard.

De ervarende mens kan zich richten volgens ieder moment zijner momentele ervaring, en zijn ervaring verandert hiermee van aard, maar hij kan zijn ervaring niet beleven als 'n veelheid van gescheiden elementen, doch alleen als 'n geheel, 'n eenheid waarin zich onderscheidingen openbaren.

Tenslotte dan: de ervaring is 'n eenheid, 'n geheel. De twee begrippen zijn volstrekt niet dezelfde en toch gebruikt men ze vaak door-een. Dit kan gebeuren als we van te voren vaststellen welk eenheidsbegrip wij met deze term bedoelen. „Unum est id quod est indivisum in se.” De eenheid is „onverdeeld in zichzelf”. Wat wil dat zeggen? Dat de eenheid geen enkele onderscheiding kan vertonen? Neen. Het betekent alleen dat wat wezens-een is, geen verdeling in gescheiden elementen toelaat zonder dat deze eenheid te loor gaat. Het eenheidsbegrip impliceert dus volstrekt niet het onderscheid-loze. Binnen de eenheid kan onderscheiding bestaan, geen scheiding. De eenheid impliceert niet dat er onderscheidingen moeten zijn; het begrip laat echter de mogelijkheid daarvoor open.⁸⁵⁾ Anders is het met 't begrip geheel: „Totum est omne id, quod unum est et existit in partibus”. Het begrip „geheel” sluit het feit van onderscheiding in. Dat de ervaring onderscheidingen vertoont, is niet in twijfel; we hebben dus, als zij 'n eenheid is, met 'n geheel te maken.

Het bovenvermelde eenheidsbegrip is ter bepaling van de ervarings-eenheid niet voldoende. Niet omdat zij onverdeeld is in zichzelf, is de ervaring 'n eenheid, want dat zou volstrekt niet uitsluiten dat zij simpliciter de eenheid was — iets waartoe de idealistische taal-kunde, metafysicerend, niet heeft gearzeld te besluiten — doch zij is „'n” eenheid, omdat zij onverdeeld is in zichzelf en onderscheiden minstens van al het andere. Het „ik” stelt zijn ervaring tegenover alle „niet-ik”, het stelt scheiding en onderscheiding; de metafysiek moge de eindjes aan elkaar knopen, wij linguïsten, en met ons de psychologen, hebben genoeg aan het feit.

De begrippen eenheid en geheel zeggen per se niets omtrent de aard der, binnen die eenheid en dat geheel, bestaande onderscheidingen. Zij sluiten vol-

⁸⁵⁾ Dat het begrip eenheid ook toegepast wordt op verschijnselen die in werkelijkheid wel gescheiden zijn, kunnen we hier buiten bespreking laten. Het eenheidsbegrip der ervaring is van een andere aard.

strekt niet uit, dat de onderscheidingen die we in het ervarings-geheel aantreffen, zelf weer 'n eenheid, zelf weer 'n geheel, uitmaken; zij impliceren alleen, dat deze ondergeschikte eenheden binnen en uit het ervarings-geheel moeten worden gevormd. Nu is het ervarings-geheel, wat betreft zijn onderscheidingen, evident geen constante; het ene ogenblik willen we gaan vissen en het volgende ogenblik lezen we 'n kalenderblaadje. We hebben dus te maken met wisselende onderscheidingen binnen een blijvende eenheid; maar van de andere kant openbaren zich vele onderscheidingen van het ene ogenblik als identiek met onderscheidingen van het andere ogenblik: de tafel van twee kunnen we al sedert jaren opzeggen en we hebben geen reden om aan te nemen dat we 't morgen niet meer kunnen, en het woord *poppekast* dateert reeds uit onze vroege jeugd. Er is niets dat er op wijst, dat wij deze onderscheidingen telkens uit de eenheid moeten scheppen, moeten differentiëren, integendeel, we synthetiseren blijvende ondergeschikte eenheden, die gehelen zijn, tot het grote geheel onzer ervaring van het ogenblik: onze ervaring is telkens ook een nieuwe synthese.

De „Gestalt-psychologie” is verliefd op het adagium „Totum est prius partibus” en we moeten toegeven dat ze een goede keuze deed.⁸⁶⁾ Maar het is ook bekend dat de liefde blind maakt, en uit dit adagium volgt volstrekt niet, wat de „Gestalt-psychologie” er uit wil lezen, dat alle onderscheidingen in de ervaring alleen hun volledige verklaring vinden uit elk ervarings-geheel van het ogenblik. Dat zou alleen waar zijn als het ervarings-geheel, laten we zeggen „gestolde werkelijkheid” was, als het ervarend individu niet in staat was zijn gestelde onderscheidingen te her-groeperen, tot nieuwe momentele syntheses te verheffen: de kaas is vóór de plakjes omdat het de kaas niet gegeven is zich in plakjes te onderscheiden of te scheiden; de ogenblikkelijke ervaring kan na en uit vroegere onderscheidingen zijn, omdat het de ervarende mens wel gegeven is in zichzelf onderscheidingen te poneren die blijvende gehelen zijn. Synthetiseert hij hieruit een nieuw toevallig geheel, d.w.z. een geheel aan hetwelk hij geen blijvend karakter geeft, dan is — en hierin komt weer het „totum est prius partibus” tot z'n recht — dit toevallige geheel alleen mogelijk, omdat de blijvende gehelen die hij in zichzelf stelt, alleen onderscheidingen zijn en geen scheidingen.⁸⁷⁾ Het

⁸⁶⁾ F. Sander. Experimentelle Ergebnisse der Gestaltpsychologie, in: Bericht über den X. Kongress für experim. Psychologie, Bonn 1927. Jena 1928. blz. 23 vlg.

⁸⁷⁾ Julius Stenzel: Philosophie der Sprache. München und Berlin 1934, is hier een ogenblik vaag als hij over de taal schrijft: „Ihre Doppelnatur als Klang und Sinn bringt sie auch in Ihrer Ausbildung immer in die Gefahr, entweder das eine oder das andere allein zu werden, Klang oder blosser Gedanke, das heisst als Sprache zu Grunde zu gehen. Sie muss also in jedem Augenblick ihres Seins durch einen elementairen Vorgang gleichsam neugeschaffen werden (curs. v. d. schrijver) als der wechselseitige Übergang des einen ins andere.” (blz. 41) Het eenmaal gestelde blijvende geheel moet

is — evenals 't omgekeerde weinig wenselijk moet heten — niet aan te bevelen met 'n mentaliteit der exacte wetenschappen geesteswetenschappelijke vraagstukken te naderen. Alleen aan de ervaring gewonnen begrippen eenheid en geheel zijn voor de linguïstiek bruikbaar, en het zijn deze begrippen die voor geheel onze studie leidend zullen zijn.

Voor de onderscheidingen die wij in de ervaring aantreffen, gebruiken we de term *moment*, en niet, zoals de psycho-physiek deed, *element*. Waarom? Het is het eigenaardige van alle onderscheidingen der ervaring dat zij alleen bestaan kunnen in het ervaringsgeheel; en daarin kunnen ze niet gescheiden bestaan, doch alleen onderscheiden! Het is onmogelijk ze zuiver uit te prepareren. Elk deel bestaat bij de gratie van het geheel. We kunnen niet kennen zonder te streven en we kunnen niet streven zonder te kennen; we kunnen niet voelen zonder te streven en te kennen en we kunnen niet streven en kennen zonder te voelen. En kennen zelf kunnen we weer niet zonder aanschouwelijkheid en onaanschouwelijkheid. Wel kan in pathologische toestanden één moment wegvallen — of altnis schijnen weg te vallen — doch we kunnen nooit één moment zuiver overhouden; altijd blijft het, in 'n hogere eenheid gesynthetiseerd, moment van 'n ervaringsgeheel.⁸⁸⁾ Geen enkel ervaringsdeel kan ooit zelfstandigheid verkrijgen ten opzichte van het geheel; het bestaat alleen als deel en kan ook alleen als deel bestaan. Het is daarom dat wij de delen van 'n ervaringsgeheel *moment* noemen. Een *moment* is dus een, ten opzichte van het ervaringsgeheel, onzelfstandig deel.

Het taal-teken. Gewapend met de begrippen die we ons in de voorafgaande paragrafen trachtten te ontwikkelen, naderen we nu een taal-gebeuren om daaruit een bruikbaar directief voor verder onderzoek te ontwikkelen. We analyseren voorlopig niet verder dan noodzakelijk is om de eerstvolgende hoofdstukken te verduidelijken.

Twee jagers liggen aan de rand van een bosweide. De een observeert de linker-helft van de overkant, de ander tuurt rechts. De zon trekt weg, het wordt koeler en de eerste vleug avondwind beweegt in het geboomte.

voortdurend geactueerd worden met 'n bedoeling die dit geheel mede omsluit. Wil men dit een „gleichsam” her-scheppen noemen, best. Maar dan mag daar niet op volgen: „Die Natur dieses einheitlichen sich ewig wiederholenden Schöpfungsaktes ist . . . etc.” 'n latent taal-moment veronderstelt een voortdurend dynamiese „conservatio”, geen „gleichsam” her-scheppen.

⁸⁸⁾ Vgl. hiervoor biezonder: A. Gelb. Remarques générales sur l'utilisation des données pathologiques pour la psychologie et la philosophie du langage. Journal blz. 404 en 405, blz. 425 en 426 en passim.

Op eens de rechterman gedempt: „Herten!” Links ziet om, en langzaam glijden de lopen vooruit over de greppelrand. De linkerman heeft een bepaald klankcomplex waargenomen, dat in die ervaring niet enkel als geluidsgroep h-e-r-t-e-n! fungeerde, doch als aanschouwelijk moment van een kennis-geheel waarin de man wist, dat er sprake was van een bepaald soort wild. Het aanschouwelijke moment van dit ken-geheel is een figuur, 'n inwendige taal-„vorm”, de rest noemen we voorlopig „betekenis”. Waarop is de man in deze ervaring gericht: op „taal”? Nee, op herten. Hij beleeft de aanwezigheid van herten. Het taal-geheel der ervaring is het middel waardoor de herten-ervaring tot stand komt. Hij heeft om tot die herten-ervaring te komen, geen herten waargenomen, doch wel een bepaald geluidscomplex en daaraan de kennis verkregen van het bepaald soort wild: herten. Totaal iets anders zijnde dan herten, brengt het taal-geheel hem tot de kennis van herten. Welnu een dergelijk geheel waarin we iets anders kennen, noemen we een *teken*. De „zaak” die hier in het gebruikte taal-geheel gekend wordt, zijn de herten als waargenomen „zaak”. De „zaak” die in *herten* gekend kan worden, kan ook onaanschouwelijk zijn: *Herten zijn zoogdieren*. In dit laatste voorbeeld zijn we betrokken op de soort.

Doch, we zouden in dit teken, in de taalterm *herten* die „zaken” niet kunnen kennen, dit teken kon geen herten, hoe dan ook vervangen, wanneer wij niet reeds te voren én kennis van herten hadden én kennis van de „vorm” h-e-r-t-e-n, en wel een kennis waarin de gedachte en de figuur een eenheid uitmaken zó, dat wij weten dat zij op elkaar betrokken zijn. Ook het denk-moment der taal-eenheid heeft dus als eigenaardig kenmerk, dat het, voordat het in dit ken-geheel, in dit teken, kan optreden, reeds moment moet zijn geweest van een andere ervaring, reeds op een of andere wijze moet zijn gedacht. Het taal-teken neemt dus ook de plaats in van kennis die de taal-gebruiker in 'n waarneming of 'n denk-ervaring reeds van herten heeft verworven. Het „denken” in een taalteken m.a.w. is immer een soort secundair denken, onderscheiden van de denk-momenten ener waarneming waarvan de aanschouwelijke momenten niet die taal-figuur zijn. Een taal-teken is dus een, op de wijze der taal, gevormd, aanschouwelijk-onaanschouwelijk ken-geheel waarin we iets anders kennen, dat we te voren reeds, op een of andere wijze, kenden. Dit teken bestaat alleen act u als ervarings-moment, niet als fysiese vorm. Klanken zijn geen taal. Men noemt de klanken ook *teken*, en we zullen ons tegen dit spraakgebruik niet verzetten, doch ze zijn niet meer en ook niet minder dan wat we de *uitwendige taal-vorm* noemden. We noemen ze een *vorm*, want ze zijn geordende aanschouwelijkheid; ze zijn een „taal”-vorm, want

ze „fungeren” als lid van een communicatie-proces in taal. — We weten: in taalgebruik zijn we niet gericht op hetgeen we waarnemen: de klanken, maar op datgene wat het denken ons doet kennen, op herten in ons geval. Taal-gebruik is dus een denk-handeling en wel, wanneer we niet te maken hebben met „inner speech”, met „denken in taal”, een waarnemend denken, want we nemen, behalve in 't geval van „inner speech”, altijd ook op een of andere wijze de „klanken” waar, de schriftvormen of altans onze articulatie- of schrijfhandeling.

We abstraheerden in de korte voorafgaande analyse van de momenten ener taal-ervaring, die geen „Darstellung” uitmaken, van de functionele ervaringsmomenten. We toonden in de vorige paragrafen aan dat we daartoe 't recht hebben, mits we deze vereenvoudiging herstellen zodra wij de taal-ervaring als geheel beschrijven, en niet alleen het taal-moment daarin, en mits wij maar niet abstraheren van de eventuele invloed van de andere ervarings-momenten op het Darstellungskarakter van het taal-moment. Ondertussen, we zetten slechts 'n eerste stap op de weg die we als de juiste beschouwen; er volgt nog meer.

Aangenomen eenmaal dat wij omtrent de eigen aard van het taal-moment zijn ingelicht, dan is ook de bouw der taal-ervaring gegeven. Immers, het taal-moment wordt waargenomen en begrepen; in zover het een modificatie is van het taal-gebruikend subject, en als zodanig wordt ervaren, vervult het een „Ausdrucks”-functie, en functioneert het „appellierend”, wekt het strevingen die „Steuerungsmomente” kunnen zijn van 'n „situationsgerichte Reaktion”, hetzij die reactie zich als uitwendige handeling manifesteert, hetzij ze bestaat in affectieve reacties die voor de waarnemer verborgen blijven. Dat het taal-moment ook strevingen „darstellend” kan wekken en gevoelens „darstellend” kan communiceren, is 'n feit dat bij niemand in twijfel staat.

We gingen — en met opzet — niet uit van concreet bepaald grammaties materiaal. Bedoelden we met ons teken „Herten!” de „zin” of het „woord”? Als taal-gebruik een teken-ervaring is, dan is het toch noodzakelijk aan te wijzen in welk taal-moment precies dit teken te vinden is, en gaat het niet aan, zoals *Ogden & Richards* doen: als gegeven te nemen, dat 't „woord” dat teken is, of zoals *Cassirer* en *Bühler*: de „zin” tot de eigenlike drager van de taal-symboliek te maken, zonder de aard van „woord” of „zin” volledig te hebben onderzocht, of zonder altans uit het teken-begrip de noodzakelijkheid te hebben afgeleid van de gedane keuze. En het wil mij voorkomen dat die noodzakelijkheid bij hen nergens blijkt.

Gardiner noemt terecht het woord de eenheid van „taal”, en de zin de eenheid van „taal-gebruik”, van „spraak”, doch zelfs hij laat na, de

noodzakelijkheid van deze keuze aan te tonen; hij zoekt niet de funderende act dier taal-eenheid, evenmin als hij de eenheids-notie aan het gebruikte „woord” ontwikkelt. Want — en we herinneren aan de vorige paragraaf — de blijvende eenheid, die het „woord” uitmaakt, gaat ook in het gebruik niet verloren; zij wordt daar alleen gesynthetiseerd in een ander, toevallig, geheel, dat wij de „zin” noemen. In haar onderzoek omtrent de blijvende eenheid van alle taal en taalgebruik, tracht deze studie de grondslag te leggen van een linguïstiek die, van vreemde smetten vrij, aan de grammatica de grond-begrippen levert, die haar tot op den huidigen dag maar al te zeer ontbreken.

TWEEDE HOOFDSTUK

Associatief verband en ervarings-eenheid

Associatie als verklarings-princiep. De beschouwingwijze bij de verklaring van alle taal-gebeuren is nog steeds de associationistische. Elke nieuwe, elke andere opvatting vindt het associationisme tegenover zich. Ook de beschouwingen die in deze studie ontwikkeld worden verkeren in dat geval. Toch is er geen diametrale oppositie: ook deze studie aanvaardt, dat spreekt vanzelf, het feit van het associatie-proces, zij aanvaardt eveneens een wetenschappelijk associatie-begrip, doch zij acht dat begrip ten enen male onvoldoende om het taalgebeuren te verklaren.

Wat verstaat men onder *associatie*? Twee dingen: ten eerste het proces, dat, wanneer twee ervarings-momenten gelijktijdig of onmiddellijk na elkaar gegeven zijn, elk dier ervarings-momenten afzonderlijk, als het — variabel binnen zekere grenzen — op een later ogenblik gegeven wordt, het andere moment oproept. Reeds *Aristoteles* formuleerde van dit proces de wetten. Men verstaat ten tweede onder *associatie*, de band die de betrokken ervarings-momenten verbindt. *Associatie* in de eerste zin is het ervarings-verschijnsel, dat wij hier wetenschappelijk formuleerden; *associatie* in de tweede zin is 'n noodzakelijke voorwaarde voor associatie in de eerste zin; zonder *associatie*² is *associatie*¹ onbegrijpelijk.¹⁾

Men past associatie als verklarings-princiep in de linguïstiek toe en meent zo het woord-begrip te verantwoorden. Deze „verantwoording” mag die naam niet dragen, want eerstens laat het ervarings-verschijnsel woord geen subsumptie toe onder het associatie-verschijnsel; met andere woorden gezegd: de verschijnselen aan het woord laten geen op-een-lijn-stelling met associatieve verschijnselen toe; er is een cardinaal verschil; en ten tweede verklaart het associatie-begrip volstrekt niet de woord-verschijnselen.

Onder de zeer velen die het associatie-begrip als verklarings-princiep bij hun taalkundige beschouwingen gebruiken, neemt *Erik Wellander*²⁾ een uitzonderlike plaats in, door de ongewone helderheid waarmee hij

¹⁾ Vgl. *K. Lewin*. Das Problem der Willensmessung und das Grundgesetz der Association. II. Psychol. Forschung 2, 1922. blz. 124 vlg.

²⁾ Studien zum Bedeutungswandel im Deutschen. Erster Teil. Uppsala 1917.

zijn inzichten formuleert. Het zijn de eerste veertig pagina's van z'n genoemde werk, waarin wij deze opvattingen uiteengezet vinden. Wat leert het associationisme omtrent het woord? „Woord-voorstellingen” worden in de waarneming verbonden met „zaak-voorstellingen”; de band kan vele schakels omvatten, doch elke reproductie van de betreffende woord-voorstelling door de betreffende zaak-voorstelling (en omgekeerd), en ook de realisaties der woord-voorstellingen in de spreek-handeling, verkorten, zei men, de associatie-banen, zodat tenslotte tussen woord- en zaak-voorstelling een directe verbinding ontstaat: het woord is gevormd en — al is *Wellander* hieromtrent, door zijn psychologisme³⁾ nu juist niet duidelijk — in de „voorstelling” op de „zaak” betrokken.

Het associationisme treedt in vele vormen op, doch in geen enkele achten wij het in staat, voor de linguïstiek als verklarings-princiep te dienen.⁴⁾ Ons grote bezwaar tegen alle vormen van deze leer is, dat zij geen verklaring geeft van het feit dat wij het woord als 'n eenheid ervaren, en niet als een na elkaar van momenten. Alleen dit laatste verschijnsel zou de associatie, onder een of andere vorm, kunnen verklaren. Het woord veronderstelt een eenheid-gevende act waarin de woord-eenheid wordt geponeerd. Het feit dat we elk bepaald woord ook bewust als eenheid kunnen gebruiken, als op elkaar betrokken „vorm” en „betekenis” waardoorheen we op 'n „zaak” gericht zijn, veronderstelt noodzakelijk, dat deze beide momenten niet alleen verbonden zijn, doch dat wij ze ook verenigd hebben; zonder dat was het onmogelijk dat wij ze, onder welke vorm dan ook, als eenheid, of zelfs maar als verbonden, kenden: de verbonden momenten zelf verantwoordende, zonder een dat verband of die eenheid ponerende act, geen kennis van hun verband of hun eenheid. Alle menselijk kennen veronder-

³⁾ „Die Entwicklung, deren Schlusspunkt beim Individuum die zusammengebrachte direkte Beziehung bezeichnet, vollzieht sich als eine allmähliche Verkürzung der Assoziationsbahn zwischen Wort- und Sachvorstellung, indem die Vorstellungen, die bei dem ersten Hören des Wortes, bzw. im Falle der ersten Verwendung beim Sprechen, die betreffende Beziehung vermittelten, eine nach der anderen ausbleiben. Das Anknüpfen der Vorstellungen von der Sache an den Vorstellungen von dem Worte, das zuerst manchmal eine langsame und schwere psychische Arbeit war, vollzieht sich nach zureichender Übung mechanisch und augenblicklich. Von dem ganzen Prozesse, der sich zuerst im Bewusstsein abspielte, bleibt nur das Resultat des Verknüpfens bewusst: das Wort wird auf die Sache bezogen. Alles andere bleibt unbewusst, d.h. geschieht mechanisch.” (*Wellander* blz. 19) De term *mechanisch* bedoelt hij niet als „physies”.

⁴⁾ Reeds *Jac. van Ginneken*: *Principes de linguistique psychologique*. Amsterdam, Paris, Leipzig 1907. Livre second: §§ 54-75 verklaarde de gangbare associatieve beschouwings-wijze onvoldoende, doch eerst veel later is, onder invloed der nieuwere psychologie, zijn inzicht ook linguïsties vruchtbaar geworden.

stelt 'n eenheid-gevende act, en ook het woord als ken-verschijnsel veronderstelt deze. Het begrip hiervan ontbreekt aan het associationisme. Al is het onze voornaamste taak dit begrip voor de linguïstiek, en speciaal voor de studie van het woord, te ontwikkelen, dan hebben we toch terdege rekening te houden met 't feit dat het merendeel der auteurs, wier werken tot nog toe de wetenschap der linguïstiek vertegenwoordigden, prakties van het associationisme niet vrijkwamen en wij dus tot een voortdurend, in wisselende vorm, herhalen van onze bezwaren daartegen zouden worden gedwongen, als wij niet op één plaats — en dan verder niet meer — een kritiese behandeling van het associationisme plaatsten.

De vormen waarin de leer der associatie wordt voorgedragen zijn vele, doch het tekort ligt bij alle op dezelfde plaats. Wij kiezen daarom één representant, en wel ene, die op biezondere wijze de oude leer van het associationisme vernieuwt en op taal-verschijnselen toepast, om in een critiek van deze hernieuwde associatie-leer te trachten de fundamentele tekorten van het begrip ter verklaring van de taal-verschijnselen te demonstreren. „The Meaning of Meaning” van *Ogden & Richards* is het werk dat we kozen.

In de taal-kunde zijn niet *Ogden & Richards'* opvattingen de leidende, zij zouden het kunnen worden; het associationisme openbaart zich meest in de termen en in de begrippen van *Wundt*, die geen associationist wilde zijn. Het is daarom dat, na 'n beschouwing van *Ogden & Richards*, ook van *Wundts* theorie in dezen een kort overzicht volgt.

»The science of symbolism«. „The Meaning of Meaning” draagt mede tot ondertitel „a study of The Science of Symbolism”, de nieuwe wetenschap waarvan *de Saussure* sprak, en die *Bühler* bepleitte en begon te ontwerpen. De beide laatste schrijvers beperken zich; hun semiologie of sematologie neemt niet de vorm aan van een algemene denk-leer. *Ogden & Richards* beperken zich niet. Evenals *Cassirer* — doch in behandeling en opvatting lijnrecht aan hem tegenovergesteld — beschouwen zij de uitkomsten hunner wetenschap als de volstrekt algemene voorwaarde voor alle begripen, als 'n nieuwe grondslag voor alle denken (blz. 47), voor alle wetenschap, voor „physics” (blz. 85) niet minder dan voor taal (blz. 222). In hun „Preface” op de tweede uitgave, wijzen zij op de verspreiding die hun opvattingen vonden, allereerst in Amerika. Het reeds genoemde werk van *Willem L. Graff* is daar 't beste bewijs van.⁵⁾ De Zweed *Gustaf Stern* oefent al meer critiek

⁵⁾ Vgl. nog: *Harry de Veltheim Velten* in 'n artikel „The Science of Language” Publications of the Modern Language Association of America. Vol. XLVIII, 1933. blz. 608 vlg.

en *Gardiners* vermelding van *Ogden & Richards* beperkt zich tot enkele noten. Deze gradatie in de waardering die hun werk vindt, is zeer begrijpelijk. Want de schrijvers hebben wel een uiterst belangrijk werk verricht, doch dit werk bestaat hierin, dat zij het uitgangspunt van nagenoeg alle linguïstiese studie uit het laatste kwart der 19e eeuw, en de eerste 10 jaren der 20ste, de associatie-theorie, met een weergaloze scherpzinnigheid van blik en volkomen aangepaste terminologie plaatsen in het centrale punt der nieuwe linguïstiese opvattingen: de tekenleer. Zet in plaats van „engram” „voorstelling”, in de plaats van „engraphies verband” „associatie”, in de plaats van „psychological context” „bewustzijn”, en er is geen ander nieuws onder de zon, dan een reeks scherp bepaalde en toegepaste namen, een nieuwe snit in de linguïstiese mode; het levende lijf bleef, als 't waar is dat 't niet geheel gezond zou zijn, ziek als te voren.

Het invoeren van een tekenbegrip zoals *Ogden & Richards* dit doen, levert geen enkel verklaringsprinciep dat de linguïstiek tot nog toe niet toepaste. Zij deed prakties niet anders dan *Ogden & Richards* tans wensen. En het is die associatie-theorie en deze gloed-nieuwe tekenleer, die het inzicht omtrent datgene „was zur Sprache notwendig gehört und was nicht”, vertroebelt. Beide missen het begrip der eenheid-gevende act die elke ervaring pas mogelijk maakt, het begrip der structurerende werkzaamheid van de ervarende mens.

Wat is er dan aan *Ogden & Richards'* beschouwingen nieuw? ⁶⁾. Eigenlijk alleen hun biologiese verklaringswijze, consequent toegepast op teken-verschijnselen. Zij zeggen een behaviourisme te huldigen dat zij als „verbeterd” aandienen (blz. 23), doch hún behaviourisme doet aan het eigenlijk waardevolle dat de behaviouristische methode bezit, te kort. Bij hen wordt de taal-gebruikende mens teruggebracht tot een biologies „mechanisme” dat zijn verrichtingen ervaart. De behaviouristische beschouwing van een „totaal”, een handelend individu in zijn omgeving, verschrompelt in hun werk tot een studie van ken-verschijnselen bij één individu, geïnterpreteerd met biologiese termen en begrippen. Het oorspronkelijke behaviouristische grond-princiep der eliminatie van de introspectie als ken-bron voor psychologische wetenschap, laten zij vallen:

⁶⁾ De schrijvers hebben de autonome ontwikkeling der franse school blijkbaar weinig gevolgd. De naam *H. Piéron* wordt tweemaal genoemd, *Pierre Janet* en *Henri Wallon* ontbreken geheel. Het artikel van de laatste *Le problème biologique de la connaissance* in de „*Traité de Psychologie*” van *Georges Dumas*. Tome I. Paris 1923. blz. 202 vlg. bevat reeds hun grondgedachten, en de omwerking en uitbreiding daarvan in de „*Nouveau Traité de Psychologie*”. Tome premier. Paris 1930. blz. 293 vlg. tracht aan deze gedachten een volledige biologiese fundering te geven, die bij *Ogden & Richards* volkomen ontbreekt.

zij gaan uit van gegevens die zij alleen uit ervarings-beschouwing kunnen putten. Zij zeggen die gegevens der introspectie niet te zullen aanvaarden, tenzij ze die kunnen verifiëren uit de observatie van andere individuen, doch deze verificatie bestaat bij hen niet — zoals bij het behaviourisme — in een gedrags-interpretatie, doch in het „benoemen” met biologiese termen.⁷⁾ *Markey*, wiens werk van later datum is dan de eerste editie van *Ogden & Richards* (1923), is met dat behaviourisme niet geheel ingenomen en hij completeert dan ook, misschien voor de schrijvers van „*The Meaning of Meaning*” niet altijd op de meest wenselijke manier, de grondgedachten door hen ontwikkeld. Het zijn alleen hun grondgedachten die wij in de volgende paragrafen bespreken.

»Sign«. Laten we veronderstellen dat we voor 't eerst een appel zien⁸⁾. Wat gebeurt er? We nemen een bepaalde kleur-combinatie waar, van een bepaalde vorm en grootte. We grijpen, bijten, en proeven een bepaalde smaak. De ervaringen die we maken vormen één complex, dat we de appel-ervaring zullen noemen. Doch, ze vormen een complex van verbonden deel-ervaringen. Een dergelijk complex noemen we een „context”. — Een dag later. Weer nemen we een bepaalde vorm en grootte waar, en.... we verwachten een zelfde smaak-ervaring als gisteren.⁹⁾ De gedeeltelijk hernieuwde appel-ervaring roept het andere, niet hernieuwde, deel der oorspronkelijke ervaring op. Hoe kan dat? Alleen wanneer we aannemen dat de vroegere ervaring in ons organisme sporen heeft achtergelaten. Zulk 'n spoor noemen we een *engram*. „An engram is the residual trace of an adaptation made by the organism to a stimulus.” (*Ogden & Richards* blz. 53) Wie heeft er ooit een engram waargenomen? Niemand. De engrammen, zoals we zeiden, moeten verbonden zijn, anders was 't onmogelijk dat de her-

7) Zij menen, zoals wij in het vervolg nog zullen zien, denken te verklaren, als zij een beschrijving geven van daarbij betrokken physiologische processen en een hypothese van de samenhang dier processen. Het behaviourisme heeft zich van deze misvatting vrijgemaakt. *J. T. Dashiell*: A Physiological-Behaviouristic Description of Thinking. *Psych. Rev.* 1925. vol. 32, blz. 54 vlg. zet uiteen, dat het toeschrijven van denk-verrichtingen aan vocale processen, gesties en andere waarneembare motoriese processen, enkel een poging is tot het geven van een meer adaequate physiologische basis. Die physiologische basis zoeken zij niet enkel in de hersenen, maar in het complex van alle bij een smaak-act betrokken organiese processen. — Het standpunt van het oorspronkelijke doctrinaire behaviourisme van *J. B. Watson*. A Psychology from the standpoint of a Behaviourist. Philadelphia and London 1919, is door schrijvers als *Dashiell* overwonnen en verlaten.

8) Het voorbeeld is van *Graff* (blz. 72 vlg.). *Ogden & Richards* nemen als voorbeeld het aansteken van een lucifer (blz. 52 vlg.).

9) We veronderstellen de band gelegd na één ervaring. De veronderstelling is gerechtvaardigd. Het verschijnsel komt frequent voor.

nieuwde actie van een stimulus, hier de kleur-vorm-grootte, een deel van de „response”, hier de verwachte smaak, opriep. Die band noemen we *associatie*.

Nemen we de tweede dag kleur-vorm-grootte waar, dan „verwachten” we eenzelfde smaak-ervaring als de vorige dag. Die verwachte smaak-ervaring is in feite de excitatie, de „ecphorisering”, van een deel van het engram-complex dat in de eerste appel-ervaring tot stand kwam¹⁰). De kleur-vorm-grootte-waarneming van de tweede dag leidt dus tot ecphorisering van het smaak-*en*gram. Dát nu, de actie van die kleur-vorm-grootte op het contextueel verbonden smaak-*en*gram, is — zo zeggen *Ogden & Richards* — haar *teken-functie*. De elementen voor een definitie van het teken zijn daarmee gegeven: „A sign is always a stimulus similar to some part of an original stimulus and sufficient to call up the engram formed by that stimulus.” (blz. 53) Is nu de hernieuwde kleur-vorm-grootte-waarneming het teken, dan is het geëcphoriseerde smaak-*en*gram de „betekenis” daarvan.

Ogden & Richards sluiten zich bij 't spraakgebruik aan door de stimulus *sign* te noemen. In het vorige hoofdstuk wezen we er reeds op (blz. 23), dat deze mening een wetenschappelijke correctie behoeft. De schrijvers brengen die correctie niet aan, en het is begrijpelijk dat zij dit nalaten; de reden daarvan blijkt verderop. Toch mogen wij niet nalaten, er op te wijzen dat ook hun eigen theorie deze correctie eist. Immers, wat is in het organisme verbonden, de stimuli of de „adaptations”? Het antwoord is niet moeilijk: de „adaptations”. Dus, hun definitie, volkomen zuiver gesteld, diende te luiden: „A sign is always the excitation of an adaptation to a stimulus by a stimulus similar to some part of an original stimulus and sufficient to call up the engram formed by that stimulus”. *Ogden & Richards* vereenvoudigden hun definitie wel wat sterk, al geven we graag toe dat de formule in die vereenvoudigde vorm zich veel eleganter laat ontplooiën. Alleen een hernieuwde stimulus kan, ook volgens hen, als „sign” fungeren, doch deze stimulus kan dit alleen, — opnieuw: volgens hun eigen opvatting — door 't feit van de adaptatie van het organisme aan de eerste stimulus. In het verdere verloop der onderzoeking worden de schrijvers trouwens zelf gedwongen de correctie, onder een andere term, aan te brengen. Als zij *sensation*, „gewaarwording”, invoeren, heet 't dat die „sensations” „first order signs” (blz. 83) uitmaken. *Markey* brengt onmiddellijk in zijn teken-definitie de term *association*. Hij definieert dan als volgt: „the sign is an event which, due to its association with some other event or object, signalizes the latter.” (blz. 115, 116)

Het begrip „meaning”, zoals de schrijvers ons dit aan hun „sign”-

¹⁰) *Ogden & Richards*: „The expectation is the excitation of part of an engram complex which is called up by a stimulus.... similar to a part only of the original stimulus-situation.” (blz. 52)

begrip ontwikkelden, maakt het XIIe en XIIIe geval uit hunner catalogoog van het betekenis-begrip (blz. 186).¹¹⁾ Het is duidelijk dat, tenminste volgens de theorie van *Ogden & Richards*, bij een verloop der ervaring in omgekeerde richting, ook de smaak „teken” kan zijn, de rest „betekenis”. En omdat, volgens de schrijvers, het zo juist beschreven proces de grondslag is voor elke teken-ervaring, onverschillig welke, moet dus ook elke teken-ervaring omkeerbaar zijn.¹²⁾ Dit volgt uit de theorie! Doch de praktijk, wat leert de ervaring? Precies 't omgekeerde.¹³⁾ De rood-wit-blaauwe vlag gedragen voor een groep deelnemers aan de olympiese spelen „betekent” de Nederlandse nationaliteit der deelnemers, maar „betekenen” de deelnemers van nederlandse nationaliteit ook de rood-wit-blaauwe vlag? De taalterm *kat* betekent b.v. zeker lenig vierpotig muizen-verslindend dier, maar „betekent” zeker lenig vierpotig muizen-verslindend dier ook de taalterm *kat*? Het bloed kruipt waar 't niet gaan kan. *Ogden & Richards* vergeten heel de „verbetering” die hun behaviourisme zou moeten vertonen; ze verlaten het gebied der ervaring zo gauw hun theorie daarvan geen verdere verklaring biedt. *Bühler*, wie toch in 't algemeen moeilijk een weinig vriendelijke schrijfwijze kan worden verweten, gebruikt, wanneer hij de theorie der omkeerbaarheid van de teken-ervaring critiqueert, sterke uitdrukkingen. Zij is „ein Nonsens und nichts anderes”, de „verhängnisvollste aller Stoffentgleisungen”, een „prinzipieller Missgriff” (*Axiomatik* blz. 45). Zo is het. Men voegt eerst, op grond van de theorie, twee in de ervaring onderscheiden feiten samen en negeert dan het ene ten koste van het andere. Een feit is, dat vorm en betekenis verbonden zijn en elkaar wederkerig kunnen oproepen: als we 'n *kat* zien, kunnen we *kat* ervaren en omgekeerd; hebben we een associatieve

¹¹⁾ Geen enkel associationisties ingestelde beschouwing ontkomt hieraan. *Walter Pillsbury & Clarence Meader*. *The Psychology of Language*. New-York-London 1928. blz. 167 zien in de „betekenis” een soort circulair verschijnsel omdat het woord het „object” oproept en het „object” het woord. Hoe dit te rijmen valt met hun constatering: „The feeling of meaning is very distinct, very characteristic” (blz. 117) is mij niet geheel duidelijk.

¹²⁾ Op pag. 199-200 zeggen *Ogden & Richards* dit dan ook zelf: „Thus the effect of the striking of a match is either a flame, or smoke, or the head falling off or merely a scraping noise or an exclamation! In this case the actual effect is the meaning of the scrape, if treated as a sign in this respect, and *vice versa*.” (vgl. nog blz. 59) Het is derhalve geen wonder dat *Graff* de allereerste uiteenzetting van zijn teken-betekenis-analyse met deze constatering sluit: „In the illustration chosen above the size-colour-shape experience is the sign of and means the taste experience and *vice versa*.” (blz. 79)

¹³⁾ *Bühler* in zijn „*Axiomatik*” blz. 27 en blz. 45 stelt niet alleen 't feit vast, doch bewijst ook de noodzakelijkheid van deze niet-omkeerbaarheid.

keten dan kunnen de schakels elkander oproepen, maar „betekent“ de ene schakel de andere? „Betekent“ *Wien Neerlandsch bloed* misschien door *d'aderen vloeit*, en omgekeerd? „Betekent“, in 't alfabet, de *b* de *c* omdat de *b* de *c* en de *c* de *b* oproept? De teken-ervaring is een totaal ander feit.¹⁴⁾ We houden ons aan het niet weg te redeneren ervaringsgegeven, dat 'n teken als ervarings-moment slechts één richting vertoont, nl. de richting op de „zaak“. Daarnaast staat die andere, geheel ongelijksoortige ervaring, dat de zaak ons ook het teken in de gedachte kan brengen.

Het „Sign“-begrip, zoals *Ogden & Richards* dat uit de begrippen: stimulus, adaptation, engram en context tot hertoe ontwikkelden, verantwoordt de specifieke teken-ervaring niet. Toch wordt aan dit eerste begrip in het verdere verloop van hun beschouwing geen nieuw element toegevoegd. We zullen dat waar moeten maken.

»**Interpretation**«. Het begrip „meaning“, zoals we dat tot hertoe bij hen vonden, definiëren *Ogden & Richards* als: „That which is Actually related to a sign by a chosen relation“, of ook als: „The Mnemic effects of a stimulus. Associations acquired“ (blz. 186). Het zo gedefiniëerde is de „betekenis“ van 'n „sign“. Doch zij definiëren hetzelfde verschijnsel ook als: „That which a sign is Interpreted as being of“ (blz. 187). Wat betekent nu de term „Interpretation“? „Interpretation“ is de naam voor het verschijnsel dat zij, als functie van 't optreden van 'n „sign“, „meaning“ noemen, doch als mnemies gevolg van 'n stimulerende oorzaak: „*thought*“, gedachte, denken. Wat gewoonlijk „*thought*“ genoemd wordt, zeggen de schrijvers, is niets anders dan „interpretation“, d.w.z. interpretatie van 'n teken. Het is nuttig hier het eigen voorbeeld van de schrijvers te nemen: we hebben vroeger lucifers aangestoken; we strijken weer, verwachten een *vlam* (waargenomen *strijken* is teken, de verwachte *vlam* betekenis), de vlam komt. De vlam is hetgeen waarop wij van te voren waren ingesteld, engraphies voorbereid. De „expectation“, de ephorisering van deze toestand van engraphiese bereidheid, van het vlam-engram dus, „is similar to processes which have been caused by flame in the past and further it is 'directed to'“

¹⁴⁾ *Dempe* (blz. 80 vlg.) bespreekt de kwestie uitvoerig. Hij bewijst overtuigend dat er geen teken kan worden verklaard enkel uit het feit van het verbonden zijn van ervaringsmomenten, doch dat de verbonden momenten moeten zijn „ausgefasst“ (blz. 84), „gesetzt“ (blz. 87), verenigd zeggen wij: „Das erfasste Zeichen (welcher Art es auch immer ist) stellt in eindeutiger Weise, in einer identischen, nicht umkehrbaren Richtung dem Bewusstsein etwas vor, was (unter normalen Umständen) nicht das Zeichen selber ist, wir sagen: es stellt etwas dar.“ „Die Darstellung aber muss gesetzt werden, und in dem Setzen steckt das Finale.“: uit het doel der „Setzung“ volgt de aard van het teken, dat is de conclusie die wij trekken.

the future. If we can discover what this 'directed to' stands for we shall have filled in the chief part of our account of interpretation" (blz. 54). Maar, dat onze verwachting gericht is op 'n *vlam*, kan volgens *Ogden & Richards*, niets anders betekenen dan dat zij, die verwachting, veroorzaakt is door 'n *vlam*: „A thought is directed to flame when it is similar in certain respects to thoughts which have been caused by a flame". En de conclusie, die, maar zonder reden, zeggen de schrijvers, „will shock every right-minded person" (blz. 55)? „Ik denk aan een *vlam*." wil zeggen: „mijn gedachte is veroorzaakt door een *vlam*". Dat is interpretatie van een teken. Iets interpreteren wil niets anders zeggen dan de excitatie, de ecphorisering van een engram ervaren. Zij vindt haar oorzaak in de hernieuwde actie van een stimulus en dus ook: „An interpretation is in itself a recurrence." (blz. 56) „Hence it is evident that in all our life we are continually busy interpreting all kinds of sign-situations"¹⁵⁾. Maar hoe is 't nu mogelijk dat onze „interpretations", onze „gedachten", vaak zo heel weinig op de waarneembare werkelijkheid lijken? Waarom — om het probleem aan een concreet voorbeeld te verduidelijken — waarom lijkt de gedachte „vierkantswortel" b.v. zo weinig op de drie appels die ik onderscheid op een vruchtenschaal met negen goudreinetten? We geven toe dat de drie appels, in hun waarneembare positie tegenover elkaar, een aanschouwelijke realisatie kunnen zijn van het begrip „vierkantswortel", maar we vragen ons toch af of we het begrip vierkantswortel kunnen „interpreteren" alleen uit de waarneming der „stimuli" van onze vruchtenschaal, of van onverschillig welke andere aanschouwelijke realisatie van dat begrip? En, is de theorie der „interpretatie" van *Ogden & Richards* juist, dan moeten deze „stimuli" ons begrip „restlos" kunnen verklaren. Deze, op z'n minst verbluffende, conclusie trachten de schrijvers te ontwijken door hun theorie der *concatenatio* (blz. 204) der stimuli en dus der contexten.

Onze gedachten zijn niet zonder meer stempel-afdrukken van de stimuli, want een geëcphoriseerd engram is altijd deel van een context. En omdat de stimuli, zoals duidelijk is, in een zekere „concatenatio" voorkomen, zijn de verschillende contexten ook weer verbonden.¹⁶⁾ Naarmate nu stimuli en contexten in verschillende combinaties verbonden optreden, kunnen zowel een stimulus als een geëxciteerd engram telkens teken worden voor een andere betekenis, d.w.z. voor een ander geëxci-

¹⁵⁾ Vgl. *Graff*, blz. 79.

¹⁶⁾ De ene keer bestaat zo'n stimulus-complex b.v. uit een gebouw met een vlag, dan uit een soldaat bij een vlag aan een mast, dan uit een soldaat op een paard, dan uit een soldaat op een paard voor een gebouw, dan uit een paard voor een gebouw etc. etc.

teerd engram. Zeer verschillende engrammen worden zo op onderscheiden wijzen verbonden, contextueel samengebracht, en het is nu mogelijk dat een stimulus een engram-complex exciteert, waarvan de leden oorspronkelijk nooit door één zelfde stimulus-complex werden veroorzaakt. Onze geëxciteerde engrammen, onze „interpretaties“, onze „gedachten“, kunnen zo geheel onafhankelijk schijnen van actuele stimuli, doch in werkelijkheid zijn die gedachten alleen mogelijk, omdat ze, door vroegere stimuli in ons organisme als engram vastgelegd, nu door 'n stimulus, die op een of andere wijze met die engrammen is verbonden, worden geëxciteerd. Onze „gedachten“, hoezeer de interpretaties ook samengesteld mogen zijn, blijven intrinsiek afhankelijk van de stimuli.¹⁷⁾ Overzien we nu nog eens het voorafgaande, dan blijkt alles inderdaad tot zeer eenvoudige grondslagen teruggebracht: Expectation, meaning, interpretation, thought, belief, zijn niets anders dan de ervaring van een geëxciteerd engram, beschouwd onder verschillend opzicht. En omdat een engram nooit iets anders zijn kan dan een „residual trace of an adaptation made by the organism to a stimulus“, neemt volgens deze verklaring, niet alleen alle kennis haar aanvang bij een „gewaarwording“ der zinnen, maar is zij ook nimmer iets anders dan een combinatie van de „sporen“ daarvan. Ontdaan van haar terminologie, is deze theorie een hernieuwde, ingenieuze, twintigste-eeuwse, schematisering van het „sensisme“.

»Context«. Ondertussen is het duidelijk dat geheel de theorie steunt op het context-begrip, dat in de voorafgaande redeneringen al voortdurend werd verondersteld, doch dat zijn verklaring nog niet kreeg.

Ogden & Richards onderscheiden twee context-vormen, de „external“ en de „psychological“. Paul¹⁸⁾ geeft reeds verschillende elementen waaruit een context-theorie kan worden opgebouwd. Morris¹⁹⁾ vestigt er meermalen de

¹⁷⁾ We bezitten nu, volgens de schrijvers, ook gegevens voor een oplossing van het probleem: waar of onwaar: onze „interpretatie“, onze „expectation“ kan als „belief“ vals zijn. „Expectation“ is 'n geëxciteerd engram in zover het vroeger door stimuli werd veroorzaakt. Doch, deze „expectation“, dit geëxciteerd engram, wordt „belief“ genoemd voor zover het door een stimulus uit een actuele groep van stimuli zou kunnen worden geverifieerd, d.w.z. zou kunnen worden vervangen (of niet vervangen) door een gelijkvormige „sensation“. Nu is 't duidelijk dat we ons wel eens vergissen, dat we verkeerd „interpreteren“. Dat komt dan omdat ons *belief* vals was, d.w.z. het geëcphoriseerde engram-complex was b.v. niet adaequaat aan het totaal der momentele stimuli: de lucifer, die we meenden waar te nemen, was van marsepein. Formuleren we nu: „*dadelijk komt 't vlammetje*“, dan hebben we 't mis. Op blz. 76 geven de schrijvers ook nog physiologische redenen van vergissingen, verhoogde bloeddruk, b.v.

¹⁸⁾ Prinzipien⁵, blz. 79-81.

¹⁹⁾ E. P. Morris. On Principles and Methods in Latin Syntax. New York-London 1902. blz. 79, 87 en passim.

aandacht op, *Wellander* onderscheidt een drievoudige „Zusammenhang” (blz. 6); *Pillsbury & Meader* vullen de gegevens aan (blz. 205, blz. 14, 15 en passim) en achten de context als verklaring voor 't betekenis-verschijnsel evenzeer noodzakelijk; *de Laguna* doet 't zelfde nog uitvoeriger. Zij onderscheidt vier context-soorten: behalve van „perceptual context” en „language context”, spreekt zij, onder de term *setting*, van een context-verschijnsel dat zij ook „*affective setting*” noemt; en dan vermeldt zij tenslotte nog een „situation of presumptions” (blz. 91, 97, 107 en 109). *Graff* interpreteert de schrijvers van „*The meaning of Meaning*” minder gelukkig (zie hierachter blz. 63), *Gardiner* vat de verschijnselen onder de term *situation* samen (blz. 49 vlg.), *Gustaf Stern* tracht ze, op een nog nader aan te geven wijze (zie hierachter blz. 398), met het oog op hun verhouding tot de taal-feiten in een systeem te brengen (blz. 139 vlg.).

Bij *Ogden & Richards* is de ervaring en de mogelijkheid der interpretatie alleen fundamenteel gewaarborgd door de samenhang der stimuli. Vandaar dat hij context definiëert als „a set of entities (things or events) related in a certain way; these entities have each a character such that other sets of entities occur having the same characters and related by the same relation; and these occur nearly uniformly” (blz. 58).

En, dan maken we kennis met de befaamde hond der nieuwe psychologie. Die hond dan, op zolder, hoort de etens-bel of 'n gongslag beneden, rent de trap af, de eetkamer binnen. De hond „interpreteert” de gongslag als een teken. Hoe kan dat? Alleen op grond van vroegere ervaringen: „In this experience there have been so to speak recurrent clumps of events and one such clump has been made up roughly as follows: Gong, savoury odour, longing contemplation of consumption of viands by diners, donations, gratification.” (blz. 56) Deze „set of entities” is een „external context”. Een dergelijke „clump”, bedenken wij dat wel, is een ervaring, „an experience”, waarin de stimuli actueel worden ervaren. In deze ervaring wordt een complex van engrammen veroorzaakt.

Nu hoort de hond op 'n zekere keer de gong zonder dat hij iets ruikt. Wat gebeurt er? „Thanks to past experience of gong-sounds together with savours in the interpretative dog, this present gong-sound gets into a peculiar relation to past gongs and savours, longings etc., so that he acts in the sagacious manner described, and is in evidence at the meal. Now this set of mental events — his present hearing of the gong, his past hearings of similar sounds, his past savourings together with gongs etc., and also his present mental process owing to which he runs into the dining-room — such a set we shall call *psychological context*.” (blz. 56) Wat is het verschil met een „external context”? Dat in een psychologische context altijd geëxciteerde engrammen

deel zijn van de ervaring. Prakties bestaat dus elke waarneming uit een „external context” en ’n „psychological context”. De „external context” kan geheel „recurrent” zijn of ten dele nieuw. Dat zij geheel nieuw zou kunnen zijn, dus geen enkele stimulus zou kunnen bevatten gelijkvormig aan een stimulus uit vroegere „external context”, is eveneens prakties uitgesloten. In elke ervaring hebben we dus „interpretaties” d.w.z. „denk-momenten” te verwachten.

De verdeling in deze twee contexten lijkt niet adaequaat; ze dekken elkaar ten dele: de „external context” is ’n ervaren stimuli-complex en de „psychological context” een complex van ervaren stimuli en geëxciteerde engrammen. Graff meent dan ook blijkbaar de theorie van *Ogden & Richards* te mogen corrigeren en zegt: „Such a context is *external* if the entities are stimuli; it is *psychological* if the entities are engrams.” (blz. 179) De correctie van Graff is niet gelukkig, zij miskent de aard der ervaring zoals *Ogden & Richards* zich die denken. Het herhaald horen van de gong immers wordt door *Ogden & Richards* met even zoveel woorden tot de psychologische context gerekend: „his present hearing of the gong, his past hearing of similar sounds....” En, dit herhaald horen is niet enkel: excitatie van engrammen, maar ook: gestimuleerd worden. In zover de kennis die op deze stimulering berust een herhaling is, is zij van een andere aard dan de herhaling die de hond doormaakt in de kennis die bestaat in de geëxciteerde engrammen, wier stimuli in de „external” context van ’t moment niet opnieuw voorkomen: de reuk b.v. Het horen van de gong de tweede maal is geen interpretatie alleen, het is een soort verdubbelde ervaring: gestimuleerd worden én geëxciteerd worden door soortgelijke engrammen. De reuk echter, als deel van de psychologische context van ’t ogenblik, is zuivere „interpretatie”, is het „betekenis”-verschijnsel dat optreedt in functie van de stimuli van ’t ogenblik, van het momentele „teken”, van de gongklank-ervaring.

De psychologische context is dus een zeer complexe ervaring, en Graff had niet het recht om hem enkel tot een complex van geëxciteerde engrammen terug te brengen. Wel beschouwen *Ogden & Richards* de psychologische context terecht als een actuele ervaring, die geen „latente kennis” omvat, en waarvan dus niet-geëxciteerde engrammen geen deel uitmaken.²⁰⁾ Een psychologische context bestaat dus zowel uit een stimulus, gelijkvormig aan een stimulus uit een vroegere „external” context, als uit geëxciteerde engrammen, residuen uit ’n vroegere „external” context.

²⁰⁾ De term „mental event” zou wel verbazend ongelukkig zijn als de schrijvers er ook „latente kennis” mee zouden moeten bedoelen. Trouwens, op blz. 57 volgt: „a psychological context being a recurrent set of mental events peculiarly related to one another so as to recur, as regards their main features, with partial uniformity.”

Van fundamenteel belang is het, te bedenken dat de ecphorisering niet altijd het gevolg hoeft te zijn van de werking van uitwendige stimuli. Het is mogelijk dat een engram geëxciteerd wordt „through some sort of internal causation” (blz. 215). Het interpretatie-proces verloopt dan onafhankelijk van de stimuli „from without”. Het enige contrôle-middel dat we dan voor de juistheid onzer „interpretaties”, onzer „gedachten”, hebben, is alleen de „external”-context-ervaring die we moeten trachten te reconstrueren (blz. 82).

Het begrip der psychologische context is in de theorie van *Ogden & Richards* volstrekt onmisbaar. Het moet niet alleen wat wij „waarnemen” noemen, verklaren; het moet ook de mogelijkheden van denken over dingen die nooit als stimuli-complex in één „external” context verenigd zouden kunnen optreden, bewijzen. De psychologische context verbindt in tijd en ruimte verre gescheiden stimuli (blz. 56), verbindt geheel verschillende „external contexts”, en op die manier wordt zij geacht ook een verklaring te geven van elke gedachte die niet zonder meer aan de waarneembare werkelijkheid kan zijn ontleend. Zij heeft 't begrip „vierkantwortel” b.v. te verklaren. Denken is dus — het klinkt verbazend traditioneel — een teken-ervaring, en taalgebruik is niets anders dan een bepaalde denk-manier, een bepaalde teken-ervaring. En het feit van het contextueel-verbonden zijn der engrammen maakt dit, en alle andere denken, mogelijk. Stimulus, engram, context, sign, interpretation, zie hier de gegevens in hun natuurlijke opeenvolging. Is het context-begrip inderdaad in staat de gevraagde diensten te bewijzen? Neen. Laten we de mogelijkheid in de koop nemen dat stimulering en geëxciteerd engram „kennis” zouden kunnen verantwoorden, dan verklaart de context nog volstrekt niet de differentiëring en de structuur die onze opmerkingen mogen hier reeds volgen. Het is een feit, dat de smaak ons de kleur-vorm-grootte kan te binnen brengen, en omgekeerd; en dit is waar van alle stimuli die in 'n „external” context samen optreden. Maar het is ook een feit, dat deze algemene mogelijkheid om als teken en interpretatie te fungeren, beperkingen vertoont, waarvoor het context-begrip geen zweem van verklaring biedt. Waarom is m'n hoed niet 't teken voor m'n hoofd, m'n neus niet voor m'n zakdoek, mijn schrijfpapier niet voor m'n penhouder en omgekeerd? Al deze „dingen” als stimuli-complexen worden engraphies verbonden, vastgelegd, en pêle-mêle in psychologische contexten gereproduceerd. Het is toch helemaal zo'n wonder niet, dat rood op wangen ons bellefleuren te binnen brengt, of 'n bepaald soort koffie-kan onze, op dat vocht in gelijksoortige kan verzotte, tante; waarom „betekent” dan *wang* geen

bellefleur en koffie-kan geen tante en omgekeerd? Nog eens: nemen we een ogenblik aan dat adaptatie als stimulering of engram „kennis" verklaart, dan verklaart de context toch nog geenszins deze differentiatie, evenmin als zij de vaste structuur der contextuele eenheden „appel", „hoed" of wat dan ook verantwoordt. Zoals het context-begrip daar ligt, laat het deze feiten volkomen onverklaard.

Wat verklaart de context en het, haar funderende, associatie-begrip dan wel? Het legt, in de theorie van *Ogden & Richards*, in psychologische interpretatie, de fysiologische voorwaarden bloot voor de vorming der ervaringen en geeft zo een verklaring van de „mechaniese" grondslagen van het menselijk kennen en van het teken-gebruik.

»Symbol« als engram. Er is een bijzonder soort „signs", namelijk die tekens, die de mensen gebruiken om met elkander te communiceren en die ze als denk-middel gebruiken. Dát zijn „symbols". De schrijvers noemen „symbols": „words and arrangements of words, images, gestures, and such representations as drawings or mimetic sounds".²¹⁾ Zonder er ons nog om te bekommeren waarin „symbols" nu eigenlijk van „signs" verschillen, vragen we ons een ogenblik af, hoe hun aard als „signs" zich in het taal-gebeuren openbaart. Want „signs" zijn en blijven ze; dat is de grondstelling waarvan *Ogden & Richards* uitgaan.

Wat is 'n „symbol", als we het in hun termen beschrijven? Een woordklank-symbool is een bepaalde woordklank-stimulus, die door herhaald voorkomen op een, haar eigen wijze, engraphies is vastgelegd in contextueel verband met andere engrammen.

Reeds vaak werd door verschillende schrijvers er op gewezen, hoe de taal-klank wordt ingebouwd in talloze ervaringen die het kind maakt, en hoe daardoor communicatie tot stand komt: hoe moeder uit de kinderwoorden opmaakte wat de kleine hebben wilde, hoe de kleine mens met bepaalde reacties reageerde op bepaalde woorden van moeder. Dat het kindergedrag in dezen niet hoefde te verschillen van het gedrag van een gedresseerd dier, werd ook verondersteld: de taalklank engraphies vastgelegd in een bepaalde psychologische context kan, zowel door „stimuli from without" als door „some sort of internal causation" (waaronder ook bloeddruk b.v.) worden geëxciteerd, door ons motories zenuwstelsel in spraakhandelingen omgezet, en, 't „woord" in een bepaalde situatie is er. Zo roept 't kind „atta", de papegaai „koekie"!

²¹⁾ „When we consider the various kinds of Sign-situations instanced above, we find that those signs which men use to communicate one with another and as instruments of thought, occupy a peculiar place. It is convenient to group these under a distinctive name; and for words etc. . . . we use the term *symbols*." (blz. 23)

De schrijvers kwalificeren al dit vroeg-kinderlik taalklank-gebruik reeds als „an extensive private language” (blz. 210) en beschrijven het ontstaan daarvan op dezelfde wijze als het ontstaan van een „symbol” bij volwassenen. Hoe dat in z'n werk gaat volgens hen, zullen we aan het, nog te geven, *Thomas*-voorbeeld zien. Ondertussen rust hun gehele constructie op als vaststaand aangenomen feiten, waarvan juist in de laatste tijd de juistheid zeer wordt betwijfeld: het gedrag van 'n gedresseerd dier kan hierin wel lijken op dat van 't kind, maar 't wijkt er zeer zeker ook sterk vanaf; en niet alleen dat het gedrag afwijkt wanneer we het als 'n geheel beschouwen, ook de momenten verschillen: het kind neemt een specifiek menselijke houding aan tegenover taalklank-ervaringen. *Henri Delacroix* wijst op dit alles kort, maar afdoende.²²⁾

Een feit is, dat het gedrag van het kind er op wijst dat de eerste kinder-„woorden”,²³⁾ naarmate de situatie verschilt, van alles kunnen betekenen.²⁴⁾ Dat is volgens de engram-theorie heel begrijpelijk. Immers, 'n dergelijk „sign” „betekent” de gehele geëxciteerde psychologische context, en omgekeerd. En ook wordt 't zo duidelijk dat 'n dergelijk woord zulke frappante „betekenisveranderingen” schijnt te vertonen: naarmate de gehele „external” context waarin 't gegeven werd, verschilde, verschilt nu 't gereproduceerde „woord” ook weer in „betekenis”. Er hoeft aan 't „woord” niets te veranderen om 't te doen voorkomen alsof er „verandering” had plaats gevonden. 't Is voldoende dat 't, ook volledig onopzettelijk, in een andere psychologische context werd gebracht om het, bij verschijnen in een enigszins andere situatie, met schijnbaar „spontaan” veranderde „betekenis” te laten optreden. Een zekere spontane „abstrahering” van kenmerken door 't kind zelf lijkt dan voor

22) Au seuil du langage. *Journal de Psychologie* XXX. 1933. blz. 9 vlg. „Le fait d'associer quelques émissions vocales à certaines situations déterminées est un pur résultat de dressage. Le perroquet va assez loin dans cette voie. Mais cela ne prouve rien. Ce n'est pas du langage: ce sont quelques réflexes conditionnés verbaux. — Je dirai ensuite que, pour apprendre à parler, il en faut beaucoup plus.” (blz. 14) „Je ne veux pas entrer ici dans l'examen théorique des conditions que supposent tous ces faits. Je l'ai entrepris ailleurs. Ils suggèrent fortement — ce que nous savons de par ailleurs — qu'il ne faut pas assimiler deux sujets d'après la ressemblance d'un comportement partiel et qu'il y a à la base de l'acquisition du langage toute une série d'opérations mentales plus complexes que celles qui règlent la compréhension des situations élémentaires et la manipulation des objets.” (blz. 17)

23) We gebruiken — volgens het gewone spraak-gebruik — hier de term „woord”, zonder iets te willen presumeren over het woord- of (en) zin-karakter van een dergelijke uiting.

24) „Das kindliche *mama* lässt sich in die Vollsprache nicht übersetzen durch die Worteinheit „Mutter”, sondern nur durch Satzeinheiten: „Mutter komm her”, „Mutter gib mir”, „Mutter setz mich auf den Stuhl”, „Mutter hilf mir”, usw.” *Clara und William Stern*. Die Kindersprache. Leipzig 1928⁴, blz. 180. Elke verhandeling over kindertaal geeft deze en dergelijke voorbeelden. Vgl. *Henri Delacroix*. Le langage et la pensée. Paris 1930², blz. 318.

't verklaren van deze eerste verschijnselen nog niet noodzakelijk.²⁵⁾ De lotgevallen van de woorden *puppe* b.v. en *mama* bij *Hilde Stern* schijnen door de engram-theorie verklaard (*Clara und William Stern* blz. 19). Ja zelfs 't eigenaardige verschijnsel dat woorden eerst „goed” gebruikt worden, zoals *puppe* door *Günther Stern*, daarna „verkeerd” en daarna weer „goed” (id. blz. 86), is uit verandering van „external” contexts begrijpelijk te maken.

Ogden & Richards zagen ongetwijfeld juist, toen zij ook dit „taal”-gebruik onbegrijpelijk achtten, wanneer men het niet zou zien als, in wezen, een kenverschijnsel. De, van den aanvang af moeilijk verdedigbare, theorie van *Meumann*,²⁶⁾ dat de „betekenis” dier uitingen „ausschliesslich emotioneller oder volitionaler Art” zou zijn, hebben zij terecht verlaten: zo zeker als het is dat de psychologische contexten waarvan de taalklank deel uitmaakt, in de aanvang bij het kind, in „bedoeling”, wat *Markey* zou noemen „actie-karakter” hebben, even zeker is het dat dit actie-karakter zich slechts kan openbaren langs een ken-geheel, de psychologische context, waarvan de taalklank deel uitmaakt. Het complex van kinderlik gedrag, waarvan het „woord” mede deel uitmaakt, bevat noodzakelijk altijd ook ken-momenten.²⁷⁾ De *Sterns* formuleerden dit zuiver, toen zij schreven: „Das erste Sprechen ist zwar gewiss kein blosses Bezeichnen, aber ebenso gewiss auch kein blosses Jauchzen und Jammern, sondern ein Hinstreben zu einem Etwas, eine Abwehr gegen ein Etwas, eine Freude über ein Etwas. Man betrachte daraufhin die ersten Sprachanfänge unserer Liste.” (blz. 182)²⁸⁾ Zo zou het, oppervlakkig bezien,

²⁵⁾ Of de gevallen die *Leo Jordan*, bij een bespreking van *Max Kuttner's* „Prinzipien der Wortstellung im Französischen”, in het „Zeitschrift für Romanische Philologie” 1931, Bnd. 51, blz. 363, 364, als een duidelijk bewijs voor intellectuele processen bij het kind aanhaalt, werkelijk bewijskrachtig zijn, valt te betwijfelen. Evenmin als *Ogden & Richards* heeft hij de gegevens der „Gestalt-theorie” voldoende uitgewerkt. Alleen een zeer veel uitvoeriger protocol van de, door *Jordan* beschreven, gevallen zou hier licht kunnen geven. Hij beschrijft: mijn zoontje zag op een wandeling kippen. Na ze een paar keer bezig te hebben gezien noemde hij ze *kχ*, met klanknabootsing. Op de terugweg naar huis heetten plotseling ook de mussen *kχ*, en Zondags daarop aan tafel was . . . een gebraden gans *kχ* geworden! *Jordan* meent: dat is uit geen „Anschauungskomplex” te verklaren, daarvoor is vorming van een „Einzelbegriff” nodig, want de benoeming was een „Klassifikations-operation”. Is er werkelijk sprake van „benoeming” geweest, dan heeft *Jordan* natuurlijk gelijk, zoals 't ook juist is de term *komplex*, associationisties geïnterpreteerd, te verwerpen.

²⁶⁾ *E. Meumann*. Die Entstehung der ersten Wortbedeutungen beim Kinde. Leipzig 1902. Vgl. bij *Clara und William Stern* blz. 181.

²⁷⁾ *Delacroix* blz. 294-296 kwam, evenals de *Sterns*, met wie hij nochtans polemiseert, tot deze conclusie, uit een juiste beschrijving der feiten van kinderlik taal-gedrag.

²⁸⁾ In het als schoolboek bedoelde werk: *De Roman van een Kleuter*. Nijmegen 1917, liet *van Ginneken* begrijpelijkerwijze een vermelding van *Meumanns* theorie weg, doch het hoofdstuk „De eerste kinderwoorden” lijkt onder diens invloed geschreven. Vgl. ook de *Principes* blz. 128 en 129. Ook *Fr. S. Rombouts*. De Psychologie der Kleutertaal. Nijmegen 1919, blz. 36 vlg. volgt *Meumann*. In zijn latere: *De Ontdekkingen van den Kleuter*. Utrecht-Nijmegen 1924, heeft *van Ginneken* — de behandeling van de stof vanaf blz. 23 maakt dit zeer waarschijnlijk, — de opvatting van de *Sterns* tot

kunnen schijnen dat we met de engram-theorie, laat 't dan waar zijn dat haar voor-onderstellingen minder gefundeerd zijn, toch een heel eind komen. Doch er is één ding waarover de theorie zwijgt: hoe voltrokken zich de differentiaties in het symbool-gebruik? Het is dezelfde vraag die we in de vorige paragraaf stelden, en we zullen haar verderop nog eenmaal hervatten en nog wat aanscherpen. Dan zijn er nog bijzondere gevallen waarover de theorie weinig licht laat schijnen. Waarom noemt *Hilde Stern* b.v. alle speelgoed *puppe*, behalve haar belletje, en waarom gebruikt *Günther Stern* de term *buph* (voet) alleen maar van een voet met een schoen er aan, zonder dat voorzeggen en corrigeren iets baat om dit te veranderen? Waarom zijn hier de almachtige stimuli machteloos? Al dergelijke gevallen wijzen op een andere factor dan alleen engraphiese bereidheid en contextueel verband. Hier van affectieve factoren te spreken, die zouden beletten dat zich het engram, van de bel b.v., vormde, is een gevaarlijk experiment. Want, een engram is „the residual trace of an adaptation made by the organism to a stimulus“, en hoe een organisme zich tegen een dergelijke „adaptation“, en consequenter tegen een excitering bij hernieuwde stimulering, onder affectieve re-actie, zou kunnen verzetten, is misschien „biologies“ nog wel aannemelijk te maken, maar de theorie van *Ogden & Richards* als een denk-leer valt er mee. Immers: een zelfde „external context“ die op dezelfde wijze bij één zelfde individu stimuleert, zou dan psychologies niet langer overeenstemming behoeven te vertonen. En hoe zouden we dan kunnen achterhalen aan welke „external context“ 'n psychologiese context beantwoordt, tenzij we aannemen óf, dat we buiten het engraphies verband, dus buiten „interpretatie“ in hún zin, kennis hebben,²⁹⁾ óf dat we in de koop moeten nemen dat, hetzij óns „denken“ hetzij het „denken“ van een ánder, een pathologies geval is, zonder te kunnen uitmaken wie ter observatie zou moeten worden opgenomen.

Het woord als »symbol«. *Ogden & Richards* worden niet gekweld door de twijfel der linguïsten: „woorden“ zijn voor hen geen abstracties, geen denk-maaksels; het zijn klank-stimuli wier hernieuwde stimulering als „sign“ fungeert, als „sign“ van 'n bijzonder soort, waar-

de zijne gemaakt. Volkomen gehandhaafd blijft natuurlijk de mening van *van Ginneken* en *Rombouts* en hun bronnen, dat dit eerste ken-moment niet „intellectualisties“ hoeft worden uitgelegd, doch iets anders is het hier „intelligentie“ te zien. We geloven dat *Delacroix* juist oordeelt als hij schrijft: „Donc ce qui conditionne l'imitation auditive-motrice chez l'enfant et d'une manière générale chez le sujet parlant, ce n'est pas un enchaînement tout réflexe de la voix et de l'oreille. C'est à vrai dire la possibilité mentale de construire un mécanisme au service d'une finalité. C'est à vrai dire l'orientation vers l'intelligibilité.“ (Au seuil du langage blz. 16) en we menen in het volgende hoofdstuk ook linguïsties te zullen bewijzen: „La manipulation nettement intelligente, entre dix et vingt mois, est contemporaine de l'acquisition de la parole.“ (ibid. blz. 17)

²⁹⁾ Dit laatste meent inderdaad elke niet sensitieve ken-theorie te kunnen bewijzen, en *Ogden & Richards* constateren terecht, dat hierin de meest verschillende theorieën overeenkomen en van de hunne verschillen. (blz. 48)

door ze „symbols” zijn. Dat zij, ondanks alle telescoperings-voorbeelden van deze „woorden” bij *Graff*, toch gelijk hebben, deze mening, althans voor „de uitwendige taal-vorm”, niet prijs te geven, zien we in het vierde hoofdstuk; het is maar de vraag: waarin verschillen die „symbols” van „signs”, want dát er 'n verschil moet zijn wordt uit het voorafgaande toch wel steeds duidelijker: „symbols” nemen een bijzondere plaats in tegenover „signs”; daaraan twifelen ook *Ogden & Richards* niet; doch waarin is dat verschil gelegen?

Daar is ten eerste onze overtuiging, dat er 'n bijzonder soort tekens: „woorden” zijn; ten tweede het verschijnsel dat niet alle klanken als „woord” worden gebruikt; ten derde (en dit noemen de schrijvers niet, doch ze moesten het noemen, want de context-theorie laat dit verschijnsel onverklaard) het reeds gesignaleerde feit, dat er in die contexten differentiatie plaats vindt: *appel* is op de duur niet meer teken voor 't bijten, *smaak* is niet toepasselijk op kleur-vorm-grootte, hoewel ook deze verschillende stimuli in contextueel verband zijn vastgelegd.

Zo kan het inderdaad verbazing wekken dat, als het ogenblik gekomen is waarop deze verschijnselen zich vertonen, die niet meer een zelfde associatieve verklaring toelaten als de andere feiten, de schrijvers niets anders hebben te zeggen dan: hoe we er nu precies achter komen dat er „woorden” zijn, of waarom we nu bepaalde klank-stimuli als „symbol” gaan gebruiken, andere niet... moet nog experimenteel worden onderzocht: „In what precise fashion we first come to know that there are words, or to take some sounds as words but not others, is still to be experimentally investigated, but as infants we do not make this step by guessing straight off that people are talking to us.” (blz. 210)

Alles wat de schrijvers verder over „taal” zullen zeggen, is toepassing van de engram-theorie op feiten waarvan zij het uitsluitend engraphies karakter, noch experimenteel, noch op een andere manier bewezen, doch enkel veronderstellen. De hypothese van dat engraphies karakter, d.w.z. van hun natuur als een bijzonder soort „sign”, verklaart dus juist zo veel als de engram-theorie zal blijken toe te laten. Tegen deze werkwijze bestaat natuurlijk geen bezwaar, doch het is wel wat laat, haar op blz. 210 terloops te vermelden. De term *terloops* is juist, want hoewel de schrijvers op blz. 210 mededelen niet te weten „in what precise fashion we first come to know that there are words”, en ook niet hoe we er toe komen sommige bepaalde klanken als woord te gebruiken en andere niet, leggen ze dat toch op blz. 212 uit!: „To use such a symbol as the name of an individual — let us call him *Thomas* — we need merely that the name shall be in a context with *Thomas*-experiences. A few such experiences are usually sufficient to establish

this conjunction; for every such experience, since we rarely encounter an acquaintance without realising that he has a name and what the name is, will help us to form the context.”

Op blz. 58 vinden we: „dual contexts containing only two members seem to be rare, though for purposes of exposition it is convenient to suppose them to occur”. Schijnbaar deden we dat in het *Thomas*-voorbeeld, want we verklaarden het geheel op de zelfde wijze als het lucifergeval, waarvan op de bladzijden 58 en 59 sprake is. Zo leek de wijze waarop een mens 'n naam krijgt heel eenvoudig: ze raken contextueel aan elkaar, m.a.w. ze worden geassocieerd. Edoch, we hielden de touwtjes, waarmee we nu net deze naam aan dit ervarings-moment uit de gehele context bonden, achter onze hand: „since we rarely encounter an acquaintance without realising that he has a name and what the name is”!

Zeker, in de veronderstelling dat ik al de mogelijkheid ken 'n vriend te ontmoeten en dat ik alreeds weet dat die 'n naam moet hebben en dat ik die naam kan kennen, ja, dan is de zaak doodeenvoudig. Maar, dan verklaren we een feit met behulp van die andere contextuele verschijnselen, van die andere feiten, waarvan we op blz. 210 constateerden, dat we niet wisten hoe we ze moesten verklaren.

Het is in de engram-theorie, zoals in alle consequent associationisme, volkomen onbegrijpelijk waarom het woord *Thomas* de naam voor het complex der thomas-ervaringen alleen wordt en niet b.v. (zoals bij kinderen vóór het tijdperk van het „Symbolbewusstsein”) ³⁰⁾ voor *Thomas' neus* ook, of voor *Thomas' zwarte haren*, evenals het volkomen onbegrijpelijk is, dat het woord *appelsmaak* niet evengoed „symbol” zou zijn van de kleur-vorm-grootte-engrammen, dan van het smaak-engram. En toch vindt deze differentiatie plaats. *Ogden & Richard* zeggen: „A dual context is here taken for the sake of simplicity, a fact which tends to make the account appear artificial. *Multiple contexts of three or more terms involve no further problems* (curs. v. d. schr.). They must be determinative in respect of one constitutive character and may be so in respect of any number.” (blz. 59)

Het is volkomen juist dat een veel-ledige context geen enkel ander probleem vertoont dan een twee-ledige, maar het is wel wat vreemd, verhoudingen binnen veel-ledige contexten verklaard te achten uit verhoudingen binnen onverklaarde twee-ledige.

Welk verschil dan tussen „sign” en „symbol” laat zich tot nog toe in termen der engram-theorie uitdrukken? Geen ander dan dit: 'n sym-

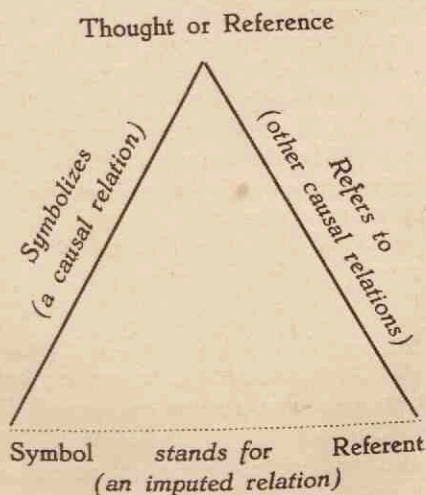
³⁰⁾ Vgl. *Clara und William Stern*, blz. 187, 188.

bool kan gebruikt worden in de plaats van een originele stimulus, die een sign-functie zou kunnen vervullen. Omdat we niet altijd 'n appel bij de hand hebben, is 't woord *appelsmaak* een gemakkelijk hulpmiddel om het appelsmaak-engram bij een hoorder te exciteren, als ook bij hem 't symbool *appelsmaak* maar met de kleur-vorm-grootte-ervaring in één context gebracht is. Doch hoe dit geschiedde, en waarom dus dat gebruik van een „sign” als „symbol” mogelijk is, daarop gaf de engramtheorie geen antwoord. Dát een „symbol” van een „sign” verschilt nemen we graag aan, doch het „waarom” wordt door *Ogden & Richards* een probleem gelaten, ook al gaven zij reeds op blz. 11 de formule van een oplossing.

De driehoek.

Die formulering is geschematiseerd in een geometrische figuur, een driehoek. *Gustaf Stern* nam de tekening over, maar bracht correcties aan op de verklaring; *Markey* had bezwaren; *Graff* laat de eigenlijke verklaring weg. Dit alles is begrijpelijk.

Zo gauw we 't woord „thought”, gedachte, gebruiken, hebben we ook te maken met „things”, dingen: we denken altijd „iets”, zelfs „niets” denken we als „iets”. Voor „thought” nu, in een „symbool-context”, gebruiken de schrijvers niet de term *interpretation* maar *reference* en ook de naam *thing* of *object* vonden ze niet gelukkig: ze stellen voor *referent*.³¹⁾ Gebruiken we een symbool, dan kan dit gebruik op de volgende wijze geschematiseerd worden:

³¹⁾ *Gardiner* houdt de term *thing* en geeft daarvan uitvoerig rekenschap. § 8, blz. 22 vlg.

De waarde-oordelen uitgedrukt in „correct”, „adequate” en „true”, zijn uit deze figuur weggelaten.

Een symbool, *water* b.v., dat 'n teken-functie vervult, veroorzaakt de excitering van het water-engram of engram-complex, en dit engram-complex is „directed to”, hetgeen volgens hun opvatting betekent: veroorzaakt door, de water-stimuli = het ding = de referent. Symbool en referent zijn dus niet „direct” verbonden zoals „sign” en „thought” (interpretatie), maar „indirect” (blz. 10). Het symbool wordt, behalve b.v. in geval van klank-nabootsing (blz. 12), „arbitrary” in een bepaalde context gebracht om de rol van een andere stimulus te kunnen overnemen: eerst moet kleur-vorm-grootte de „sign”-functie vervullende stimulus voor 't smaak-engram geweest zijn, dan pas kan de, tegenover kleur, vorm, grootte en smaak volkomen onverschillige, stimulus *appelsmaak* de plaats van de kleur-vorm-grootte gaan innemen als oorzaak van de excitering van het smaak-engram. Wanneer ik iemand wil bekend maken, dat ik een patrijs geschoten heb, die op 't moment in de keuken thuis ligt, dan is het, als ik geen photo van 'n patrijs, van mijzelf in jagerscostuum en van m'n keuken bij me heb, onmogelijk hem dat duidelijk te maken door hem iets te laten waarnemen dat gelijkvormig is aan de oorspronkelijke stimuli waarin zich de patrijs-engrammen vormden. Het „symbool” komt hier te hulp, omdat het de oorspronkelijke stimuli vervangt, door in hun plaats de „references” te exciteren. De werkelijk door mij geschoten patrijs, als ik die aan m'n hoorder kon tonen, die zou 'n „sign” zijn voor m'n jagersdaad, het „woord” *patrijs* dat dit „sign” vervangt is 'n „symbool”. Nog eens: niet de ervaring van de klank-stimuli *p-a-t-r-i-j-s* zonder meer, exciteert een patrijs-engram, doch wel de her-nieuwde waarneming van deze klank-stimuli als zij te voren als engram zijn vastgelegd in een waarneming of denk-ervaring waarin echte patrijs-engrammen voorkwamen. En, echte patrijs-engrammen, dat zijn engrammen die tenslotte aan 'n stimulerende patrijs, aan 't beest zelf, aan de referent, zijn ontleend. Het symbool is dus geen patrijs-kenmerk, zoals de kleur-vorm-grootte appel-kenmerken zijn, het vervangt door z'n deel-zijn van een psychologische context, de kenmerken, die als teken noodzakelijk zijn, om 'n patrijs-engram te exciteren.

Het „symbol” is een „sign” dat opzettelijk gebruikt wordt als stimulus om een niet direct verbonden verschijnsel „referent” te doen optreden.

»Referent«. We zagen al dat *Ogden & Richards* constateerden, dat we bij „reference”, bij „thought” altijd te maken hebben met 'n „referent”, met 'n zaak, zeiden we in onze paragraaf „Terminologie”. Het is 'n verdienste van *Ogden & Richards* dit feit duidelijk in 't licht te hebben gesteld. In alle psychologiesties ingestelde linguïstiek vervluchtigt deze zaak. De „Sache”, die *Wellander* op blz. 9 ontdekt, is op blz. 13 al in de „Sachvorstellungen” ondergegaan. Het is maar de vraag wat *Ogden & Richards* met hún referent zullen doen; en dan moeten we

helaas constateren dat het begrip weinig vruchtbaar werd. Wat daarvan de reden is, komt ter sprake in het achtste hoofdstuk.

We denken dan altijd 'n zaak. Maar nu is het eigenaardige dat die zaak in een „symbol-context“ ons bewustzijn volkomen in beslag schijnt te nemen, en dat we ons van een „symbol“ of van „reference“ gewoonlijk niet bewust zijn, maar wel van referenten (blz. 205). En omdat 't nu bij symbool-gebruik gaat over „referenten“, die we echter langs „references“ ervaren, terwijl de „references“ weer moeten worden terug gevoerd op oorspronkelijke stimuli, die bij een of andere waarneming stimuleerden,³²⁾ moet dus ook de oplossing van het referents-verschijnsel uit die oorspronkelijke waarneming worden afgeleid. Lukt dat, dan is de kring gesloten; dan is het schema systematies verantwoord. Dat dan de taalkundige grond-vraag: hoe komt dat symbool, qua symbool, in zo'n context, nog steeds onbeantwoord blijft, laten we maar 'n oogenblik rusten.

Dus de kwestie is: waar komt dat referent-„belief“ in onze psyche vandaan en wat is die referent. *Ogden & Richards* geven als voorbeelden van referenten o.a. „Napoleon“, „tafel“, „lucifer“, doch ze ontkennen volstrekt niet dat ook de interpretatie „referent“ zelf weer een referent zou hebben, integendeel. Toch zullen we ons aan hun eenvoudige voorbeelden houden.

In het hoofdstuk „Signs in Perception“, leren zij, dat we met geen mogelijkheid ooit kunnen achterhalen wat de referenten zijn, wel hoe ze zijn (blz. 82), want in elke waarneming komen we niet „direct“ tot de kennis van referenten, doch interpreteren we „things“, „objects“, „events“³³⁾, of hoe we de referenten verder willen noemen. Wat we „direct“ kennen, zijn „sensations“, „retinal modifications such as colours“ b.v. En deze enige directe kennis die we volgens „The Meaning of Meaning“ hebben, is niets anders dan een gebeuren dat in onze zinnen veroorzaakt is.³⁴⁾ Deze veroorzaakte „sensations“ nu,

³²⁾ „Between the Thought and the Referent there is also a relation; more or less direct (as when we think about or attend to a coloured surface we see), or indirect (as when we 'think of' or 'refer to' Napoleon), on which case there may be a very long chain of sign-situations intervening between the act and its referent: word—historian—contemporary record—ey-witness—referent (Napoleon).“ (blz. 11)

³³⁾ „To resume our outline sketch of a systematic account of perception. Directly apprehended retinal modifications such as colours, are therefore *initial* signs of 'objects' and 'events' (or however we agree to symbolize referents); characters of things which we discover by interpretation such as shapes of cones or tables, are signs of second or third order respectively. On the other hand shapes of initial signs, e.g. retinal modifications, are first order signs.“ (blz. 82, 83)

³⁴⁾ „What then is this direct apprehending to which so important a rôle is assigned?

fungeren bij hernieuwde stimulering als de „initial signs” voor de, bij 'n eerste sensatie, vastgelegde engrammen. Zo'n ken-proces, bestaande uit „sensations” en „interpretations”, noemen we „perception”, waarneming.³⁵⁾ Uit de actuele stimuli en de geëxciteerde engrammen bouwen we nu geleidelik, bij hernieuwde stimuleringen, de „referenten” op, die zich b.v. als „tafel” voordoen, en wel als 'n „tafel”, die van ons onderscheiden is en gescheiden. Hoe komt het, dat die referenten zich voordoen als van ons gescheiden en onderscheiden: omdat die referenten tenslotte veroorzaakt zijn door stimuli buiten ons. Een referent is dus tenslotte niets anders, dan een complex van sensaties die we, als door een stimulus veroorzaakt, ervaren.³⁶⁾

Om op het lucifers-voorbeeld terug te komen, ook *Ogden & Richards* doen dit als ze de zaak tenslotte nog eens willen verduidelijken: „when as a result of hearing a match scrape, we expect a flame sensation, our belief is a process which is a member of a psychological context united by a multiple mnemonic relation, among whose other members are past sensations of scrapes and flames, themselves united in dual contexts by the relation of proximity. If now the scrape is related by this relation to a flame, our belief is true; *this sensation is the referent of our belief*” (curs. v. d. schr.) (blz. 263, 264).

Edoch, op deze wijze kennen we geen „how” van referenten, doch een „how” van ons zelf. Dat deze „retinal modifications”, ofwel „sensations”, een „how” van referenten zouden zijn, blijft ons zo noodzakelijk verborgen. Ons „belief”, dat er 'n oorzaak zou moeten zijn van die „sensations”, hoeft geen vals „belief” te zijn, doch 't blijft op deze wijze een loos „belief”; 't is onverifiëerbaar. Waarom?

Ogden & Richards nemen aan dat „veroorzaakt-zijn” hetzelfde zou wezen als: als veroorzaakt kenbaar te zijn. Doch, hoe kennen we dat veroorzaakt zijn? Niet „direct”, want direct kennen we

The correct answer is usually rejected without hesitation, so contrary is it to some of our favourite verbal habits. *To be directly apprehended is to cause certain happenings in the nerves*, (curs. v. d. schr.) as to which at present neurologists go no further than to assert that they occur. Thus what is directly apprehended is a modification of a sense organ, and its apprehension is a further modification of the nervous system, about which we may expect information at some future date” (blz. 81).

³⁵⁾ „If we realize that in all perception, as distinguished from mere awareness, sign-situations are involved, we shall have a new method of approaching problems where a verbal deadlock seems to have arisen. Whenever we ‚perceive’ what we name ‚a chair’, we are interpreting a certain group of data (modifications of the sense-organs), and treating them as signs of a referent.” (blz. 22)

³⁶⁾ Gaf de engram-theorie een verantwoording van deze kennis, dan konden we, ook volgens haar, inderdaad van een how van referenten spreken. Doch, zij doet dit niet.

alleen onze sensaties, kleur b.v., die we dan als „mere awareness“ ervaren; het veroorzaakt zijn kunnen we dus alleen uit interpretatie, d.w.z. alleen uit geëxciteerde engrammen, kennen. Nu menen *Ogden & Richards* — hun hele theorie steunt daarop — dat we inderdaad het veroorzaakt-zijn, zowel van sensatie als van engrammen, kennen; dat sluit in hun theorie echter in, dat het engram zichzelf zou moeten kennen als veroorzaakt door een sensatie, die op haar beurt zichzelf kent als veroorzaakt door 'n stimulus, want een andere vorm van kennen dan interpretatie of sensatie is er niet. Doch waar 'n sensatie, 'n engram of 'n engram-complex dat kennen van hun oorzaak vandaan halen, zeggen de schrijvers nergens.³⁷⁾

Zelfs al nemen we een ogenblik aan, dat een waarneming van een „tafel“ zou kunnen worden verklaard uit dergelijke structuren van geëxciteerde engrammen en actuele sensaties, dan is het nog volkomen onverklaard, hoe deze structuur ons iets zou kunnen doen weten omtrent haar eigen veroorzaakt zijn.³⁸⁾ Het is begrijpelijk dat de schrijvers zich al op blz. 82 wapenen tegen „metaphysici“, wat hier gelijk staat met al degenen die zich afvragen of wat *Ogden & Richards* zeggen, wel

³⁷⁾ Te zeggen dat niet de sensatie zichzelf hoeft te kennen, doch dat het engram de sensatie kent, is het poneren van het eerste lid van een processus in infinitum, want om een sensatie te kunnen kennen zou het engram zichzelf moeten kennen als veroorzaakt door 'n sensatie. Doch in het engram ligt, zelfs volgens de definitie van *Ogden & Richards*, alleen het veroorzaakt zijn, en niet het zich als veroorzaakt kennen; daarvoor zou een nieuwe „interpretatie“ nodig zijn i.e. een nieuw geëxciteerd engram, doch etc. etc.

³⁸⁾ *Cassirer*, evenals *Ogden & Richards* de teken-theorie van *Helmholtz* behandelend, doch deze critiserend en niet commentariërend aanvaardend, vat de moeilijkheden in een enkele alinea samen: „Die Zeichen die für uns ein Gegenständliches bedeuten, sollen selbst vom Gegenstande her bewirkt sein — und die Aufgabe der Erkenntnis scheint nun in nichts anderem zu bestehen, als eben diesen Prozess des Wirkens gewissermassen umzukehren. Der Weg des Wirkens geht von „ausen“ nach „innen“; der Weg des Wissens muss das Innere wieder in ein Äusseres verwandeln, muss von der gegebenen Empfindung auf ein Nicht-Gegebenes und Nicht-Gebbares, auf ein „Jenseits“ der Empfindung zurückschliessen. Aber schon der Ansatz dieses Schlusses bleibt problematisch. Denn die kausale Abhängigkeit, in welcher die „Empfindung“ vom „Dinge“ stehen soll, würde sie an sich noch keineswegs zum Zeichen des Dinges tauglich machen. Die reale Beziehung, die hier angenommen wird, enthält als solche noch keinerlei hinreichenden Grund für die repräsentative Beziehung, die durch sie erklärt werden soll. Die Empfindung müsste, um auf den Gegenstand hindeuten und um ihn darstellen zu können, nicht nur eine Wirkung von ihm sein, sondern sie müsste sich auch als dessen Wirkung wissen — und eben die Möglichkeit eines derartigen Wissens bleibt unverstänlich, solange wir nicht den Kreis der bloss „anzeigenden“ Zeichen verlassen und in den Kreis der echten, der eigentlich- und ursprünglich-„signifikativen“ Zeichen eintreten.“ (III, blz. 377, 378)

uitkomt.³⁹⁾

De conclusie, dat 'n referent, noch als geïnterpreteerde sensatie, noch als sensatie zelf, iets kan zeggen over het how der dingen, zou een wijsgeer kunnen biologeren en een taalkundige koud laten, als referent niet een begrip was dat de schrijvers, als deel van een symbool-situatie, gebruiken voor taalkundige deducties, en dat ze gebruiken als tegengesteld aan reference. Welnu ook dit laatste gaat, zelfs in hun eigen theorie, weer niet op.

»Referent« = »Reference«. De conclusie van deze paragraaf ga voorop: in de engram-theorie is het begrip referent niet verantwoord; uit de theorie volgt dat elke „referent” een „reference” is.

Er is in het gebruik der term *referent* bij *Ogden & Richards* een zekere ongelijkheid. „Napoleon”, een „stoel” of 'n „tafel” noemen ze referent, maar ook „sensations” kunnen referent zijn. (vgl. nog blz. 71) Zowel de stimuli, de „dingen”, als de „sensaties”, kunnen aan de „interpretatie” referent beantwoorden. Doch van de sensaties zagen we reeds, dat ze ons op geen enkele wijze referenten kunnen doen kennen. Moet derhalve aan de „referent”, als lid van een symbool-context, een fundament kunnen worden aangewezen, dan moet dat liggen buiten „sensation” en „reference”. Doch dat is juist een opvatting die de schrijvers volkomen onwetenschappelijk achten. Het gevolg is dan ook geweest, dat hun „referent”, consequent geïnterpreteerd volgens hun eigen systeem, niets anders is dan een „reference”.

Het is onjuist te menen, dat een van reference onderscheiden moment referent zou kunnen worden geïnterpreteerd uit de „initial signs”, die de sensaties gezegd worden uit te maken. Immers, wat we direct ervaren zijn „modifications of a sense-organ” en wat we interpreteren zijn.... „residual traces” van dergelijke modificaties. En dus: een referent, een „ding”, waartoe we tenslotte na een reeks meer of minder gecompliceerde waarnemingen komen, is niet iets van „reference” onderscheiden, doch het is een slot-interpre-

³⁹⁾ „By no manner of make-believe can we discover the *what* of referents. We can only discover the *how*. This is, of course, old and familiar doctrine but it needs to be reaffirmed whenever the metaphysician intervenes, whether he comes as a *materialist*, *spiritualist*, *dualist*, *realist* or with any other answer to an impossible question. Unfortunately in our present ignorance of the mechanism of language, he has a good opportunity of setting up apparently impenetrable barriers.”

Het is opvallend dat deze laatste moeilijkheid ook, in wat andere terminologie, door *Wallon* gemaakt wordt: „Quiconque part du fait psychique défini en termes de conscience ne pourra jamais rejoindre l'explication de l'effet par ses conditions. Il ne pourra s'en donner l'illusion que par des subterfuges purement verbaux.” (*Nouveau Traité I* blz. 299)

tatie, waarvan *Ogden & Richards* wel zeggen dat ze is „directed to" haar referent, doch waarvan zij nergens uitleggen hoe wij tot het weten van dat „gericht zijn op", van dat „veroorzaakt-zijn" komen. De schrijvers moesten een referent aannemen, omdat ons bewustzijn dit dwingend eist: niemand kan er aan ontkomen te menen „dingen" te „denken", doch voor een „ding" of „zaak", als een van „denken" onderscheiden realiteit, of voor een „ding" of „zaak" als een door „denken" onderscheiden realiteit is in hun systeem geen plaats.⁴⁰⁾ De schrijvers blijven zelf in de „*impasse* of solipsism" steken, waaruit ze anderen willen helpen.

Passen we dit nu toe op de symbool-situatie, in de driehoek geschematiseerd, dan blijft er van de indirectheid van het symbool tegenover „signs" niets anders over, dan dat een symbool altijd op een „chain of sign-situations" berust (blz. 11), terwijl een „sign" maar één schakel van zo'n ketting noodzakelijk veronderstelt, maar evenzeer op geheel zo'n „chain" berusten kan. De verhouding van „sign" en „things" kan „more or less direct" zijn, bij 'n „symbol" is de verhouding nagenoeg altijd „less direct".⁴¹⁾

Er blijft nog wel een verschil tussen hun „symbol" en hun „sign", maar dat is enkel in het feitelijk gebruik gelegen, niet in het tekenkarakter: het is n.l. prakties onmogelijk voor communicatie het overgrote deel der oorspronkelijke stimuli, die als „sign" zouden kunnen worden aangewend — patrijzen, appels, gongen; lucifers zou nog al gaan —

⁴⁰⁾ Een recente nederlandse publicatie over dit onderwerp, komt tot dezelfde praktische conclusie. Prof. de Vooy's schrijft naar aanleiding van de behandeling der driehoek van *Ogden & Richards* bij *Gustaf Stern*: „In hoever deze opvatting wijsgerig gerechtvaardigd is, laat ik aan het oordeel van meer bevoegden over. Het komt mij voor, dat het van prakties standpunt, ter verklaring van de verschijnselen mogelijk is, alleen uit te gaan van het woord en het psychiese complex waarvan dit woord het symbool is." De studie van de woordbetekenis. (Dies-rede 1933). Groningen-den Haag-Batavia 1933. blz. 23.

⁴¹⁾ *Ogden & Richards* noemen de relatie tussen symbool en referent „imputed", behalve o.a. in het geval van klanknabootsing. *Markey* merkt daartegen zeer terecht op: „They insist upon the distinction of the symbol from the object symbolized, going so far as to say that only an imputed relation exists between the symbol and the referent or object symbolized.... It is true that the symbol may be arbitrary in its superficial aspect before it becomes a symbol. That is, originally there may be no relation between „mama" and „mother" before „mama" begins to be associated with the mother. But when it becomes a symbol *in action* for mother, *more action*: no amount of logical abstraction can do away with a causal relation similar to that which holds regarding the other responses of the child to the mother and the relation is something more than a merely „imputed relation" (blz. 140, 141). Hiermee bracht reeds *Markey* het theoreties verschil tussen „sign" en „symbol" bij *Ogden & Richards* tot nul terug.

bij de hand te hebben, maar klank-stimuli kunnen we op elk gewenst ogenblik zelf voortbrengen⁴²⁾).

Heel de theorie van *Ogden & Richards* verklaart, ook al nemen wij haar in haar geheel aan, omtrent het verschil tussen „sign” en „symbol” niets. Zij blijkt hieromtrent in enkele honderden bladzijden een feit te constateren. Overigens zijn we — ondanks al de banbliksems die ons bedreigen, als verdedigers van een „relation of a quite unique kind” (blz. 48) waarin de natuur van een teken zou bestaan — ook volstrekt niet van plan hun teken-theorie in haar geheel te aanvaarden. Integendeel⁴³⁾).

Aan het „symbol”-begrip beantwoordt nu ook weer een vorm van „meaning”. De „sign”-betekenis was: „That which a sign is interpreted as being of”, de „symbol”-betekenis is: „That to which the User of a symbol actually refers”,⁴⁴⁾ en dit, we behandelden het uitvoerig, is de „referent”. „According to this the meaning of A is that to which the mental process interpreting A is adapted. This is the most important sense in which words have meaning.” (blz. 200)

De „act of reference”, als ervarings-moment waarin de taal-gebruiker gericht is op de „referent”, noemen de schrijvers wel „of little interest”, omdat zij als zodanig ons maar zo weinig bewust wordt, maar niettemin blijft deze act van fundamenteel belang voor het tot stand komen van de referents-ervaring: communicatie tussen spreker en hoorder berust op overeenkomst in die act: „Thus a language transaction or a communication may be defined as a use of symbols in such a

⁴²⁾ Zelf geven de schrijvers nog uitdrukkelijk 'n andere bijzonderheid van de „symbols” aan, die deze tot een bijzonder soort „signs” zou maken: een „symbol” is een sign waarvan de „reference” bij de hoorder, als de interpretatie lukt, in alle belangrijke karakteristieken overeenkomt met de „reference” bij de spreker: „It is this which gives symbols their peculiarity as signs” (blz. 205). Ongetwijfeld is dit juist, doch het is opnieuw een feit, dat *Ogden & Richards* constateren, zonder er andere verklaringen voor te geven dan die wij critiseerden.

⁴³⁾ *H. Piéron* geeft zijn oordeel over hun standpunt als hij schrijft: „Mais tous les phénomènes associatifs cérébraux, toutes les évocations d'images et d'idées, peuvent être conçus comme des réflexes, et être intégrés dans les circuits supérieurs qui assurent la direction et la coordination des réflexes, formant patrimoine héréditaire. Ainsi la psychologie peut être conçue comme une psycho-réflexologie (*Bechterew*). Mais cette manière de voir ne change rien aux méthodes d'une psychologie scientifique, et n'implique aucunement la substitution à la terminologie habituelle d'une terminologie physiologique nouvelle, très étroite comme celle de *Pawlow*, un peu plus large comme celle de *Bechterew*, mais dans tous les cas inutile.” (*L'excitation et le mouvement. Nouveau Traité II*, blz. 39)

⁴⁴⁾ De schrijvers geven (blz. 187) verdere omschrijvingen, die wel voor het gebruik van de term „meaning” van belang zijn, maar die ons hier niet onmiddellijk aangaan.

way that acts of reference occur in a hearer which are similar in all relevant respects to those which are symbolized by them in the speaker." (blz. 205, 206)

Dat de „act of reference” volgens de schrijvers van zo weinig belang is, kunnen zij alleen uit de ervaring weten; volgens hun methodiese inzichten zou de „act of reference” hun bijzondere belangstelling moeten hebben: immers juist de „act of reference” onttrekt zich aan hun waarneming zeer zeker volkomen, en de schrijvers zouden dubbel voorzichtig hebben moeten zijn, hier met hun begrip van „indirectheid” te opereren. Het maakt wel 'n beetje de indruk dat zij de ervaring dan, op hun wijze „behaviouristies”, trachten te verifiëren als 't goed uitkomt; zij hebben immers ook niet gearzeld het bijzonder karakter van het betekenis-verschijnsel, zoals wij dat bij woord-gebruik uit de ervaring kennen, en de differentiatie in de „symbol-contexts”, die voor 'n begrip van deze ervaring nodig is, zonder meer als gegeven te nemen.

Het associatie-begrip — als wij 'n ogenblik onze kennis-theoretiese bezwaren tegen de engram-theorie ter zijde laten — „verantwoordt”. „misschien” en dan „alleen maar”, 'n ervaring waarin we bij 'n symbool iets denken, het verantwoordt niet het gebruik of de vorming van 'n betekenis-dragend symbool. Spreken over 'n *fiets* en daar dan 'n trap-beweging „bij te denken”, is 'n heel ander ervaringsverschijnsel, dan het woord *fiets* gebruiken en daarmee 'n *fiets* te noemen. We onderscheiden deze twee ervaringen zeer duidelijk. We bedoelen met 'n *fiets* geen trap-beweging (al is 't natuurlijk in abstracto niet onmogelijk de trap-beweging mede in het symbool *fiets* te symboliseren) en met de trap-beweging, die we eventueel bij ons gebruik van het woord *fiets* denken, geen *fiets*. En voor dit feit, dat in de ervaring onomstotelijk vaststaat, voor deze differentiatie, waardoor we ons in het woord-gebruik *fiets* de trap-beweging van 't lijf kunnen houden, hoewel er tussen deze verschijnselen engraphies verband moet zijn, en voor dat andere feit, dat we voor de trapbeweging weer de term *trapbeweging* hebben, daarvoor levert de engram-theorie geen enkel argument. En het onprettige is, dat die feiten zich natuurlijk niet alleen in de ervaring, maar ook wel degelijk in het te observeren gedrag van de taal-gebruikende individuen openbaren! Evenmin als de linguïstiese ideeën van de schrijvers erg vruchtbaar zijn, evenmin zijn dat hun methodiese.

Circulus vitiosus. De schrijvers van „The Meaning of Meaning” wenssen geen introspectief getuigenis — „that special and deceptive case” (blz. 20) — omtrent teken-verschijnselen te aanvaarden, als zij het niet „from observations of other people”, kunnen verifiëren. Deze opvatting

is er één zoals er vele andere zijn. Konden zij er consequent aan vasthouden, we zouden er geen ander bezwaar tegen hebben, dan dat zij wat veel verschijnselen „voorlopig” onverklaard laten.⁴⁶⁾ Maar het geeft te denken, dat introspectie zo heel veel malen met denigrerende qualificaties moet worden voorzien. De schrijvers hebben er een soort horror van. Ze spreken over „the superstitious rite ‚direct inspection’,” die de logicisten beoefenen (blz. 70). Dat gaat zo ver, dat de interpretatie van een teken door een persoon die zelf dat teken interpreteert, bij hen onder „exceptional case” schijnt te ressorteren; alsof de introspectieve methode die gegevens zonder enige critiek zou menen te kunnen aanvaarden;⁴⁷⁾ dat is nog een beetje erger dan het tot een „special and deceptive case” te verklaren. Welnu: heel de teken-theorie van *Ogden & Richards*⁴⁸⁾ berust, wanneer wij die volgens hun eigen inzichten wat nauwkeuriger beschouwen, op gegevens dier introspectie. Immers hoe weten de schrijvers zelf, volgens hun eigen theorieën, iets omtrent de ervaringen van anderen? Door hun eigen „sensaties” te „interpreteren”. Als zij dus zeggen, „sensations” als modificaties van 'n zintuig bij anderen te kunnen „waarnemen”,⁴⁹⁾ zeggen zij met andere woorden dat zij hun eigen „sensaties” interpreteren. Maar, van 'n waarnemen van „interpretaties”

⁴⁶⁾ Vgl. voor deze en andere methoden: *Rutten* blz. 9 vlg.

⁴⁷⁾ „But if an account of sign-situations is to be scientific it must take its observations from the most suitable instances, and must not derive its general principles from an exceptional case. The person actually interpreting a sign is not well placed for observing what is happening. We should develop our theory of signs from observations of other people, and only admit evidence drawn from introspection when we know how to appraise it.” (blz. 19)

⁴⁸⁾ „Dat een dergelijke opzet heuristische waarde heeft, lijdt geen twijfel.... Toch is het streven misleidend tegelijkertijd. Een psychologische beschrijving kan niet zuiver objectief zijn. Ook al steunen we niet op zelfwaarneming als zelfstandige bron van kennis, we maken toch altijd gebruik van de zelfwaarneming als controle voor de juistheid der gegevens.” (*Rutten* blz. 11, 12)

⁴⁹⁾ De constatering dat ook dit uitgangspunt reeds, zoals *Cassirer* opmerkte, onjuist is, is voor het aantonen der cirkel-redenering, die in elke behaviouristische beschouwing ligt, die autonoom uitgangspunt wil zijn voor psychologische deducties, niet eens noodzakelijk. De mening alleen dat „retinal modifications” onze kleur-ervaring niet zouden kunnen verklaren, weerleggen de schrijvers overigens ook niet. Met een vergelijking tussen wat de reizigers in een sneltrein zien en wat de stationchef ziet, menen zij deze moeilijkheid te ontzenuwen (blz. 81, noot 1).

Vgl. ook *Bühler* (Krise), als hij bewijst dat een behaviouristische beschouwing nooit alleen verklaring kan geven van de waarneembare aspecten van een menselijke of dierlijke handeling en concludeert: „Genau betrachtet ergibt sich, dass eine Koppelung der beiden Aspekte, ein Ineinandergreifen, bereits im Ausgangstatbestande vorliegt und unaufhebbar ist.” (blz. 83)

bij zichzelf of bij die anderen is, ook volgens hen, op 't ogenblik tenminste, nog geen sprake: een interpretatie-proces immers als „further modification of the nervous system” is iets „about which we may expect information at some future date”.

De zaak is zeer eenvoudig: ondanks hun afkeer van introspectie kunnen de schrijvers niet voorkomen, dat zij, met ons, slachtoffers zijn van zo'n „special and deceptive case”: zij nemen „interpretatie” aan omdat zij van zichzelf weten, dat er in hen een ervaring voorkomt, waarvoor zij de term *interpretation* gebruiken, en waarvan zij nu verder veronderstellen dat die „at some future date” ook uit modificaties in 't zenuw-stelsel zal zijn te verklaren, een feit — daarvoor staat zelfs hún sensatie-opvatting borg — dat we met 'n kalm gemoed ad kalendas Graecas kunnen projecteren.

»Denken«⁵⁰) De beschouwingen van *Ogden & Richards* maken dus een hernieuwing uit van de theorieën van het associationisme, dat hier in termen van biologie en behaviour werd gebracht.⁵¹) Deze hernieuwing is inderdaad een verheldering van ons inzicht omtrent sensistiese opvattingen over het „mechanisme” der taal-verschijnselen, zij verklaart echter niets omtrent de eigen aard onzer taal-ervaringen.⁵²)

Dat een sensatie, een gewaarwording, uit de modificaties der zintuigen „restlos” zou zijn verklaard, beweren de schrijvers, zij bewijzen dat niet. De bewering kan ons onverschillig laten. Doch niet onverschillig is de verklaring van denken als „interpretatie”, als ervaring van een geëxciteerd engram in een psychologische context waarvan een „sign” deel uitmaakt. Deze opvatting raakt de kern van elke teken-theorie. Daarom hierover een laatste woord.

Zoals we vroeger zagen, menen de schrijvers dat de meerdere of mindere samengesteldheid van de context niets afdoet aan de eigenlijke verklaring der teken-situaties. We kunnen dat volkomen onderschrijven. We nemen dus een zeer eenvoudig geval: we kennen in een (kleurvorm-grootte-smaak)-ervaring een „appel”, we menen altans dat we een „appel” kennen, dat dus die ervaringsmomenten één geheel uitmaken. Uit 't feit dat ze in 'n mens op een gegeven moment bestaan, kan

⁵⁰) *Price* bestempelt de beschouwingen van *Ogden & Richards* met de naam van „The causal Theory”, en geeft daarop in zijn vierde hoofdstuk een afdoende critiek (*H. H. Price. Perception. London 1932. blz. 66 vlg.*). In hoever *Price's* eigen formuleringen aanvaardbaar lijken, is hier niet aan de orde.

⁵¹) *Bühler* (*Krise blz. 9 en 10*) citeert *Selz*, die helder de associatie-theorie, zoals ook *Ogden & Richards* die ontwikkelen, uiteenzet en critiqueert.

⁵²) Vgl. hiervoor *H. J. Pos. Zur Logik der Sprachwissenschaft. Heidelberg 1922. blz. 59 en 62, 63.*

inderdaad hun feitelijke associatieve samenhang gegeven zijn. Kan dit nu verklaren dat we ze ook als eenheid kennen, of altans menen te kennen? Neen. Volgens de theorie van het associationisme zou er geen kennis-eenheid kunnen zijn maar alleen successiviteit, en, altans in de allereenvoudigste vorm, tweeheid: naast het teken kleur b.v. zouden we de smaak interpreteren⁵³). Maar, hoe krijgen we dan de eenheid appel en hoe komt 't dat we weten⁵⁴) dat die kleur en smaak bij elkaar horen? Ze worden in de engram-theorie automatisch samengebracht, maar hoe kennen we de saamhorigheid?⁵⁵) Geen engram kan ontstaan tenzij uit sensaties. De reeks van verbonden engrammen kan dus worden verlengd in infinitum als men wil, maar een „interpretatie”, die kennis omtrent de eenheid tussen onderscheiden engrammen zou kunnen opleveren, is „a phantom” (blz. 55).⁵⁶)

Maar bovendien: ook het verbonden-zijn der engrammen als argument van de mogelijkheid der „interpretatie”: eenheid, is daarvoor helemaal geen argument, want de band die de engrammen verbindt, de associatie, is geen engram, en kan dus ook niet geëxciteerd worden als engram. De consequente uitwerking van hun eigen theorie moest

⁵³) Om van dit naast los te komen gebruikt de linguïstiek telkens het kunstje van „en dan gaat 't eindelijk zo gauw dat we 't niet meer merken!” Alsof de snelheid, de tijd, 'n eenheid in 'n ervaring kon brengen die buiten de tijd staat.

⁵⁴) *Dwelhauvers* blz. 115.

⁵⁵) Vgl. *Dempe* blz. 84-85, die wel het tekort der associatie-theorie (hier en passim) scherp aangeeft, doch die de „Setzung”, als eigenlijke act die taal-eenheid geeft, niet zeer duidelijk uitlegt.

⁵⁶) Het eigenaardige is dat de schrijvers veel gemakkelijker vrede nemen met het feit dat we van een dergelijke interpretatie *gewoonlijk niets* merken, dan met het feit dat we *altijd* merken, dat we met *appel* uit „Geef mij die appel!”, menen zonder omwegen één ding te bedoelen: „In the first place it is obvious that we are not ordinarily conscious of making any inference at all when we see a table or a chair or a tree: and this might seem to be already a fatal objection to the theory. But several answers are offered. The theory may say, with *Helmholtz* and others: You do infer but you are not conscious of inferring, because you do it so quickly and without any effort. This will not do. If we are not conscious of inferring, what evidence is there that we do infer at all? And if it be replied, 'Of course you do, for all consciousness of matter must be inferential', we must point out that this begs the question. A more plausible suggestion is that although we do not in fact infer the existence of the table, yet we ought to. It is said that the proposition 'This is a square table' though not reached by inference can only be *justified* by inference. But this, too, seems difficult. The sense-data given to us are not all square, indeed very few of them are. And yet we are convinced that the table is square. Evidently some process of correction or sifting has been going on. And this suggests that our conviction of the existence and squareness of the table may not after all require *external* justification at all.” (*Price* blz. 67, 68) Op blz. 69 schrijft *Price* „The Causal Theory seems to have met with disaster before it has well started.”

ook *Ogden & Richards* er toe hebben gebracht, de onmogelijkheid om het feit ener „appel"-ervaring engraphies te verklaren, te erkennen. En erger nog: doordat de engram-theorie in gebreke blijft een verklaring te geven van onze kennis van 'n bepaalde eenheid appel, laat ze zelfs onverklaard hoe 'n mens überhaupt 'n „interpretatie", 'n gedachte „eenheid" zou kunnen hebben. Een mens die denkt, zoals de engram-theorie dat denken voorstelt, kan geen „eenheid" denken, zelfs niet als „false belief" of „misinterpretation". Het is alleen mogelijk dat, door 'n grillige speling der natuur, ooit 'n kreet, een klankstimulus, ee-n-h-ei-d zou zijn geuit en opgevangen, in 'n context geraakt, zich zou hebben voortgeplant en nu verder alle menselijke „interpretaties" zou hebben vergiftigd als loos symbool. Deze verklaring van de interpretatie „eenheid" laat de teken-theorie van *Ogden & Richards* toe, meer niet.

Ondertussen blijft het, zoals we hier vóór reeds opmerkten, dan nog onverklaard, dat we menen dat het symbool *eenheid* „toepasselijk" zou zijn op een appel-ervaring b.v., tenzij het woord *toepasselijk* ook weer zou berusten op zulk een grillig spel onzer al-oude moeder Natuur . . . etc. etc.

We moeten erkennen nogal scepties te zijn tegenover de bewering, dat „with an account of interpretation, such as that which is here sketched, the way" open zou zijn „to the systematization of all that is known and further of all that will ever come to be known." (blz. 82) ⁵⁷⁾

Het was noodzakelijk de grondslagen der teken-theorie van *Ogden & Richards* hier zo uitvoerig te behandelen, omdat zij op ingenieuze wijze het, maar langzaam wijkende associatie-begrip — als grondslag voor taalkundige teken-beschouwingen en voor betekenis- en vorm-leer ten enen male onvoldoende ⁵⁸⁾ — opnieuw, onder andere termen, strijdvaardig propageert. Het is beter deze stap terug niet te zetten.

Wundt.

In de linguïsties gangbare associatie-leer worden geen „engrammen", maar „voorstellingen" geassocieerd, of, en correcter bij *Wundt*, „Vorstellungen-

⁵⁷⁾ Een voortreffelijke kritiek van soortgelijke opvattingen levert *Cassirer III* blz. 221 vlg. Uitvoerig toont hij, uit de experimentele gegevens der psychopathologie aan, dat een *perception* en een *symbol-situation*, zoals *Ogden & Richards* die beschrijven „im Grunde selbst nichts anderes ist (als) ein — pathologisches Phänomen." (blz. 269)

⁵⁸⁾ Zelfs *de Saussure*, die toch een geheel andere teken-theorie ontwikkelt, is weinig gelukkig als hij van zijn „concepts" zegt: „ils ne deviennent entités linguistiques que par association avec des images acoustiques" (blz. 144). Ongetwijfeld is associatie 'n noodzakelijke voorwaarde om symbool-gebruik mogelijk te maken, zij bewerkt echter noch het ontstaan der symbolen, noch hun gebruik. Deze noot lag reeds gedrukt, toen ik bij *Bühler* in zijn „Sprachtheorie" (blz. 57) ook juist deze plaats gecritiseerd vond.

elementen" (I blz. 459). Niet in een „context", maar in de gebrekkiger geconcipeerde „Gesamtvorstellung", kwam de saamhorigheid der associatief ontstane „voorstellingen" tot uiting. Men twijfelde nauweliks, of associatie der voorstellingen leverde de verklaring der betekenisveranderingen, associatie ook der woord-voorstellingen met andersoortige voorstellingen, deed het „woord" tot stand komen. Het is zonder twijfel een feit, dat zowel de band als de geassocieerde voorstellingen, noodzakelijke voorwaarden zijn voor woordmaking en betekenisverandering aan het eenmaal gevormde woord, maar het is even weinig aan twijfel onderhevig, dat zij niet anders dan als voorwaarden dienen te worden beschouwd. We menen dit in het voorafgaande te hebben bewezen.

Er is nog „iets anders" nodig om de gebruiks-eenheden „woord" tot stand te brengen dan alleen associatie. De linguïstiek slaagde er niet in, de aard van dit „andere" geheel tot klaarheid te brengen. Zo bleef het associatiebegrip alleen leidend bij de verklaring van het taal-gebeuren, en werd dat „iets anders" prakties over 't hoofd gezien. Dit had tot gevolg, dat de linguïstiese fundering der grammatiese eenheden gebrekkig bleef. Men ging voort, óf de begrippen zonder nadere precisering aan de logica te ontleen, óf men verwierp de logiese begripsbepalingen, doch twijfelde meteen aan de waarde der feiten: een „woord" kon niet bestaan, kon niet als reële taal-eenheid gelden, omdat deze eenheid zich met het beschikbare begrips-apparaat moeilijk liet verklaren. Onder dit opzicht is men, tot voor kort, niet boven de — in deze materie leidende — ideeën van *Wundt* uitgekomen. De mening, die *Sütterlin* in 1902 neerschreef, gold tot voor enkele jaren vrijwel algemeen: ⁵⁹⁾ „zwischen Wort und Satz sind nach Wundt die Grenze fließend. Das ist nicht zu bezweifeln, und darum vielleicht stellt Wundt auch nirgends begrifflich fest, was das Wort eigentlich sei." ⁶⁰⁾ Zo werd de theorie van *Wundt*, tegen de bedoeling van haar ontwerper, de meest gangbare linguïstiese uitdrukking der associatie-principieën, waarvan wij de ontoereikendheid, gedemonstreerd aan één harer meest recente vormen, in de vorige paragrafen behandelden.

Men kan *Wundt* moeilijk verwijten dat hij in zijn „schöpferische Synthese" (I blz. 257), in zijn „Akt der Wortapperzeption" (I blz. 593), in zijn „apperzeptive Synthese" (I blz. 670) zich niet duidelijk zou hebben uitgesproken over iets anders dan associatie als verklaringsprincipeer voor het ontstaan der taal-eenheden, maar men kan het wel betreuren, dat hij deze begrippen zo weinig helder in het middelpunt zijner beschouwingen plaatste. Zeker, hij noemt zijn „Apperzeption" zeer vaak; zij is de „Unterscheidungsakt" (I blz. 593) waarin het „woord" wordt voortgebracht, zij is de „Einheitsfunktion des Bewusstseins" (II blz. 616), zij is zowel syntheties als analyties, zij geeft zowel „Vereinheitlichung" als „Verengung" (II blz. 506 vlg.), doch hij laat na, het

⁵⁹⁾ Dat *Ries* en *van Ginneken* b.v. hierop een uitzondering maken werd behandeld in: „Enkele Notities".

⁶⁰⁾ *Ludwig Sütterlin*: Das Wesen der sprachlichen Gebilde. Heidelberg 1902. blz. 59.

constitutief en beslissend karakter der apperceptie ondubbelzinnig op de voorgrond te plaatsen. Hij poneert duidelijk de theoretiese noodzakelijkheid, de apperceptie niet te zien als de actie van een „nieuw vermogen”, dat zich op een gegeven moment plotseling als „schöpferische Synthese” openbaart, doch wel als de bijzondere aanwending van een psychiese werking, die van den aanvang af voor de structuur der psyche mede constitutief is (I blz. 257, II blz. 617-618).

Dit juiste uitgangspunt belet hem echter niet, daarna weer vagelijk dit ervarings-moment van hoger orde, uit de momenten van lager orde af te leiden: apperceptie uit associatie; in „apperceptie” te zien „nur die höchste Steigerung und zugleich der notwendige Enderfolg der Wirkung ursprünglichster einfacher Triebe und der zu diesen hinzu kommenden, vor allem durch das gemeinsame Leben gebotenen Bedingungen” (I blz. 257), te spreken van „Die allmähliche Entwicklung der apperzeptiven Funktionen aus den Assoziationen” (I blz. 309); het belet hem niet te zeggen: „Die höheren Stufen dieser Vorgänge (der woord-making), die apperzeptiven, sind aber durch die Vorangehenden, die assoziativen, so vollständig vorbereitet, dass sie ganz und gar als „psychische Resultanten” derselben erscheinen.” (I blz. 594) Op blz. 614 (I) heet 't dan weer, dat de „Wortisolierung” allereerst berust op „eine Assoziation von direkten Empfindungs- und von Erinnerungsmomenten: das ursprüngliche Vorstellungssubstrat des Gedankens” en uit dit substraat volgt „durch einen Apperzeptionsakt, der gewisse Wahrnehmungsmotive vor andern bevorzugt und das Ganze gegen andere Bewusstseinsinhalte abschliesst, die Bildung der Gesamtvorstellung.” Doch hoe door een apperceptieve functie, die zich zou ontwikkelen uit de associatie, die van lager orde is, een hogere eenheid dan de associatieve zou kunnen worden tot stand gebracht, valt moeilijk te begrijpen. *Wundt* zegt dit dan ook eigenlijk niet. Een beetje oneerbiedig uitgedrukt, hij zeilt er omheen: de „Gesamtvorstellung” wordt „durch einen Apperzeptionsakt” tot stand gebracht, terwijl hij volgens I blz. 309 moest zeggen: „Aus ihr entsteht auf zweiter Stufe ein Apperzeptionsakt.”

Tenslotte lezen we dan op blz. 253 (II) weer: „In beiden Fällen stehen sich natürlich nicht Assoziation und Apperzeption als getrennte Kräfte gegenüber, sondern sie entwickeln sich von Anfang an miteinander.” En dat „miteinander” is toch wel heel wat anders dan het „aus” van I blz. 309 en het als „Resultanten” „erscheinen” van I blz. 594.

Wundt gelooft enerzijds in de associatie als 'n principieel dat voldoende is om de „Einzelvorstellung” tot stand te brengen, doch anderzijds ontkent hij wel, dat deze kennis-eenheid zich in de ervaring zou onderscheiden van met haar verbonden voorstellingen (I blz. 592). De onderscheiding voltrekt zich alleen door de apperceptie: „Nachdem so die Bildung der Wortvorstellung in allen ihren wesentlichen Eigenschaften durch den Assimilationsprozess eingeleitet ist, wird sie nun aber erst abgeschlossen durch einen daran sich anschliessenden weiteren Vorgang: durch die Heraushebung der

durch jene assoziativen Prozessen gebildeten Einzelvorstellung (kurs. v. d. schr.) aus dem gesamten Vorstellungsverlauf. Diesen letzten entscheidenden Akt nennen wir die Apperzeption des Wortes." (II blz. 593) Dit is de „Unterscheidungsakt“, waardoor wij 't woord isoleren, doch tegelijkertijd de „Gesamtvorstellung“ als „Ganzes“, als „Einheitsvorstellung“ poneren en „gliedern“ (II blz. 252-254). En deze isolering, die tevens „stellen“ is van een onderscheidingen vertonend geheel, is alleen mogelijk door „apperceptie“, zij is op zichzelf in de associatie der elementen nog niet gegeven. Kunnen wij dit laatste onderschrijven (we zien af van de speciaal *Wundt*-se opvatting, dat de apperceptie „seinem ganzen Wesen nach ein Willensvorgang ist“); de stelling, dat zo iets als „Ezelvorstellungen“ uit associatie alleen zou zijn te verklaren, werd in de voorafgaande paragrafen volkomen verworpen: een eenheid-gevende act, zoals de apperceptie die *Wundt* zich denkt, ligt mede ten grondslag aan de menselijke ervaring van alle stadia, altans van de stadia die óns betreffen; deze zijn zonder die act niet te verklaren. Trouwens ook hier weer vertoont de formulering van *Wundt* vaagheden waarvan *Oesterreich* zegt: „Sein Denken ist sogar nicht selten verschwommen, so dass seine eigentliche Meinung dann nur schwer oder überhaupt nicht zu bestimmen ist.“⁶¹) We lezen dan ook weer op blz. 613-14 (I): „Gleichwohl ist die Verbindung der in der Sinneswahrnehmung nur äusserlich assoziierten Objekte zu einem Ganzen, dessen einzelne Teile in bestimmte Beziehungen wechselseitiger Zugehörigkeit oder Abhängigkeit gesetzt werden, ebenso wenig ein blosser Assoziationsakt, wie die willkürliche Richtung der Aufmerksamkeit auf irgendwelche Gegenstände der Wahrnehmung, unter absichtlicher Vernachlässigung anderer, oder die willkürliche, aus einem bestimmten bevorzugten Motiv entspringende äussere Handlung eine blosser Assoziation ist.“

Verband of eenheid.

Deze vaagheden hebben zich dermate aan zijn werk gewroken, dat *Wundt*, de voluntaristische monist, voor het linguïstiese associationisme prakties de grote leermeester geworden is; zijn „apperceptie“-begrip drong begrijpelijkerwijze weinig door, maar zijn talrijke associatie-voorbeelden en associatievormen deden dat des te meer.

Wundt liet na, de door apperceptie gevormde eenheid nader te bestuderen. Voor hem was haar karakter bepaald in „Klarheit“ („die Hervorhebung der einzelnen Vorstellung nach ihrem spezifischen Inhalt“ I blz. 594) en „Deutlichkeit“ („die Sonderung von anderen Bewusstseinsinhalten“ I blz. 594). Al de rest — de „gepercipiëerde“ bewustzijnelementen in tegenstelling met de „geapperceptiëerde“ — miste die klaarheid en duidelikeid, zij was niet door 'n apperceptie-act in 't „blik-punt“ van 't bewustzijn gebracht, zij lag als „Perzeption“ in het „blik-veld“. Zij wordt dus wel — en hier komt *Wundt*'s niet volledig verantwoord associatie-begrip weer naar voren — „gepercipiëerd“. En nu is het volgens hem (en inderdaad in overeenstemming met de

⁶¹) *Ueberweg-Oesterreich*. Die deutsche Philosophie des XIX. Jahrhunderts und der Gegenwart. Berlin 1923¹² blz. 347.

werkelijkheid) een feit „dass es im Zustande der Perzeption noch Abstufungen der Klarheit gibt“ (I blz. 577), der „Klarheit“ die . . . een apperceptie-kenmerk is! *Ogden & Richards* hebben hun mening helderder verantwoord.

Wundt, ofschoon in theorie tegenstander van het associationisme (I blz. 456 vlg.), overwint het niet. En de oorzaak, één der oorzaken altans, daarvan? Prakties schrikt hij terug voor de conclusie dat de eenheidgevende psychiese acten irreductibel zijn tot de associatieve. Nog bevangen in de mening de ervaring uit „elementen“ te moeten opbouwen, ontgaat het hem, dat onherleidbaarheid van bepaalde ervaringsmomenten uit andere, geen gescheiden-zijn dier ervaringsmomenten insluit, doch enkel onderscheiden-zijn in de ene samengestelde menselijke ervaring. De ervarende mens verenigt en structureert de verschillende momenten, die hij anderzijds uit de ervarings-eenheid gedifferentieerd heeft, tot nieuwe eenheden en synthetiseert deze eenheden opnieuw tot andere ervaringen, zonder dat daarmee de menselijke ervaring als eenheid en geheel te niet gaat, omdat dit geheel alleen onder-scheidingen kent. Met dit te beweren plegen we geen geheimzinnige hocus pocus, we geven ons niet over aan „extraordinary phantasies“ (*Ogden & Richards* blz. 50), doch we staan daarmee op de bodem der feiten. We constateren b.v. dat we, onder invloed van fysiese prikkels, heterogene stimuli, zaken als „potlood“, als „melk“, als „sneeuwvlok“, als „appel“ in de ervaring tegenover ons stellen en we zoeken een verklaring van die ervaring. Die verklaring vinden we niet in de aard der prikkels alleen, noch in de aard der adaptaties als neurologiese processen, noch uitsluitend in de aard der eenheden die we uit de ervaring kennen. We vinden de verklaring alleen in een synthese die geen enkele dier fasen kan overslaan.

Wij hebben bewezen, dat de associatie die we als band tussen ervarings-momenten aannemen, geen ervaren eenheid verklaren kan, dat het ene „woord“ waarmee we „iets“ bedoelen, niet enkel op associatie berusten kan. De associatie kan de klank-„adaptaties“, de bewegings-adaptaties, de kleur-adaptaties, de tast-adaptaties, de smaak-adaptaties, de spannings-adaptaties, de orgaangevoel-adaptaties en wat er meer aan 'n *pap*-kreet van 'n jonge taal-maker en taal-gebruiker kan ten grondslag liggen, verbinden misschien; de associatie „maakt“ er geen taal-symbool van. Daarvoor is iets meer nodig, een act nl. van „Setzung“: de „Symbolisatie“, de „woord-making“. Het constateren van de ontoereikendheid der associatie in deze, en van de noodzakelijkheid een ander, niet enkel verbindend doch verenigend, eenheidgevend, principieel aan de gegevens der ervaring te moeten ontleen, is hetgeen

we als resultaat van onze beschouwingen in dit hoofdstuk mogen boeken.

Samenvatting. In „The Science of Symbolism” beschouwden we *Ogden & Richards* behaviourisme en . . . constateerden dat het eigenlijk geen behaviourisme is. Met het behaviourisme heeft 't alleen de biologische belangstelling gemeen. Die biologische belangstelling levert de schrijvers een nieuwe formulering van associatie-verschijnselen die zij *sign* noemen; dat zagen we in de paragraaf „Sign”. En, we zagen dan ook, dat dit gaat ten koste van het negeren van ervarings-gegevens omtrent het betekenis-verschijnsel: zij aanvaardden nl. de omkeerbaarheid van de betekenis-relatie. In „Interpretation” trachtten de schrijvers ons te leren, dat „denken” interpreteren van „signs” is, en dat dit „denken” in wezen niets anders is dan het ervaren der „signs” als veroorzaakt door stimuli. We leerden dus ook dat de schrijvers het probleem sensitief behandelen. Dat onze „gedachten” nu zo vaak maar heel weinig op die stimuli of stimuli-complexen lijken, werd verklaard uit het context-begrip, waarvan wij de analyse in de paragraaf „Context” volgen. *Ogden & Richards* onderscheiden daar twee context-verschijnselen: de „external” en de „psychological context”; doch we moeten, helaas, opmerken dat, al komt daarbij ook een juist interpreterende hond te pas, het context-begrip nóch het denken in het algemeen, nóch de differentiaties in dat denken, verklaart. Afgezien van alle andere bezwaren, levert het niets anders dan een begrip van verbinding van ervarings-momenten, zonder nochtans iets te zeggen omtrent de vastheid dier verbindingen; het levert hoogstens een inzicht omtrent de fysiologische voorwaarden der ervaring. In „„Symbol” als „engram”” veroorloofden we ons een ogenblik de „sign”-opvatting van de schrijvers aan enkele taal-verschijnselen te toetsen en, verademend aan 'n paar kinderlike taal-capriolen, constateerden we opnieuw, dat het verklarend vermogen van dit „sign”-begrip ten enen male te kort schiet. Dit heeft weinig wonderliks als we bedenken dat we in „Het woord als „symbol””, waarin wij de specifieke kenmerken van een „symbol” tegenover een „sign” zouden moeten vinden, geen enkele grond voor dit verschil aangegeven zagen, doch alleen de constatering aantreffen van het feit, dat er verschil is, iets dat we met de schrijvers volkomen eens zijn. Ondertussen hebben *Ogden & Richards*, die ons zonder omwegen op blz. 210 verklaarden niet te weten hoe het „symbol” woord tot stand komt — en die daarmee de verhouding van 'n „symbol” tot 'n „sign”, waarvan zij de totstandkoming wel zeer uitvoerig beschrijven, volgens hun eigen methode volkomen onbepaald lieten — toch het probleem op blz. 11 als opgelost beschouwd, en in „De driehoek” deze oplossing als 'n verhouding van directe tot indirecte verbinding

geformuleerd. Zij vinden daarbij dan ook gelegenheid te wijzen op het belangrijke feit, dat we altijd „iets” interpreteren, de „referent”, en dat dit referent-begrip volkomen aansluit op hun opvatting van „gedachte” als: z'n oorzaak kennend „engram”. Wij menen in de paragraaf „Referent” te hebben kunnen aantonen dat de schrijvers hier een contradictie in de koop nemen en dat hun „biologische” poging, om op deze wijze de teken-leer te redden uit de „impasse of solipsism”, op niets moest uitloopen. Dat staat in de paragraaf „Referent” = „Reference”, die bovendien tracht aan te tonen dat, hoezeer het referent-begrip de notie is voor een, door de linguïstiek maar al te zeer verwaarloosd, ervarings-verschijnsel, hún „referent” niets anders is dan een „interpretatie”, die zij, als moment van een „symbol”-context, „reference” noemen. Van het verschil tussen „sign” en „symbol” blijft zo niets over, en hoezeer ook de schrijvers in hun beschouwingen over de „betekenis” van 'n „symbol” juiste opmerkingen maken, deze juiste opmerkingen blijken toch alleen constatering van feiten buiten hun theorie om, terwijl zij, omwille van de theorie, de eigenlijke kenmerkende betekenis-verschijnselen eenvoudig dood doen. Erger is dat de theorie ook methodies niet sluit: we draaien ermee in een kringetje rond. Dat toonden we aan in „Circulus vitiosus”. Dit kon trouwens niet anders; want, of de associatie-theorie die men aanhangt nu een sensitieve is, zoals de hunne, of geen sensitieve, associatie verklaart geen „denken” en in denken centreert elke teken-leer, ook die van *Ogden & Richards*. Dit zetten we uiteen in de paragraaf „Denken” en we besloten de stap terug, die het volgen van *Ogden & Richards* inzichten zou betekenen, niet te zetten: associatie verklaart alleen verband, geen eenheid, en hun theorie verklaart zelfs de term *eenheid* niet; daarvoor is een andere „act of reference” nodig dan degene die zij zich denken. In de paragraaf „Wundt” analyseerden we heel kort de theorie van *Wundt* die, tegen de bedoeling van deze schrijver, de gangbare vorm van associatieve verklaring der taal-feiten werd, en we toonden aan, dat dit gevolg op rekening van *Wundts* vaagheid dient te worden geschreven. En als we dan in de slotparagraaf „Vervand of eenheid”, onze bevindingen samenvatten, dan constateerden we niet enkel de feitelijke, maar ook de theoretische onmacht van het associatie-beginsel om de taal-feiten recht te doen en de noodzakelijkheid de eenheids-notie, die de ervaring zelf ons aan de hand doet, aan de verdere onderzoekingen ten grondslag te leggen. Daarmee is dan de verantwoording van de werkwijze, die in de volgende hoofdstukken zal worden toegepast, ten volle gegeven en achten wij ons verder ontslagen van de plicht, telkens bij de afzonderlijke auteurs onze houding tegenover hun inzichten opnieuw uiteen te zetten.

DERDE HOOFDSTUK

Woord-making en woord

Samenstelling van het hoofdstuk. Dit derde hoofdstuk is er een met een lange aanloop. Dat komt van het Edelweiss en de paardebloemen! In blanke onschuld een boek te schrijven over een grammatische abstractie, en dan te menen het taal-gebeuren in de ziel te hebben gelezen, zou inderdaad een pijnlijke vergissing zijn. We zullen dan ook reeds in de eerste paragraaf „Het feit der woord-onderscheiding” aantonen dat 't „woord” 'n ervarings-gegeven is, een ervarings-gegeven dat vrij is van elke grammatische abstractie. In „Een theorie van woord-onderscheiding” wordt vervolgens bewezen, dat er woorden moeten zijn als constante onderscheiding in alle taal-gebruik zelf, omdat zonder deze dit taal-gebruik onbegrijpelijk wordt. De paragraaf „Het zinsprimaat” houdt zich bezig met de theorie waaruit het negeren van het ervaringsfeit der woord-onderscheiding begrijpelijk wordt; en dan blijkt er één ding, dat bij geheel dit vraagstuk enigszins onplezierig aandoet: de vergeetachtigheid van verschillende onderzoekers. De paragraaf levert 'n zeer belangrijk positief resultaat ook: de taal-maker is wezensgebonden aan zijn „Umwelt”; hij is in woord-making en woord-gebruik noodzakelijk afhankelijk van het bestaande gebruik in de gemeenschap die hem voortbrengt.¹⁾ Natuurlik, als lid van die gemeenschap draagt hij zelf weer tot de ontwikkeling van dit gebruik bij,²⁾ doch hij kan zijn invloed niet laten gelden, tenzij langs de weg van het gebruikelijke tevens. Het is derhalve noodzakelijk uit „Contact”, dat het woord als taal-moment ontstaat. In dat „contact” worden de „klanken” ingebouwd in de talloze ervaringen die het kind maakt. Met de differentiatie dier ervaringen, afleesbaar uit de differentiatie van het kinderlike gedrag,

¹⁾ Hoe dit afhankelijkheidsbegrip al weer onmiddellijk, met volkomen negeren van alle daarmee strijdige feiten, tot een absurditeit werd vervormd, kan men nalezen bij *Helmuth Dempe* in een artikel: *Sprache und Volksgeist*. Indogerm. Forsch. LII. 1934, blz. 89 vlg. *Dempe* critiseert daar rustig, maar vernietigend, een publicatie van *Hermann Güntert*: *Deutscher Geist*. Bühl-Baden 1932.

²⁾ Zie voor de invloed der kindertaal op die der volwassenen: *Jespersen* (Language) Chapter X. The influence of the child. blz. 172 vlg.

differentiëren zich ook de klank-uitingen. Doch juist in die differentiatie pas kunnen zij hun aard tonen: zij openbaren zich dan als een eigensoortige „constante” in dat gedrag, als 'n handelings-index, en wel als 'n handelings-index die in coöperatie als index fungeert, en op die coöperatie is aangelegd: alleen door zich aan te passen, zo goed en zo kwaad als 't lukt, aan de taal zijner omgeving, komt het kind van die naaste omgeving los, kan het zich vrijmaken van de verbinding met de moeder alleen of de allernaaste mede-mensen. Dit alles staat in „De taalklank als handelings-index” of volgt daaruit. Het kind maakt zich inderdaad vrij en bindt zich tevens als het op enigerlei wijze blijkt te „weten” dat het in z'n taalklank zo'n handelings-index bezit. Dit weten blijkt o.a. uit het naam-vragen.³⁾ Het is minder juist, te trachten het bestaan van dit „weten” te deduceren uit enigerlei notie van „denken”; het is beter het gedrag van het kind met betrekking tot z'n taalklankgebruik te analyseren. Dat tonen we in „Taal-gedrag of verstand?” aan. En, dit volvoerend, blijkt ons in „Naam-vragen en eerste taal-act”, dat het kind om te kunnen vragen naar namen van dingen, een „eenheid” moet hebben geponeerd, die de betrekking tussen bepaalde „klanken” en 'n bepaald „ding” omvat. Dit is hetzelfde als te zeggen, dat het kind in 'n denk-act een eigensoortige ervarings-eenheid poneerde, die, dat blijkt uit „Naam-vragen en generaliseren”, een ken-eenheid is waarin 'n gedachte op bepaalde wijze werd vastgelegd. Immers „generaliseren” is hetzelfde als geven van „toepasselijkheid”. En uit vragen naar nieuwe namen blijkt zelfs het feit van het bestaan van een bepaalde gedachte: „klanken”, steeds tussen aanhalingstekens, omdat we ons alleen om een bekend uitgangspunt te hebben van deze term bedienen. In „Naam-vragen als criterium” wijzen we er nog eens uitdrukkelijk op, dat dit feit ons tot toets-steen dient, meer niet; dat we dus niet beweren dat alleen in of uit het vragen het teken „woord”, zou zijn gevormd. Ondertussen bewandelen we tot dan toe alleen de wegen der traditie, ener traditie die het ons mogelijk maakt méér te vinden, een waardevolle traditie, maar een onvolledige. Het gemaakte woord blijkt 'n teken sui generis, een handelings-middel, een handelingsvervangende coöperatieve hulphandeling. Deze handelings-aard blijkt niet minder duidelijk uit een verdere analyse der condities van zijn ontstaan, dan uit de verschijnselen van zijn gebruik. En nu wordt het ook duidelijk dat „klanken” en „ding”, of „zaak” geïnterpreteerd, in de eerste taal-acten en taal-gehelen van het kind, een gevaarlijke abstractie is, die

³⁾ Men interpreteert dit naamvragen niet als het naamvragen van volwassenen, dat kennis van het naam-begrip veronderstelt.

de natuur van het woord al bij zijn ontstaan vrijwel onkenbaar maakt. Dat werken we in „Klanken of handelingsmiddel?” uit. Het woord vertoont dus een handelingskarakter. Wil dat zeggen, dat het geen denk-vorm is? Allermint: zijn handelingskarakter impliceert enkel een eigensoortig gebonden-zijn en derhalve 'n eigensoortige gebruiksmogelijkheid van de onaanschouwelijkheid die een noodzakelijk moment van het woord uitmaakt. „Woord en gedachte” behandelt het kindergedrag, geïnterpreteerd als „denk-verlangen” alleen, en tracht de ontoereikendheid van deze opvatting aan te tonen. De verhouding: woord en gedachte, houdt ons ook bezig in „Het woord als gebruiksteken”, dat opvattingen critiseert die wel het woord als „middel” accepteren, doch dit „middellend” karakter alleen als 'n ouder stadium van datzelfde woord zien. Deze paragraaf voert ons over tot de notie „gebruiksteken” en daarmee tot een voorlopig afsluitend woord-begrip. We hebben daarin de ontwikkelings-gedachte omtrent het woord ten volle aanvaard, doch wij zien deze ontwikkeling als 'n differentiatie die zich aan deze ervarings-eenheid voltrekt: een verder onderscheiden van de momenten die het woord-geheel uitmaken, en een gebruik volgens die onderscheidingen en volgens de mogelijkheden, die de voortschrijdende automatisering van de spreekhandeling meebrengt. Zo resulteren inderdaad „klank” en „betekenis” als constituerende momenten van het woord in de ervaring van de volwassenen, doch „klank” en „betekenis” natuur-noodzakelijk gebonden aan het gebruikskarakter van het gehele woord, een karakter dat door deze differentiatie allermint te loor gaat. De paragraaf „Differentiatie der spraakhandeling” bestudeert dit alles. We kunnen nu in „Gebruikskarakter en functionaliteit” nog eenmaal én de aard van het woord als denk-vorm, én zijn gebruikskarakter aan een hernieuwde analyse onderwerpen en aan de hand van *Ach's* opvattingen laten zien, hoe een a-linguïsties functie-begrip verantwoordelijk kan worden gesteld voor de onjuiste mening dat het woord, door welke differentiatie dan ook, vrij zou kunnen komen van dat gebruikskarakter. Wij blijven altijd over het woord „beschikken”, en in „Woord-gebruik, woord-beschouwing en woord-making” tonen we aan, hoe deze „beschikking”, berustend op het fundamentele feit der woord-making, een geheel andere is, naarmate zij geschiedt door gebruiken of door beschouwen. In tegenstelling met deze drie ongelijksoortige ervaringen omtrent het woord zelf, treedt nu ook des te scherper naar voren de weer geheel verschillende vorm van activiteit, behandeld in de vorige paragraaf, waardoor wij ons aan het woord „vrij” denken, waardoor wij, van het woord als zodanig abstraherend, de gedachte, in het woord vastgelegd, behandelen als niet in taal gebonden onaan-

schouwelijkheid, waardoor wij m.a.w. de taal „denkend” opheffen. Het wordt nu ook duidelijk waarom *Ach* kon menen dat er een „reine Sprache” bestond zonder gebruikskarakter: hij ging uit van de woord-making bij volwassenen, constateerde bij die volwassenen „Verständigung” als noodzakelijk te bestreven doel om tot woord-making te geraken, en zag in „inwendig taalgebruik” deze „Verständigung” als handelings-doel vallen; gebruik niet onderscheidend van andere ervarings-mogelijkheden aan het woord, de beschouwing nl. en het vrije, abstraherende denken, lag zijn conclusie voor de hand. Om niet het verwijt te moeten horen — onverdiend overigens omdat een nauwkeurige overweging van de tekst het al zou kunnen voorkomen — dat alleen de ken-momenten der ervaring in dit onderzoek tot hun recht kwamen, geeft de paragraaf „Woord-making, woord-gebruik en streving” over de verhouding van kennen en streven bij het taal-gebeuren nog 'n korte samenvatting, terwijl in de slot-paragraaf „Conclusies”, een recapitulatie van de voornaamste resultaten van geheel ons onderzoek in dit hoofdstuk, gelegenheid biedt tot enkele methodiese slotopmerkingen en een voorbereiding tot het volgende hoofdstuk: „Woord-vorm en woord-Gestalt”.

Het feit der woord-onderscheiding. Het valt niet te ontkennen dat de mens in staat is zich van alles wijs te maken. Een zekere voorzichtigheid, zelfs tegenover het meest onomstotelijk zeker geachte, is daarom plicht van elke wetenschappelijke onderzoeker. We behoeven hier niet uit te maken hoe ver die voorzichtigheid dient te gaan, van welke aard zij moet wezen; we stellen alleen vast, dat we het niet onvoorzichtig vinden, aan te nemen dat het, op z'n tijd, in ons vaderland regent. Zo vinden we het ook niet onvoorzichtig te menen dat we wel eens 'n woord zeggen, dat we beter hadden kunnen zwijgen: we voegen iemand „Eend!” toe, en we hebben dat te betreuren. We gaan 'n stap verder: de juffrouw uit 'n poelierswinkel belt op om te vragen wat we eigenlijk bestelden, we antwoorden „Twee eenden!” Als Nederlanders die school gegaan hebben, menen we nu twee „woorden” te hebben gebruikt, en misschien vinden we ook, dat *eend* van daarstraks en *eenden* van nu eigenlijk 't zelfde „woord” zijn. Dit laatste doet momenteel niet ter zake, doch het eerste wel: we leven in de overtuiging „woorden” te gebruiken. Millioenen ervaringen schragen die overtuiging.^{3*)}

^{3*)} Ook *Graff* gaat van deze feiten uit: „For (the language-making multitude) the word has a current value. And, indeed, but for that relative stability language would be a chaos unfit for social communication.” (blz. 94) Verderop verlaat ook hij het

Nederlands eminente grammaticus Prof. *Overdiep*, ontkent dit feit niet, doch hij ziet het als 'n gevolg van 'n oorspronkelijke „afspraak” tussen schrijvers en lezers. „Sedert men schrijft, onderscheidt men woorden.”⁴⁾ Als, in het betoog en de methode van de schrijver, deze zin iets betekent — en dat is inderdaad het geval, vgl. „Enkele notities” — dan is het duidelijk dat de schrijver aanneemt, dat een niet-schrijvend spreker geen „woorden” onderscheidt.^{4*)} Deze theorie komt niet uit de lucht vallen, zij heeft 'n voorgeschiedenis. Van het schrijven van die voorgeschiedenis en 'n critiek der sententies, die de stof dezer geschiedenis uitmaken, wordt hier afgezien; zij zou enkele hoofdstukken vullen. Voor zover de theorieën ons onmiddellijk aangaan, komen zij verderop ter sprake. Wij zouden de mensheid van heden willen nemen zoals ze is, en ons dan afvragen: onderscheidt zij „woorden”? We doen een verdere concessie: we sluiten van die mensheid uit al degenen die behoorlijk school gegaan hebben en die beschikken over enige schrijfvaardigheid, we vragen enkel naar het gedrag van mensen die maar uiterst zelden de pen ter hand nemen, van kinderen die nog niet schrijven kunnen en van analphabeten. Onderscheiden die „woorden”? Wat de eerste categorie aangaat: 'n krijgsgevangen fransman schreef naar z'n vaderland (ik citeer uit het hoofd) „*Tuman verras du chaud cola.*” Onderscheidt die man geen woorden? Natuurlijk, het los schrijven van de delen van deze zin bewijst niet dat hij ze wél onderscheidde, het is zeker ook 'n gevolg van 'n aangeleerde schrijf-methode, maar bewijst het feit dat, behalve *du*, geen enkel „woord” er goed afkwam, dat de man moeite zou hebben, gesproken *chocolat* van *du*, *enverras* van *m(')*, *tu* van *m(')* te onderscheiden? Het feit bewijst dat de man moeilijk schreef, niets meer en niets minder. We kunnen dat feit interpreteren en dan zeggen: en de man schreef zo moeilijk, omdat hij 'n toer had z'n gesproken woorden uit elkaar te halen ten gevolge van 't feit, dat hij ze „kunstmatig” moest onderscheiden, maar we kunnen ook zeggen: de man schreef zo moeilijk, omdat hij werd gehandicapt gebied der ervaring, om zich te richten volgens een inadaequate theorie. We zullen dat in het volgende hoofdstuk bespreken.

4) Dr. G. S. *Overdiep*. *Moderne Nederlandsche Grammatica*. Zwolle 1928. blz. 6. Ook bij moderne psychologen nog, kan men deze mening veronderstellenderwijs geuit vinden: „the theories... assume that words develop in isolation and are the units of communication, while it is much more likely that sentences and larger units developed first and words come to be completely recognized only after language had been committed to writing for some time.” (*Pillsbury & Meader* blz. 115)

4*) Bij Montessori-kinderen gaat het schrijven leren aan het lezen leren vooraf; zij schrijven dan geen woorden. Ze delen af in lettergrepen, óf in woordgroepen. — Bestaan als ervarings-onderscheiding en als onderscheiding gekend worden, is iets anders! Vgl. na dit derde, het negende hoofdstuk.

door gemis aan inzicht in de principen der schrijfwijze en daardoor 't slachtoffer werd van de hem nog in 't hoofd hangende schrift-beelden *verras, du* en *chaud*. Ondertussen blijven beide antwoorden zuiver hypotheties, al geven we graag toe, dat 't eerste het voordeel heeft erg eenvoudig te zijn.

Het franse vraag-partikel der gesproken taal *ti*, („*Je vous fais-ti tort?*” (Maupassant)) heeft 'n vreemde geschiedenis: kort en goed komt 't hier op neer, dat de pronomina *il* en *ils* op 't eind van vraagzinnen, gesproken zonder de eindconsonanten, van 't verbum werden gescheiden met voorplaatsing van de slot-consonant van de werkwoords-vorm.

„Ton frère dit-il?” werd „Ton frère di-ti?”

„Tes frères disent-ils?” werd „Tes frères diz-ti?”⁵⁾

Bewijst dit misschien een niet-onderscheiden van woorden? Het bewijst een niet onderscheiden van het pronominaal karakter van *il(s)* in dit gebruik, en 'n moeilijkheid bij de gebruikers tot bepaling van de woord-grenzen, verder bewijst 't niets omtrent 't „woord”.⁶⁾

Hetzelfde geldt voor de eigenaardige gevallen van onjuiste woord-onderscheiding, die *Jespersen* onder de term *Metanalysis* heeft samengevat.⁷⁾ Het is vooral bij kinderen dat zich het verschijnsel 't duidelijkst openbaart, *Secheyaye* en *Cohen* geven er recenter voorbeelden van: 'n niet-begrepen *obstiné* wordt opgevat als 'n combinatie (onverschillig welke: samenstelling of woordgroep) van *obsti* en *nez* en vervolgens wordt *obsti* in 'n mondsituatie gereproduceerd als *obstibouche*.⁸⁾ Wat bewijst dit feit? Dat de vierjarige jongen wél „woorden” onderscheidde: *nez* werd tegenover *bouche* gesteld en beiden tegenover het nu, op zijn manier, begrepen *obsti-* of *obsti*.

*Cohen*⁹⁾ geeft voorbeelden die misschien nog verbluffender zijn. Toen zijn dochttertje *Laurence* ongeveer twee jaar was noemde ze 'n ezel *nâne*; zij gebruikt „comme usuellement les jeunes Français *nâne* pour *âne*, par mauvaise coupe de „un âne” et tendance à éviter l'initiale vocalique”. Maar wat gebeurt er als zij drie jaar en drie maanden is? „elle coupe „un nègre” en *un-ègre*; on s'en aperçoit — et elle est amenée à rectifier pour la suite — parce qu'elle a l'occasion de mettre au pluriel, en disant *de(s)-z-ègres*, à l'étonnement de son entourage.”

⁵⁾ Vgl. *Otto Jespersen*. *Language*. London 1925³, blz. 358, 359.

⁶⁾ *Bloomfield* behandelt het probleem der woordgrenzen op blz. 99 vlg.

⁷⁾ *Language* blz. 173 vlg. zie ook blz. 132 en 133.

⁸⁾ *Albert Secheyaye*. *La pensée et la langue*. *Journal de psychologie* XXX, 1934, blz. 61.

⁹⁾ *Marcel Cohen*. *Observations sur les dernières persistances du langage enfantin*. *Journal* blz. 390 vlg.

(blz. 392) En wat bewijst dit? Dat het kind niet alleen het „woord” *ègre* heeft onderscheiden maar evenzeer *un*. Natuurlijk, er is verkeerd onderscheiden, maar dat is de moeilijkheid niet; 'n moeilijkheid zou alleen bestaan als er niet werd onderscheiden. Het verkeerd onderscheiden is 'n noodzakelijk gevolg van het feit, dat het kind de woorden bij voortdoring in 'n samenhang gegeven worden waarin het maar enkele bekenden aantreft, en waaruit het dus telkens z'n eigen woord te maken heeft. Nauwlettende observatie der feiten waaruit moeilijkheden tegen het verschijnsel „woord”, als zich in de ervaring van 'n taal-gebruiker openbarende onderscheiding, kunnen worden gemaakt, leert dat deze moeilijkheden bewijskracht missen.

Doch observatie der feiten leert nog wat anders: een volwassen analphabeet onderscheidt woorden. Als *Sapir* niets anders gedaan had dan dit feit duidelijk vaststellen, had hij reeds de linguïstiek een uiterst voortreffelijke dienst bewezen. Bij zijn werk als onderzoeker der Indianen-talen vond hij het feit bevestigd in twee geheel verschillende fasen. Indianen zonder enige kennis van grammatica, schrift of spelling, dicteren, gevraagd om de elementen waarmede zij iets bedoelen te scheiden, zonder aarzeling de woorden, ook die woorden hunner talen, bedenken wij dat wel, die van 'n uiterst complex karakter zijn; andere Indianen die alleen geleerd hadden klanken met schriftfiguren aan te duiden, zonder dat hun de geschreven woord-vormen te voren waren bijgebracht, hadden wel enige moeite de klanken juist aan te duiden, doch gaven de woorden zonder bezwaar weer.¹⁰⁾

¹⁰⁾ Het lijkt me nuttig, hier de teksten van *Sapir* zelf uitvoerig weer te geven: „Linguistic experience, both as expressed in standardized, written form and as tested in daily usage, indicates overwhelmingly that there is not, as a rule, the slightest difficulty in bringing the word to consciousness as a psychological reality. No more convincing test could be desired than this, that the naïve Indian, quite unaccustomed to the concept of the written word, has nevertheless no serious difficulty in dictating a text to a linguistic student word by word; he tends of course, to run his words together as in actual speech, but if he is called to a halt and is made to understand what is desired, he can readily isolate the words as such, repeating them as units. He regularly refuses, on the other hand, to isolate the radical or grammatical element, on the ground that it „makes no sense”. — „These oral experiences, which I have had time and again as a field student of American Indian languages, are very neatly confirmed by personal experiences of another sort. Twice I have taught intelligent young Indians to write their own languages according to the phonetic system which I employ. They were taught merely how to render accurately the sounds as such. Both had some difficulty in learning to break up a word into its constituent sounds, but none whatever in determining the words. This they both did with spontaneous and complete accuracy. In the hundreds of pages of manuscript Nootka text that I have obtained from one of these young Indians the words, whether abstract relational

Wij, die onderwezen zijn in „woorden” schrijven, hebben soms moeilijkheden uit te maken of we met één of twee woorden te maken hebben, of we iets als „woord” zullen beschouwen of als suffix of praefix. De „hyphenated words” van 't engels kunnen menigeen hoofdbreken kosten; doch het is, zolang het tegendeel niet is bewezen, minstens even verstandig de oorzaak van deze aarzelingen ook in 'n niet geheel voldoende theorie te zoeken en niet enkel in wankelende onderscheidingen. *Jespersen* schreef eens: „There is hardly sufficient reason for German official spellings like *miteinander*, *infolgedessen*, *zurzeit*, etc.”¹¹⁾

Uit de ondervinding van *Sapir* blijkt dat men, zich verlatend op de ervaring en niet allereerst handelend onder invloed van gepraeconcipiëerde spellings-begrippen of grammatica-opvattingen, zelfs bij het schrijven van woorden, geen grote moeilijkheden hoeft te ondervinden, omdat de woord-onderscheiding een moment dier ervaring is. Wij beweren niet dat er nooit moeilijkheden zijn; we beweren zelfs dat er moeilijkheden moeten zijn, doch deze moeilijkheden laten én de woord-ervaring én het woord-begrip volkomen intact: al moeten we noodzakelijk nu en dan twijfelen of we met 'n woord te maken hebben of met iets anders, en ook of we met één of meer woorden te maken hebben, het blijft „overwhelmingly” duidelijk, dat de woord-onderscheiding 'n ervarings-feit is, dat aan geen twijfel onderhevig kan zijn. We moeten twijfelen in bepaalde gevallen, omdat de taal verandert, omdat het mogelijk is nieuwe ervarings-eenheden te stichten en oude opzettelijk of onopzettelijk te vernietigen: onnadenkend werden *wel* is waar gebruikt en geassocieerd, en bij een volgend gebruik kon uit de associatief gereproduceerde drie woorden er één gemaakt worden, ondanks 't feit dat de leden van het nieuwe woord *weliswaar* nog volop als onderscheiden woorden voorkwamen ook. Dit bewijst alleen dat het woord-gebruik ook onderworpen is aan een zekere „mechanisering”, dat we onze aandacht kunnen richten volgens 'n bepaald moment uit 'n groep van ervarings-momenten, dat het woord als *syntagma*¹²⁾ moment

entities like English *that* and *but*, or complex sentence-words like the Nootka example quoted above, are, practically without exception, isolated precisely as I or any other student would have isolated them. Such experiences with naïve speakers and recorders do more to convince one of the definitely plastic unity of the word than any amount of purely theoretical argument.” (blz. 34, 35) *Gardiner* beaamt deze mening en bevestigt haar voor egyptiese schrijvers. (blz. 121, 122)

¹¹⁾ *Otto Jespersen*. *The Philosophy of Grammar*. London-New-York 1924. blz. 92, 93.

¹²⁾ *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*. 4. Prague 1931. blz. 321: „Syntagme — Unité syntaxique non-susceptible d'être divisée en unités syntaxiques plus petites, c'est-à-dire un mot par rapport à une phrase.”

is van een groter ervaringsgeheel; het bewijst allerminst dat het woord als *syntagma* zich niet als ervarings-moment zou openbaren, dat het woord slechts 'n afspraak tussen schrijvers en sprekers, 'n grammatische abstractie zou zijn.¹³⁾ Deze meningen zijn de ontkenning van feiten wier klaarlijkheid niet onderdoet voor 't feit, dat het bij bewolkte lucht nog al eens regent, ook al zou 't kunnen zijn dat in een bepaald geval de wind de druppels uit de sproeier in onze buurmans tuin, juist op ons boek waait.

Een theorie van woord-onderscheiding. De moeilijkheden die worden ingebracht tegen het woord als feitelijk onderscheiden in het taalgebruik, stammen uit de taal-kunde, niet uit de ervaring van de taal-gebruikende mens. Hoe is 't mogelijk, vraagt zich de taal-kundige af, dat we menen 'n woord *bank* te gebruiken, terwijl 't bij 'n isolerende wetenschappelijke beschouwing kan schijnen, dat we 'n reeks „woorden” *bank* gebruiken, een reeks waarvan elke term iets „Einmaliges” zou kunnen blijken bovendien! Laten we die „Einmaligkeit” voorlopig rusten. Wie geen filosofie of semantiek heeft bestudeerd, leeft dan toch in de gelukkige „waan”, als men wil, dat de term *koe* die hij vandaag gebruikt dezelfde is als de term *koe* die hij gisteren gebruikte en morgen gebruiken zal; hij meent met 'n constant gegeven te opereren. En, als de bedoelde filosofen en semantici een brief moeten schrijven in 'n vreemde taal, doen ze net als de gebruikers van de meer huiselijke term *koe*. Dat is het tenslotte wat *Pos*,¹⁴⁾ en aansluitend bij *Pos*' beschouwingen, *Langeveld* (blz. 41-50) constateerden en verklaarden.

We staan dus voor 't feit b.v. dat we, als gewoon mens, geen ogenblik twijfelen dat er 'n woord *bank* bestaat. Maar is *banka* (= zitmeubel) nu ook *bankb*¹ (= crediet-instelling)? Of erger: is *bankb*² (= bankgebouw: *De Twentsche Bank is afgebrand*) nu ook *bankb*³ (= employé's van *bankb*¹: *De bank heeft vandaag vrij*)? Deze „moeilik-

¹³⁾ *Leo Jordan* (blz. 362 vlg.) becritiseert *Max Kuttner* die schreef: „Derartige Beispiele, (kinderwoorden *Kehrdor* b.v. i.pl.v. *Korridor*) die beliebig vermehrt werden können, zeigen die mechanische und geistige Verbundenheit der Rede, und es ist vom philosophischen und psychologischen Standpunkt aus gewiss berechtigt, die Existenz des Wortes abzulehnen und darin nur eine künstliche Abstraktion zu sehen.” Bij *de Laguna* (blz. 110 vlg.) vinden we de vaagheden die 't betwijfelen van ervaringsfeiten immer meebrengt, de gewone moeilijkheid over de woordscheiding in geschreven taal en tot slot!: „This is not to assert, of course, that we do not ordinarily use words in speaking, but only that we are apt to gain an exaggerated idea of the definiteness and fixity of the real words as they enter into living speech.” Die „definiteness and fixity” van het woord in hun gebruik zal ons nog enige hoofdstukken lang bezig houden.

¹⁴⁾ *H. J. Pos*. Über den Aufbau der grammatischen Interpretation. *Blätter für Deutsche Philosophie*. 6. Band Berlin 1932. blz. 295 vlg.

heid" doet én prakties én theoreties aan het woord-begrip niet af. Prakties zonder aarzeling kiezen wij die woorden om ons te uiten, zonder aarzeling begrijpen we de woorden als woorden; theoreties: alle begrijpen veronderstelt vaste punten in het grotere geheel van taal-gebruik, dat we „zin" noemen of hoe dan ook. Uitgaande van een te interpreteren geheel van taal-gebruik, bewijst *Pos*, dat het „begrijpen" noodzakelijk „elementen" veronderstelt die als „identiek" „gebruikt" worden. Niet deze „identiteit" zelf wordt in het taal-gebruik begrepen, doch het taal-gebruik veronderstelt de identiteit van het te begrijpen „element". Wij „kennen" in het taal-gebruik de „zaak", omdat die elementen identiek zijn. Zonder deze „identiteit" was er geen taal-gebruik mogelijk, want: „Wenn im strengen Sinne jeder Zusammenhang die Elemente ändert, so lässt sich kein Element mehr von einem anderen unterscheiden, da jedem jedes passieren kann." (blz. 309) Taal-gebruik berust op de constantheid van de in het woord vastgelegde onaan-schouwelijkheid. Vertoonde het woord geen constantheid in verschillend gebruik, dan zou het slechts „bruikbaar" zijn voor één zaak in één situatie, dan was het m.a.w. geen „taal"; want het taal-teken, dat leert de ervaring, ook afgezien van elke reflexie over de aard der onaan-schouwelijkheid, der betekenis, en der aanschouwelijkheid, de Gestalt, — het taal-teken, het woord, heeft als onloochenbare karakteristiek: de bruikbaarheid voor verschillende zaken in verschillende situaties. „Das Wörterbuch wäre unmöglich, wenn es unbedingt richtig wäre, dass ein Wort in jedem Zusammenhang etwas anderes bedeutet oder, wie wir lieber sagen, ist." (blz. 308)

*Langeveld*¹⁵⁾ werkt op deze, door *Pos* zeer summier gegeven, principes voortreffelijk door (vgl. biezonder blz. 45). Hij legt het begrip „element" naast „de kleinste foneties-semantiese eenheid genaamd „woord" (blz. 44) ten grondslag aan zijn tweede hoofdstuk: „Schets ener grammatische theorie". Op deze wijze schept hij zich de mogelijkheid de integratie van het woord als eenheid in de tekst, als eenheid ener

¹⁵⁾ Vóór hij dit doet, heeft hij reeds wat anders gedaan ook (blz. 11 vlg.). Hij bewijst, dat de grammatici, die het woord als 'n abstractie beschouwen — minstens als 'n abstractie uit de „zin" — voortdurend tegen hun eigen theorie misdreven: „Wat wij als methodies ontoelaatbaar aanwijzen is echter dit: men stelt voorop, dat het woord eigenlijk een secundair taalgegeven is, pas in de zin een volwaardig stuk taal wordt (resp. pas in de geschreven taal!). Komt men dan aan de bespreking der woorden toe, dan behandelt men ze volkomen als elementen." (blz. 14) Niet geheel juist meent *Langeveld*, dat *Overdiep* de leer der woordsoorten, resp. van het woord, laat vallen. Zeker, neemt men de term *leer* reduplicatief, dan is het waar dat *Overdieps* grammatica geen woord-leer bevat, doch hij veronderstelt niettemin én woord én woord-leer voortdurend. Hij wijkt daarin niet af van de andere auteurs die *Langeveld* bedoelt.

andere orde: de orde der „zins-delen”, wetenschappelijk te verantwoordwoorden en hun wederzijds verband als denk-vormen te verduidelijken. En, de voor ons uitermate belangrijke conclusie blijkt dan opnieuw te zijn, dat het woord: „als element zijn identiteit met andere gevallen, waarin het voorkomt, handhaaft; a.h.w. zijn identiteit door zijn toepassing in alle mogelijke gevallen heen redt.” (blz. 48)

Dit betekent niet — *Pos* wijst daarop — dat wij die „constantheid” in het taal-gebruik „begrijpen”, dat wij er ons al sprekend, immer van bewust zouden zijn, een woord als identiek met 'n woord in ander gebruik uit te spreken, doch wél: dat zich dat woord, dat het momentele taalgebruik mogelijk maakt, in het gebruik onderscheidt, zó dat wij het bij 'n daarop volgende voor-wetenschappelijke, niet analyserende, taal-beschouwing, bij een eenvoudige vergelijking met 'n ander gebruiksgeval, als identiek of niet-identiek kunnen herkennen. De beschouwing moet niet „analyserend” zijn, d.w.z. wij moeten niet abstraheren van het ervarings-gegeven van het zich-onderscheiden, waarmee de taal-ervaring ons het woord levert, doch wij moeten de eenheid *bank*, of wat dan ook, met de eenheid *bank* in een ander gebruik vergelijken. Veranderen we de ervarings-gegevens door de woorden alleen ten opzichte van hun betekenis-schakeringen te gaan vergelijken, dan abstraheren we natuurlijk eo ipso van de identiteit, en lopen we gevaar deze abstractie, bij een eventuele wetenschappelijke synthese, niet te herstellen. De constantheid van het betekenis-moment als ervarings-gegeven betekent dit, en niets anders: op grond van het zich in het taal-gebruik onderscheidende woord, kan, zonder redenering, de taal-beschouwer bij een eenvoudige vergelijking twee naar „Gestalt” overeenstemmende woorden als identiek of niet-identiek herkennen. Het resultaat dezer reflectie is geen wetenschappelijk „bewijs” voor de identiteit; het zo gevormde oordeel is een gegeven waaruit de taal-wetenschap „bewijzen” moet, dat het alleen op de identiteit of niet-identiteit van de gebruikte woorden kan worden terug-gevoerd, en hoe dan vervolgens die identiteit of niet-identiteit te verstaan is. Waren er geen constante elementen dan was er ook geen interpretatie mogelijk van een nog totaal of ten dele onbekend geheel: het woord moet een constant ervarings-gegeven zijn, omdat we het als zodanig blijken te kunnen gebruiken.¹⁶⁾ Dit is theorie. Ze is juist. We deden haar hier zeer beknopt voorafgaan

¹⁶⁾ *Langeveld* (blz. 43-46) beschouwt dit feit onder verschillende aspecten. Zijn belangrijkste resultaat formuleert hij aldus: „Ontkent men de relatieve autonomie van het element (i.c. het bestaansrecht der grammatikale categorie „woord”), dan heeft men daarmee principieel de theoretiese toegang tot de eenheid (der woord-groep) gesloten.” (blz. 45)

terwijl, even beknopt, een andere beschouwing over theorie volgt die juist het omgekeerde beweert, en die o.i. onjuist is.

Het zinsprimaat. Elk wetenschappelijk onderzoek gaat noodzakelijk van 'n „theorie” uit. Dat feit heeft soms minder wenselijke gevolgen. Wie de onderzoekingen omtrent de aard der taal-tekens volgt, zal constateren, dat zeer vaak de uitgangsnootie al met 'n bepaald theoreties merkteken wordt voorzien, dat niet aan de observatie van het onderhavige verschijnsel zelf ontleend is. Al is het waar, dat de laatste jaren het „woord” meer in ere komt, de leer van het „zins-primaat”, d.w.z. de leer dat de „zin” én natura én tempore vóór het woord is, beheerst nog het merendeel der woord-beschouwingen. Het woord wordt onmiddellijk beschouwd als syntagma, als moment van het grotere geheel „zin”, zonder dat eerst de vraag naar de eigen aard van dat grotere ervaringsgeheel gesteld is, of altans is opgelost. Nu gaan we volkomen accoord met de constatering, dat in onze talen het woord in het grote merendeel der gevallen als syntagma gebruikt wordt, maar 'n feit is, dat het ook geïsoleerd als „zin” kan optreden, dat zelfs in de eerste periode van kinderlik taal-gebruik altijd eenheden optreden die niet syntagmatisch verbonden zijn. *Albert Sechehaye* noemt deze eenheden *monorèmes*; ¹⁷⁾ iedereen kent de duitse term „Einwortsatz”. Het is derhalve feitelijk onjuist het woord onmiddellijk en zonder meer, op grond van welk zin- of syntagma-begrip ook, als moment van een, uit gelijksoortige leden bestaand, geheel op te vatten. Deze onjuistheid wordt niet gecorrigeerd door het feit, dat er geen talen bekend zijn, die niet — hoezeer ook hún „woord” complex moge zijn — kleinere eenheden kennen die in grotere gebruikseenheden kunnen worden samengevat, door het feit dus dat elk „woord” blijkbaar als syntagma kan gebruikt worden, en dat het woord derhalve op syntagmatisch gebruik moet zijn „aangelegd”. ^{17*)} Het is zelfs een taal-philosophies postulaat, dat er geen

¹⁷⁾ *Essai sur la structure logique de la phrase*. Paris 1926: „Avant d'avoir passé la phase du parler par monorèmes, si l'on nous permet cette expression commode, l'enfant dispose donc déjà de termes d'idées. Il exprime par un seul et même mot toutes sortes de phrases dont les sens, d'ailleurs absolument divers, présentent une idée commune: celle du mot employé. „Bobo” voudra dire: „j'ai mal”, „il a mal” etc. etc.” Hij definiëert nu „monorème” als: „acte de parole par lequel une pensée est exprimée avec l'aide de toutes les ressources de l'expression spontanée (circonstance, geste, mimique, intonation) en se servant d'un signe d'idée emprunté à la langue.” (blz. 13)

^{17*)} Dit „syntagmatiese” van 'n woord kan, naarmate het woord 'n ander karakter heeft, belangrijke verschillen vertonen. Het is een feit, dat tussenwerpsels, als zij in een groter geheel voorkomen, daar op een eigen wijze lid van zijn. (Vgl. *Bühler*, *Sprachtheorie* blz. 297) „Daar staat, verdraaid, dat orgel weer te jengelen!” Het tussenwerpsel staat met de momenten van het zinsgeheel niet in direct verband.

taal kan bestaan die dit verschijsel niet vertoont. Maar noch deze, ongetwijfeld juiste, taal-philosophiese opvatting, noch het feit der mogelijkheid van syntagmatis gebruik, doen iets af aan 't feit der gebruiks-mogelijkheid der woorden als eenledige uiting. Wie het „woord” zonder meer uit de „zin” verklaart, onverschillig of hij die zin als een méér-woorden-geheel of enkel als 'n gebruiks-eenheid opvat, maakt zich telkens schuldig aan het interpreteren van verschijnselen uit het ene stadium van taal-gebeuren in het andere. Wie, zij het ook zonder erg, met de feiten marchandeert, kan ook de theoretiese eindjes niet meer aan elkaar knopen. Leerzaam zijn onder dit opzicht de overigens zo voortreffelijke uiteenzettingen van *Delacroix* in zijn hoofdstuk: *Le système formel du langage* (blz. 211 vlg.). We lezen daar op de ene bladzijde: „Le mot forme un tout autonome et complet où le rôle morphologique, marqué par des affixes ou par l'alternance vocalique, est étroitement lié à la signification, marquée par la racine,” om op de volgende te vinden: „Les mots n'ont point d'autonomie; ils ne sont qu'un élément de combinaisons plus ou moins fréquentes. Le mot ne nous apparaît que dans des ensembles où sa valeur vient précisément du caractère habituel de la combinaison.” (blz. 213) De eigen onderzoekingen van *Delacroix* bewijzen, dat het grotere geheel „zin” alleen zijn verklaring vindt in de veronderstelling van het voor-bestaan van kleinere momenten, van woorden.¹⁸⁾ Deze theorie is bij vele taalkundigen nog altijd een steen des aanstoets. De laatste uiting hieromtrent die mij onder ogen kwam, is van *J. Vogel*, die schrijft: „Mögen neuerdings Versuche mit einem anderen Aufbau der Grammatik gemacht werden, keiner kan an der Notwendigkeit vorübergehen, den Satz als Ausgangspunkt für seine sprachliche Betrachtung zu nehmen, wenn er vor dem Forum der wissenschaftlichen Kritik bestehen will. „Im Anfang war eben der Satz”, man verzeihe diese Variierung des Faustwortes. Erst das Ausgehen vom Satz ermöglicht es, zum Sinn der Sprache als dem Ausdruck wahren Lebens in seiner bunten Mannigfaltigkeit vorzudringen.”¹⁹⁾

Er worden over en weer minder vriendelike woorden gezegd als dit onderwerp ter sprake komt, en het is niet nodig ze hier te herhalen. Wel is 't nodig, vast te stellen dat het vraagstuk voor de linguïstiek, en

¹⁸⁾ Ik zal in het negende hoofdstuk gelegenheid vinden ook de resultaten der onderzoekingen van *Otto Selz* in zijn werk: *Zur Psychologie des produktiven Denkens und des Irrtums*. Bonn 1922, onder dit opzicht te beschouwen.

¹⁹⁾ *J. Vogel* in een bespreking van *Regula*. *Französische Sprachlehre auf biogenetischer Grundlage*. *Literaturblatt für Germanische und Romanische Philologie*, LV. Leipzig 1934. kolom 332.

consequenter voor de grammatica, van fundamenteel belang is. *Weisgerber* (blz. 12) wijst daar niet ten onrechte op. Al kan het ons, zoals zo aanstonds zal blijken, in deze studie volkomen onverschillig laten, van welke aard men het uitgangspunt van alle taal-onderzoek meent te wezen, we zullen toch kort verduidelijken welke positie wij hieromtrent innemen.

Het is een feit dat alle taal-onderzoek moet uitgaan van taal-gebruik en we zijn het met allen eens die de eenheid van taal-gebruik *zin* noemen. Wanneer *J. Vendryes* schrijft: „C'est donc par l'analyse de la phrase qu'il faut commencer toute étude statique,”²⁰⁾ dan is hieraan onjuist, dat de term *phrase* niet alleen als gebruik, doch als ons grammatische begrip *zin* = meerledig geheel, genomen wordt. Als 'n kwade genius zweeft boven de linguïstiek de engel der vergeetachtigheid: het woord wordt niet alleen syntagmatisch gebruikt. Zeker: „Aussi doit-elle aborder le fait linguistique dans son ensemble et en bloc, tel qu'il est réalisé dans l'usage” (blz. 176), maar het woord wordt niet noodzakelijk in 'n meerledig geheel gerealiseerd. Ook *Jespersen* (*Language* blz. 134) maakt zich wel wat gemakkelijk van de zaak af, als hij zegt dat men even goed handen-klappen *zin* kan noemen als 'n eenledige uiting van 't kind. De notie *gebruiks-eenheid*, die zowel de meerledige, grammaticaal gestructureerde, uiting omvatten kan als de eenledige, ontging hier ook hem.^{20*)} Deze eenheid openbaart zich op geheel verschillende wijze, haar momenten kunnen één of meer „woorden” zijn, doch haar karakter als afgesloten uiting blijft in haar melodie bewaard.²¹⁾ Nederlandse termen voor de onderscheidingen tussen de eenheid van taalgebruik in het algemeen (één-woord- of meerwoorden-geheel) enerzijds, het meerwoorden-geheel als eenheid van taalgebruik anderzijds, en het meerwoorden-geheel met uitgesproken verbale praedicering daarnaast, bestaat niet. Het is elders, al bestaan er meer bruikbare termen, met die onderscheidingen al weinig beter gesteld: „Il est plutôt rare qu'on fasse une distinction rigoureuse entre

²⁰⁾ Les tâches de la linguistique statique. *Journal* blz. 177.

^{20*)} *Ammann* schrijft: „Die oft gehörte Behauptung 'wir sprechen in Sätzen und nicht in Worten', ist in ihrer ersten Hälfte gewiss richtig; in ihrer zweiten nur insofern, als das 'Wort' nicht notwendig eine Sprechheit darstellt. . . . Ein Satz aber, der nicht Worte oder wenigstens ein Wort enthielte, ist undenkbar.” (I blz. 33) Hij heeft m.i. gelijk.

²¹⁾ Vgl. *Julius Stenzel* in: *Philosophie der Sprache*. München und Berlin 1934. blz. 48, 54. blz. 59-61 en passim. Vgl. ook zijn artikel: „Sinn, Bedeutung, Begriff, Definition. Ein Beitrag zur Frage der Sprachmelodie” in *Jahrbuch für Philologie*, I. München 1925. blz. 160 vlg. Bij *Hermann Ammann* vinden wij dezelfde opvatting behandeld in zijn: *Die Menschliche Rede*. II. Teil. Der Satz. Lahr i. Br. 1928, blz. 93 vlg.

la phrase et la proposition. Le plus souvent on les confond pour dire „phrase” ou „proposition”, indifféremment. Pourtant, la proposition est une unité grammaticale (syntaxique) bien déterminée qu'il est impossible de confondre avec la phrase.”²²⁾ Vervangen we, ter vermindering van misverstand, de termen *communication actualisée* door *valeurs sémiologiques actualisées en faire* door *distinguer*, dan vinden we onze opvattingen duidelijk geformuleerd door *Serge Karcevskij* met de woorden: „La phrase est une unité de communication actualisée. Elle n'a pas de structure grammaticale propre. Mais elle possède une structure phonique particulière qui est son *intonation*. C'est précisément l'intonation qui fait la phrase. N'importe quel mot ou assemblage de mots, n'importe quelle forme grammaticale, n'importe quelle interjection peuvent, si la situation l'exige, servir d'unité de communication. L'intonation vient procéder à l'*actualisation* de ces valeurs sémiologiques virtuelles, et depuis ce moment, nous nous trouvons en présence d'une phrase.” (blz. 190)

Zelfs *Antoine Meillet* schiep zich omtrent dit feit geen klaarheid. Met zijn bekende uitspraak: „Il ne faut pas envisager le mot isolé: ce n'est qu'une abstraction vaine; le mot ne se manifeste que dans la phrase.”^{22*)} heeft hij school gemaakt. Telkens ontmoeten we haar opnieuw. Zelf heeft hij zijn opvatting, twee jaar later, nog eens in andere vorm verduidelikt: „En réalité, séparés ou non les uns des autres, les mots ne sont autonomes ni phonétiquement ni au point de vue sémantique.” ... „Le mot n'est qu'une partie de combinaisons pratiquement constantes;”^{22**)} Niet een volkomen aansluiten bij de feiten, maar het toepassen van een bepaalde theorie, ligt aan deze en andere soortgelijke meningen ten grondslag.

Even onmiskenbaar als de noodzakelijkheid is, uit te gaan van taalgebruik, even onmiskenbaar is het, dat het optreden van het meerwoorden-geheel, de „*Mehrwort-satz*”, wijst op diepgaande veranderingen die zich voltrekken, niet alleen in dat taalgebruik, doch ook in de acten die deze ervarings-soort mogelijk maken: het feit dat 'n woord in een meerwoorden-geheel optreedt, wijst op een voortschrijden der denk-handelingen, op een reflex begrijpen der werkelijkheid, op een wijze van woordmaking die de „*Einwortsatz*” nog niet noodzakelijk veronderstelt.²³⁾ Het wijst verder op de voltrokken ontwikkeling van het

²²⁾ *Serge Karcevskij*. Sur la phonologie de la phrase. Travaux IV, blz. 189.

^{22*)} *A. Meillet*. Linguistique historique et linguistique générale. Paris 1921, blz. 176.

^{22**)} Le caractère concret du mot. Journal de psychologie XX. 1923, blz. 247 en 248.

²³⁾ *Langeveld* zet de betekenis van dit verschijnsel uiteen in zijn paragrafen 15 tot

gebruikte taal-tekensysteem van 'n „een-klasse-systeem" naar 'n „twee-klasse-systeem", de vorm waarin wij de „taal" gebruiken. Deze gedachte van Bühler (Axiomatik) betekent voor de linguïstiek een nieuw en vruchtbaar principie van onderzoek. „Woord" en „zin" zijn inderdaad „*korrelative Momente*"²⁴) van taal-gebruik en wanneer Stenzel schrijft: „Wir konnten weder dem Satz vor dem Wort noch dem Wort als dem „Elemente" des Satzes den grundsätzlichen Vorrang, das *πρότερον τη φύσει* einräumen. Wir haben schliesslich diese Frage als falsch gestellt eingesehen und einer „präsentuellen" Gleichwertigkeit in jedem Sinne das Wort geredet. Das „Wort" als bereits durch einen *kategorialen Akt geformter materialer Bedeutungsgehalt ist der Möglichkeit nach*, wie es die Einwortsätze zeigten (s. o. S. 60), *allemaal Satz*, (curs. v. d. schrijver) der Satz verwirklichter entfalteteter Gehalt eines einheitlichen Sinnmeinsens," (blz. 73, 74) dan heeft hij alle elementen voor het begrip van de verhouding „woord" en „zin" gegeven, zonder nochtans die verhouding geheel te hebben verduidelikt. De uitspraak: „het woord kan evenmin vóór de zin zijn als de zin vóór het woord" is misschien waar voor taal-gebruik, voor „spraak", voor „speech", voor „la parole"; zij is niet waar, wanneer wij vragen naar de mogelijkheid van het gebruik, wanneer wij vragen naar „taal". Ries heeft in ander verband de gedachte geformuleerd, die ook aan deze studie ten grondslag ligt: „Soweit jene Frage (naar woord- of zinsprimitief) bei der Indifferenziertheit der ursprachlichen Gebilde überhaupt einen Sinn hat, kann man nur sagen: die ältesten Sprachgebilde, die Wort- und Satznatur in sich vereinten, dienten als Sätze; das konnten sie aber nur auf Grund ihrer Wortnatur; auf ihr beruht notwendig, aus ihr allein fliesst ihre Satzfunktion: ohne jene ist diese überhaupt nicht denkbar." (III blz. 42)

De mens kan alleen taal gebruiken, omdat hij zich daartoe te voren mogelijkheden heeft geschapen, omdat hij ervarings-eenheden stichtte

en met 18. De theorie der woordsorten valt niet binnen het bestek van deze studie, vandaar dat we er niet dieper op ingaan en met een verwijzing naar deze belangrijke nederlandse publicatie menen te kunnen volstaan. Ook Albert Sechehaye (Essai blz. 9-14) behandelt dit onderwerp, doch knoopt het vast aan zijn opvatting omtrent de verhouding zin en woord en de verhouding langue: parole. (blz. 219 vlg.)

²⁴) „Darstellungstheoretisch gilt es nur das Eine zu sagen, dass, wo immer diese teilweise sehr emphatisch vorgetragene These (van het zinsprimitief) die Sprache als ein Einklassensystem konstitutiver Sinneinheiten aufgefasst wissen will, ein Missverständnis oder Irrtum vorliegen muss. Der Satz kann ebensowenig vor dem Wort, wie das Wort vor dem Satz gewesen sein, weil beides *korrelative Momente* an ein und demselben (vielleicht fortgeschrittenen) Zustand der menschlichen Sprache sind." (Bühler Axiomatik blz. 70).

die hij als zin en in de zin kan gebruiken, en: deze eenheden zijn „woord”. De „zin” is de telkens hernieuwde synthese dier ondergeschikte momenten. De zin is de structurerende taalgebruiks-eenheid van de ervaring waarin wij communiceren, doch die zin bestaat bij de gratie van het „bereits durch einen kategorialen Akt geformte” woord.²⁵⁾

Natuurlijk de term *woord*, zoals wij die in de taalkunde gebruiken, heeft alleen betekenis in oppositie tot de term *zin*; bestond er geen meerwoorden-geheel, dan zouden we kunnen spreken van „gebruiks-eenheid” b.v. en „gebruikte (gebruiks-)eenheid”. Doch wij hebben nu eenmaal te maken met hetgeen *Pick* reeds noemde de „nicht wegzuleugnende Tatsache . . . , dass die Worte aneinander gefügt werden, um den Satz zu bilden.”²⁶⁾ Wij spreken bijna steeds in zinnen die uit meerdere woorden bestaan, en elk woord kan, op een of andere manier, als syntagma gebruikt worden; dat is 'n feit. Maar in die gehelen onderscheiden we woorden; dat is ook 'n feit, zelfs voor degenen die weinig vrede hebben met de manier waarop wij gezegd worden aan die „woorden” te komen. En bovendien: wij brengen eenledige uitingen voort, die bestaan uit „Gebilde” die we in meerledige gehelen als moment onderscheiden; zo gebruikt *Hilde Stern* „puppe”. Dat is 'n derde feit. En, het zijn deze feiten waaraan wij ons graag zouden willen houden.

De theorie van het zinsprimaat, begrepen als de theorie van het prae van taal-gebruik vóór woord-making bij eenzelfde individu, is 'n onhoudbaar postulaat; doch deze theorie schijnt met een zuiver aprioristies beginsel te kunnen worden geschraagd. Dit beginsel staat geformuleerd in het, in de nieuwere psychologie herleefde, adagium: Totum est prius partibus. Die psychologie poneert dit beginsel als 'n feilloos uitgangspunt, wat het ongetwijfeld is. Alleen, we herhalen: principen eisen, om juist te kunnen worden toegepast op feiten, in de redenering een reeks minores, die aan die feiten dienen te worden ontleend. Wij zullen dus de feiten trachten te analyseren en trachten te ontdekken welke zin het adagium: het geheel is voor de delen, in de taal-kunde en daar speciaal voor het „woord” heeft. Zoals het tot nu toe op de taal-eenheden werd toegepast, voerde het tot een onjuiste interpretatie van een juist princip.

Er is slechts één betekenis waarin het princip: de zin is vóór het

²⁵⁾ Op *Stenzel's* theorie komen wij nog terug.

²⁶⁾ *Dr. Arnold Pick*. Die agrammatischen Sprachstörungen, Berlin 1913. blz. 242. Dat het aannemen van zin-schemata — zoals *Pick* meent — de leer van het zinsprimaat zou kunnen verzoenen met het door hem ook als „nicht wegzuleuchnendes” erkende feit, kunnen wij niet geloven.

woord, onmiddellik duidelijk is, en dat is als constatering van het feit, dat elk taal-gebruikend individu als wezensgebonden aan de gemeenschap die dit individu voortbracht, én bij zijn woord-making én bij zijn gebruik, afhankelijk is van het gangbare taal-gebruik dier gemeenschap: het gebruik der gemeenschap is vóór making en gebruik door het individu. Het zou een funeste abstractie zijn, te menen dat een mens volkomen autonoom zijn communicatie-middel zou kunnen scheppen. Hij ageert natuurnoodzakelijk in en op de sprekende gemeenschap die hem voortbrengt. *Rousseau's* onbedorven natuurwezen is een uit de werkelijkheid geabstraheerd monstrum. Dit inzicht is de grote „Errungenschaft” voor alle wetenschap uit het eerste kwart der twintigste eeuw. Wat dit voor de taal-wetenschap betekent hopen wij in de volgende paragrafen en hoofdstukken prakties, niet theoreties, verder te verduidelijken.

We geven volmondig toe dat het „woord”, dat in de eerste kinderlike taal-uiting gebruikt wordt, in de kinderlike ervaring een functie moet vervullen die sterk afwijkt van de functies die het later zal vertonen, doch is het ook wat anders? Betekent *Bühlers* twee-dimensionaliteit van het taal-gebruik een wezenlike verandering in het gemaakte woord, of is dit een gebruiks-verschijnsel? Wij zijn zo vrij dit in het midden te laten, omdat het voor ons hier van geen belang is. We houden ons aan het onmiskenbare waarnemings-gegeven, dat 'n oorspronkelijk gebruikte eenledige taal-vorm, 'n „monorème”, ook in het meer-woorden-geheel optreedt. En, om volgens de prijzenswaardige linguïstiese en grammatische methode het vormelijk criterium boven de betekenis-kenmerken te stellen, noemen we nu dit ervarings-moment *woord*. We constateren verder, dat het taalgebruik zich uitbreidt op de wijze van een „bouwen”:²⁷⁾ de grotere gehelen bestaan uit delen die te voren reeds bestonden. Dit is niet zó te begrijpen dat elk deel eerst geïsoleerd zou worden gebruikt en dan in een groter geheel, doch wel zo, dat ook die delen die, zonder eerst geïsoleerd te zijn gebruikt, later in gehelen

²⁷⁾ De reeds genoemde onderzoekingen van *Selz* zijn één doorlopende bevestiging hiervan op grond van systematische observatie der voor waarneming ontoegankelijke denk-processen: „Wie schon betont wurde, ist im Gegensatz zu den gedanklichen Prozessen die sprachliche Formulierung bei allen Prozessen der Satzbildung synthetischer Natur;” (blz. 353) *Selz* kan niet dikwijls genoeg gelegenheid vinden dit te herhalen. Zijn gegevens zijn dan ook volstrekt dwingend. — Dat dit „bouwen” aan de zin een „breken” aan het woord veronderstelt ook, is zeker waar; we gaan hier niet op in omdat wij ons uitgangspunt voor dit hoofdstuk kozen in gegevens aan de waarneming ontleend, terwijl de met dat „breken” bedoelde processen zich aan de waarneming onttrekken, alleen, door interpretatie der gedragingen, uit de waarneming kunnen worden afgeleid.

verschijnen, de vormelijke eigenschappen vertonen van de delen die wel van den aanvang af geïsoleerd werden gebruikt.

Om huis-, tuin- of keuken-termen te gebruiken: het kind begint bepaalde vormen te gebruiken en gebruikt diezelfde vormen in meerledige zinnen. Bovendien verschijnen er in meerledige zinnen vormen die nooit te voren geïsoleerd werden gebruikt, doch die wel ook in andere meerledige zinnen voorkomen, en die wel, altans door volwassenen, geïsoleerd gebruikt kunnen worden. Het ervarings-moment dat in die vormen waarneembaar wordt, noemen we *woord*. Welke theoretiese interpretatie men nu verder aan dit verschijnsel geeft, interesseert ons hier niet; voor ons zijn deze feiten uitgangspunt. Wanneer wij spraken van een „bouwen”, waarvan zich het begrip aan de waarneming laat ontlenen, dan bedoelen we daarmee allerminst, dat de zin zou kunnen ontstaan uit een samenvoegen van woorden zonder meer, dat een som van „woorden”, op 'n bepaalde manier „opgeteld”, ooit tot een „zin” zou kunnen voeren. Dat is inderdaad niet enkel theoreties gladweg onbegrijpelijk, maar het is ook in strijd met systematische observatie der ervaring, die ons leert dat de zins-vorming een geheel andersoortige synthese is dan de woord-making. Wat we constateren is dit: in de zin als meerledig geheel worden als moment „woorden” gebruikt, die te voren geïsoleerd optraden, en, in verschillende meerledige gehelen treden dezelfde „woorden” op.²⁸⁾ Dat zijn de enige vooronderstellingen waarvan dit hoofdstuk uitgaat. De aard van het als *woord* benoemde verschijnsel moeten de volgende bladzijden verklaren.

Contact. Elk mens ervaart de taal als een biezonder middel om met zijn medemensen in verbinding te treden, en het is in die verbinding, in dát contact, dat wij meer nog dan elders het kinderlik gedrag zich zien differentiëren zó, dat hieruit conclusies omtrent de aard van het taal-gebeuren zijn te trekken. Het is als gemeenschapswezen, dat de mens zijn taal maakt. Van dit feit hebben wij uit te gaan. Contact, verbinding met andere mensen, heeft het kind van het eerste ogenblik af. De mensen zijn de grote bron van kinderlike ervaring, de bewegende, meest wisselende vorm der werkelijkheid die zich aan hem vertoont.²⁹⁾ Moeder vertoont zich aan hem lachend, ernstig, bedrijvig, rustig; zij is met hem doende; zij hanteert de dingen die voor hem van belang zijn; zij toont de dingen die zij hem wil leren kennen; zij liefkoost, neuriet, vleit,

²⁸⁾ Zou iemand moeilijkheden hebben overeenkomst in „vorm” te aanvaarden wegens de telescopering van de vorm bij gebruik in grotere gehelen, dan verwijzen wij daarvoor naar het vierde hoofdstuk.

²⁹⁾ *Charlotte Bühler*. Uit „*Kindheit und Jugend*”. „*Die Reaction auf Menschen*.” blz. 13 vlg. Vgl. verder: *van Ginneken*. Ontdekkingen blz. 7 vlg.

zingt en spreekt. En meer dan iets zijn het de taalklanken en hun melodie, ³⁰⁾ die zij inbouwt in het voortdurend innige contact dat tussen haar en het kind bestaat. Reeds van de eerste weken af bestaat er 'n „seelische(r) Kontakt zwischen dem Kinde und anderen Menschen; und das Hin und Her von lautlichen Äusserungen dient zur Herstellung und Vertiefung dieses Zusammenhanges.“ ³¹⁾

Hoe eenvoudig het waarnemingsgeheel van het kind moge zijn, in alle richtingen worden de taalklanken gevoegd in die eenvoudige structuren, en voortdurend vormen zij een moment der ervaring die het kind maakt. En de klanken zelf die het kind voortbrengt, zij zijn allereerst en noodzakelijk een spontaan moment zijner uitingen ³²⁾, en even noodzakelijk worden zij door de banden die in de waarneming ontstaan communicatiemiddel, „die Bekundung von Neigung und Abneigung, Wunsch und Abwehrstellung, Bitten und Befehlen, das Hineingezogenwerden in gleichartige Lautäusserungen der Gemeinschaft (Schreien, Johlen, Singen.“ ³³⁾ De klanken worden verzadigd met een rijkdom van associaties, die een voortdurende herhaling immer hechter maakt.

Ook het gedrag van het kind is de veruiterliking van één geheel van ervaring, dat zich tenslotte ook aan het kind zelf openbaart, niet enkel in de verlangens en gevoelens die het kind beheersen, doch ook in de verworven kennis: het kind stelt zich iets voor en ervaart dat het zich iets voorstelt. ³⁴⁾

De taalklank als handelings-index. Steeds verder differentiëert zich het kinderlike gedrag, voortdurend wint het aan aspecten, en in de wisselende aspecten van dit gedrag begint zich één *vormelijke* constante van zeer bepaalde aard te vertonen, één index die onmiddellijk opvalt: de taalklank. In verschillende situaties handhaaft zich dezelfde klank-constante als een kristallisatie-kern in de vervloeiende omgeving. We bedoelen dit: ongetwijfeld ontwikkelt geheel het kinderlik handelen zich in de richting van „Steuerung“, van doelstelling en

³⁰⁾ Het is vaak meer de melodie dan het klankencomplex zelf die het contact bewerkt. Het bekende voorbeeld hiervan is het kind van *Tappolet*, dat op een gelijk geïntoneerd Duits en Frans zinnetje op dezelfde wijze reageerde. Vgl. *Delacroix* blz. 297. *Karl Bühler*. Die geistige Entwicklung des Kindes. Jena 1924⁴ blz. 225. *Rombouts*, blz. 31, 32.

³¹⁾ *Clara und William Stern*. blz. 125.

³²⁾ *Charlotte Bühler*. blz. 73.

³³⁾ *Clara und William Stern*. blz. 125.

³⁴⁾ *William Stern*. Psychologie der frühen Kindheit. Leipzig 1927⁴. blz. 83 vlg. Voor een verder gevorderde ontwikkeling geeft *van Ginneken*, Ontdekkingen blz. 19-21 voorbeelden. Andere bij *Karl Bühler*, Geistige Entwicklung. blz. 319 vlg. en vooral *Charlotte Bühler*, blz. 120-122 en blz. 125 vlg.

praestatie, en de taalmomenten ontwikkelen daarin mee. Doch steeds meer vertonen zij 'n eigenaardige vorm van kinderlike re-actie: constante gelijkvormige beantwoording in de handelingen van het kind: eenzelfde gehoorde klank wekt bij het kind eenzelfde handeling, eenzelfde handeling gaat vergezeld van eenzelfde klank, eenzelfde klank wordt met de blijkbare bedoeling een, door de situatie bepaalde, handeling te wekken, uitgestoten. Steeds meer differentiëren zich in de handelingsgehelen de klank-uitingen: het kind verwerkelijkt daarin de streving naar 'n bepaald doel. Met evenveel nadruk als in de nieuwere psychologie van de ene zijde terecht de eigen-wettelijkheid van het taalgebeuren wordt vastgesteld, wordt van de andere kant met reden de ongedifferentieerdheid van de vroege stadiën tegenover de andere kinderlike handelingen volgehouden: een taalklank-reactie is aanvankelijk niet anders dan de re-acties op het zien van 'n pop b.v.³⁵⁾ Toen *Hilde Stern* haar eerste woord *didda* sprak,³⁶⁾ bleek dit bij vergelijking in wezen geen andere re-actie dan die van een kind dat grijpt naar iets dat het wil hebben, en toen *Bühlers* dochttertje, tien maanden oud, regelmatig een stukje beschuit aan een lint naar zich toehaalde, zonder dat haar dit was geleerd,³⁷⁾ of *Hilde* „puppe” zei, voor het eerst en spontaan en met een klaarblijkelijke bedoeling,³⁸⁾ hoefden ook deze beide handelingen in wezen niet te verschillen; zij vinden een gelijkkluidende verklaring.³⁹⁾ Met recht schreven *Clara en William Stern*: zelfs dit spreken „ist keine für sich bestehende Aktivitätssphäre, sondern ein unselbständiger Bestandteil persönlichen Lebens überhaupt.” (blz. 122) Dit spreken is opgenomen in de contact-ervaringen, evengoed als het voorbereid wordt in de enkel inwendige processen, en het deelt in alle eigenschappen van beide.

Voor ons is in dezen het belangrijkste: de zekerheid dat de taalklank met nagenoeg alle ervaringen van de mens is verbonden. In de menselijke ervaringswereld is alles met alles verbonden: de eigen menselijke bewegingen zijn geassocieerd met gehoorde geluiden, de waargenomen vormen zijn verenigd met verschillende gevoelens, waargenomen kleuren werden verenigd met smaak- en reuk-ervaringen, bevredigde strevingen

³⁵⁾ *William Stern*. In het „Schema der kindlichen Sprachentwicklung”, blz. 144-146, maken deze stadiën de „Vorstadien” en „Erste Epoche” daarvan uit, die samen ongeveer de eerste achttien maanden van het kinderleven omvatten. Dit schema ook bij *Clara und William Stern*. blz. 149, 150.

³⁶⁾ *Clara und William Stern*. blz. 18.

³⁷⁾ *Stern*. blz. 65, 66.

³⁸⁾ *ibid.* blz. 87.

³⁹⁾ *ibid.* blz. 124, 125. We komen op dit punt nog terug.

zijn verbonden met enkel waargenomen en zelf voortgebrachte geluiden, en dit alles, en veel meer, is verenigd in onderling weer verbonden gehelen. Doch, door dit alles heen en in elke structuur telkens weer opnieuw, wordt nu juist de taalklank ingebouwd als een soort index voor het handelingsdoel, dat de volwassen mens op deze wijze het kind aankondigt, een index ook van het handelingsdoel, door het kind tegenover zijn medemens gebruikt. Het verschijnsel der taalklank is een constante die in talloze verbanden optreedt, de constante die dan ook de eigenschappen deelt van al de situaties die als geheel werden ervaren; de taalklank is belast met alle ervaringen die de mens maakt. Het contact dat zich in de klanken constitueert, vertoont al van den aanvang af evenveel aspecten als er kenmerkende ervaringsverschillen zijn in het leven van het individu. Hoe men deze ook noemen wil, „Entladung, Ausdruck, Kundgabe, Selbstdarstellung“, verder differentiërend: verlangen, afkeer en al de verschillende vormen van streving, affect, gevoelen en primitief kinderlik „begrijpen“ meer, zij zijn aan te wijzen in het klank-gedrag van het kind, zij staan te lezen in de taal-tabellen der kinderlike „Sprachgeschichten“, waarvan wij in *van Ginnekens nederlandsche Keesje* een oorspronkelijk voorbeeld bezitten. De studie der taal als communicatiemiddel voert op al deze wegen, en, de linguïstiek heeft ze betreden. En het resultaat? „A definition of language that is so extended as to cover every type of inference becomes utterly meaningless“, zegt Sapir. (blz. 3-4.)

»Symbolbewusstsein«? Het taalklank-gebruik vertoont stilaan aspecten die steeds meer gelijken op het gebruik der volwassenen. En, de volwassene gebruikt zijn taal, wetend daarmee een bepaalde bedoeling te kunnen realiseren. Dit weten noemen de *Sterns* „Symbolbewusstsein“. Is het, op welke wijze dan ook, in het kind ontstaan, dan verandert heel het kinderlik gedrag, en het feit dier verandering is zo opvallend, dat ook *Markey* b.v. er geen ogenblik aan twijfelt. De *Sterns* zien dat „weten“ als de specifieke taal-karakteristiek. Het ligt geen ogenblik in onze bedoeling het „Symbolbewusstsein“ te ontkennen, doch wel vragen we ons af: wat is het specifiek nieuwe verschijnsel dat ons het bestaan van een Symbolbewusstsein garandeert? En we antwoorden: het naam-vragen.

Of het nu *Hilde Stern* is of *Günter* of *Eva, Inge Bühler*, of van *Ginnekens Keesje* en al de vele andere kleinen meer, wier taalgedrag werd bestudeerd, altijd is er in die levens een moment aan te wijzen waarop het wezentje in zijn handelingen toont dat het innig contact, dat hem met allen die tot hem spraken, lachten en zongen verbond, is ver-

anderd, een ogenblik waarop geheel zijn gedrag en zijn voorlopige „spreken“ een verandering ondergaat die wezenlijk is: „Dieser Augenblick ist als der entscheidende in der Menschwerdung öfters bezeichnet worden“. 40) Men zegt helaas: „het kind ontdekt dat een ding een naam heeft.“

Clara en William Stern onderscheiden aan de spreekontwikkeling drie tendensen. De eerste is de zuiver „expressieve“, die zich uit in allerlei „Triebhandlungen“, bewegingen en klank-uitingen: „Ihrem Begriffe nach ist eine solche Triebhandlung... nicht bestimmt durch, und nicht gerichtet auf Personen oder Gegenständen ausserhalb des sich Äussernden, sondern sie besteht im blossen Hinausprojizieren des Dranges in den körperlichen Akt.“ (blz. 125) 41) De tweede tendens noemen zij de „sociale“. De „Kontaktdrang“ richt zich op „mensen“ in het zo straks genoemde „Hin und her von lautlichen Äusserungen“. (zie boven blz. 28)

De twee zo juist genoemde tendensen zijn niet specifiek menselijk. Bij hoger georganiseerde dieren veroorzaken zij niet alleen „rudimentäre Lautsprachleistungen“, doch zelfs zijn zij hier in veel zuiverder vorm te observeren dan bij het kind meest het geval is. De derde tendens is de „intentionale“: „Diese fehlt den untermenschlichen Lautäusserungen völlig.“ 42) Door deze tendens begint het kind dat met taalklanken iets bedoeld wordt, dat dingen namen hebben. „Nun erfährt aber das kindliche Sprechen noch innerhalb der Zeit, in welcher der Einwortsatz alléin herrscht, eine eingreifende Umgestaltung, durch welche der Sprechling aus der unbewussten Gelegenheitssprache zu eigentlich menschlichen, systematischen und bewussten Sprachleistungen übergeht.“ 43)

40) *Charlotte Bühler*. blz. 74 vgl. de hele paragraaf „Sprache und soziales Kontakt“ blz. 73 vlg.

Delacroix formuleert, samenvattend, als volgt: „Il y a une heure et un moment où une acquisition devient possible. Le langage est un test de niveau. L'établissement de la fonction verbale suppose un certain degré d'intelligence. On s'en aperçoit à la transformation qui s'opère dans toute la conduite de l'enfant alors qu'il commence à parler. Les observations de Boutan et d'autres psychologues qui ont comparé les enfants à l'âge de la parole avec d'autres avant l'âge de la parole, et les uns et les autres avec des anthropoïdes, ont bien montré que la technique de l'enfant se simplifie, se systématise, s'intellectualise au moment de l'apparition du langage. Le langage est ici effet et cause. Inversement, nous verrons en étudiant l'aphasie quel déficit conditionne sa disparition et quel déficit sa disparition entraîne.“ (blz. 282)

41) Het hier ontwikkelde begrip „Triebhandlung“ lijkt onhoudbaar. We komen er in de paragraaf „Het woord als handelingsmiddel“ uitvoerig op terug.

42) *Clara und William Stern*. blz. 126.

43) *Clara und William Stern*: „Wir stehen hier also an derjenigen Stelle der Entwicklung, an der das dritte Grundmotiv alles Sprechens, das intentionale, sich durchsetzt und damit die Sprache ins spezifisch Menschliche erhebt; denn

Een oncritiese beschouwing is geneigd deze verandering al bij het begin van alle spreken aan te nemen. Dat hoeft zo niet te zijn. Het ontstaan „des Symbolbewusstseins und des Symbolverlangens“ valt niet noodzakelijk samen met het eerste waarneembare doelmatige gebruik van taal-klanken. „Das Kind braucht nicht nur die Worte als Symbole, sondern merkt, dass die Worte Symbole sind, und ist unausgesetzt auf der Suche nach ihnen.“ In de keuze der uitdrukking „als Symbole“ is de formulering niet erg gelukkig, doch de bedoeling der *Sterns* is duidelijk: het frappante is niet, dat het kind woorden „als Symbole“ d.w.z. als op een of andere wijze met de dingen verbonden, gebruikt, doch dat het merkt, dat de woorden met de dingen verbonden zijn. Het eerste kan een papegaai ook leren, en tot voor kort achtte men het zelfs uitgesloten, uit een studie der kindwoorden van de eerste spreek-maanden, onder het opzicht van gebruik essentiële verschillen in het totaal-gedrag van kind en papegaai aan te wijzen.⁴⁴⁾ Ook de papegaai kan „koekkie“ leren zeggen en in verband met z'n verlangens juist gebruiken, doch het werd nog niet geconstateerd dat Lorre ooit vroeg naar het naam-verschil tussen sprits en krakelingen. En dit vragen is het kenmerkende en irreductibele phenomeen dat het taalgedrag van het kind, lang voor het kan zeggen wat er in hem omgaat, vertoont. Het is de uiting van de eenvoudigste vorm van het verschijnsel dat elk volwassen mens in zichzelf kent: met een klankencomplex wordt vaak „iets“ aangeduid.⁴⁵⁾ Het is de „Nenn-

die beiden anderen Motive, die in der vorangehenden Phase das kindliche Sprechen veranlassten, das expressive und das soziale, sind auch bei tierischen Lautäusserungen wirksam. Benennen, Bezeichnen, Darstellen aber ist dem Tiere absolut versagt.“ (blz. 190, 191)

⁴⁴⁾ Vgl. hier boven de paragraaf „Symbol“ als engram. blz. 65-66.

Delacroix (Journal) leert dat het kind de taal-klanken niet waarneemt zoals het andere geluiden waarneemt, 'n dier-geluid b.v. of 'n fluit; de intentionaliteit bepaalt de aard der waarnemingen. (blz. 11)

⁴⁵⁾ De ontdekking zelf onttrekt zich aan alle waarneming. *Stenzel* schrijft terecht: „Freilich sehen wir Sprache im Kinde „entstehen“; es spricht „bereits einiges“, es lernt hinzu. Aber zunächst besteht der grundsätzliche Unterschied, dass das Kind in eine bestehende Sprachgemeinschaft hineinwächst und zuerst durch Nachahmung eines Stückes der fertigen Sprache anderer sich bemächtigen kann. Aber der Unterschied zwischen dem „Nachplappern“, d.h. der Fähigkeit zur physischen Artikulation und dem eigentlichen Sprechen aus eigenen Ausdrucks- und Bedeutungsintentionen ist einerseits wesensmäßig unüberbrückbar, andererseits ist der Zeitpunkt des Überganges nicht beobachtbar: (curs. v. d. schr.) auch das Kind hat sprechen gelernt, sobald es spricht; so gewiss es ist, dass wir bis an unser Lebensende nicht aufhören Neues im Sprechen zu lernen, so gewiss ist mit dem Artikulieren aus eigenem Meinen heraus die wesentlichste Phase der geistigen Entwicklung des Kindes schon vollzogen.“

funktion" van Karl Bühler.⁴⁶⁾ Noch expressieve, noch sociale tendens verklaren dit verschijnsel; het berust op een irreductibele bewustzijns-functie die Bühler „Darstellung" noemt.⁴⁷⁾ En, „Darstellungsmittel" heten „tekens", „symbolen".

Taal-gedrag of verstand? Omtrent het feit dat we in taal met een teken-verschijnsel te doen hebben, bestaat momenteel geen twijfel. Toch wordt het „Symbolbewusstsein" en de betekenis van het naam-vragen als bewijs daarvoor, ontkend. Delacroix b.v. negeert volstrekt niet het wezenlike verschil tussen de eigenlike taal-periode en wat daaraan voorafgaat, en niet minder dan de Bùhlers of Sterns is hij er van overtuigd, dat in de taal integendeel een verschijnsel optreedt, dat op geen mechanisme, welk dan ook, is terug te voeren: „Il est possible que l'enfant réagisse d'abord mécaniquement, animalement aux signes sonores. Il est impossible de maintenir l'hypothèse, quand on le voit comprendre vraiment le langage;" (blz. 299) maar, Wallon citerend, weigert hij het verschijnsel dat de Sterns „Symbolbewusstsein" noemen, te aanvaarden (blz. 302).

Voor hem worden het „bestaan" en „le caractère propre du langage" door twee feiten bewezen: „l'immense élargissement du symbolisme, capable de figurer tout l'univers mental et non plus seulement quelques objets privilégiés et qui déclenchent des réactions d'intérêt; la structure morphologique des éléments verbaux, l'intervention des morphèmes, capables de figurer les relations logiques qui sont les lois et le plan de cet univers mental, sans qui il est amorphe et inexistant." (blz. 299, 300) Is deze totale veralgemening van het teken-gebruik en de morfologiese structurering aan de kindertaal te constateren geweest, dan is de overgang van het „signaal-stadium" naar het taal-stadium voltrokken.⁴⁸⁾

De ontkenning van het „Symbolbewusstsein" doet wel een weinig vreemd aan, als we op blz. 301 lezen: „Les mots dépassent donc le

(blz. 21) De ontdekking onttrekt zich niet per se aan de ervaring überhaupt. Vgl. hiervoor de onderzoeken van Ach, die in de paragraaf „Woord-gebruik, woord-beschouwing en woord-making" ter sprake komen (blz. 142-143).

⁴⁶⁾ Bühler. Geistige Entwicklung. blz. 223.

⁴⁷⁾ Karl Bühler. Satz. blz. 3, 4.

⁴⁸⁾ Delacroix: „Ici apparaît donc le caractère propre du langage. Le mot n'est pas seulement signal sonore, capable de déclencher des réactions affectives ou motrices; il est instrument de pensée, capable de déclencher des réactions intellectuelles, permettant de grouper une famille de choses sous une unité de caractères, sous un point de vue unique, sous une même vue de l'esprit; il est une méthode pour former des idées; il engage des concepts, schèmes opératoires de découpage et de combinaison du monde des perceptions." (blz. 300)

stade des signaux sonores et par le concept qu'ils engagent (curs. v. d. schrijver), et par le caractère indéfini du système de signes qu'ils constituent, et par les lois mêmes du système de ces signes." De nieuwe, hier terecht op de eerste plaats genoemde, eigenschap, waardoor klanken van „signal sonore” „taal” worden, de intentionaliteit, is niets anders dan wat de *Sterns* met de term „Symbolbewusstsein” bedoelen. Alleen vatten zij, volkomen aansluitend bij de feiten, in deze benaming ook reeds de aanschouwelijkheid, die in de term „symbool” ligt, aanstonds in hun eerste verantwoording van „taal”.

Het verschil tussen de duitse en de franse opvatting is terug te voeren op een onderscheid in wetenschappelijke methode: waaraan zal men de aanwezigheid van een nieuw ervarings-moment in de psyche van het jonge kind meten: aan een criterium ontleend aan andere ervarings-momenten waaronder het nieuwe verschijnsel gezegd wordt te ressorteren, of aan de aspecten van dit, al of niet nieuwe, ervaringsmoment zelf? Voor *Delacroix* staat het, zoals voor de duitse psychologen even goed, van den aanvang vast, dat de taal ook functioneert als denk-middel. Wanneer *Delacroix* nu verschijnselen constateert die ook het denken der volwassenden karakteriseren, dan is voor hem de taal aanwezig. Wel waarschuwt hij er voor, in de oudere stadia geen jongere functies te interpreteren, en hij doet dit ook niet, doch hij systematiseert en argumenteert prakties vanuit een begrip van „notion”, van „une forme élémentaire de jugement”, ook al verklaart hij uitdrukkelijk dat we deze begrippen voor 't kind wel als zeer vaag hebben te interpreteren. Voor hem is de vraag: „où commence l'intelligence?” (blz. 299). Doch dit is niet de juiste vraag voor een taalkundige. Het is volkomen juist, van de taal te zeggen: „Elle n'est rien sans la pensée” (blz. 301), maar het is methodies minder juist de constatering van het feit of we met „taal” te maken hebben, afhankelijk te stellen van de vraag: is hier verstand, want deze laatste „est très difficile à trancher chez l'enfant” (blz. 299). Zij veronderstelt dat we ons eerst een idee over kinderlike intelligentie hebben gevormd. Dit idee moet dan worden toegepast op bepaalde klank-gedragingen van het kind. Maar van deze geldt weer, dat zij in de vroegere stadia van kinderlike ontwikkeling zich niet onderscheiden van andere doelmatige handelingen, en dat zij in de latere stadia een systematiek vertonen, waarvan door het extreem behaviourisme wordt verklaard, dat deze enkel iets eigens lijkt, omdat de structuur er van zo ingewikkeld is. Wanneer wij de factoren dier structurering maar konden vervolgen tot op de factoren die in de aanvangsperiode werkzaam zijn, zou zich hun volkomen soortgelijkheid duidelijk genoeg openbaren. Wij zagen dat de behaviouristische methode

van taal-onderzoek halt hield, wanneer de verschijnselen te „ingewikkeld” werden. *Delacroix* daarentegen wil bij een zekere graad van ingewikkeldheid het taal-karakter juist aantonen. Dit is methodies een cirkelgang, want het is een feit dat ook *Delacroix* de intelligentie van de periode waarin het kinderlik „spreken” verstandswerking vertoont, allereerst en voornamelijk weer aan de „taal” demonstreert.⁴⁹⁾

Naam-vragen en eerste taal-act. Het lijkt methodies juist de feiten te nemen zoals ze zijn, en niet de vraag te stellen: is hier verstand, doch wel: is dit feit op dezelfde wijze te verklaren als de voorafgaande feiten. Is dat niet het geval, dan kan daar ongetwijfeld uit volgen dat er „verstand” moet geweest zijn, doch deze conclusie is taalkundig niet primair.⁵⁰⁾ *Bühler* en *Stern* trachten dit te doen en „veronderstellen” hieromtrent niets, *Delacroix* „veronderstelt” alles. Het is daarom ook dat hij *Wallon's* kritiek als afdoende beschouwt om *Stern* te weerleggen (blz. 302). *Wallon* argumenteert: dat het kind de namen vraagt van alle voorwerpen waarmee het in contact komt, bewijst niet dat het feit der herkenning van „namen” buiten de telkens wisselende situaties al verkregen heeft „sa pleine indépendance et son individualité totale”. „Lorsque l'enfant d'un an et six mois se fait dire le nom de chaque objet, il met à l'épreuve une connexion nouvellement découverte, mais rien n'indique qu'il ne fasse encore de l'un le simple attribut de l'autre. Seule la généralisation systématique de la question témoigne alors qu'il s'agit non d'une notion accidentelle et passive, mais d'une tendance préludant à la fonction qui assignera à toute réalité un substitut symbolique.”

⁴⁹⁾ *Charlotte Bühler* deed niets anders dan de algemeen gangbare methode van onderzoek beschrijven, toen zij formuleerde: „Demnach ist das gesprochene Wort von der zweiten Phase an dasjenige Produkt, an dem wir fortan in erster Linie abzunehmen haben, welche Stufe die Bewusstseinswelt des Kindes in der Erfassung seelischer Vorgänge, stofflicher und geistiger Bezüge erreicht hat.” (blz. 124)

⁵⁰⁾ *Cassirer's* gehele belangstelling is op deze laatste vraag gericht. Het zou onder dit opzicht een doorlopend critiese beschouwing moeten worden als wij zijn sententies uitvoerig behandelden. Het artikel „Die Sprache und der Aufbau der Gegenstandswelt” (Bericht XII blz. 134 vlg.) en de uitwerking daarvan in „Le langage et la construction du monde des objets” in het reeds meermaals geciteerde nummer van de „Journal de psychologie” (blz. 18 vlg.) hebben geen ander doel dan de verhouding taal en denken te verhelderen. Wat zij aan bevestigingen opleveren is merendeels winst voor de wetenschap, wat zij ontkennen is volstrekt niet allemaal verwerpelijk. De beschouwingen van *K. Goldstein*: *L'analyse de l'aphasie et l'étude de l'essence du langage* (blz. 432 vlg. in hetzelfde nummer van de *Journal*) zijn, wat betreft hun theorieën, een echo van *Cassirer*. Het artikel zelf is een zeer uitgebreide lezing van een artikel in het genoemde „Bericht”: *Die Pathologischen Tatsachen in ihrer Bedeutung für das Problem der Sprache*. (blz. 145 vlg.)

Door de uitdrukking dat het kind ontdekt „dass jedes Ding einen Namen hat”, gaf de duitse psychologie tot deze kritiek aanleiding. Inderdaad, dat volgt uit het namen vragen niet. Van het begrip „jedes Ding” vertoont het kind in die periode nog geen spoor. Het feit laat, zo lang wij de traditionele beschrijving der eerste taal-verschijnselen niet — zoals in de volgende paragrafen zal gebeuren — completeren, de volgende conclusies toe: Het kind heeft de betrekking ontdekt tussen een bepaald „klanken”-complex⁵¹⁾ en een bepaald ding, en deze ontdekking vastgelegd in een bepaalde eenheid. Deze betrekking was in de ervaring reeds talloze malen gegeven, doch haar bestaan wordt nu ontdekt. De aard van die betrekking kan hem volkomen ontgaan. Het deel „Symbol-” mag in de term „Symbolbewusstsein” dan ook niet reduplicatief worden opgevat. Alles wijst er op, dat het kind de naam als behorend bij het ding, als 'n eigenschap daarvan, beschouwt. Dit feit is zovele malen bij kinderen en primitieven aangewezen, dat het geen nadere bevestiging behoeft. Doch, het feit dat deze betrekking, niet als symbol, doch wel als feit ener betrekking van bepaalde „klanken” tot een bepaald ding moet zijn gesteld, is een noodzakelijk postulaat om het vragen te verklaren.

Het kind immers vraagt telkens naar de naam van dezelfde dingen even goed als naar de naam van verschillende dingen.⁵²⁾ Daarvoor is het nodig dat het, op welke simpele wijze dan ook, heeft begrepen dat bepaalde „klanken” bij een bepaald ding horen: „Il les comprend en comprenant leur liaison avec un objet ou une situation qui s'insère dans sa vie.”⁵³⁾ Het is mogelijk — en de beschikbare gegevens laten dit zelfs vermoeden — dat het kind uiterst verwonderd is dat bij elk ding, waar het mee te maken krijgt, „klanken” horen, maar het moet op een of andere wijze, de eenheid der betrekking tussen „klanken” en 'n ding in een bepaald geval hebben ervaren, om naar de saamhorigheid der leden: deze „klanken”, dit ding, te kunnen vragen. Want: om deze vraag te kunnen stellen, is het nodig dat het kind de eenheid der leden heeft vergeleken met de onderscheiden leden zelf, en deze eenheid twijfelend als „mogelijk” heeft ervaren. Het constitueren, het

⁵¹⁾ We zetten „klanken” tussen haakjes, omdat we verderop zullen aantonen dat het gebruik van deze term in dit verband berust op onvolledigheden in de analyse der verschijnselen van de kindertaal. Ondertussen vergemakkelikt deze vereenvoudiging het begrip van het feit der symbolisering, waarvan een volledige analyse onder het hoofd „Taal als handeling” zal volgen.

⁵²⁾ van Ginneken, Ontdekkingen blz. 28 vlg. Id. Kleuterroman blz. 35.

Clara und William Stern. blz. 89.

⁵³⁾ Delacroix, blz. 301.

„Setzen” van deze eenheid, de act der „Zuordnung”, volgens *Bühler*, wordt door *Delacroix* terecht „le phénomène fondamental du langage” genoemd. Deze „Zuordnung” derhalve is, hoe dan ook, een synthese; zij veronderstelt een eenheid-gevende act⁵⁴⁾ en zij is analytisch terzelfder tijd: zij poneert twee leden van een eenheid. De eenheid-gevende act is de act der woord-making, 'n symbolisatie-act, en de eenheid zelf die in deze act wordt gesticht, zij is het woord.⁵⁵⁾ Dit woord kan in de ervaring niet geponeerd worden zonder dat daar reeds onderscheidingen bestonden: er moeten „klank”- en ding-waarnemingen geweest zijn, minstens als lid van grotere waarnemings-komplexen; er waren zonder twijfel associaties ontstaan tussen de ervaringsmomenten die nu in één nieuw geheel worden samengevat, en daardoor tevens op een nieuwe wijze onderscheiden, doch op de wijze van een „bouwen” dat tevens „breken” is, wordt niet enkel een „band” gelegd, doch een eenheid geschapen, die van een andere orde is dan de oorspronkelijke omvattender ervarings-eenheid waaruit het woord „gebroken” wordt.⁵⁶⁾

Goldstein onderscheidt niet de relatief vrije gebruiks-synthese

⁵⁴⁾ „Schon der Sprachbegriff, schon die primäre Funktion der „Benennung” ist nicht möglich, ohne dass ein „Eines im Vielen erfasst” und mit dem geistigen Blick fixiert wird. Eine Mannigfaltigkeit wahrgenommener oder angeschauter Inhalte wird unter einem bestimmten „Gesichtspunkt” gerückt und Kraft desselben zu einer Einheit zusammen gesehen.” (*Cassirer* III blz. 390)

⁵⁵⁾ *Von Humboldt*, geciteerd bij *Stenzel* (blz. 15), schrijft: „So natürlich die Annahme allmählicher Ausbildung der Sprachen ist, so konnte die Erfindung nur in einem Schlage geschehen (curs. v. d. schr.). Der Mensch ist nur Mensch durch Sprache; um aber die Sprache zu erfinden, musste er schon Mensch sein. So wie man wähnt, dass dies allmählich und stufenweise, gleichsam umzuechig, geschehen, durch einen Theil mehr erfundener Sprache der Mensch mehr Mensch werden, und durch diese Steigerung wieder mehr Sprache erfinden könne, verkennt man die Untrennbarkeit des menschlichen Bewusstseins, und der menschlichen Sprache, und die Natur der Verstandeshandlung, welche zum Begreifen eines einzigen Wortes erfordert wird, aber hernach hinreicht, die ganze Sprache zu fassen.” (*Werke*, Acad. Ausgabe, S. 14) *Stenzel*, die dit „Urphänomen” (blz. 37), dat *v. Humboldt* onder „Erfindung” bedoelt en dat wij als woord-making verklaren, wel anders wil uitleggen dan wij, meent niettemin, ondanks de „geheime Schwierigkeiten des Zusammenhangens” die hem de „betekenis” biedt: „Aber als der einfachste, von dieser Schwierigkeit relativ freie Grundvorgang darf in der Tat, wie Herder in seiner Abhandlung „Vom Ursprung der Sprache” es so schön beschreibt, die Zuordnung eines bestimmten Lautbildes zu einem bestimmten Gegenstand aufgefasst werden.” (blz. 33)

⁵⁶⁾ Tot mijn grote spijt was het mij niet meer mogelijk de publicatie van *Mevrouw Dr. A. Nanninga-Boon*. Het Denken van het doofstomme kind. Groningen 1934, te bestuderen. Voor zover ik uit een recensie vluchtig kan oordelen, schijnt de schrijfster, in de notie van het belevingscomplex waaruit en waarin het woord gebroken wordt, het boven geschrevene op haar wijze te hebben bevestigd.

der woorden in een meerwoorden-geheel van de woord-synthese, maar toch is ook zijn mening niet waardeloos, als hij constateert: „Ce qui est sûr, c'est que le concept du mot, comme le concept en général, se fonde sur des représentations, mais n'est pas un lien entre des représentations; il représente une donnée spécifiquement différente, un point de vue déterminé en face du vécu quel qu'il soit, une certaine attitude de langage que nous adoptons en présence d'un mot, d'une phrase, etc., attitude qui est toujours la même qu'il s'agisse de mots entendus, dits ou évoqués de façon sensorielle ou motrice. Cette expérience interne centrale, spécifiquement verbale, grâce à laquelle le son entendu, prononcé, lu ou écrit devient un fait de langage, l'attitude verbale commune que nous adoptons à cette occasion, voilà ce qu'il nous faut serrer de près.” (blz. 459)

Naam-vragen en generaliseren. Het naam-vragen bewijst dat de symbolisatie-act een denk-act is. Het bewijst dit, omdat het een stellen van toepasselijkheid is, een generalisatie. *Cassirer* is niet zonder reden zo krachtig in zijn appreciaties van het vraag-verschijnsel.⁵⁷⁾ Het poneren van deze woord-eenheid is hetzelfde als „generaliseren”. Want in deze eenheid is op hetzelfde ogenblik niet alleen — wat een eerste wijze van generaliseren is — de mogelijkheid van herhaald gebruik van deze eenheid mede „gesetzt”,⁵⁸⁾ — immers naar de werkelijkheid van deze mogelijkheid vraagt het kind, dat op 'n stoel wijst en „ditte toel?” zegt — doch ook de mogelijkheid van gebruik in verschillende situaties ligt er in opgesloten: als de stoel met „toel” een eenheid vormt, dan kan elke stoel voor *Keesje* een „toel” zijn, zo lang in een hernieuwde ervaring het moment stoel voor hem maar overeenkomst blijft vertonen met „stoel”- uit de „stoel-toel”-ervaring. Dit was a priori te verwachten, doch de feiten zijn deze conclusie al lang vóór geweest: het kind gebruikt nu inderdaad z'n „toel” voor alles wat stoel is of er ook maar op lijkt.⁵⁹⁾

⁵⁷⁾ „Dans la construction de la conscience humaine, il n'y a peut-être pas de pas plus grand et plus important que celui qui mène de l'expression vocale sous forme de cri ou de toute autre interjection émotionnelle, à l'expression sous forme de *question*. Car c'est là que la contrainte de la pure nécessité physique est d'abord brisée et que le fondement de la liberté spirituelle est posé. Dans la question s'exprime pour la première fois une curiosité dirigée non vers la possession d'un objet, mais vers l'acquisition d'une connaissance. Elle est le début de toute vraie et pure „curiosité intellectuelle.” (Journal blz. 35)

⁵⁸⁾ Van deze „Urakt” zegt *Stenzel*, dat hij op „dauernde Wiederholung angelegt ist.” (blz. 46)

⁵⁹⁾ Ook hierin ligt weer een vorm van generalisatie. Vgl. *Rombouts* blz. 47 vlg.

Het is volstrekt niet nodig, dat *Keesje* de naam *toel* als symbool kent in de betekenis die de volwassene aan dat begrip weet te moeten hechten, doch het is meer dan voldoende dat hij weet, dat *toel* en *stoel* zo bij elkaar horen, dat je *toel* zegt als je de stoel ziet of aan de stoel denkt of de stoel wil hebben. En dat hij dat „weet”, en nog veel meer, nl. dat „klanken” ook nog wel eens bij andere dingen zouden kunnen horen dan bij zijn „stoel”, blijkt tenslotte duidelijk uit *Keesjes* vragen naar nieuwe dingen.

In het „Setzen” der eenheid die de betrekking: deze „klanken” horen bij dat ding omvat, blijkt niet enkel de mogelijkheid van gebruik in verschillende situaties te liggen, doch het kind poneert hierin ook de mogelijkheid van het bestaan van andere „namen”. Zonder dit zou het tot geen enkele vraag kunnen zijn gekomen over dingen waarvan het de naam nooit te voren hoorde. En, deze vragen worden gesteld.⁶⁰⁾ Vragen naar nieuwe namen is vragen naar 'n eigenschap van dingen, waarvan het de naam te voren nog niet met het ding in één ervarings-eenheid had samengevat. Immers die vragen luiden, terugvertaald in onze woorden: horen bij dit ding „klanken”? en niet: „horen deze klanken bij dit ding”; immers: het kind kent de betreffende klanken juist niet. Doch hieruit volgt, dat het kind, om deze vraag te kunnen stellen, ook het moment „klanken” moet hebben gegeneraliseerd, dat het m.a.w. de gedachte „klanken” heeft, d.w.z. „klanken” gelezen tussen aanhalingstekens: wij hebben daarover nog zo een en ander te zeggen! Ook al was de formule: het kind ontdekt dat elk ding een naam heeft, niet erg gelukkig, zij heeft toch wel, ook voor de kindermoraliteit, een zeer duidelijke betekenis: zij geeft aan dat zich bij het kind, op welk een primitieve en ongedifferentieerde wijze dan ook, het verschijnsel „naam” = „klanken” die bij een bepaald ding horen, heeft gegeneraliseerd. *Van Ginneken* heeft in de *Kleuterroman* (blz. 41) en in zijn weinig genoemd, doch belangrijk samenvattende boekje: *De ontdekkingen van den kleuter* (blz. 31), dit probleem reeds gesteld, doch het onder de begrippen „algemeen denkbeeld” en „gedachte” enigszins anders verantwoord.

Het is mogelijk dat deze laatste generalisering van het naam-verschijnsel een verdere trap van ontwikkeling is dan het eerste naamherkennen, en niet reeds onmiddellijk hierin ligt opgesloten, doch het onderzoek over deze verschijnselen is nog te weinig gevorderd om over het „wanneer” dezer verschijnselen met zekerheid iets te zeggen. Pas op 't moment, dat het kind een nieuwe naam vraagt, is het bestaan

⁶⁰⁾ *Clara und William Stern*, blz. 192.

dezer generalisering, waarin zich de gedachte „klanken” openbaart, aan geen twijfel onderhevig. ^{60*})

Naam-vragen als criterium. Tot het taalkundige oer-phenomeen der „Setzung” ener eenheid tussen „klank” en ding, die „Zuordnung” is, wordt in de eerste jaren van het kinderleven met zekerheid uit het naam-vragen besloten. De observaties der behaviouristische psychologie, zoals die van *Markey*, maken deze restrictie noodzakelijk. In het verschijnsel der „metalalie” hadden trouwens ook de *Sterns* (blz. 135) al op een bron van overhaaste conclusies over het bestaan van taal-verschijnselen gewezen. Zoals wij zagen, wordt de taal-klank ingebouwd in nagenoeg alle handelingsgehele van het jonge kind, en laat dus ook de reproductie, bij vernieuwing der oorspronkelijke situatie, een „mechaniese” verklaring toe. Echter, de verandering van het kinderlik taal-gedrag die in de, eenmaal zuiver geconstateerde, vraag-handeling zich uit, is op die mechaniek niet terug te voeren.

Er wordt soms getwijfeld aan de algemeenheid van het verschijnsel der vraag-periode. ⁶¹⁾ De *Sterns* menen, dat hier sprake moet zijn van onvolledigheid in 't onderzoek (blz. 192). Dit laatste is zeer waarschijnlijk, maar het is van geen belang. De „vraag” is alleen een afdoend criterium, niet een noodzakelijke voorwaarde voor het bestaan van taal-inzicht of taal-uiting. *Delacroix* heeft — dit is uit het voorafgaande duidelijk — volkomen gelijk, wanneer hij meent dat „begrijpen” noodzakelijk aan het spreken voorafgaat. Als het kind gaat vragen, heeft het taal „begrepen”. ⁶²⁾ „La compréhension est le phénomène fondamental du langage.” (blz. 289) 't Is maar de vraag wat er „begrepen” is, en daarover zijn we voorlopig nog niet veel wijzer geworden. De namen-vraag is overigens niet het enige criterium. Zij is alleen in het totaal-gedrag van het jonge kind zeker een criterium dat in bepaalde omstandigheden volkomen duidelijk, vrijwel zeker altijd is te constateren, en waarschijnlijk, in de eerste 24 maanden, het enig geheel betrouwbare criterium uitmaakt. ⁶³⁾

Wat weet nu tenslotte, volgens het voorafgaande, het vragend kind

^{60*)} Vgl. voor het generalisatie-verschijnsel nog *Clara und William Stern* blz. 236 vlg.

⁶¹⁾ *Delacroix* blz. 302.

⁶²⁾ Interessant is het *Hilde's* meerledige naam-vragen te vergelijken met de eenledige van *Günther*. De *Sterns* noteerden in de periode 1:6, 1:8 bij het meisje alleen meerledige, bij de jongen alleen eenledige (blz. 30 en blz. 89).

⁶³⁾ Na verschillende twijfels over het taal-karakter van zinnen en woorden in het eerste kinderlike taalklanken-gebruik, besluit ook *Markey*: „Also the child's behaviour in asking names shows that symbolic integration is quite well started in its beginning.” (blz. 68)

van een „symbool”? Dat het bepaalde „klanken” gebruikt en gebruiken kan om er een bepaald ding, dat het herkent, mee aan te duiden, hetzij omdat het dat ding hebben wil of kwijt wil zijn, het graag heeft of met afkeer ervaart, hetzij dat het iemand iets over het ding zelf wil vertellen; en: dat „klanken” bij meerdere dingen kunnen horen. Dit „symbool”, deze gekende eenheid van „klank” en ding, dat „teken”, dit „woord” is inderdaad het grondphenomeen waarin zich de taal constitueert. Het communicatie-middel „taal”, in het woord geschapen, „fungeert” nog op vele wijzen, en deze „functies”, waarvan wij de verschijnselen tot in het vroegste contact tussen kind en sprekende mens kunnen vervolgen, blijven haar eigen tot in haar meest volmaakte vormen. Ja, de taal is zó volmaakt, omdat zij méér is dan „Darstellungsmittel”, maar toch: „was zur Sprache notwendig gehört und was nicht,” openbaart zich enkel in, en in tegenstelling met haar „Darstellungsfunktion”. Of we nu *toel* uit 'n meerledige vraag „*ditte toel?*” nemen, of *ditte, milch* of *pappa* (*Clara und William Stern*, blz. 30) uit de meerledige mededeling, of *apfe* appel (vgl. id. blz. 27 en blz. 44) uit „*apfe wo?*” of *wo*, of *Günthers* eenledige *das* (id. blz. 89), zij eisen een gelijkkluidende verklaring. En, al wat hier gezegd is, geldt van onverschillig welk woord, dat we ooit in een zin, met andere woorden samen of op z'n eentje, „gebruiken”. Wij bewezen dat wij dit „woord” tot stand brengen, „maken”, door aan bepaalde ervaringsmomenten een bepaalde eenheidgevende act te voltrekken, een bepaalde „*Setzung*”, die we „symbolisatie”, of „woord-making” noemen. Dit taal-teken, dit woord komt ongetwijfeld in een ken-act, in een denk-act zelfs, tot stand. Het vertegenwoordigt, ook voor de kinderlike gebruiker een, op de wijze der taal gevormd, ken-geheel dat hem iets anders doet kennen, het ding nl. of de zaak die hij met *toel* of *das* te lijf wil. Het heet terecht een „teken”, doch het „op de wijze der taal gevormd zijn” ligt in het voorafgaande nog maar zeer vaag uitgedrukt. Beschouwen we daarom de synthese nog wat nader.

Het woord als handelingsmiddel. Wat wij tot hertoe uiteengezet hebben, waren de conclusies die we uit de *g a n g b a r e* beschrijving van het kinderlik taal-gedrag konden trekken. Doch er is meer. Zoals we zagen: het kind „*setzt*” ten eerste een betrekking tussen deze bepaalde „klank” en dit bepaalde ding, ook, en misschien daarna, „*setzt*” het een betrekking tussen „klanken” en bepaalde dingen, later „*setzt*” het een betrekking tussen „klanken” en elk ding. Edoch, hiermee is het vormelijke taal-moment aan al deze „*Setzungen*” nog niet anders gegeven dan als „klank”. Het kind doet echter meer, reeds in de eerste „*Setzung*” van een taal-symbool.

Het is een gevaarlike abstractie, alleen van „klank” te spreken als lid van de betrekking waarin het kind een symbool poneert.^{63*}). Herinneren we ons de bladzijden hiervoor, dan weten we dat het niet alleen de „klank” is die het kind eenmaal als met een bepaald ding verbonden herkent en „setzt”, doch wel een handelingsgeheel dat gericht is op een bepaald doel en waarvan de klank slechts een moment uitmaakt, zij het ook dat dit moment in het handelingsgeheel als wat wij *index*, of *exponent*, noemden fungeert.⁶⁴) Het kind geeft in de spreekbewegingen, gevolgd door de, ook door hemzelf gehoorde, klank, uiting aan een streving naar een bepaald doel, een doel dat bestaan kan in een „ding” of „handeling” of beter misschien in een „te be-handelen ding”. Het streven dat zich in deze voel-bare, zichtbare en hoorbare handelingen uit, is gericht op een afsluitende handeling, waarin het bestreefde in bezit wordt genomen of afgeweerd, en deze uitwendige handeling wordt tenslotte, ook in het psychiese verloop der reacties, afgesloten in een „Erledigungsreaktion”, waarmee „der Antrieb erlöscht, weil seine Befriedigung eingetreten ist.” (*Grünbaum* blz. 165)

Het handelings-begrip waarvan hier wordt uitgegaan verschilt, wezenlijk van de, alleen subjectief bepaald geachte, „Triebhandlungen” waarvan de *Sterns* (blz. 112) spreken.

De nieuwere psychologie, doordat zij zich er toe zette telkens allereerst de „gehelen” van menselijk handelen te bestuderen en niet te beginnen bij de daaruit, hetzij alleen door de onderzoeker geanalyseerde, of door het handelend individu gedifferentieerde momenten, heeft het begrip der zelfstandige, aanvankelijk niet uitwendig gerichte, handelingen laten vallen. Immers het kind is geen moment zijns levens zonder contactstimuli, het is natuurnoodzakelijk altijd in een „Umwelt” geplaatst, en daardoor leeft het in de even noodzakelijke ban van doel-gericht en transitief handelen, van re-actie die van elk handelingscomplex deel uitmaakt. Als het in zichzelf nu nog de mogelijkheid heeft van herkenning van dit feit, is ook de grondslag voor de symbool-vorming gegeven: „Isoliert man das reine Bewegungsmoment, so entsteht eine unübersehbare Reihe von Problemen, welche alle in der Frage gipfeln: Wie kann der Bewegungsmechanismus nicht nur biologisch zweckmässig werden,

^{63*}) Vgl. *Cassirer* I, blz. 130.

⁶⁴) In zijn belangrijke opstel: *Sprache als Handlung* (Bericht XII blz. 164 vlg.) schrijft *A. A. Grünbaum* over dit onderwerp. In een overzicht wijst hij er op hoe *W. von Humboldt* ook dit reeds zag, en hij merkt dan omtrent de functie der klank bij 't spreken op: „Der hörbare Ton dabei ist gewissermassen nur sinnliche Stütze für die äussere Wahrnehmung.” (blz. 173)

sondern wie kann er auch in seiner höchsten Differenzierung in der Sprache zum Träger der symbolischen Darstellungsfunktion werden. Diese Problematik ist aber unlösbar, nur weil zu ihrem Ausgangspunkt etwas gemacht wird, was in der Wirklichkeit des Lebens gar nicht besteht, nämlich der intentionsfreie und sinnledige eigengesetzliche Bewegungsvorgang. Alle vitalen Bewegungen, auch die elementarsten und genetisch ursprünglichsten, sind im Ganzen des Systems „Organismus Umwelt“ mehr oder weniger gerichtet und gesteuert. Das will besagen, dass eine vitale Bewegung die Tendenz hat zu einem prägnanten eindeutigen Funktionieren innerhalb dieses gestalteten Systems, in welchem von seiten des Subjekts sich allmählich Bedürfnis, Antrieb, Intention und motorisches Moment herausdifferenzieren.“ (Grünbaum blz. 166, 167) En dan volgt de zeer belangrijke conclusie: „Dieses primäre Gerichtetsein der vitalen Bewegungen, durch welches aus der Totalität der Umwelt jedesmal ein anderer Sektor herausgehoben wird, ist das Prototyp aller Intentionalität.“ (blz. 167)

Grünbaum valt in het vervolg van zijn uiteenzetting niet in de fout, te menen, de herkenning van dit gericht-zijn uit „mechaniese“ oorzaken te kunnen verklaren, doch constateert alleen: „Dass ich überhaupt mit der Aussprache meiner Worte durch diese hindurch auf einen Sinn zielen kann, ist sachlich realisierbar und einsichtig verständlich, nur weil schon in natürlichen Reaktionen diese Art der Beziehung erfüllt ist.“ (blz. 170)

De taal wordt alleen communicatie-middel, omdat zij wordt geponeerd in 'n ervaring, die lid is van een samen-handelen van de woord-gebruiker en de woord-maker omtrent de te behandelen zaak. In zover het handelend individu zich een woord denkend schept, is dit denken met even absolute noodzakelijkheid een zich samen denken. Men hypostasiëre dit s.v.pl. niet en men neme de termen niet reduplicatief! Het individu denkt zich samen, niet de individuen, die bij een act van taal-making of taal-gebruiken betrokken zijn, denken samen alsof hun acten identiek waren, en evenmin onderscheidt de woord-maker zich bewust van de ander, z'n ik van 'n ander-ik; alleen in de orde der feiten is deze samenhandeling aanwezig; het is niet nodig dat zij als zodanig „gedacht“ wordt.

Welke taak vervult nu in het ervarings-geheel, waarvan 'n gebruikt woord deel uitmaakt, het handelings-complex dat wij spreken noemen; hoe is dit handelings-complex samengesteld, en van welke aard is het spreekmiddel, het woord, dat wij maakten?

In dit ervarings-geheel vervult het complex van ervaren spreekbewegingen en horend klanken-voortbrengen de functie van hulp-

middel, hulp-handeling hier, ⁶⁵⁾ tot het bereiken van het einddoel der bevrediging, en wel een hulphandeling, die uitwendige handelingen, gericht op 'n bepaald ding, vervangt. ^{65*)} Het kind, even goed als de volwassene, doet met z'n taal iets. De spreekhandeling ⁶⁶⁾ vervangt reeds in contact-ervaringen van vóór de periode waarin het deze bewust aanwendt, de handelingen waarmee het kind het verband tussen zichzelf en de personen of dingen tot stand brengt. Als *Hilde* „puppe!” gaat zeggen, krijgt ze de pop of de teddy-beer; ze hoeft er niet naar te grijpen, niet om te schreien. Al de eerste kinderwoorden, in zover ze niet zuiver als dressuur-reactie te verklaren zijn, zijn uitermate prakties, prakties voor het bevredigen van allerlei behoeften, van honger evengoed als van speeldrang. Het kind bezit in de spreekhandeling het middel om op hem gerichte handelingen van zijn omgeving te wekken en eigen handelingen mogelijk te maken.

Deze natuurnoodzakelijk op coöperatie berekende spreekhandeling als ondergeschikte eenheid, als lid van het woord-geheel, onderscheidt de woord-maker in zijn symbolisatie-act van de te behandelen zaak. Immers om nog eens in meer gangbare termen te spreken: hij verenigt de „klanken” met 'n ding, en onderscheidt ze beiden in deze vereniging. Hij poneert deze twee leden als onderscheidingen in de woord-eenheid, en alleen daarom is het zonder redenering mogelijk de spreekhandeling als 'n geheel — zij het ook 'n ondergeschikt moment dat zich toch van het andere mede-ondergeschikte moment der te behandelen zaak onderscheidt — te poneren en de momenten bewegen en horen te verenigen, omdat deze bewegingen zichzelf hoorbaar maken: er is m.a.w. een noodzakelijke associatie tussen beide momenten die de woord-maker in zijn „Setzung” tot de eenheid der spreek-handeling samenvat, en van de te

⁶⁵⁾ We noemen hier *spreekhandeling* het zo juist beschreven complex van „spreekbewegingen” en „horend klanken-voortbrengen”; *spraakhandeling* reserveren we voor taal-gebruik.

^{65*)} *De Laguna* ziet dit middel-karakter van de taal uitstekend, zoals zij ook de coöperatieve aard van het taal-teken volkomen recht deed: „A system of instinctive animal cries is adequate for the coördination of only an instinctively determined coöperative behavior. To coördinate the intelligent behavior involved in the use of tools, language is necessary. *Language is correlative to the tool.*” (blz. 49) Het vervangend aspect treedt echter in haar analyse terug.

⁶⁶⁾ *Prof. Dr. H. J. Pos* onderzoekt de aard van de taal als middel in zijn voordracht: *De Taal als symbolische Functie*, in *De Uitdrukkingswijze der Wetenschap*. Kennistheoretiese openbare voordrachten gehouden aan de Universiteit van Amsterdam gedurende de Kursus 1932-1933 door verschillende Hoogleraren. Groningen-Batavia.

behandelen-zaak onderscheidt.⁶⁷⁾

Dit alles was voor het kind werkelijkheid van elk uur, lang voordat het met vragen begon. De spreekhandeling als coöperatieve hulphandeling en als handelings-*vervanger* en de klank hierin als index, als aanduider, van zijn handelingsdoel en van het handelingsdoel zijner medemenschen beleefde het talloze malen als feit, zonder dat het zich daarvan uitdrukkelijk rekenschap behoefde te geven. Waarnaar vraagt nu het kind? Vraagt het naar „klanken“?

Klanken of handelingsmiddel?⁶⁸⁾ „Die Wissbegier des Kindes ist nicht auf die Namen als solche, sondern sie ist auf das gerichtet, wozu es jetzt den Namen braucht...“⁶⁹⁾ Cassirer vervolgt: „Einzelne Psychologen haben darauf hingewiesen, dass das Sprachstadium, in dem wir uns hier befinden, in geistiger Hinsicht einen ähnlichen gewaltigen Fortschritt bedeutet, wie ihn das Gehenlernen auf dem Gebiete der körperlichen Entwicklung bezeichnet: denn wie das laufende Kind nicht mehr zu warten braucht, bis die Dinge der Aussenwelt zu ihm kommen, so besitze das fragende ein ganz neues Mittel, selbständig in die Welt einzugreifen und sie sich selbständig aufzubauen.“ (blz. 140, 141)

Het kind vraagt naar iets wat het kan gebruiken om er iets anders mee te bereiken. Er hoeft, om het vragen bij het kind te verklaren, nog geen zuiver theoreties interesse te worden aangenomen. De eenheid die het kind moet hebben geponeerd om naar namen te kunnen vragen, moeten we — laat het zijn dat de formulering, om een term van *Wallon* te gebruiken, „misérable“ is — beschrijven als: ik moet deze bepaalde spreekhandeling stellen om dat bepaalde ding te behandelen.⁷⁰⁾ De formule: deze klanken horen bij dit ding, steunde op een tot dan toe onvolledige analyse van het kinderlike totaal-gedrag. Ze abstraheerde uit het handelings-complex alleen het klank-moment, en zag daardoor het geheel en daarmee de intentie, de bedoeling, en het zeer bepaalde

⁶⁷⁾ Cassirer (Journal blz. 29) waardeert dit feit ook denk-psychologies.

⁶⁸⁾ De spraakhandeling als handelings-vervangende coöperatieve hulp-handeling zullen we verder *handelings-middel* noemen. Deze titel en de paragraaf lagen reeds bijna een jaar geschreven toen de schrijver bemerkte dat *Othmar Spann* in zijn „*Gesellschaftslehre*“, Leipzig 1930², blz. 410-417 de taal behandelt als een „System des Hilfhandelns“!

⁶⁹⁾ Ernst Cassirer. Bericht XII blz. 140.

⁷⁰⁾ De formulering zou misleidend kunnen zijn omdat er noch van een begrip „spreekhandeling“, noch van een begrip „ding“, noch van een begrip „handelen“ iets bij het kind te bespeuren valt, doch de lezer begrijpt dat we termen moeten gebruiken, en wie heeft er betere? De bedoeling is, naar we hopen, niet onduidelijk.

nuttigheidskarakter der vraag over 't hoofd. Er zijn geen gegevens in het gedrag van het jonge kind die de veronderstelling ener dergelijke ver gaande abstractie wettigen. Het kind bezat tot dan toe in zijn spreekhandelingen een handelings-middel; het ogenblik komt waarop het 't bestaan van dit handelingsmiddel ontdekt. Nog eens: „Die Wissbegier des Kindes ist nicht auf die Namen als solche, sondern sie ist auf das gerichtet, wozu es jetzt den Namen braucht.”⁷¹⁾

Alleen, en dit is het karakteristieke aan dit handelingsmiddel, wat het onderscheidt van de vele manipulaties en materiele middelen waarover het kind reeds beschikt,⁷²⁾ dit middel is van den aanvang af én in de klank gekenmerkt én plaatsvervangend voor doel-gerichte handelingen: het grijpen van de pop, het spelen met de pop, het luisteren naar het horloge, het eten van pap, het drinken van melk, het zitten op de stoel en vele handelingen meer. De eenmaal gevormde eenheid tussen spreekhandeling en te behandelen zaak is derhalve een teken van geheel bijzondere aard, een altijd beschikbaar middel om doelgerichte handelingen te kunnen wekken bij zijn medemensen en zijn eigen handelingen mogelijk te maken, een middel verder dat al van den aanvang van het kinderleven af, ook in de schrei- en lal-periode, als zodanig heeft gefungeerd.^{72*)}

Wat wij in de vorige paragrafen over de verschillende fasen van generalisatie constateerden, blijft door het nieuwe dat de situatie ons deed kennen, volkomen onaangetaast. Uit het vragen naar nieuwe dingen volgt noodzakelijk dat de generalisatie is voortgeschreden tot het stadium waarin het lid: „deze bepaalde spreekhandeling” wordt vervangen door „spreekhandelingen”. Omtrent het ogenblik waarop deze ontwikkeling, de spreekhandeling al verder differentiërend, het stadium klanken bereikt, verschaffen de studies over kinderlike taal-ontwikkeling de gegevens: wanneer het kind zijn voortgebrachte klanken opzettelijk tracht aan te passen aan de klanken die het waarneemt. Omtrent het ogenblik waarop het kind deze ontwikkeling zelf ook kent, is naar mijn weten niets met zekerheid te zeggen. Wordt dit inzicht, in oppositie tot „letters”, als regel pas op de lagere school geleerd?

Ook aan *Piaget* is in zijn bekende onderzoekingen het handelings-

⁷¹⁾ Cassirer laat op deze uitspraak volgen: „und es braucht ihn zu nichts anderem (curs. v. d. schr.), als zur Gewinnung und Fixierung bestimmter gegenständlicher Vorstellungen.” (blz. 140) Zijn ken-critiese belangstelling moet voor deze uitspraak verantwoordelijk worden gemaakt.

⁷²⁾ Te onderzoeken in hoever het ook deze „kent” is hier natuurlijk niet aan de orde.

^{72*)} Zeer aardig formuleert *de Laguna* dit in haar zinnetje: „In order to understand what the baby is saying you must see what the baby is doing.” (blz. 91)

karakter van de taal niet ontgaan,⁷³) doch voor hem is communicatie „communiquer la pensée” (blz. 9), reduplicatief beschouwd, en „handeling” is voor hem — zoals voor vele anderen — alleen waarneembare menselijke handeling, gedraging. Vandaar dat de eigenlijke gebruiks-aard van het woord hem moest ontgaan en dat hij het handelingsgebruik van het communicatief gebruik scheidt, waarbij hij de gebruiks-aard van het woord scheidt van zijn denk-aspect, dat in de „formes socialisées du langage” (blz. 27) tot uiting zou komen. Deze scheiding is één fout in de beschouwing van het taal-gebeuren als handelings-vorm, de absolute vereenzelving van taal en gedragingen door het behaviourisme is een andere, en tenslotte: het eenzijdig accentueren van de waarde van het taal-gebeuren als denk-vorm is een derde; het is de fout van Cassirer. Zij komt in de volgende paragrafen ter sprake. Herhalen we nu de vraag: wat weet het vragende kind omtrent zijn woord, dan luidt het antwoord: het kent de gebruiks-eenheid van door klank gekenmerkte spreekhandelingen en het te behandelen ding. In de formulering lijkt deze kennis veel ingewikkelder dan die werd verondersteld in de formule: een taal-symbool is de gekende eenheid van klank en ding, doch dat is een bedriegelijke schijn. De grotere eenvoud der laatste formulering veronderstelt een abstractieve uit-wikkeling, een analyse, waarvan het taalgedrag van het kind geen spoor vertoont. Zelfs de termen *kent* en *kennen* zijn niet te verstaan op dezelfde wijze waarop wij ze als ervarings-moment bij volwassenen moeten interpreteren. Niets geeft ons 't recht te veronderstellen dat het kind al de momenten, die in de symbool-ervaring liggen opgesloten, reeds zou kunnen analyseren of isoleren. Dat de gestelde betrekking oorspronkelijk verder zou zijn onderscheiden dan in twee doel-gerichte handelingsgehelen, is weinig waarschijnlijk. We vinden een bepaald, door klank gesigneerd, „doen” enerzijds, een geheel van handelingen die we „spreekhandelingen” hebben genoemd, en die het kind voortdurend als geheel reeds gesteld heeft, om anderzijds met een ding (of handeling) iets anders te kunnen doen, insgelijks een geheel van doel-gerichte handelingen dat het kind reeds voortdurend stelde aan dingen; opnieuw: het greep naar de pop, het speelde er mee, het gooide met

⁷³) Jean Piaget. *Le langage et la pensée chez l'enfant*. Neuchâtel-Paris 1923: „Nous avons vu combien, pour Janet et pour les psychologues, le mot était primitivement lié à l'action et par conséquent gonflé de sens concret au point que, même détaché d'elle, le fait de le prononcer fut considéré comme la mise en train de cette action elle-même. Or indépendamment même de cette question d'origine, il est un fait d'observation courante, c'est que le mot reste en effet, pour l'enfant, beaucoup plus proche de l'action et du mouvement que pour nous tous.” (blz. 23)

de fles, het trok aan z'n kleertjes, het speelde met moeder.⁷⁴⁾

Het kind beleefde tot op het ogenblik der „Setzung” van de betrekking, de beide handelingsgroepen als een geheel, in het „Setzen” dezer eenheid „stelt” het ook de leden uitdrukkelijk; zijn vraag-gedrag bewijst dit. In de denk-act waarin het de gekende spreekhandelingen verbindt met en scheidt van het gekende handelings-doel: de zaak, maakt het zijn taalteken, zijn woord, en onderscheidt het daarin „vorm” en „betekenis”. Gebruikt het dit woord, dan stelt het zijn eerste spraakhandeling.

Om werkelijk taal te kunnen maken en gebruiken hoeft, zoals we zagen, het kind 't verschil tussen ding en handeling nog niet als zodanig te kennen.⁷⁵⁾ Hoe de gedachte welke het kind in z'n eigen woord vastlegt er precies uitziet, zal ons altijd ontgaan. Wij kunnen uit zijn gedrag alleen tot enkele algemene kenmerken daarvan besluiten. We vinden dan samenvattend een: te behandelen zaak.

Woord en gedachte. En hiermee zijn we gekomen aan de beschouwing van een andere wetenschappelijke abstractie, die, in de kindertaal „hineininterpreteert”, de ware aard der taal-ervaring moeilijk kenbaar maakte. Reeds in noot 71 blz. 127 hierboven werd daarop gewezen: men veronderstelt dat het kind de namen nodig heeft en consequenter gebruikt „zu nichts anderem, als zur Gewinnung und Fixierung gegenständlicher Vorstellungen”, m.a.w. het kinderwoord wordt gezien als denk-middel alleen en niet als coöperatief handelings-middel waarin dit denken vervat is. Het is een feit — en de lezer heeft dit uit hetgeen voorafging reeds kunnen opmaken — dat het woord onverklaarbaar is zonder de „Einheitsbildung” die we *denken* noemen, en het is ook een feit dat in dat woord het kind zich een denk-middel

⁷⁴⁾ Uit het feit dat de handeling allereerst op een concreet ding der buitenwereld gericht is, concluderen de *Sterns*: „Die erste bewusste Sprachphase, die aus dem vogrammatischen Urzustand hervorgeht, ist somit überwiegend gegenständlicher Natur und daher a priori als „Substanzstadium” zu bezeichnen. Tätigkeiten, Merkmale und Relationen der Objekte werden noch kaum in die Bezeichnungssphäre einbezogen.” (blz. 194) Doch bij hun eigen voorbeelden geven zij telkens de beschrijving van een doel-gerichte handeling als „inhaltliche” karakteristiek. Hun streven om al reeds in dit stadium der kindertaal rudimentaire grammatische categorieën te vinden geeft voor deze onvolledigheid in hun verantwoording der beschrijving een verklaring.

⁷⁵⁾ De oude kwestie omtrent de verhouding tussen nomen en verbum blijkt ook hier weer verkeerd te zijn gesteld als men per se de ene categorie een prae wil geven boven de andere. Het onderzoek dient uit te gaan van de vraag: hoe differentieert zich de nog ongedifferentieerde ervaring ener gerichte beweging. In het moment „beweging” is dan het handelingskarakter al terstond gegeven, in het doel der „richting” het statiese moment.

geschapen heeft van niet hoog genoeg te schatten betekenis, maar het is evenzeer een feit, dat wat er aan bedoeling bij het vragende kind — zoals uit zijn gedrag blijkt — kan voorzitten, niet het verwerven van een denk-middel, doch van een samen-handelings-middel is: „Es scheint mir charakteristisch, dass die Form der Namensfrage beim Kinde, soviel ich sehe, nirgends darin besteht, dass gefragt wird, wie ein Ding „heisse“, sondern vielmehr, was ein Ding „sei“. *Das Interesse des Kindes haftet nicht am Akt des Bezeichnens* (kurs. v. d. schr.), den es als isolierten Akt überhaupt noch nicht kennt.“⁷⁶⁾

Het is mogelijk dat, wanneer op een gegeven moment de vraag-storm bij kinderen opsteekt, en het manipuleren der taal een spel zelfs wordt, een zeker „theoreties interesse“ overheerst, in zover het kind niet per se vraagt naar een actueel handelingsmiddel, waarmee het nu wat doen wil, doch dat het zich „mogelijkheden van doen“ scheidt, daarin behagen vindt, maar de beschikbare gegevens, de waarneembare differentiaties in het kindergedrag, laten niet toe te concluderen tot een ervarings-differentiatie waarin deze „mogelijkheden“ als gekende „mogelijkheden“ zouden worden ervaren.⁷⁷⁾

Heeft het kind eenmaal een „Setzung“ voltrokken, dan is daarmee een bepaalde reactie-tendentie in het kind opgetreden. Welke is die tendentie? Om bij het opmerkzaam waarnemen van een ander ding een bepaald woord te zeggen. Het reeds bestaande geassocieerde „woord“, d.w.z. het reeds bestaande spreekhandelings-complex dat met bepaalde waarnemingsmomenten van dit ogenblik is verbonden, wordt nu als het ware voor „Setzung“ aangeboden. Komt het kind voor een nog „naamloos“ ding, dan stukt het en roept de hulp van de volwassene in. Dat wijst er op, dat de gegeven situatie zich als een opgave doet gelden. Vaak treedt dan ook een van de, associatief verbonden, niet-toepasselijke spreekhandelings-complexen als „Ersatz“ op.

Dat het woordje *is* reeds in de kindervragen als *sei*, in *Cassirers* zin geïnterpreteerd zou mogen worden, lijkt, op z'n zachtst gezegd, uiterst twijfelachtig. Want het gehele kindergedrag wijst er op, dat het kind nog geen scheiding tussen ik en niet-ik voltrok op de wijze waarop de volwassene dit doet. En, deze scheiding pas maakt 't mogelijk een niet-ik, een ding, een zaak, op de een of andere manier zó op zichzelf te stellen, dat zij gezegd kan worden een of andere zelfstandige

⁷⁶⁾ *Cassirer*, Bericht XII blz. 141.

⁷⁷⁾ Welk een rijke bronnen van *Ginneken* in zijn *Kleutterroman* aanboorde, blijkt ook bij zijn behandeling van dit onderwerp weer. De paragrafen die hij over de denk-ontwikkeling geeft (blz. 120 vlg.), behoren ongetwijfeld tot de beste van zijn boek. Voor ons doel van bijzonder belang is nog zijn paragraaf: „Uitvoeling“ (blz. 126).

eigen vorm van zijn, van „sei”, van „is”, te vertonen. Zolang dat niet gebeurd is, blijft een zaak, elke zaak, iets „voor Keesje om te gebruiken”, en een van die gebruiks-uitingen is, dat hij het „bespraakhandelt” met *toel* of *truitje*. De prachtige paragrafen die van *Ginneken* hierover schreef in het derde hoofdstuk van zijn *Ontdekkingen* leren dit overtuigend. Natuurlijk, en nog eens: „al doende”, legt het kind zijn gedachten op bepaalde wijze vast, bouwt het aan zijn „Dingwelt”, zoals *Cassirer* zegt, maar de enige houding die we het kind tegenover het woord zien aannemen, is die van er iets mee te willen doen. En deze houding tegenover het woord als middel om er iets mee te „doen”, blijft de mens ook in zijn volwassen leeftijd bij. Pas een gevorderde wijsgerige scholing maakt het mogelijk, bewust een naam te maken of te gebruiken om daarin een gedachte vast te leggen; elk ander mens leert of maakt namen om ze voor andere doeleinden te gebruiken, die hij met spreken of schrijven nastreeft. De rest, dat hij er mee denkt ook en er altijd mee heeft gedacht, valt hem in de schoot.

We ontkennen allerminst dat deze gave er ene is van de allerhoogste waarde; we ontkennen allerminst dat de mens zich uit en in het woord boven de gegevens der waarneming verheft; dat hij in het woord zijn begripswereld fundeert, „centreert” liever, maar wij ontkennen wel, dat het woord daardoor zijn gebruikskarakter zou verliezen.

Het woord als gebruikstekenen. Prof. *Pos* schrijft: „Het middel, eerst geklemd tusschen uitgangspunt en doel, wordt vrijgemaakt in dien zin, dat het zelf doel kan worden en dat de intelligentie er bij kan stilstaan. De taalsymbolen mogen ontstaan zijn als middelen, die de intelligentie den wil aan de hand doet, zij ontplooiën zich als méér dan dit, als schakels in een keten, waarvan het eind niet meer te zien is. In wetenschap en kunst, in het begrip van het symbool en de rijke ontplooiing van het symbolisch vermogen is het middel losgemaakt van den primair wil die het voortbracht. De dienstbare intelligentie is geworden tot het alles beschouwend begrip, dat mede zijn eigen oorsprong begrijpt en zijn vrijheid ontvouwt in schoonheid en waarheid.” (*Symbolische Functie* blz. 14)

Inderdaad ontplooiën de taal-symbolen zich als méér dan middel, doch zij verliezen daardoor hun middelend karakter niet. Alleen in de taal-beschouwing (in tegenstelling met taal-gebruik), waarin wij het woord als zaak tegenover ons stellen, wordt dat woord, dat middel: einde, wordt het betreffende woord als gebruikt moment opgeheven, laat het denken de taal als middel vallen. Het begrip middel is geïnviciëerd met onjuiste kenmerken, omdat het begrip handeling, het begrip menselijke actie, niet zuiver wordt gesteld. Zeker, als men zich

de menselijke handeling, al of niet onder behaviouristische invloed, als 'n enkel waarneembaar of altans enkel aanschouwelijk gebeuren denkt, dan moet men met *Goldstein* menen, dat het gebruikte menselijke woord niet langer middel is: „Dès que l'homme se sert du langage pour établir une relation vivante avec lui-même ou avec ses semblables, le langage n'est plus instrument, n'est plus un moyen, il est une manifestation, une révélation de l'être intime et du lien psychique qui nous unit au monde et à nos semblables.” (blz. 496) Het menselijke middel echter en elke menselijke handeling, de hulphandeling evengoed als welk uiteindelijk begrijpen ook, maakt altijd een ongebroken eenheid uit van het aanschouwelijke en het onaanschouwelijke. Wanneer *Goldstein* dan ook schrijft: „cette fonction d'instrument suppose que le langage signifie au fond autre chose ou, comme chez le malade, qu'il a autrefois, avant la maladie, signifié tout autre chose. La fonction instrumentale du langage suppose la fonction représentative, c'est-à-dire une attitude générale très déterminée, l'attitude symbolique et catégorielle justement. Sans cette attitude, le langage de l'homme ne serait point un langage” (blz. 495, 496), dan is hieraan alleen onjuist dat hij hier aanschouwelijkheid en onaanschouwelijkheid in het menselijk handelen gescheiden denkt, terwijl zij in werkelijkheid alleen onderscheiden zijn en onbestaanbaar de een zonder de andere: waar, in pathologische gevallen, een zekere scheiding van eenmaal bijeen-horende momenten optreedt, daar treedt de chaos op, daar eindigt het menselijk handelen onder het bepaald opzicht waaronder de scheiding een feit werd. Geheel zijn artikel is één doorlopend bewijs van deze stelling. Zijn „fonctions purement verbales” (blz. 458) constitueren, als ik goed zie, wél wat wij *spreekhandeling* noemden, doch, schrijven, dat zij „peuvent se détacher de tout sens”, is hetzelfde als te zeggen, dat zij niet langer taal-moment zijn, omdat alleen de *sens*, d.w.z. de met de spreekhandelingen in éénheid samengevatte onaanschouwelijkheid, aan die spreekhandelingen hun taal-karakter geeft, iets dat ook *Goldstein*, zoals uit het citaat van blz. 495, 496 blijkt, volkomen onderschrijft. Als dat zo is, dan levert hij ook zelf het bewijs, dat een beschouwing van deze momenten alleen als „instrument” en „moyen”, een abstractie is. Het gehele woord is middel voor en middel in taal-gebruik en de woord-momenten delen in de eigenschappen van het gehele woord als *gebruiksteken*.

Gelb, *Goldstein* n.b. citerend, zegt met uitdrukkelijke woorden, dat de studie der pathologische gevallen ons op een of andere wijze buiten de taal brengt: „Non, l'aphasique véritable, comme l'a dit très nettement M. Goldstein, (*K. Goldstein*. Ueber Aphasie. Neurologische und psychiatrische Abhandlungen. éd. par C. von Monakow, fasc. 6, 1927) n'est

pas simplement „un homme dont le langage est modifié”, mais „un homme modifié” de façon caractéristique, dans des activités et des phénomènes très variés, entre autres dans son langage, et ceci d'une manière plus ou moins apparente. On peut dire en ce sens que la tâche véritable de la pathologie du langage commence au point précis où cesse l'étude exclusive du langage.” (blz. 404, 405) En, hij zegt nog meer. Hij bevestigt wat wij zo even neerschreven en in het vijfde hoofdstuk nog uitvoerig zullen toelichten: wel is het mogelijk, dat bijeen-horende momenten worden gescheiden, het is echter niet mogelijk de aanschouwelijke ervaringsmomenten zonder meer vrij te maken van onaanschouwelijke: „En ce qui concerne d'abord l'idée que l'aphasique pourrait avoir été rejeté à un niveau inférieur de l'évolution intellectuelle, il faut avant tout observer ceci: tout ce dont les malades arrivent encore à se servir correctement dans l'ensemble — objets, langage, formes de la pensée — porte l'empreinte de ce principe spirituel qui était propre aux malades eux-mêmes avant leur maladie, comme à tout homme civilisé.” (blz. 425) Wij herhalen wat we in de paragraaf „Terminologie” uiteenzetten: er bestaan geen zuiver aanschouwelijke ervarings-gehelen in de mens, evenmin als er zuiver onaanschouwelijke bestaan; elk ervaringsgeheel is altijd aanschouwelijk-onaanschouwelijk.

Alle taal-philosophie die, het taal-gebeuren als 'n denk-wijze beschouwend, meent dat dit taalgebeuren meer is dan middel, heeft ongetwijfeld gelijk; het is ook een eigen zijns-vorm van het taalgebruikend individu. Doch, het denken als woord-moment is, in tegenstelling met het denken dat niet, of nog niet, in een woord is vastgelegd, een secundair denken,⁷⁸⁾ een denken waarover we, door zijn eigensoortige verbondenheid met 'n bepaalde „vorm”, op de bepaalde wijzen beschikken, die we uit het taal-gebruik kennen. En, deze beschikkings-mogelijkheid die we over het onaanschouwelijke, vastgelegd in het woord, hebben, berust mede op de vormelijke systematiek der taal. Die vormelijke systematiek der taal, de ordening der aanschouwelijke momenten in de verschillende vorm-systemen der taal, is een der oorzaken van haar voortreffelijkheid als denkmiddel. Het is ook deze systematiek die haar de onmiskenbare voorrang geeft op de niet gesystematiseerde aanschouwelijke momenten, die ons kennen mede constitueren. We kunnen „vrijheid” ook symboliseren aan de voorstelling van een gummislang b.v.,⁷⁹⁾ we symboliseren het begrip zeer veel voortreffelijker aan

⁷⁸⁾ Vgl. de paragraaf: „Het taal-teken” blz. 48.

⁷⁹⁾ Vgl. Dr. Alexander Willwoll. Begriffsbildung. Leipzig 1926. Biezonder het hoofdstuk: „Die anschaulichen Faktoren der Begriffsbildung, ihr Charakter und ihre Funktion”

de taalterm *vrijheid*, omdat we het daarmee ook brengen in het natuurlijk systeem der, acousties en motories van nature organies verenigde en gerichte, spreekhandelingen.

Differentiatie der spraakhandeling. Dit handelingsmiddel, deze spraak-handeling, is uitermate complex. We zagen reeds, dat we geen gegevens hebben om te besluiten, dat zich bij het kind dit complex reeds zo gedifferentieerd zou hebben, dat het kind kennis zou kunnen bezitten van de verschillende momenten, of dat het één moment reeds als kenmerkend zou onderscheiden. Wij bewezen dat de spraakhandeling bestaat in de twee-eenheid van spreek-handeling en gekende doel-index, te behandelen zaak, ineen. Doch zelfs dat het kind deze differentiatie als zodanig zou kennen, is niet waarschijnlijk. Want, het is iets anders in de constituerende denk-act deze differentiatie te voltrekken, en de differentiatie te kennen, die in deze denk-act wordt voltrokken.

Doch, de differentiatie wordt voltrokken, en bepaalde momenten uit het handelingscomplex der spraakhandeling maken tenslotte het teken uit: de gekende indicerende klank, en: het denkmoment waarin het handelingsdoel is uitgedrukt, „vorm” en „betekenis”.⁸⁰⁾ De differentiatie geschiedt dus volgens de ervaringsmomenten die van den aanvang af het spraakhandelingscomplex kenmerken. Wanneer is deze differentiatie geschied, wanneer is in de spreek-handeling de gekende klank afgesplitst (dus niet: wanneer kent het kind zelf deze differentiatie)? Zoals we hiervoor zeiden: Wanneer het kind zijn voortgebrachte klanken opzettelijk tracht aan te passen aan de klanken,^{80*)} die het bij anderen waarneemt. Ons interesseert dit hier niet verder. Voldoende is het, te

(blz. 60-80). Vgl. nog *I. Meyerson. Les images. Nouveau traité de psychologie par Georges Dumas. Tome deuxième. Paris 1932. blz. 572, 573; 582, 583.*

⁸⁰⁾ De Saussure heeft hiervoor de termen *signifiant* en *signifié* gebruikt (blz. 101). Wij achten de terminologie niet gelukkig; waarom, zal in het zevende hoofdstuk blijken.

^{80*)} In sommige gevallen, als bij doofstommen, zullen wij, in plaats daarvan, over zo iets als: gekende articulatie-bewegingen, moeten spreken. In hoeverre wij, ook in de normale ontwikkeling, onder de termen *gekende klank*, als eindpunt van de differentiatie van het spreekhandelings-complex, ook misschien nog momenten uit de gekende articulatie-bewegingen moeten subsumeren, is niet uitgemaakt. Het onderscheid is voor ons doel irrelevant; wij zullen het verder verwaarlozen. Een onderzoek hieromtrent hoort thuis bij phonologie en phonetica. Wij dienen alleen met zorg ons er voor te wachten, het verschijnsel der gekende articulatie-bewegingen te verwarren met de „motoriese woord-voorstellungen”, die eenmaal werden aangenomen als noodzakelijke tussenschakel tussen het acoustiese woord-beeld en de articulatie. Over deze laatste in het volgende hoofdstuk meer.

Bühler behandelt de kwestie: klank of articulatie-beweging, in zijn „Sprachtheorie” (blz. 265 vlg.). Hij bewijst, dat het behaviourisme van *Stefson*, dat alleen articulatie-beweging als aanschouwelijk woord-moment wil aanvaarden, zelfs reeds „rein logisch beoordeelt, eine Entgleisung (ist.)” (blz. 270) Het is bovendien in strijd met de ervaring,

constateren: de differentiatie bestaat bij de volwassenen, en zij voltrekt zich in de loop der jaren. Men heeft reeds vele malen gewezen op de steeds grotere differentiëring van het betekenis-moment der aanvankelijk gebruikte taaltekens, van „woord” of „zin”, al naar men dat opvatte. Uit wat men de „inhoud” van ’t „zinswoord” noemt, differentiëert zich het „te behandelen-ding” tot „betekenis”. Men had niet altijd evenveel aandacht voor ’t feit, dat hand in hand hiermee, zich een bepaalde differentiëring in het vorm-moment voltrok, en dat het moment „klank” zich ook pas later uit de „spreekhandeling” differentiëert.

Men begrijpe dit gehele proces goed: deze differentiaties betekenen niet, dat het taal-teken zou verschrompelen, dat er ervaringsmogelijkheden aan zouden teloor gaan, dat het „functies” zou verliezen, doch wel: deze functies splitsen zich, ze treden niet meer steeds op dezelfde wijze verenigd op. En een gevolg hiervan is, dat de taalgebruikende mens het teken nu ook onder verschillend opzicht kan gaan beschouwen, gaat „kennen”. Differentiëring van een woord van gebruikseenheid van door klank gekenmerkte spreekhandelingen en te behandelen zaak tot: gebruikseenheid van klank en betekenis, wil alleen zeggen, dat in de taal-ervaring van een volwassene het taalteken, wat betreft zijn aanschouwelijke zijde, zozeer automaties wordt dat, normaal, van het teken alleen als aanschouwelijk ken-moment een bepaald klank-verschijnsel gekend wordt, en dat, wat betreft zijn onaanschouwelijk ken-moment en kennis van het gebruiksdoel, de „betekenis” resteert.

Ondertussen blijven we met dat „woord” wat „doen”, en in het geheel der ervaringen functioneert het niet anders dan bij een kind. De samenstellende momenten der eenheid „ervaren” wij echter in het normale geval volgens de twee kenmerkende momenten: klank en betekenis. En de eenheid zelf, het woord, het teken zelf, houdt dat, als moment ener taal-ervaring, zijn „handelings-karakter”? We zagen al van ja. Maar wel differentiëert zich ook dit handelingskarakter, en voor de volwassene wordt het woord tenslotte een gebruiksteken. Hoe hebben we dat te verstaan?

In de voorbeelden die we tot nog toe gaven, maakten steeds waarneembare menselijke „daden”, d.w.z. waarneembare menselijke handelingen „gedragingen”, die op een concreet punt buiten de taalgebruiker gelegen, waren gericht, van de taal-ervaring deel uit. ^{80**}) In onze voorbeelden derhalve bleef de gekende doel-index, het betekenis-moment —

en het was voor *Bühlers* scherpzinnigheid een klein kunstje, met de eigen argumenten van *Stetson*, ad absurdum te concluderen.

^{80**}) Vgl. *Bühler*: „In gegebener Situation sehen wir, dass ein Mensch das eine Mal mit den Händen zugreift und das Greifbare, die körperlichen Dinge, behandelt,

zo de volwassene daarin al niet langer de „te behandelen zaak” kent en die tot „betekenis” differentiëert — in het geheel der ervaring, toch ondubbelzinnig op een „te-behandelen-zaak” betrokken. Bij het kind waren die doelen, de reeds meermalen opgesomde handelingen tot het bereiken van het met de taal beoogde doel, bij de volwassene waren het de jagers-handelingen b.v., of de „Water!”-handelingen. (Vgl. blz. 48, 12)

Nu is het een feit dat reeds bij het kind ook onder dit opzicht differentiatie valt te constateren. Er komen momenten waarop *Markey* in de taal-uitingen van het kind reeds „refined action-content” zou moeten aannemen. Het zegt b.v. met z'n pop spelend, „pop groot!”. Natuurlijk, het zal niet moeilijk vallen ook hier handelings-kenmerken aan te wijzen, maar het valt evenmin moeilijk hier het begin te zien der differentiatie van „handeling” tot „gedraging” enerzijds en „act” anderzijds, tot waarneembare en niet-waarneembare handeling. En, hierdoor gaan geen ervaringsmogelijkheden van het teken ten opzichte van de ervarings-gehelen te niet, doch wel splitsen zij zich en treden niet meer voortdurend verenigd op. Waarop berust deze differentiatie?

Het ervaringsgeheel kan ook — gestructureerd door het taal-moment — resulteren in een denk-act of andere niet-waarneembare handelingen, zonder dat deze acten zich in, door het taal-teken gewekte en aan het actueel gebruikte teken specifiek beantwoordende „gedragingen” uiten, zonder dat m.a.w. gedragingen van het ervarings-geheel deel uitmaken. Het teken is in dit geval niet langer ongedifferentieerd handeling-s-middel, doch act-middel; het wordt niet langer „gebruikt” voor „praktiese” doeleinden, doch voor „theoretiese” tenslotte ook.⁸¹⁾ In wetenschappelijke communicatie b.v. en bij de mens die „inner speech” gebruikt, d.w.z. bij de mens die, zij het ook zeer fragmentarisch, inwendig „formuleert”, realiseert zich dit gebruik als act-middel soms zuiver. Het woord wordt dan gebruikt om een denk-resultaat te formuleren, of om ervaringen met communicatieve of andere bedoelingen vast te leggen. De „handelingsvervangende coöperatieve hulphandeling” is na deze differentiatie, waardoor zich in de ervaring handeling in „gedraging” en „act” splitst, het best met de naam *gebruiks-teken* te benoemen.

sich an ihnen betätigt. Ein andermal sehen wir, dass er den Mund auf tut und spricht. In beiden Fällen erweist sich das Geschehen, das wir beobachten können, gesteuert auf ein Ziel hin, auf etwas, was erreicht werden soll. Und genau das ist es, was der Psychologe eine Handlung nennt. Die deutsche Umgangssprache hat den wissenschaftlichen Terminus „Handlung” vorbereitet und nahegelegt. Wir verallgemeinern schon im täglichen Leben, wir nennen nicht nur die Manipulationen, worin die Hände tatsächlich im Spiele und tätig sind, Handlungen, sondern auch andere, wir nennen alle zielgesteuerten Tätigkeiten des ganzen Menschen Handlungen.” (blz. 52)

⁸¹⁾ Vgl. hiervóór blz. 120, wat wij over de kinder-vragen zeiden.

Gebruiks-karakter en functionaliteit. Ook *Narziss Ach*⁸²⁾ meent dat de taal dit gebruiks-karakter kan verliezen, dat zij één aspect vertoont waarin elke bepaalde finaliteit wordt opgeheven, waarin de taal taal is en niets anders, en als zodanig „Objektivierung geistiger Inhalte überhaupt“. Zij is dit laatste ongetwijfeld, doch háar objectivering is er ene die wezensgebonden blijft aan haar gebruiks-aard. *Ach* onderscheidt hier taal-gebruik niet van taal-beschouwing en niet van wat ik zou willen noemen *vrij denken*. De in taal „geobjectiveerde“ onaanschouwelijkheid behoudt — zo men wil „helaas“ — het gebruiks-karakter, dat zij heeft uit de aard van haar gebonden-zijn in een teken waarvan zij moment uitmaakt; zij raakt daarvan eerst vrij, op het moment dat wij haar daarvan vrij maken juist door van haar taal-zijn te abstraheren. En dát is het, wat wij in de wetenschap voortdurend doen. Beschouwen wij de onaanschouwelijkheid vastgelegd in het woord, d.w.z. reflecteren wij daarop, abstraherend van alle gebruik, dan fixeren wij eo ipso die onaanschouwelijkheid op een wijze waarop zij in het taal-teken zelf niet gefixeerd is, dan behandelen wij de gedachte, in het woord gesymboliseerd, als begrip zonder meer. Doch, deze beschouwing is geen beschouwing over woord-gebruik, geen woord-beschouwing zelfs, zij is beschouwing over denken tout court; zij is begrips-analyse of synthese. Deze beschouwing, dit denken, is misschien alleen onbeperkt mogelijk omdat de taal bestaat, omdat de onaanschouwelijkheid op deze wijze de facto werd vastgelegd; zij

⁸²⁾ Zur psychologischen Grundlegung der sprachlichen Verständigung. Bericht über den XII. Kongress der Deutschen Gesellschaft für Psychologie. Jena 1932. „Bei dieser mannigfachen finalen Bestimmung der Sprache.... tritt nun noch ein weiterer, bisher nicht erwähnter psychologischer Vorgang in Tätigkeit, und zwar ohne unser Wissen, ein Vorgang, den wir als gegenständliche, und zwar als qualitative gegenständliche Abstraktion bezeichnen. Gegenüber den wechselnden mannigfachen Zweckbestimmungen der Anwendung der Sprache hebt sich infolge dieses ständig wirkenden abstrahierenden Prozesses ein Tatbestand als bleibend und dauernd heraus, nämlich die Sprache selbst, d.h. die Sprache unabhängig von einer besonderen Zweckbestimmung. Das, was das Regelmässige, das Bleibende, in der vielfachen Anwendung der Rede ist, die reine Sprache selbst, trennt sich so von ihrer Zweckbestimmung. Sie löst sich von jeder besonderen Finalität und tritt uns als ein Objekt für sich, unabhängig von den einzelnen menschlichen Bedürfnissen und Betätigungen entgegen. Dieser abstrakte Gegenstand der reinen Sprache ist nicht das Produkt irgendeiner menschlichen Vereinbarung, sondern begründet in den psychologischen Voraussetzungen ihres praktischen Gebrauches. Unabhängig von besonderen Zweckbestimmungen hat sie die Aufgabe einer Objektivierung geistiger Inhalte überhaupt, und das Mittel hierzu ist ihr Bedeutungsgehalt.“ (blz. 131)

abstraheert echter juist van datgene wat er aan deze wijze van vastlegging speciaal taal-matig is; zij laat, zoals wij het uitdrukken, de taal achter zich.⁸³⁾ Wat *Ach* „Sprache selbst” noemt, wordt in de wetenschap juist weer opgeheven, ook al gebruikt die zelfde wetenschap bij haar beschouwing noodzakelijk weer taal-momenten, al „denkt zij met taal”. De „Sprache selbst” ontstaat niet, zoals *Ach* meent, tengevolge van een steeds herhaald abstractie-proces; de „Sprache selbst” wordt geconstitueerd in elke act van taal-making, ook in de meest oorspronkelijke; zij wordt „verwendet” in elk gebruik. Al is zij inderdaad „begründet in den psychologischen Voraussetzungen ihres praktischen Gebrauches”, dan houdt zij daarmee toch niet op „Produkt irgendeiner menschlichen Vereinbarung” te zijn. Wat de mens aan haar doen kan is: van de karakteristiek die zij uit die „Vereinbarung” meedraagt abstraheren, en zich zo aan de taal vrij denken.

Het is dit proces dat *Stenzel's* biezondere aandacht had. Nergens duidelijker vertoont zich het „middellend” karakter van de taal dan hier: „jenes Mittel- und Mittlerwesen” (blz. 37). „Im Umwege über das Wort”, zegt hij, „(wird) Reflexion möglich.” De natuur zelf van het taal-teken — zijn „leichte Veränderlichkeit,” zegt *Stenzel* — maakt deze „functie” mogelijk. Die veranderlikheid zal ons vijf hoofdstukken lang bezig houden, omdat zij alleen begrijpelijk is als veranderlikheid van een ervarings-moment, dat anderzijds „zijn identiteit door zijn toepassing in alle mogelijke gevallen heen redt.” (*Langeveld* blz. 48) „Als sprachliches Zeichen hält das Wort den Gedanken aber nicht fest, sondern gibt ihn sofort wieder verklingend frei zu neuer Verknüpfung; denn das ist ja das Wesen des sprachlichen Zeichens: es gestaltet die Bestimmtheit so, dass durch seine leichte Veränderlichkeit sich immer Neues bilden kann.” (blz. 36) Zo is voor de wetenschap en het denken het woord meteen vooruitbrengend en beperkend, horizon en grens,⁸⁴⁾ en pas op 't oogenblik dat het denken zich van het woord vrijmaakt, niet langer taal „gebruikt” of beschouwt, maar op de onaanschouwelijkheid, vastgelegd in het woord, terug-denkt, openbaart zich wat achter die horizon ligt en wordt zij verschoven naar een verder verschiet: „Verstehen” heisst

⁸³⁾ In het zesde en zevende hoofdstuk zal deze kwestie nog ter sprake komen.

⁸⁴⁾ Vgl. *Langeveld*: „Ook al ontplooiën taal en denken zich in een dialektiese verhouding, toch staat het denken stil zodra het de gegeven taal als zijn uiterste mogelijkheid aanvaardt. Dit betekent echter dat de ontwikkeling der taal afhankelijk is van wat het denken — in den ruimsten zin des woords — in haar tot uitdrukking brengt. Zich uitdrukkende ervaart het denken de taal als basis, vervolgens als grens, daarna als begrenzing, beperking, welke tenslotte overschreden wordt... om weer grens te worden.” (blz. 41)

immer, über das im Ausdruck Objektivierte und Objektivierbare hinaus das nie enthüllte geistige Ganze, das sich ausdrückt, im Auge haben. Wo dieses objektivierbare Gegenständliche möglichst rein von diesem Hintergrunde losgelöst werden soll, strebt der menschliche Geist zu anderen Ausdrucksmitteln (abstrakten Formeln u.s.w.) und sucht jene mit der Sprache gegebenen Hintergründe auszuschliessen." (blz. 40) Een taal zuiver „an sich", d.w.z. een taal vrij van haar gebruikskarakter, vrij van deze beperktheid, waardoor zij echter juist aan de volkomen zakelijke bepaaldheid van het begrip ont-snapt, was geen taal meer.⁸⁵⁾

Wanneer wij nog 'n ogenblik nadenken over de oorzaak van dit hard-nekkig voortleven van het begrip ener taal „an sich", dan vinden wij 'n verklaring voor dit feit, in de noodzakelijke reactie van een meer diepgaande beschouwing op het gangbare oplossen van de taal in functies. Teken-zijn, op de wijze der taal, is geen woord-functie, teken-zijn is woord-zijn: het woord functioneert niet „darstellend", het woord is simpliciter een der vormen van „Darstellung". „Vorm" en „betekenis" functioneren wederzijds, het „woord" is.^{85*)} Wanneer men het functie-begrip in de linguïstiek niet zin-ledig wil maken, dan dient men dit eens en voor al te bedenken. Te zeggen dat het woord „darstellend" functioneert, is een a-linguïstiese uitspraak. Om dit met recht te kunnen beweren, beschouwt men het woord buiten linguïsties verband, in het licht van een denk-psychologie of van een metafysisiek misschien. Men subsumeert het dan onder de begrippen ener andere wetenschap, en sticht, deze terminologie overbrengend in de linguïstiek, verwarring. Linguïsties beschouwd bestaat de functie van een woord in zijn werking als ervarings-moment. Alleen onder dit opzicht kan men, linguïsties zuiver, zeggen dat het woord functies heeft. Als ervarings-moment nl. kan het bepaalde andere ervarings-momenten

⁸⁵⁾ Stenzel heeft in zijn eigen studie de consequenties uit dit inzicht niet ten volle getrokken, maar hij acht toch het gezichtspunt belangrijk genoeg, om het in de laatste paragraaf nog eenmaal samenvattend te formuleren: „Sprache ist immer um eines andern willen da, sie setzt ihre Macht immer für etwas anderes ein, für den Gedanken in der Mitteilung, von der Wissenschaft bis herab zur konventionellen Meldung, für das Gefühl in der Kundgabe der Innerlichkeit, für das Wollen im Befehl, der ratenden, bestimmenden Rede. Keiner von diesen Gehalten ist ohne Sprache fassbar und übermittelbar, jeder wird durch sie erst wirklich; Sprache ist Mittel, Mitte zwischen dem, was noch nicht sie ist, aber sie werden kann, und was dann sofort sie nicht mehr sein will." (blz. 109, 110)

^{85*)} Ook de Saussure zag ditzelfde. In zijn verantwoording van de functionaliteit der momenten in het teken kunnen wij hem niet bijvallen. Vgl. de paragraaf: „Gestalt en phoneem als positieve grootheden." (5e hoofdstuk)

„wekken”, en bepaalt het mede de onderlinge verhouding der ervaringsmomenten in het grote geheel waarvan het deel uitmaakt. Zijn karakter als denk-vorm echter is geen functie van het woord, die denk-vorm is het woord zelf. Het is linguïsties juist, te zeggen dat het woord „appellierend” of „ausdrückend” functioneert, zoals men er nog andere, grammatische, functies aan kan onderscheiden; men kan echter niet zeggen dat „Darstellen” functioneren is.⁸⁶⁾ Wel kan het „Darstellungs”-moment ook nog functioneren; wel bestaan er „Darstellungen”-functies.^{86*)}

Het gebruiks-karakter van het woord is niet hetzelfde als zijn functionaliteit. *Ach's* opvatting zou juist zijn, als hij niet die ene, te ver gaande, conclusie getrokken had, die hij formuleerde in de woorden: „die reine Sprache selbst, trennt sich so von ihrer Zweckbestimmung”. „Das, was das Regelmässige, das Bleibende in der vielfachen Anwendung der Rede ist,” kan zich zelfs niet disjunctief beschouwd vrij maken van „jeder besonderen Finalität”: altijd werkt het gebruikte woord ook als ervarings-moment. Alleen geabstraheerd van „jeder” en van „ihrer” „Zweckbestimmung”, d.w.z. beschouwd als zaak, kan het onaanschouwelijke woord-moment van haar gebruiks-karakter en functionaliteit worden vrij-gedacht.

Woord-gebruik, woord-beschouwing, woord-making. Een groot bezwaar om een zekere autonomie van het woord te erkennen, lag voor velen hierin: een kind, zo meende men, moest toch eerst moeders taal hebben begrepen, d.w.z. moest als hoorder moeders taal hebben gebruikt, voor er van onverschillig welk taal-onderscheid sprake zou kunnen zijn, voor zich onverschillig welke differentiatie ook zou kunnen hebben voltrokken. Als er derhalve ook al iets „gemaakt” zou worden, 'n „woord” of wat dan ook, dan moest dat in het gebruik „gemaakt” worden! En dat betekende volgens velen: in de „zin” ontstaat het „woord”, niet daarbuiten.

Wij zagen dat het woord zich moet ontwikkelen uit ervaringen waarvan taal-momenten geen deel uitmaken, en dat deze opvatting dus niet juist kan zijn. De opvatting steunde mede op een tekort in de analyse van taal-gebeuren. Immers dit taal-gebeuren is niet uitgeput in woord-gebruik alleen, het taal-gebeuren omvat evenzeer de woord-making en — als theoretiese ervaring omtrent die taal — de woord-beschouwing. Deze onderscheiding hebben wij reeds verschillende

⁸⁶⁾ Vgl. *J. Jessurun de Mesquita*. Over Bühler's Theorie der Taal. Tijdschrift voor Wijsbegeerte. XXVIe Jaarg. 1932. blz. 83 vlg., die, evenals *Dempe*, „Darstellung” als centerend ziet.

^{86*)} Vgl. het zevende hoofdstuk blz. 289 vlg.

malen aangebracht. Volge een laatste verduideliking.

Het woord wordt niet „gebruikt” om het begrijpen van dat woord zelf, maar om de resultaten die dat begrijpen in de ervaring hebben kan. De jager gebruikt niet het woord *herten* in de zin „*Herten!*” om z'n collega te doen begrijpen dat dit teken „herten” betekent. Hij heeft niet de bedoeling z'n collega 'n „woord” te leren, maar wel wil hij dat „*Herten!*” wordt geïntegreerd in de momentele ervaring van de jager die „op de loer ligt”, een sterk affectief waarnemingscomplex met sprekend motoriese tendensen. Deze ervaring wordt door „*Herten!*” gestructureerd in dié zin, dat de momenten der ervaring waarvan „*Herten!*” deel uitmaakt, gericht worden volgens de mogelijkheden die in het begrijpen van „*Herten!*” door de jager, liggen. De structuur van dit ervaringsgeheel wordt met behulp van „*Herten!*” tot stand gebracht.^{86**}) Deze synthese resulteert in een afsluitend begrijpend handelen: houding en blik-richting van de luisteraar veranderen, en er volgt nog veel meer.

Iets geheel anders is „taal-beschouwing”. We zeiden: de jager „gebruikt” niet het woord *herten* om z'n collega te doen begrijpen dat dit teken „herten” betekent, dus niet om hem de „betekenis” „herten” te doen beleven die in dit teken gesymboliseerd is, of om hem het klankcomplex h-e-r-t-e-n bij te brengen, doch wel om hem in een bepaalde zakelijke verhouding met een zeker soort beesten te brengen. In dat taal-gebruik richten wij ons door het woord op de „zaak”.

Richten we ons wél op het woord zelf, en niet op de zaak die wij met het gebruikte woord noemen, dan hebben wij te maken met een geheel andersoortige ervaring. Dan verdient het aanbeveling niet langer van woord-gebruik te spreken, doch van woord-beschouwing. In dit geval maken we dan het teken, eventueel de „vorm” of de „betekenis”, tot „zaak”. Onze beschouwing kan dan een fonetische, een fonologische, een semantische, een grammatische, een linguïstische, een psychologische of eventueel een logische zijn, maar ze is geen taal-gebruik in de boven omschreven zin, en deze ervaring noemen we beter geen taal-ervaring.⁸⁷)

En nu woord-making. De moeder of de onderwijzer en leraar, die op een of andere manier het kind of de volwassenen taal-tekens „leren”,

^{86**}) *Herten!* betekent in dit gebruik niet alleen wat, maar *Herten!* noemt bovendien wat: *Herten* wordt gepraediceerd.

⁸⁷) Men verwarre taal-beschouwing niet met wat wij *vrij denken* noemden. In dit laatste richten wij ons, abstraherend juist van het gebruikskarakter, d.w.z. abstraherend van het feit dat wij een „betekenis” beschouwen, op het onaanschouwelijke moment van het taal-teken.

trachten, bewust of onbewust, hun „leerling” het woord „bij te brengen”. De taalonderwijzenden als taal-verwekkenden, brengen de hoorder tot een act die taal-making is, doch geen taal-gebruik of taal-beschouwing. Taal-, en in casu woord-making, verschilt van taal-gebruik als bakken van brood eten. Het kind moet er toe gebracht worden in zijn ervaring de eenheid te stichten, te poneren, die wij als het taal-teken, als woord, herkenden. In het „maken” van dit teken, schept zich het kind de mogelijkheid van gebruik. Weer moeten we ons wachten, in de kinderlike ervaringen geen differentiaties, en dus geen kennis ook, aan te nemen, die er niet zijn. Dat het kind zich van een verschil tussen 'n ervaring waarin het 'n act van woord-making stelt, en 'n ervaring waarin het woorden „gebruikt”, rekenschap zou hebben gegeven, daarvoor hebben we geen zweem van bewijs. Maar we hebben wel alle recht, deze gedragingen vergelijkend met andere, te menen dat *Keesje*, naar de gangdeur lopend en „datte?” vragend, bezig is met woord-making. Begrijpt *Keesje*, als moeder zou zeggen: „*Keesje, deur!*”, dat hij, met z'n handjes vol speelgoed en omkijkend naar de deur lopend, op moet passen en voor zich moet kijken naar de deur, dan „gebruikt” de jeugdige hoorder het woord *deur*, dan integreert hij dit taal-moment in zijn ervaring en richt zich diensvolgens. Zegt *Keesje*: „*deur!*” tegen vader, om uit de kamer te komen als vader de deur open maakt, dan hebben we een act van woord-gebruik van dezelfde jeugdige „spreker”. Dan hebben we, evenals in 't luister-geval van zo juist, te maken met taal-gebruik, met 'n „gebruikt” woord, met 'n „zin”. *Narziss Ach* heeft de act der woord-making tot onderwerp van zijn bijzondere studie gemaakt. En, bij psychologies onderzoek, komt hij tot geen andere bevindingen dan die wij, als linguïsten, aan het taal-gebeuren constateerden. Alleen: hij onderzoekt, in het experiment, de woord-making bij volwassenen, terwijl wij de normale verschijnselen in de groei der taal bij het kind tot uitgangspunt namen. Ook voor hem zijn kenmerkend het stichten van een éénheid (Fusionseinheit) die niet op associatie terugvoerbaar is, een eenheid verder die na het beleven der eenheid-gevende act gebruikt („verwendet”) wordt.⁸⁸⁾ Opererend bij vol-

⁸⁸⁾ „Zeichen und zu bezeichnender Gegenstand wurden ein und dasselbe, verschmolzen zu einer Einheit, und in und mit dieser Fusionseinheit erhielt das Zeichen die Wortbedeutung. Auf Grund dieses besonderen Aktes, des Identifikationsvorganges zwischen Zeichen und ideellem Objekt, ist der Versuchsperson mit diesem, vorher bedeutungslosen Zeichen plötzlich die Wortbedeutung in eindeutiger Weise gegenwärtig, so dass dieses Wort von diesem Zeitpunkt des Erlebens der autochthonen Bedeutungsverleihung ab dauernd in Sinnvoller Weise zum Zwecke der sprachlichen Verständigung verwendet wird. Das Erlebnis selbst ist von besonderer Eindringlichkeit und tritt bei der einen Versuchsperson früher, bei der anderen später auf. Stets aber

wassenen, ontging hem de eigenlike aard van de drang die tot deze eenheids-geving voert. Hij schrijft: „So hat die Wortbedeutung... zunächst... einen finalen Charakter. Das funktionelle Moment der Verständigung zwischen Menschen ist es ja, das zur Bedeutungsverleihung führt.“ (blz. 128)⁸⁹⁾. Dat is voor de door hem onderzochte gevallen ook waar, doch het bood hem — ondanks het feit dat hij toch de „Erreichung eines bestimmten Zieles“ noemt — geen duidelijk inzicht in het feit dat dit moment der „Verständigung“ slechts één aspect is van de grondfunctie van het woord als sociaal „Gebilde“, als coöperatief handelings-middel, als gebruiksteken.

Bij het kind ligt het aspect der „Verständigung“ opgesloten in zijn streven naar een begeerd voorwerp; bij de volwassen mens in het laboratorium kon de onderzoeker gebruik maken van de eenmaal voltrokken differentiaties in de ervaringen van de volwassene, en als doel aan de proefpersoon stellen „sich mit dem Versuchsleiter in einfacher und der Situation entsprechender Weise zu *verständigen*.“ (curs. v. d. schr. blz. 125) Uiteraard bleek deze doelstelling „unumgänglich notwendig“ om de act der woord-making te verwekken, omdat aan de proefpersoon reeds de woordenschat van zijn taal ter beschikking stond en als omschrijving zou kunnen zijn aangewend, als hem niet de situatie tot het gebruik van de, door de onderzoeker gewenste, woord-vorm had gedwongen. De „Verständigungs“-situatie in *Ach's* laboratorium was een toevallige, al was zij in deze situatie „unumgänglich notwendig“. Ondanks dit verschil in opvatting blijft het belangrijke voor ons uit *Ach's* onderzoekingen, die vele zijn, dat het woord-gebruik de act der woord-making veronderstelt.

Woord-making, woord-gebruik en streving. Het zou kunnen lijken, dat wij ons in deze analyse ondertussen zelf schuldig maken aan een abstractie die wij in anderen afkeuren. Waar immers blijft bij dit

unter dem Zwange der Situation, sich in einfacher und zweckentsprechender Weise zur Erreichung eines bestimmten Zieles auszudrücken.“ (blz. 125)

⁸⁹⁾ Hetzelfde feit acht ook *Stenzel* van cardinaal belang en hij ziet er het finaal karakter van: „Alle die reflexiven Stufen, die wir in der sprachlichen Sinnggebung beschlossen sahen, werden ausgelöst, gefördert und gesteigert dadurch, dass der im einzelnen anhebende Prozess dieser Reflexion den Geist nicht nur sich selbst entgegenstellt, sondern dass dieses Selbst nun im anderen als eine gleichermassen wirksame Kraft in der Verständigung gespürt wird. Noch einmal wird gerade die sinnliche Realität des Wortes, das zugleich gesprochen und gehört wird, von unabsehbarer Wichtigkeit für das Bewusstwerden des geistigen Inneren. In meinem vom anderen verstandenen Worte erlebe ich die Wirklichkeit des eigenen Meinens als *Wirkung* (curs. v. d. schr.) auf die des anderen, und dieses Meinen des anderen durch das mir entgegertönende Wort mache ich im Verstehen wieder zu meinem geistigen Besitz.“ (blz. 39)

alles het streef-moment, dat wij reeds in de eerste pagina's van dit werk essentiël moment van elke ervaring noemden? Zolang wij 't hadden over „te behandelen ding” en „spreekhandeling” kon de lezer er vrede mee nemen dat er van geen richting, van geen streven uitdrukkelijk sprake was, omdat hij zelf dit streven onder die termen mede subsumeerde. Maar nu: klank en betekenis! Ja, maar ook „gebruiks-eenheid van

Het teken dat wij in de denk-act der woordmaking constitueren, is een ken-eenheid; dat bewezen we in de paragraaf „Naamvragen en eerste taal-act.” Welnu de vorming van deze ken-eenheid veronderstelt in het kind een zich op bepaalde wijze richten op bepaalde ervarings-momenten waarin het teken wordt geconstitueerd. Deze bijzondere „richting” wordt op geen enkele wijze door de stimuli verantwoord; ze vormt een eigensortige zelfwerkzaamheid die we „streven” noemen. Dit streven conditioneert⁹⁰⁾ in de ervaring de differentiatie die we aanweisen: eerst een bepaalde ervaring zonder taal-symboliese momenten, dan de vorming van een symboliese eenheid, een teken als moment der ervaring. De werking van ken- en streef-acten der ervaring resulteert in het ken-geheel „woord”. Het streven alleen kan evenmin een ken-eenheid stichten (dit tegen *Wundts* „apperceptie”) als het kennen alleen een bepaalde „differentiëring” kan verantwoorden.

Van de zo gevormde secundaire ervarings-eenheid woord maakt het streven geen moment uit.⁹¹⁾ Maar wel wordt het woord gemaakt onder de beslissende invloed van een streefmoment, gericht op de bepaalde handelingen en te-behandelen-zaak, die in het woord als „figuur” en „betekenis” zullen worden geponeerd. Doch juist als ken-eenheid is het van dit streven onderscheiden. Spreekhandeling en te-behandelen-zaak worden in het teken geponeerd in zover zij worden gekend, en het is de noodzakelijke verbondenheid van het gemaakte woord in de eenheid van de ervarende mens, die het woord zijn dynamies karakter doet behouden, die het woord uitspreekbaar maakt en de zaak in acten of gedragingen bestreefbaar.⁹²⁾

⁹⁰⁾ In het reeds genoemde referaat heeft *Ach* ook hierop zeer nadrukkelijk gewezen.

⁹¹⁾ *Gustaf Stern* behandelt de hier vluchtig aangeroerde verschijnselen uitvoerig, blz. 19-23, blz. 54-60; ook hij legt de strevingen buiten het woord, doch in „Speech”, en drijft omtrent dit laatste de volgende, enigszins wonderbare, „psychologie”: „It seems not improbable that we should consider the purposive function as a phenomenon of the kind called by psychologists configurational qualities (*Gestaltqualitäten*), which are peculiar to complex formations, but disappear when these are analysed into their constituent elements.” (blz. 22)

⁹²⁾ Het vijfde hoofdstuk geeft van die uitspreekbaarheid 'n uitvoerige verantwoording.

Het woord, zoals de linguïst en elk mens dit uit het taal-gebruik kent, wordt gemaakt om iets te bereiken en het is hierop, dat zijn gebruikskarakter teruggaat. Uit een ervaring waarin het kind iets „bestreeft”, ontstaat het. Gericht door dit streven, als oorzaak der doelmatige handelingen, voltrekt het kind de symbolisatie-act waarin die ervaring op zeer bepaalde wijze gedifferentieerd wordt, en de eigensoortige geleding wordt aangebracht, die we *woord* noemen en *gebruiksteken*.

De lezer begrijpt: alles wat wij hier zeggen ligt opgesloten in de beschouwingen der vorige paragrafen; we doen hier niets anders dan dat alles nog eenmaal expliciet uitzeggen.

Niet alleen woord-making, doch ook woord-beschouwing en woord-gebruik zijn zonder streving als constitutief moment dier ervaringen onbegrijpelijk. Woord-beschouwing interesseert ons hier niet, doch woord-gebruik wel. Woord-gebruik is altijd ervarings-moment, en wel een structurerend ervaringsmoment, d.w.z. het ervarings-moment dat, in het ervarings-geheel, de onderlinge verhouding van al de andere ervaringsmomenten ten opzichte van dat ervarings-geheel bepaalt. We herinneren aan ons „*Herten!*”-voorbeeld, aan „*Water!*” of aan „*Regen!*”. De gebruikte eenheid bestaat gewoonlijk uit meerdere woorden, en het verdient daarom misschien aanbeveling voor *gebruik* de neutrale term *taal-gebruik* aan te wenden. Taal-gebruik dan is een denk-moment, en de taal-ervaring, d.w.z. het ervarings-geheel waarvan het gebruikte taal-moment deel uitmaakt, is een denk-ervaring die haar structuur ontleent aan dat gebruikte taal-moment, aan het gebruikte woord, resp. de gebruikte woorden, ut patet. En taal-gebruik is 'n denk-moment omdat wij daarin gericht zijn niet op 'n verschijnsel woord als zich voordoende als buiten ons zijnde (dat ware fonetische waarneming b.v.), niet op het woord als zich in ons aanschouwelijk tegenover ons stellend (dat ware fonologische beschouwing b.v.), doch omdat wij daarin gericht zijn op de te behandelen zaak, die wij in het woord, d.w.z. in de aanschouwelijk-onaanschouwelijke ken-eenheid: woord, tegenover ons stellen.

Welnu, in 'n taal-ervaring van spreker of hoorder is altijd een zich richten op en volgens het gebruikte taal-moment verdisconteerd. Actief integreren beide het taal-moment in hun ervaring; zij richten zich volgens de mogelijkheden die het taal-moment hun in de ervaring biedt. Minimaal bestaat voor de hoorder, om een taal-ervaring te kunnen hebben, deze richting in het richten der opmerkzaamheid op de hem toegesproken taal-termen (*Gardiner*, blz. 97). Zonder dit zich richten bestaat er geen taal-ervaring, zonder dit is overigens elke ervaring chaoties. Bij de spreker bepaalt de richting, welke taal-momenten zullen

worden gebruikt in functie van de situatie waarin die spreker verkeert; bij de hoorder bepaalt de richting óf en hoé zij zullen worden begrepen en volgens de gegevens der situatie geïntegreerd in zijn ervaring.⁹³⁾ Wie de hem toegesproken woorden niet begrijpen wil, kan door de stimulering die uitgaat van de uitwendige taal-vorm niet tot méér gedwongen worden, dan tot een passief kennisnemen van de inhoud der woorden hoogstens, dus tot een, overigens weinig frequente vorm van taal-beschouwing! Het is bovendien mogelijk eenvoudigweg niet te „luisteren”. Hoe de hoorder de tot hem gesproken taal begrijpt, hangt dus mede af van de richtingsbepaalde opname der verschillende momenten.

Taalgebruik zonder strevingen, gericht op en volgens de gebruikte momenten, bestaat niet. Echter, de „*purposiveness*” van een taal-moment, om een term van *Gardiner* te gebruiken, ligt niet in het taal-teken zelf, doch in de streef-momenten van de taal-ervaring die noodzakelijk alle taal-gebruik mede bewerken en de taal-ervaring mede constitueren, in zover deze strevingen door het taal-teken op de zaak gericht zijn. Het is de onschatbare verdienste van *Gardiner* hierop, te beginnen met zijn eerste publicatie over deze stof, met grote nadruk de aandacht te hebben gevestigd. Dát en in hoeverre wij van hem afwijken doet hier weinig ter zake. Taal is zonder een in woord-making en taal-gebruik verdisconteerd streven niet te begrijpen. Het streven zelf echter maakt van het woord geen moment uit; teken, „vorm” en „betekenis” zijn kenverschijnselen.

En het gevoel tenslotte? Gevoel evenmin als streving is constitutief moment van het woord, wel constitutief ervarings-moment van woord-making en taal-gebruik, gevoel en derhalve openbaart zich als taal-functie. Voor een nadere verklaring hiervan moet ik verwijzen naar hetgeen in het eerste hoofdstuk over de ervarings-aspecten werd geschreven, en ik herhaal: dit aspect is van grote betekenis voor taal-ervaring, doch het is geen woord-, wel ervarings-moment.

Conclusies. We stelden vast, dat het woord wordt gevormd door aan bepaalde ervaringsmomenten een bepaalde eenheidgevende act te voltrekken, die we *woord-making* noemden. In deze eenheid- en toepasselijkheid-gevende act, die dus een denk-act is, constitueren we een bepaalde ken-eenheid, het taal-teken, het „woord”. Het woord dat wij zo constitueren is een „gebruiks-teken”, d.w.z. wij „beschikken” erover om het te gebruiken als handelings-vervanger (respectievelijk act-

⁹³⁾ In het negende hoofdstuk wordt de verhouding van het agerend individu tot de situatie beschreven.

vervanger) in de coöperatie die ons leven als lid ener gemeenschap uitmaakt; eveneens beschikken wij er over om ons met die gemeenschap samen te denken, om de onaanschouwelikheden op een wijze vast te leggen die haar wezenlijk communicabel doet zijn. De bijzondere eigenschappen die deze onaanschouwelikheden uit dien hoofde vertoont, bestuderen wij in de hoofdstukken over de betekenis. De eigenschappen van het aanschouwelijke woord-moment zullen in behandeling daaraan voorafgaan. Het gebruiks-karakter der aanschouwelikheden zal ons minder occuperen dan dat der onaanschouwelikheden, omdat het tot minder moeilijkheden aanleiding geeft.

Wij onderscheiden scherp het gebruikskarakter van het woord van zijn functionaliteit, d.w.z. van zijn invloed op de andere ervarings-momenten waarmee het een groter ervarings-geheel uitmaakt.

We constateerden verder, dat het woord niet ontstaat in het gebruik van het taal-makend individu, doch wel uit het gebruik der gemeenschap, en we stelden vast, dat noch de making noch dat gebruik begrijpelijk zijn zonder beide te zien in functie van de volitionele momenten die van elke ervaring deel uitmaken.

We gebruiken deze laatste paragraaf van dit hoofdstuk om uitdrukkelijk vast te stellen dat het betekenis-moment van het woord geen aanschouwelijke „zaak-voorstellingen” omvat, om de zeer simpele reden dat het woord als betekenis-dragend ervarings-moment „toepasselijkheid” bezit. Het lijkt weinig vruchtbaar de discussie over dit punt ook hier weer opnieuw te openen, *Langeveld* heeft hierover nog geen jaar geleden — door zijn onderwerp gedwongen — gezegd wat er over te zeggen valt (vgl. blz. 87 vlg.). Zelfs *Ogden & Richards* (blz. 55, 59 en 60) zijn het in dezen met ons eens. *Van Ginneken*, in zijn „Principes”, moest hierover uitvoerig refereren, omdat de psychologie van die dagen deze zaak nog als een probleem zag. *Gustaf Stern* (blz. 47 vlg., blz. 139 vlg.) gaf zich de moeite de lezer daarover nog omstandig in te lichten, doch ook zijn conclusie luidt: aanschouwelijke zaakvoorstellingen, als zij optreden, horen tot de contextuele momenten, niet tot het woord zelf (blz. 53).

Moeten wij tenslotte na deze eerste phase van onderzoek, het woord als ervarings-moment opnieuw definiëren, dan kunnen wij, samenvattend, zeggen: Het woord is het, op de wijze der taal gevormde, aanschouwelijke-onaanschouwelijke gebruiksteken. De aanschouwelijke figuur bestaat in een, op de wijze der taal gekende, klank-vorm, de onaanschouwelijke betekenis in, op de wijze der taal gebonden, denk-momenten.

En, in deze formulering geven we ons dan meteen rekenschap van hetgeen wij aan het woord nog verder te verantwoorden hebben: niet

zijn teken-natuur, niet zijn gebruikskarakter, doch wel de bijzondere aard van zijn „vorm” en „betekenis” en zijn aard als ervarings-m o m e n t, als syntagma, zijn eigen structuur derhalve en de plaats die het in de structuur ener taal-ervaring inneemt. Het gebruik zelf en de wetten daarvan vallen buiten het bestek van deze studie. Ze horen in een „Wortgruppenlehre” of 'n zins-leer, waarmee *Ries* een aanvang heeft gemaakt.

Het principieel „totum est prius partibus” leed onder de voorafgaande beschouwingen geen geweld; het kreeg alleen een nadere precisering in de toepassing op de taal-verschijnselen: het „woord” is ná het gebruik der gemeenschap die de taal-maker voortbrengt en na het ervarings-geheel waarin het wordt gemaakt, doch het woord is vóór zijn gebruik en, eo ipso, vóór een meerwoorden-geheel van dezelfde gebruiker. Het ervaringsgeheel waarin het woord als syntheties-analytische onderscheiding door het kind wordt geponeerd, kan oorspronkelijk nooit een taal-geheel zijn; pas wanneer het taalgebruik meerwoorden-gehelen vertoont is het mogelijk, interpreterend, in een dergelijk geheel een nieuw „woord” te maken. Ook in het laatste geval gaat de making noodzakelijk aan het gebruik van dit nieuwe woord vooraf. Het geheel waaruit, in functie van de situatie, het nieuwe woord „interpreterend” gemaakt wordt, kan pas volledig in al zijn onderscheidingen worden ervaren, als eerst het betreffende woord gemaakt is.

Wat tenslotte de juiste interpretatie moet zijn van *Stenzels* mening „einer präsentischen Gleichwertigkeit” van woord en zin, en van *Bühlers* opvatting ener correlatie van beide taal-verschijnselen „an ein und demselben Zustand der menschlichen Sprache”, daarover zullen wij verderop nog uitvoeriger handelen. Het zal de lezer niet ontgaan zijn, dat wij met die andere formulering van het geheel-principieel: „pars est propter totum”, volkomen accoord gaan. De grote linguïstiese betekenis hiervan blijkt in de studie van het taal-s y s t e e m. Dit onderwerp echter zullen wij in dit werk maar zeer vluchtig aanraken.

Alleen de hernieuwde totaliteits- en eenheids-opvattingen maakten het mogelijk, de aard van het woord als ervarings-moment van het sociaal gebonden individu recht te doen. Bestudering van gedrag en ervaring leidde tot de inzichten, in dit hoofdstuk ontwikkeld. We zullen op deze wijze voortwerken, al moet in de nu volgende analyse noodzakelijkerwijze het aspect, waaronder wij het taal-gebeuren beschouwen, worden beperkt: immers het is als 'n éénheid dat zich het woord in het taal-gedrag openbaart en wij gaan over tot een beschouwing van de momenten dier eenheid. In het negende hoofdstuk pas zal de lijn consequent kunnen worden doorgetrokken.

VIERDE HOOFDSTUK

Woord-vorm en woord-Gestalt

Samenstelling van het hoofdstuk. Bij de volgende behandeling van de aanschouwelijke woord-momenten in het taalgebruik, is de eerste antinomie die ons schijnt te treffen: het veranderlike der waarneembare aanschouwelijkheid. We gingen in ons derde hoofdstuk uit van het zonder meer duidelijk geachte verschijnsel, dat er „vormen” worden gebruikt die regelmatig, gelijkvormig in ander gebruik terug komen. Welnu, dit is in strijd met de feiten: de waarneembare aanschouwelijkheid, datgene wat we in de laatste paragraaf van ons eerste hoofdstuk (blz. 49) de *woordvorm* noemden, is geen waarneembare constante. Als dan ook de linguïstiek van 'n *mot phonétique* spreekt, dan schijnt zij van de veranderingen op een ongeoorloofde wijze te abstraheren. Het enige wat een zekere aannemelijkheid schijnt te vertonen is, dat er in de klankenstroom, in de bij communicatie gebruikte geluiden, onderscheidingen aanwezig zijn, die echter — hetgeen voor ons juist van het meeste belang zou zijn — nog volstrekt geen woord-vormen schijnen te hoeven onderscheiden. Toch aarzelt het grote merendeel der linguïsten en grammatici niet, een dergelijke onderscheiding aan de spraak-klankenstroom te veronderstellen. Met welk recht? De eerste paragraaf „*Mot Phonétique*” geeft hierop geen antwoord. *Graff, Ogden & Richards* linguïsties commentariërend, ontkent vlakaf het bestaan van 'n phonetie „woord”, onder welke vorm dan ook. Wat er in de stimuli-complexen, de *waarneembare aanschouwelijkheid* zeggen wij, te vinden is, fungeert volgens *Graff en kel* als verwijzing náár, als *sign vóór*, 'n „*system-word*”: in het gebruik worden de stimuli-complexen „whimsically” gebruikt, zodat er van een zich onderscheidende, en laat staan 'n constante, eenheid *word*, daar geen sprake is. Helaas blijken de kruimpjes die ons, linguïstiese kinderschaar, met Klein-duimpje *Graff* voorop, uit dit woud moeten brengen, door de vogeltjes opgepikt: de weg van *Graff's* stimuli voert naar geen *system-word*; en omgekeerd, in het *system-word* zitten we opgesloten als de kinderen in de hut van de reus. De paragraaf „*System-word*” heeft ons alleen op 'n nieuw spoor gebracht. Dat volgen we in „*Vorm en functionaliteit*”. De analyse van het *vorm-begrip*

waarmee vaak werd geopereerd, was onvoldoende. Iets anders is 'n vorm zonder meer, iets anders 'n linguïsties functionele vorm. De woord-vorm wijst uit naar de ervaring. Die vorm is wél bepaalbaar, doch alleen vanuit de ervaring. Elke phonetische onderzoeking is wezensnoodzakelijk altijd van dit standpunt uitgegaan. En uit het begrip „functionele vorm”, kunnen een reeks conclusies gededuceerd worden, die kunnen worden samen-gevat in deze éne uitspraak: de woord-vorm moet als type fungeren. De paragraaf „Vorm en functionaliteit” behandelt dit. In „De organisatie van de woordvorm” geven we een résumé van de onderzoekingen van de italiaanse psycholoog *Gemelli*, die deze type-notie uit de systematische waarneming van het oscillographies vastgelegde klankgebeuren — we gebruiken *klank* en *geluid* voor de waarneembare aanschouwelijkheid — afleidde. Het experiment bevestigt onze deducties uit het begrip „functionele vorm”. Het blijkt dan, dat zich wel degelijk woord-typen aan het materiaal laten onderscheiden, d.w.z. functionele vormen, die beantwoorden aan een bepaalde ervarings-notie. Ondertussen, de functionele vormen onderscheiden zich wel, doch zijn als vorm in verschillend gebruik niet constant. De constantheid wordt er in de ervaring aan toe gedaan. Het type derhalve is er vaarbaar als constant; het is zelf, binnen bepaalde grenzen veranderlijk, maar het blijft 'n vorm. Dit laatste behandelen we in „De woord-vorm als functionele vorm”. De onderzoekingen van *Gemelli* bewezen, dat ook de melodische momenten aan de vorm typies zijn. In „Klank en melodie” tonen we aan, dat het melodische moment de typiek der geluidsmomenten veronderstelt om als woordvorm-moment typies te kunnen zijn; verder, dat het melodische type op het gebruik moet worden teruggevoerd, en wel — want ook de typiese geluidsmomenten (dit behoort overigens nog niet tot de stof van deze studie, die het woord als systeem-moment niet uitdrukkelijk behandelt) vertonen een aanleg op gebruik en systeem — op de hem eigen wijze, nl. als kenmerkend voor het meerledig gebruiks-geheel. Deze laatste conclusie volgt niet alleen uit een studie van het phoneties materiaal, zij volgt ook uit de onderzoekingen van phonologen; dit beschouwen we in „Melodie en syntagma”. Het accent, melodies of (en) dynamies, is 'n structuur-principie dat het woord in de samenhang markeert. Met het invoeren der linguïstiese functionaliteit van de woord-vorm, voltrokken wij in de beschouwing een wezenlike verandering, omdat wij die vorm daarna expliciet vanuit de ervaring beschouwden. Het is in de paragraaf „de Gestalt” dat wij de aanschouwelijke ken-momenten der ervaring waarin wij het type kennen, tot voorwerp van onderzoek nemen. We verduideliken eerst het Gestalt-begrip aan visuele verschijnselen, om het

dan — en na al het voorafgaande kan dat kort geschieden — in zijn realisering in het taal-gebruik te beschrijven in „De woord-vorm en de woord-Gestalt”. Dan blijkt, dat de constantheid dier „Gestalt” ook weer alleen te begrijpen is als 'n functionele, en wel in functie van de on-aanschouwelijkheid in de woord-eenheid vastgelegd. Het blijkt nu waarom wij reeds in ons eerste hoofdstuk de term *vorm* voor de aanschouwelijke ervarings-momenten lieten vallen en daarvoor de term *figuur* gebruikten: de figuur nl. is wél aanschouwelijk, doch zij heeft geheel andere eigenschappen dan de vorm, die waarneembare aanschouwelijkheid is; de figuur is een Gestalt.

Wat hebben we met het invoeren van het Gestalt-begrip bereikt? Ten opzichte van de traditionele linguïstiese beschouwingen allereerst een negatief resultaat: de moeilijkheden tegen het woord, op grond van de aanschouwelijke verschijnselen, gemaakt, blijken op onvoldoende analyse dier verschijnselen te berusten; deze verschijnselen doen evenmin het woord-begrip of het woord-aanschouwelijkheid begrip als constant ervarings-moment te niet, als zij omtrent 'n kubus-aanschouwelijkheid twijfel kunnen wekken. Doch, dit is 'n eerste stap slechts naar de oplossing van ons probleem. Want, op welke wijze wij die woord-Gestalts-functie te denken hebben, bleef nog een open vraag. En, de titel van de slot-paragraaf wijst daar reeds op, „Woord-voorstelling en Gestalt”: de woord-Gestalt moet als aanschouwelijkheid verklaard worden, hetgeen neerkomt op de taak, ons licht te verschaffen over de aard van wat men noemde *Woord-voorstelling*. Want, de moeilijkheden die aan dat voorstellings-begrip inhaerent bleken, treffen ook de Gestalt. Dat is de opdracht die ons het vijfde hoofdstuk te vervullen geeft. We schrijven geen extra paragraaf „Conclusie”; we volstaan met 'n laatste alinea in de slot-paragraaf.

»Mot phonétique«? In den aanvang van ons derde hoofdstuk poneerden we als feitelijk gegeven: de constantheid van 't woord, minstens de constantheid van zijn „vormelijke” zijde. En ziehier de eerste antinomie: de vorm verandert voortdurend. Altans wat er aan het woord in communicatief gebruik waarneembaar is, is geen constante. Van het tiende hoofdstuk „Synthese of samenvoeging der spraakklanken” af tot en met het vijftiende, dat wil zeggen bijna honderd bladzijden lang, is ons nederlandsche phonetische standaardwerk, het „Leerboek der Phonetiek” van *Zwaardemaker* en *Eykman* (Haarlem 1928), daarvoor één doorlopend bewijs. Ongetwijfeld, die veranderingen zijn gewoonlijk beperkt binnen zekere grenzen, maar ook afgezien van de grensgevallen, zijn ze niettemin zo groot, dat er van een vorm-begrip, zoals we dit aan veel andere waarneembaarheden kunnen ontwikkelen, weinig overblijft. *Vendryes*

spreekt dan ook van een „*forme-limite*”. (Le langage. Paris 1922, blz. 70)

Bestaat er dan een „woord” als waarneembare onderscheiding, bestaat er ’n „mot phonétique”? Men doordringe zich er van: deze vraag is niet dezelfde als „Bestaat er een woord als waarneembare constante?” Als „constant”, in de gewone zin van het woord, bestaat er in het taalgebruik zeker geen waarneembare aanschouwelijkheid; daaraan valt niet te twijfelen.

Uitvoerig worden de verschijnselen die ons hier bezig houden, door *Graff* behandeld in zijn derde hoofdstuk „Units of signification”. *Vendryes* sprak er reeds vóór hem over in zijn hoofdstuk „Le mot phonétique et l’image verbale”. Beiden komen niet tot dezelfde conclusie. *Vendryes* accepteert het bestaan van een „mot phonétique” (blz. 68) — over de vraag naar het onderscheid tussen constantheid en onderscheiding laat hij zich niet expliciet uit — *Graff* verwerpt een „mot phonétique”, onverschillig welke zin men aan deze term wil hechten (blz. 95 vlg.).

Herinneren we ons een ogenblik duidelijk de aard der feiten. De zin „*Daar heb je hem!*”, emotioneel en in vlug tempo gesproken, kunnen we veilig weergeven als: „*Drrèjenum!*” Gaan we van dit geheel de woorden onderscheiden dan zeggen we, dat we gebruiken de woorden *daar, heb, je en hem*. Als er nu één ding duidelijk is, dan is het wel, dat er van een constante klank-vorm d-aa-r etc., die we voor deze woorden „aannemen”, weinig te vinden is. *Graff* geeft nog wat cruër voorbeelden. „*I have not seen her*” wordt „ α iv ənt si·n ə”! „Of the words [hæv] and [hə·] all that is left is [v] and [ə]. The word [nɔt] has been changed into [ənt].” (blz. 120) Erger nog wordt ’t, wanneer van „*I don’t want to*” ’t woord n-o-t helemaal verdwijnt en er alleen een nasalering van de voorafgaande klinker o overblijft (blz. 122 en blz. 34). En een beroep hier, of in ’t nederlands of welke taal ook, op ’t als „Einwortsatz” gebruikte woord baat niet: ook daar treedt ditzelfde verschijnsel op. *Vendryes* b.v. wijst op de begroetingsformules (blz. 70).

Het is jammer dat *Zwaardemaker* en *Eykman* hun voorbeelden vrijwel steeds geïsoleerd geven en niet als lid van een aanmerkelijk groter geheel; de vormveranderingen door *Graff* bedoeld, zouden er nog sprekender door worden. Woord-constantheid in de zin van volkomen gelijk-vormigheid der waarneembare aanschouwelijkheid in verschillend gebruik, bestaat niet. We gingen er echter in ons vorige hoofdstuk juist van uit dat een constante „vorm” werd waargenomen. Wat de waarneembare aanschouwelijkheid, stimulus in het bedoelde waar-

nemingsproces, aangaat, komt het er echter prakties op neer, dat er „wel eens“ overeenkomende vormen zouden kunnen worden waargenomen.

Zijn er dan tenslotte aan de waarneembare aanschouwelijkheid zelf momenten, die we als woord-onderscheidend kunnen aanwijzen? *Vendryes* denkt van wel en ziet in „la débilité des finales“ (blz. 68), een notie die hij aan *Gauthiot* ontleent, een kenmerk voor 't phonetiese woord. Accepteren we een moment dit kenmerk der „débilité“. Zijn we dan al waar we zijn moeten? Het wil me voorkomen van niet. Wanneer we uit de zin: „Zo iets kan je aan de strop brengen“, strop brengen uitspreken als *strobbrengen* of *ströbbrengen* of uit „Een stuk koper viel naar beneden (dit voorbeeld uit *Zwaardemaker* en *Eykman* blz. 231), stuk koper als *stükoper*, en in onze uitspraak dus de „op elkaar stootende“ medeklinkers p en b of k en k één klank „worden“, dan lijkt 't toch wel wat veel geëist, van de schrijver te vragen dat hij ons zal aanwijzen waar nu *strop* of *stuk* „ophouden“ en *brengen* en *koper* „beginnen“, waar derhalve de „débilité“ ophoudt, de „finale“ eindigt en het volgende woord begint.

Als het „phonetiese woord“ ons wat zal leren omtrent z'n al of niet onderscheiden zijn, dan zal dit in 'n vergelijking met iets waarop het „phonetiese woord“ kan worden teruggevoerd, moeten geschieden. Het is dit, dat *Wilhelm Schmidt* klaarblijkelijk bedoelt als hij schrijft: „Für die psychologische Einheit des Wortes sprechen aber auch die An- und Auslautgesetze, die jeder Sprache in charakteristischer Weise eigen sind. Durch diese grenzt sie jedes einzelne Wort von dem vorher gehenden wie dem nachfolgenden Wort in unzweideutiger Weise ab. Es können deshalb auch diese An- und Auslautgesetze benützt werden, um von ihnen rückschliessend die Eigenheit einer Sprache und ihrer Wortbildung zu erkennen und sie mit denen anderer Sprachen in Vergleich zu setzen.“¹⁾ *Graff* heeft gelijk, als hij tenslotte van het „phonetiese woord“ als waarneembaar deel van een groter geheel zegt: „some sound, sound combination, or sound element (nasalization, accent, timbre, etc.) is required;“ hij gaat echter te ver als hij toevoegt: „the character or number of these features is immaterial;“ (blz. 129, 131) van een constante, zichzelf aan het materiaal onderscheidende waarneembare vormelijke eenheid is bij het woord geen sprake.

»System word«? *Graff* volgt *Ogden & Richards*. Laten we een ogenblik zien hoe hij zich uit de impasse tracht te redden, waarin hij door zijn semiologische voor-oordelen is geraakt. Hij negeert het be-

¹⁾ P. W. Schmidt S.V.D. Die Sprachfamilien und Sprachenkreise der Erde. Heidelberg 1926, blz. 288, 289.

staan van een waarneembaar woord als constante, zich onderscheidende eenheid en toch aanvaardt hij het woord als contextueel en graphies verschijnsel: in die vorm ontzegt hij aan het woord noch constantheid noch onderscheiden-zijn. Zonder „woord“ acht ook hij een meerledig complex van taalgebruik onmogelijk, maar het „woord“ is volgens hem van dat complex geen moment, doch het is de systematische grootheid waarop bepaalde „vormelijke“ en „referentiële“ momenten van de „zin“ kunnen worden teruggevoerd (blz. 128-130). In het taalgebruik bestaat als psychologisch contextueel complex, geëxciteerd door het momentele stimuli-complex der hoorbare geluiden, de zin. In die zin is, nog steeds volgens Graff, de eenheid tussen de aanschouwelijke momenten, het „symbol“, en hun „references“ verbroken, d.w.z. dat het „woord“, het „symbol“, heeft opgehouden te bestaan. De banden die in verschillende psychologische contexten tussen de „vormen“ als „symbol“ en de „references“ (en hun „referent“) als „meaning“ zijn gelegd „have been torn apart, so that there is no trace left of a word-„unit“ within the sentence.“ „Not only has the sentence whimsically utilized and absorbed the referential and phonetic parts of the single words, but the unity of the latter has been literally destroyed.“ (blz. 121) Het woord bestaat nog wel, maar als 'n engraphiese eenheid van een andere orde, van 'n orde die niet langer behoort tot die der „stimuli“ mede, maar enkel tot die der engraphiese complexen. Die „woorden“, als engraphies complex bestaan dus buiten het taalgebruik.

Maar, welke dienst doen zij dan in het gebruik, of zijn zij enkel steunpunt voor taal-beschouwing? De systematische woorden doen een belangrijke dienst: de gebruiksmogelijkheden worden er door bepaald. Alleen dié „references“, die aan een „symbol“ gesymboliseerd zijn, kunnen worden gebruikt voor betekenis-dragende zelf-expressie, d.w.z. voor gebruik waarbij „in a suitable interpreter“ „a similar attitude“, en een zelfde „reference“, wordt voortgebracht.

Doch welk proces wordt hier onder de termen „kunnen worden gebruikt“ verborgen? Er bestaan *symbols*, „woorden“, die in hun „references“, in de met hen verbonden engrammen, de mogelijkheid bezitten de referents-ervaring bij een gebruiker te wekken. Die „woorden“ zijn met verschillende engrammen verbonden, bezitten de mogelijkheid voor verschillende „references“. Welnu, in het gebruik wordt nu uit de verschillende „references“, die 'n zelfde systematische taal-eenheid woord kan wekken, er één vrijgemaakt en met andere, eveneens vrijgemaakte, tot 'n nieuwe „eenheid“, van „speech“ nu, verenigd. Deze nieuwe eenheid is de zin, die „primarily free“ (blz. 112) is, doch die in zijn bestaan afhankelijk is van de in 'n *symbol* referentiël vastgelegde

mogelijkheden. De vroegere eenheid „woord“ bestaat in het gebruik niet meer; een nieuw, andersoortig geheel wordt opgebouwd. Het is in deze opvatting dus zelfs a priori onmogelijk de resterende vormmomenten van 'n „symbol“ nog langer als 'n eenheid te zien; ze zijn letterlijk uit elkaar gescheurd.

De verklaring zelf die *Graff* geeft kan veilig rusten. Ze heeft wel de verdienste ingenieus te zijn, doch ze heeft enkele gebreken ook, erfelijke gebreken. Ten eerste berust zij geheel en al op het contextueel complex-begrip van *Ogden & Richards*, dat, helaas ook geen „systematische“ eenheid „woord“ verantwoordt, en ten tweede komt ook zij in flagrante strijd met de ervaring. Wanneer we voor de klas zeggen: „*Dan schrijft Jansen vanavond die oefening nog 'ns netjes over,*“ dan is het zonder twijfel juist dat *Jansen* de woorden van deze zin volstrekt niet als „woord“ onderscheidt, maar dat hij ze wel dégelik onderscheidt. Het „phonetic part“ en zijn betekenis zijn volstrekt niet „torn apart“ en helemaal niet „whimsically utilised“. Ze bestaan er zo precies, dat *Jansen* 't volstrekt niet in z'n hoofd zal halen om te menen dat *Pietersen* bedoeld is, of dat hij de oefening overmorgen zal kunnen maken, of dat hij 'n rijtje woordjes van buiten mag leren. De „woorden“ zijn in die zin tot een nieuwe eenheid verenigd — dat is zeker waar — maar ze hebben er hún eenheid van „vorm“ en betekenis volstrekt niet om verloren. *Graff's* sterke uitdrukkingen herinneren aan iets dat *Weisgerber* eens „völlig sinnloses Modegeplapper“ noemde.

Het woord bestaat volgens *Graff* niet in een bepaald stimuli-complex; de zin wel. Hoe hij dat verschil verantwoordt staat nergens. De diepste oorzaak waarom de ongelukkige avonturen van zo iets als 'n „mot phonétique“ hem tot zo eigenaardige opvattingen konden brengen, is gelegen in het ontbreken ener analyse van het vorm-begrip in zijn taalbeschouwingen. Dit gemis deed zich ook al bij *Ogden & Richards* gevoelen, doch het had daar niet zulke tastbare tegenstrijdigheden tot resultaat, omdat de schrijvers de verschijnselen van het taal-gebruik zelf niet in het middelpunt hunner beschouwingen plaatsten. *Graff*, als linguist, doet dat wel, en dan blijkt dat de engram-theorie, ook voor de eigenaardige vorm-verschijnselen van het taal-gebruik, geen verklaring biedt. De theorie eist, consequent toegepast, het negeren van ervaringsfeiten, en de schrijver negeert ze consequent. Elke taal-gebruiker ervaart dat hij in de momenten zijner grotere taalgehelen aan onderscheiden „zaken“ refereert, aan verschillende referenten, al ervaart hij meteen dat hij dit alles in één greep heeft samengevat en gebruikt. Welnu, *Graff* negeert van deze twee ervaringsfeiten het eerste en behoudt alleen het tweede: „The sentence symbol has only one specified

and well-located reference and, of course only one referent." (blz. 115) Deze formulering is dubbelzinnig, omdat zij de bijzondere aard van de „reference” en „referent” van het „woord” als ervarings-moment geweld heeft aangedaan: het is niet hetzelfde bij een „woord” of bij een „zin” van „reference” en „referent” te spreken. De „reference” als moment van een „woord” is op een geheel eigenaardige wijze, door de act der woordmaking met de „phonetiese” momenten verenigd, waardoor een blijvende eenheid ontstaan is, en ook *Graff* neemt aan dat de eenheid „zin”, in tegenstelling met het woord, is: „primarily free and eminently the unit of speech” (blz. 112).

Doordat hem in de engram-theorie de eigenlijke aard der woord-eenheid ontging, kon hij deze in de zins-eenheid niet terugvinden en moest hij 'n uitleg van woord-gebruik geven, waarbij 't woord én naar „vorm” én naar „betekenis” werd vernietigd. Hij deed dit ondanks het feit dat hij — in contradictie met z'n eigen conclusies — de zin neerschreef: „That we use words in speech is beyond doubt”, een zin die hij niet had kunnen neerschrijven, als hij niet van het ervarings-gegeven was uitgegaan, dat de woorden zich in de zin onderscheiden. Immers hoe is 't mogelijk dat hij momenten van de zin op „systematiese woorden” zou kunnen terugvoeren, als hij die momenten niet in de zin — als, laten we dan zeggen „zins-woorden” (dat is bovendien volgens z'n eigen wens; blz. 119) — had ervaren? Want hoe weet *Graff* anders dat hij *not* op [önt] moet toepassen?

Vorm en functionaliteit. Toen we in de paragraaf „Terminologie” van het eerste hoofdstuk, vorm definiëerden als „geordende aanschouwelikheden”, werkten we dit begrip verder niet uit. Het blijkt echter dat vorm-verschijnselen moeilijkheden bergen die in deze definitie geen uitdrukking vinden. Spreken we over de taal-klanken, over de waarneembare aanschouwelikheden die eventueel 'n woord- of zins-vorm zou kunnen uitmaken, dan blijkt dit vorm-verschijnsel, als waarneembaar moment van een communicatie-proces in taal, af te wijken van de vorm-verschijnselen der waarneembare aanschouwelikheden die niet in een dergelijk proces functioneert. Een waarneembare vorm heeft de eigenschap, dat hij als deze vorm te loor gaat, zodra één van de momenten verandert. Slaan we van een ruitersstandbeeld 'n paardepoot af, dan is de vorm niet meer dezelfde. En, deze eigenschap is 'n wezenskenmerk van elke waarneembare vorm, van standbeelden niet meer dan van kristallen, tafelpoten en appels, van geometrische figuren dan van melodieën. *Stenzel* noemt het 'n „unbestreitbare Feststellung” (blz. 24) dat deze constantheid irrelevant zou zijn voor 'n melodie b.v. Maar behalve dat hij voor „erlebte, konkrete Melodien” zelf al tot de conclusie ge-

dwongen wordt dat deze „unbestreitbare Feststellung” in bepaalde omstandigheden niet „befriedigt”, is het niet moeilijk in te zien dat deze bewering helemaal geen consistentie heeft, dat zij integendeel de formulering is van een onjuiste abstractie: elke waarneembare vorm verandert met onverschillig welke veranderingen harer momenten. Alleen als waargenomen aanschouwelijkheid blijft, onder bepaald opzicht beschouwd, 'n melodie „dieselbe”, gleichviel von welchen Instrumenten sie gespielt wird.” Orde in het algemeen is een veelheid van momenten, verenigd volgens één princip. Een waarneembare vorm bestaande uit vier stippen b.v. op de hoekpunten van een vierkant, verandert als één der momenten, hetzij een der stippen, hetzij de verhouding der stippen onderling, verandert. Een waarneembare vorm is dus zuiver correlatief afhankelijk én van de momenten én van het eenheidsgevende princip.

Toen we in het begin van ons derde hoofdstuk spraken over 'n „vormelik” taal-moment dat zich als constant in het taal-gebruik openbaart, kon de term *vorm* dus niet zonder meer de betekenis hebben van „waarneembare aanschouwelijkheid”. Immers de vorm kan, vergeleken in verschillend gebruik, kop én staart verliezen of alleen kop en staart, zonder romp, overhouden. Ja, vergeleken met 't amerikaanse woordje *not*: heel het beeld kan schijnbaar verstuiven en alleen als stof op de omgeving waaien; het schijnt dus wel wetenschappelijk onhoudbaar, nog langer zonder verdere distinctie van een constante waarneembare vormelike eenheid te spreken.

En nu de andere vraag: onderscheidt zich de woordvorm niet van eventueel vergezellende klank-momenten in een bepaald gebruiksgeval? De vorm onderscheidt zich wel; doch hoe? Die onderscheidt zich, wanneer hij onder een bepaald functioneel opzicht gezien wordt: dat het zich onderscheidende vorm-moment een woord-vorm is, is per se alleen vanuit de ervaring bepaalbaar. De bedoelde vorm onderscheidt zichzelf derhalve niet als woord-vorm. Gegeven dat we 'n paard zien, dan onderscheidt zich daaraan 'n staart-vorm. Wij doen het staart-vorm-begrip op, uit de waarneming van een paard; wij doen het woord-vorm-begrip niet op uit de waarneming van spreekgeluiden. Hierover een en ander meer. — Het is ook voor een verificatie van het taal-vorm-begrip niet noodzakelijk dat de, aan een geheel te onderscheiden, vorm-momenten, die eventueel zelf ook weer 'n vorm uitmaken, met andere vorm-momenten een waarneembare grens vertonen; de ruiter op het ruitersstandbeeld heeft 'n neus en 't paard heeft 'n staart; en wanneer we nu nog veronderstellen dat 't geheel uit één blok gehouwen is, dan zal 't 'n hele toer zijn aan te wijzen waar de

neus ophoudt en het voorhoofd begint en waar de staart eindigt en de rug aanvangt, zonder dat er enige twijfel bestaat over de waarneembaarheid van 'n neus of 'n staart. Dat „le mot phonétique” dan ook tegenover de omringende woord-vormen geen „grens” zou vertonen, geen waarneembaar gemarkeerd moment, dat er b.v. geen onderbreking zou zijn van de geluids-voortbrenging en de articulatie-bewegingen van de p zelfs van s-t-r-o-p in de b van b-r-e-n-g-e-n, zou geen bezwaar zijn voor het bestaan van twee onderscheiden vormen, die zich in hun eigen klank-karakter zouden kunnen openbaren. En dat ook de Amerikaanse nasalering van de o een onderscheidend kenmerk kan zijn in het geheel, is na het voorafgaande duidelijk.

Het woord-vorm-begrip kan dus niet, zoals het neus- of poot-begrip, aan de waarneming van het materiaal worden ontleend; het kan alleen worden gevormd, als dit materiaal uitdrukkelijk wordt beschouwd in zijn verhouding tot de ervaring der taal-gebruikende individuen. De onderscheidingen zelf, die zich in het materiaal openbaren, leveren dus niet per se een vorm van het woord-type, zij leveren materiaal voor de vorming van velerlei typen. Nemen we 'n oscillogram vóór ons, dan kunnen wij daarin een ordening aanbrengen volgens 'n bepaalde vorm die zich herhaalt, zonder van te voren uit te maken met welk ervaringsgegeven die vorm correspondeert. We zouden zo b.v. „t-t”-groepen kunnen verkrijgen of willekeurige andere combinaties. De typiek, die we op deze wijze zouden ontwikkelen, behoeft zich volstrekt niet te dekken met de gezichtspunten die de ervaring ons levert. *Bühler* wees hierop in zijn artikel „Phonologie und Phonetik” (Travaux IV blz. 32 vlg.). Wanneer wij dus zeggen, dat de woord-vorm zich in het materiaal onderscheidt, dan betekent dit alleen, dat het materiaal zelf een ordening blijkt toe te laten, die correlatief is aan de ordening die wij bij de beschouwing van de taal-momenten der ervaring aantreffen. Er is dus 'n vorm, maar die vorm is alleen ten opzichte van de ervaring bepaalbaar: om het oscillogram te kunnen interpreteren behoeven wij een leiding-gevend principieel, dat wij niet aan de waarneming kunnen ontleen. Zó bestaan er woord-vormen.

Samenvattend kunnen we zeggen: ook in het grotere geheel waarvan een woordvorm deel is, zijn, om in de waarneming een diakrise te kunnen voltrekken, slechts enkele aanschouwelijke momenten van node, momenten die misschien niet eens een eigen klinker of medeklinker hoeven uit te maken, doch die, altans b.v. in het in Amerika gesproken engels (nederlandse gegevens zijn mij hiervan niet bekend) zelfs in nasalering van een voorafgaande klank zouden kunnen bestaan. Passen wij op de uitwendige woord-vorm de term *vorm* wetenschappelijk toe, en 't spraak-

gebruik dwingt ons die term niet te laten vallen, dan is het noodzakelijk te bedenken, dat deze „vorm” niet het kenmerk der constantheid vertoont die we, in datzelfde spraakgebruik, in de woord-aanschouwelikhed als ervarings-moment menen te beleven. We noemden de woord-aanschouwelikhed als ervarings-moment dan ook liever niet *vorm*, maar we spraken van *figuur*. De woordvorm van 't woord *daar* is in „*Drrèjenum!*” en „*Daarèjenum!*” niet dezelfde. „*Le mot phonétique*” vertoont wel een zekere waarneembare aanschouwelikhed, kan zelfs geordende waarneembare aanschouwelikhed, 'n „vorm” dus, vertonen, maar wordt niet door een woord-„vorm”-begrip gedekt, dat wij er, steunend op de ervaring, spontaan op zouden willen toepassen. Heel onze analyse wijst van de waarneembare aanschouwelikhed af naar de waargenomen aanschouwelikhed, d.w.z. onze analyse schijnt te zijn gestoten op „vormen” die in het waarnemings-proces een biezondere „functionaliteit” vertonen. Ik zeg: een biezondere functionaliteit, want elke vorm functioneert in 'n waarnemings-proces, veronderstelt én psychologies én metaphysies een verhouding tegenover het „kennen”, doch deze zijde van dat vraagstuk gaat ons als linguïsten niet direct aan.

Woordvorm en ervaring. De phonetici zijn al lang tot de overtuiging gekomen dat zij de richtlijnen voor de bepaling van hun materiaal aan gegevens der ervaring ontleen, en niet primair aan onderscheidingen in dat materiaal zelf. Naar aanleiding van het probleem „Sprachlaut-Phonem”, zoals dit op het eerste Internationale Congres voor Phonetiese Wetenschappen te Amsterdam in 1932 werd behandeld, sprak *Dr. A. Schmitt*, als vertegenwoordiger van het Phoneties Instituut van *Panconcelli-Calzia* aan de Hamburgse universiteit, de volgende gedenkwaardige woorden: „Man kann nicht von Sprachlaut reden, ohne dabei schon eine im Grunde phonologische Einstellung zu haben. Denn wenn wir etwa in dem deutschen Worte *man* aus der langen Kette unendlicher Komplexe gerade drei beschränkte Gebiete als Sprachlaute ins Auge fassen, nämlich *m*, *a*, *n*, während wir andere Strecken dazwischen unbeachtet lassen, so geschieht das deshalb, weil wir nur die Teile der Sprachkurven berücksichtigen, die Funktionswert haben, also nach phonologischen Gesichtspunkten ausgewählt sind.” (Proceedings blz. 37) *Zwaardemaker* en *Eykman* doen niet anders, als zij de behandeling der spraakklanken beginnen met de volgende definitie: „Onder spraakklanken verstaat men physische klanken en geruischen, aan een groepeerings waarvan men bij de menshelijke spraak een beteekenis verbindt.” (blz. 85) Er bestaan geen phonetiese onderzoekingen die van een ander standpunt uitgaan, om de eenvoudige reden, dat: „En réalité il n'y a ni syllabes, ni phrase; il y a une suite de mouvements variés, aux-

quels correspondent des sons qui ont une signification ;" ²⁾ Elke phonetica moest hiervan uitgaan. *Zwaardemaker* en *Eykman* gaven zich daarvan terdege rekenschap: „De phonetici zijn het er nu over eens, dat een gesproken zinnetje voor de hoorder eigenlijk ondeelbaar is, omdat de grenzen, die voor een verdeeling vereischt worden, zich slechts onvolkomen laten vaststellen. De spraakklanken gaan geleidelijk in elkander over, en het is alleen het psychologisch begrijpen van het gehoorde dat tot indeeling voert.” (blz. 241, 242) Het herkennen der „telkens terugkeerende geluiden” levert de mogelijkheid voor woordherkenning. Zij vervolgen: „Daar van fonetisch standpunt de volzin een opeenvolging is van geluiden van afwisselende, soms bijna geheel ontbrekende, sonoriteit, voelt men, *geleid door de logische indeeling van den volzin*, (curs. v. d. schr.) soms behoefte den stroom der spraakklanken in groepen te verdeelen, en voor de practijk is dit ook wenschelijk.” (blz. 242) Dit feit, dat het foneties materiaal zich alleen laat bepalen ten opzichte van momenten die in de ervaring gegeven zijn, maakte het niet alleen mogelijk omtrent die ervarings-momenten uitspraken te doen zonder daarbij van het foneties materiaal uit te gaan, maar maakt het zelfs wetenschappelijk onmogelijk, dat studies, verricht aan het materiaal, tot conclusies omtrent de ervarings-momenten zouden kunnen leiden, die in strijd zouden kunnen zijn met de inzichten, ontleend aan de aard der ervaringsmomenten zelf. ³⁾ M.a.w. als wij b.v. het „woord” ervaren als 'n zich onderscheidend en constant moment van taalgebruik, dan zou het ontbreken eventueel van de constantheid, of zelfs van waarneembaar onderscheid in het foneties materiaal, geen argument tegen die woord-eenheid zijn. Een dergelijke uitkomst zou ook volstrekt niet noodzakelijk bewijzen, dat de fonetische onderzoekingen onjuist zouden zijn; de enige conclusie echter die we zeker niet ontgaan kunnen, is: de wetten die beide systemen van verschijnselen beheersen moeten verschillen. Het sensisme van *Ogden & Richards* zette *Graff* in dezen op een totaal verkeerd spoor. Zijn conclusie was: ik ontdek in het complex der stimuli geen eenheid, dus bestaat de eenheid in de ervaring ook niet. Helaas, niet alleen dat deze redeneering methodies niet klopt, zij steunde bovendien op onvoldoende onderzoek omtrent het foneties materiaal. De woord-vorm is nl. in zoverre wel een constante, als daarin typen worden gerealiseerd, die — en dat is uit het voorafgaande duidelijk —

²⁾ *Agostino Gemelli*. Recherches sur la structuration des paroles et des phrases. Rapport lu au congrès de psychologie (Copenhagen — 22-27 Août 1932). Milan. (Pro Manuscripto) blz. 31.

³⁾ *Karl Bühler* spreekt over dit probleem in: *Phonetik und Phonologie*. Travaux du cercle linguistique de Prague 1931, blz. 28 vlg.

eo ipso dat zij bestaan, onderscheidende vorm-kenmerken zijn ook. De woord-vorm derhalve is een functioneel constante: de momenten van het materiaal zelf vertonen een organisatie,⁴⁾ die relatief — dat wil hier zeggen: in verhoudingen die binnen die momenten zelf bestaan of die bestaan tussen de verschillende gebruikte momenten onderling — constant is. Om de formulering te concretiseren: elk waarneembaar geluid dat we in taal-gebruik b.v. als *a* ervaren, heeft een zelfde type als andere ervaren *a*'s; geluid *a* is een verhoudingsgelijke met elk ander geluid *a*; elk woord *boek* vertoont als waarneembaar geluid het *b-oe-k*-type d.w.z. is op enigerlei wijze een verhoudingsgelijke met elk ander geluid *b-oe-k* gerealiseerd, hetzij compleet hetzij incompleet. En bij dit incompleet, denken we weer aan ons amerikaanse *not*: in dit geval blijft én in verhouding tot de vergezellende momenten én in verhouding tot het complete type minstens één typies moment bewaard, dat waargenomen als relevant moment functioneert. Wat 'n relevant moment is, kan pas in het volgend hoofdstuk worden uiteengezet, doch het is voldoende hier dit laatste te verduideliken met de opmerking: dat van *not* minstens in het gebruiksgeheel het nasaal-karakter resteert. Het zijn de reeds geciteerde onderzoekingen van *Gemelli* die, als psychologische Gestalt-onderzoekingen bedoeld, voor de linguïstiek en de phonetica van het hoogste belang zijn geworden, doordat zij, in met uiterste precisie volbrachte observaties, de organisatie van het waarneembaar materiaal zelf op een wijze deden kennen als tot hiertoe niet was gelukt.

De organisatie van de woordvorm. De onderzoekingen van *Gemelli* waren er op gericht, het verlies in nauwkeurigheid der observaties, tengevolge van de inertie der materiële hulpmiddelen, tot een minimum te beperken, en tevens, door het opvoeren van de snelheid van registratie der geluidsgolven, een zo zuiver mogelijk beeld te verkrijgen van hetgeen hij de *organisatie* van zijn geluids-materiaal noemt. Hij combineert een opname van de golf-karakteristieken, de klank-vorm, met een opname der melodie, bepaald in aantal trillingen per seconde, duur en sterkte der voortgebrachte geluiden; het geheel bovendien gecombineerd met een gelijktijdige phonographiese opname, zodat geheel het gebeuren analytisch en synthetisch is vastgelegd. Het bijzondere in zijn registratiemethode zelf bestaat in de combinatie van 'n „oscillographe (qui consiste essentiellement dans un tube de Braun) dans lequel l'instrument enregistreur est un rayon lumineux, qui pratiquement n'a point d'inertie”

⁴⁾ „cette suite de mouvements n'est pas quelque chose comme une série égale, mais plutôt ces mouvements se présentent unis de façon à constituer des unités de différents ordres et diversement liées entre elles et différemment structurées.” (*Gemelli* blz. 31)

(blz. 6), met een photographies procédé dat au fond is „un film de cinéma sonore où cependant, grâce à une vitesse extrême de développement, („notre papier roule devant le rayon lumineux transcrivant avec une vitesse de cinq à huit mètres-secondes", hier geïnsereerd door de schr.) on a le moyen d'isoler les différents éléments des sons." (blz. 7) De onderzoekingen hebben ongeveer drie jaar geduurd. Zelfs de taaie angelsaksiese vasthoudendheid schrok terug voor dit monnikenwerk, en *Fletcher* stelde zich begripelikerwijze tevreden met minder omvattende resultaten, toen hij berekende dat hij met zijn methode 210 duizend werken, d.w.z. bijna honderd jaar zou te experimenteren krijgen om honderd zinnen bij vijf mannen en vijf vrouwen te analyseren. *Gemelli* vermeldt dit niet zonder een zekere humor (blz. 19). Zijn onderzoekingen omvatten slechts enkele korte italiaanse zinnen en woorden en de organisatie der vijf typiese italiaanse klinkers en medeklinkers.^{4*}

Geven wij, zoals ook *Gemelli* zelf doet, zijn conclusie in zover zij hier van onmiddellik belang is, voorop: de geluiden die als uitwendige taalvorm functioneren, of men nu het oscillogram van een geïsoleerd woord beschouwt of het oscillogram van een zin, vertonen zich als beheerst door een algemene wet van inwendige structurering, tengevolge waarvan elk woord en elke zin, en elk woord in elke zin, zich vertonen „comme un tout renfermé en lui même" (blz. 8). Het is deze inwendige organisatie die de grondslag levert voor de waarneming, waarin de waargenomen klanken de functies vervullen die wij nog nader zullen bestuderen: „l'électro-acoustique, en nous offrant le moyen de traduire la parole humaine dans une série de courbes oscillographiques, nous permet de considérer le langage comme une série d'organisations de sons qui ont une signification, et de les percevoir, soit comme une unité d'un degré inférieur: les paroles, soit comme une forme d'un degré de complexité supérieur: la phrase, ou bien tout un discours." (blz. 12)⁵

Gemelli wijst in het materiaal de typen aan, d.w.z. hij wijst op waarneembare momenten wier verhoudingen, volgens zijn methode bepaald, constant zijn, niet zó dat een type onder alle opzichten alle verhoudingen in elk gebruik altijd opnieuw vertoont, doch

^{4*} De „Laufgeschwindigkeit" van het photographiese papier dat Dr. *Karl Brenner* verwerkte in de studio van de Ravag te Weenen, bedroeg 1930 mm. per seconde. (*Bühler*, Sprachtheorie blz. 264)

⁵ Deze methode voldoet aan de eisen die *Stenzel* (Sprachmelodie) van zijn theoreties standpunt stelde, toen hij meende alleen fonetiese en experimenteel psychologische gegevens te kunnen aanvaarden in zover het onderzoek dier wetenschappen: „nicht grundsätzlich durch Isolierung des Wortes und Einzelsatzes gerade diejenigen Faktoren ausschalten will auf die hier alles ankommt." (blz. 160)

wel zó, dat in elk gebruik het type toch altijd verhoudingen vertoont die overeenkomen met de realisaties in ander gebruik, en die steeds in bepaalde opposities blijven tot andere typen in hetzelfde gebruiksgeval: een a vertoont dus altijd a-verhoudingen waardoor hij in overeenstemming is met andere a's, die gerealiseerd worden, en in oppositie tot alle klanken die geen a zijn. De typen werden vastgelegd door ze én geïsoleerd als klank, én als deel van een woord-klankvorm, én als deel van 'n zins-klankvorm, bij verschillende personen op te nemen.

We zeiden: „Gemelli wijst in het materiaal de typen aan”. Deze formulering werd met opzet gekozen; want: niet heel het materiaal is „typies”. De waarneembare klank-stroom is alleen beperkt typies; hij vertoont typiese en a-typiese momenten; het oscillogram van de a vertoont maar over 'n beperkte tijd van de a-duur het a-type, d.w.z. het stimulerende waarneembare geluid a vertoont maar over 'n klein gedeelte van zijn duur het a-type, dat wij als a waarnemen.⁶⁾ Het typiese staat uiteraard onder invloed van de andere typiese momenten, die van het betreffende geheel deel uitmaken: „dans l'oscillogramme de la parole „labaro”, dans le passage de la première syllabe à la seconde *la . . . ba* et de la seconde à la troisième, *ba . . . ro* on voit comment la consonne sonore agit d'une façon profondément différente de la consonne occlusive sur la voyelle suivante: il en résulte une modification dans l'oscillogramme de la voyelle, c'est-à-dire l'apparition d'une phase caractéristique de transition, suivie d'une phase avec la période caractéristique de la voyelle o.” (blz. 18) Doch het typiese staat ook onder invloed van het geheel en, deze invloed is er ene die blijkt uit te gaan van het accent en de melodie. *Gemelli* verstaat onder accent: de eenheid van kracht, hoogte en duur der onderscheiden spraak-geluiden ten opzichte van het geheel waarvan zij een deel uitmaken. De eenheid der verschillende accent-momenten is de spraak-melodie (blz. 2). Woord en zin hebben hun melodie, bestaande uit verschillende accent-momenten. De accent-momenten, en daarmee de melodie van het geïsoleerde woord, zijn zelf typies, en beïnvloeden het type van de geaccentueerde of niet-geaccentueerde klank. Doch, in het grotere geheel komt hun type weer onder invloed van de bedoeling van het geheel en derhalve ook onder invloed

⁶⁾ „Le temps suffisant pour qu'une voyelle soit reconnue est bien moins considérable que la durée que la voyelle semble avoir dans la parole: en réalité, il s'agit d'une combinaison de véritables voyelles et de sons semblables seulement aux voyelles; mais tandis que cette phase typique donne le moyen de reconnaître ce phonème, les phases de passage ou de transformation, révèlent l'adaptation des voyelles aux conditions pratiques où la voyelle est prononcée; par exemple: le voisinage des consonnes, l'accentuation, l'énergie.” (blz. 27)

van de zins-melodie, alles tenslotte in functie ook van de eigen-toon van de klinkers: „la mélodie de la phrase . . . résulte de la variation successive des tons fondamentaux des voyelles de chaque mot.” (blz. 26)

Het type derhalve van elke klank en elk woord staat onder een dubbele determinerende invloed: primo onder de invloed van het type der omringende klanken, en secundo onder invloed van het dit type modificerende accent en melodie, op hun beurt gemodificeerd door de melodie van het grotere geheel, die echter weer in functie staat van de eigen-toon zelf van de klinkers. Eén ding is uit dit alles duidelijk: „Il s'ensuit que l'oscillogramme d'une phrase prononcée avec un sens et avec une accentuation typique, révèle une structure évidente intérieure de chaque mot et de la phrase considérée dans son ensemble.” (blz. 18) Het is het feit der afleesbaar vastgelegde typiek, d.w.z. der verhoudings-constantheid, die al deze conclusies heeft mogelijk gemaakt. Verschillende oorzaken kunnen dit typiese beïnvloeden: de snelheid van spreken, het zingen, een meer of minder energieke uitspraak en de condities van het omringende materiaal zelf, maar de organisaties die het materiaal ver-toont, en die, ervaren, een bepaalde betekenis „dragen”: „chacune a une unité fixe et une constance qui permet de résister à des conditions différentes de dissolution ou de transformation.” Het totaal gemutileerde waarneembare woord van *Graff* blijkt, bij nauwlettender wetenschappelijk onderzoek, er ver-bazend goed te zijn afgekomen; het is geen absolute vormelijke constante, maar het verliest daardoor noch zijn onderscheidende kenmerken, noch zijn typiese constantheid; het wordt met recht een *functionele vorm* genoemd.

Gemelli, als niet-linguïst, was zich van de betekenis van zijn eigen werk niet volledig bewust, toen hij schreef: „Une phrase n'est donc pas une suite de phonèmes caractéristiques et typiques de façon constante, mais une suite de phonèmes profondément modifiés qui constituent un tout qui a sa propre physionomie.” (blz. 27) Spreken van een inconstant type is 'n contradictio in terminis. Hij verwacht hier 'n ogenblik vorm en type. Type, zoals hij dat ontwikkelt, veronderstelt juist vormelijke inconstantheid, ingrijpende verandering zelfs in de vorm, maar behoud van verhoudingen; behoud van alle verhoudingen ware behoud van geheel de vorm! Natuurlijk heeft de zin als ervarings-moment van 'n andere orde zijn eigen physionomie; had hij dat niet, dan viel hij samen met het woord, waarvan *Gemelli* juist het eigen-typiese bestaan heeft bewezen.

De woord-vorm als functionele vorm. Ondertussen zijn *Gemelli's* onderzoekingen, onderzoekingen naar de aard der „Gestalt”. We

hebben met opzet zijn publicatie zo geëxcerpeerd, dat wij dit aspect een ogenblik ter zijde lieten. Nu hierover.

Beschouwen wij het materiaal in zijn verhouding ten opzichte van de waarneming, in welke verhouding alleen de typiese momenten bepaalbaar zijn,⁷⁾ dan doet zich dit eigenaardige voor, dat de veranderingen in het materiaal, zolang zij ten minste binnen zekere grenzen beperkt blijven, de functie van de waargenomen geluiden niet beïnvloeden: we blijven de ons toegesproken klanken verstaan, ook al is hun actuele oscillogram aanmerkelijk verscheiden van andere oscillogrammen van gelijk type; we blijven de woorden en zinnen begrijpen, ook al is hun klank-vorm zeer gemutileerd.⁸⁾ Is in 'n communicatie-proces de instelling van de taalgebruiker op dat gebruik aanwezig, dan is het zelfs mogelijk verschillende momenten uit de klankstroom te supprimeren, zonder dat de herkenning van zinnen of woorden daaronder lijdt. Dit is hetzelfde als te zeggen, dat de typen, waargenomen, tot een constante grootte worden, die niet zuiver correlatief afhankelijk is van het complex der prikkels. Immers elk type is een concrete vorm, en de concrete vorm die in het ene geval het oscillogram a^1 vertoont, vertoont in het andere geval a^2 of a^{30} , waarin a het typiese moment der geluidstroom betekent. Wij gebruikten om de notie type te ontwikkelen het begrip verhouding, doch men vergete niet dat de, aan het typies materiaal geconstateerde, verhoudingen alleen konden worden vastgesteld, doordat wij als tertium comparationis namen een constant ervaringsgegeven.

Zeker, het a -type, gerealiseerd in het éne geval, vertoont meetbare verhoudingen, die als verhouding overeenkomen met meetbare verhoudingen in een andere realisatie, doch die overeenkomst, waarop de constantheid der ervaring berusten moet, kon geen functionele waarde hebben, tenzij ten opzichte van die ervaring waarin nu juist die overeenkomst op een of andere wijze gekend wordt. En wat kennen we in de taal-ervaring: de vorm of het type? Evident alleen het type. Kennis van de vorm als zodanig verkrijgen we in klank-beschouwing, in phoneties onderzoek b.v. In de ervaring produceren we derhalve iets in aansluiting op de geluiden, die de prikkels der waarneembare aanschouwelijkheid zijn. Immers, de waargenomen aanschouwelijkheid, of liever de waarnemende aanschouwelijkheid, kan, indien zij zuiver overeenkwam met de prikkelende aanschouwelijkheid, ons geen

⁷⁾ Het volgende hoofdstuk geeft hieromtrent zeer veel meer.

⁸⁾ „L'oreille humaine agit comme un philtre vis-à-vis de ces „individualismes" et, malgré eux, elle reconnaît dans les sons émis une parole ou une phrase déterminée, et cela encore malgré les déformations que les différents phonèmes ont subi." (blz. 10)

type doen kennen, doch alleen vorm; het materiaal alleen, hoe dan ook georganiseerd, kan nooit een verklaring bieden voor de constantheid onzer ervaring omtrent de spraakklanken. In het kennen derhalve constitueren we de „typiese” waarneembare aanschouwelijkheid als type.^{8*)} Te zeggen dus dat bepaalde organisaties van het materiaal *typen* zijn, is zeggen dat onderscheidende vormen van een bepaalde structuur, die in bepaalde verhoudingen met andere vormen overeenkomen, kenbaar zijn als constant. De waarneming van een dergelijk stimulus-complex „corrigeert” als het ware de afwijkingen in de vorm.⁹⁾ We stoten op een wetmatigheid in de waarneming, die *Gemelli* ongelukkig definiëert als: „la loi de la *rectification des données sensorielles et de la constance des organisations intuitives*” (blz. 16). Deze rectificatie is niet onafhankelijk van het waarneembare materiaal; zij valt met het verdwijnen van het typiese.

Het is nu van geen belang meer, nog op te merken dat de woordvormen, de taalvormen alle, transponeerbaar zijn, dat zij de eigenschappen hebben van 'n „melodie”. Het is duidelijk dat we met een functionele vorm te doen hebben; niet met een vorm zonder meer. De lezer merkt misschien op; dat elke vorm „functioneel” is ten opzichte van de waarneming, en dat is zo; maar we moeten er aan herinneren dat we geen psychologie noch metaphysiek bedoelen te geven, doch linguïstiek, en dat wij derhalve met *functioneel* in onze beschouwingen een bepaalde wijze van functioneren bedoelen: met de gekende taal-typen is nl. de „betekenis” verenigd, en op „betekenis” zoals we die bij het woord aantreffen — dat is evenzeer duidelijk — zijn niet alle vormen betrokken: niet alle vormen worden *de facto* gebruikt in een communicatie-proces in gebruiks-tekens. De functionaliteit die wij bedoelen, is een verhouding tot hetgeen wij „betekenis” noemen.

Klank en melodie. Ofschoon we in de paragraaf „De organisatie der uitwendige woordvorm” wel degelijk het melodische karakter van deze vorm mede bespraken, lieten wij in de vorige paragraaf dat met opzet ter zijde. Er is nl. dit: de woord-vorm schijnt volledig *getypeerd* te zijn allereerst in de niet-melodische karakteristieken, en niet in hoogte en sterkte (of duur). Ik zeg *schijnt*, want er zijn onder dit opzicht belangrijke verschillen tussen de woorden. Van de woorden die *Pos*

^{8*)} In *Pillsbury & Meaders* analyse van „Reading and listening” vinden wij deze uitspraak: „In listening in particular, what is heard is not the jumble of sounds that are emitted by the speaker but it is rather an ordered interpretation that is put upon these sounds.” (blz. 128; spatïëring v. d. schr.)

⁹⁾ Vgl. *E. Lindemann*. Experimentelle Untersuchungen über das Entstehen und Vergehen von Gestalten. Psychol. Forschung. 2, 1922 blz. 5 vlg.

noemt „het ondoorzichtige, primitieve woord”, dat 'n „willekeurige klankverbinding”¹⁰⁾ is, b.v. *slee* of *boom* of *echo*, geldt dit zeker. Accent en melodie zijn allereerst structuur-principen, en zo middellik en niet on-middellik typies; het accent bepaalt, als structurerend princip, de veranderingen aan de vorm der klanken ieder afzonderlijk in het grotere geheel; het bepaalt de verhouding der momenten onderling en hun verhouding tot het geheel; de melodie structureert woord en zin, d.w.z. doet hetzelfde voor woord en zin. Het is dit verschijnsel dat de oscillogrammen ons omtrent de melodie leren: „Si l'on considère que l'accentuation est le centre autour duquel gravitent les éléments du phonème, et qui donne une caractéristique déterminée aux sons qui le constituent, il s'ensuit que la mélodie est le facteur principal et distinctif de la structuration de la parole et de la phrase.” (*Gemelli* blz. 29) De melodie echter bewerkt wel de verhoudingen binnen de woord-vorm, doch typeert die vorm niet op dezelfde wijze als de klanken het doen. Twee overigens gelijkvormige klank-gehelen kunnen wel door 'n verschillende melodie getypeerd worden — we denken b.v. aan dialect-verschijnselen in het Maastrichts, om niet naar China te hoeven overstappen¹¹⁾ — maar eenzelfde melodie maakt volstrekt nog niet twee in klanken verschillende woord-vormen, tot gehelen van hetzelfde type, tot dezelfde woord-typen. De melodie werkt derhalve wel structurerend, doch zij werkt niet typerend op dezelfde wijze als de klanken.¹²⁾ De phonologische studiën zijn nog niet zo ver gevorderd, dat wij ons omtrent de verhouding klank: melodie een volledig beeld kunnen vormen, doch wij hebben wel één zeer sprekend gegeven, één stevig houvast: de melodie staat in haar verschijning in directe verhouding tot het gebruik. *Stenzel* en *Karcevskij* (*Sur la Phonologie de la Phrase. Travaux* IV, blz. 188 vlg.) hebben met klem betoogd, dat de melodie van het gebruikte meerwoord-geheel zijn type behoudt, onafhankelijk van de gebruikte woorden. In de resultaten van *Gemelli's* experiment vindt hun theorie haar bevestiging. In het gebruik schijnt de zins-melodie als het ware een type van andere orde, dan de woorden die in haar structuur worden gevat. We abstraheren nu 'n ogenblik van het feit, dat naast deze vorm van synthese in het gebruiks-geheel zin, nog de synthese tot woordgroep staat, doch we geloven wel dat *Stenzel* niet ver-

¹⁰⁾ *H. J. Pos*. Het affect en zijn uitdrukking in de taal. *Nederlandsch Tijdschrift voor Psychologie*. Jrg. '34. Amsterdam-Weenen blz. 229.

¹¹⁾ *Jac. van Ginneken*. De Consonant-mouilleering in een groep Nederlandsche dialecten. *Onze Taaltuin* III. Rotterdam 1934, blz. 188.

¹²⁾ Ongetwijfeld hoort zij tot de complex-kwaliteiten, waarover in het volgende hoofdstuk.

keerd ziet, als hij in de melodie, als in een specifiek uitdrukkings-moment, de „Sinnbewegung”, waaruit het taalgeheel resulteert, ziet veraanschouwelikt (*Stenzel* blz. 60). M.a.w. *Stenzel* beschouwt de melodie als typies voor het gebruiks-geheel, en het is op z'n minst zeer waarschijnlijk dat hij juist ziet. *Karcevskij* heeft dit inzicht nog verdiept. Wij herinneren aan ons derde hoofdstuk, paragraaf „Het Zinsprimaat” blz. 103-104.

Betekent het feit dat de melodie typies geacht kan worden voor het gebruiks-geheel, nu ook dat al de momenten van dit geheel daaraan hun type ontleen? We moeten met een pertinente ontkenning antwoorden. Immers, wat leert elk oscillogram van *Gemelli*?: het type van de klanken staat weliswaar in functie van de melodiese bouw, doch het type der klanken is volkomen bepaalbaar, ook zonder dat wij die melodiese bouw als vergelijkings-moment gebruiken. Wat volgt daaruit? Dat de melodiese bouw van een andere orde is dan die der typiese geluids-momenten; en daaruit volgt dat het zins-type een ander is dan het woord-type, want het woord blijkt weliswaar — dat herinneren we ons uit de voorlaatste paragraaf — zijn eigen melodie als type mee te dragen, doch het woord-geheel op zijn beurt is bepaalbaar — met voorbij zien zelfs van elke melodie — aan de typiese momenten der constituerende geluiden, aan de klanken.^{12*)}

Trekken we ons een ogenblik terug op de bekende bodem der algemeen gangbare taalkundige begrippen: de woord-vorm is bepaalbaar aan de spraakklanken, de melodie is van een andere orde. Het is een feit, dat het melodiese moment in een bepaalde taal, als typies moment ook voor de woord-onderscheiding noodzakelijk is, doch dan wijst dat melodiese moment essentieel naar de mogelijkheid van gebruik in samenhang, naar syntagmatiese verschijnselen aan het woord: het gebruik van dat melodies typerende is alleen zin-vol, alleen per se typerend, als er in de taal, in klanken overeenkomende, en alleen in melodie verschillende, momenten van verschillende betekenis voorkomen; als m.a.w. twee verder gelijk klinkende woorden door de melodie zich aanschouwelijk onderscheiden. Wanneer wij 't woord *molen* als *m-o-l-é-n* spreken, lopen we wel gevaar niet, maar geen ernstig gevaar verkeerd begrepen te worden. De herkenning van het geheel

^{12*)} Vgl. *Sapir*: „Such features as accent, cadence and the treatment of consonants and vowels within the body of a word are often useful as aids in the external demarcation of the word, but they must by no means be interpreted, as it is sometimes done, as themselves responsible for its psychological existence. They at best but strengthen a feeling of unity that is already present on other grounds.” (blz. 36)

lijdt wel onder deze verandering, doch de moeilijkheid wijst niet op syntagmatiese verschijnselen. Iets heel anders wordt 't wanneer we voor m-o-l-e-n, m-a-l-e-n zeggen; dan tasten we een moment van de woordvorm aan dat simpliciter wezenlijk is. Welnu dit moment, de klinker- of medeklinker-vorm, is, op een of andere wijze, in alle talen voor het woord in alle omstandigheden typies; ¹³⁾ de melodie is typies voor het als syntagma te gebruiken woord. De onderzoekingen van *Gemelli* in zover zij een italiaans melodies vorm-type vastlegden, legden derhalve daarin geen lexicalies functioneel moment vast; toegepast op 'n taal als 't chinees, die melodies woord-accent kent, zouden zij dat wél doen. *Trubetzkoy's* analyse der hier bedoelde feiten ¹⁴⁾ ging aan *Gemelli's* onderzoek vooraf. Het is te betreuren dat de geleerde Italiaan in zijn studie *Trubetzkoy's* bevindingen niet gebruikte.

Voor ons is het belangrijke resultaat dat uit deze paragraaf resulteert: de constatering: in alle talen wordt de klank, zoals *Bühler* dit noemt, *diakrities* gebruikt om het woord te constitueren; de melodie kan als diakritikon fungeren, en doet dit in feite in verschillende talen, doch waar en hoe zij ook fungeert, zij fungeert altijd als secundair moment, dat de klanken veronderstelt. Beperken wij ons derhalve in deze studie tot de niet-melodiese momenten van het woord, dan abstraheren wij weliswaar van één moment, dat in sommige talen het woord mede kan signeren, doch dan geldt de karakteristiek niettemin voor die talen ook, al is zij daar niet volledig, en moet zij daar, met een, overigens volkomen parallele, beschouwing van het melodies moment worden vervolledigd.

Melodie en syntagma. Wat wij op grond van fonetische registraties in de vorige paragraaf betoogden, laat ook een „phonologische” verantwoording toe. De verschijnselen vinden hun sterk geprononceerd type in het chinees. De verbluffende homophonie ¹⁵⁾ werd in het chinees door het muzikaal woord-accent beperkt, niet opgeheven. Als *B. Trnka* ¹⁶⁾ schrijft: „Die Homonymie hat ihren Ursprung entweder im Zusammenfluss (resp. Abfall) der Phoneme oder in der Wortentlehnung.” (blz. 153) ¹⁷⁾, dan sluit hij volkomen aan bij *Karlgren's* op-

¹³⁾ Elke taal vertoont als grondslag voor zijn bouw een „systeem van taalklanken”. Vgl. *Jac. van Ginneken*. De ontwikkelingsgeschiedenis van de systemen der mensche-lijke taalklanken. Amsterdam 1932.

¹⁴⁾ *N. Trubetzkoy*. Zur allgemeinen Theorie der phonologischen Vokalsysteme. Travaux I. blz. 41-44.

¹⁵⁾ *Bernhard Karlgren*. Sound & Symbol in Chinese. London 1923, blz. 25 vlg.

¹⁶⁾ *Bemerkungen zur Homonymie*. Travaux IV blz. 152 vlg.

¹⁷⁾ *Sir Richard Paget*: The evolution of speech in man. Proceedings. blz. 94, houdt over het ontstaan der homophonen een sententie die m.i. een volslagen onbewezen en irreële hypothese uitmaakt, zonder enig contact met het werkelijke taal-gebeuren.

merkingen, doch dan neemt hij, evenals deze, meteen impliciet stelling tegen een opmerking van *Roman Jakobson*.¹⁸⁾ *Jakobson* zegt „Wort- und Syntagmaphonologie sind streng von einander zu unterscheiden. Um Wortphonologie handelt es sich, wenn das lautliche Merkmal ein Wort von einem anderen nach der Bedeutung unterscheidet und somit Wörter als einzelne Spracheinheiten differenziert werden.... Um Syntagmaphonologie handelt es sich, wenn gewisse lautliche Merkmale das Wort als Bruchteil einer umfassenderen sprachlichen Einheit, nämlich des Satzes, markieren.” (blz. 165) Hij noemt zowel sterktevermeerdering als hoogte-toename „Betonung”, en als omschrijving van hetgeen hij met 'n woord-phonologies verschijnsel bedoelt, geeft hij „Zwei sonst gleichlautende Wörter können sich dadurch unterscheiden, dass die Betonung auf verschiedene Silben fällt.” (blz. 164) Hij geeft russiese voorbeelden en oud-grieks τóμος-τομός. Hij noemt dit „gelexicaliseerd” accent, in tegenstelling met het „gemorphologiseerde” accent, ons type: *doorstromen-doorstrómen*, en *táfel, mólen* en *řatsóen*, dat „im Rahmen der einzelnen Morphemen stabilisiert ist.” Het chinese type en ons Maastrichts *speule* vallen buiten zijn formulering, want: „Sofern in einer Sprache die Betonungsstelle nicht áusserlich bedingt ist und verschiedene Wortsilben als Träger der Betonung fungieren können, bildet die Betonung einen Bestandteil der *Wortphonologie* der gegebenen Sprache.” (blz. 164) Welnu: al zijn voorbeelden en ook ons *speule* — dus niet „die Betonung (die) im Rahmen der einzelnen Morphemen stabilisiert ist.” — vinden hun laatste ontstaans-grond alleen met het oog op het mogelijk gebruik van de betreffende woorden in grotere gehelen. Immers: hoogte of sterkte moeten hoogte of sterkte van iets zijn, en dat wezensnoodzakelijk veronderstelde iets, zijn natuurlijk de klanken¹⁹⁾; en alleen daar waar de klanken — om welke reden dan ook, al zou 't maar zijn omdat ze door de spraak-makende gemeente in onderling overleg, voorzover als 't ging, waren afgeschafft!! — niet werden

¹⁸⁾ Die Betonung und ihre Rolle in der Wort- und Syntagmaphonologie. Travaux IV blz. 164 vlg.

¹⁹⁾ *Karcevskij* wijst er terecht op, dat dit feit der afhankelijkheid der melodiese momenten van wat hij — niet scherp onderscheidend tussen vorm en „Gestalt” — *unité de timbre* of *phonème* noemt, als „lettergreep” deze functie tegenover de melodiese momenten kan vervullen: „La notion de *phonème* repose sur la division de la chaîne phonique en unités qualitativement différentes, qui sont les oppositions de *timbre*. A chacune de ces unités-là sont „superposées” les différences quantitatives de ton, de durée, d'intensité. Virtuellement, le *phonème* possède par conséquent tous les caractères phoniques; cependant la *durée*, le *ton* et l'*intensité* ne peuvent se réaliser, linguistiquement parlant, que dans la *syllabe* considérée en tant que partie d'une unité de sens.” (blz. 194) Ondertussen is het begrip lettergreep voor ons irrelevant.

gebruikt, zou het accent, muzikaal of dynamies of beide ineen, zelfstandig onderscheidend tussen de verschillende woorden werken! Alleen in de mate van ontbreken of, onder bepaald opzicht, niet functioneren der onderscheidende klanken is het accent als typies voor het woord begrijpelijk. Doch, dit terugtreden van de klank zelf en het naar voren komen van de melodie, heeft alleen zin als onderscheidend kenmerk voor het woord in grotere gehelen, want dat de situatie, zelfs van 'n chinees homophoon als i met negen en zestig betekenissen, variërend van „zorg” over „barbaar”, „zeep”, „overléggen” tot „beschouwen” (*Karlgren* blz. 31), een adaequaat gevaar zou kunnen opleveren voor misverstand als het woord steeds alleen maar als „Eiwwortsatz” zou worden gebruikt, is weinig waarschijnlijk. Doch het is juist het gebruik van het woord in een meerwoorden-geheel, waarbij de niet taalkundige „situatie”-momenten een zo veel minder determinerende rol kunnen spelen, en de woorden voor het begrip van de hoorder, sterk „situatie”-scheppend zijn, dat een dergelijke homophonie funest moet werken. Nu neemt de melodie een deel van het „Darstellungsgeschäft” der taal over en wordt mede-constitutief moment van het woord. (vgl. *Bühler*, *Axiomatik* blz. 82).

Het accent tenslotte, dat „im Rahmen der einzelnen Morphemen stabilisiert ist”, is ongetwijfeld een phonologies verschijnsel, doch mist, in tegenstelling met de klanken, de systematies bepaalde oppositio-n-ele waarde. Het staat niet op hetzelfde plan als de klanken. Wat we er zeker van weten is, dat het 'n structuur-princiep is van 't woord, dat het woord juist in de samenhang markeert.

De Gestalt. In onze beschouwingen hebben we, nog steeds de woord-vorm als vergelijkings-moment in het oog houdend, tenslotte een meta-basis voltrokken: we zijn gaan spreken van 'n „Gestalt”. We hebben een nieuw begrip ingevoerd, dat we vooralsnog niet expliciet verduidelikten. De typiese momenten der waarneembare aanschouwelijkheid, betrokken bij 'n taal-ervaring, waren alleen correlatief bepaalbaar aan die ervaring zelf. Zij verwijzen wezensnoodzakelijk naar een ervarings-gegeven, dat de ervaring der constantheid van de woord-aanschouwelijkheid moet verantwoorden. De waarneembare momenten van de klankstroom moeten, om in hun functie te worden gekend, worden teruggevoerd op 'n ervarings-moment dat we *Gestalt* noemden. Immers ondanks het feit dat de woordvorm transponeerbaar is, belangrijke veranderingen ondergaat, die én de delen én het geheel betreffen, ondanks het feit dat de vorm delen verliezen kan, gemutileerd kan worden op ingrijpende wijze, ondanks dit alles doet, als de verandering beperkt blijft binnen zekere grenzen, deze vorm zich in de waarneming, als moment van 'n

taal-ervaring, toch als constant voor.^{19*)} Welnu, aanschouwelijke ervarings-momenten die tegenover de correlatieve waarneembare aanschouwelijkheid zich op deze wijze verhouden, zijn 'n *Gestalt*. De woord-vorm wijst noodzakelijk uit naar de ervaring, en alleen vanuit deze ervaring is het woord-begrip te verantwoorden. De woord-aanschouwelijkheid als ervarings-moment, noemden we voorlopig woord-*figuur*, deze „figuur” is een *Gestalt*.²⁰⁾

We staan voor de taak, de natuur der *Gestalt* in 'n taal-ervaring nader te verduidelijken. We zullen dit, ondanks 't feit dat de woord-*Gestalt* geen visueel moment is, eerst aan 'n visuele *Gestalt* doen, omdat dit voor de lezer grote voordelen heeft boven een poging tot verduideliking aan auditieve gegevens.²¹⁾

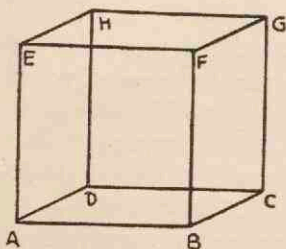

Fig. 1

Eenieder kent het verschijnsel, dat twaalf strepen van bepaalde onderlinge verhoudingen, kunnen worden waargenomen als 'n kubus,²²⁾ of beter: successief als twee kubussen, waarvan respectievelijk de vlakken ABFE of DCGH het naar ons gewende voorvlak uitmaken (fig. 1). Aan bepaalde waarneembare aanschouwelijkheid, geordende inktstrepen op een wit vlak, wordt door ons dus in de waar-

^{19*)} Bühler schrijft in zijn „Sprachtheorie”: „Was den Sprachtheoretiker allgemein beschäftigen muss, ist die merkwürdige *Konstanz des phonematischen Signalelements der Wortbilder im Wechsel ihres Klanggesichtes.*” (blz. 259) Bij de behandeling van dit onderwerp, in zijn paragrafen: „Die stoffbedingte Gestaltung des Lautstroms der Rede” (blz. 259 vlg.) en: „Das Klanggesicht und das phonematische Signalement der Wörter” (blz. 271 vlg.), is bij hem de psycholoog wel vóór alles aan het woord. Hij veronderstelt het *Gestalt*-begrip en werkt eigenlijk ook niet uit, hoe de woordvorm- en figuurverschijnselen daaronder te subsumeren zijn. Ook een enigszins algemener toepassing van zijn inzicht op feiten, die de linguïst elk ogenblik ter verklaring worden voorgelegd, zal men tevergeefs zoeken. Dit neemt niet weg, dat hem de eer toekomt deze weg naar een oplossing van taal-verschijnselen het eerst te hebben gewezen en hem, op zijn originele wijze, te hebben verkend. In het volgende hoofdstuk zal dat nog blijken.

²⁰⁾ We zullen de term *figuur*, die voor ons linguïsten verder van weinig belang meer is, in het vervolg nog slechts zelden gebruiken, en liever van *Gestalt* spreken.

²¹⁾ Prof. Dr. Theo Rutten heeft in zijn werk: *Psychologie der Waarneming*. Een studie over gezichtsbedrog. Nijmegen-Utrecht 1929, een nederlandse bijdrage tot de oplossing van het vraagstuk der waarneming en dat der „*Gestaltung*” binnen die waarneming geleverd, waarvan de ideeën bij het ontstaan dezer beschouwingen mede richtinggevend zijn geweest. We verwijzen uit het vele nog naar het samenvattend overzicht van *Rupprecht Matthaei*. *Das Gestaltproblem*. München 1929.

²²⁾ We gaan hiervan uit als van een duidelijk voorbeeld, volstrekt niet als van 'n eenvoudigst voorbeeld, en nog minder als van een alleenstaand voorbeeld. Er is geen enkele waarneming waarin geen *Gestalt*-verschijnselen zijn aan te wijzen.

neming een nieuwe ordening gegeven. De stimuli, de prikkels, worden verwerkt tot nieuwe vormelijke gehelen, die in de waarneembare aanschouwelijkheid als complex van prikkels, niet bestaan. We hebben hier inderdaad met aanschouwelijke kennis te maken en niet met denken alleen, want de waargenomen vorm vertoont geen toepasselijkheid; 't blijft altijd deze kubus die we niet alleen waarnemen, maar ook waarneembaar kunnen maken, door 'm te tekenen of 'm in hout of hoe dan ook uit te voeren.²³⁾

De kubus heeft typiese en a-typiese momenten: de ribben van de kubus kunnen gebroken lijnen zijn, en toch blijven we de kubus-figuur waarnemen (fig. 2). De waarneembare vorm, die bestond uit twaalf lijnen, is nu zeer veranderd, de actuele aanschouwelijke ken-momenten zijn evenzeer veranderd: we nemen gebroken lijnen waar, maar: de kubus-waarneming blijft. Gaan we nu verder, en geven we alleen de hoeken aan (fig. 3), of veranderen we de lijnen willekeurig (fig. 4), toch blijft de kubus-waarneming. We gaan nóg verder: de ribben worden tot op de helft van hun lengte teruggebracht, de hoekpunten vervallen (fig. 5); nog is het mogelijk 'n kubus waar te nemen, doch indivi-

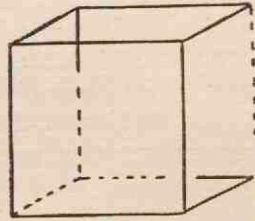

Fig. 2

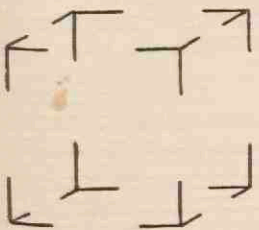

Fig. 3

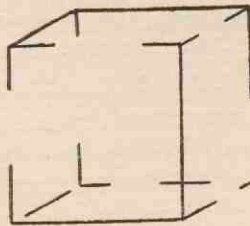

Fig. 4

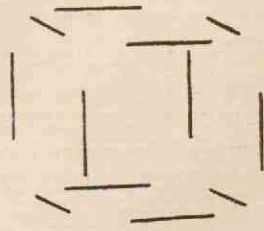

Fig. 5

duële verschillen kunnen zich alreeds laten gelden: de een zal er meer moeite mee hebben dan de ander. — Wat constateerden we nu eigenlijk? We namen een bepaalde stimulerende vorm waar, twaalf, of meer, lijnen,

²³⁾ Het is goed van den aanvang af ons duidelijk te maken dat we hier inderdaad met 'n waarnemings-verschijnsel te maken hebben en niet met een bepaalde voorstellings-ervaring. We ervaren de kubus niet als „in ons” zijnde, maar als buiten ons, al weten we in dit geval zeer goed dat de twaalf lijnen maar 'n „beeld” een „voorstelling” uitmaken en geen kubus „zijn”. De term voorstelling wordt hier dus in 'n geheel andere zin gebruikt, dan wij het in onze terminologische notities deden.

die zich voordeden als 'n kubus, en die wel degelijk als aanschouwelijke momenten deel uitmaakten van de ken-eenheid waarin we de kubus waarnamen. Ondanks 't feit dat de kubus-waarneming bleef, konden we, binnen zekere grenzen, de vorm-momenten veranderen. Tegenover 'n aanschouwelijke ervarings-constante vonden we 'n waarneembare ver-anderlike.

De kubus doet zich voor als buiten ons zijnde. Is het nu zo, dat de ontbrekende stukken op een of andere wijze worden aangevuld, dat zij dus in de waarneming als aanschouwelijke ken-momenten aanwezig zijn? Dat is evident onwaar; we vervolledigen in de waarneming niets; we stellen de ontbrekende momenten niet „er bij” voor, zo met het ene oog „naar binnen” en het andere „naar buiten”. We nemen waar, d.w.z. we ervaren de kubus als buiten ons, en als zijn geledingen nemen we waar, wat er in de stimulerende vorm waarneembaar is. We sluiten in de waarneming de gebroken lijnen niet, dat ware hallucinatie, of gezichtsbedrog, of onvolkomen waarneming door te grote afstand of te korte waarnemings-tijd b.v.. We nemen derhalve 'n constant aanschouwelijk geheel waar: de kubus, waarvan weliswaar de leden, in zover ze als moment worden waargenomen, tegelijkertijd gegeven zijn, doch dat als geheel ten opzichte van de momenten een zeer grote autonomie vertoont, een autonomie die ook in de aanschouwelijke ken-momenten geen adaequate verklaring vindt: immers ook deze completeren niet! Toch kennen we de kubus ook aanschouwelijk: 't is 'n kunstje van niets deze vorm na te tekenen. De aanschouwelijke ken-eenheid waarin we de kubus kennen, is binnen zekere grenzen onafhankelijk van zijn momenten; we „tekenen” hem naar believen met deze of 'n andere, eventueel 'n nog nooit waargenomen, lijnen-vorm. En in dit laatste ligt de onmogelijkheid, de waarneembaar-making van de kubus te verklaren uit re-productie van aanschouwelijke ken-momenten alleen: er is méér dan re-productie, er is structurering volgens 'n niet-aanschouwelijk principie; de Gestalt, als menselijk ken-moment, functioneert natuur-noodzakelijk in een groter aanschouwelijk-onaanschouwelijk ken-geheel. We hebben dus het recht, voorlopig de „Gestalt” te benoemen als: een constante aanschouwelijke ken-eenheid, die uit het complex der prikkels die bij het ontstaan der eenheid stimuleren, niet kan worden verklaard. Ook de momenten van een dergelijke eenheid, de geledingen, vertonen hún autonomie in zoverre het geheel tenslotte van hun gegeven-zijn afhangt.

We bleven tot nog toe in de suppositie dat we 'n bepaalde kubus, deze kubus, beschouwden. We stelden daarmee de eis, dat hij in z'n verhoudingen dezelfde bleef. Vragen we enkel dat we de figuur als 'n

kubus blijven herkennen, dan — en dat weten we allen — kunnen we de vorm, zolang 't oog nog in staat is aan de strepen het typiese te onderscheiden, kleiner of groter maken, zonder dat we ophouden de figuur als 'n kubus te ervaren.

De aanschouwelijke ken-momenten dan, volgens hun aanschouwelijkheid, in de verschillende ervaringen nog simpliciter een *constante* te noemen, gaat niet aan. En toch is de aanschouwelijkheid in de ervaring in zóverre 'n *constante*, als zij constant functioneert in de ken-eenheid „kubus”, waarvan de gedachte kubus het onaanschouwelijke moment uitmaakt. In deze functie, in de functie van vormelijke determinant van de ken-eenheid „kubus”, is deze aanschouwelijkheid dus „constant”; voor de rest is zij binnen bepaalde grenzen veranderlijk, én wat betreft de aanschouwelijkheid van het geheel, én wat betreft de aanschouwelijkheid van de geledingen, én wat betreft de verhoudingen van de geledingen onderling en hun verhouding ten opzichte van het geheel. Zij mag enkel *constant* heten als uitdrukking van haar functie in het grotere geheel der ken-eenheid „kubus”, waarvan zij het aanschouwelijke moment uitmaakt en waarin we de kubus „denkend” kennen. Zolang geheel en geledingen eigenschappen vertonen die de functie van het geheel in de ken-eenheid „kubus” intact laten, bestaat deze aanschouwelijkheid, bestaat deze „Gestalt”. 'n „Gestalt” derhalve is 'n functionele inwendige „vorm”. Wij definiëren haar als: 'n functioneel constante, als aanschouwelijk moment ener ken-eenheid, fungerende, aanschouwelijke eenheid, die uit het complex van prikkels welke bij het ontstaan dezer eenheid stimuleerden, niet kan worden verklaard.

De woord-Gestalt. De optiese Gestalt, die wij tot voorbeeld namen, mist één belangrijke eigenschap, die de woord-Gestalt wél heeft: de kubus heeft geen „betekenis”. Men versta mij goed: het is bij velen de zeer laakbare gewoonte geworden — *Ogden & Richards* kozen er niet zonder reden de titel van hun werk om — de term *betekenis* tot „Mädchen für alles” te maken. Natuurlijk heeft de kubus-Gestalt „betekenis”, maar niet de betekenis-functie die 'n woord-Gestalt heeft; de kubus-Gestalt is „zin-vol”, d.w.z. zij is in eenheid verbonden met de kubus-gedachte, die zonder haar niet tot bestaan kon komen. Doch, zij kan nog op geheel andere wijze „zin-vol” worden; zij kan voor iets anders „gebruikt” worden.²⁴⁾ We spreken b.v. af, dat zij „mooi weer” betekent; 'n balk laten we „storm” betekenen, en 'n kubusje, waarvan de

²⁴⁾ Vgl. *Bradley*, geciteerd bij *Meyerson* blz. 575: „La signification peut faire partie du contenu primitif de l'image mentale, ou avoir été découverte ou même ajoutée par une extension ultérieure.”

lengte der ribben de helft bedraagt van de lengte van de ribben der mooi-weer-kubus, betekent „niet”. We plegen aan de „Gestalten” een „Setzung”, een „symbolisatie-act”, en we bedenken daarbij, dat het met deze „Gestalten” verenigde denken „secundair” (vgl. blz. 49) is: als we te voren niet weten wat „mooi weer”, „storm” en „niet” is, valt er niets te „betekenen”, niets op deze wijze te symboliseren. Nu trekken we de lijnen van fig. 6, en we leggen daarin vast: dat 't geen mooi weer

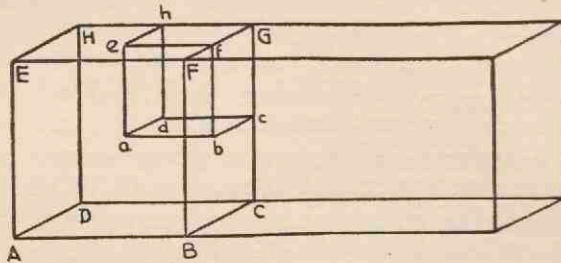

Fig. 6

is maar storm, en we sturen 't aan mijnheer X, die van onze afspraak weet, om hem te vertellen, dat we vanmiddag niet gaan zeilen. Heel de „whimsically” gebruikte systematische woorden van *Graff*, springen gezond en wel als constante eenheidjes uit hun vraatzuchtige gebruiksgraf. Zelfs de nasalering der voorafgaande klank, 't enige wat er van *not* overbleef blijkt nog zo verschrikkelijk niet.²⁵⁾ Al de verschijnselen der uitwendige woordvorm als waarneembare vormelijke aanschouwelijkheid, waaraan in de waarneming een Gestalt beantwoordt, zijn uit dat Gestalt-begrip verklaard: het assimileren van klanken: de zijde *bcGf* van de kleine kubus, is gemeenschappelijk aan de kubus en de balk; in de ruimte der kleine kubus is de nasalering, tans eigen aan het vocaal-karakter van de voorafgaande klank, veraanschouwelikt in de ruimte der kleine kubus binnen de grote kubus.²⁶⁾ De klank-vorm kan op verschillende hoogte en in verschillende timbres getransponeerd worden. Ook het kubus- en balk-karakter blijft bij dezelfde operaties bewaard; de woordvorm kan klanken verliezen of de klanken zelf kunnen tot op zekere hoogte veranderen: de hoeken kunnen verdwijnen, de lijnen kunnen

²⁵⁾ Dat er meer gebruiksgewoonten bekend verondersteld moeten worden om alle combinaties die met deze figuur mogelijk zijn te kunnen uitvoeren, is duidelijk, doch doet niets ter zake.

²⁶⁾ Dat de nasalering de gehele voorafgaande klinker kenmerkt, doet haar als kenmerk niet te niet; het is natuurlijk onmogelijk dit speciale klank-verschijnsel op deze eenvoudige wijze in ruimte-figures adaequaat uit te drukken.

worden gebroken of anderszins mishandeld, (fig. 7) en bij dat alles gaat noch de gebruikte woord-eenheid, noch haar Gestalt te niet: de betekenis blijft denk-moment in het ken-geheel, dat zelf weer moment

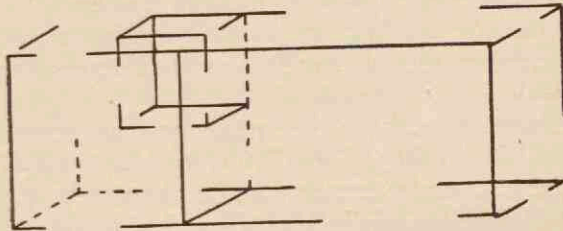

Fig. 7

kan zijn van een groter geheel, de Gestalt blijft aanschouwelijk moment van datzelfde geheel.

Wij hebben de constantheid van het woord, wat betreft zijn aanschouwelijk moment, op het Gestalt-verschijnsel teruggevoerd.

Woord-voorstelling en Gestalt. De woord-Gestalt, dat werd uit het voorafgaande duidelijk, vervult de functie van wat men gewoonlijk de *woordvoorstelling* noemt. Doch de woordvoorstelling wordt, minstens als voorafgaande motoriese determinant, noodzakelijk geacht om de uitvoering van de spreekhandeling te bepalen. Doch wat is een voorstellings-determinant die we niet ervaren? En, dat is een feit waaraan niet valt te twijfelen: in het overgrote merendeel der gevallen waarin we spreken, is er van een voorstellings-moment, dat ook maar concomitanter de spreekhandeling zou bepalen, geen sprake. Heel deze „Bummel” van voorstellingen, die in de studeerkamer voor het spreken noodzakelijk werd geacht, blijkt in de ervaring niet te bestaan. Er is bij het spreken, en evenmin bij het horen, geen „fracas d'images”. In 'n taal-ervaring zijn we ons in zeer veel gevallen überhaupt van geen woord-voorstellingen bewust. *Delacroix* heeft in zijn hoofdstuk „Le fonctionnement psychologique du langage” (blz. 379 vlg.) de feiten hieromtrent onderzocht en ze tot grondslag van z'n beschouwingen gemaakt. Het gebeurt, dat er aan 'n spraakhandeling voorstellings-momenten, die op het taal-gebeuren betrokken zijn, voorafgaan, maar hij kan toch schrijven: „Avant d'agir, il est rare qu'on s' imagine en train d'agir, ou même qu'on imagine ce qu'on va faire; et si on se l' imagine, ce n'est certes pas par images motrices.” (blz. 380). Het handelings-complex, de handeling zelf, wordt niet voorgesteld: „Les perceptions et les intentions déterminent directement l'exécution de l'acte, sans l'intermédiaire d'une image mentale de l'acte lui même.” (blz. 380) De toe-

vlucht tot het „onbewuste” wordt hier door de schrijver niet gezocht; het is duidelijk dat „iets onbewusts” wel 'n handeling kan begrenzen, en de aard der actuering van latente ervarings-momenten mede kan bepalen, maar het is volslagen onbegrijpelijk, dat een latent ken-moment de adaequate determinant zou kunnen zijn voor een bewuste handeling. En, de spraakhandeling, zonder woordvoorstellings-momenten in ons geval, is ons wel degelijk bewust.

Toen van Ginneken, nu bijna dertig jaar geleden, uitvoerig de theorie der woordvoorstelling behandelde (Principes blz. 1 vlg.), wees hij op deze feiten niet; ook onder het hoofd „Le chemin de la représentation d'une chose à l'image verbale” (blz. 47 vlg.), beperkt hij zich tot een noot (blz. 49): „De beaucoup la plupart des hommes emploient la première petite phrase automatique venue qui se présente à leur esprit.” Daarentegen komt in de paragrafen 27-36 het parallel verschijnsel bij de zaak-voorstellingen wel ter sprake. De linguïstiek is met haar voorstellings-begrip geen stap verder gekomen tot aan het ogenblik van het ontstaan der phonologie. Toen bleek, dat het voorstellings-begrip der linguïstiek moeilijkheden meebracht, die het phoneem-begrip verduisterden. De bliksem-film van determinerende woord-voorstellingen, die de uitvoering der spreekhandelingen zou moeten bepalen, dreigde met de ontdekking van het phoneem, een super-bliksemfilm van phonemen te worden. Welnu, als er nog iemand aan de juistheid van 't feit, dat spreken en verstaan zonder woord-voorstellingen kan verlopen mocht twijfelen, dan is het toch onredelijk te veronderstellen dat hij zou kunnen twijfelen aan 't feit, dat er van 'n phoneem-voorstelling toch zeker al heel zelden sprake is. Het feit van het ontbreken van woord-voorstellingen, als praedeterminerende krachten der articulatie of als het spreken of horen vergezellende momenten, in het grootste deel²⁷⁾ van alle taal-gebruik, is door de nieuwe psychologie zo sprekend vastgelegd, dat het niet nodig is hier verder op in te gaan.²⁸⁾ Het, in de linguïstiek gangbare, voorstellings-begrip is voor 'n verklaring der taal-feiten onbruikbaar. En: deze moeilijkheid kan ook voor de Gestalt geurged worden. De woord-Gestalt is volgens dat voorstellings-begrip even onbegrijpelijk. Als een voorstelling de uitvoering van een

²⁷⁾ We beweren dus niet, dat de act der taal-making geen voorstelling van het spreekhandelings-complex zou vereisen. En making van het woord, en oefening van het spreken, veronderstellen woord-voorstellingen. Daarover nog in het volgende hoofdstuk.

²⁸⁾ Vgl. *Dwelschauvers* in zijn hoofdstuk „L'image mentale” (blz. 357 vlg.) en *Meyerson* in „Les images” (blz. 541 vlg.) De laatste geeft bovendien en histories en systematies een samen-vatting van het voorstellings-vraagstuk.

spreekhandeling moet bepalen, dan is het, ook in het geval dat er dan wel sprake is van een of ander woordvoorstellings-moment, van 'n vaag ervarings-gegeven, onbegrijpelijk, hoe dát gegeven een bepaalde articulatie kan te voorschijn roepen. En tenslotte: hoe zijn *de facto* over een stemmende articulaties van een bepaald woord te verklaren in de gevallen dat er respectievelijk van geen, van 'n vage of van 'n volledige woord-voorstelling sprake is; en hoe verklaren we, met de Gestalt, datzelfde verschijnsel? De moeilijkheid geldt opnieuw ook voor deze, en de vraag blijkt even dringend als we haar stellen voor 'n hoorder die waarnemend, zonder woord-voorstellingen, hoort: hoe kan die man 'n woord herkennen? Met het terugvoeren der woordvorm-verschijnselen op de „Gestalt” hebben wij de verschijnselen aan het woord, wat betreft hun aanschouwelijkheid, op één lijn gebracht met andere overbekende verschijnselen, en zo negatief een afdoend werk verricht, door te bewijzen, dat de moeilijkheden tegen het woord gemaakt, op een onvoldoende analyse der feiten berusten; we hebben daarin de woordvorm-verschijnselen op één lijn gebracht met ervarings-gegevens waaraan niemand twijfelt, doch wij lieten die ervarings-gegevens, en met name dat ervarings-gegeven voor zover het ons aangaat: de woord-Gestalt zelf, onverklaard. Men zegt misschien: dat is psychologie. Dat is geen psychologie, al zullen we verschillende leenwaarheden uit de psychologie te gebruiken hebben. Onze moeilijkheid is alleen linguïsties op te lossen, d.w.z. in functie van de taalverschijnselen, met als leidinggevend principie: het verantwoorde taal-gebeuren.

We zeiden reeds: met de opkomst der phonologie kwam dit vraagstuk als niet langer te negeren naar voren; in de beschouwingen der phonologen liggen gegevens van waaruit de linguïstiek in dezen verder kan werken. Ons volgende hoofdstuk zal bij hun onderzoekingen aansluiten.

We zijn verder gekomen in onze bepaling van het woord als ervarings-moment; het „op de wijze der taal gevormd zijn” krijgt 'n nadere precisering. We kunnen over het aanschouwelijke moment iets meer zeggen en formuleren: het woord is het, op de wijze der taal gevormde, aanschouwelijk-onaanschouwelijke gebruiksteken, waarvan de aanschouwelijkheid een Gestalt uitmaakt. Deze Gestalt maakt in de realisatie van dit gebruiksteken de typiese momenten der waarneembare aanschouwelijkheid, van de geluid-stroom, bepaalbaar, terwijl de Gestalt zelf alleen in functie van het onaanschouwelijke moment van dit teken te begripen is.

VIJFDE HOOFDSTUK

De woord-Gestalt als aanschouwelijkheid

Samenstelling van het hoofdstuk. Dit hoofdstuk moet ons licht verschaffen over de woord-Gestalt. Ten opzichte van het vigerende linguïstiese begrips-apparaat betekent dit, dat we ons rekenschap hebben te geven van het begrip: woord-voorstelling. We sluiten daarbij aan op de linguïstiese onderzoeken waarin dat vraagstuk aan de orde is, op de onderzoeken der phonologie. De paragraaf „Het phoneem” ontwikkelt kort het phoneem-begrip als ervarings-constante tegenover zijn veranderlike realisaties. Men kan de phonologie het verwijt maken, dat zij zich tot nog toe niet geheel rekenschap gaf van haar uitgangspunt: wat neemt de taal-gebruiker waar, klanken of phonemen? De vraag is essentieel. Wordt zij onjuist beantwoord dan gaat de taalkunde ook hier weer in psychologie op. Men kan hoogstens zeggen, dat de verschillende phonologische opvattingen, op dit punt vergeleken, zeer onduidelijk zijn. In „Klank of phoneem?” tonen we aan dat we met klank-waarneming te maken hebben en dat derhalve het phoneem noodzakelijk op het vormelijk typiese betrokken is, dat het 'n eenheid legt tussen het waarneembare en de waarneming. De paragraaf „Herkenningsselementen” is niets anders dan een uitbreiding van dit pas-gewonnen inzicht: in de phonemen kennen wij op aanschouwelijke wijze de klank; we kennen in woord-gebruik dus geen phonemen, doch wij kennen in phonemen; we wapenen ons zo tegen metaphysieke ontsporingen of tegen het verwijt van „platoniseren met 'n achterstand van twintig eeuwen.” Dat het eerste juiste inzicht in de aard van het klank-karakter der taal al aanstonds in 'n ontsporing eindigde, waarvan zich de gevolgen nog steeds in de linguïstiek doen gevoelen, tonen we aan in „Gestalt en phoneem als positieve grootheden”. Het phoneem is wel degelijk een positief aanschouwelijk ervarings-moment en niet enkel een gekend onderscheid. Al voortgaande blijkt ons steeds duidelijker, dat de linguïstiek met haar gebruikelijk voorstellingsbegrip, de vragen die zich voordoen niet zal oplossen. Dan komt in „Voorstelling” *Witold Doroszewski* aan het woord, die zijn moeilijkheden met klem en uiterst scherp stelde. Phonologische onderzoeken die zij n voorstellings-begrip

accepteren, plaatst hij voor onoplosbare problemen.

Op verschillende wijze is tegen deze moeilijkheden stelling genomen. Men zocht de oplossing in de onaanschouwelikheden als moment der woord-eenheid, en daar ligt zij ook. Doch hoe? *Bühler* heeft de zeer grote verdienste hier licht te hebben gebracht, door het principieel der abstractieve relevantie in te voeren. Wij kunnen nu het phoneem determineren als 'n relevant moment der kennende aanschouwelikheden.¹⁾ *Bühlers* woorden waren nog niet koud, of de linguïsten, nog altijd onder de ban van 'n psychologïes vooroordeel, legden een scheiding tussen klank en phoneem, alsof het phoneem zichzelf zou kunnen verantwoorden zonder te worden beschouwd in z'n essentiële betrekking tot de klank. We behandelen dit in „Phonologie en Phonetica”. De daaropvolgende paragraaf „Phoneem en woord-Gestalt” determineert het phoneem als 'n relevant moment der woord-Gestalt, dat alleen bepaalbaar is als onderscheiding in de woord-eenheid. We stuiten op het woord, waarin de Gestalt als aanschouwelik moment fungeert op grond van zijn kenmerkende geheel-verschijning. Een geheel-verschijning veronderstelt geheel-kwaliteiten, complex-kwaliteiten zeggen we hier. De studie is nog te weinig gevorderd om daarover meer te kunnen beweren dan dat deze complex-kwaliteiten de phonemen veronderstellen. Dit sluit aan op onze beschouwingen der melodie in het vorige hoofdstuk. Binnen bepaalde grenzen zijn de Gestalt-momenten veranderlijk, zonder dat de kenmerkende geheel-verschijning te loor gaat. Waar liggen die grenzen? We zullen dat experimenteel hebben uit te maken. — Verklaarden wij de Gestalt als ervarings-moment? Neen. Verklaarden wij hoe de Gestalt functioneren kan zoals zij doet? Neen. Wij maken in de volgende paragraaf met een poging tot verklaring 'n aanvang: „Historica” geeft zeer in 't kort het voorstellings-begrip dat wij zullen moeten corrigeren. „De woord-voorstelling moment van woord-beschouwing” poneert de noodzakelijkheid, te onderscheiden tusschen waarnemings-beeld, voorstelling en omdachte aanschouwelikheden. Welnu, in taalgebruik is de woord-Gestalt nooit voorstelling, doch altijd omdachte aanschouwelikheden. Zij is evenmin waarnemings-beeld zonder meer, al berust haar activering bij de hoorder wel degelijk op 'n waarneming der typische geluiden. In de drie verschillende verschijnings-wijzen fungeert niettemin de Gestalt altijd op dezelfde wijze tegenover de betekenis, waarvan zij het aanschouwelik

¹⁾ Wanneer wij spreken van *kennende* aanschouwelikheden, bedoelen wij enkel aan te geven, dat wij de aanschouwelijke ervaringsmomenten dan beschouwen als activiteits-wijzen van het kennend individu; spreken we van *gekende* aanschouwelikheden dan beschouwen we het volslagen identieke verschijnsel in zijn betrekking tot het kenbare.

diakritiese moment uitmaakt. En niet alleen dat zij op dezelfde wijze fungeert, zij vertoont ook in haar drie verschijnings-wijzen dezelfde structuur. Deze structuur, die op productie berust, bestuderen wij in „Synergie en Gestalt”, waarin we aantonen dat het woord een bijzondere blijvende synthese van onderscheiden menselijke activiteitswijzen uitmaakt; het deel dezer synthese dat aan de onaanschouwelikheden geëpponeerd is noemen wij de *synergie*, waarvan de Gestalt het ken-aspect uitmaakt. Die synergie is een sensories-motories coöperatie-geheel, dat onder het primaat van een denk-act in de woord-eenheid wordt geconstitueerd als blijvend organies-psychies geheel, moment van het grotere handelings-geheel: woord. „De eenheid der activiteitswijzen” in dit handelingsgeheel geeft 'n verklaring hoe 't mogelijk is, dat de eenheid in stand blijft ondanks de veranderlikheid der Gestalt-momenten. De functie van de Gestalt als geheel in deze grotere eenheid, verklaart op haar beurt de disjunctieve relevantie der phonemen. De Gestalt blijft een ervaringsmoment te zijn, waarvan *Meyerson* zegt dat het „à mi-route de la pensée” is. De Gestalt, in eenheid verbonden met de organiese momenten der synergie, maakt het begrijpelijk hoe 'n aanschouwelijk kenmoment schijnbaar inadaequaat gerealiseerd kan worden; de grote moeilijkheid van *Doroszewski* tegen het phoneem is daarmee opgelost; de eenheid der organiese momenten en der aanschouwelijke en onaanschouwelijke ken-momenten van het woord, verklaren tenslotte de mogelijkheid van absolute gelijktijdigheid van beweging en denken; zij elimineert de noodzakelijkheid der prae-determinerende aanschouwelijkheid.

In de volgende paragrafen komen we op deze summier gegeven oplossingen terug om ze aan het taal-gebeuren als zodanig te demonstreren. „Het phoneem disjunctief relevant” werkt op die wijze, het verschijnsel in de titel genoemd uit. De paragraaf „Prae en post?” omvat de studie der tijds-verhoudingen tussen denken, Gestalt en beweging, in het licht der blijvende handelings-eenheid. We ontwikkelen daarin uitvoerig hetgeen we op het slot der paragraaf „De eenheid der activiteitswijzen” als 'n gevolg van dit feit aanwezen. „De veranderlikheid der articulatie” tenslotte behandelt de gevallen die de facto in het taal-gebruik een verklaring vragen: de synergie is 'n geheel, hoe is 't mogelijk dat zij slechts gedeeltelijk reageert? Omdat zij geen zuiver „mechanies” reagerend geheel is. Ook de invloed van het feit, dat de woordvorm, door opeenvolging van spreekbewegingen, in de tijd gerealiseerd moet worden, wordt behandeld. — Als we sluiten, kunnen we over het woord aanmerkelijk meer zeggen dan de subsumptie van de woord-aanschouwelijkheid onder het Gestalt-begrip, in den aanvang misschien kon doen vermoeden.

Het phoneem. Wij hebben de woord-Gestalt te verduideliken en wij beginnen bij een studie omtrent „klanken of phoneem?” Is dat niet het paard achter de wagen? Er zijn methodiese bezwaren tegen deze werkwijze, maar zij heeft 't voordeel dat wij bij het bekende kunnen aansluiten, en dat heeft voor de schrijver — bij de behandeling van deze stof — de doorslag gegeven.

Als ergens, dan doet zich hier de antinomie voor: hoe is 't mogelijk dat 'n ervarings-constante, 'n *k* laten we zeggen of 'n *o*, op verschillende wijze gerealiseerd wordt? En dat 'n bepaalde acoustiese ervarings-constante op verschillende wijze gerealiseerd wordt, is het uitgangspunt geweest van de phonologie.²⁾ We kunnen de *k* van *k-oe*, *k-i-p*, *k-ie-r* als 't ware vooruit voelen wandelen in onze mond, we kunnen zonder moeite de *o* van *t-o-l* horen wegdoffen in de *o* van *d-o-m*, en toch ervaren wij in taalgebruik die *k*'s en die *o*'s als identiek. En, nu zijn de nederlandse voorbeelden nog maar kinderspel, als we ze vergelijken met wat er in andere talen voor óns te beluisteren valt. De ervarings-constante die tegenover de variërende realisaties in de articulatie, en consequenter in het geluid, staat, is, gelijk bekend, *phoneem* gedoopt. En om nog eenmaal 'n overbekende zin van *Trubetzkoy* te citeren: „Das adhygische Phonem, das N. Jakovlev durch „ə” bezeichnet, hat nach Palatalen den objektiv-phonetischen Lautwert eines *i*, nach oder vor gerundeten Velaren den eines *u*, zwischen zwei Labialen den eines *ü*, nach Dentalen den eines *y* usw.” (Travaux I blz. 41, 42) Dat wil zeggen, dat voor 'n spreker van het adhygies *i*, *u*, *ü* en *y* identiek blijven in hun verschillend gebruik, zoals voor ons de *o*¹ of *o*².³⁾ Het betekent natuurlijk niet, dat een vervanging van de ene klinker door de andere, niet zou worden opgemerkt, maar wel, dat 'n woord door 'n dergelijke ver-

²⁾ Het was *Sapir* die, nadat hij reeds in zijn „Language” (blz. 57 en 58) gewezen had op het onmiskenbare feit van het bestaan van 'n „phonetic pattern” in zijn artikel „Sound Patterns in Language” in *Language. Journal of the Linguistic society of America*. Vol. I, Chicago 1925 blz. 37 vlg., het begrip van dit „phonetic pattern” aan de variaties in de phonetiese realisatie van dit patroon ontwikkelde. Dit artikel is voor de phoneem-theorie fundamenteel; zij verifiëert zich hier als zuiver aan de observatie der taal-gedragingen ontwikkeld.

³⁾ Vgl. nog *D. Cyzevskij*. Phonologie und Psychologie: „Interessant sind die Beispiele der sprachlichen Variationen eines Phonems. Ich möchte nur einige Beispiele anführen: In der Ainu-Sprache gibt es keinen Unterschied zwischen stimmhaften und stimmlosen Dentalen, so dass z.B. ein Wort gleich „kotan” oder „kodan” ausgesprochen werden kann — es wird als „dasselbe Wort” von den Mitgliedern dieser Sprachgemeinschaften gehört und erkannt. In der Südamerikanischen Indianersprache spielt die Lage des velum palati keine Rolle, darum sind in dieser Sprache solche Dubletten möglich (die von einander gar nicht unterschieden werden), wie etwa *nene-dede*, da die Paare *n/d* oder *b/m* zu je einem Phonem gehören.” (Travaux IV blz. 18)

vanging niet in een ander woord wordt veranderd, evenmin als 'n met o¹ gearticuleerd *dom*, 'n ander woord zou worden dan het met o² gearticuleerde. De gewone mens zou opmerken: wat spreekt die man raar. ⁴⁾ Of we de ervaringconstante nu zó of anders verklaren, het feit is er.

Doch wat ervaren we als constant? Het zal toch wel nodig zijn, eerst dit uitgangspunt zuiver te stellen, voor we verder kunnen. *Sapir* zelfs, de bij uitstek heldere en scherpzinnige, is hierover vaag. Hij schrijft: „dans la parole, seule l'observation attentive peut abstraire les positions phonétiques exactes et cela souvent au dépens de nos intuitions phonétiques exactes, phonémiques devrions-nous dire. Dans le monde physique, le sujet parlant et l'auditeur peu instruits émettent des sons et les *perçoivent*, mais ce qu'eux-mêmes *sentent* lorsqu'ils parlent ou entendent, ce sont des phonèmes.” (curs. v.d. schr.) ⁵⁾ En op de volgende pagina lezen we: „le sujet parlant peu instruit n'entend pas des éléments phonétiques, mais des phonèmes.” Dat is *percevoir*, *sentir* en *entendre* door elkaar. En deze begrippen verschillen! Nee mt de taal-gebruiker „sons” waar? We herinneren ons uit het vorige hoofdstuk dat hij weliswaar geluiden waarneemt, doch dat hij in die waarneming gericht is op wat er aan die geluiden typies is. Hoort hij phonemen? Het wil ons voorkomen dat dit een lapsus calami is, een uitgegleden pen in de ijver van de vaart naar het nieuw-ontdekte: hij hoort, als taalgebruiker, typiese geluiden; als taalbeschouwer-phoneticus eventueel: ook deze typiese geluiden of bepaalde vormelijke geluidsgeluiden. En dat „*sentir*”? Inderdaad hij merkt iets van „phonemen”; zij zijn ervaringsmoment. Doch hoe?

Klank of phoneem? Laten we deze vraag voorlopig rusten, trachten we alleen ons uitgangspunt eens en voor al zuiver te krijgen. Voor- en tegenstanders van het phoneem-begrip, *Doroszewski* ⁶⁾ zowel als *Trubetzkoy* ⁷⁾ verstaan onder „klank”: een waarnemingsmoment dat afhankelijk is van de stimulerende geluidsgolven; onder „klank” derhalve verstaan zij een ervaringsmoment. Dit is een a-linguïsties standpunt dat zich aan beiden wreekt: in het taalgebruik nemen wij klanken waar, d.w.z. plaatsen wij klanken als

⁴⁾ Over dit punt is meer te zeggen, doch het gaat ons niet direct aan. *Daniel Jones* in „The theory of Phonemes and its importance in Practical Linguistics.” (Proceedings blz. 23, 24) heeft in z'n distincties: *phoneme*, *variphone* en *diaphone*, hiermee al 'n begin gemaakt.

⁵⁾ *E. Sapir*. La réalité psychologique des phonèmes. Journal blz. 248.

⁶⁾ *Witold Doroszewski*. Autour du phonème. Travaux IV blz. 64.

⁷⁾ *N. Trubetzkoy*. La phonologie actuelle. Journal blz. 229 noot 3.

'n verschijnsel buiten ons en, hoe we dit nu ook straks zullen willen verklaren, het is een volslagen psychologisme, klanken tot ervaringsmoment te verklaren: in de ervaring projecteren we de zo straks bedoelde k's buiten ons; en al is het volkomen juist, dat het begrip klank een essentiële betrekking insluit tot de waarneming, tot het psychiese, dan is het niet minder juist, dat de klank zich aan ons als van ons gescheiden openbaart. Voor- en tegenstanders van het phoneem waren beiden nog bevangen in psychologisme, zij lieten na, een juiste phaenomenologie van hun uitgangsverschijnsel te leveren.

Als moment van het taal-gebeuren derhalve, voor zover dat zich afspeelt in de psyche der taal-gebruikers, bestaan er geen „klanken” (wel bestaan er in taal-beschouwing klank-voorstellingen eventueel); er bestaan als taal-moment alleen phonemen.

Doroszewski nu meent, dat 't tot verwarring moet leiden, boven de „klank” als „psychies” equivalent van de luchttrillingen, weer, zoals Baudouin de Courtenay deed — en de phonologen doen — een „*équivalent psychique du son*” aan te nemen; en daarin heeft hij gelijk. Trubetzkoy bewandelt gevaarlijke wegen als hij schrijft: „Ainsi, bien que l'impression acoustique immédiate et la représentation ou l'image acoustique soient toutes deux des phénomènes psychiques, elles n'en sont pas moins des phénomènes essentiellement différents.” (l.c.) Hij geraakt op deze wijze volslagen buiten de kwestie, want er is in de geluidswaarneming bij taalgebruik geen gewaarwording („impression”) die ervaringsmoment daarvan zou uitmaken, om vervolgens in 'n „image” nóg eens te worden ervaren. Doroszewski heeft gelijk, dat er in de ervaring geen doublure van een waargenomen taal-klank bestaat, die dan phoneem zou zijn; de waargenomen taal-klank is zelf phoneem. M.a.w. in de taal-ervaring is de waargenomen klank tot phoneem „gestaltet”. Het verschijnsel „klank” in de betekenis van: psychies equivalent van luchttrillingen, bestaat als moment van 'n taal-ervaring, niet. In een taal-ervaring nemen we in een phoneem bepaalde geluidsmomenten als typies waar, en op dié geluidsmomenten zijn we in de taal-ervaring, zover deze waarneming is, gericht. Die typiese geluidsmomenten nu, noemen we de klanken. Ook het phoneem derhalve nemen we niet waar, doch in het phoneem, in een bepaalde psychiese aanschouwelijkheid, kennen we het geluid, en in zoverre is het phoneem als onderscheiding in onze ervaring aanwezig. Dat dit phoneem „waargenomen klank” is, ervaren we niet, daartoe concluderen we uit een analyse der taal-ervaring. De gewaarwording „geluid” derhalve, is van 'n taal-ervaring geen moment. De gewaarwording „geluid” kan alleen moment zijn van een ervaring die we taal-

beschouwing noemden. *Doroszewski* meent ten onrechte, dat de „ervaring” uit „gewaarwordingen” wordt „opgebouwd”, terwijl integendeel uit de ervaring „gewaarwordingen” kunnen worden geanalyseerd. „Gewaarwording” is geen ervarings-moment dat deel uitmaakt van elke ervaring.

Het is niets verwonderliks, dat een prikkel-complex, het stimulerende geluid in ons geval, niet als complex tot bewustzijn komt; ook de oude psychofysiek wist dit; doch zij overzag het verschijnsel prakties, omdat zij voortdurend experimenteerde met ervaringen, die we „prikkel-beschouwingen” of „gewaarwordings-beschouwingen” zouden moeten noemen. Het is deze atomistische psychofysiek, die *Doroszewski* als „de” psychologie beschouwt. *Trubetzkoy* heeft wel groot gelijk, dat wij geen „klank”, doch „phonemen” als ervarings-moment in taal-gebruik beleven, maar hij gaf op *Doroszewski's* moeilijkheid geen antwoord.

Het spraakgebruik heeft een gelukkige zet gedaan, door met *klank*, als het over taal handelt, het waarneembare geluid te bedoelen. Wij wijken van dat spraakgebruik niet af, en verstaan onder *klank* wat *Trubetzkoy* noemt „les facteurs matériels des sons de la parole humaine: ... les vibrations de l'air qui leur correspondent.” (Journal, blz. 231)

Welnu, aan het phoneem — dat zagen we — beantwoorden de factoren onderscheiden klanken, die niettemin, voor de taalgebruiker, zich als identiek voordoen. De russiese taal-kunde bestudeerde deze verschijnselen vóór zij in West-Europa de algemene aandacht trokken: „Scerba glaubt, dass diese Variabilität in der konkreten Verwirklichung der Phoneme für das Phonem wesentlich ist. Das Phonem ist seiner Meinung nach, der Vorstellungs-Typus, welchem verschiedenartige Aussprachen entsprechen.”⁸⁾ Dat is definiëring van 'n Gestalt-verschijnsel, en ook *Scerba* begreep dus reeds, dat we met het gewone voorstellings-begrip niet uitkomen.⁹⁾ Want niet alleen, dat deze „voorstellingen” verschillend gerealiseerd kunnen worden, maar ze zijn eigenlijk helemaal geen „voorstellingen” die zich als ervaringsmoment openbaren: het zijn „voorstellingen” die er „als voorstelling” niet zijn! „Die Lautvorstellungen, die „Phoneme” sind nach der Lehre der „psychologischen Schule” keine wirklich gegebenen Vorstellungen. Scerba gibt zu, dass normalerweise, in einem durchschnittlichen Bewusstsein die Lautvorstellungen in klarer und gegliederter Form gar nicht vorhanden sind. Sie sollen erst „zum

⁸⁾ *Scerba* geciteerd bij *Cyzevskij* blz. 17.

⁹⁾ *Cyzevskij* behandelt de strijd van de eerste russiese phonologen met dit begrip, en geeft een eigen oplossing, die wij hier niet verder zullen behandelen, ofschoon zij enkele zeer goede momenten bevat. Een volledige verklaring biedt zij niet.

Bewusstsein gebracht werden." (Cyzevskyj blz. 9) En, dit alles geldt gelijkerwijze voor het woord: „Bei Menschen, die eine Sprache vollkommen beherrschen, können die Vorstellungen des [Wort]-Sinnes mit irgendeiner Lautvorstellung eines Wortes, mit einem lautlichen Worttypus verbunden werden, welchem verschiedene Aussprachen entsprechen, wobei die Amplitude der Variationen zuweilen sehr gross sein kann." (Scerba bij Cyzevskyj blz. 17) Voegen we daarbij dat die: „irgendeine Lautvorstellung eines Wortes", gewoonlik niet alleen niet helder en geleed, maar zelfs helemaal niet aanwezig is, dan staan we weer voor de vraag: is de kennende aanschouwelijkheid, woord-Gestalt, phoneem of wat dan ook, in het taal-gebruik wel een voorstelling?

We stellen de beantwoording van deze vraag nog maar steeds uit, en zullen haar nog enige paragrafen lang moeten uitstellen, want de vraag blijkt steeds meer aspecten te vertonen. Vatten wij nog 'n ogenblik samen wat deze paragraaf ons aan inzicht bracht: het aanschouwelijk moment in taal-gebruik, dat ons de betreffende klanken doet kennen, het phoneem, is ervarings-moment; d.w.z. we merken het phoneem als onderscheiding waarin we een bepaalde aanschouwelijkheid kennen; het stelt zich als geleding in een groter geheel waarin het functioneert; het phoneem derhalve is niet het aanschouwelijk gekende, het is het aanschouwelijk kennende, dat zich in het gebruik alleen als betrokken op het typiese geluid, op het aanschouwelijk kenbare openbaart. Het vormelik typiese derhalve, dat we in het phoneem aanschouwelijk kennen, is voor het phoneem essentieel.

Herkennings-elementen. Het verwijt dat *Langeveld* de nederlandse grammatica terecht maakt: de probleem-armoede, kan de fonologie bezwaarlik worden verweten. Prof. *de Groot* brengt op de voorafgaande beschouwingen nog 'n correctie aan: zijn het phoneem en de woord-Gestalt wel voldoende getypeerd als ken-moment, zijn het geen herkenning-momenten? En inderdaad, het zijn herkenning-momenten. Zij delen in het gebruiks-karakter dat geheel de taal eigen is; zij zijn afhankelijk van het gebruik der gemeenschap; zij moeten worden „gemaakt" aan aanschouwelijke ervarings-momenten die in het gebruik der gemeenschap functioneel zijn. In phoneem en woord-Gestalt functioneert de gekende aanschouwelijkheid der klank als mede-constituent van de teken-eenheid; doch opdat de klanken, in de Gestalt gekend, kunnen functioneren, moeten zij herkend zijn, d.w.z. moet er aan haar onderscheiden zijn wat functioneel typies is. *De Groot* rekent zo de phonemen en de woord-Gestalt tot de herkenning-elementen, respectievelik niet-betekenis-dragende of symbool-kenmerken, betekenis-

dragende of symbolen.¹⁰⁾ Doch — en dit scherp gesteld te hebben is nog steeds de grote verdienste van *Doroszewski's* oppositie — er moet iets „herkend” worden. En wat herkennen we? Het is uit het voorafgaande duidelijk: geen phonemen, geen woord-Gestalten. We zijn in taalgebruik niet op een of andere wijze betrokken op phonemen of woord-Gestalten, doch in phonemen, in woord-Gestalten, als momenten der ervarings-eenheid woord, herkennen we de typiese momenten van de geluids-stroom. *Doroszewski* zou 't recht krijgen om de *Groots* pogingen, om de eigenschappen van phonemen aan kenmerken van het klinker-geluid (N.T. XXV blz. 233, 234; Travaux IV blz. 140-147) te demonstreren, tot ongerijmdheid te verklaren, als we phonemen of woord-Gestalten zouden „herkennen” en niet geluiden (en) of eventueel articulatie-bewegingen. *De Groot* zegt: „Für die phonologische Funktion der Klangelemente kommt es darauf an, dass sie wiedererkennbar sind und nötigenfalls voneinander unterschieden werden können. Das Wesentliche ist aber die Wiedererkennbarkeit, weil Unterscheidung ohne Wiedererkennung für die Sprache keinen Wert hat.” (Travaux IV blz. 116) Doch, die „Wiedererkennbarkeit” is 'n eigenschap van de momenten van de klankstroom die functioneel niet onderscheiden zijn. In het phoneem, in de woord-Gestalt, worden aan de gekende vorm de typiese momenten onderscheiden, en wel uitdrukkelijk onderscheiden van andere momenten van diezelfde vorm, van diezelfde geluidstroom. Het poneren dezer onderscheidingen geschiedt in de woordmaking, waarin nu eo ipso de typiese momenten van de vorm herkenbaar gemaakt zijn in functie van de blijvende woord-eenheid. Gebruik van deze eenheid is nu herkennen van de typiese geluidsmomenten. „Wiedererkennbarkeit” veronderstelt dus onderscheiding, al is het volkomen juist dat onderscheiding zonder herkenbaarheid voor de taal geen nut heeft, doch de her-kenning is 'n aspect van taal-gebruik.

De moeilijkheid hier de distincties zuiver te treffen, heeft twee oorzaken: de gangbare linguïstiek vertoont nog bijna altijd psychologische neigingen; en dan wordt vergeten, dat we in communicatief taal-gebruik altijd te maken hebben met waarnemings-verschijnselen die van de denker-ervaring, die het taal-gebruik uitmaakt, moment zijn. En in die waarnemings-momenten stellen wij het waargenomene buiten ons. Van moderne taal-philosophie als die van *Pos ten onzent*, kan de linguïstiek

¹⁰⁾ *A. W. de Groot*. De wetten der Phonologie en hun betekenis voor de studie van het Nederlands. *Nieuwe Taalgids* XXV blz. 228; *Phonologie und Phonetik als Funktionswissenschaften*. Travaux IV blz. 116 en 124; *Zum phonologischen System des Nordniederländischen*. *Donum Natalicium Schrijnen*. Nijmegen-Utrecht 1929, blz. 549.

nog steeds een juiste phaenomenologie leren.¹¹ Een tweede oorzaak is gelegen in het door *Bühler* zeer duidelijk gesignaleerde feit, dat de typologie en statistiek van het geluidsmateriaal, opgesteld zonder de taal-ervaring te veronderstellen, zonder m.a.w. uit te gaan van de phonologische verschijnselen, zich niet dekt met het phonologies type aan de klank onderscheiden, met die momenten dus, die in de ervaring als typies zijn geponeerd.¹¹)

Uit het voorafgaande blijkt dat de definitie die *de Groot* in de „Suppléments” (Travaux IV blz. 311) van een phoneem geeft: „kürzestes, selbständig wiedererkennbares (kurs. v. d. schr.) Wortmerkmal, zu dessen Merkmalen ein (mehr oder weniger) bestimmtes Timbre gehört,” misschien beter zou kunnen luiden: „kürzestes selbständig wiedererkennendes etc. . . .” De term „wiedererkennbares” levert gevaar op, dat de lezer 't phoneem weer tot „klank” maakt. De klank is herkenbaar, het phoneem is het kenmerkende woord-moment, waarin de klank herkend wordt. *Bühler* formuleert dan ook juister: „Die Phoneme sind die natürlichen „Male” (Kennzeichen), woran im Lautstrom der Rede die semantisch entscheidenden Einheiten dieses Lautstroms erkannt und auseinander gehalten werden.” (Axiomatik blz. 32, 33) En, de „semantisch entscheidenden Einheiten dieses Lautstroms” zijn de klankmomenten, die *Gemelli* typies verklaart en waarvan hij het type bij observatie vastlegde. Slechts geringe momenten vaak in de klankstroom zijn typies; het grootste deel van de klank-vorm is a-typies, én door combinatoriese invloeden én door semantiese irrelevante invloeden als leeftijd of stem-timbre, of situatie-invloeden als afstand, storende bijgeluiden, ongeschikte middenstof (telefoon).¹²) Taal-Gestalt zonder vorm en daaraan onderscheiden vorm-typiek, is echter onbegrijpelijk. En, dit te bedenken is een voortreffelijk antidotum tegen metaphysisieke ontsporingen.

Gestalt en phoneem als positieve grootheden. Al is taal een denk-verschijnsel, toch veronderstelt zij niet alleen „gestaltend” denken, zij veronderstelt ook een positieve aanschouwelijke grootheid, en de taal blijft alleen bruikbaar, zolang er aan die aanschouwelijkheid functioneel typiese momenten zijn. Zowel de Gestalt als de vorm veronderstellen bepaalde aanschouwelijke momenten, die weliswaar perse in oppositie tot andere aanschouwelijke momenten staan die in de taal gebruikt worden, doch wier functie wel degelijk afhangt van hun eigen vorm. *De Saussure* had aan de linguïstiek menig kwaad uur bespaard, als hij dat was blijven bedenken. Al is zijn grondbeginsel, dat

¹¹) Vgl. *Karl Bühler*. Phonetik und Phonologie. Travaux IV blz. 32-36.

¹²) Vgl. nog *Bühler*, Travaux IV blz. 30 noot 4.

een bepaald phoneem zijn functie vervult op grond van een systematische ordening,^{12*}) volmaakt juist, dan is het toch onjuist te zeggen, zoals de Saussure doet, dat de phoneem-functie alléén in het herkennen van de verschillen tussen de „klank-voorstellingen” bestaat. Op deze wijze heeft hij de grondslag onder zijn systeem weggeschoven, want rust de phoneem-functie op geen, op welke wijze dan ook, constante positieve aanschouwelijkheid, dan valt ook de woord-Gestalt, en daarmee het aanschouwelijke moment van het *signe* en consequenter het gehele *signe* als taal-moment, en blijft alleen het onaanschouwelijke over.

De Saussure leert: „Le signifiant linguistique, . . . dans son essence, n'est aucunement phonique, il est incorporel, constitué, non par sa substance matérielle, mais *uniquement* (curs. v. d. schr.) par les différences qui séparent son image acoustique de toutes les autres.” (blz. 164) En verder: „Tout ce qui précède revient à dire que *dans la langue il n'y a que des différences*. Bien plus une différence suppose en général des termes positifs entre lesquels elle s'établit; mais dans la langue il n'y a que des différences *sans termes positifs* . . . Mais dire que tout est négatif dans la langue, cela n'est vrai que du signifié (de betekenis) et du signifiant (de Gestalt) pris séparément; dès que l'on considère le signe dans sa totalité, on se trouve en présence d'une chose positive dans son ordre.” (blz. 166) De „betekenis” en de Gestalt beschouwd „séparément”, d.w.z. zonder een wezens-betrekking op elkander, zijn geen taal-moment meer, geen woord-Gestalt en geen betekenis; en, in die betrekking zijn beiden „positief” of . . . zij zijn als taalmoment niet. S. Karcevskij constateert terecht dat de Saussure's principieel tot het absurde leidt.¹³⁾ En het is even absurd, taal in denken als taal in klank te laten opgaan.

Steeds verder dringen we in het probleem der woord-aanschouwelijkheden door, en wij leerden ze kennen als positieve aanschouwelijke grootheden, waarin wij de klanken aanschouwelijk kennend onderscheiden, en waarin we, als zij optreden als gebruiks-momenten, diezelfde klank

^{12*)} In de „Sprachtheorie” wordt het phoneem-systeem tans vergeleken met „Detektoren”: „Man muss solche Systeme als Detektoren eingesetzt denken, sonst werden Zeichen im Weltgeschehen nicht manifest.” (blz. 273)

¹³⁾ Du dualisme asymétrique du signe linguistique. Travaux I blz. 89, 90: „Il est devenu lieu commun d'affirmer que les valeurs linguistiques n'existent qu'en vertu de leur opposition entre elles. Sous cette forme cette idée conduit à une absurdité: un arbre est un arbre parce qu'il n'est ni maison, ni cheval, ni rivière . . . L'opposition pure et simple conduit nécessairement à un chaos et ne peut servir de base à un système. La vraie différenciation suppose une ressemblance et une différence simultanées. Les faits pensés forment des séries fondées sur un élément commun et ne s'opposent qu'à l'intérieur de ces séries . . .”

herkennen. Maar steeds strakker draait zich ook de schroef aan, die ons voorstellings-begrip klemt: wat moeten positieve aanschouwelijke grootheden die verschillend zouden kunnen gerealiseerd worden, die zouden kunnen veranderen of wegvallen, of zelfs in het geheel geen ervarings-moment schijnen uit te maken? *Doroszewski* had waarlijk enige voortreffelijke pijlen op zijn boog.

Voorstelling? Op het Internationale Congres voor Phonetische Wetenschappen te Amsterdam, sprak prof. *Witold Doroszewski* de volgende, begrijpelijkerwijze een geanimeerd debat inleidende, woorden: „Tout élément réel du langage doit être perceptible par les sens. Les caractères physiologiques et acoustiques d'un son constituent l'essence même de ce son, ce sans quoi il ne serait plus identique à lui-même. Faire abstraction des qualités audibles d'un son, considérer comme éléments essentiels du langage des „représentations“, des „intentions“, des „idées“ de sons, c'est entrer de plain pied dans le domaine du mythe et c'est „platoniser“ avec vingt-quatre siècles de retard.”¹⁴⁾ En de situatie was niet geheel vrij van humoristische momenten toen, in de onmiddellijk aansluitende voordracht, Prof. *Pos'* tekst de volgende woorden bevatte: „Mais, a-t-on objecté, ces éléments dont la phonologie fait cas, ne sont que des constructions ou des abstractions. Nouveau malentendu: ils le sont si peu qu'il importe de souligner que ce sont des faits d'expérience, qui se manifestent dans la réalité où nous vivons et qui sont expérimentales à plus juste titre que les prétendus sons objectivement perçus, lesquels personne ne perçoit à moins de se décider à devenir phonéticien.” (Proceedings, blz. 137.) Bedriegt m'n geheugen mij niet, dan formuleerde *Doroszewski* in het debat nog eens scherper, wat hij in zijn voordracht reeds gezegd had, met de woorden: „Ce qui caractérise un *p* français, anglais, polonais, ce qui le distingue des autres *p*, c'est la façon dont le *p* donné est réalisé. Et la réalisation du son ressortit entièrement au domaine de l'expérience.”¹⁵⁾ In dat debat nl. nam hij veronderstellenderwijze een ogenblik de positie zijner tegenstanders over, en argumenteerde toen als volgt: geen enkele normale spreekhandeling is mogelijk, die niet door een adaequate spreekhandlingsvoorstelling wordt bepaald; welnu, elk verschil in de voortgebrachte klanken is dus ook een voorstellingsverschil en een, op welke wijze dan

¹⁴⁾ Quelques remarques sur le rapport de la phonétique expérimentale aux autres branches de la linguistique. (Proceedings blz. 134)

¹⁵⁾ We zien verder af van een critiek op dit standpunt in zover het „le domaine de l'expérience“ beperkt tot waarneming en alle andere ervaringsvormen theoreties(!) negeert. Vgl. *R. Jacobson*, Proceedings blz. 135.

ook gerealiseerd, phoneem, veronderstelt altijd een concrete klank- of articulatie-voorstelling, het „phoneem” is derhalve even concreet als de „klank”. Een phoneem kan dus misschien wel een vertegenwoordiger van een hele familie van klanken¹⁶⁾ worden genoemd, maar een zeer reële vertegenwoordiger, even concreet bepaald als zijn vertegenwoordigde zusjes en broertjes. Meningingen als van de phonologen, dat er een „voorstelling” zou kunnen zijn waaraan verschillende realisaties beantwoorden, zijn contradictories.¹⁷⁾ Reeds vóór dit congres had *Doroszewski* deze sententie scherp en ondubbelzinnig geformuleerd in een controverse met *Tytus Benni*. De laatste schreef „Haben wir es in dem ersten Fall, *Kiel, Kuh, Kopf*, mit einem oder mit drei *k*-Lauten zu tun?. Zur Feststellung von drei verschiedenen Lauten gelangen wir erst durch eine exakte physiologische Analyse, als psychologische Lautvorstellung existiert in allen drei Fällen dasselbe *k*. Wir müssen das psychologische Moment, die Absicht ein *k* auszusprechen, und das physiologische Moment, die Ausführung, in Betracht ziehen. Je nach der Lautnachbarschaft erhalten wir drei nichtbeabsichtigte Abarten der Ausführung, welche normalerweise unterbewusst sind und erst durch absichtliche Analyse zum Bewusstsein gelangen.”¹⁸⁾ *Doroszewski* antwoordt, dat 't best mogelijk is dat, vergeleken met de realisering van een geïsoleerde klank (een geïsoleerde *k* b.v.), de occasionele varianten van diezelfde klank in de subconscientie van de spreker automatisch verbonden worden, en zich in het bewustzijn van de sprekers dan ook als verbonden openbaren. Maar dat verbonden-zijn, dié „eenheid”, beantwoordt nu juist niet precies aan 't geen *Tytus Benni* „Absicht” noemt: „Mais cette unité ne correspond pas précisément à ce que M. Benni appelle „intention phonétique” (Absicht) et elle ne peut être opposée au „son” en ce sens que „son” serait un élément „physiologique” et l'„intention” — l'„équivalent” psychique du son. Car, pour dire *Kiel*, il faut bien avoir l'intention de dire *Kiel* et non autre chose, et de le dire comme on le dit couramment et non d'une autre façon, c'est-à-dire avec un *k* initial palatalisé.” En dan volgt de passage, waarin hij de theorie formuleert, die gemeengoed

¹⁶⁾ Vgl. Prof. Dr. Jac. van Ginneken. Grondbeginselen van de schrijfwijze der Nederlandsche Taal. Hilversum 1931. blz. 12; *Daniel Jones*. On Phonemes. Travaux IV blz. 74 en Proceedings blz. 23.

¹⁷⁾ De phonoloog *H. Ulaszyn* heeft onder invloed van deze moeilijkheid, zijn phoneembegrip als volgt gedefiniëerd: „Für mich ist ein Phonema ein psychisches Äquivalent eines „empirischen Lautes” und zwar eines Lautes, der als Typus empfunden wird, der sich aber unter gewissen Bedingungen ändert.” (Laut, Phonema, Morphonema. Travaux IV blz. 61)

¹⁸⁾ *Tytus Benni*. Zur neueren Entwicklung des Phonembegriffs. Donum Natalicium Schrijnen. Nijmegen-Utrecht 1929, blz. 35.

is van vrijwel alle taalkundigen, en die toch een oplossing van de Gestaltvraagstukken in taal-gebruik onmogelijk maakt: „Pour qu'il y ait des réalisations phonétiques, il faut qu'il y ait *préalablement des représentations phonétiques* (curs. v. d. schr.) auxquelles est soumis le fonctionnement des organes de la parole. Toute coordination des muscles articulatoires serait impossible, si ces muscles, dans leur activité, n'obéissaient pas fidèlement aux impulsions partant des centres nerveux. Ces impulsions ne sont autre chose que des représentations motrices des sons et ce sont elles justement qui font qu'un son est articulé d'une certaine façon. Une articulation traduit une représentation motrice..." (Travaux IV blz. 68) Het is dus vlakaf onmogelijk, dat een „voorgestelde" eenheid, die niet deze concrete klank-voorstelling zou zijn, de uitvoering van een concrete articulatie, en daarmee 't voortbrengen van een concrete klank, zou kunnen bepalen.¹⁹⁾ Een „phoneem" derhalve in de zin van *Trubetzkoy*, bestaat niet. Aldus *Doroszewski*.

Zolang de phonologen met hun, niet nader gedetermineerd, voorstellings-begrip opereren, zijn deze moeilijkheden onweerlegbaar: een bepaalde waarneembare handeling veronderstelt een bepaalde determinant. Als phonemen „voorstellingen" moeten zijn, heeft *Doroszewski* gelijk. Al ontkent *Trubetzkoy* energiek, dat hij met zijn phoneem een voorstellings-doublure bedoelt, en constateert hij terecht, dat phonemen ervarings-momenten zijn, wat voor 'n „Gebilde" dan wel 'n phoneem is, verklaart hij niet. Hoe 't mogelijk is dat 'n phoneem in verschillende klanken gerealiseerd wordt, blijft 'n raadsel. En, raadselachtiger nog is — *Doroszewski* had dit met nog meer succes kunnen urgeren, als hij niet zelf 'n voorstellings-notie die onjuist is, voor ogen had — hoe 'n phoneem gerealiseerd kan worden dat helemaal geen determinerend ervarings-moment uitmaakt, hoe we m.a.w. spreken kunnen zonder „voorstellingen" van klanken.

Ter verdediging der phoneem-notie, kan men met *Trubetzkoy's* eigen bepalingen van dit begrip al 'n bitter klein beetje aanvagen.²⁰⁾ In de „Polabische Studien" spreekt hij van phonemen als „Lautvorstellungen oder akustisch motorische Absichten" (blz. 6, *Cyzevskyj*, blz. 8); in „Zur allgemeinen Theorie der phonologischen Vokalsystemen" (Travaux I, blz. 39, 40) komt niet de term *Absicht* voor, overigens blijft de omschrijving dezelfde. „Les idées acoustico-motrices, significatives dans une langue donnée, les plus simples..." heten ze in „Sur la Morphologie" (Travaux I blz. 85), terwijl in de „Thèses" van de „Cercle linguistique

¹⁹⁾ In „La phonologie actuelle" tracht *Trubetzkoy*, m.i. met weinig succes, zichzelf en *Benni* tegen *Doroszewski's* critiek te verdedigen. (Journal blz. 229, 230)

²⁰⁾ Vgl. *Cyzevskyj*, Travaux IV blz. 8, 9.

de Prague", waarvoor *Trubetzkoy* mede verantwoordelijk is, ze weer „images acousticomotrices subjectives" worden genoemd van een systeem, waarin zij: „une fonction différenciatrice de significations" vervullen. (*Travaux I* blz. 10) Tenslotte — en dat werkt hij in zijn artikel „La phonologie actuelle" (*Journal* blz. 232, 233) breed uit — is 'n phoneem „ce qu'on s' imagine prononcer."

Al deze formuleringen, en hun verantwoording bovendien, ontzenuwen de kern van *Doroszewski's* moeilijkheid niet: ofwel het phoneem is geen „voorstelling", ofwel het phoneem bestaat niet, en „phonologie" heeft geen zin.

Het phoneem als relevant aanschouwelijk moment.

Anderen dan *Trubetzkoy* hebben een oplossing trachten te geven. *Van Ginneken* beschrijft de verschijnselen die ons in de eerste paragraaf bezig hielden, en besluit dan: „Maar hieruit wordt het nu voor elken kenner van wat elementaire psychologie toch duidelijk als de dag, dat we hier niet met concrete klank- of articulatie-voorstellingen te doen hebben; maar met universeele abstracte klank- of articulatie-begrippen, die van de bijkomstige eigenaardigheden dier combinatorische klankvariaties afzien en alleen de allen gemeenschappelijke ideële comprehensie bevatten".²¹⁾ Zo bestaat er in de psyche een klank-begrips-systeem, een „ideeën-instrument", dat wij sprekend bespelen: door het aanslaan van de phoneem-toetsen reageert de articulatie, en wij spreken; in de „akoustieke waarneming" van die articulaties herkennen wij de representanten van die phonemen, en wij zijn hoorder. Hoe is 't mogelijk, dat zo'n klank-begrip in verschillende klanken gerealiseerd wordt? Het lijkt me, dat Prof. *van Ginneken* dit terugvoert op combinatoriese invloeden en de invloeden der verschillende psychiese milieu's waarin het systeem bestaat. (Vgl. blz. 12-15) De „vaste ideale klank" ondergaat hiervan de invloed.

Bij *van Ginneken* vervangen nu de klank-begrippen, de klank-voorstellingen. De moeilijkheden echter, die tegen de klank-voorstelling gemaakt werden, gelden ook voor het begrip: er is, in talloze gevallen van taal-gebruik, van niets prae-determinerends dat klank-momenten vertoont, sprake. We merken verder op: als het phoneem een klank-begrip uitmaakt, dan maakt ook de woord-Gestalt een woord-begrip uit, want alles wat van het phoneem gezegd kan worden omtrent zijn veranderlijkheid en constantheid, geldt a priori van de inwendige woord-vorm. Op deze wijze zouden we de taal-ervaring van alle aanschouwelijke momenten ontdoen en bleef naast 't begrip alleen de — in

²¹⁾ Grondbeginselen, blz. 11, 12.

deze veronderstelling in het taal-gebruik zélf niet aanschouwelijk gekende — articulatie over. Bovendien, we kunnen 't phoneem waarneembaar maken; heel de kwestie berust hier juist op; en 'n begrip is op geen enkele wijze waarneembaar te maken.

Terecht niettemin zocht *van Ginneken* in de richting der onaanschouwelijkheid, waarin hem *Bühler* was voorgegaan. Op de „Réunion phonologique internationale tenue à Prague” (18-21 XII 1930) hield *Bühler* zijn principiële voordracht *Phonetik und Phonologie*. (Travaux IV blz. 22 vlg.) Zijn *Axiomatik* geeft van het in zijn voordracht behandelde nog aanvullende verduidelikingen.

Bühler verwerpt *Trubetzkoy's* „Lautvorstellungen” en „psychologische Ausdrucksweise” (Travaux IV blz. 26) en poneert de noodzakelijkheid „der Einführung eines eigenartigen *Relevanzprinzips* in die Lautlehre.” We verduideliken dit aan z'n vocaal-beschouwingen: alle vocalen, elk vocaal-geluid heeft vijf grondeigenschappen: „Es hat einen bestimmten Platz in dem Vokaldreieck nach der Helligkeit und Sättigung des Klanges, die ihm eigen sind, es hat eine bestimmte Intensität, eine Dauer und einen Melodieverlauf.” Welnu van die vijf grondeigenschappen van het geluid, „gebruikt” de taal alleen enige bepaalde als „kenmerk” om het „woord” te signeren. Alleen dié eigenschappen zijn dan in het teken „relevant” gemaakt: in het adhygies is alleen de „Sättigung” relevant, en wel in drie duidelijk onderscheiden graden, die men de a-, e-, en ə-groep kan noemen.²²) Dit „gebruik” van slechts enkele grondeigenschappen van het geluid op een bepaalde wijze, veronderstelt „abstractie”, en „abstractie” veronderstelt, hoe dan ook, denken.^{22*}) *Bühler* spreekt nu van het *Prinzip der abstraktiven Relevanz*: „Mit den Zeichen, die eine Bedeutung tragen, ist es also so bestellt, dass das Sinnending, dies wahrnehmbare Etwas hic et nunc nicht mit der ganzen Fülle seiner Konkreten Eigenschaften in die semantische Funktion eingehen muss. Vielmehr kann es sein, dass nur dies oder jenes abstrakte Moment für seinen Beruf, als Zeichen zu fungieren relevant wird. Das ist in einfache Worte gefasst das Prinzip der abstraktiven Relevanz.” (blz. 38. vgl. nog *Axiomatik* blz. 56-58) *Bühler* spreekt nu van „das Ver-

²²) Vgl. voor een overzichtelijke en brede uiteenzetting dezer feiten: *van Ginneken*. De ontwikkelingsgeschiedenis etc. blz. 5-11.

^{22*}) Het verschijnsel, dat hier bedoeld wordt, vertoont overeenkomst met de vorm van abstractie, die de logica definiëert als: „actus, quo mens, ex duobus vel pluribus natura sua conjunctis, unum sine altero considerat.” Toch is het verschijnsel dat *Bühler* bedoelt, geen logiese abstractie (Vgl. blz. 281 vlg. hierachter); we zouden beter van een bepaalde vorm van „departicularisatie” spreken. (Vgl. blz. 212 en 213)

hhältnis des ideellen „Phonems“ zur Lautmaterie“ (Axiomatik blz. 57) en, volgens Doroszewski „platoniserend met een achterstand van 24 eeuwen,” (Proceedings, blz. 134) ziet hij in het phoneem een wetenschappelijk bepaalbaar εἶδος, een „beeld”, een „ideeel” beeld. Hij zegt niet, dat het phoneem een „gedachte” is, een „begrip”, een „idee”; hij wil aan zijn bepaling geen preciese ontologische betekenis gehecht zien.²³⁾ Hij wil alleen het verschil naar voren brengen tussen het waarneembare gebeuren, articulatie en klank-vorm, en het determinerend relevante. Wel concretiseert hij zijn opvatting verder, en subsumeert het phoneem-begrip onder de teken-notie. Het phoneem is een „Diakritikon”, een „Onderscheidingszeichen” (Travaux IV blz. 40), waarmee een klank-geheel tegenover een ander klank-geheel kan worden gesteld: *slip-slap*, *i* en *a* zijn diakritika.²⁴⁾ Dit diakritikon — Bühler onderscheidt hier begripjelikerwijze niet zuiver, zijn definitie (vgl. blz. 189 hiervóór) distingueert geen typiese van relevante momenten, de ene als vorm-, de andere als Gestalt-momenten — is het ervaringsmoment, waarin aan de waargenomen geluidstroom de typiese momenten worden onderscheiden. Men bedenke wel: dit onderscheiden geschiedt in de ervaring; de geluidstroom zelf vertoont alleen vanuit de ervaring de typiek die in het phoneem „semanties” functioneert. Hierdoor wordt van het waargenomen geluid een aanmerkelijk gedeelte der verschillen, die zich hierin openbaren, semanties irrelevant en consequenter — zoals Gemelli aantoonde — in de waarneembare vorm a-typies. Waarom kan

²³⁾ „Sucht er (de taal-onderzoeker), um ein Beispiel zu nennen, ein Wort für das Verhältnis des ideellen „Phonems“ zur Lautmaterie, die hic et nunc von einem Sprecher produziert wird, so kann ihm kein anderes Begriffssystem ein besseres zur Verfügung stellen als das, was er faktisch oder dem Sinne nach immer wieder gebraucht. Das Phonem, so drückt er sich aus, wird *realisiert* im Produkt des konkreten Sprechaktes. Da gibt es also ein wissenschaftlich bestimmbares εἶδος, nach dem Konkretes gebildet wird im psychophysischen System des Sprechers; dann wird es umgekehrt vom Hörer aus dem Hörbaren wieder „aufgenommen”. Dies Aufnehmen ist ein Abstrahere, ein Herauslesen. Man schiebe alles Ontologische darüber getrost beiseite und überlasse es dem zu sagen, der es sich zutraut. Die einfache Deskription sieht und bestimmt hier ein Verhältnis, das Platon μέτεχειν und (umgekehrt) ἀφαιρεῖν genannt hat, und das ist eine sachgemässe Beschreibung. Mehr behaupte ich nicht.” (Axiomatik blz. 57)

²⁴⁾ Omdat Bühler, zoals we vroeger zagen, het waarneembaar aanschouwelijke tot „teken” maakt, vertoont zijn beschouwing een onhelderheid: het is volgens zijn principes niet geheel duidelijk, waar we het „relevante” te zoeken hebben, in het materiaal of in het teken: „Die Phonologie . . . sucht systematisch aus dem unerschöpflichen Reichtum von lautlichen Besonderheiten, die das impressionistisch geschulte Ohr der Phonetiker entdeckt hat, jene aus, die von den einzelnen Sprachen zum Range von diakritischen Zeichen erhoben worden sind. Man nennt sie die *Phoneme*.” (Travaux IV blz. 44) Ondertussen ontdoet hij zich, met 'n gelukkige inconsequentie, van de moeilijkheid en spreekt van „das ideelle Phonem.”

de een *bóbbel* zeggen, de ander *bóbbel* zonder dat dit voor 't begrijpen storend werkt? Omdat het verschil tussen deze twee klanken niet functioneert en bepaalde overeenkomsten wel. Zo laat de taal de grote massa zelfs der vorm-momenten voor wat ze zijn, maakt ze niet „relevant”.²⁵⁾ We kunnen besluiten: het phoneem is een relevant moment der kennende-aanschouwelijkheid.

Phonologie en phonetica. Doch, de gekende vorm is gekend geluid, en hoe achterhalen wij wat er in een phoneem relevant gemaakt is? Alleen in phonetische studie, in de studie van dat geluid.

De phonologie leert, op grond van haar phoneem-notie, van welke momenten van een klankstroom de typiek gezocht moet worden, van welke momenten de phonetica dus de vormelijk typiese eigenschappen experimenteel moet vaststellen en beschrijven; de typiek zelf is geen voorwerp van onderzoek van de phonologie: de eigenschappen van het gekende geluid zijn alleen aan dat geluid afleesbaar, omdat wij in taalgebruik wel het geluid waarnemen, doch niet het phoneem. De phonetiek is niet de Assepoester die de phonologie er van schijnt te willen maken. Alleen aan het geluid zijn de opzichten, waaronder in het phoneem dat geluid, als aanschouwelijk gekende vorm, relevant gemaakt is, te bepalen.

Dat het adhygies drie „openingsgraden” kent, weten we uit phonetie en niet uit phonologies onderzoek; dat we het vocaalsysteem moesten ordenen in drie groepen 'n a-, 'n e-, en 'n ə-groep leert de phonologie.²⁶⁾ Aan de phonologie wordt daarmee niet te kort gedaan. Haar taak is nog omvattend genoeg. Geheel de leer der phoneem-

²⁵⁾ „Irrelevant bedeutet hier.... keineswegs, dass sie... aus Gründen des Nichtbeachtetwerdens z.B., im Sprechverkehr einfach unter den Tisch fallen; denn das passiert ihnen ja gar nicht. Ob ein Mann, eine Frau, ein Kind spricht, erfasse ich als Hörer sofort und mit den Diakritika, die dafür massgebend sind, noch eine Menge von anderen Eigentümlichkeiten der gehörten Laute, Eigentümlichkeiten, auf die mein Ohr aufs feinste geschult ist, weil sie für den normalen Sprechverkehr von entscheidender Bedeutung sein können. Nein, irrelevant bedeutet nur, dass diese Differenzen aus guten Gründen in den Kapiteln der linguistischen Sprachbestimmung keinen Platz haben; sie kommen nicht in der Lautlehre, nicht im Lexikon, auch nicht in der Wortbildungslehre oder in der Syntax vor. Aus guten Gründen, der Linguist ist vollkommen im Recht, dieser Ausschluss durch die Regel zu krönen: quod non est in actis non est in mundo. Er meint damit: meine Welt ist einer und nur der eine von den grossen Aspekten, unter denen man die Sprachtatsachen betrachten kann und betrachten muss, und im Rahmen dieser selbst gewählten Beschränkung werde ich mein Geschäft so rein und so vollständig als möglich erledigen.” (Travaux IV blz. 48, 49) Meesterlik behandelt Böhler deze hele kwestie in zijn paragraaf 6 uit de Travaux IV (blz. 44 vlg.) en zijn afdeling C der Axiomatik (blz. 60 vlg.)

²⁶⁾ van Ginneken. Ontwikkelingsgeschiedenis blz. 5.

combinaties en hun verhoudingen valt binnen haar studie-materiaal bovendien. Zij alleen kan de werkelijk gebruikte combinaties in een bepaalde taal aanwijzen en verantwoorden. Zij ontwikkelt de phoneem-systematiek ener bepaalde taal. Uit de permutatie van de gebruikte phonemen in het woord *kat* b.v., blijkt haar, dat in het geïsoleerde woord in het nederlands de combinatie *atk*, *kta* en *tka* ongebruikelijk zijn, uit hoofde van de ongebruikelijkheid der medeklinker-combinaties *kt* en *tk* in „Anlaut” en *tk* in „Auslaut”. De phonetica neemt de taak over, als moet worden uitgemaakt, wat er in het phoneem relevant is: de klanken en hun combinatie-mogelijkheden levert haar de phonologie; de phonetica maakt, uit het experimenteel geconstateerde gemeenschappelijke in de verschillende combinaties der klanken vergeleken met de geïsoleerde vorm, de typiek op, en concludeert zo tot hetgeen er in het phoneem relevant is.²⁷⁾ De *o* is 'n nederlands phoneem; maar is 't nu de *o*-klank van *bóbbel* of van *bòbbel*, die typies is? Noch de *o* van *bóbbel*, noch die van *bòbbel*, maar alleen zekere gemeenschappelijke eigenschappen van beide. De verschillen die de phoneticus aan hen constateert, kan hij als *a*-typies kenmerken, omdat 't woord *bobbel* met beide herkenbaar blijft. Phonologie en phonetica komen tot hun resultaten niet op grond van psychologische analyse of beschrijving, doch op grond van de taal-ervaring die het studie-object uitmaakt der linguïstiek.²⁸⁾

Phoneem en woord-Gestalt. We hebben in de voorafgaande paragrafen voortdurend vanuit een vrijwel verzwegen veronderstelling geredeneerd: alleen op grond van het woord is het phoneem te bepalen. We weten dat in *man*, de phonemen *m*, *a* en *n* voorkomen, omdat het woord *man* met deze phonemen „lautgestaltlich identificeerbaar” is (*Bühler*, *Travaux* IV blz. 45), en niet met *m*, *a* en *l* b.v. Alleen aan een woord, alleen op grond van de „lautgestaltliche Identificeerbaarheid” van de woord-Gestalt, is het mogelijk uit te maken wat er aan die Gestalt relevant is. Het woord-geheel is het noodzakelijke uitgangspunt voor de

²⁷⁾ Prof. de Groot gaf te veel toe, toen hij in „Phonologie en Phonetiek” (N.T. XXV blz. 298) accoord ging met de mening: „dat men *nooit* met behulp van instrumenten kan uitmaken of een eigenschap van een phoneem (b.v. het lip-karakter van de *p* en *b*; of de helderheid, spanning of stemloosheid van *p*, *t* en *k* enz.) kenmerk van dat phoneem is of niet”, en daarin prakties zijn artikel „De wetten der phonologie en hun betekenis voor de studie van het nederlands” verloochende. Integendeel wat precies kenmerk van een phoneem is leert alleen phonetische, d.w.z. geluidsbeschouwing van de tegenover het phoneem als „vorm” fungerende, geluidsmomenten, door de phonologie aangewezen. De kwestie of daarbij „instrumenten” nodig zijn is secundair. Zij zijn in feite nodig, omdat de precisie der „zelf-waarneming” van de articulatie-bewegingen, we denken aan *bóbbel* en *bòbbel*, niet toereikend is.

²⁸⁾ *Bühler*, *Travaux* IV, blz. 36, 39 en 44.

bepaling van de functionaliteit van z'n delen, zoals het woord omgekeerd ook uitgangspunt is voor elke bouw van een groter taal-geheel. In het woord centreren alle taal-verschijnselen.

Het is onmogelijk van 'n meerwoordengeheel of van 'n lettergreep uit te gaan, om het phoneem te vinden, omdat het phoneem hierin slechts onrechtstreeks functioneert, nl. via de woord-Gestalt en het woord.²⁹⁾ Ook in de studie der phonologie, blijkt de centrerende positie van het woord in geheel het taal-gebeuren. Wat is namelijk het geval? De woord-Gestalt, gevormd uit de in de opeenvolging van de tijd tot eenheid gebrachte gekende klank-momenten,³⁰⁾ onderscheidt zich van andere woord-Gestalten niet primair aan de relevante leden dier Gestalt, doch aan haar kenmerkende geheel-verschijning: „Wenn wir im Deutschen *Saat - satt, Beet - Bett* usw. mit dem Ohre unterscheiden, dann sind da komplexe Diakritika im Spiele. Denn der hörbare Unterschied erstreckt sich nachweisbar nicht nur auf die Vokale, sondern kurz und bündig auf das Ganze des Silbenklanges.“ (Bühler, *Travaux IV* blz. 41)

Aan de woord-Gestalt onderscheiden zich leden, die de complex-kwaliteit van dit geheel mede tot uiting brengen, doch deze relevante momenten zijn alleen disjunctief relevant, d.w.z. niet alle relevante momenten samen zijn nodig om de Gestalt te doen functioneren, doch zij volstaan, hetzij het ene of het andere, of althans slechts met enkele samen tegenover de andere. We herinneren ons het verschijnsel uit de paragraaf „de Gestalt”, waar wij het aan 'n kubus demonstreerden. Echter veel verder dan in dit voorbeeld, strekt zich de veranderingsmogelijkheid

²⁹⁾ Bühler (*Travaux IV* passim) en Karcevskij schijnen soms het phoneem met behulp van de syllabe te willen bepalen, doch dit is inderdaad schijn; want zij veronderstellen om tot de syllabe te geraken, in hun phonologie, het woord. Karcevskij schrijft: „La notion de *phonème* repose sur la division de la chaîne phonique en unités qualitativement différentes, qui sont les oppositions de *timbre*.” (blz. 194) Doch het phoneem kan „linguistiquement parlant” alleen gerealiseerd worden „dans la syllabe considérée en tant que *partie d'une unité de sens*;” (curs. v. d. schr.) en dus is de syllabe alleen ten opzichte van die eenheid, het woord, bepaalbaar.

³⁰⁾ „Nun ist ein Wort gewöhnlich obwohl nicht immer, aus mehreren dieser Laute zusammen gesetzt (so muss es die analytische Betrachtung auffassen, das ist aber nur eine reflexive Betrachtung), die eine bestimmte Reihenfolge in der Zeit einnehmen. Als Wort ist es aber eben eine Lauteinheit, d.h. etwas mehr als Ablauf einer Lautreihe. Denn wollte man mit dem zeitlichen Verlauf wirklich Ernst machen, so könnte nur von Aufeinanderfolge die Rede sein und die Einheit fiele in willkürlich kleine, diskrete Teile auseinander. Es ist dann auch unmöglich, das Wort rein lautlich zu verstehen. Es ist das Einheit-setzende, Form-gebende Bewusstsein, das auch für die sinnliche Wahrnehmung, also für den Hörenden dem Lautkomplex „Wort” seine Einheit, d.h. seine Form verleiht.” (Pos. blz. 62, 63.)

van de woord-Gestalt uit. Een begroetings-formule „Morgen!” of „Besjour!” kan in 't gebruik verminkingen vertonen waardoor van de vijf phonemen er twee overblijven, en wat er bij 'n meerwoorden-geheel gebeuren kan, zagen we reeds in de eerste paragraaf van ons vorige hoofdstuk zeer duidelijk! Onbegrijpelijk is dit alles, wanneer niet de Gestalt een, haar kenmerkende, geheel-verschijning vertoonde, die onder deze veranderingen der leden bewaard blijft. De kenmerkende geheel-verschijning berust op complex-kwaliteiten waarvan de phonologie nog slechts enkele met moeite tracht vast te stellen. Een zeer belangrijke bijdrage tot de studie van dit vraagstuk leverde *Fritz Röttger*.^{30*)} Hij bewijst afdoende, dat de Gestalt als geheel fungeert: „Entscheidend sind nicht, wie bisher fälschlich angenommen wurde, qualitative oder quantitative Unterschiede der sog. Aufmerksamkeit, die da isolierte Sonderprozesse vereinzelter Lautvorstellungen bewirke; sondern spezifisch gefärbte Ganzqualitäten bewirken und bestimmen Werden und Gestalt.” (blz. 214)

„Der Primat des Ganzen vor den Teilen” is het tweede feit dat uit zijn onderzoekingen onmiskenbaar naar voren treedt. Verder blijkt niet alleen het primaat van het betreffende geheel over de delen, maar ook de ervarings-eenheid openbaart zich duidelijk. Ten vierde: „Endlich gestattete unser begrenzter Ausschnitt aus dem Leben der Sprache, den genetischen Primat des psychischen Ganzen — in jeder der von F. Krueger und seiner Schule unterschiedene Bedeutungen — weiter zu erhellen.” (blz. 215) Hij bewijst, al gebruikt hij die term niet, dat de „Gestalt” niet gevormd wordt uit bestaande „phonemen”; om het traditioneel te zeggen: dat het woord-beeld niet wordt opgebouwd uit klanken; hij bewijst aan de hand der feiten omstandig, dat de differentiëring van het aanschouwelijke geheel, die wij in ons derde hoofdstuk bespraken, slechts geleidelik de kennis der Gestalt-momenten oplevert. Hij bewijst volstrekt niet — dat zou trouwens buiten het bestek van zijn studie vallen — dat in elk psychies geheel van het oogenblik alle onderscheidingen altijd alleen uit dat geheel te verklaren zijn; hij bewijst alleen, dat de woord-Gestalt altijd als geheel

^{30*)} *Phonetische Gestaltbildung bei jungen Kindern*. München 1931. Het is zeer jammer, dat deze onderzoekingen niet gecombineerd zijn met een onderzoek omtrent de invloed van de articulatie-basis der kinderen op de geconstateerde veranderingen. De nieuwe theorieën van *van Ginneken* over de biologiese grondslagen der taal-veranderingen, zouden daarin 'n uiterst belangrijk criterium hebben kunnen vinden; zouden zij hier niet van toepassing blijken, dan is het onnodig in deze richting verder te zoeken, blijken ze wel van toepassing, dan is het bewijs voor hun juistheid met één slag geleverd.

fungeert, en dat haar momenten, in hun worden, uit dát geheel te verklaren zijn. We merken nog eens op: dit is iets anders dan te menen, dat elk moment altijd uit elk bepaald geheel van het ogenblik zou ontstaan. Dat heeft Röttger ook van zijn woord-Gestalt-momenten niet bewezen.

Wij toonden in ons derde hoofdstuk aan, dat elk woord bij zijn making, in zijn worden, altijd volkomen uit het ervarings-geheel dient te worden verklaard. Evenmin als de Gestalt uit haar momenten, wordt het woord uit zijn momenten, Gestalt en betekenis, opgebouwd. Met het phoneem heeft het woord verder nog gemeen, dat het ook alleen in 'n geheel bestaan kan, dat het noodzakelijk ervarings-moment is. Het woord als ervarings-moment verschilt van het phoneem in dit essentiële punt, dat het om te kunnen bestaan, geen bepaald geheel veronderstelt. Het vertoont een vorm van autonomie die aan het phoneem volkomen vreemd is. Het is juist de aard van het woord, van geheel ongelijksoortige gehelen moment te kunnen zijn. Het phoneem kan als phoneem alleen bestaan in het grotere woord-Gestalt-geheel; het woord veronderstelt, om te kunnen bestaan, volstrekt niet een meerwoordengeheel; het kan als woord tegelijkertijd gebruiks-eenheid: zin zijn. Opnieuw stoten we op het fundamentele verschil tussen functionele taal-momenten en autonome taal-momenten: het phoneem is 'n functioneel aanschouwelijk teken-moment, het woord is simpliciter teken.

In de woord-aanschouwelijkheid vonden wij de wederzijdse functie van de Gestalt-behoudende momenten op zeer markante wijze uitgedrukt: enerzijds onderscheiden zich daarin de phonemen als diakritiese momenten van het geheel, en anderzijds poneert zij zichzelf op die momenten de bepalende komplex-kwaliteiten. Op beide berust haar kenmerkende geheel-verschijning: „Dass es in jeder Sprache eine abzählbare Anzahl, ein System... elementarer notae (de phonemen) gibt, ist eine der Grundthesen der Phonologie. Was ich hinzu behauptete, ist: es muss ihr sofort eine zweite Grundthese an die Seite gestellt werden. Eine These des Inhaltes, dass diese notae genau dort, wo sie vorgefunden werden und fungieren, im Lautcharakter des Wortes, ihre Partner, Berufsgenossen und Gegenspieler haben in den genannten Komplexcharakteren. Sollte dagegen noch irgend ein Zweifel aufkommen, so wäre, wie ich glaube, schon der Hinweis auf die Tatsache, dass die bestimmte einsinnige Reihenfolge der Laute im Worte ein noli me tangere im Gesamtgepräge ist, geeignet, ihn zu entkräften.” (Bühler, Travaux IV blz. 47) De Gestalt fungeert niet alleen in haar verenigde phonemen, zij fungeert als geheel, en moet ook altijd als geheel fungeren, omdat zij als

zodanig in de eenheid van het taal-teken is geponeerd.^{30**}) Zelfs de tot 'n enkele klank gereduceerde uitwendige woordvorm kennen we in de woord-Gestalt, want de diakrise, die wij in het gebruik voltrekken, is er ene waarin wij het „woord” ervaren: als m-o-r-g-e-n, m-o-o wordt, kan deze laatste vorm, waargenomen, de Gestalt uitmaken van *morgen*, omdat, op welke wijze dan ook, aan de vorm een moment overbleef dat de diakrise mogelijk maakt.

Hoe ver kan het verlies der geledingen gaan, zonder dat de eenheid blijkt te zijn opgeheven?^{30***}) Wij weten het niet; maar wél weten we dit ene: altijd moet een aanschouwelijk moment dat, gekend, als Gestalt-moment relevant is, aanwezig zijn. En is dat moment aanwezig, dan herkennen we in de Gestalt als geheel de vorm, omdat de Gestalt alleen als geheel functioneert in de teken-eenheid woord. We komen hierop uitvoeriger terug.

Terecht bestudeert Bühler de „Situationsindizien und Kontexthilfen” die bij de totstandkoming der diakrise functioneren, doch zij veronderstellen toch altijd 'n relevant Gestalt-moment om de woord-ervaring mogelijk te maken, en in communicatie een typies vorm-moment bovendien.^{30****}) Het woord derhalve als gebruikt taal-moment, wordt ervaren aan een Gestalt, die als eenheid onafhankelijk is van elke situatie, doch alleen afhankelijk van het taal-systeem dat in woorden en hun gebruik is uitgebouwd.

Uit deze paragraaf resulteert ons de wetenschap, dat het phoneem een relevant woord-Gestaltmoment is, waarin we een bepaalde klank kennen, en de woord-Gestalt: een aanschouwelijke ken-eenheid, waarvan de kenmerkende geheel-verschijning berust op de wederzijdse functionaliteit van phonemen en complex-kwaliteiten, van welke laatste de in de

^{30**}) We vinden in de „Sprachtheorie” nu: „Erst wenn das Klangganze eines Wortes gegeben und genügend eindeutig charakterisiert ist, kann jenes „Aufspringen” seiner Bedeutung stattfinden, das indische Sprachtheoretiker schon erwähnen und mit dem Sichöffnen einer Blume poetisch vergleichen; sie nennen es den ‚Sphota’, das Aufplatzen.” (blz. 283) Men zij voorzichtig met de term „das Klangganze”: het gaat enkel om de kenmerkende geheel-verschijning. De betekenis-ervaring wordt niet geconditioneerd door het geheel in deze zin, dat in elk biezonder geval dat geheel al zijn mogelijke onderscheidingen zou moeten vertonen, dat m.a.w. de Gestalt altijd „gecompleteerd” zou moeten worden, dat al die onderscheidingen „er bij voorgesteld” zouden moeten worden, vóór zij kan functioneren. Dat is allerminst het geval, en dat bedoelt Bühler ook niet. (vgl. blz. 285) Het is juist de karakteristiek van de Gestalt dat zij als eenheid bewaard blijft en haar kenmerkende geheel-verschijning vertoont ondanks 't feit dat haar geledingen in verschillend gebruik kunnen variëren.

^{30***}) Sprachtheorie blz. 289.

^{30****}) Over de „Situationsindizien” vinden we in de „Sprachtheorie” aanmerkelijk meer. Vgl. blz. 94 vlg. en blz. 286 vlg.

tijd bepaalde opeenvolging der phonemen er ene is. De Gestalt-momenten zijn disjunctief relevant en alleen bepaalbaar ten opzichte van de woord-eenheid; de Gestalt als ervaringsmoment veronderstelt derhalve slechts enkele relevante aanschouwelijke momenten. En ook hierin weer toont zich het verschil tussen de vrije synthese tot het gebruiks-geheel zin, en de blijvende eenheid die we in het woord gemaakt hebben. De woord-Gestalt veronderstelt tot volkomen begrip geen interpolatie der ontbrekende relevante momenten tot een „volledige” Gestalt-realisatie; de zin, om als deze zin begrepen te worden, veronderstelt wel de interpolatie van de ontbrekende woorden. Vertoont een zin-schema een open plaats, dan moet een hoorder completeren, interpoleren. Dat kan uiterst eenvoudig zijn en bijna onopgemerkt verlopen, maar het veronderstelt niettemin een ogenblik van taalbeschouwing. De toevoeging móet geschieden, wil de hoorder het bedoelde geheel kunnen vormen. „De zin altijd begrijpelijk” is volgens de nederlandse taalgewoonten onbegrijpelijk als de hoorder of lezer niet, minstens in de denk-act waarin hij dit geheel, ook in een zeer bepaalde situatie, plaatst, vervolledigt met *i*s. De Gestalt *r* in „keprgisterenochezien!” eist geen aanvulling, geen interpolatie van welk phoneem of ander functioneel moment ook, tot *haar*, omdat de kenmerkende geheel-verschijning der Gestalt *h-aa-r*, die in dit geheel tot onderscheiding van het woord *haar* nodig is, is gebleven. Wel kan in de zin de melodiese bouw, ondanks het uitvallen van woorden, volledig herkenbaar blijven en het geheel nog als zin herkend worden, doch het kan niet als deze bedoelde zin worden begrepen, zonder dat er op een of andere wijze geïnterpoleerd wordt zó, dat het geïnterpoleerde woord, of altans de onaanschouwelijke aanvulling, nu ook ervaringsmoment uitmaakt; en van dit laatste is bij relevante momenten der woord-Gestalt geen sprake. Het waargenomen *r* fungeert in *r* als *h-aa-r* omdat het met de onaanschouwelijke betekenis een, vóór elk gebruik bestaande, blijvende eenheid uitmaakt, die als gebruiks-mogelijkheid een dynamiese potentie van de taal-gebruiker is.

Zijn we waar we wezen moeten? Volstrekt niet. We deden niet meer dan, na in het vorige hoofdstuk de verschijnselen onder het Gestalt-begrip te hebben gesubsumeerd, nu aan de Gestalt-verschijnselen een begripssysteem ontwikkelen, dat die verschijnselen zonder tegenspraak in onderling verband samenbrengt. Verklaarden wij de Gestalt zelf als ervarings-moment, verklaarden wij hoé zij functioneren kan als zij doet? Neen. Alle moeilijkheden, die aan het voorstellings-begrip eigen zijn, blijven dwingend als te voren. Het is het woord als ervarings-gegeven dat ons in deze studie bezig houdt; het is dan ook de Gestalt als ervarings-moment, die wij nog steeds onverklaard lieten.

Historica. Toen de taalkunde zich psychologies oriënteerde,³¹⁾ waren het de woord-voorstellingen, die het eerst en ten volle de aandacht trokken. *Wundt* ging voor; *van Ginneken* opende met een beschouwing over dit psychiese verschijnsel zijn „Principes”. Hij had, in die dagen, iets anders te bewijzen dan wij nu: hij had aan te tonen dat de voorstelling niet met de „gedachte” samenviel, en hij bewees 't aan de feiten. Ondertussen is zijn standpunt, in de linguïstiek evengoed als in de tekenleer, algemeen geworden. Ook zelfs *Ogden & Richards*, voor wie denken en aanschouwelijkheid wél samenvallen, wijzen toch de „voorstelling” als denk-vorm af. Doch wat verstonden de onderzoekers onder „woord-voorstelling”? Een ervarings-moment dat, zoals we reeds vaak zeiden, de psychiese prae-determinant moest zijn van het gesproken, gehoorde, gelezen en geschreven woord. (Principes § 1-8) De articulatie werd beheerst door een motoriese articulatie-voorstelling; 't schrijven door 'n motoriese schrijf-voorstelling; het horen was mogelijk door 'n auditieve voorstelling; 't lezen door een visuele. Die voorstellingen waren onderling verbonden, doch de band kon lossen of vaster zijn. Ontbrak in een individu een dergelijke voorstelling, dan trad een der vormen van „aphasie” op. Het was duidelijk, dat de voorstellingen zeer complex moesten zijn (§ 25 blz. 20), want de voorstelling werd gedacht als het noodzakelijk adaequate kennis-correlaat van de gewaarwordingen, en de noodzakelijk adaequate, gekende determinant van de bewegingen. De „voorstellingen” — een „résidu” veronderstellend — ontstaan uit voorafgaande uitgevoerde bewegingen of klank-waarnemingen, die men dan bewegings- of gehoor-beeld noemde, dat weer tot actuele voorstelling kon worden. Voor elke *gewilde* beweging werd een bewegings- of kinaesthetische *voorstelling* noodzakelijk geacht.³²⁾ Zowel gehoorbeeld als bewegingsbeeld werden in de spraakhandeling duidelijk als aktueel voorgestelde determinanten der articulatie aangewezen.

Dat de volwassene van dit alles zo weinig merkte — alleen soms als hij b.v. 'n woord niet vinden kon of 'n beter zocht — kwam door de automatisering; het ging allemaal zo gauw — en niet langer reflex doch automaties — dat we het verloop in de ervaring niet langer volgden.

De denk-onderzoekingen van de laatste twintig jaar, en het parallel voortgezette onderzoek der voorstellings-verschijnselen, maakten dat deze

³¹⁾ Een overzichtelijke samenvatting der psychologie, of liever der pathologieën waaruit de linguïsten op het eind der vorige en 't begin dezer eeuw putten, geeft *André Ombredane*: *Le langage. Nouveau traité de psychologie. Tome troisième.* Paris 1933. blz. 378 vlg.

³²⁾ Zeer helder uiteengezet, kan men bij *Rombouts* (blz. 18-25) de hier behandelde sententie nalezen.

verklaring niet langer houdbaar blijkt. Al deze voorstellings-processen werden bij het kind „verondersteld” als verklarings-mogelijkheden. De veronderstelling is overbodig; ze hoeven evenmin voor 't kind te worden „aangenomen” als ze bij de volwassenen bestaan.

De woord-voorstelling moment van woord-beschouwing. Overgaande tot de bewijsvoering, dat de Gestalt inderdaad de verklaring biedt van de verschijnselen die we daaraan constateerden, staan we voor de moeilijkheid, dat we uit de psychologie begrippen als leenwaarheden zouden moeten kunnen gebruiken, die helaas diezelfde psychologie ons nog niet aan de hand doet. We zullen ons daarom 'n ogenblik zelf moeten helpen.³³⁾

Wij moeten beginnen ons vrij te maken van de mening, dat de aanschouwelijkheid in haar structuur of in haar functie zou veranderen, naarmate zij moment is van 'n waarnemings-ervaring, 'n voorstellings-, of 'n denk-ervaring. *Meyerson, Delacroix* en vele anderen (*Meyerson* noemt *Willwoll* en *Bühler*) constateren aan het „image” een zeer eigen-aardige structuur: „sous quelque forme qu'elle se présente, elle est déjà vision intellectuelle; elle présente à l'esprit des choses déjà élaborées, vues d'un certain point de vue, avec une schématisation correspondante, avec une accentuation de certains traits, un grossissement de certains caractères; elle est toujours un peu comme le croquis de l'artiste, qui exprime sa façon de voir le site.” (*Delacroix* blz. 404) Zó echter kennen we in de waarneming ook de aanschouwelijkheid der waarneembare „dingen”. De levendigheid, de volheid, het bewustzijn de „lijfelijke” tegenwoordigheid van het waargenomen aanschouwelijke, het sluit aan op de actuele stimulering die het waarnemend subject mede doorleeft; wat hij echter van het „ding” denkt, is in de waargenomen aanschouwelijkheid „élabore”, „verwerkt”, het is... gestaltet. We herinneren ons de kubus. In de voorstellings-ervaring, als tegengesteld aan de waarnemings-ervaring, beleeft ons ik dat „image”, die aanschouwelijkheid, op een andere wijze dan in de waarneming: het is zich bewust van de subjectieve aard van het in deze aanschouwelijkheid gekende: doch deze aanschouwelijkheid zelf, is niet van een andere structuur dan de aanschouwelijkheid waardoorheen we in de waarneming de dingen buiten ons denken. In de twee gevallen beleven wij het aanschouwelijk gekende in een verschillende verhouding tegenover ons ik,

³³⁾ Het *image*-begrip van de franse psychologie is voor ons zeer vruchtbaar. We noemden reeds *Meyerson* en *Dwelshauvers* als auteurs die hieromtrent belangrijks te zeggen hebben. Een heldere, ofschoon zoals uit het vervolg nog zal blijken, niet volledige, samenvattende beschouwing der voor ons van onmiddellijk belang zijnde onderscheidingen, geeft *Dwelshauvers* blz. 302, 303 en 357, 358.

doch de structuur van dat kennen zelf als aanschouwelijk moment der ken-eenheid, waarin wij óf waargenomen óf voorgestelde dingen denken, vertoont in wezen geen onderscheid. In het voorstellen, duidelijker nog dan in het waarnemen, vertoont zich het Gestalt-karakter. Het is niet anders in een denk-ervaring. Ook daár de schematisering der aanschouwelijkheid, de accentuering van bepaalde momenten, de vergroting van bepaalde trekken, het fragmentarische van de „schets”. De feiten zijn psychologies gemeengoed. Het is de houding van ons ik, in het denken: de richting op het onaanschouwelijke, die, schijnbaar, de functie der aanschouwelijkheid en, feitelijk, de helderheid van het aanschouwelijke als ervarings-moment, doet terugtreden. Ook in het denken fungeert de aanschouwelijkheid op dezelfde wijze en met dezelfde structuur als in voorstellen en waarnemen. Zoals de mens slechts één denken denkt, dat zich in verschillende fasen van betrokken-zijn manifesteert, zo aanschouwt hij ook slechts in één aanschouwelijkheid, die zich in de fasen van het waargenomene, het voorgestelde en het om-dachte uit. En de macht der beide polen: aanschouwelijkheid-onaanschouwelijkheid, is omgekeerd evenredig met de functie der subjectiviteit; is deze subjectiviteit alleen eenheidsgevend gestaltend, dan overweldigt ons de aanschouwelijkheid: wij nemen waar; is zij eenheidsgevend gestaltend en bewust aanschouwelijkheid actuerend werkzaam, dan verliest die aanschouwelijkheid het kenmerk der noodzakelijkheid, dan schijnen wij haar te beheersen: wij stellen voor; scheidt ons ik, vergelijkend scheidend of vergelijkend verenigend, nieuwe eenheden, dan kon het zelfs schijnen of de aanschouwelijkheid als ervarings-moment verdween: wij denken. De Würzburger Schule meende een ogenblik „anschauungsloses Denken” te vinden; zij heeft deze sententie laten vallen. Niet alleen dat deze sententie de eenheid van het menselijke wezen onbegrijpelijk zou maken, zij bleek ook bij voortgezette observatie onhoudbaar. *Delacroix* mag zeggen: „Ce que nous trouvons dans toutes les observations qui prétendent révéler une telle pensée pure, c'est le sentiment d'un savoir et d'un pouvoir, qui, si l'on y regarde de près, s'accompagne toujours d'opérations commençantes et au moins partiellement formulées.” (blz. 406)

Deze veraanschouwelijking is een noodzakelijke voorwaarde voor het denken. Immers de gedachte bestaat alleen als moment der aanschouwelijk-onaanschouwelijke ken-eenheid, waarvan het „image” het aanschouwelijke lid uitmaakt; en het is derhalve onmogelijk een ken-act te voltrekken, zonder het aanschouwelijke lid dier eenheid te stellen of mede te reproduceren; de eenheid bestaat niet zonder de aanschouwelijkheid. Op grond der geobserveerde feiten constateert *Delacroix* nog eens: „Il semble donc

que, dans tous les cas, la pensée opère sur une donnée, sur quelque chose, sur un schéma, sur un signe. Nous n'apercevons jamais la virtualité pure sans un commencement de réalisation, le pur pouvoir sans un commencement d'exercice, la force sans le mouvement. Il est vrai que la puissance d'abréviation de la pensée est extraordinaire, et qu'un rien suffit souvent. Nous arrivons à faire tenir des développements entiers dans un mot." (blz. 411)

In al deze gevallen functioneert de Gestalt tegenover de gedachte als de inwendige vorm van een teken³⁴⁾: want in de eenheid die beiden uitmaken om te kunnen bestaan, zijn wij altijd op de zaak gericht, stellen wij altijd 'n niet-ik tegenover ons: „Bref, aucune image n'est une „simple" image, la fonction cognitive (c'est-à-dire la relation à la chose qu'elle signifie) est essentielle à son existence même." *Meyerson* (blz. 576) citeert deze woorden van *Hoernlé* en poneert daarmee het principieel der „Gestaltung": de structuur der aanschouwelijkheid is alleen uit haar functie in het tekengeheel te verklaren.³⁵⁾ De gedachte bepaalt haar structuur; zij is, in zover zij deze dient. Dit geeft haar geheel eigensoortige kwaliteiten, haar variabiliteit in constantheid b.v., die ons reeds zo lang bezig houdt: „l'image est à mi-route de la pensée, elle est du sensible transformé de la pensée" (blz. 595),³⁶⁾ en zij is dat in alle

³⁴⁾ „L'image sert donc de signe. C'est ce que *Bradley* et l'Ecole du *Meaning*, *Saussure*, *Delacroix* ont indiqué d'une manière très heureuse. Elle a une signification, une relation à quelque chose d'autre qu'elle-même; elle est un substitut. Elle a un contenu intellectuel, elle est l'indication d'une réalité logique. Elle n'est jamais complètement isolée: elle fait partie d'un système d'image-signes, elle est comprise grâce à ce système. Elle n'est pas entièrement fluide, elle a assez de stabilité, de précision de forme et d'homogénéité de forme pour pouvoir être comparée à d'autres images et à d'autres signes. Elle est un complexe; le signifiant et le signifié, le „sensible" et l'„intelligible" s'y mêlent, formant un tout indissoluble. On peut apercevoir des côtes, des faces, des couches de signification ou des détails d'aspect sensible, mais lorsqu'on isole ainsi une partie, on doit, pour la comprendre, se rappeler l'ensemble." (*Meyerson* blz. 582)

³⁵⁾ Ter verduideliking van de te citeren teksten is het nodig nog eenmaal op te merken dat ook bij *Meyerson* het „image", de aanschouwelijkheid zelf, „signe" genoemd wordt. Vgl. *Aarni Penttilä und Uno Saarnio: Einige grundlegende Tatsachen der Worththeorie nebst Bemerkungen über die sogenannten unvollständigen Symbolen. Erkenntnis IV. Leipzig 1934.* blz. 28 vlg. en blz. 139 vlg. Deze logistische beschouwingen der taalfenomenen grijpen regelrecht het zwakke punt aan aller theorieën, die het woord scheiden in twee helften: een helft die „teken" zou zijn en 'n andere helft „betekenis". Zij hebben in dezen volkomen gelijk: het geheel is teken.

³⁶⁾ De moderne franse psychologie uit de school van *Meyerson*, de engelse van *Bradley* en *Hoernlé* evenals de oostenrijkse van *Bühler* en der duitse leerlingen van de *Würzburger Schule* blijken hier plotseling aan te sluiten op de oude aristoteliese opvattingen, en *Meyerson* laat ook niet na dit op te merken. (blz. 594) Vgl. nog noot 22* en bladz. 212-213 hierachter.

vormen waarin zij zich openbaart, en in alle ervaringswijzen van ons ik: in de waarneming betreft het denken het in haar gekende op het waarneembare, in de voorstelling op het in ons geproduceerde waarneembaar maak-bare; in het denken, als om-dachte aanschouwelijkheid, als aanschouwelijk moment t.o.v. de denk-eenheid heeft de aanschouwelijkheid geen „zakelijk” betrokken „inhoud” meer, doch steeds vertoont zij dezelfde Gestalt-verschijnselen. *Meyerson* hoeft niet, twijfelend, een „différence de nature” tussen om-dachte aanschouwelijkheid en het waarnemings-beeld te veronderstellen, zij zijn van dezelfde natuur, doch worden in een anders-soortige ervaring gebruikt.

Voor de aanschouwelijke momenten der waarneming gebruiken we verder de term *waarnemings-beeld*, voor die der voorstelling: *voorstelling* en voor die ener denk-ervaring *om-dachte aanschouwelijkheid*. En evenmin als hun structuur en functie als aanschouwelijkheid door dit verschillend gebruik verandert, evenmin verandert de aard der aanschouwelijkheid door re-productie.

Elk aanschouwelijk ervaringsgeheel is ge-produceerd; we hebben dat aan de feiten bewezen: het is uit het complex der prikkels niet te verklaren. We zagen verder, dat deze productie verklaard moet worden uit zijn functie in een ken-geheel. Die functie, waartoe het on-aanschouwelijk moment van een ken-geheel het aanschouwelijke determineert, blijft de aanschouwelijkheid in al z'n gebruiks-wijzen bij. Re-productie verandert daar niets aan. Ook het waarnemings-beeld, dat, eenmaal gevormd, tot potentieel ervarings-moment terugtreedt, wordt, bij hernieuwde stimulering, mede ge-re-produceerd; hierin verschilt het niet van de voorstelling of de omdachte aanschouwelijkheid. Het voorstellings-karakter is evenmin een kwestie van het ge-re-produceerd zijn; het voorstellings-karakter is 'n kwestie van de houding van ons ik tegenover een niet-ik; daarin verschilt de voorstelling van waarnemings-beeld en omdachte aanschouwelijkheid. Voorstelling en gereproduceerde aanschouwelijkheid zijn dus niet zonder meer hetzelfde: voorstelling is ge-re-produceerde aanschouwelijkheid in een voorstellings-ervaring. En daarmee zijn we aan de conclusie, die voor onze kwestie van zeer groot belang is: er bestaan geen woord-voorstellingen in taal-gebruik; woord-voorstellingen bestaan alleen in bepaalde gevallen van woord-beschouwing, in die gevallen nl. waarin deze beschouwing gericht is op de woord-Gestalt. Heel het voorstellings-begrip waarmee de linguïstiek pleegt te werken, is 'n begrip dat tot 'n andere ervarings-categorie hoort, dan die van het taal-gebruik, dat 'n denk-ervaring is, en wel 'n ervaring waarin we gericht zijn op de zaken waarvoor we het woord gebruiken. Heel de woord-voorstellings-theorie

kwam uit de studeer-kamer van taal-beschouwers, niet uit de vak-kundige observatie van het werkelijke taal-gebeuren. Consequent kwamen de vroegere onderzoekers tot de eis van prae-determinerende voor-stellingen, want inderdaad moest volgens hun theorie — al kenden zij de hier gebruikte distinctie niet — van de beschouwing tot het gebruik worden overgegaan.

Synergie en Gestalt. De aanschouwelijkheid waarmee wij in taal-gebruik te maken hebben, is omdachte aanschouwelijkheid, geen voor-stelling dús, en geen waarnemings-beeld. Dit laatste eist enige verklaring; want 't is toch een onomstotelijk feit, dat we in communicatie typiese geluiden waarnemen. Inderdaad maakt 'n dergelijk waarnemings-moment deel uit van elke communicatie in taal, doch dit waarnemings-moment is functioneel volkomen betrokken op de denk-act zelf. Het aanschouwelijk moment van 'n waarneming of 'n voorstellings-ervaring echter betrekken wij in die ervaringen op de zaak die we in de denk-act, waarvan die aanschouwelijkheid moment uitmaakt, kennen: het bruin is de kleur van het paard. Dit is in taal-gebruik niet het geval; de typiese geluiden hebben geen „zakelijk” karakter: p-aa-r-d is niet het geluid van 'n paard, maar in de Gestalt *p-aa-r-d* geactueerd aan de waargenomen vorm p-aa-r-d, denken wij het paard.³⁷). De woord-aanschouwelijkheid als waarnemings-beeld bestaat alleen in de ervaring van de phoneticus, en wat de woord-voorstelling aangaat, daarover passim meer.

Nu wij zo de woord-Gestalt geplaatst hebben, kunnen wij — en dat is het volgende stadium van ons onderzoek — zijn verhouding tot de *synergie*, die de voorwaarde voor het bestaan der Gestalt als ervarings-moment uitmaakt, bestuderen.

Alle ervaring is alleen begrijpelijk als 'n activiteits-wijze van het gehele individu, als de activiteits-wijze van een organies-psychies geheel, een organies-psychiese eenheid. Spreken van welk ervarings-moment ook, is tevens altijd impliceren van organiese processen die geen ervarings-moment uitmaken. Met de aanschouwelijke en onaanschouwelijke ervarings-momenten vormen deze processen de menselijke handelings-eenheden, en het niet onaanschouwelijke deel van deze handelings-eenheden noemen wij 'n *synergie*, 'n sensories-motories coöperatie-geheel.

³⁷) In 'n primitieve mentaliteit is p-aa-r-d zonder twijfel iets dat bij 't paard hoort, dat aan 't paard eigen is. Doch dit „er bij horen” is het product van onvolkomen reflexie over taal, van taal-beschouwing, niet 'n moment van taal-gebruik. Ook in de meest primitieve ervaring is geen spoor aan te wijzen van toepassing van het geluid als geluid op de zaak die we in het woord tegenover ons stellen. Dat de onomatopée hier een bijzondere plaats kan innemen, is duidelijk.

Dat deze synergie per se motories is, en niet alleen sensories, blijkt uit het feit der productie. Het geheel der organiese processen is niet uit sensoriese stimulering begrijpelijk; het veronderstelt een structurering die ook het motoriese omvat. Doch deze sensories-motoriese synergieën vertonen een zeer bepaalde functionaliteit ten opzichte van het kennen: zij worden geconstitueerd, een bepaalde ken-act in het organies-psychies menselijk individu mogelijk makend. Het is in deze ken-act dat de synergie met haar functionele eenheid en structuur ontstaat. Niet alleen dus het sensoriese, doch ook het motoriese, vindt mede in de functionaliteit van de synergie ten opzichte van het onaanschouwelijke, zijn verklaring. Kennend worden, onder het primaat van een denk-act, de sensories-motoriese processen opgenomen in een synthese, die een blijvend menselijk handelingsgeheel kan uitmaken. Alles wat in deze syntheses, blijvende of niet-blijvende, moment is, deelt in de eigenschappen van het geheel. Momenten van een dergelijk geheel, die in vorm volkomen gelijken op momenten die niet in dit geheel zijn opgenomen, verschillen dus per se functioneel: zij zijn niet dezelfde. Zelfs organies kan hun structuur niet dezelfde zijn, als de structuur van een organies gegeven dat niet in dit geheel is opgenomen.³⁸⁾

Een dergelijke handelings-eenheid kan blijvend zijn of alleen momenteel. Alle enkel ogenblikkelijke, alle niet blijvende handelings-gehelen omvatten mede bewuste streefmomenten. Dit moment, uit zijn aard richtend in de momentele situatie, kan derhalve geen deel uitmaken van een blijvend geheel, doch wel worden blijvende gehelen onder de invloed van het momentele streven tot het vrije momentele handelings-geheel gedetermineerd. Zo maakt van elk ervaren enkel ogenblikkelijk handelings-geheel, waarvan blijvende handelings-gehelen altijd moment zijn, ook een streefmoment noodzakelijk deel uit.

Dwelshauvers zegt nu dat het „image” niets anders is, dan „la notation consciente, d'une synthèse fonctionnelle” (blz. 360), en „L'image se construit en même temps que les synergies fonctionnelles s'organisent dans le système nerveux.” (blz. 384) En tenslotte, even verder: „Les images ne sont autre chose que l'inscription consciente de mécanismes régulateurs qui servent d'intermédiaires entre l'organisme et la conscience.” (blz. 385) En omdat de synthese geconstitueerd wordt in een denk-act, is er één ogenblik waarop het relevant aanschouwelijke als zodanig kennend

³⁸⁾ Zelfs dit ontging aan *Sapir* in zijn fonologische beschouwing niet: „In view of the utterly distinct psychological background of the two classes of sound production it may even be seriously doubted whether the innovation of speech-sound articulation is even actually the same type of physiological fact as the innervation of „identical” articulations that have no linguistic context.” (Sound Patterns blz. 40)

geconstitueerd wordt, één ogenblik waarop elk „image”, elke ken-aanschouwelikheid ons bewust is, dat is het ogenblik van haar vorming. ^{38*)} In het gebruik kan de synergie nu verder functioneren zonder dat alle momenten, die in de kenmerkende geheel-verschijning relevant kunnen zijn, opnieuw tot ervarings-moment worden. Wat men gewoonlijk „Gestalt” noemt, is het ken-aspect van de zo juist geschetste synergie. Het ken-proces als menselijke handeling is dus met het ervarings-moment niet uitgeput; het veronderstelt de werking der gehele synergie, ook van de organiese processen die geen ervarings-moment uitmaken. De mogelijkheden die in het ken-aspect liggen, behoeven in het gebruik niet alle geactueerd te worden om deze synergie te doen functioneren; het is voldoende dat alleen zoveel der relevante momenten ons bewust wordt als nodig is om de kenmerkende geheel-verschijning te veraanschouweliken. En, welke momenten relevant blijken, is nog maar zeer weinig bekend. En zolang de Gestalt slechts middel is in een handelings-geheel van het individu, heeft zij evenmin zijn aandacht, als de hamer van de timmerman die 'n spijker in de muur wil slaan: ook die bekijkt niet bij elke klop de hamer. Hij bedient er zich van op een wijze dat we geneigd zijn te zeggen: hij grijpt „automaties” toe; 't gaat om de spijker in de muur. Dat is ook de toestand van de aanschouwelikheid in het taalgebruik. Zij is middel, zoals het hele taal-teken middel is; wij kunnen van haar geen voorstelling maken, zonder het taal-gebruik als ervarings-wijze op te heffen.

De eenheid der activiteitswijzen. Het is van het allerhoogste belang, voortdurend in het oog te houden, dat de menselijke bewuste activiteit een eenheid uitmaakt van de verschillende menselijke activiteitswijzen. Daaruit zijn vele feiten te verklaren. De Gestalt is dus ook niet alleen de door het denken gestructureerde aanschouwelikheid, de Gestalt is met dat denken één. Wel is zij van dat denken onderscheiden, doch hypotheties onverbrekkelijk zijn beide samengevat in de ken-eenheid. Wel heeft het denken de kracht nieuwe eenheden te stichten, wel kan in pathologische toestanden de eenheid worden verbroken, wel is het mogelijk de momenten afzonderlijk te beschouwen, doch altijd gaat dit ten koste van de betreffende éénheid, die daarin wordt opgeheven.

In de blijvende handelings-eenheden neemt de Gestalt een dubbelzijdige functie waar: zij is „*inscription consciente des mécanismes régulateurs*” tussen het organisme en het denken; zij is voor dat denken tevens om d a c h t e aanschouwelikheid; zonder veraanschouweliking in

^{38*)} *Dwelshauvers* blz. 362; vgl. de onderzoekingen van *Ach* blz. 142 hiervóór.

'n Gestalt bestaat het denken niet; zij functioneert ook tegenover het handelen als geopponneerd aan denken. Zij is figureel veranderlik, maar denk-functioneel constant; zij is veranderlik binnen de grenzen waarin de ken-eenheid, waarvan zij het aanschouwelijk moment uitmaakt, bestaanbaar is; en deze ken-eenheid is bestaanbaar, zolang zij zich ook aanschouwelijk onderscheidt, zolang m.a.w. de Gestalt haar kenmerkende geheel-verschijning behoudt.³⁹⁾ Haar momenten zijn om dezelfde reden slechts disjunctief relevant: de Gestalt als ervarings-moment bestaat om de aanschouwelijke diakrise mogelijk te maken; en deze diakrise is mogelijk aan het geheel; haar momenten zijn alleen secundair diakrities, d.w.z. diakrities binnen een systeem van onderscheidings-kenmerken, die verschillende Gestalten mogelijk maken tegenover de verschillende gedachten, die door 'n Gestalt tot uitdrukking kunnen worden gebracht. Ik bedoel dit: als wij maar tien gedachten te veraanschouwelijken hadden, die nooit verenigd zouden kunnen optreden, zouden wij met tien volslagen onderscheiden aanschouwelijke gehelen toe kunnen; de onbepaalde denk-mogelijkheden echter eisen in de aanschouwelijkheid, zoals de phonologen ten opzichte van de woord-Gestalt zo duidelijk aantonen, een systeem om niet het absurde van menselijke mnemotechniek te vragen.⁴⁰⁾ Het denken schept zich in de Gestalt een middel tot deze diakrise, en schept zich in diezelfde Gestalt nu een ervarings-moment, dat in zoverre in de natuur van het denken zelf deelt, dat de Gestalt, zoals *Meyerson* dat noemt, „gedeparticulariseerd” is (blz. 594). Zij is nooit deze „vorm”: „L'image est sur le chemin de l'abstraction et de la généralisation; elle est sur le chemin de la pensée.” (blz. 594) „L'image est à mi-route de la pensée, elle est du sensible transformé par la pensée.” (blz. 595) Zij vertoont deze departicularisatie omdat zij in haar veranderingen dezelfde blijft. Toepasselijk is zij niet; zij is

³⁹⁾ *Sapir* heeft, vanuit een geheel ander gezichtspunt, 't zelfde geformuleerd toen hij schreef: „Every typical human reaction has a certain range of variation and, properly speaking, no such reaction can be understood except as a series of variants distributed about a norm or type.” (Sound patterns blz. 38)

⁴⁰⁾ „Each member of this system is not only characterized by a distinctive and slightly variable articulation and a corresponding acoustic image, but also — and this is crucial — by a psychological aloofness from all the other members of the system. The relational gaps between the sounds of a language are just as necessary to the psychological definition of these sounds as the articulations and acoustic images which are customarily used to define them. A sound that is not unconsciously felt as „placed” with reference to other sounds is no more a true element of speech than a lifting of the foot in a dance step unless it can be „placed” with reference to other movements that help to define the dance.” (*Sapir*, Sound Patterns blz. 39, 40) Al is zijn terminologie misschien niet onberispelijk, de zaak niettemin poneert *Sapir* hier precies.

niet onaanschouwelijk, omdat zij in elke harer verschijningen waarneembaar gemaakt kan worden: „elle est à mi-route de la pensée,” zij is „intelligibel”, zij is niet „intellectueel”.^{40*)} Dit over haar functie ten opzichte van het denken. Nu haar functie ten opzichte van de andere activiteitswijzen.

De Gestalt is in het bewust handelen vaak de schakel tussen het denken en de uit te voeren bewegingen. De Gestalt is mede organies bepaald; zij is nog „materieel”, al is zij gedeparticulariseerd; zij maakt moment uit van de synergie waarin zij organies gebonden is. Geen enkel moment echter van de synergie dat niet waarneembaar is, kan een moment van de Gestalt uitmaken; in de Gestalt kennen we dus niets dat aan de waarneming, waarin wij de Gestalt constitueren, is onttrokken. Dit lijkt 'n waarheid als 'n koe, toch is zij verschillende decenniën over 't hoofd gezien. De organiese activiteit zelf, en de neurologiese processen daarin, vormen niet de kennende aanschouwelijkheid. Al eist een beweging een zeer ingewikkelde organiese structuur om te kunnen worden uitgevoerd, geen enkel moment dier structuur kan moment worden van een Gestalt. Een „voorstelling” uit een complex van al deze processen te doen bestaan, is chimaeries. Aanschouwelijk gekend wordt van de structuur van een ken-geheel alleen datgene, wat de waarnemer tijdens die ken-act bij zichzelf of bij een ander van de bewegingen kan waarnemen. Een motoriese „voorstelling” kan dus geen voorstelling van zenuwprocessen zijn, doch alleen 'n voorstelling van waarneembare bewegingen of posities. Doch wél is de Gestalt moment van de synergie, omdat zij daarin organies is gebonden. En zo kan zij, in haar verschillende verschijningsvormen, de gehele synergie actueren, in werking stellen, en de uitvoering van „bewegingen” bewerken, die in het geheel geen ervarings-moment uitmaken vóór zij worden uitgevoerd; en zo kan een spreker volmaakt 'n woord articuleren, zonder dat een complete Gestalt ervarings-moment bij hem uitmaakt. Zo kan iemand — en dit tegen *Doroszewski* — een zeer bepaalde k uitspreken zonder die bepaalde k „bedoeld” te hebben. Doch er is meer nog, dat uit de eenheid der menselijke activiteitswijzen volgt: het feit dat de synergie deel uitmaakt van een handelings-synthese, impliceert de mogelijkheid van absolute gelijktijdigheid van kennen en handelen, van uitvoering b.v. der spreekbewegingen; de eenheid impliceert de mogelijkheid der absolute gelijktijdigheid; de eenheid impliceert zelfs de

^{40*)} De „departicularisatie” is het effect der eenheid-stellende, psychologies abstraherende, denk-act op de betreffende aanschouwelijke ken-momenten der ervaring. Over „psychologiese abstractie” vgl. blz. 284 hierachter.

mogelijkheid van het kennen ná het begin van uitvoering der bewegingen: vooruitlopende en zoveel mogelijk complete Gestalten zijn, én voor het denken én voor het „handelen”, gewoonlijk een luxe. Meer nog: aan denken of handelen voorafgaande voorstellingen zijn vaak 'n bewijs van momentele intellectuele onmacht. Meyerson wijst hierop zeer uitdrukkelijk.⁴¹⁾ Zijn constatering is voor het taal-gebruik van volle toepassing, ook al beschouwt hij het „image” alleen in zijn functie tegenover het denken. En dat brengt ons tot een laatste distinctie: het probleem der voorafgaande aanschouwelijkheid is er niet enkel een van de verhouding Gestalt : beweging, doch ook van Gestalt : denken, en in beide gevallen behoeft er van geen prae sprake te zijn en is er zelfs een post mogelijk. En wanneer wij dan tenslotte de Gestalt in het voorstellen nog een ogenblik beschouwen, dan blijkt uit het voorafgaande te volgen, dat aan het handelen voorafgaande „voorstellingen” alleen noodzakelijk kunnen zijn om een storing in het verloop ener reactie te corrigeren, of een aanpassing van dat handelen aan een nieuwe situatie mogelijk te maken. En, afgezien van 't feit of we met waarnemings-beeld, voorstelling of omdachte aanschouwelijkheid te maken hebben, de rijkdom aan aanschouwelijke momenten is in talrijke gevallen een bewijs van ogenblikkelijke onmacht of een luxe, die bij de toestand van het individu op dit ogenblik, past. Toch kan het, na deze constatering, wel erg nuttig zijn, op te merken dat de Gestalt als luxe, het aanschouwelijke moment is van de hoogste luxe die de volledig levende menselijke natuur zich kan veroorloven: de kunst-schouwing.

In de drie voorafgaande paragrafen vonden de Gestalt-vragen, die ons bezig houden, hun oplossing; het zal niettemin goed zijn die oplossing nog op sommige verschijnselen der woord-Gestalt uitdrukkelijk toe te passen.

Het phoneem disjunctief relevant. Wij verklaarden in de vorige paragraaf, hoe 't mogelijk is, dat de Gestalt-momenten slechts disjunctief relevant zijn: omdat de Gestalt als geheel tegenover de onaanschouwelijkheid fungeert. Gechargeerd zouden we kunnen zeggen: wij ervaren de woord-Gestalt niet aan z'n phonemen, maar wij ervaren de phonemen aan de Gestalt. De juiste formulering is, dat wij de phonemen in de Gestalt ervaren, terwijl de Gestalt slechts tot zover bestaanbaarheid houdt, als zij nog 'n onderscheidend phoneem omsluit. Het is

⁴¹⁾ „Dans quelles circonstances la pensée devient-elle concrète? Quand fait-elle appel aux images? Il semble que ce soit surtout quand elle tâtonne, hésite, cherche, quand elle s'arrête à un carrefour, quand elle se fixe provisoirement à un palier. En somme, la pensée imagée, c'est la pensée arrêtée ou la pensée incertaine.” (blz. 583) Vgl. nog *Langeveld* blz. 99-103.

dat geheel wat t.o.v. de betekenis functioneert; het is dat geheel, dat wij in de act der woord-making poneren. We begrijpen nu hoe fundamenteel onjuist de opvatting was, dat het kind, die kleine taal-student, het articuleren van afzonderlijke klanken zou inoefenen om later die afzonderlijke klanken te bezigen bij het articuleren van woorden. Het leert gehelen gebruiken, naar de kenmerkende geheel-verschijning die deze gehelen hebben. Met dat geheel is de betekenis één; zij is niet op de momenten van dat geheel betrokken. Het is, zoals wij op blz. 123 zagen, het geheel der gekende spreekbewegingen die het kind als moment der teken-eenheid poneert. Dit gaat zo ver, dat het kind zelfs nog niet in staat is de momenten van zijn woord te isoleren: het kan niet S-i-n-t-e-r-k-l-a-a-s leren, maar het leert Sinterklaas; zondert het — ter — b.v. af, dan verbreekt het de eenheid van z'n handelen en gaat de functie van dat — ter — volslagen te loor, wordt het zin-loos. De pogingen die het kind aanwendt om z.g. z'n „klanken” aan te passen, zijn inderdaad pogingen om het geheel op de meest effectieve wijze te doen functioneren, d.w.z. om het geheel aan te passen, aan de onder volwassenen gangbare gehelen. De adaptatie is er ene van sociale aard; eerst deze aanpassing maakt zijn spreekhandeling tegenover zijn „Umwelt” volkomen vruchtbaar. Articulatie en klank-geving neemt het kind bij zichzelf en anderen waar; het leren spreken en leren luisteren is een aanpassingsverschijnsel aan de voortgaande waarneming dier beide handelings-gehelen. Per se is dus geen bepaald relevant moment noodzakelijk om de Gestalt mede te constitueren; de noodzakelijkheid ook dat in de vorm bepaalde typiese momenten van 'n typies geheel moeten worden voortgebracht, is niet per se aan die bepaalde momenten gebonden, doch enkel per accidens, inzover nl. als door het ontbreken van dit of dat bepaalde moment, de waarneembaarheid van de vorm te veel zou inboeten. Zonder twijfel zijn de vocalen van meer belang onder dit opzicht dan de consonanten.⁴²⁾ Maar toch kan 'n a van p-aa-l geheel z'n typiek verliezen zonder dat de vorm p-ə-l b.v. in een zeer concrete situatie z'n waarneembaarheid als p-aa-l-type zou hoeven te verliezen: denken we maar aan zinnen als: *'keprgistrenochezien*. Functioneert 'n Gestalt-moment nog anders dan alleen als Gestalt-moment, heeft het ook 'n „categoriale” functie, zoals 'n meervouds-uitgang in *tantes*, dan is natuurlijk uit anderen hoofde dit Gestalt-moment

⁴²⁾ Bühler (Travaux IV blz. 46, 47) wijst er op, dat dit zich zeer goed begrijpen laat uit het feit dat complex-kwaliteiten als melodie en rhythmiese bouw (kort-lang) het meest aan de vocalen gebonden zijn. De hier genoemde dissertatie van Hans Ruederer. Die Wahrnehmung des gesprochenen Wortes. München 1916, heb ik niet in handen kunnen krijgen.

in bepaalde gevallen noodzakelijk. We komen hierop in het achtste hoofdstuk terug. Op het ogenblik is het belangrijkste, dat we kunnen besluiten: de variabiliteit der phonemen van 'n zelfde woord-Gestalt, de veranderlikheid van de typiese vorm-momenten ook, vinden haar verklaring in de functie die de Gestalt als geheel tegenover de met haar verenigde onaanschouwelijkheid vervult: het phoneem is slechts disjunctief relevant, omdat het geheel der Gestalt als aanschouwelijk tegenpeler der onaanschouwelijkheid fungeert; het phoneem is niettemin noodzakelijk, zoals we in de vorige paragraaf aanduiden, om de veraanschouweliking der onbeperkte denk-mogelijkheden tot stand te kunnen brengen.⁴³⁾

Prae en post? Met het vraagstuk der tijd-verhoudingen tussen beweging, Gestalt en denken, komen we op het gebied der verhouding tussen het denken en zijn formulering in de ons ten dienste staande taalmiddelen, het oude probleem van *Paul en Wundt*.

De verschijnselen zijn velerlei. *Delacroix* (blz. 425) onderscheidt twee grote groepen, de ene waarin „la formule verbale se présente toute faite, en vertu de l'habitude, de l'élection affective, et d'une construction extrêmement rapide; ces différents éléments pouvant du reste se mêler plus ou moins. Alors nous allons directement de la pensée à la parole et même de l'occasion qui déclenche la parole à la parole même. La pensée n'est ici que la conscience de la parole. Nous apprenons que nous pensons en nous entendant parler.” Een tweede groep maken de gevallen uit waar: „le trajet est moins direct de la pensée à l'expression, et alors nous cherchons, nous esquissons mentalement, nous préparons notre formule qui ne se présente toute faite, ou qui, toute faite, ne répondrait pas à ce que nous voulons. Ici le parleur se comporte à peu près comme l'écrivain qui travaille.”⁴⁴⁾ De laatste groep verschijnselen levert na het voorafgaande geen enkele moeilijkheid: de aanschouwelijkheid is hier altijd voorafgaand aan het articuleren. Hier ligt het gebied der woord-voorstellingen, maar, hier zijn we ook buiten het taal-gebruik, in taal-beschouwing; hier zijn we in de voorstellingservaring of in het denken dat zijn formulering praepareert. En, al wijzen de schrijvers daar niet uitdrukkelijk op, hier kan ook de voorstelling,

⁴³⁾ Vgl. *Bühler Travaux* IV blz. 49 vlg., *Axiomatik* blz. 71, 72.

⁴⁴⁾ *Dwelshauvers* onderscheidt dit laatste geval nog in tweeën, naarmate we in het ene geval onze aandacht richten op de formulering van naar gewoonte vertrouwde gedachten, of dat we onze gedachte, hetzij zoekend vormen, of overwegend analyseren. (blz. 563) *Selz* leverde van deze verschijnselen de meest systematische onderzoeking. Zijn omvangrijk materiaal hier te bespreken gaat niet aan; dat valt buiten 't bestek van deze studie.

de opduikende woord-Gestalt, het denken soms verder voeren, omdat deze opduikende aanschouwelijkheid de beschouwer aan 'n woord, en daarmee aan 'n gedachte helpt. Ook de taal-gebruiker wordt, terwijl hij met spreken bezig is, op deze wijze telkens taal-beschouwer; hij onderbreekt dan een moment zijn gebruik om beschouwer te zijn, om een geschikt woord of een geschikte formulering te zoeken of, achteraf, zijn gebruikte taal-momenten te toetsen. ^{44*}) De minnaar van het woord, de dichter, de redenaar en allen die aan het woord-gebruik bijzondere eisen stellen, zij vooral doen dit, en dit is het gebied van de woord-voorstelling; in die ogenblikken wordt de aanschouwelijkheid in de vorm van voorstelling gezocht en wordt zij vaak leiding-gevend. Problemen biedt zij ons na de vorige paragrafen niet: zij kan voor en na de gedachte zijn; zij is vóór de articulatie, terwijl we 'n ogenblik wegdromend en sprekend, in ons eigen gehoorde woord de term vinden die wij zoeken. De problemen liggen in de eerste groep verschijnselen waarvan *Delacroix* spreekt.

Delacroix onderscheidt hier niet scherp; want het is heel iets anders of in een „construction extrêmement rapide” omdachte aanschouwelijkheid, al zullen wij haar vaak nauweliks onderscheiden, inderdaad de uitvoering der spreekbewegingen determineert, en wij ons dan daarna ten volle van onze formulering bewust worden aan ons eigen woord, of dat de omstandigheid „qui déclenche la parole” ons, in de waarneming van ons eigen spreken, tot de kennis van hetgeen we denken brengt. Hij verwaarloost het zeer frequente geval, dat wij, zonder prae-determinerende woord-Gestalten, maar met voorafgaande kennis, onze waarnemingen b.v., in woorden formuleren; hij verwaarloost ook — en voor zijn doel hier terecht — het geval dat wij pas na de waarneming van ons eigen spreken, tot het bewustzijn komen van wat wij zeiden.

Zijn eerste geval levert weer geen moeilijkheden; de andere gevallen tonen aan, dat er drie verhoudingen moeten worden onderscheiden: 1° gedachten zonder woord-Gestalt vóór articulatie (ons waarnemingsgeval), 2° denken gelijktijdig met articulatie, 3° denken na articulatie. De absolute eenheid van denkend, aanschouwelijk kennend, en handelend — in casu articulerend — subject, verklaart de feiten, als wij daarbij bedenken, dat de handelings-synthese ook weer gesteld wordt in een ervarings-geheel, of in een geheel van ervarings-mogelijkheden, waarin

^{44*)} *Pillsbury & Meader* schrijven: „The partially conscious automatic operation may at any moment be brought to the bar of full consciousness, may be disturbed by the word processes that constitute the major operation, and is at all times largely subject to the control of the wider experience.” (blz. 208)

alles met alles verbonden is, al is niet alles met alles in eigen-soortige synthesesen samengevat.

Wie, als er iemand bij hem binnen komt, „Morgen!” zegt, en niet enkel met 'n handbeweging groet, doet dat tengevolge van de houding die hij, bewust of uit gewoonte, tegenover deze situatie inneemt; hij richt zich op formulering. Zijn *morgen*-synergie wordt geactiveerd op grond van zijn morgen-ervaring: de morgen-kennis die hij in deze situatie had, een morgen-kennis waaraan in talloze ervaringen „Morgen!” geassocieerd werd. Door het associatief verbonden zijn der *morgen*-synergie met de synergieën der aanschouwelijke ken-momenten die zijn morgen-ervaring mede constitueren, wordt deze synergie ge-activeerd, en in zijn eigen „Morgen!” kent hij zijn gedachte.

Wie, sprekend over 'n probleem, z'n gedachten al sprekende vormt, activeert de synergie omdat hij, zich in de situatie actief richtend op formulering der gedachten, te voren in eenheid verbonden met de synergie, die gedachten vormt aan de ervarings-momenten die hem hiertoe uitgangspunt zijn: gegeven eenmaal dat hij formuleren wil, is denken hier spreken en spreken denken, omdat zij één zijn in de synthese. Richt hij zich niet op de zaken, doch krijgt de formulering zelf zijn aandacht, of richt hij zich anderzijds niet langer op formulering, doch op de te vormen gedachten alleen, dan stopt de articulatie, ofwel het denken stopt, en consequenter houdt de articulatie op.

En tenslotte, wordt hij zich van zijn woorden bewust ná de articulatie, dan kunnen wij niet langer zeggen, dat hij toen hij articuleerde taal-gebruiker was; dan re-ageerde hij alleen sensories-motories met spreekbewegingen op een situatie die hij op dat moment onder een ander opzicht ervoer. Hier re-ageerde de synergie enkel associatief en zinloos, en niet, zoals in ons eerste geval, wél „automaties” doch adaequaat aan de momentele ervarings-richting en adaequaat aan de situatie.

Overzien wij nog eenmaal onze gevallen, dan constateren we opnieuw dat de woord-Gestalt in taal-gebruik nooit als voorstelling wordt ervaren, en dat in „communicatie” de Gestalt omdachte aanschouwelijkheid is, wier verschijning bij de hoorder per se op prae-determinerende waarneming der klanken berust. Bij de spreker echter kan de Gestalt zowel vóór, als absoluut gelijktijdig met de articulatie optreden. De Gestalt is dus noodzakelijk van alle taal-gebruik ervarings-moment, omdat het denken zonder zijn omdachte aanschouwelijkheid onbestaanbaar is. Omtrent het „denken in taal” treden we niet in bijzonderheden, omdat de verhouding Gestalt: articulatie hier geen problemen biedt, en de verhouding Gestalt: denken hier noodzakelijk eo ipso het taalgebruik mede constitueert.

Het kan nuttig zijn de vele verhoudingen, die het taal-gebruik in de verschillende ervarings-structuren kan innemen, onder het gezichtspunt der tijdsverhoudingen tussen denken, Gestalt en articulatie, te beschouwen, doch het is voor ons overbodig. We hoefden alleen aan te tonen, hoe gelijktijdige articulatie, Gestalt-ervaring en denken mogelijk zijn. Hierin is ook de laatste Gestalt-moeilijkheid opgelost. Dat, waar wij spreken van gelijktijdige Gestalt-waarneming en denken, natuurlijk steeds stilzwijgend verondersteld werd, dat de waarneembare vorm moest zijn ontwikkeld tot die volheid waaraan de kenmerkende geheel-verschijning erbaar-baar is, behoeft geen betoog. Gelijktijdigheid betekent in communicatie, waar de realisatie der typiek aan opeenvolging in de tijd gebonden is, dus altijd: voldoende gerealiseerde typiek.

De veranderlikheid der articulatie. De eenheid van Gestalt en betekenis van het woord, maakt het zonder meer duidelijk, dat de hoorder 'n gemutileerde vorm, als 'n complex-kwaliteit op enigerlei wijze bewaard blijft, verstaat. Het feit, dat 'n spreker zichzelf verstaat aan 'n vaag aanschouwelijk moment, ligt er eveneens in opgesloten. Het feit dat zo'n vaag aanschouwelijk moment een volledige articulatie, en daarmee 'n compleet typiese vorm, kan bepalen, behandelden wij in de paragraaf: „De eenheid der activiteitsbewijzen”; wij wijzen er hier alleen nog even op, dat het woord, als gebruiks-teken, in geheel het menselijke wezen is gefundeerd, dat in zijn woord de gehele mens mee-ageert,⁴⁵⁾ en dat het woord dus zeer veel meer is dan wij er op een bepaald moment van ervaren. Zo verwekt de taal van de kunstenaar dat uiterst gevoelige en al-omvattende evenwicht, waarin wij het schone aanschouwen. Reeds op het ogenblik der woordmaking bestond er, door associatie, de sensories-motoriese organisatie, die in haar ken-aspect als index van het handelings-doel fungeerde; doch, pas in de woord-making wordt aan deze organisatie, zijn bepaalde structuur en functie gegeven in het gevormde woord. Nu beschikt de taal-gebruiker naar zijn welgevallen over een organisatie, wier beheersing hem te voren ontging; nu bezit hij een middel om zichzelf, in de anderen en in zichzelf, uit te bouwen op een wijze zoals geen andere systematiese organisatie van zijn wezen het hem toelaat.

Men zou kunnen vragen: maar hoe is 't nu mogelijk dat de activering der synergie slechts in een veranderlike, onvolledige articulatie resulteert? Het feit is er, maar op welke wijze hebben we het te componeren met het synergie-begrip, dat weliswaar in zijn ken-aspect een variabiliteit bezit die we verantwoordden, doch waarvan we de variabiliteit der be-

⁴⁵⁾ Vgl. V. Mönckeberg-Kollmar. Sprache und Bewegung. Proceedings blz. 201 vlg.

wegings-momenten nog volstrekt niet aannemelijk maakten? We spreken van *haar*, we spreken ook van *r*, hoe kan dat, als de synergie een organisatie is, die weliswaar in haar ken-aspect variabiliteit binnen de constante kenmerkende geheel-verschijning vertoont, doch die anderzijds een sensories-motories geheel uitmaakt. Men spreekt van spaarzaamheid in energie-gebruik en slordigheid; men spreekt van affectieve factoren die hier van invloed zouden zijn, en er valt niet aan te twijfelen dat zij zich doen gevoelen, doch hoe hebben we hun invloed te denken? Wanneer we zouden menen, dat de eenmaal op enige wijze geactiveerde synergie nu verder „mechanies” werkt, dan zou het verschijnsel aan 'n uitleg moeilijkheden geven die niet gemakkelijk zijn op te lossen. Doch in die veronderstelling zijn we buiten de kwestie. Heel de werking der synergie geschiedt in de eenheid van het zich bewuste wezen, dat elk ogenblik de richting van zijn bewuste activiteit beïnvloeden kan, dat z'n articulatie kan afsluiten, kan laten voortgaan terwijl het z'n aandacht reeds op iets anders richt, doch ook z'n richting zo totaal aan dit bepaalde gebeuren kan onttrekken, dat het niet door-re-ageren kan, omdat er een andere actie de plaats van inneemt: zo begroeten we iemand met ons slordige *Moö!* terwijl we zitten te schrijven. Er zijn organiese processen te over die geheel buiten onze directe beheersing omgaan; de processen betrokken bij de synergieën die deel uitmaken van een groter blijvend handelings-geheel, vertonen dat mechaniese karakter niet; zij hangen af van het zich richtende denken. De onvolledigheden in de articulatie en de beperkingen der vorm-typiek, die 'n gevolg zijn van deze beschikkings-mogelijkheid van de agerende mens over dit soort synergieën, zouden we „toevallige” articulatie- of vorm-veranderingen kunnen noemen; er zijn ook „noodzakelijke” veranderingen. Daarover nu.

Ten eerste: de woord-vorm moet gerealiseerd worden in de tijd door een opeenvolging van de spreekbewegingen. De organen waarmee de spreekbewegingen worden uitgevoerd, vertonen de inertie van al het physisese, en derhalve kunnen die, achter elkaar uit te voeren, spreekbewegingen elkaar determineren op een wijze waardoor veranderingen aan de woord-vorm optreden, die voor de gebruiker irrelevant zijn; spreker en hoorder merken ze niet eens als veranderingen op. *Klimben* kon *klimmen* worden, zonder dat het nodig is te veronderstellen, dat de spreker, bij wie zich deze verandering voltrok, of de groep van hoorders waartoe hij behoorde, zich daarvan rekenschap had gegeven; het is de schrijver die in een bepaalde taal-gemeenschap dit probleem voortdurend aan de orde stelt. Wanneer wordt de verandering noodzakelijk gemerkt? Op het ogenblik dat een woord als *klimben*, veranderd tot **klim* bijvoorbeeld, samen zou vallen met een bestaand woord *klim*,

waar de functionaliteit van de aanschouwelijkheid een ander is, omdat dit woord een andere betekenis heeft dan 't eerste **klim*.

Wanneer is in de reeks der onderscheiden realisaties van *klimben*, de Gestalt wezenlijk veranderd, m.a.w. wanneer is er een ander „woord” ontstaan? Wanneer een taal-gebruiker de realisatie van de volledige Gestalt *klimben* niet meer in het gebruik zelf herkent. Het is deze veranderlijkheid der woord-Gestalt, die de Saussure er toe bracht, deze Gestalt alleen in „différences” te doen opgaan. Dit was onjuist, doch juist was het, te veronderstellen dat deze veranderingen alleen door de systematische samenhang der gebruikte Gestalten worden beperkt. Het woord *kans* kan met genasaleerde *a* worden uitgesproken zonder dat 't ophoudt *kans* te zijn — dat kunnen wij in Holland horen —; het kan niet de nasalering verliezen bovendien en *kas* worden, zonder dat dit als een taal-verandering wordt opgemerkt, omdat *kas* in een andere betekenis naast die nieuw ontstane *kas* bestaat. Ten tweede: een andere groep verschijnselen berust, evenals de vorige, op de realisering der Gestalt in de aan tijd en ruimte gebonden bewegingen, en wel op de realisering van de woord-Gestalt als moment van een woord-groep. De veranderingen die daarbij optreden, zijn van geen andere aard dan de hiervoor besprokene, doch zij betreffen allereerst de raak-vlakken der gebruikte woord-Gestalten. Wij bespraken enkele gevallen in het vorige hoofdstuk. Het typiese vorm-geheel wordt nu erkend ondanks gemeenschappelijke momenten der opeenvolgende woorden, en ondanks verlies van typiese momenten. De syntagmatiese vorm-verschijnselen berusten primair op toevallige wederzijdse beïnvloeding in het meerledig geheel, en dat is hun verschil met de veranderingen binnen de vorm die op blijvende beïnvloeding berusten. Zij vinden hun verklaring in de samenwerking van onderscheiden synergieën die, hetzij momenteel, hetzij — door de gewoonte der combinatie — meer blijvend, in functioneel verband zijn gekomen, waardoor de sensories-motoriese structuur van het groter geheel, waarin zij tans functioneren, kan veranderen, zonder dat de kenmerkende geheel-verschijning te loor gaat. Opnieuw, de grenzen zijn alleen phonologies te bepalen; wij weten hieromtrent nog vrijwel niets. Wij weten alleen, dat wij de herkenbaarheid der vormen in de verschijnselen die wij op het oog hebben, b.v. de sanddhi-verschijnselen, de lotgevallen van enclitica, proclitica en partikels, als het woordje *not*, op de wetten der Gestalt zullen hebben terug te voeren. Dat hierbij de „Situationsindizien” van Bühler een rol spelen, is onmiskenbaar, maar even onmiskenbaar is 't feit, dat wij die verminkte woordvorm herkennen en dat dus in de vorm zelf een bepaald type moet zijn bewaard.

Nemen wij nu nog eens op, wat wij aan het slot der paragraaf „Het phoneem disjunctief relevant” zeiden, dan kunnen we het woord-begrip opnieuw nader preciseren: het woord is het, op de wijze der taal gevormde, de betrokken activiteitswijzen in een blijvende handelings-eenheid omvattende, gebruiksteken, waarvan de Gestalt het omdachte aanschouwelijke moment uitmaakt, waarin wij een typies klankgeheel kennen en bepaalbaar maken. De Gestalt vervult in haar kenmerkende geheelverschijning haar diakritiese functie tegenover de met haar verenigde onaanschouwelijkheid; de in de Gestalt onderscheiden, disjunctief relevante, phonemen, als momenten van een systeem van oppositioneel gebruikte positieve grootheden^{45*}) waaraan in het woord de complexkwaliteiten der Gestalt zijn gebonden, maken de veraanschouweliking der onbepaalde denk-mogelijkheden in de verschillende woord-Gestalten bestaanbaar. De structuur van geheel de sensories-motoriese synergie, waarvan de Gestalt het ken-aspect uitmaakt, wordt bepaald door de, daarmee in eenheid geponeerde, onaanschouwelijkheid. Het is de absolute eenheid tussen de organiese structuren en de aanschouwelijke en onaanschouwelijke ken-momenten als delen van het éne gebruiks-teken, die de verhoudingen tussen articulatie, Gestalt en denken in het taal-gebruik verklaren.

Wij namen in het voorafgaande de woord-Gestalt als gegeven. Welke aanschouwelijke eenheden echter woord-Gestalt zijn is, ut patet, alleen aan de onaanschouwelijkheid, aan de „betekenis”, bepaalbaar. Volgt derhalve de studie van het onaanschouwelijke woord-moment.

^{45*)} Ook hier gaan wij op dit systeem-karakter niet verder in. De uiterst belangrijke consequentie der systematiese ordening van de woord-aanschouwelijkheid is: het elimineren van een groot aantal geluiden en geruisen als bruikbare woordvorm-momenten: „Immerhin ist ausdrücklich hervorzuheben, dass nicht alle ‚Lautganze‘ sondern nur solche zu den Wörtern gehören, die eine *phonematische Prägung* aufweisen; Schrei und erscheinungstreu lautmalende Gebilde, die sich dem Zwang des begrenzten Phonemschatzes einer Sprache entziehen, sind demnach ausgeschlossen.” (*Bühler, Sprachtheorie* blz. 297) *Bühler* heeft het onomatopee-vraagstuk m.i. opgelost, en ook het zijne bijgedragen tot een kritiek van *Heinz Werners* „Grundfragen der Sprachphysiognomik” (1932) Vgl. de paragraaf: „Die Lautmalende Sprache” (*Sprachtheorie* blz. 195 vlg.)

ZESDE HOOFDSTUK

Woord, Betekenis en Zaak

Samenstelling van het hoofdstuk. De studie der „betekenis” als hoofdstuk van een woord-leer, brengt haar eigenaardige moeilijkheid mee. Welke? Het ontbreken van een wetenschappelijke traditie. Het zou niet moeilijk zijn, bij vele auteurs plaatsen aan te wijzen, die aanduidingen bevatten, dat de schrijver zich rekenschap aflegde van het bestaan van problemen, die niet de problemen zijn, waarmee de semantiek zich bezig houdt, en heeft bezig te houden. Het is volkomen nutteloos deze plaatsen samen te brengen en af te drukken; er resulteert niets uit.¹⁾ Naar mijn weten heeft slechts één auteur met de studie der betekenis als woord-onaanschouwelikhed ernst gemaakt. Het is *Gustaf Stern*.²⁾ Hij ontdekte op zijn wijze, dat ook de semantiek er niet buiten kan zich af te vragen „Was zur (Bedeutung) notwendig gehört, was nicht?” Hij „ontdekte”, dat aan een leer der betekenis-verandering een leer der „betekenis” moest voorafgaan.³⁾ Hij „ontdekte”, dat de semantiek, niet minder dan welke andere speciale taal-wetenschap, een andere wetenschap veronderstelt: de linguïstiek. We zeiden: hij „ontdekte” dat;

¹⁾ *Gustaf Stern* heeft deze, m.i. nutteloze, arbeid verricht. Dat hij zeer veel meer deed en werk verrichtte dat allerminst nutteloos mag genoemd worden, zal in het vervolg nog overvloedig blijken.

²⁾ De „Blätter für deutsche Philosophie” wijdden aan het probleem: Sprache und Bedeutung, de eerste aflevering van de vierde band (1930). *Weisgerber* droeg hiertoe zijn opstel: Sprachwissenschaft und Philosophie zum Bedeutungsproblem (blz. 17 vgl.) bij. Ook zijn conclusie over de studie van het betekenis-probleem luidt: „Es handelt sich auch um zu isolierte Ansätze, und man kann sagen, dass diese Art von „Bedeutungslehre” noch gar nicht recht in das Blickfeld der Sprachwissenschaft gerückt ist. Wenn in der Sprachwissenschaft von „Bedeutungslehre” die Rede ist, so versteht man im allgemeinen darunter zunächst die oben besprochene Lehre vom „Bedeutungswandel.” (blz. 20) In zijn eigen werk „Mutter-sprache und Geistesbildung” heeft hij belangrijke inzichten ontwikkeld, die echter de vraag naar de verhouding van betekenis en zaak in het taalgebruik, onbeantwoord laten.

³⁾ „We find writers — who claim to be working scientifically — attempting to analyse sense-changes and establish systems of classification without first stating what it is that changes, i.e., without giving an adequate definition of meaning. It stands to reason that such a neglect of the most elementary methodical principles can only lead to unreliable results.” (blz. 9 noot 1)

doch daarop moet onmiddellijk een restrictie volgen: hij ontdekt de linguïstiek, zoals Columbus Amerika ontdekte. Columbus meende Indië te vinden, *Stern* gelooft de psychologie opnieuw te ontdekken: „Since language is a product of mental activity, and the study of such activities belongs to psychology, it is in psychology that the principles of semiology must be sought.” (blz. 3) Hij meent dan ook, dat er voor zijn onderzoek wél reeds een wetenschappelijke traditie bestaat: de psychologische. Hij heeft gelijk, dat de psychologie van heden voor de linguïstiek uiterst belangrijke leen-waarheden ontwikkelt; hij heeft ongelijk, te menen, dat een wetenschap haar leiding-gevend principie van onderzoek aan een andere wetenschap zou kunnen ontlennen. De ene wetenschap kan — en moet soms — aan de andere haar object leveren of leenwaarheden ter verklaring van bepaalde verschijnselen, meer niet.⁴⁾ We verwijzen naar de paragrafen „A priori en observatie” en „Semiologie of linguïstiek” van ons eerste hoofdstuk.

Ook hij neemt, impliciet, stelling tegen *Pauls* methode, als hij schrijft, dat sommigen menen, dat op 't ogenblik de enige veilige werkwijze zou mogen heten die, welke zich tot semanties detail-onderzoek beperkt, zolang totdat er voldoende materiaal zou zijn samengebracht als basis voor een synthese. „This is, in my opinion, going from bad to worse.” Zelfs de materiaal-bepaling veronderstelt reeds 'n synthese: „It may be stated as an axiom that we do not get a real grip of any detail if we are not able to place it in its due setting, to fit it into the system to which it belongs, and thus to see it against a background of more comprehensive facts and general principles. Otherwise we cannot know what points of view are fundamental, we cannot know in what direction we should especially try to draw conclusions, and we have only a hazy idea, or no idea at all, whether the peculiarities we notice are confined to this detail, or if they are essential to a larger class, and should therefore be specially emphasized.” (blz. 7)

Stern voldeed aan de eis, die hij zijn wetenschap stelde: hij gaf zich rekenschap van „betekenis” voor hij de verandering bestudeerde. Hij gaf zich rekenschap ook van de verhouding van „woord” tot „betekenis”, en tenslotte, hij zocht het constante betekenis-moment. Hij deed dit alles als een voorbereiding op semanties onderzoek, en zijn werk moest dus 'n ander aspect krijgen dan het onze zal hebben. Doch, dit is niet de enige oorzaak van verschil. De psychologie die hem leidde,

⁴⁾ De lezer begripe dit „meer niet” zoals het bedoeld is: ik spreek over de concrete methode van onderzoek. Ik beweer niet, dat er geen continuïteit tussen de wetenschappen zou zijn, doch daar zwijgen we verder over; het is hier niet aan de orde. Vgl. blz. 8 hiervóór.

beschouwde hij enerzijds niet crities genoeg, en anderzijds nam hij haar nieuwe begrippen niet voldoende in zich op. Het zou hem beter zijn vergaan, als hij zijn eigen principes had ontwikkeld en niet háár principes had „toegepast”. Slechts één begrip, dat zij zichzelf definitief verworven heeft: de „zakelijkheid” van alle denken, is bij hem volkomen vruchtbaar geworden; en.... dat had hem, afgezien van alle psychologische prae-occupatie, ook de taal-ervaring kunnen leren. Dit voorlopig over *Gustaf Stern*. We volgen in de samenstelling van ons hoofdstuk onze eigen opzet.

In het vijfde hoofdstuk hebben we betoogd, dat de woord-Gestalt alleen vanuit het woord bepaalbaar is. In de paragraaf „Het denken structurerend principie van het woord”, tonen we aan, dat de denk-handelings-eenheid, die het principie is van de woord-eenheid, het moment is waarin we de betekenis kennen, en dat het deze betekenis is, die in het teken structurerend en onaanschouwelijk diakrities moment is. M.a.w.: we kennen de woorden aan hun betekenis. Herinneren we ons nu, hoe we in ons derde hoofdstuk betoogden, dat het woord 'n gebruiks-teken is, dan wordt het duidelijk, dat ook het denken in het woord een bijzondere vorm van denken uitmaakt: de woord-gedachte is die vorm van gedachte die we *gebruiks-gedachte* noemen.^{4*)} In de paragraaf „De betekenis als gebruiksgedachte” praeluderen we op de eigenaardige verschijnselen, die aan de betekenis als denk-vorm zullen blijken eigen te zijn: zij is geen „begrip” zonder meer, zij is op eigensoortige wijze toepasselijk op geheel verschillende „zaken”. Het woord vertoont daardoor noodzakelijk „polysemie”. De betekenis blijkt uitermate „plasties”; zij blijft niettemin constant ook. We weten, dat zij als „gedachte” 'n eenheid is: zij openbaart zich ook als eenheid. In „Het complex der voorstellingen”, overzien we 'n ogenblik vluchtig de traditionele beschouwing der betekenis als 'n „complex”, en niet als 'n eenheid. De volgende paragraaf: „Betekenis als zich onderscheidende eenheid” behandelt het feit, dat de betekenis wel degelijk zich ook openbaart als 'n eenheid, die zich opponeert tegen alles wat niet als deze „betekenis” gebruikt wordt. De betekenis onderscheidt zich van wat wij

^{4*)} Dat het denken in taal een soort „Zwischenwelt” (*Weisgerber*, blz. 154) uitmaakt, is bij verschillende schrijvers te vinden. Wij citeren alleen *Dempe*: „Die Bedeutung aber ist etwas, was unmittelbar, d.h. an und für sich betrachtet, weder mit Wahrheitsdarstellung und Schönheitsausdruck, noch mit Beeinflussung, noch mit sonst einem (ausser)sprachlichem Ziel etwas zu tun hat, sondern einer von alledem isolierten Eigenbetrachtung fähig ist.” (blz. 32) Dat een linguïstiese „Eigenbetrachtung” niettemin tot andere resultaten moet voeren, dan die waartoe *Dempe* hier komt, zal nog blijken.

er bij denken. We werken deze onderscheiding theoreties uit in de paragraaf „Zakelijk en functioneel aspect”, d.w.z. zakelijk en functioneel aspect van woord-gebruik. Het „zakelijk” woord-gebruik is het toepassen van het woord op de „zaken”. We vragen nu: hoe verhoudt zich de betekenis tot die zaak. We vinden bij *G. Stern* het „referent”-begrip van *Ogden & Richards* toegepast in de taal-kunde. We bewijzen nu in de paragraaf „„Referent” een linguïsties begrip?”, dat *Stern* door deze notie te accepteren en haar, zij het dan ook al phaenomenologies geïnterpreteerd, in de taal-kunde over te brengen, geen taalkunde bedreef doch metaphysiek. De studie van de „referent” bedoeld als zaak, gaat ons niet rechtstreeks aan; doch wel gaat ons de betekenis als „zaak” aan, want zij is een moment van het woord. De betekenis is de „zaak” sui generis, die wij in de referent — de denk-handelings-eenheid — tegenover ons stellen. Wij gebruiken het woord; en zo gebruiken we die betekenis om over de zaken te handelen. Eén van de gebruikswijzen van de betekenis is, dat we haar toepassen. Wij zijn dan in haar zakelijk betrokken. Hetgeen waarop wij betrokken zijn is het betekende. De betekenis noemt alleen datgene in de zaken, waarop zij blijkt toegepast te zijn; in de betekenis-eenheid kunnen echter onderscheidingen geactueerd zijn, die in dat bepaalde geval niet zijn toegepast. Het voorafgaande behandelen we in de paragraaf: „Betekenis, referent en zaak”. In „„Referent” en betekenis bij *Gustaf Stern*” vervolgen we dan onze analyse van de betekenisverschijnselen, door het gebruik van de begrippen „referent”, betekenis, en „woord” bij *Stern* crities te beschouwen. Hij noemt het betrokken zijn der betekenis op zaken (de „zakelijkheid” der betekenis) *objective reference*. Dát is, volgens hem, het constante element der betekenis. Doch die constantheid staat of valt, volgens hem, met de categorie der zaken waarop de betekenis wordt betrokken: de betekenis houdt een constant element, zolang de bedoelde zaak nog tot de categorie van zaken hoort waarop de betekenis uit z'n aard toepasselijk is; veranderen de zaken, dan verandert de betekenis. De „subjective apprehension” van de zaak is de kennis der kenmerken van de zaak, onder wier opzicht, in elk bepaald geval, die zaak beschouwd wordt. Een ogenblik behandelen we dan een vreemde sententie die *Stern* uit zijn principen laat volgen; want deze sententie kan een indicium zijn, dat er ergens iets hapert. De nu volgende paragraaf: „Zaak-categorie en „Range”, behandelt de moeilijkheden die het ontologische categorie-begrip, dat *Stern* invoerde, meebrengt. De betekenis-verschijnselen in taal-gebruik laten zich niet met dát categorie-begrip verklaren, zij vinden alleen een verklaring in de „categoriale” betekenis-eenheden, die gefundeerd zijn

in de eenheid der referent. G. Stern geeft toe, dat de mogelijkheid dat spreker en hoorder elkaar in taal-gebruik verstaan zoals ze doen, niet op zijn „referent” of „objective reference” kan worden teruggedroefd. Hij wil zijn systeem met het „range”-begrip, het begrip van een gebruiks-gebied, completeren. We tonen aan dat dit „range”-begrip, als het op feiten slaat, juist betekenis-eenheid veronderstelt.

De praktijk bleek sterker dan de leer. G. Stern capituleert voor de feiten: hij laat zijn categorie-begrip vallen. En... nu blijft er, als nieuw theoretisch verantwoord gezichtspunt, helaas niets over, dan de „zakelijkheid” der betekenis en, ’n diep-gaande analyse en uitvoerige beschrijving van betekenis-verschijnselen, zonder dat deze nog door ’n theorie gedekt worden. Voor ons resulteren uit de paragraaf „Toepasselijkheid, zaak en betekenis” drie belangrijke conclusies: ten eerste, de niet bepaald nieuwe, doch met ’n nieuw argument gestaafde waarheid, dat betekenis-„categorieën” niet samenvallen met zaak-categorieën; ten tweede, dat de reden waarom een woord in verschillende gebruiksgevallen identiek is, moet worden gezocht in de betekenis-eenheid; ten derde, dat elk woord-gebruik activering is van de betekenis-eenheid, onverschillig welke betekenis-onderscheidingen in die eenheid mede geactueerd worden. En, dit alles is niet erg verwonderlijk, als we bedenken, dat we uit den treure hebben trachten te bewijzen, dat elke gedachte een eenheid is. In „Verandering en Fluctuatie” constateren we, dat de schrijver de norm van constantheid steeds verder verschuift, en zo eindelijk komt tot het taal-systeem als laatste norm voor betekenisconstantheid, voor „fluctuation”, en voor betekenis-verandering, voor „change”. En, eenmaal op dit punt gekomen, blijkt deze onderscheiding, zoals hij die toepast, juist met hetgeen hij kenmerkend voor ’t systeem noemt, in strijd. In de paragraaf „Conclusies” ontwikkelen we de tegenstelling tussen de betekenis als gebruiks-gedachte en het „vrije” begrip verder, preciseren wij opnieuw ons woord-begrip, en leiden wij de beschouwing over tot het volgende hoofdstuk: „De zakelijkheid der betekenis”.

Het denken structurerend principie van het woord.

De woord-„Gestalt” veronderstelt de „betekenis”.⁵⁾ We weten wat dit

⁵⁾ Hjelmslev eist voor grammatis onderzoek een werkwijze, die in regelrechte strijd is met dit principie. Vgl. blz. 88 vlg. en blz. 163 vlg. Het is onmogelijk dat hij ook maar één zijner categorieën vindt, één zijner „sémantèmes” of „morphèmes” definiëren kan, als hij niet uitgaat van ’t verschijnsel dat ook hij „betekenis” noemt. Als ergens, dan blijkt uit zijn originele, en onder sommig opzicht zeer vruchtbare studie, de noodzakelijkheid, de term „betekenis” niet tot „Mädchen für alles” te maken. De taal-verschijnselen worden op die manier een onontwarbaar kluwen. Hjelmslev

wil zeggen: de woord-„Gestalt” is „Gestalt”, omdat zij in een denk-act, als functioneel aanschouwelijk-moment van de woord-eenheid, is geponeerd. De woord-„Gestalt” derhalve, is onbestaanbaar zonder een bepaalde onaanschouwelijkheid, zij is a fortiori onherkenbaar zonder deze. Hoe weten we, dat de kennende aanschouwelijkheid *h-o-l*, de woord-Gestalt is van 't woord *hol*? Omdat we *h-o-l* gebruiken om er mee over 'n „hol”, of over 'n bepaalde ruimtelijke constellatie van 'n lichaam, dat de eigenschap heeft „hol” te zijn, of over het timbre van 'n bepaald geluid, te spreken: de „Gestalt” m.a.w. is alleen „herkenbaar” door de onaanschouwelijkheid waarmee zij in 'n eenheid optreedt. Zij is dat voor de hoorder, zij is 't niet minder voor de spreker. Wel berust die herkenning mede op de relevante aanschouwelijkheid der „Gestalt”, doch de „Gestalt” is alleen relevant, in zover zij in de teken-eenheid „betekenis-dragend” is gemaakt.^{5*})

Op dit feit moet het verschil tussen: niét op de wijze der taal verenigde aanschouwelijkheid en onaanschouwelijkheid, en: de aanschouwelijk-onaanschouwelijke ken-eenheid die we 'n taal-teken, die we 'n „woord” noemen, worden teruggevoerd. Het taal-teken is geponeerd als „gebruikseenheid”; zijn aanschouwelijkheid en onaanschouwelijkheid krijgen daar-

heeft zich 't ontwarren gemakkelijk gemaakt, door de draad — waar die vastzat — cordaat door te knippen: woord (blz. 99) en zin horen niet in de grammatica, de zin (blz. 36) zelfs niet in de linguïstiek.

^{5*}) De Saussure kende het Gestalt-verschijnsel nog niet. Zijn „Méthode de délimitation” (blz. 146), voldeed hem tenslotte, ofschoon zij volkomen juist is, niet. Hij kwam voor dit probleem: „Dans *mwa* („le mois de décembre”) et *mwaz* („un mois après”), on a aussi le même mot sous deux aspects distincts, et il ne saurait être question d'une unité concrète: le sens est bien le même, mais les tranches de sonorité sont différentes.” (blz. 147) Hij zag voorbij, dat er eenheid in het veranderlike kan bestaan, ook al is dat veranderlike aanschouwelijk. Zo meende hij voor 'n dilemma te zijn gekomen, dat, op de wijze waarop hij het stelde, geen dilemma is (blz. 148). Hij schrijft: „Sans doute les sujets parlants ne connaissent pas ces difficultés; tout ce qui est significatif à un degré quelconque leur apparaît comme un élément concret, et ils le distinguent infailliblement dans le discours. Mais autre chose est de sentir ce jeu rapide et délicat des unités, autre chose d'en rendre compte par une analyse méthodique.” (blz. 148) Maar wat is er dan tegen, dat snelle en delicate spel der eenheden, de ervaring nl., als uitgangspunt te nemen, en te trachten een verklaring te vinden, die deze ervaring intact laat? Welk verantwoord gegeven rechtvaardigt de Saussure's conclusie: „Il faut chercher l'unité concrète ailleurs que dans le mot.” De Saussure ontwikkelde vanuit een „dilemma”, dat geen compleet dilemma is, zijn notie van „valeur” als „aspect primordial” (blz. 154) van het „probleem” waarvoor hem zijn „dilemma” stelde. Zo moest zijn begrip „valeur” — ofschoon niettemin één aspect der realiteit belichend — noodzakelijk onjuiste momenten mede gaan omvatten. Een studie van het taal-systeem zal het „valeur”-aspect volledig hebben te ontwikkelen; wij kunnen het ter zijde laten.

door van den aanvang af een zeer bepaald karakter : zij zijn noodzakelijk op communicatie berekend. Zij zijn gevormd door, in, en voor 't contact, door, in, en voor een handeling, die, ofschoon gericht op een „zaak” — omdat een mens tussenpersoon is voor het bereiken van het doel, dat zich het individu met de spraakhandeling stelt — uit haar wezen : samenhandeling, coöperatie, moet kunnen zijn. *De Laguna* zag dit zeer juist, en *Meyerson* bevestigt het : het gebruiksteken „woord” is een „signe social, commun, impersonnel, abstrait” (*Meyerson*, blz. 585), en zijn aanschouwelijkheid en onaanschouwelijkheid, als momenten van dat geheel, delen in die eigenschap van het geheel.

Voor een linguïst heeft de term „betekenis” noodzakelijk betrekking op het denk-moment, dat in het gebruiks-teken „woord” gebonden is. En, deze „betekenis” is heel wat anders, dan de „zin”, die elk aanschouwelijk kenmoment kan hebben. Beschouwen wij daarom de verhouding woord-Gestalt : denken wat nader. Hoe weten we, dat bepaalde klanken de vorm van een bepaald woord uitmaken ? Dat weten we daarvoor, dat de woord-Gestalt waarin we die klanken kennen, met de „betekenis” een eenheid vormt, die we kennen. We herkennen in de Gestalt *k-a-t* de vorm *k-a-t*, omdat we de woord-eenheid *kat* gebruiken om over 'n *kat* te handelen. Doordat het woord *kat* *kāt* „betekent”, kunnen we in de Gestalt *k-a-t* de vorm *k-a-t* herkennen, en niet omgekeerd. Iemand zou kunnen tegenwerpen : maar, als we de typiese geluiden *k-a-t* kennen in de „Gestalt” *k-a-t*, dan brengt ons toch de kennis van deze „Gestalt” tot de betekenis, en dus „herkennen” we de „betekenis” door de Gestalt, en niet de Gestalt door de „betekenis”. Deze algemeen verspreide opvatting, is helaas de uitdrukking van een fundamenteel psychologies misverstand : men stelt zich het ken-proces als 'n soort druk en stoot-verschijnsel voor. Men meent, dat de ervaren „Gestalt” als 't ware de „betekenis” in het bewustzijn „drukt”, of omgekeerd, de „betekenis” — dan nog „gedachte” of „begrip” genoemd — „drukt” de Gestalt boven de „drempel” van het bewustzijn. Zo is het niet en nooit : de „Gestalt”, zolang zij deze Gestalt, deze aanschouwelijkheid is, zolang zij dus functioneert, bestaat alleen in de ken-eenheid, waarin de gelijktijdig structureerende onaanschouwelijkheid eveneens bestaat, en, als structureerend moment, primeert, de voorrang heeft, de synergie in stand houdt.

In de woord-structuur openbaart zich 'n hiërarchie : in de Gestalt kennen wij op aanschouwelijke wijze de typiese vormen van de klankstroom en onderscheiden wij de vormen van elkander, en, aan hen : hun typiese momenten ; in de denk-eenheid kennen wij, op onaanschouwelijke wijze, de betekenis. Het kennen der betekenis geschiedt in de denk-a c t,

die aan de Gestalt haar wezen geeft. Vandaar, dat de inhoud van deze denk-act, de betekenis zelf, op bijzondere wijze betrokken is op die Gestalt, en in de geconstitueerde eenheid van het teken dan ook het diakrities moment uitmaakt. — We zeiden, dat het kennen der betekenis in 'n denk-act geschiedt, en we onderscheidden derhalve tussen de „act”, en de „inhoud” van die act. Hieruit volgt, dat wij, sprekend over het onaanschouwelijke woord-moment, ook hieraan twee aspecten moeten onderscheiden: het act-aspect, dat is: de onaanschouwelijke denk-handeling, en: het inhouds-aspect, dat is: het onaanschouwelijke als niet-ik, als zaak, die we in die act tegenover ons stellen, als zaak, die we in die act denken. De term *denk-eenheid*, zoals wij die tot nog toe gebruikten, onderscheidde deze aspecten niet nadrukkelijk. We zullen van nu af spreken van *denkhandelings-eenheid*, en van *denk-eenheid*. Onder *denk-eenheid* verstaan we dan datgene, wat we in de *denkhandelings-eenheid*, in de denk-act, kennen. De bijzondere vorm van denk-eenheid, die we in het woord denken, noemen we *betekenis*.

Wij hebben uitvoerig betoogd dat het woord een „gebruiks-teken” is, en zo is ook de betekenis „gebruiks-gedachte”. De betekenis is een op bijzondere wijze gebonden onaanschouwelijke „zaak”; zij is de gedachte, die, gebonden aan de woord-aanschouwelijkheid, „communicatief” bruikbaar moet zijn. Hierin ligt het verschil tussen „betekenis” en een „begrip”, dat we niet in een, op de wijze der taal met een Gestalt verenigde denk-handelings-eenheid kennen. De betekenis is gemaakt door, in, en voor het contact door middel van spraak-klanken; in, en voor een handeling, die uit haar wezen *samen-handeling* is, of *samen-handeling* moet kunnen zijn. Bij het doel, dat zich een individu met 'n spraakhandeling stelt, moet een ander mens tussenpersoon zijn of kunnen zijn. De betekenis is 'n onaanschouwelijke „zaak”, waarmee we iets bepaalds doen.

De betekenis, gebonden aan het woord, is dus geen „vrij” begrip; zij is ten eerste gebonden aan een bepaalde vorm van aanschouwelijkheid, die op bepaalde wijze geactueerd moet kunnen worden; zij is ten tweede op bijzondere wijze bruikbaar. We noemden haar de *gebruiksgedachte*.

De betekenis als gebruiksgedachte gesymboliseerd in het woord. Bij de behandeling van het betekenis-verschijnsel, heeft men voortdurend zijn aard als gebruiksgedachte over 't hoofd gezien. Koe werd gezegd: een zoogdier met 'n bepaalde tand-formule, te „betekenen”; en dat is waar ook. Maar, in het woord *koe*, kennen we de zaak, verklankt in *k-oe*, met de bedoeling van

deze „verklankte zaak” op enigerlei wijze „gebruik” te maken. In het woord *koe* derhalve, ligt niet zonder meer onze kennis van 'n bepaald soort beest, maar onze, voor gebruik met k-oe-klank bestemde, kennis van een bepaald soort beest. Het gaat er, bij het gebruiks-teken „woord”, niet allereerst om de zaak die wij in dit woord kennen, om de betekenis als begrip, maar 't gaat er om, hoe wij deze kennis, deze „betekenis”, kunnen gebruiken. Wij kunnen natuurlijk in een taal-term het wezen der dingen en begrippen willen symboliseren en handelbaar maken, doch dat is 'n biezondere gebruiks-vorm van 't woord, een gebruiksvorm waarvan zich de wetenschap bedient.⁶⁾ De spraakmakende gemeente stoort zich daaraan weinig. Voor haar bestaan in het woord alleen „Popularbegrippe”. Zij symboliseert in het woord kennis, die op de meest omvattende wijze in het samenhandelen bruikbaar is. Voor háár gaat het er in het taalgebruik minder om, of zij in dat gebruik het wezen der zaken benadert, doch of zij de zaken kan behandelen met haar woord; of zij, in de samenhandeling tussen spreker en hoorder, bepaalde reacties kan wekken, die betrekking hebben op de zaak die zij bedoelt. De betekenis derhalve als zaak, die wij in het woord kennen, is wel 'n „begrip”, maar zij is geen begrip zonder meer. Een voorbeeld moge dit verduideliken: veronderstel, ik denk over het nut van apen als note comique in het programma van 'n circus. Denkend over die apen, heb ik m'n aap-begrip gesymboliseerd aan 'n schema, dat bestaat uit 'n apen-onderkaak b.v.; dat is op het ogenblik het aanschouwelijk moment van m'n aap-begrip. Deze ken-eenheid kan ik nu betrekken op de aap zonder meer. In deze kennis is voor mij de aap. Ik kan deze aap-kennis niet „toepassen” op 'n mens, op 'n jongen, want mensen, jongens, zijn geen „apen”. Als ik zou menen, dat 'n mens een aap kon zijn, was ik zelfs 'n slecht Darwinist.

Maar nu 't „woord” *aap*! Dat woord kan mij allereerst 'n teken voor 'n echte aap zijn; inderdaad. Maar, 't is dat alleen, wanneer ik het voor 'n echte aap gebruik; ik kan 't ook voor wat anders gebruiken! Het woord *aap* is: m'n apen-kennis op bepaalde wijze voor m'n gebruik geprepareerd. Dat gebruik veronderstelt steeds wisselende situaties. Ook 'n hamer is niet berekend op één slag op één spijker, in één plank van één dikte, en het woord is nog heel wat handelbaarder dan

⁶⁾ de Vooy's formuleerde dit in 1911 zó, dat hij zei: „dat een naam wel typiese kenmerken naar voren kan brengen, maar nooit de waarde van een definitie heeft. Van de ware naam kan geen sprake zijn.” Dit citaat is uit het Taalgids-artikel: *Iets over spontane en bewuste nieuwvorming in de taal*. Het artikel werd herdrukt in: *Verzamelde Taalkundige Opstellen*. Tweede Bundel. Groningen, den Haag 1925, waar de geciteerde woorden te vinden zijn op blz. 346.

'n hamer! Willen we zo'n hamer maken, dan moeten we 'm — als de hamer nu 'n woord is — wetenschappelijk definiëren, vastleggen. En dan nog!

M'n kennis in 't taal-teken *aap* is alleen maar „aaps”. Ik kan 'n jongen 'n *aap* noemen, omdat mijn denken, vastgelegd in het woord *aap*, gebruiks-denken is, omdat het er op berekend is, dat er iets mee „gedaan” wordt. En als ik 'n jongen een *aap* noem, dan gebruik ik b.v. dat woord om van hem iets „aaps” uit te zeggen in een bepaalde context. Het woord *aap* „betekent” in dat gebruik nu volstrekt niet: „een jongen als een *aap*”, doch het „noemt” de jongen onder bepaald opzicht; en onder dit opzicht wordt het woord *aap* hier tans gebruikt, om in de communicatie te fungeren als 'n soort geestelijke zweepslag b.v. Het woord *aap* noemt hier een bepaald „aaps” kenmerk van de jongen; maar in de geactueerde betekenis, in datgene wat het woord ook tans betekent, symboliseert het veel meer. Het woord betekent in dit geval wel degelijk de „*aap*”; zonder dát, was er aan dit gebruik niets bijzonders, zonder dát, was dit gebruik niet „metaphorisch”.⁷⁾ We gebruiken het woord *aap* als een zeer bijzonder handelings-middel.⁸⁾ De betekenis berust op een zeer bijzondere coupe uit de ervaring; zij is de taal-coupe van het denken, een zeer speciale, tot eenheid gebrachte, coupe uit de denk-momenten der ervaring. Deze coupe is bij uitstek plasties, zij is bij uitstek bewegelijk. Het taal-teken „woord” is 'n instrument, dat zich met wonderbaarlike lenigheid voegt naar de situaties. Welk een lenigheid de Gestalt vertoont, bestudeerden wij in de vorige hoofdstukken; de „betekenis” is niet minder voegzaam. Deze voegzaamheid wordt haar door taal-beschouwers vaak als 'n gebrek aangerekend, terwijl ondertussen de taal-gebruiker er 'n dankbaar gebruik van maakt. *Bühler* heeft er reeds op gewezen, welk een wonder-wezen van mnemotechniek de taal-gebruiker zou moeten zijn, zonder de zeer

⁷⁾ Vgl. *de Vooy's*: Iets over de metafoor. Verz. Taalk. Opstellen blz. 199 vlg., waar de theorie van *Wundt* op de nederlandse taalfeiten wordt toegepast. *van Ginneken* behandelt de verschijnselen zeer uitvoerig in zijn: Het Gevoel in taal en woordkunst.

⁸⁾ We zien geen enkele reden om met *Paul* (blz. 94) aan te nemen, dat in het gebruik van 't woord *aap* als vocatief, de onderscheiding „mens” (of „jongen”) in de betekenis zou zijn opgenomen, terwijl dit in 'n gebruik als praedicativum — „Hij is 'n *aap*!” — nog niet het geval zou zijn. We ontkennen daarmee volstrekt niet, dat 't mogelijk zou zijn, dat 'n dergelijk moment, als „mens” of „jongen”, zou worden opgenomen. Integendeel, dat gebeurt in talrijke gevallen; we hoeven maar te denken aan een, ook door *Paul* gegeven, voorbeeld, als *vos*, voor 'n „paard van bepaalde kleur”! In de betekenis van dat *vos*, is inderdaad het paard-zijn als onderscheiding opgenomen.

biezondere Gestalt-kwaliteiten van de taal; wij kunnen er aan toevoegen, dat *Jespersen* (geciteerd bij *Langeveld* blz. 60) zich een „ideal state” van taal denkt, die misschien voor Godheden bruikbaar was en „ideal”, doch die als menselijk gebruiksapparaat al heel slecht bruikbaar zou blijken: „The ideal state <of a language> in which the same grammatical sign has always the same meaning or function, and the same notion is always expressed by the same means.”

Graff dacht heel wat reëler, toen hij op bladz. 101 neerschreef, dat elk woord noodzakelijk polyseem is. In deze eigenschap is geen zwakheid, maar 'n voortreffelijkheid van het woord gelegen.⁹⁾ En.... wil men het, uit 'n zekere metaphysische overgevoeligheid misschien, een zwakheid noemen, dan hebben we 't feit te aanvaarden, dat een woord noodzakelijk die plooibaarheid in gebruik bezit: we kunnen alle woorden op een of andere wijze „overdrachtelijk” gebruiken. We houden onszelf lichtelijk voor de gek, als we menen 'n „woord” zo te kunnen „definiëren”, dat het maar één vorm van „gebruik” toelaat; we kunnen het alleen zo ver brengen, dat we afspreken, en onszelf vastelijk voornemen, ons niet aan 'n zekere gebruiksluxe te bezondigen. Op die manier trachten we onze wetenschappelijke termen te behandelen. Ik zeg „trachten”, want het eist een voortdurende gespannen aandacht om, naarmate het denken nieuwe gezichtspunten opent, deze niet met bestaande en gedefiniëerde termen te „behandelen”. De gedachte vastgelegd in de woord-eenheid, vertoont een toepasselijkheid, die kan worden vergeleken met de toepasselijkheid der Gestalt; zij vertoont een plooibaarheid, een vorm van slinken en groeien, die ook háar constantheid soms aan twijfel heeft blootgesteld. Deze twijfel was evenmin gewettigd, als de twijfel aan de constantheid van de woord-Gestalt. De betekenis vertoont variabiliteit, zij vertoont niet minder duidelijk vastheid. Zij is een „plastiese” eenheid, zoals ook de „Gestalt” een plastiese eenheid is. De semantiek heeft dat vaak vergeten. De betekenis, als gedachte, is een constante eenheid; zij vertoont niettemin een geheel eigensoortige toepasselijkheid, en ook een eigensoortige veranderlijkheid binnen de haar gestelde grenzen.

Het „Complex van voorstellingen”. De betekenis-leer miste een zuiver begrip dezer constante eenheid. Men beschouwde betekenis als „een tamelijk onbepaald complex van voorstellingen”. *Erdmann*¹⁰⁾ formuleerde dit op zijn gewone heldere manier zó, dat zijn tekst wel voor deze studie geschreven lijkt: „Worte sind vielmehr im allgemeinen

⁹⁾ Vgl. *M. Bréal*, *Essai de sémantique*. Paris 1924⁶, blz. 144 vlg.

¹⁰⁾ *Karl Otto Erdmann*. *Die Bedeutung des Wortes*. Leipzig 1925⁴.

Zeichen für ziemlich unbestimmte Komplexe von Vorstellungen, die in mehr oder minder lose Weise zusammenhängen. Man könnte — wenn man den wenig glücklich gebildeten Ausdruck „Allgemeinvorstellung“ vermeiden will — allenfalls von Popularbegriffen reden. Die Grenzen der Wortbedeutung sind verwaschen, verschwommen, zerfliessend. Treffender aber noch wird meines Erachtens der Sachverhalt gekennzeichnet, wenn man überhaupt nicht von Grenzlinien des Umfangs redet, sondern — wie ich schon oben getan habe — von einem Grenzgebiet, das einen Kern einschliesst.“ (blz. 5)

We hebben volgens de schrijver dus tweeërlei: 1° een tamelik onbepaald complex van „voorstellingen“, die een meer of minder losse samenhang vertonen, 2° een kern-„voorstelling“ of „voorstellingen“ waaromheen zich de andere vervloeiend groeperen. „Den Kern denken wir uns darum alle diejenigen Dinge oder anderen Vorstellungen enthaltend, denen unter allen Umständen die Benennung durch das fragliche Wort zukommt, während wir dem Grenzgebiet alle diejenigen Vorstellungen zuweisen, denen man die Benennung sowohl zu- wie absprechen kann.“ (blz. 5)

Het bedenkelijke bij deze twee uitspraken is, dat we weliswaar in het taal-gebruik een verschijnsel kennen van „leise mitschwingende Nebenvorstellungen“ en van „gevoels-waarde“, maar dat we in datzelfde taal-gebruik altijd, en met elk „woord“, ook iets heel precies bepaalds bedoelen. We kunnen heel rustig *Wundts* kern in het gezichtsveld, i.e. zijn blik-punt, en zijn vervloeiende randen, i.e. zijn blik-*veld*, laten gelden, zonder één ogenblik te hoeven twifelen, dat iemand die, *Utrecht* zegt,¹¹⁾ of hij nu school-jongen, oud-Utrechtenaar, hoogleraar, student, toerist, Jaarbeursbezoeker, geograaf, historicus of katholiek is, iets heel precies bepaalds bedoelt op het ogenblik dat hij dit woord gebruikt. Dit bepaalde is afgegrensd tegen alles wat als niet-Utrecht gebruikt wordt. Het hoeft volstrekt niet in zichzelf talrijke onderscheidingen te vertonen; het vertoont die onderscheidingen in het gebruik zeer vaak slechts uiterst beperkt, maar, het tekent zich onmiskenbaar af tegen alles wat als taal-moment niet *Utrecht* is. En waar of wanneer ik nu ook het woord *Utrecht* gebruik, onder dit opzicht blijft de „betekenis“ identiek. Niet zeer ten genoegen van *Erdmann* (blz. 10), die deze opvatting „künstlich“ en „gezwungen“ noemt, heeft *Steinthal* dit feit reeds voor vele jaren opgemerkt en toen, niet geheel juist overigens, neergeschreven: „Wie nicht mehrere Wörter dasselbe bedeuten, so bedeutet

¹¹⁾ Vgl. de *Vooy's*. Woordbetekenis blz. 7. Al is *Utrecht* een eigennaam, voor ons doel heeft het geen bezwaar dit voorbeeld te gebruiken.

auch nicht ein Wort Vieles...." „Die Tatsache ist vielmehr die, dass dieselbe Vorstellung zur Apperzeption mehrerer Gegenstände oder Inhalte verwendet wurde, und dass sie dazu diente, mehrere Begriffe zu schaffen und zu repräsentieren."

En inderdaad, in het gebruik vertoont zich de betekenis van een woord als constante eenheid, en niet als een „mehr oder weniger loser Zusammenhang". Deze „eenheid" waarborgt de constantheid van 't woord, het onmiskerbare ervarings-feit. In deze eenheid vertonen zich onderscheidingen; die onderscheidingen kunnen meer of minder in aantal zijn, ze kunnen meer of minder bewust ervaren worden, en ze zijn niet constant maar, binnen bepaalde grenzen, veranderlik. We mogen daarom wél zeggen — en in zóver polemiseert *Erdmann* terecht — dat een woord, ook in elk concreet gebruik, „Vieles" betekent, maar we mogen niet vergeten dat dit is: „veel in één".

Wij hebben te maken met 'n constante eenheid, maar we treffen ook 'n veranderlike veelheid aan. Over de veelheid in de eenheid spreken we nog uitvoeriger, doch er bestaat ook een veelheid, laten we zeggen rondom de eenheid.

Betekenis als zich onderscheidende eenheid. Het gebruikte woord bestaat altijd in een grotere ervarings-eenheid waarvan het een moment uitmaakt, en in deze ervaring treedt het op, geassocieerd met andere ervaringsmomenten. En niet alleen omdat hij zich in de eenheid iets anders kan denken, maar ook tengevolge van dat associatief of toevallig ervaringsverband, „ervaart" de school-jongen *Utrecht* anders dan de toerist, en de Jaarbeurs-bezoekers anders dan de student. Het is echter een minder juiste opvatting, die te wijten valt aan de associatietheorie, al de momenten der ervaring die door 't woord „gewekt" worden, per se als peripherie onder het begrip „betekenis" te willen subsumeren; zij kunnen op associatie alleen berusten en, als taal-moment „ongebruikt" en „onbedoeld", de ervaring completeren; ze zijn dan geen moment van het symbool. Niet wat men „bij" het woord denkt, is de „betekenis", doch wat men „in" het woord denkt. En wat we „in" het woord denken, wordt daarin vastgelegd, bestemd voor een gebruik, dat de coöperatie is: wat derhalve niet coöperatief bruikbaar is, is zeker geen taal-moment. *Utrecht* is allereerst het instrument waarmee minstens twee over een bepaalde zaak handelen. En wij weten bij ondervinding, en afgezien van elke theorie, dat wij bij dit samenhandelen het zuiver individuele, dat wat alleen voor ons van belang is, niet „in" het woord symboliseren, doch enkel aan het gebruikte woord beleven, het „er bij" denken. Het taal-gebruik daarentegen staat geworteld in de samenwerking volgens een, op die coöperatie berekend, systeem. Wat geen coöperatieve

gebruikswaarde heeft, is nog geen taal, of is geen taal meer. Elk taal-gebruiker die de taalschat uitbreidt, die dit handelingsmiddel perfectioneert, moet aansluiting zoeken bij het gebruikelijke, moet zich richten op het verband en dat vanuit deze houding trachten te beïnvluenceren. In het andere geval, stelt hij zich buiten de gemeenschap, en daarmee buiten de taal-bron en de gebruiksmogelijkheden.

De houding waarin 'n individu „taal” maakt, is er ene die berekend is op samenhandeling. Veronderstellen we een ogenblik, dat 'n spreker niet met zichzelf converseert, maar een ander als hoorder heeft. We hebben dan de situatie van communicatief taalgebruik. Voor 'n bewoner van de stad Utrecht als taalgebruiker, kan *Utrecht* nu niet: „de stad waar ik woon” symboliseren; „waar ik woon” is geen moment der betekenis, omdat het woord *Utrecht* met dat moment als denk-onderscheiding, hier geen gebruikswaarde heeft: „Waar ik (jij) woon(t)” is 'n situatie-moment, dat de spreker of hoorder van elders moeten kennen, opdat 't door 't woord *Utrecht* gewekt zou kunnen worden. Het is in dit gebruik niet relevant; het is hier toevallig situatie-moment.¹²⁾ Ik zeg niet, dat het niet mogelijk zou zijn in *Utrecht* „de stad waar ik woon” te symboliseren, maar het communicatief gebruik dwingt er toe, het symbool *Utrecht* als een moment van 'n coöperatief bruikbaar systeem te behandelen, en die onderscheiding, die het woord, voor een bepaalde taalgebruiker, zou kunnen hebben, altans in communicatie niet te actueren; en daarmee blijkt een specifiek taal-karakter aan dat moment niet eigen te zijn; al zou het bestaanbaar zijn in een bepaald individu, het past niet in het systeem. Het essentiële aan de betekenis van het woord is, dat zij, als eenheid bewaard, zich opponeert tegen alles wat als niet-*Utrecht* „gebruikt” wordt.

Doch hoe weten we, wat in elk concreet geval tot de betekenis van dat gebruikte woord hoort, en wat we associatief beleven? Dat weten we uit onze bedoeling als spreker, en uit onze hoorder-interpretatie van de bedoeling van de spreker; dat weten we, het gehele taal-gedrag der betrokken individuen in een bepaald geval bestuderend, ook uit de reacties die op 'n bepaald gebruik volgen. „Kom je Zondag weer in *Utrecht*?” dat zeg ik, en ik herinner me de bomen van de Maliebaan waar ik met m'n gast langs wandel. Betekent *Utrecht* nu „de stad met de Maliebaan”? Neen, dit ervarings-moment is als zodanig on-overdraagbaar in het woord *Utrecht*. Ik weet, dat ik de Maliebaan niet in *Utrecht* gesymboliseerd heb, en dit ervarings-gegeven, kan ik bovendien vaak in het gebruik verifiëren; ik kan vaak, de gedragingen van de hoorder waar-

¹²⁾ N.B. Dit situatie-moment is echter wel degelijk opgenomen in de taal-ervaring.

nemend, concluderen, dat ook voor hem de Malie-baan geen onderscheiding in zijn betekenis-eenheid „Utrecht” is. Ik weet, dat ik de Malie-baan niet in *Utrecht* gesymboliseerd heb, omdat ik, wanneer ik de Malie-baan „bedoel”, dit er nu bij moet „zeggen”. Alleen dan hoef ik het er niet „bij te zeggen”, als ik van elders weet, dat ik met deze hoorder in een zeer bepaalde, ons beiden bekende situatie ben. Ook al kent mijn hoorder het woord *Utrecht*, en al kent hij de Maliebaan, toch brengt het taal-moment *Utrecht* hem niet tot de kennis van de Maliebaan, tenzij wij beiden weten van een bijzondere associatie, die wij tussen onze term *Utrecht* en de Malie-baan stichtten. Dan is het mogelijk — en bovendien alleen nog maar in een bepaalde bijzondere situatie, en niet onafhankelijk van die bepaalde bijzondere situatie — met een blik van verstandhouding b.v., *Utrecht* te gebruiken om uit de situatie een bepaalde ervaring te scheppen, waarin de Malie-baan gekend wordt; dit ken-moment is dan „bedoeld” als moment der taal-ervaring, gewekt door het woord *Utrecht*. *Ries* schreef terecht: „Nur was das sprachliche Gebilde wirklich sagt, das ist seine Bedeutung, nicht was es sonst etwa noch bezweckt.” (III blz. 31) ^{12*)}

Prof. *de Vooy*s merkt nadrukkelijk op, dat dit verschijnsel voor de semantiek van zeer veel belang is (Woordbetekenis blz. 8). Voor ons is het op het ogenblik van minder belang. Het heeft ons gediend om te komen tot de belangrijke conclusie, dat de betekenis zich als een eenheid openbaart, dat zij niet vervloeit, maar zich afgrenst. Wij kunnen wel degelijk deze eenheid, van wat wij er bij denken, of op andere wijze er bij ervaren, onderscheiden. ¹³⁾

Voor de taal-ervaring zijn deze „bijkomstige” momenten, allerminst „bijkomstig”; ze zijn noodzakelijk, én als ervarings-momenten überhaupt, én als ervarings-momenten, die voorwaarde zijn voor het begrijpen der gebruikte taal-momenten. Voor taal-ervaring zijn ze dus „functioneel” noodzakelijk, doch zij maken geen moment uit van de gebruikte taal-momenten zelf, en dus evenmin van de „betekenis”. ¹⁴⁾ Ze treden op

^{12*)} Er blijkt, dat de onderscheiding Malie-baan, niet tot het „betekenis-veld” van de woord-eenheid *Utrecht* hoort. Vgl. hierachter blz. 343 vlg.

¹³⁾ Vgl. *Gustaf Stern* blz. 34, 35 en 139 vlg. Op blz. 43 formuleert hij, in de termen van zijn systeem, wat wij hier, buiten elke verdere systematische prae-occupatie om, trachten vast te stellen: „Any mental content simultaneously present in mind, but not falling within the traditional range of the word as apprehended by the user, does not belong to its meaning, however closely it may be associated with the word or the referent.”

¹⁴⁾ *Wellander* (blz. 40 vlg.) wil dat alles „Assoziationsgehalt des Wortes” noemen. Het komt mij voor dat *Gustaf Stern* hiertegen met recht bezwaren heeft. (blz. 64)

bij woord-gebruik, en ze kunnen als zodanig „bedoeld” worden gewekt; ze maken dus één van de gebruikswijzen van het woord uit, maar wij moeten deze functionele momenten, als niet tot de betekenis horend, hier ter zijde laten.¹⁵⁾

Zakelik en functioneel aspect. Het is wetenschappelijk ontoelaatbaar, functionele ervarings-momenten als „Nebensinn” en „gevoelswaarde” tot de „betekenis” te rekenen. Tussen deze verschijnselen en wat we *betekenis* noemen, moeten we onderscheiden op andere wijze dan vaak is geschied. *Erdmann* schrijft: „diese halb unbewussten und nur leise mitschwingenden Nebenvorstellungen, diese Begleitgeföhle und Stimmungen, diese Obertöne, die unwillkürlich mit anklingen, wenn ein Wort ertönt, gehören natürlich ebenso zur Bedeutung des Wortes, wie der begriffliche Inhalt, den es bezeichnet. Sie sind ein unentbehrliches Mittel des sprachlichen Ausdrucks, auf dem alle feineren Wirkungen des Stils beruhen.” (blz. 106, 107) Hij verenigt hier onder één begrip, onderscheidingen die de ervaring zelf ons aan de hand doet, en maakt zo het betekenis-verschijnsel wetenschappelijk ontoegankelijk.¹⁶⁾ Het was niet zonder reden dat wij, in ons eerste hoofdstuk bij de behandeling van *Bühlers* „Funktionen”, met zo’n aandrang betoogden, dat het niet voldoende is, te beweren dat „Darstellung” de dominerende functie is, doch dat het noodzakelijk is, te bewijzen in hoever „Appell” en „Ausdruck” taal-verschijnselen zijn. Om het betekenis-probleem zuiver te kunnen stellen, moesten wij ook in ons derde hoofdstuk aantonen, dat „Darstellung” geen functie genoemd mag worden. De paragraaf „Gebruikskarakter en functionaliteit” in dat hoofdstuk, moest derhalve niet alleen het woord-verschijnsel verdedigen tegen een intellectualistische interpretatie, het moest ook de betekenis-notie van vreemde smetten vrij houden. Als we ons op dat standpunt der ervaring plaatsen, dan is het duidelijk dat de betekenis van *bek*, toegepast op ’n mond in een bepaalde situatie, in „*Hou je bek!*” b.v., iets anders is dan de „*kleur*”, of hoe men het verschijnsel noemen wil, dat een gevolg is van het feit: dat we dit woord gebruiken, hetzij als we kwaad zijn, hetzij als we willen grieven, of als we ’n afkeer gevoelen.¹⁷⁾ Ongetwijfeld heeft ’t woord

¹⁵⁾ Wat voor de een tot de taalmomenten hoort, hoort niet noodzakelijk tot de taal-momenten van de ander.

¹⁶⁾ Op uiterst fijnzinnige wijze heeft *Emil Winkler* in zijn boekje: *Grundlegung der Stilistik*. Bielefeld und Leipzig 1929, hetgeen wij het *functioneel aspect* van het taalgebruik noemen, bestudeerd. Hier vinden we, wat we bij *Erdmann* zo node missen: steeds wordt het eigensoortig karakter van hetgeen *Winkler* „*Wert*” noemt beschouwd tegenover, en in functie van, wat bij hem „*Begriff*” heet.

¹⁷⁾ Reeds in 1907 heeft *de Voofs* in ’n beknopt Taalgids-artikel verschillende verschijnselen der „gevoelswaarde” behandeld en met nederlandse voorbeelden verduidelikt.

daardoor 'n zekere „kleur”, maar die „kleur” is geen betekenis-moment. *Gustaf Stern* zag het criterium duidelijk: willen we die „kleur” in taal aan anderen overdragen, dan moeten we: „have recourse to other words in due syntactical order” (blz. 42), dan moeten we m.a.w. die „kleur” „verzakelijken”, hetgeen hetzelfde is als te zeggen: dan moeten we die kleur „denken”, en in één woord, of meerdere woorden, symboliseren en realiseren.

„Betekenis” berust noodzakelijk op denken in 't woord. Men hoeft dit niet te loochenen, om 't gevaar te ontgaan, anders de functie van het woord als ervarings-moment te kort te doen. Het woord-gebruik is inderdaad veel meer, dan het gebruiken van een op bepaalde wijze vastgelegde onaanschouwelijkheid. Maar datgene, wat dat gebruik tot taal-gebruik maakt, is die, op bijzondere wijze veraanschouwelijkte, onaanschouwelijkheid, en niets anders. Derhalve: we hebben de onderscheidingen die zich bij het woord-gebruik voordoen, ook wetenschappelijk te onderscheiden. We moeten het „zakelijk” aspect onderscheiden van het „functioneel” aspect. Het zakelijk aspect van woord-gebruik is: het gebruik van het woord als taal-teken; in het zakelijk gebruiks-aspect is het woord actueel „taal-teken”. Het functioneel aspect van woord-gebruik is: het gebruik van het woord als ervarings-moment, in zover het de structuur dier ervaring beïnvloedt. Als ervarings-moment „functioneert” het woord niet per se anders dan welk ander ken-moment ook. Het „functioneel” aspect van woord-gebruik in deze zin, is de invloed van het gebruikte woord op de structuur en de overige momenten ener taal-ervaring. „Functioneren” betekent hier én het „wekken” van ken-momenten, die niet in het gebruikte taal-teken als „kennis” bestaan, én het wekken van strevingen en gevoelens. En omdat elk gebruikt woord ervarings-moment is, vertoont elk woord-gebruik tegelijkertijd een „zakelijk” en een „functioneel” aspect.

Het functioneel aspect is alleen begrijpelijk, als context-verschijnsel aan het, eenmaal geconstitueerde en als ervarings-moment, gebruikte woord; het functioneel aspect veronderstelt het „woord”. Het zakelijk aspect van woord-gebruik is het toepassen van een in dat woord gesymboliseerd niet-ik; het functioneel aspect is het gebruik van het woord ter wekking van een, van dat woord onderscheiden, doch eventueel met dat woord verbonden, ervarings-moment. Het onderscheiden ervarings-moment kan een denk-moment zijn, en dan constitueert zich in dat moment eveneens 'n betrekking op 'n niet-ik, dan wordt ook in dat

We vinden: De „gevoelswaarde” van het woord, herdrukt in: *Verzamelde Taalkundige Opstellen*. Tweede Bundel. Groningen, den Haag 1925. blz. 135 vlg.

denk-moment het ervarend individu in een bepaalde „zakelijke" betrekking tot 'n niet-ik gebracht; het onderscheiden ervarings-moment kan een streef- of gevoelsmoment zijn, dan doorleeft het ervarend individu bepaalde subjectieve modificaties.¹⁸⁾

Op deze plaats van onze studie omtrent het woord interesseert ons alleen het zakelijk woord-gebruik. En, in de „zakelijkheid" van het gebruikte woord, zijn we dan gekomen aan een allerbelangrijkste betekenis-karakteristiek, die we al meermalen moesten vermelden, doch die tans eindelijk de aandacht zal verkrijgen waarop zij recht heeft.

»Referent« een linguisties begrip? We gebruiken onze woorden altijd voor „iets", 'n „zaak", 'n „niet-ik". Door de woorden leven we in „zaken". Dit „zakelijk" karakter van het taal-gebruik is zowel door *Bühler* als door *Ogden & Richards*, door *Gustaf Stern* als door *Gardiner* op de voorgrond gesteld.

Als we zeggen: *Koeien eten gras*, dan kunnen we disputeren over hetgeen we in *koeien*, *eten* en *gras* „denken"; doch volstrekt indiscutabel is 't feit, dat we met die woorden „iets" bedoelen, dat we die woorden van „iets" uitzeggen.¹⁹⁾ Dat „iets" is door engelse schrijvers met de naam *referent* benoemd. Zij maakten, zoals we zagen, een onderscheid tussen 't bedoelde, de „zaak", en de gedachte waarin we de zaak bedoelen: de „reference". Het was een andere formulering van de sententie van *Husserl*: „dass es also mit Recht heisst, der Ausdruck bezeichne (nenne) den Gegenstand mittels seiner Bedeutung." (blz. 49) Op deze referent wordt door de engelse schrijvers de woord-constantheid teruggevoerd. Is dat juist?

Zoals de lezer zich zal herinneren verwierpen wij *Ogden & Richards'* referent-verklaring, we aarzelen echter geen ogenblik te erkennen dat zij in het poneren van het referent-begrip als een element voor taal-verklaring, zeer juist zien. Taalkunde zonder „referent"-begrip is stereometrie zonder ruimte-begrip. Hoe kon dan Prof. *de Vooy's G. Sterns* „referent" voor betekenis-leer niet van belang achten? (vgl. blz. 74 hier-voor) Omdat hij moest constateren dat *Sterns* referent-begrip in de wijsbegeerte thuis hoort. Zo is het.

Dat *Ogden & Richards'* referent een wijsgerige notie is, die het geheimzinnige „Ding an sich", als een loos symbool, aan de kaak moet

¹⁸⁾ De „functionaliteit" in taal is uiterst complex. We zullen in het volgende hoofdstuk nog aantonen, hoe ook de betekenis zelf — het „Darstellungs"-moment — nog „functies", taal-techniese functies, hebben kan.

¹⁹⁾ We zullen uitvoerig behandelen of de aard van dit „iets" wat zou kunnen afdoen aan het woord-karakter van het taal-moment, dat op dit „iets" betrokken is; of, om 't met 'n voorbeeld te zeggen: te in: *Hij zit te paard*, wel 'n „echt" woord is.

stellen, hebben de schrijvers zelfs duidelijk genoeg doen uitkomen. Maar omdat de praktische taalkundige uitwerking er van bij hen zo'n uiterst bescheiden plaats inneemt, zou dit een lezer voorlopig hebben kunnen ontgaan, zoals het in diepste grond G. Stern misschien ook ontgaan is. Hij en Gardiner hebben echter het begrip ook linguïsties trachten te verdiepen en te vervolledigen. De voortreffelijke term „referent" heeft Gardiner, in tegenstelling met Stern, niet overgenomen; hij gebruikt de term *thing-meant*. Voor beiden echter valt, evenals voor Ogden & Richards, de realiteit, die we met de termen *referent* of *thing-meant* benoemen, buiten de taal.²⁰) Of hun „referent" nu verbeelde werkelijkheid kan zijn ('n centaur zegt Gardiner blz. 31 vlg. Vgl. nog G. Stern insgelijks blz. 31), 'n gedachte, of 'n voorwerp, lijkt hun terecht niet van belang; doch wél van belang is, dat die „referent" weliswaar buiten de taal schijnt te liggen, doch niettemin voor het begrip van taal-gebruik noodzakelijk is, omdat we in taalgebruik steeds van „zaken" iets zeggen.²¹) Een taal-ervaring zonder het referents-verschijnsel bestaat niet, omdat we 't altijd over „iets", over 'n „zaak" hebben. En dat „iets", zeggen de schrijvers, die „zaak", is geen taal, maar 't gaat de taal aan; dat blijkt uit de ervaring.

Het feit der referents-ervaring kent iedereen. Geen van de schrijvers zegt ons hierover iets nieuws. Men zal overigens niet licht een taalbeschouwing aantreffen die wat dieper delft, of dit feit wordt vermeld. Alleen, het zijn meest de meer taal-philosophies gerichte werken die er meer aandacht aan schenken; de gangbare linguïstiek had voor het feit minder belangstelling. Dit is bij Gardiner en G. Stern anders geworden.

²⁰) Gardiner blz. 24. G. Stern blz. 33.

²¹) In *Aufgaben der indogermanischen Syntax*, zijn bijdrage tot het „Streitberg-Festschrift": *Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft*. Heidelberg 1924, blz. 126 vlg. vraagt Walter Porzig: *Waarom gaat het bij taalgebruik: om onze ken-processen, of om hetgeen waaraan we denken? Als iemand zegt: „Die Lampe fällt!" „so ist es weder dem Sprechenden noch dem Hörenden wichtig, dass das optische Bild einer fallenden Lampe in dem einen vorhanden ist und in dem anderen hervorgerufen werden soll.... sondern es kommt beiden ganz allein darauf an, dass die Lampe wirklich fällt und dass der andere, sie wirklich festhalten soll,...." „Also nicht der äussere Ausdruck oder die Kundgabe psychischen Geschehens ist es, die uns normalerweise an einem Ausspruch zuerst interessieren, sondern seine Beziehung auf die Wirklichkeit, das, was der Ausspruch meint. Diese Fähigkeit eines Ausspruchs, ein Stück Wirklichkeit zu meinen, heisst Bedeutung."* (blz. 130-131) Ondertussen raakt Porzig met zijn betrekking op de „Wirklichkeit" in taalgebruik een verschijnsel aan, dat ook Ries in zijn werk over de zin bezig houdt, en waarvan wij tot nog toe niet uitdrukkelijk spraken, maar niettemin is door zijn gebruik van de term „Fähigkeit" de definitie niet onjuist. Wel merkt Weisgerber terecht op, dat Porzig eigenlijk het begrip der woord-betekenis niet ontwikkelt. (Blätter blz. 22)

Zij menen, in hun analyse van het referent-begrip, een vruchtbaar linguïsties werk te verrichten. Hebben zij ongelijk? Neen, maar hun analyse, niet minder dan die van *Ogden & Richards*, is onvolledig. Ook zij blijven in de wijsbegeerte steken.²²⁾

Voor *Ogden & Richards*, *Gardiner* en *G. Stern* ligt de referent niet alleen, zoals we zagen, buiten de taal, maar ligt hij ook „buiten” het denken waarin we zijn bestaan ervaren: wij ervaren de „referent” als van ons ik onderscheiden, als 'n niet-ik, dat óf op enigerlei wijze tot de „buitenwereld” hoort, óf dat zich als 'n zuivere denk-inhoud stelt tegenover het denkende ik. Zo leggen *Ogden & Richards* de referent buiten de „reference”, en *G. Stern* legt haar buiten de „objective reference”.²³⁾ Al spreekt *Gardiner* duidelijker, wanneer hij 't „thing-meant” buiten de taal legt (blz. 24), dan wanneer hij 't „thing” zelf een plaats aanwijst, toch kunnen we niet twijfelen, dat ook voor hem 't „thing” „buiten” het denken ligt waarin 't wordt ervaren: „That „religion” is a real thing, independant of any one individual mind that experiences it, is vouched for by millions to whom it is an all-pervading influence.” (blz. 27) En wat nu de discussie aangaat, wat 'n „thing” dan eigenlijk is: *Gardiner* „will surrender the issue to the tender mercies of the metaphysicians.” (blz. 28)

Wilde *Gardiner* aan 't „thing” met opzet geen andere wijsgerige beschouwingen vastknopen, *G. Stern* doet dat wel; (blz. 32-35) hij volgt *Husserl*, en ziet zo in de referenten de „idealen Bedeutungseinheiten”.²⁴⁾

Dat zij allen hun „referent” als een „eenheid” zien, en die „referenten”, ook in taal-gebruik, op een of andere wijze „buiten” het denkende ik leggen, is niets anders dan het zich voegen naar een ervaringsfeit: wij beleven inderdaad elke „referent” als van de ervaring, waarin wij hem kennen, onderscheiden, en onderscheiden eveneens van elke andere „referent”. Maar daarmee is volstrekt nog geen antwoord gegeven op de

²²⁾ Het is zeer jammer, dat dit aspect aan *Emil Winkler* ontgaan is. Er zijn nu bij hem onklarheden gebleven, die hij met dit begrip op slag zou hebben verhelderd.

²³⁾ *G. Stern*: „the peculiarity of mental content to be directed, or to refer, to something outside itself should, in strict consistency, be called the referential reference, but for obvious reasons I prefer to call it the objective reference.” (blz. 39) De schrijver verwijst dan verder, onder velen, naar *Cassirer* en *Brentano*.

²⁴⁾ *Husserl's* omvangrijke beschouwingen, voorzover zij stammen uit de periode van diens wijsgerige werkzaamheid, die het meest in de linguïstiek vruchtbaar werd, worden op zeer heldere wijze samengevat en krities behandeld door *Joseph Geyser* in twee werken: *Neue und alte Wege der Philosophie*. München i.W. 1916 en: *Erkenntnistheorie*. Münster i.W. 1922. Een zeer juiste maar, voor degenen die *Husserl's* werk niet uit persoonlijke studie kennen, al te beknopte bespreking en kritiek van taalkundig standpunt, geeft *Weisgerber*. (Blätter, blz. 33 vlg.)

vraag : hoe ligt hij dan in het denken. En, wordt deze vraag onopgelost gelaten, dan houdt het referent-begrip een onklarheid, die het voor de linguïstiek weinig bruikbaar doet zijn. Immers : wij hebben in taal-gebruik eigenlijk met twee „referenten” te maken, met twee zaken. We „praediceren” nl. de ene „zaak” : de betekenis, van de andere „zaak”; we „praediceren” de betekenis van datgene, wat G. Stern met zijn „referent” bedoelt. En bovendien — immers : taalgebruik is 'n denk-ervaring — denken wij zowel de betekenis als de zogenaamde referent. We stellen dus die beide „zaken” als denk-eenheid in onze denk-act, in onze denk-handelings-eenheid. In de volgende paragraaf zullen wij nu uiteenzetten, dat het ons, van linguïsties standpunt, het meest aanbevelenswaardig lijkt, de term *zaak* te gebruiken voor wat de engelse schrijvers de *referent* noemen, de term *referent* voor de denk-handelings-eenheid waarin we de betekenis denken, en de term *betekenis* te reserveren voor het begrip gebonden aan het woord.

Betekenis, referent en zaak. Niemand beweert, dat het mogelijk zou zijn dat wij een „referent” beleefden, die niet ook op een of andere wijze „in” het denken zou liggen. We zouden ons dan ook aan een bedenkelijk soort metaphysiek te buiten gaan, als wij, trachtend het „referent”-begrip in de linguïstiek te ontwikkelen, zouden nalaten, de aard van het ervarings-moment waarin we de zogenaamde referent kennen, te onderzoeken. En, bij dat onderzoek is ons al gebleken, dat de „referent”, voorzover wij op hem in de taal-ervaring betrokken zijn, wel degelijk ook in een eigen-soortig ervarings-moment bestaat, en wel in een bepaald denk-moment dat — en dit is een conclusie die misschien „will shock every right-minded linguist” — niets anders is, dan een verschijnsel, dat wij tot hiertoe achter de term „betekenis” pleegden te verbergen.

„Betekenis” is niet datgene, wat wij bij een woord denken, doch datgene wat we in een woord denken.²⁵⁾ Betekenis is de „zaak”, die wij in het denk-handelings-moment van onze woorden kennen. De betekenis is 'n zaak; doch, zoals we nader zullen aantonen, een zaak sui generis.

Hoe is echter de eenheid der betekenis, waarover wij in de voorafgaande paragrafen spraken, begrijpelijk? Uit het feit, dat zij niets anders is, dan het niet-ik, dat wij in een bepaalde denk-handelings-eenheid kennen; en deze denk-handelings-eenheid, deze denk-act, is het ervarings-moment, waardoor wij ervaren, dat wij denken. De be-

²⁵⁾ Ammann schrijft: „Bedeutung ist das, was man bei dem Worte denkt — nicht der durch das Wort bezeichnete Gegenstand, an den man denkt.” (I blz. 53) Het zal duidelijk zijn, dat wij deze formulering graag 'n beetje anders zagen.

tekenis daarentegen is 'n onaanschouwelijke zaak, 'n gedachte, 'n begrip.²⁶⁾ Doch, zij is niet een begrip, zoals het begrip in het „vrije” denken. Daarover straks meer.

Welnu, de denkhandelings-eenheid — waarin we de betekenis kennen — deze bepaalde coupe uit onaanschouwelijke ervaringsmomenten, die moment uitmaakt van de woord-eenheid waarvan zij het determinerend principieel is, deze denkhandelings-eenheid, noemen wij: *referent*.²⁷⁾

Wij moeten nu nog verklaren, wat wij dan *zaak* noemen. Bij *Ogden & Richards*, en ook bij *Gustaf Stern*, die hen hierin volgt, ontbreekt 'n uiterst belangrijke onderscheiding: wij hebben in taal-gebruik met twee „zaken” te doen. Immers: in de geactueerde referent stellen wij de betekenis, als niet-ik, tegenover ons. De betekenis is dus 'n zaak; en wel, zoals we zeiden, 'n onaanschouwelijke zaak. Zij is het niet-ik dat wij in het woord kennen. Maar, in het taal-gebruik hebben we ook nog te maken met de „zaken”, die we met het woord noemen, d.w.z. met de „zaken” waarop we de betekenis toepassen. Voor het ding of het begrip, die we met het woord noemen, reserveren wij de term *zaak*. Noemen is één gebruiks-aspect.

We gebruiken het woord; dat wil zeggen, we gebruiken het teken en hetgeen we in dat teken kennen: de betekenis. Pas in zijn gebruiks-phase, bereikt het woord zijn eigenlijke bestemming; en, in die

²⁶⁾ Men bedenke wel, dat de onaanschouwelijke zaak: het „begrip”, een begrip van aanschouwelijke, van waarneembare of voorstelbare, zaken kan zijn, en volstrekt niet alleen „begrip” van onaanschouwelijke zaken, „begrip” van „begrippen”, hoeft te wezen. We kunnen een sigarenkoker waarnemen, en in dit waarnemen denken wij de sigarenkoker. Zonder dit denken is het onmogelijk, een sigarenkoker waar te nemen; wij bewezen dat in ons tweede hoofdstuk. De denk-eenheid waarin wij die sigarenkoker kennen, is de gedachte „sigarenkoker”. Wanneer het niet-wijsgerige spraakgebruik de term *gedachte* voor deze onaanschouwelijke denk-eenheid der waarneming gereserveerd had, zou dat voor ons heel prettig zijn. Ondertussen, dat is niet gebeurd, en wij zullen het gewone spraakgebruik volgen. Alleen vermijden we de term *begrip* voor de waarnemingsgedachte. — Wij kunnen de sigarenkoker ook als waarneembaar denken; dan is de gedachte waarin ik hem denk: een begrip van een aanschouwelijke zaak. We kunnen sigarenkoker ook als soort denken, als categorie; die is niet waarneembaar; dan denk ik het begrip van een onaanschouwelijke zaak. Dat deze onaanschouwelijkheid tenslotte weer op het aanschouwelijke betrokken is, doet voor ons verder niet ter zake.

²⁷⁾ Wat wij *referent* noemen, is het verschijnsel dat *Ogden & Richards* in hun „reference”-begrip trachten te verantwoorden. Door ons termen-gebruik is meteen de etymologische moeilijkheid, die deze schrijvers omtrent hun term *referent* voelden (blz. 9), opgelost.

phase noemt het.^{27*)} Doch het woord noemt de zaken altijd door middel van de betekenis. Nu zeggen we gewoonlijk, dat 't woord de zaken *betekent*. Doch, hier ligt 'n moeilijkheid, want 'n woord kan, volgens 't spraakgebruik, vaak veel meer „betekenen” dan het noemt. Met het woord *aap*, noemen we hoogstens 'n „aaps” kenmerk in de jongen, terwijl toch 't woord *aap* alleen gebruikt kon worden zoals 't wordt, als wij daarin de *aap* mee-denken: het *betekent* dus in dit gebruik *aap*. Dit feit kreeg tot nog toe niet de aandacht, die het verdient; het woord „betekenen” werd er dubbelzinnig door. Wij zullen nu de term *betekenen* voor: betekenis-zijn reserveren.²⁸⁾ De betekenis *dus*, in zover zij in het woord wordt toegepast op de zaken maakt het woord *noemend*. *Aap* kan dus zowel *apen* als *aapse* kenmerken *noemen*; dat hangt af van de wijze waarop dit woord gebruikt wordt. Als denk-verschijnsel staat dit *noemen* niet op één lijn met het logiese *praediceren*. En zo kunnen we wel zeggen, dat de betekenis „gepraediceerd” kan worden op een geheel andere wijze dan het vrije begrip, als we maar in het oog houden dat *praediceren*, gebruikt voor het toepassen van 'n woord, niet geheel identiek is met *praediceren*, in logiese zin, van het begrip gezegd. *Betekenen* en *noemen* vallen dus niet samen. De term *betekenen* gebruiken wij dus verder niet voor *noemen*,²⁹⁾ maar voor *betekenis-zijn*. Dus: *koe* „betekent” een zoogdier met een bepaalde tandformule, wil verder zeggen: de betekenis van het woord *koe* is hier: een zoogdier met een bepaalde tand-formule. Het is duidelijk, dat *koe* in verschillende gebruiksgevallen, dan ook vaak grote betekenisverschillen zal vertonen. Samengevat: in taalgebruik kennen we, in de referent — en omdat de referent aan het woord zijn wezen geeft kunnen we ook zeggen: in het woord — de betekenis, waarmee we de zaken kunnen benoemen. En nu herhalen we *Husserls* uitspraak: „dass es also mit Recht heisst, der Ausdruck bezeichne (nenne) den Gegenstand mittels seiner Bedeutung”.³⁰⁾

Tenslotte: tegenover de zaak, verhoudt zich de betekenis geheel

^{27*)} We leggen in het volgende hoofdstuk nog uit, hoe we dat te verstaan hebben, en welke restricties we hebben toe te passen.

²⁸⁾ „Das Wesen der Bedeutung sehen wir nicht im bedeutungsverleihenden Erlebnis; sondern in seinem „Inhalt”, der eine identische intentionale Einheit darstellt gegenüber der verstreuten Mannigfaltigkeit wirklicher oder möglicher Erlebnisse von Sprechenden und Denkenden.” (*Husserl* blz. 96-97)

²⁹⁾ Ten opzichte van de referent, kunnen we voor dit noemen, dit „praediceren”, de term *refereren* gebruiken, en dan zeggen; dat de referent kan refereren aan de zaak.

³⁰⁾ Vgl. *Ammann* (I blz. 51 vlg.), die terecht ook „Bedeuten” van „Bezeichnen” onderscheidt.

neutraal. Of die zaak nu 'n „ding” of 'n „begrip” is, of 'n „substantie” of 'n „betrekking”, dat raakt de betekenis in haar wezen niet. Ten opzichte van de zaak, noemt Glässer — psychologiserend overigens — de taal terecht „Eindimensional”.³¹⁾ Geen betekenis-leer echter, kan er iets aan doen, dat we alleen van *betekenis* kunnen spreken, als we in het woord een niet-ik kunnen kennen.³²⁾

Na dit alles is het duidelijk, dat prof. de Vooy's met recht opponeerde tegen het „referent”-begrip van G. Stern. En bovendien: al is het begrip „zaak” voor de linguïstiek onontbeerlijk, de linguïstiek kan daarvan niet uitgaan bij de verklaring van het betekenis-verschijnsel, zij moet uitgaan van de woord-eenheid. Toch is ook de betrekking op „zaken” aan het woord wezens-eigen; behandelen we de „betekenis”, dan moet deze betrekking tot de „zaak”, de toepassings-mogelijkheid, als een wezens-kenmerk in de behandelde „betekenis” worden opgenomen, of... we zijn buiten de taal.³³⁾

³¹⁾ Edgar Glässer. Grundlegendes zum Satzproblem. Zeitschrift für Rom. Phil. LI, 1931, blz. 527 vlg. „Aus dem Ergebnis von Winklers Untersuchungen geht hervor, dass sich der sprachliche Ausdruck in betreff der Unterscheidung von inneren und äusseren Wahrnehmungskomplexen neutral verhält; so ist die Sprachform etwa hinsichtlich konkreter oder abstrakter Vorstellungen durchaus indifferent oder eindimensional.” (blz. 530) „Die Sprache ist bei aller Komplexheit in betreff der in ihr ausdrückbaren Inhalte, ihrem Umfang nach eindimensional, neutral.” (blz. 531) Vgl. ook Theodor Kalepky. Neuaufbau der Grammatik. Leipzig 1928, blz. 30.

³²⁾ Weisgerber, die de eenheid tussen Gestalt en onaanschouwelikhed *teken* noemt. Volgens ons is de referent dat moment van het teken, waarin wij de betekenis tegenover ons stellen. Noemt men alleen het aanschouwelijke moment *teken*, (en Weisgerber doet dat, ofschoon hij het woord wel uit de eenheid van het aanschouwelijke en het onaanschouwelijke doet bestaan) dan heeft men gelijk te schrijven: „Dies ist eine grundlegende Feststellung: sie zeigt uns, dass wir in den Wortbedeutungen nicht die Wortinhalte als selbständige, eigengesetzliche Tatbestände fassen, [waarmee wij ondertussen („selbständig” hier!) ook onjuist zouden doen] sondern immer nur, soweit wir mit den lautlichen Wortformen als Masstäben ihnen beikommen können.” Hij vervolgt: „Das heisst also, das ganze Gebiet der Sprachinhalte ist nur (spatiëring v. d. schr.) gesehen in seinen Beziehungen zu den lautlichen Sprachformen;” (Blätter, blz. 24) Dit laatste is geheel onjuist. Men kan, zoals G. Stern doet, ten onrechte de aanschouwelikhed *teken* noemen, of „word”, en toch de wezensnoodzakelijke betrekking van de betekenis op de zaak recht doen. Weisgerbers kritiek op het betekenis-begrip was, toen hij haar neerschreef, reeds door de ontwikkeling van dit begrip bij G. Stern, en zelfs bij Ogden & Richards, „überholt”. Men kan Weisgerber toegeven, dat de term *betekenis* inderdaad weinig elegant is; we menen echter, dat het geen gelukkige greep is haar door *begrip* te vervangen.

³³⁾ G. Stern: „The objective reference is, according to the principles stated, the

Gebruiken we nu de woorden „Koeien eten gras" als zin, dan passen we de betekenissen toe op de zaken, die we bedoelen. En wat we dan met *koeien* bedoelen, zijn b.v. een bepaald soort beesten, die we vaak in de wei zien lopen, die horens en uiers hebben en die op z'n tijd loeien. We zeggen nu dat 't woord *koeien* die beesten noemt. We zeggen dan met andere woorden ook, dat we in het woord *koeien* „een bepaald soort beesten, die etc." als ervarings-inhoud kunnen actueren.

De betekenis vertoont, dat blijkt, onderscheidingen. Nu is het een feit, dat we volstrekt niet in elk geval alle onderscheidingen actueren. Het is zelfs prakties uitgesloten. Onze betekenis bij elk gebruik van 't woord *koeien* valt gladweg samen met onze in het woord geactueerde gedachte omtrent de zaak in dat bepaalde geval. We kennen de eigenschappen van het beest waarover we op dat ogenblik handelen, in zover wij onderscheidingen in onze betekenis hebben gedifferentieerd, en die in dit bepaalde geval actueren. En, de betekenis-onderscheidingen zijn geen som van verbonden ken-momenten, doch zij maken de kennis uit van de ken-bare momenten in-een. We kennen de betekenis „koe" niet als 'n staart, horens, uiers, 'n wei, geloei en andere eigenschappen samen, maar we kennen die eigenschappen in-één. De notie eenheid is voor 't betekenis-begrip essentieel, omdat zij essentieel is voor alle denken. Het woord kan alleen constantheid vertonen, omdat de betekenis 'n eenheid uitmaakt, en die éénheid is gefundeerd in de denk-handelings-eenheid: de referent.

»Referent« en betekenis bij Gustaf Stern. Om onze theorie over betekenis en zaak verder te kunnen verdiepen, zullen wij de sententie van *Gustaf Stern* crities beschouwen. De geleerde Zweed is, naar mijn weten, de enige linguïst die tot nog toe dit probleem expliciet als 'n betekenis-vraagstuk poneerde en er een oplossing van trachtte te geven.

Stern meent, dat alleen het aanschouwelijk moment in taal-gebruik „woord" kan zijn,³⁴) en dit is een eerste reden, waarom hij zijn eigen

one element of meaning that cannot disappear. However vague and evanescent the thought connected with a word is, there must, if the word is understood, exist an objective reference, since a symbol is not a symbol if it does not refer to a thing symbolized." (blz. 39) Dit citaat is duidelijk, ook al zal het de lezer niet ontgaan, dat wij natuurlijk de zaak geen betekenis-element kunnen noemen.

³⁴) „The word, as distinguished from the mental content that it expresses and from the referent that it names or denotes, is in this book always to be understood as a physical phenomenon, acoustic, visual, or tactile, together with the verbal images, visual, acoustic, or motor (graphic, articulatory) involved in the pronunciation, hearing, reading, writing, and even in the mere thinking of the word." (blz. 31).

juiste notie van „objective reference" niet zó kon verdiepen, dat hij het vraagstuk tot een oplossing bracht. Diep doordrongen van het feit der intentionaliteit van het denken, van de „zakelijkheid" der betekenis, was hij nu gedwongen vanuit de „zaak" de constantheid van het woord als ervarings-moment te verklaren. We weten al hoe hij de „referent" opvat: hij is de „zaak" zonder meer. Aansluitende bij de terminologie van *Ogden & Richards* noemt hij het verschijnsel, dat wij de „zakelijkheid" van het denken noemden de „objective reference": „The peculiarity of mental content to be directed, or to refer, to something outside itself.... I.... call it the *objective reference*." (blz. 39) Zeer terecht constateert hij dan verder, dat dit een eigenschap is van de „betekenis", die niet afwezig kan zijn. Hij vervolgt, dat de fundamentele belangrijkheid van de „objective reference" blijkt uit 't feit, dat twee mensen over 'n zaak kunnen praten, waarover zij de meest uiteenlopende en verschillende gedachten hebben, als die twee maar met hun woord steeds aan dezelfde zaak blijven refereren. Hij citeert een voorbeeld van *Spearman*: „What for one is not more than a kodak, develops for the perception of another into a 'reflex, extension, swing-front, focalplane, anastigmatic hand-camera de luxe'". *G. Stern* vervolgt dan „The word cannot reasonably be said to have the same meaning for the two persons, yet they are able to discuss camera because they refer to the same thing by the same word, although they do it in different ways. The objective reference is thus the constant element in meanings, however the subjective apprehension may vary." (blz. 40)

Dat de „objective reference" het constante element in de betekenissen zou zijn, is in het geheel der beschouwingen van *Stern* echter 'n onverantwoorde uitspraak. Het is een constant betekenis-verschijnsel op „zaken" te kunnen worden toegepast, doch juist in deze zakelijke betrokkenheid varieert de betekenis van 'n zelfde woord op de meest frappante wijze. Nu eens kunnen we in *koe* zakelijk betrokken zijn op 'n „loeiend dier", dan op 'n „zoogdier met 'n bepaalde tand-formule", dan op 'n mens onder 't opzicht van zijn „geloei". „*Hoor die kerel eens brullen, wat 'n koe!*" Zeker de „zaak" „koe" kan in de twee eerste vormen van gebruik dezelfde zijn: „the constant element in the word camera, whenever used, is the fact that the word is referred to one or more of the objects belonging to the category of 'cameras'. That category is an empirical fact, the existence of which a philologist can simply take for granted. It is a problem for epistemology to analyse its origin, formation and characteristics." (blz. 40) Maar, behalve dat we toch ook in het derde *koe*-geval „zakelijk" betrokken zijn, al is het dan niet op 'n „koe", doch op iets *koe-s* in 'n mens, is het onvermijdelijk, te moeten

erkennen, dat wij alleen aan de zaak „koe", of aan „camera" als 'n constante categorie kunnen refereren, als de ken-eenheid, waarin wij ons aan die zaak refereren, ook constant is. Hoe komen we anders ooit met mogelijkheid tot de kennis van 'n categorie „camera"? We kunnen inderdaad de categorie der zaken „camera" veilig als object aan de epistemologie overlaten, maar in taal-gebruik kennen we die categorie als 'n betekenis-eenheid, die we van 'n camera kunnen praediceren. En dat feit gaat de linguïstiek aan. We ontkennen volstrekt niet, dat 't waar is, wat G. Stern zegt, dat twee mensen, wat ze ook van de zaak denken, met elkaar daarover, op een of andere manier, kunnen converseren, als hun woord maar op dezelfde zaak toegepast wordt, maar we ontkennen wel, dat daarin de verklaring van de constantheid van de betekenis zou moeten worden gezocht, en zou kunnen worden gevonden. Want onverklaard blijft dan de woord-constantheid, als spreker en hoorder weliswaar aan dezelfde zaak refereren, doch deze zaak geheel verschilt van de zaak in andere gebruiksgevallen: getuige het gebruik van het woord *koe*, voor 'n *koe* in de wei, voor het soortbegrip, en voor 'n minder fraaie geluiden voortbrengend mens. *Gustaf Stern* ziet dat prakties over 't hoofd, omdat hij, ondanks z'n afkeer voor 'n „Begriffskern" of „Kernbedeutung" als constant betekenis-moment, het probleem van het eenheids-verschijnsel aan het woord niet scherp genoeg stelde. Al zag hij duidelijk dat het woord een „eenheid" uitmaakt, al koos hij onvoorwaardelijk partij voor *Achs* „Fusionseinheit" als uitdrukking van de woord-eenheid (blz. 36), hij ontleedde de natuur dier eenheid niet ver genoeg: hij „viel in handen van" *Ogden & Richards*, wier theorie hij begrijpelijkerwijze niet volledig aan de zijne wist te assimileren. De grond-fout lag al op blz. 31, toen hij onder „word" alleen de aanschouwelijkheid verstond. Zo kwam hij dan tenslotte tot een zeer vreemde sententie: „It is further evident that when the word *camera* is used of different cameras, the meaning changes in correlation to the change of the referent. The sentence *there flies a bird* has not the same meaning when used of a fluttering sparrow, of a swallow, an eagle, and so on, in a variety of circumstances. Although the words remain unaltered, the meaning changes with the change of referents." (blz. 40)

We krijgen dus nu dit: het constante element in de betekenis van 't woord is het feit, dat in de „objective reference" de betekenis refereert aan een constante categorie van objecten, d.w.z. aan een bepaalde categorie van „referenten", zoals G. Stern die verstaat. Het woord haalt dus volgens hem z'n constantheid uit de mogelijkheid om voor zaken, die tot één categorie behoren, te kunnen worden gebruikt. De zaken echter die tot één categorie behoren, kunnen verschillende kenmerken

hebben, zo de mus, de zwaluw, de arend. De kennis van deze kenmerken, in de betekenis vastgelegd, is de „subjective apprehension" (blz. 41, 42) van de zaak. In deze „subjective apprehension" van de zaak verschillen de gebruikte woorden voortdurend, in het feit dat deze gekende kenmerken toepasselijk zijn op zaken die tot een categorie horen, blijven zij constant. De „subjective apprehension" is dus constant in zover zij „objective reference" is, in zover in haar momenten zijn die toepasselijk blijven op zaken behorende tot één categorie.

Met welk recht beweert *G. Stern* nu dat de betekenis van *bird* verandert bij gebruik van verschillende vogels? Op grond van het feit, dat de zaak „more than one characteristic" heeft. Maar welke is de categorie waarop we in *bird* betrokken zijn, op de zwaluw-, de arend-, de mus-categorie? Natuurlijk niet; we zijn betrokken op de vogel-categorie. En, al zijn de verschillende vogels, die *G. Stern* bij het uitspreken van zijn zin „*There flies a bird*" bedoelde, nu ook geheel verschillend in hun eigen categorie: de zwaluw-, de mus-, de arend-categorie, dan komen ze toch juist overeen in de vogel-categorie; maar omdat de betekenis van het woord *bird*, ook volgens *Stern*, bestaat in het betrokken zijn op een zakelijke „vogel"-categorie, kunnen toch met geen mogelijkheid verschillen, die bestaan in mus-, arend-, of zwaluw-zijn van de bedoelde zaak, verschillende subjectieve apprehensies van het woord *bird*, dat op de vogel-categorie is betrokken, bewerken! We gaan volkomen accoord met *Stern*, dat de *bird*-betekenis met zeer verschillende „onderscheidingen" gebruikt kan worden; we gaan ook accoord met hem, dat het actueren van deze of andere mogelijke onderscheidingen wel degelijk afhankelijk is van 't feit, voor welke „zaak" wij 't woord zullen gebruiken; maar wij ontkennen categories, dat de betekenis, als „subjective apprehension", per se zou veranderen, als wij het woord gebruiken voor een lid van 'n bepaalde categorie, dat andere kenmerken vertoont dan een ander lid van dezelfde categorie. Toch zou dit 't geval moeten zijn, als 't waar was dat „the meaning changes in correlation to the change of the referent", waarin dan *referent* ons „zaak" betekent.

G. Stern kan dit toegeven en dan toch meteen insisteren, dat deze correctie het essentiële van zijn theorie niet raakt, omdat de momenten van de „subjective apprehension", waarin we „objectively" refereren, dan toch de constantheid geven aan de betekenis — en daarmee aan 't woord — omdat zij op een kenmerk ener bepaalde objectieve categorie betrokken zijn. Zo zou dan toch de „zaak" het vaste punt zijn, waarmee de woord-constantheid staat of valt. We zullen zien.

G. Stern onderscheidt geen „categoriale" betekenis-eenheid (om 'n

ogenblik zijn term *categorie* over te nemen) van categoriale zaak-eenheid, en daarmee valt zijn systeem als oplossing van het vraagstuk der woordconstantheid.

»Zaak-categorie« en »Range«. *Gustaf Stern* meent dat zijn opvatting „the empirical view" vertegenwoordigt. Het „empirical fact" der zaak-categorieën verantwoordt volgens hem de constantheid. We vragen nu nog niet eens: is de zaak-categorie wel 'n „empirical fact"; er zou daarover een en ander te zeggen zijn. We vragen alleen maar: zijn de „categorieën" waarop volgens hem het „woord" betrokken is, wel per se categorieën van „zaken"?

Wat is 'n „kachel", wanneer is iets 'n „boom", wanneer houdt 'n vliegend beest op „vogel" te zijn? Maakt dat de spraakmakende gemeente uit? Bepaalt zij in haar woord-gebruik „de omni re scibili et de quibusdam aliis" de plaats, die de bepaalde zaak in een empiriese categorie van zaken inneemt? Zij is in haar woord-gebruik betrokken op zaken, best; maar zijn er in de „zaken" categorieën waardoor 't ene ding een „schip" is en 't andere een „boot", zodat de zaak ons zou beletten, gegeven eenmaal dat we de ene zaak *schip* noemen, de andere met *boot* te betitelen? Het is juist omgekeerd als *Stern* zegt: we bezitten in onze „betekenissen" constante „categorieën" waarmee we de „zaken" behandelen, onverschillig tot welke categorie van zaken ze horen. Zolang we 't over *camera* hebben, lijkt zijn theorie nog heel aardig, maar wat wanneer we gaan spreken van *tafel*, *zetel*, *oorzaak*, *liefde*, *eer*, *waarde* en wat al meer; of wanneer we *wandelen*, *lopen*, *schrijven*, *gaan*, *kuieren* en *drentelen* in ons gebruik onderscheiden? En, dan praten we nog niet eens over partikels, over voegwoorden, praeposities of bijwoorden! Men begrijpe mij goed: ik beweer volstrekt niet, dat er geen eigen categorieën van zaken zijn, ik beweer ook niet, dat we geen woorden kunnen maken voor bepaalde zakelijke categorieën, maar ik beweer wel, dat *G. Stern* volstrekt niet aantoon, dat de constantheid van de categorie van zaken waarop 'n woord in bepaald gebruik is betrokken, de reden uitmaakt van de identiteit van dit woord, met 'n ander gebruiks-geval van hetzelfde woord.

Stern constateert, dat elk woord een „traditional sphere of application" heeft, die hij de „range" van een woord noemt. De „range" van een woord is ófwel: de totaliteit der „referenten", der zaken, die door 't woord kunnen worden aangeduid, de „referential range"; ófwel zij is: de totaliteit der betekenissen, die 'n woord tot uitdrukking brengen kan, de „semantic range". De „ranges" zijn natuurlijk aan verandering onderworpen; dat leren de feiten. (blz. 43) Het is duidelijk, welke plaats deze „ranges" in *G. Sterns* theorie innemen: zij moeten het feit der identiteit

van het woord in de meest verschillende gevallen verklaren, iets wat de „referent" en de „subjective apprehension", ook in zover zij objectief refererend op die „referenten" betrokken is, niet kunnen. Immers: de „subjective apprehension" — dat leren opnieuw de feiten — vertoont de meest grillige wisselingen, en de „referent" als categorie waarop we in de objective reference betrokken zijn, is, zoals *Stern* ook wel aanvoelt, geen „empirical fact"; de categorieën, die we in het woord vastleggen, maken we zelf.³⁵⁾ De „range" moet nu de bepaaldheid geven, die aan de „objective reference" en de „subjective apprehension" ontbreekt. Maar . . . waar komt die „range" vandaan? Is dat ook 'n „empirical fact"? Ik weet niet wat *Stern* precies met „empirical fact" bedoelt, maar hij zegt zelf wel zeer duidelijk, dat de „range" een „notion" is: „The essential importance of the traditional range and its relative stability is evident from the fact that it is the indispensable condition for one of the three functions of the word: the communicative function. It is obviously necessary for speaker and hearer to have approximately the same notion of what a word may denote or express, if they are to have any change of mutual understanding." (blz. 43 curs. v. d. schr.)

M.a.w. ook de „zaak", de „referent", geeft de stabiliteit niet; de stabiliteit van 't woord berust op 'n ervaringsfeit, en dit ervaringsfeit is 'n *notion*, zegt *Stern*, en wel: een weten omtrent bruikbaarheid voor bepaalde zaken: „a notion of what a word may denote or express". Dit weten, zegt hij verder, is een element van het taal-systeem. Welk? Hierop geeft de theorie geen antwoord.

We ontkennen volstrekt niet, dat er in de taal-gebruiker een dergelik „weten" bestaat, doch we zouden graag horen waarop wij het terug te voeren hebben. Niet op de „referent" als determinant van de „objective reference", en niet op de „subjective apprehension" — dat zegt *G. Stern* zelf — want juist de verschillende opvattingen omtrent die beide factoren: „have led to a consensus in the speaking community concerning the referents that a word can normally be used to denote, and the mental content (the subjective apprehension) that it can normally be used to express." (blz. 42)

We moeten het dus bij 'n „consensus" zoeken. Doch wat voor een? Een overeenkomst, die een „indispensable condition" is voor de mogelijk-

³⁵⁾ De schrijver geeft als uitdrukkelijke reden, waarom hij het „range"-begrip invoert, iets anders: „The instance of the *boat* shows that the objective reference and the subjective apprehension are not sufficient to determine definitely the meaning of a word, distinguishing it from all simultaneous mental content that does not belong to the meaning. It is necessary to introduce the traditional range as a third, and final, determining factor." (blz. 43)

heid van communicatie. Doch wanneer we die mogelijkheid op 'n „consensus" gaan terugvoeren, wat is er dan eerst, de kip of het ei, de communicatie of de consensus? Zonder „consensus", zegt *Stern*, geen mogelijkheid van communicatie, en hij heeft; in zijn voorstelling van het probleem, daarin gelijk. Doch hoe is er 'n „consensus" mogelijk over „communicatie", die vóór die consensus onbestaanbaar was?

De zaak is deze, dat er helemaal van geen consensus sprake is, doch wel van een denk-act in een samenhandelings-ervaring, waarin zowel de stabiliteit als de veranderlikheid van de „betekenis" gewaarborgd zijn, en waarmee tevens de mogelijkheid van allerlei vormen van „zakelijk" woord-gebruik is gegeven. Wil men de oorspronkelijke symbolisatie-act, die inderdaad op samenhandeling berust, 'n „consensus" noemen, best, maar dan is dat geen „overeenkomst" over „betekenissen" of „zaken", maar over het gebruik van 'n „teken"; en dan is dat verder, het invoeren van 'n volmaakt nodeloze, en opnieuw zonder reden bezwaarde, term.

Stern heeft gelijk, te schrijven dat het bestaan van een traditioneel gebruiks-gebied voor alle woorden, de taal tot een normatief systeem van betekenissen maakt, en dat alleen dit feit de semantiek tot een onderdeel der linguïstiek stempelt. Hij constateert terecht: „it would otherwise fall under the heading of psychology, since the two other determinants, the objective reference and the subjective apprehension, are purely psychological in nature." (blz. 43) Maar hij ziet over 't hoofd, dat zijn „range" even psychologies is, als zijn „objective reference" of zijn „subjective apprehension", omdat hij nalaat het grondleggende taal-feit: de act der woordmaking en haar product: de woord-eenheid, waarop het bewustzijn van dat gebruiks-gebied steunt, nader te onderzoeken.^{35*}) *Stern* blijft, zoals *de Vooy*s reeds vermoedde, halverwege steken. De toepasselijkheid van het woord op bepaalde zaken, als categorieën waaraan de „objective reference" refereert, is alleen begrijpelijk, als het denken zich in het teken een eenheid geschapen heeft, die zelf op die zaken toepasselijk is. Zeker, de zaken bepalen, in bewust taal-gebruik, op een of andere manier, welke woorden de spreker gebruiken zal, maar de woorden bepalen wat de spreker over de zaken kan zeggen, omdat in de woorden de zaken als: met-dat-woord-te-behandelen-zaken, dus op de wijze der taal, in de onaanschouwelijke eenheid die we *betekenis* noemen, zijn vastgelegd. De norm voor ons denken in taal-gebruik ligt niet in de zaken, zij ligt in ons zelf. In ons taal-gebruik denken

^{35*)} Wij zullen, uitgaande van *Bühlers* opvattingen, in het negende hoofdstuk het begrip symbool-*veld* ontwikkelen om dat „gebruiks-gebied", voor zover het een taal-verschijnsel is, te begrijpen.

wij ons de zaken, in zóverre en op de wijze waarop de betekenis-eenheden ons dat mogelijk maken. Wil men de betekenis-eenheden *categorieën* noemen, dan kunnen we zeggen dat deze categorieën wél zakelijk zijn, omdat zij toepasselijk zijn op „zaken”, doch zij ontlene hun bruikbaarheid niét aan de ontologische categorieën dier zaken, doch aan hun eigen categoriaal gevormd zijn. De zakelijke categorieën, die wij in de betekenis-eenheden stichten, hoeven volstrekt niet samen te vallen met de categorieën der zaken waarop de betekenis, op de een of andere wijze, toepasselijk is. Omdat G. Stern de distinctie tussen zijn „referent”, en: de „betekenis” als zaak, niet aanbracht, sloot zijn redenering niet.

Toepasselijkheid, zaak en betekenis. Doordat hij het aanschouwelijke moment der woord-eenheid *word* noemt, kon G. Stern schrijven: „Meaning may vary although both word and referent remain unchanged.” (blz. 41) Dit is mogelijk, zoals hij verder uitlegt, omdat 'n zaak meerdere kenmerken heeft: „In different contexts different attributes of the referent will be relevant to the situation and the speaker's attention.” Hij geeft verschillende voorbeelden; wij citeren er één: „In the sentence, *I can just make out that one of the two is a man, and the other a woman*, the speaker is thinking, in connection with the word *man*, almost exclusively of exterior characteristics, dress etc, that show a human being to be a man (*vir*); in *He was a man, take him for all in all*, *man* refers primarily to certain moral and mental qualities that are considered as typical of a man of honour; in *man is immortal*, the word refers to 'human being' in general (*homo*); and in *He had an army of ten thousand men*, *men* refers to the soldiers as entities, without signifying any specific characteristics.” (blz. 72)

Het voorbeeld sluit als 'n bus: al de bedoelde zaken horen tot de categorie der mannen, of kunnen altans daartoe horen. Doch, alsof er geen vuiltje aan de lucht was, vervolgt de schrijver: „Another instance is *What a child you are!* where *child* means 'childish'; that is to say, the meaning of the noun is specialized to denote certain characteristic qualities of the referent.” Behoort de *man*, waarop de betekenis van *child* nu b.v. wordt toegepast, tot de categorie der kinderen? Volstrekt niet. Volgt hieruit dat *child*, in dit gebruiksgeval voor „man”, hetzelfde woord is dat wij van een kind gebruiken? Laten we het antwoord op die vraag uitstellen.

Met opzet gaf ik hier de citaten in extenso. Want wat zien we gebeuren? De beschouwingen nemen een plotselinge wending: niet meer de categorie der zaken, zoals in het *camera*-voorbeeld verondersteld werd, doch de aard der kenmerken van 'n voorwerp dat tot een bepaalde categorie hoort, wordt beslissend geacht voor het gebruik: „In

general terms, if a referent has the characteristics *a, b, c, d*, a speaker's attention may be directed to one of them, or to a combination of them, and need not embrace the whole complex." En dan: „Note that each characteristic is of course apprehended as inherent in the referent in question, not as an isolated item. The reference to the whole entity should be assumed to be always present." (blz. 72, 73; gespatieerd door de schrijver) Maar als dát zo is, zou, volgens de theorie van *Stern*, *child* in het voorbeeld van zo juist, betrokken moeten zijn op „the whole entity" d.w.z. op kind als lid van de kind-categorie, en niet, zoals de schrijver daar aannam, op een of andere kind-karakteristiek, die gevonden wordt in de man die met *child* wordt benoemd. Het is duidelijk dat dit niet het geval is, en *Stern* dus wel gedwongen was de zo juist genoemde wending te maken.³⁶⁾

Als aan *Sterns* zin „The reference to the whole entity should be assumed to be always present," in de realiteit van het taal-gebeuren tóch iets beantwoordt, dan kan dat alleen zijn het feit, dat in elk woord-gebruik de betekenis als 'n eenheid geactueerd wordt.^{36*)} Dat er dan actueel „objective reference", d.w.z. zakelijke toepasselijkheid is, hangt af, niet van de categorie der bepaalde zaak waarop het woord nu wordt toegepast, maar van het feit of de zaak, naar aanleiding waarvan het woord, op 't ogenblik wordt gebruikt — onverschillig tot welke categorie die zaak hoort — 'n kenmerk vertoont dat als onderscheiding in de betekenis werd geponeerd en nu wordt geactueerd. Zo noemen wij op 'n gegeven moment 'n volwassene 'n *kind*; zó kunnen we 'n lang mens 'n *paal* noemen, niet omdat palen in de mens-, of mensen in de paal-categorie thuishoren, en ook niet omdat mensen en palen misschien samen onder de lengte-categorie zouden kunnen gesubsumeerd worden; want, noch van 'n mens-, noch van 'n lengte-categorie is er in het woord *paal* sprake. Alleen daarom kunnen we dit, en elk ander woord, zo eigenaardig gebruiken, omdat de toepasselijkheid van de gebruiksgedachte „betekenis" alleen maar wil zeggen: bruikbaar volgens de wetten van de, als moment van het woord, gestelde onaanschouwelijke betekenis-eenheid.

G. *Stern* redeneerde bij de ontwikkeling van zijn begrip „referent"

³⁶⁾ De groep verschijnselen, waarvan hij hier 't *child*-voorbeeld gaf, vindt men bij *Stern* op blz. 301 vlg. behandeld. Hij zelf zal ontkennen dat zijn *child*-voorbeeld hieronder hoort. Wij komen daarop terug. Vgl. nog blz. 404 vlg.

^{36*)} We citeren hier 'n woord van *Delacroix*, waarvan de volle draagwijdte pas in het negende hoofdstuk zal blijken: „Le mot a toujours un sens précis et actuel au moment de son emploi; et en même temps une série de sens latents et virtuels, prêts à surgir; ses différentes acceptations sont présentes sous son unité." (blz. 431)

logicisties; hij vergat dat de act der woordmaking niet op logiese begripsvorming berust: betekenis-categorieën vallen niet samen met zaak-categorieën. Wel zijn de betekenis-categorieën „zakelijk”, d.w.z.: ze zijn bruikbaar voor het „noemen” van zaken, in de geheel eigensoortige ken-eenheid, het woord.

En, zó geïnterpreteerd, is *Sterns* uitspraak volkomen juist: de betekenis-eenheid van het woord *child*, is ook in het gebruik van dit woord voor 'n volwassene geactueerd, doch zij is daar noch als eenheid toegepast, noch zijn haar onderscheidingen, die eventueel geactueerd zijn, alle toegepast. Toegepast werd alleen die onderscheiding, die *Stern* met „childish” benoemde. Welke onderscheidingen er in dit gebruik nu precies geactueerd zijn, doet niet ter zake, maar éne of enkele dier onderscheidingen zijn hier actueel toegepast. Noch de betekenis als eenheid echter, noch de andere, eventueel geactueerde, onderscheidingen zijn op de zaak in kwestie, die met *child* behandeld wordt, actueel toepasbaar. Wel hebben ze toepasselikheid, maar die is in de gegeven situatie niet bruikbaar.

En nu antwoorden we op de vraag, die we ons enige alinea's terug stelden: niet omdat één of enkele onderscheidingen actueel toegepast zijn, is het woord *child* in dit gebruik hetzelfde woord dat we gebruiken voor 'n kind, maar, het woord *child* is identiek in deze gevallen, omdat de geactueerde onderscheidingen moment zijn vaneenzelfde betekenis-eenheid. De „betekenis” van *kind* en *kinderachtig* in: *Wat ben je toch 'n kind!* en *Wat ben je toch kinderachtig!*, ook al zouden in beide woorden in dit geval alleen volkomen similaire onderscheidingen geactueerd zijn en zijn toegepast, en ook al zijn bovendien de zaken waarop die onderscheidingen hier worden toegepast volkomen identiek, is noodzakelijk verschillend, omdat die onderscheidingen moment zijn van verschillende betekeniseenheden.³⁷⁾ Het is absoluut noodzakelijk, ernst te maken

37) *G. Stern* komt niet tot het uiterste, de betekenis van *kind* en *kinderachtig* dezelfde te noemen. *Otto* schijnt dat wel te doen. Hij onderscheidt tussen „Beziehungsbedeutung en „begriffliche Bedeutung”, en komt tenslotte tot de conclusie: „So hat z. B. der Ausdruck *gleich* ebenso selbständige Eigenbedeutung wie *Gleichheit*, *gleich* usw. und alle diese Ausdrücke unterscheiden sich nur nach ihrer Beziehungsbedeutung: Sie stellen nur andere Wortarten dar, die begriffliche Bedeutung ist dieselbe.” (blz. 79) Dezelfde sententie vinden we ook bij *Noreen-Pollak*. *Wissenschaftliche Betrachtung der Sprache*. Halle a. S. 1923. Hij voert zijn onderscheiding van „Semem” en „Morphem” in; en nu heet 't verder, dat *Dreieck* en *dreiseitige geradlinige Figur* hetzelfde „Semem” zijn: „da ja die beiden Ausdrücke Träger derselben Bedeutung sind.” (blz. 200) Een duidelijker voorbeeld van verwarring tussen zaak en betekenis is moeilijk te leveren.

met hetgeen Stern abusief van zijn, als „zaak“ bedoelde, „referent“ schrijft: „Note that each characteristic is of course apprehended as inherent in the referent in question, not as an isolated item.“ Dit geldt letterlijk van de onderscheidingen der betekenis-eenheid, en het geldt juist niet van de „zaak“: we kunnen elk kenmerk van elke zaak zelf weer tot 'n „zaak“ maken, zelf weer aan ons tegenoverstellen en beschouwen, geïsoleerd van de zaak waarvan dit kenmerk een deel uitmaakt. En juist dit, dit abstraheren, dit volkomen vrij maken van het grotere geheel, kunnen we een betekenis-onderscheiding als moment van betekenis-eenheid in taalgebruik, niet! Elke betekenis-onderscheiding is moment van 'n eigensoortige onaanschouwelijke eenheid, die van het blijvende gebruiks-teken-geheel deel uitmaakt; en we kunnen geen enkel moment actueren zonder dit te doen als moment in de eenheid. Wel is het mogelijk, omgekeerd het geheel te actueren, zonder alle mogelijke onderscheidingen te actueren, omdat daardoor de eenheid niet te niet gaat.

»Verandering« en »Fluctuatie«. Al kent G. Stern Ach's notie „Fusionseinheit“, toch is deze naam voor hem prakties een dode letter gebleven. Hij ziet voortdurend het verband tussen zijn word en zijn meaning als 'n „connection“, niet als de verhouding van deel tegenover deel van een geheel, van moment tegenover moment van een eenheid. Eén punt is er in het gehele taal-gebeuren, dat van hem de aandacht kreeg die het verdient: de zaak; een ander punt is hem, al noemt hij het enige malen, ontgaan: de woord-constantheid. Natuurlijk, omdat hij zijn word beschouwt als Gestalt en de vorm samen, en niet als het geheel der teken-eenheid, moest dit probleem voor hem een ander aspect krijgen, dan het in werkelijkheid heeft. En bovendien, ook binnen zijn eigen systeem heeft hij het probleem niet alleen onopgelost gelaten, maar zelfs een duidelijk bewijs geleverd, dat zijn systeem in ieder geval geen volledige oplossing brengt.

Wat is voor hem de specifieke norm van een betekenis-verandering? „A change of meaning must involve a *habitual modification* of the traditional semantic range of a word among a *comparatively large* group of speakers.“ (blz. 165) In dat geval dus, hebben wij volgens hem, in onze terminologie, met een ander woord te maken. De „range“ is de norm, gecompleteerd met de gebruiks-gewoonte en het gebruiksgebied. Over die „range“ hebben we al wat gezegd. Bekijken we nu eens wat G. Stern onder betekenis-verandering laat vallen. Hij onderscheidt „*Change and Fluctuation*.“ (blz. 163) Dat de één bij Kodak dit denkt, de ander dát, dat de één er meer van weet, de ander minder, en dat zij nu ook een andere „subjective apprehension“ hebben, noemt

hij geen *change*, maar *fluctuation*; want, die verschillen: „have not yet led to any permanent modification of the *traditional* semantic range of the word *Kodak*.” (blz. 164) Ook het voorbeeld *man* (blz. 72), dat wij van hem citeerden, valt volgens hem onder fluctuatie en niet onder verandering. We kunnen hier vrede mee nemen; maar kunnen wij dat ook, als hij bovendien z'n *child*-voorbeeld tot fluctuatie rekent? Wat is de reden waarom hier geen sprake zou zijn van „verandering”, maar alleen van fluctuatie? „Many figures of speech do not lead to permanent sense-changes of single words, and are thus of no further interest to us.” (blz. 297)

We ontkennen niet a priori, dat de schrijver het recht heeft, het gebruik van „*lion* to denote the brave man” een *verandering* te noemen, (blz. 301) maar we ontkennen a posteriori wél, dat *Stern*, als hij dit *lion*-gebruik een *verandering* noemt, het *child*-gebruik voor 'n volwassene alleen maar als 'n fluctuatie zou mogen beschouwen. Hij handelt daardoor in strijd met zijn theorie, ook al accepteren we de categorie-correctie. We zullen dit aantonen.

We laten dus — inconsequent met de schrijver — het hele categorie-begrip voor de „referent” vallen, we beperken ons tot de kenmerken van *Sterns* „referenten.” Iemand zegt van 'n volwassene: „*Wat 'n kind!*”, en depreciëert; 'n ander zegt: „*Wat 'n kind!*”, en apprecieëert. We weten zeer goed, dat de ervaring in de twee gevallen een ander affectief karakter heeft, maar we merken op, dat de kenmerken van de „referent” waarop het woord *kind* in de twee gevallen betrokken is, ook totaal verschillen.³⁸⁾ Volgens *Sterns* principieel, dat het constante element der betekenis „the objective reference” is, het betrokken-zijn op dezelfde „referent” of 't zelfde kenmerk, is dus de betekenis van *kind* in deze twee gevallen en onderling volkomen verschillend, volkomen verschillend ook van het gebruik van *child* voor 'n kind. Met welk recht bespaart zich *Stern* nu de verklaring waarom dit gebruik geen permanente verandering van de „range” van *child* uitmaakt, en waarom het geen permanente gewoonte van het taal-systeem is? Immers, deze gebruiksvormen horen wel tot de mogelijkheden van het blijvende taal-systeem, dat *Stern* terecht als 'n laatste norm voor alle taal-gebruik stelt: „The language system serves as a norm for the individual utterance, moulding it in the traditional form.” Voorbeelden als de zo juist

³⁸⁾ We compliceren het geval niet verder dan nodig is. Het is natuurlijk mogelijk, dat 'n zelfde eigenschap van de volwassene bij de sprekers een verschillende appreciatie vindt, en dat dan het woord wel op hetzelfde zakelijke kenmerk zou zijn betrokken; wij veronderstellen de volwassenen, beschouwd onder verschillend opzicht.

behandelde, constitueren een „change” van andere aard dan de wisselende kodak-onderscheidingen — dat legt *Stern* zelf uit; maar op welke grond dan neemt *Stern* aan, dat de verschijnselen die we aan *child* constateerden niet tot de gewoonten van taal-gebruik zouden horen, die mede het „systeem” uitmaken? Hoe kunnen deze gevallen alleen maar „fluctuatie” zijn, als hij als laatste norm voor „verandering” stelt: „the change must have become incorporated in the group.” (blz. 165)

Conclusies. *Stern* moest tenslotte tot willekeur komen, omdat hij naliet het ervarings-gegeven van de eenheid der betekenis als uitgangspunt te nemen. Hij beroept zich meermalen op zijn „empirical method”. Zijn analyse der feiten overtreft inderdaad verre die van vele zijner collega's, doch, helaas, zij was niet volledig. Dit neemt niet weg ondertussen, dat zijn werk een niet licht te overschatten praestatie uitmaakt ter verheldering van de problemen die ons bezig houden. De schrijver bekent graag, dat zonder *Gustaf Sterns* scherpe en veel-omvattende analyse, en zonder zijn theoreties voor-werk, deze studie, wat betreft het onaanschouwelijk woord-moment, op zeer grote moeilijkheden zou zijn gestoten, die in *Sterns* systematisering en verantwoording reeds een voorlopige en overzichtelijke oplossing kregen. Zijn werk is voor ons van groot belang geweest om te komen tot de slotconclusie van dit hoofdstuk: dat de denkhandelings-eenheid in het woord: de referent, het verklarings-princiep is van de betekenis-eenheid en constantheid, zoals zij het verklaringsprinciep is van eenheid en constantheid van het woord.

Het eigenaardige van de betekenis, deze bijzondere begripsvorm, is, dat actueren en gebruiken van die betekenis, niet gelijk staat met „praedicieren”, met toepassen: gebruikt worden en „gepraediceerd” worden vallen voor de betekenis niet volkomen samen. We praeciseren nog eens wat wij vroeger reeds zeiden: het „begrip”: aap wordt, in het denken, gepraediceerd voor 'n bepaalde zaak (daaraan toegekend of daaraan ontzegd), het kan niet van andere zaken worden gepraediceerd; de „betékenis”: aap, kan voor geheel verschillende zaken worden gebruikt, en van geheel verschillende zaken „gepraediceerd” worden ook. Het begrip: aap, kan niet zonder meer gepraediceerd worden van 'n mens; de betekenis: aap kan dat wel. Willen wij de mens subsumeren onder het begrip: aap, dan zijn er 'n reeks tussenschakels nodig, waarin we aantonen onder welk opzicht de mens onder dat begrip gesubsumeerd wordt; bij de betekenis is dit niet het geval: eo ipso dat wij de betekenis: aap, actueren, kunnen we haar van een mens gebruiken, kunnen we haar onder bepaald opzicht toepassen en onder ander opzicht niet toepassen, zonder dat hiervoor iets anders nodig is, dan de actuering van het woord met deze bepaalde

betekenis van het ogenblik. De betekenis als begrip derhalve, is op bijzondere wijze bruikbaar.

Het eigenaardige van dit gebruiks-denken is, dat in dit denken: geactueerd en gebruikt zijn, niet gelijk staat met toegepast zijn. De aap-betekenis is, wanneer we 't woord gebruiken voor 'n mens, maar gedeeltelijk toegepast. De verklaring van dit feit vinden we in de aard van het woord als gebruiks-teken. In taal-gebruik, in „speech”, hebben wij met het woord altijd „practiese” bedoelingen, altijd bedoelingen die verder gaan dan alleen het actueren en „praediceren” der betekenis. Deze bedoeling kan zich weliswaar enkel beperken tot formulering onzer begrippen, maar het woord blijft in deze formulering; middel. Taal-gebruik is nooit — ook niet in de formulering van het metaphysiese — een zuiver theoretiese act, een zuivere denk-act. De zaak die we in het woord actueren: de betekenis, is middel: wij gebruiken haar weer; de zaak echter die wij in het vrije denken, als tegengesteld aan taal-gebruik, tegenover ons stellen is — betrekkelijk altans — einde.^{38*)} De „praktiese” bedoeling van het taal-gebruik dat niet in handelen doch in denken resulteert, de „practiese” bedoeling van het „theoretiese” taal-gebruik is: het vrije denken, het vrije begrip.^{38**)}

We moeten ons zeer wachten de bijzondere vorm van taal-gebruik, die we *inwendig taal-gebruik* („inner speech”) noemen, gelijk te stellen met „denken met taal” (vgl. blz. 131 hiervóór); „inner speech” is altijd formuleren: een gebruiks-eenheid vormen, ook al bestaat die geformuleerde eenheid slechts uit één woord; „denken met taal” is: denkhandelingen stellen en begrippen vormen, waarbij de omdachte aanschouwelijkheid weliswaar een woord-Gestalt is, en de denk-eenheid samenvalt met hetgeen ook als betekenis kan gebruikt worden. Doch in „denken met taal” richten we ons niet op formuleren in taal, en ook niet op het woord als zodanig; dit zou taal-beschouwing zijn; doch we richten ons op de vorming van begrippen, en abstraheren daarmee van het gebruikskarakter der betekenis, d.w.z. we beschouwen de betekenis als begrip, en richten ons diensvolgens. De betekenis wordt dan als begrip met andere begrippen vergeleken, en

beheleert?
^{38*)} Deze sententie behelst geen ontkenning van het feit, dat de taal „neue Wege ins Unbekannte, nicht-Gegebene erschliesst” (*Cassirer* I, blz. 45); ook al is alle denken in taal „secundair”, dan wil dat nog volstrekt niet zeggen, dat het woord „nur eine symbolische Abkürzung des bereits Bekannten bietet” (*ibidem*); juist als symbool van het bekende, is het uitgangspunt voor de afleiding van het onbekende.

^{38**)} Voor 'n voorlopig afsluitende ontwikkeling van het begrip: „vrij denken” als geopponeerd aan: „denken in taal”, zie hierachter blz. 415.

van deze gepraediceerd volgens haar overeenkomst of verschil met deze andere begrippen, zonder dat daarbij een andere dan deze, theoretiese, bedoeling voorzit. De woord-onaanschouwelijkheid m.a.w. wordt in het „denken met taal” beschouwd als begrip en als begrip gepraediceerd, en niet gebruikt als betekenis en als betekenis gepraediceerd.³⁹⁾

Het denken, dat zijn formulering zoekt, heeft zich altijd te wachten voor het gevaar, zich aan de te gebruiken betekenis te verkopen. En het denken verkoopt zich, wanneer het in zijn formulering woorden gebruikt, die weliswaar voor de te formuleren begrippen kunnen gebruikt worden, doch wier betekenis in de actuele gebruiks-eenheid slechts ten dele toepasselijk is. Een voorbeeld: gegeven eenmaal het in deze studie ontwikkelde begrips-systeem, is het een onjuistheid, zonder nadere praecisering, van ons vrije denken, te zeggen dat daar het begrip voor de zaken *gebruikt* kan worden. En waarom is dat onjuist? Omdat het woord *gebruiken* in deze studie de betekenis heeft van: op de wijze der taal geactueerd en eventueel „gepraediceerd” worden, d.w.z.: op de wijze der taal over de zaken handelen. Op de wijze der taal over de zaken handelen, kunnen we echter alleen met die bijzondere begrips-vorm, die we *betekenis* noemen. Van *gebruiken* is voor het begrip alleen de onderscheiding: gepraediceerd worden, toepasselijk.

Al kunnen wij van het woord een zeer verschillend gebruik maken, en de betekenis „praediceren” op 'n wijze die 'n begrip niet toelaat, toch volgt uit het feit, dat elk woord een onaanschouwelijk moment omsluit, onverbiddelijk, dat wij in elk woord iets moeten kunnen kennen, en dat tenslotte ook elk woord op een of andere wijze „gepraediceerd” moet kunnen worden: een taal-moment waarin we niets tegenover ons kunnen stellen, of dat wij op geen enkele wijze kunnen toepassen, is geen woord. Het meest essentiële aspect van het woord is zijn toepasselijkheid, zijn zakelijkheid. We zeggen niet, dat wij de facto met elk woord dat wij gebruiken altijd „praediceren”, we zeggen wel, dat elk woord altijd, wat *Bühler* noemt: het „*Zeug*” in zich moet dragen om toegepast „gepraediceerd” te kunnen worden. Het is dit zakelijk woord-aspect, dat wij in het volgende hoofdstuk nader zullen beschouwen.

Tenslotte: wat wij in een taal-moment symboliseren, is voor zijn

³⁹⁾ „Denken met taal” is dus 'n vorm van „vrij denken”. Voor degenen, die de sententie houden, dat alle reflex denken geschiedt met taal-momenten, valt „denken met taal” natuurlijk samen met „vrij denken”. Doch ook voor hen blijft „denken met taal” van „taal-gebruik” geheel verschillen, omdat in ieder geval niet alle denken op formuleren in gebruiks-eenheden gericht is.

woord-karakter volmaakt onverschillig: een woord is geen „woord” in de mate waarin 't meer of minder „abstracte” zaken symboliseert, maar een woord is 'n woord, naarmate het, symboliserend, op de wijze van een woord bruikbaar is. In deze constatering stooten we op een zeer oud probleem: de woorden werden verdeeld mede op grond van hun „zakelijkheid”: naarmate de zaak waarop zij konden worden betrokken in een andere ontologische categorie thuishoorde, trachtte men de woorden te onderscheiden. Nu zijn er evident onzelfstandige zaken. Dit begrip werd nu overgedragen op de betekenis. Toen dat gebeurd was, ging men in de taalkunde nog wat verder: sommige „woorden” werden geacht geen eigen blijvende betekenis te bezitten, doch hun betekenis te ontleenen aan het verband waarin ze voorkwamen, omdat de zaken waarvan zij gepraediceerd werden onzelfstandig waren. Aan taal-momenten met zo iets als „onzelfstandige” betekenis, zou men terecht het woord-karakter ontzeggen. Men had dus aan te tonen, wilde men aan traditionele „woorden” die titel met recht ontnemen, dat er inderdaad geen sprake was van eigen blijvende betekenis. Men heeft dat niet gedaan. Op grond van theoretiese beschouwingen over de aard der zakelijkheid van de betekenis, heeft men geconcludeerd tot „betekenis-loosheid”; en men heeft beweerd, dat de woord-categorie aanmerkelijk minder „individuën” omsloot, dan de traditie veronderstelde. *Vendryes* heeft aan deze theorie een definitieve vorm gegeven. Deze mening is voor ons van het hoogste belang. In het volgende hoofdstuk zullen wij de belangrijkste gezichtspunten omtrent de zakelijkheid van de betekenis behandelen, en trachten aan te tonen, wat de theorieën voor onze these betekenen.

We praeciseren op 't eind weer ons woord-begrip volgens hetgeen wij tans aan nieuwe kenmerken daaraan kunnen toevoegen, en formuleren, alleen het onaanschouwelijke moment uitdrukkelijk noemend: het woord is het, op de wijze der taal gevormde gebruiksteken, waarvan de denk-handelings-eenheid, waarin wij de betekenis kennen, het structurerend principieel uitmaakt. In alle gebruik wordt de betekenis-eenheid geactueerd, onverschillig welke harer onderscheidingen in elk geval mede geactueerd worden. Omdat zij 'n gedachte is, 'n denk-eenheid, is de betekenis toepasselijk op „zaken”. Haar aard als gebruiksgedachte echter brengt mee, dat zij, noch als geheel, noch in haar onderscheidingen, in elk gebruiksgeval toegepast hoeft te worden in zoverre zij wordt geactueerd. Tenslotte: de betekenis-categorieën hoeven niet samen te vallen met de ontologische categorieën der zaken, waarop de betekenis kan worden toegepast.

ZEVENDE HOOFDSTUK

De zakelijkheid der betekenis

Samenstelling van het hoofdstuk. De gebruiks-aard van het woord, de vele aspecten die dat gebruik vertoont, maken het betekenisvraagstuk tot een uiterst gecompliceerd probleem. Stelt men denken in taal geheel op één lijn met denken überhaupt, dan lijkt de zaak veel eenvoudiger dan wanneer men dat niet doet; dan kan men menen, weliswaar in taal niet met wetenschappelijke begrips-vormen te doen te hebben, maar niettemin de begrips-notie ook op de betekenis te kunnen toepassen, zonder andere inconveniënten te ondervinden, dan een duidelijke weerbarstigheid van sommige woord-categorieën om zich onder die begrips-notie te laten subsumeren. Er blijken dan te bestaan: begrips-woorden en.... Deze plaats is op zeer verschillende wijzen ingevuld. Het gemakkelijkste is wel, ze niet in te vullen, en te zeggen: wat geen begrips-woord is, is geen woord. De meest recente, en een der meest consequente veroordelingen van dit, wel wat gemakkelijke, standpunt, levert *Bühler* in zijn „Sprachtheorie”.

De grote moeilijkheid, die de woordleer ondervindt is deze: zij constateert dat het woord een denk-moment omsluit. Welnu, een begrip is wezens-noodzakelijk praediceerbaar, moet kunnen worden toegepast; maar hoe is het toch mogelijk, deze toepasselijkheid der woorden als algemeen kenmerk te blijven handhaven? Wat doen we b.v. met 'n voegwoord als *dat*? Betekenis hebben, is de noodzakelijke voorwaarde voor 'n taal-moment om „gepraediceerd” te kunnen worden. Van 'n woord als *boom* is de betekenis nogal eenvoudig; maar wanneer we naar de betekenis van *dat* vragen? We zullen trachten hier wat licht te brengen.

We moeten allereerst blijven bedenken, dat het woord gemaakt wordt in een denk-ervaring. Het woord is niet 'n ken-eenheid die we stellen in de waarneming. Het woord is noodzakelijk een product van reflexie; niet per se van reflexie op taal, oorspronkelijk zelfs wel per se van reflexie op niet-taal. Als product van reflexie, is het woord „vrij” ten opzichte van de situatie, omsluit het 'n begrip omtrent eventuele situatie-momenten. Alleen het onmiddellike, alleen het waarnemings-

denken, is volkomen situatie-gebonden; in deze zin is het woord natuurlijk nooit volkomen situatie-gebonden. Dat is het antwoord op de vraag, die we ons stellen in de paragraaf „Het woord ooit volkomen situatie-gebonden?” Wat alleen volkomen situatie-gebonden herhaalbaarheid zou vertonen, is geen woord. Onder dit opzicht laat het woord geen meer of minder toe: eo ipso dat 't gevormd is, is het bruikbaar in verschillende situaties, omdat het betekenis heeft. In „Betekenis of betekenisloosheid” constateren we, dat 't best mogelijk is, dat zich in taalgebruik 'n moment vertoont waarvan de Gestalt een woord-Gestalt zou kunnen zijn, doch dat nochtans geen betekenis blijkt te hebben, en dus geen woord is. Dus: is er betekenis, dan hebben we met een woord te maken. Dat is 'n enigszins gevaarlijke uitspraak, al is zij waar. Ze kan zo gemakkelijk verkeerd worden geïnterpreteerd. In „Twee vragen” wijzen we er op, dat het noodzakelijk is, scherp uit elkaar te houden de twee vragen die we ons, wat betreft de betekenis, moeten stellen; primo: heeft dit taal-moment betekenis; secundo: als 'n taal-moment betekenis heeft, is 't dan toch nog woord, als de betekenis niet zelfstandig toegepast zou kunnen worden? In „Categorematica en syncategorematica” behandelen we kort *Husserls* opvatting van de kwestie. In „De aard der zakelijkheid” wijzen we er op, dat de aard der te symboliseren zaken wel degelijk mee kan brengen, dat we daarvoor pas dan woorden kunnen maken, als ons denken verder gevorderd is; en in „Vorm-woorden” wijzen we er op, dat 'n voegwoord als *dat*, 'n product van dat meergevorderd denken is. De vraag is maar, h oe wij ons vorming en gebruik dezer woorden moeten verklaren. Daarvoor is het nodig ons dieper te bezinnen op de aard van denken in het algemeen, en op de aard van het denken in taal in het bijzonder. In de twee paragrafen „Logiese en psychologische abstractie” en „Noëtiese abstractie” trachten we, aan de hand van meningen, ook van linguïsten, deze verdere analyse te leveren, als een voorbereiding op de paragraaf: „Het logies abstracte en het woord”, waarin we uiteenzetten, dat het woord een taal-technies logies abstract karakter hebben kan, en derhalve ook onzelfstandig praediceren niets afdoet aan het woord-karakter van een taal-moment.

De verklaring, die wij geven, wijkt wezenlijk af van die van *Bühler*. „De „Zeigwörter” en hun „Urfunktion”” geeft een uiteenzetting van de fundamentele begrippen van *B hlers* opvatting. In „„Zeigen” de anaphora?” tonen we aan, dat *B hlers* oplossing niet uit deze fundamentele begrippen kan worden afgeleid. In „„Urfunktion” en „Ausgangsbedeutung”” zetten we uiteen, waar het tekort in de opvatting, die *Bühler* van de taal-techniese woorden heeft, ligt: hij stelt functie en teken-zijn op

één lijn, ziet over 't hoofd dat „Darstellung” een noodzakelijk woord-moment is. We ontkennen helemaal niet, dat ook woorden „zeigen” kunnen, maar we ontkennen wel, dat taal-momenten woorden zouden zijn, zonder dat ze ook „darstellen”. En dat dit geen logicisme is, bewijzen we nog eens ten overvloede in „Logicisme of linguïstiek?” Nu pas is 't mogelijk het, reeds in het eerste hoofdstuk voortdurend geaccentueerde tekort in *Bühlers* „Organon-Modell der Sprache” volkomen aan te geven: er is in *Bühlers* schema geen plaats voor de „betekenis”: waar woord moest staan, staan de „Schallwellen”.

Het is nu niet meer moeilijk in te zien, dat *Vendryes'* theorie, die een parallel is van *Wundts* leer der „„Grund-” en „Beziehungselemente””, ten onrechte de „morphèmes”, als zij zich als 'n woord schijnen te gedragen, op grond van dat morphème-karakter, uit de categorie der woorden wil laten vallen: wat de grammatische traditie woord noemt is woord, voor zover wij kunnen aantonen dat het betekenis heeft. Het feit, dat het alleen onzelfstandig noemt, en het taaltechnies karakter dier betekenis, doet daaraan niets af. In 'n eerste paragraaf: „De definities van „Sémantème” en „morphème”” bewijzen wij, dat deze definities, afgezien van de theorieën die hij er verder uit ontwikkelt, niet juist zijn; in de tweede paragraaf: „Morphème en woord” volgen we *Vendryes'* bewijsvoering en constateren we, dat zij, zoals we boven zeiden, niet bewijst, dat 'n taal-moment om z'n morphème-karakter, geen woord zou zijn. In „Conclusies” bepalen we ons woord-begrip opnieuw nader, en leiden we met enkele woorden in tot het volgende, achtste, hoofdstuk: De betekenis-eenheid.

Het woord ooit volkomen situatie-gebonden? De nieuwste nederlandse litteratuur, die zich met de aard van het woord bezig houdt, bevat omtrent de natuur der woord-eenheid uitspraken die met de inzichten, ontwikkeld in het vorige hoofdstuk, in tegenspraak zijn of lijken. Wij constateren, dat er geen „woord” bestaat, of het vertoont bruikbaarheid in verschillende situaties. Zou iets inderdaad geen bruikbaarheid in verschillende situaties hebben, doch enkel tot één situatie beperkte herhaalbaarheid vertonen, dan kunnen wij het geen woord noemen. De woord-making is — wij bewezen dat overvloedig — 'n reflexe denk-act; en zo komt het woord, eo ipso dat het ontstaat, boven de gebondenheid aan één waarneembare zaak in één situatie, uit: het wordt als toepasselijk gesteld. Elk woord veronderstelt 'n reflexe eenheid-gevende denk-act.

Langeveld ontwikkelt, met het oog op de onderscheiding der woordsoorten, een notie van „volstreckte, werkelijkheidsgebundene taal”. (blz. 63) De interjectie hoort bij hem onder de „woorden”, maakt er

zelfs een „soort” van uit; maar „Men kan er niets mee mededelen, men kan het niet losmaken van de ene concrete situatie waarin het voorkwam, het mist alle intellectuele, alle tijd-ontstijgende, alle objectiverende kracht. Het is nog geheel en al aan de onderkant der taal, aan de *taal-drempel*.” (blz. 44) „De interjecties hebben alleen betekenis in een concrete samenhang.” (blz. 54) Het wil mij voorkomen, dat hij één van beide mogelijkheden zal moeten kiezen: ofwel de interjecties hebben hún intellectualiteit, hún objectiverende kracht waardoor ze woorden zijn, ofwel ze moeten uit de categorie der woordsoorten worden geschrapt.

Hoe *Bühler* zich het probleem, dat hier ligt, opgelost denkt, zien we verderop. Ik geloof, dat *Karl Vossler* juist zag, toen hij over 'n interjectie als „*Ach!*” schreef: Ein solches „*Ach!*” muss sich, um ein Satz zu sein, auf einen Schmerz beziehen, der nicht bloss empfunden und gefühlt, sondern auch vorgestellt, das heisst gedacht sein will als mein oder dein oder unser Schmerz, ...”¹⁾ Ook wat op de „taal-drempel” staat, is gesystematiseerd. Niet alleen dat het „phonematieën” gesystematiseerd is, maar het wordt, zoals *von Humboldt* prakties bewees (vgl. blz. 35), als taal gedacht. Prof. *Pos* heeft in 'n recente publicatie²⁾ aan het vraagstuk, dat *Langeveld* stelt, een oplossing gegeven:³⁾ het affect dat zijn uitdrukking vindt, wordt vorm: „De sprakeloze beweging zocht naar een vorm, waarin zij voorgoed zou kunnen huizen. . . . Met zijn uitdrukking heeft het affect ook zijn algemeenheid verkregen en daarin verdwijnt zijn oorspronkelijke kwaliteit.” Waarom? „De uitroep is vrij herhaalbaar en daarin verwant met het objectieve begripsteeken.” Hoe wordt deze „verwantschap” identiteit? „De affectieve uiting kan waargenomen en begrepen worden zoo, dat niet haar herhaling, maar haar vastlegging in symbolen daarop volgt.” En op welke wijze geschiedt dit? Doordat de hoorder niet volkomen door het meegeleefde affect overrompeld wordt, zodat „de affectieve spraak op hem overslaat”, doch doordat hij een zekere afstand bewaart, en hij „deze ervaring (overneemt) op de wijze die zijn begrijpende situatie veroorlooft.” Nu is 't hem mogelijk het affect in 'n symbool vast te leggen en: „hij verleent aan het affect algemeenheid.” „Wat het woord bij den hoorder oproept is een gedistantieerd begrip van het affect.” (blz. 224)

We zouden willen toevoegen: het affect dat zijn uitdrukking vindt in

¹⁾ *Karl Vossler* Gesammelte Aufsätze zur Sprachphilosophie. München 1923, blz. 225. Ook *Porzig* spreekt van een woord als *au* „das nicht nur Schmerz kundgibt, sondern auch die Situation des Schmerzhabens bedeutet.” (blz. 140)

²⁾ Het affect en zijn uitdrukking in de taal. *Nederlandsch Tijdschrift voor Psychologie*. Amsterdam-Weenen. Jrg. 1934 blz. 209 vlg.

³⁾ Vgl. bij *Pos*' artikel: *Clara und William Stern* blz. 272 vlg. waar zij de ontwikkeling van het persoonlijk voornaamwoord behandelen.

de kreet, wordt door de hoorder of spreker-hoorder (!) ingehoord in het phonologies systeem van hun taal, en door hen, situatie-begrijpend, als woord geponerd. Zo kunnen we de a-r-r-r-kreet bij de tandarts tot 'n „woord" maken, niet minder of meer dan „*Juuch*" van de paarden-drijver, of *hé* en *hola*. En, wat *Pos* schrijft is letterlik toepasselik op elke handeling s-index, die het eerste kinderlike klanken-voortbrengen uitmaakt, niet alleen op het symboliseren van het affect door kinderen of volwassenen. Ook „Onrationeel taal-gebruik", zoals *Langeveld* het noemt (blz. 56), is niet mogelijk, zonder actuering van onaanschouwelijke momenten; dat zal bij de bespreking van *Bühlers* sententie uitvoeriger worden behandeld.

De toepassing van woorden die inderdaad op 'n laag interpretatie-niveau staan (vgl. *Langeveld* blz. 63) — d.w.z. van woorden die zonder tussenschakel, stammen uit denken over waarneembare gegevens — kan deze (en andere!) woorden wel „binden" aan het onmiddellike, doch te zeggen, zoals *Langeveld* doet: „Het deiktiese „dat" blijft gebonden aan het buiten de taal gelegen objekt, of *psychologies* (curs. v. d. schr.): het komt niet los van de onverwerkte „oorspronkelijke" (*Sassenfeld*) voorstelling, van de „Individualvorstellung" (*Frohn* etc.)", is in zijn tweede lid minder juist. Elk woord is van het onmiddellike los, want woord-making is 'n denk-act uit 'n denk-ervaring, en niet 'n denk-act der waarneming. Van het bestaan van een „volstrekt werkelijkheids-gebonden taal" weten wij niets. We weten alleen, dat we de woorden vaak voor het onmiddellike, voor het irrationele, voor het waarneembare, kunnen gebruiken. Waar we ooit met zekerheid kunnen constateren: hier is taal, daar is eo ipso de mogelijkheid van gebruik in verschillende situaties aanwezig; dat blijkt uit de ervaring, dat leert de theorie. Dat een woord, volkomen situatie-„gebonden" gebruikt, door 'n gebaar zou kunnen worden vervangen, of zelfs volkomen achterwege zou kunnen blijven, bewijst volstrekt geen wezensgebondenheid. Staan we samen voor 'n bloemperk en zeg ik: „Wat 'n prachtig perk!" dan is, gegeven dat ik spreek, alles aan deze zin weg te laten, en door 'n gebaar te vervangen, behalve de zins-melodie en 't ene woord *prachtig*.

De onderscheiding tussen „gebruik" en „gebruiksmogelijkheid", die in *Langevelds* beschouwingen wel ligt, maar in deze kwestie niet expliciet naar voren komt, levert het, op het eerste gezicht misschien verbluffende resultaat, dat de zaak in wezen juist andersom is als de schijn zou kunnen doen vermoeden. Prof. *Pos* schreef mij in een correspondentie over deze kwestie: „overigens zijn hier twee opzichten te onderscheiden: 1. dat van het gebruik en het bewustzijn van den gebruiker; 2. het objectieve gezichtspunt. Voor 1. is er zeker een groot onderscheid

tusschen een meer affectief en een meer logisch element: de gebruiker zelf houdt de uitroep (het affectieve) voor situatie-gebonden, voor bij benadering uniek; vanuit 2. gezien is het net andersom; die termen, die voor het bewustzijn van den gebruiker het meest aan de situatie (of het affect) gebonden zijn, die zijn tegelijk het meest-algemeen („impliciet”), en worden door de taal zelf expliciet tot die algemeene functie gepromoveerd”.⁴⁾

De gedachte van *Langeveld* schijnt terug te gaan op *Cassirers* onderscheiding van 'n mimies, 'n analogies en 'n symbolies t a a l-stadium, waarin als enkel-aanschouwelijk stadium het mimiese, wordt verondersteld. *Junker* toont het tekort in deze opvatting duidelijk aan, en besluit: „Anschauliches und Unanschauliches meinende Bestandteile bilden keine geschichtliche Abfolge, kein Nacheinander, sondern Momente der sprachlichen Darstellung selbst, die auf einer jeden Entwicklungsstufe vorhanden sind.” (blz. 15)

Om te bepalen of 'n kinderlike spreekhandeling, of 'n uiting van primitieven, de realisering is van 'n woord, is niet het feit, dat de zaak waarop de spreekhandeling is gericht, waarneembaar is, 'n criterium, — wél echter kan als criterium gebruikt worden: de wijze waarop dit richten blijkt te kunnen geschieden. En dan volgt, zoals wij reeds vroeger aantoonde, dat wij eerst dán recht hebben om te spreken van 'n woord, als wij te maken hebben, met 'n handelingsvorm, die niet enkel als re-actief handelen kan worden begrepen, doch die een reflexieve tussen-schakel veronderstelt. Terecht schreef *Cassirer*: „Der Laut ist noch nicht Sprachlaut, solange er sich rein als Wiederholung gibt, solange ihm mit dem Willen zur „Bedeutung” auch das spezifische Bedeutungsmoment fehlt. Das Ziel der Wiederholung liegt in der Identität, — das Ziel der sprachlichen Bezeichnung liegt in der Differenz.” (I blz. 135-136) De moeilikheid is echter „Wiederholung” van „Bezeichnung” te onderscheiden. Minder juist is het dan ook, op grond van verschijnselen zoals *Cassirer* die uit het Ewe beschrijft,⁵⁾ te menen:

⁴⁾ Uitvoerig werd dit door Prof. *Pos* behandeld in: *Les particules, leurs fonctions logiques et affectives. Recherches philosophiques III*, 1934. blz. 321 vlg. *Pos* brengt hier 'n ingrijpende correctie aan op de paragraaf: „Übergang zum System der Bedeutungen: die Interjection” uit zijn: *Zur Logik der Sprachwissenschaft*. (blz. 68-69).

⁵⁾ „So gibt es z.B. im Ewe und in einigen verwandten Sprachen Adverbien, die nur einen Zustand oder eine Eigenschaft beschreiben und die demgemäss nur mit einem Verbum verbunden werden können... *Westermann* zählt in seiner Ewe-Grammatik für das einzige Verbum des Gehens nicht weniger als 33 derartiger Lautbilder auf, deren je eine besondere Weise und Eigentümlichkeit des Gehens, wie schlotternd oder schlendernd gehen, hinkend oder schleppend gehen, watschelnd oder wackelnd gehen, kräftig und energisch oder lässig und wiegend gehen, beschreibt.” (I blz. 137)

„Allgemein lässt sich eine dreifache Stufenfolge aufweisen, in welcher sich dieses Heranreifen der Sprache zu ihrer Form, diese ihre innere Selbstbefreiung vollzieht." (I blz. 136-137) „Die eigene Form" van de taal is bereikt in de woord-making überhaupt. De verdere ontwikkeling is niets anders, dan wat *Langeveld* „struktuurverfijning" noemt. (blz. 93) De vorming van het „apparaat" zelf, waarvan *Langeveld* spreekt, ligt in één lijn met de oorspronkelijke woord-making, omdat ook deze reeds reflexie veronderstelt. Het betrekken der woorden op elkaar, zoals dat in 'n gebruiks-eenheid bestaande uit meerdere woorden gebeurt, is, wat betreft het „materiaal", mogelijk geworden door de woord-making, ook al is de „betekenis" der eerste woorden, voorlopig alleen nog maar 'n „begrip" van het waarneembare.

Cassirer heeft zich, al noemt hij *Junker* niet, toch tegen een dergelijke critiek trachten te verdedigen (vgl. III blz. 264-265); m.i. is hij daarin niet geslaagd.

Brengen wij hetgeen deze paragraaf ons aan inzichten levert, weer in onze terminologie over, dan volgt daaruit, dat we moeten zeggen, dat elk woord „betekenis" moet hebben, dat elk woord moet kunnen „darstellen". Doch, dit te bewijzen scheen van ouds de linguïstiek een hachelijke taak. Zij vreesde voortdurend logicistische ontsporingen. Wij zouden niet durven beweren, dat die ontsporingen altijd zijn uitgebleven. Wij zeggen niet, wat *Bühler* aan sommige taal-theoretici verwijt: „dass alle Sprachzeichen *Symbole* derselben Art sein müssen," (Sprachtheorie blz. 107), maar wij zeggen wél, dat er geen woord kan zijn dat niet „darstellt", omdat elk woord, ook het meest ongrijpbare partikel, om bewust te kunnen worden gebruikt, het onaanschouwelijke moment moet omsluiten, dat de mogelijkheid van zijn bestaan als gebruiks-teken conditioneert. — Het vraagstuk is met deze weinige opmerkingen niet afgedaan; wij zijn ons daar volkomen van bewust, en we zullen het nog opnieuw ontmoeten.

Betekenis en betekenisloosheid. In de referent, als denk-handelings-eenheid, die moment uitmaakt van de woord-eenheid, stellen wij een niet-ik tegenover ons. Treffen wij bij ons onderzoek van het taalgebruik een taal-moment aan, waarin wij geen niet-ik tegenover ons stellen, dan is er geen sprake van, dat het betreffende moment een „woord" uitmaakt. Een taal-moment dat niet „darstellt", en waarin wij toch 'n woord-Gestalt zouden menen te herkennen, is geen woord. Wij weten uit de taalgeschiedenis hoe „woorden" tot suffixen geworden zijn, hoe „woorden" zijn verdwenen, hoe uit twee woorden één „woord" werd. Wij weten, dat op het ogenblik geen enkele taal-gebruiker, ook niet de meest doorgefounerde taal-historicus, terug „gebruikt" als

te rugge (of te rug); wij weten bovendien, dat taal-gebruikers met de „woorden” van 'n bepaalde taal op zeer verbluffende wijze omspringen. 'n Sigaar is 'n *sigaar*, en *wanne* is 'n brabant's vraag-partikel. Wanneer het waar is, wat men mij eens vertelde, dat een brabant's moedertje tegen haar heer-neef zei: „*Toe ge vat 'n si-wanne-gaar?*”, dan zou iemand twijfel kunnen krijgen over woord-karakter, over „zakelik” betrokken zijn en andere fraaiigheden. We staan voor 'n willekeur, waarbij elk systeem schijnt te moeten wijken. We behoeven niet verder te gaan dan van „schijn” te spreken. Want alleen voor hem valt de grondslag onder het systeem weg, voor wie grondslag en systeem identiek zijn met het in zijn ontwikkeling voltooid zijnde en tot onbewegelijkheid gekomen. Welnu, dit is met geen enkel taal-verschijnsel het geval. In deze zin is er in de ervaring niets constant. Het gemeenschappelijk bezit der taal-gebruikers vermeerderd, verandert, en slinkt, terwijl zij het gebruiken; en bovendien laat dit gebruik hun speelruimte, op eigen wijze een bepaalde, voor samenhandeling geschikte, positie in te nemen. Het vermeerderen, veranderen en verdwijnen betreft ook de woorden — dat weten we — en we moeten derhalve er op voorbereid zijn, onder de gebruikte taal-momenten, momenten aan te treffen die, na woord te zijn geweest, geen woord meer zijn; momenten ook, waarvan we in een concreet geval niet in staat zijn uit te maken tot welke categorie zij in dat bepaalde gebruik behoorden. Dat wij geen taal kunnen gebruiken zonder te denken, wil niet zeggen dat we alles immer op dezelfde wijze denken en blijven denken: *te* in *terug* gebruiken we niet als het partikel *te*, omdat we het niet als het partikel *te* denken. Er is 'n verschijnsel waarbij 'n „woord” tot een nog lager niveau van functionaliteit terugzinkt: Prof. Overdiep⁶⁾ analyseerde gevallen uit 't Katwijk's dialect van „een „overgangsklank”, eigenlijk een „syllabe” of zelfs een „woord”, dat in den bijzinsvorm is blijven hangen na volkomen ondergang van zijn oorspronkelijke beteekenis en functie.” (blz. 45) Het is o.a. de klankgroep *e-n* in zinnen als „*Toe ze bij de poort en kwamme.*” waarvan het gebruik, vergeleken b.v. met: „*Toe ze bij de poort kwàème*” volkomen blijkt te berusten op de „syntactische klankvorm („d.i. accent, toonhoogte en quantiteit”). Zo'n klank-moment blijkt te functioneren als 'n moment, dat in de betreffende zinnen het evenwicht binnen die „syntactische klankvorm” handhaaft. We hebben hier duidelijk te maken met Gestalt-momenten van de „zin”. Dit en is geen „woord”. Het is evenmin woord als de *-n-* van „*Toe regende-n-et.*”, Gestalt-

⁶⁾ G. S. Overdiep: Dialectstudie en Syntaxis: Een overgangsklank. Onze Taaltuin 2e Jrg. No. 2.

moment van *regende* of *et* zou wezen. De verklaring van deze verschijnselen hoort in een leer van de woordgroepen en van de zin, doch het constateren van het feit of we hier met 'n woord te doen hebben of niet, heeft te geschieden volgens de normen van 'n woordleer, die bij 'n geval als dat *en*, moet vragen, of er sprake is van „betekenis” of niet. Het is best mogelijk, dat we dit in een bepaald geval eenvoudigweg niet kunnen uitmaken, omdat ons de ervaring van de spreker ontoegankelijk is, en eventueel vergelijkings-materiaal, zoals *Overdiep* zich verschafte, ons niet ten dienste staat. Dat is niet een onplezierige omstandigheid waarin alleen de taal-kunde kan geraken; op haar wijze staat elke wetenschap voor dergelijke moeilijkheden, en niemand heeft 't nog de wetenschap der wiskunde kwalik genomen, dat ze van 'n bepaalde figuur moeilijk zou weten uit te maken, of 't nu wel 'n driehoek is of niet. Wat een taal-theorie te doen heeft, in een geval waarin een bepaald taal-moment zich niet als woord laat verklaren, is, aan te geven op welke wijze het dan wel kan worden beschouwd; en Prof. *Overdiep* heeft dit voor de *en*-vorm als evenwicht-moment van de „syn-taktische klankvorm” reeds gedaan.

'n *Sigaar* als *si-gaar*, heeft zo al evenmin veel verontrustends. Hebben we met een zeer biezonder geval van infigering te maken? Het is mogelijk, maar, gezien het germaans taal-systeem, weinig waarschijnlijk. Iets definitiefs te zeggen kan alleen gewaagd worden op grond van vergelijkings-materiaal en getuigenissen van de betreffende taal-gebruikers; en, beide ontbreken hier. Werd *si* als 'n bijv. naamwoord opgevat? Best mogelijk. Wat heeft de gebruikster dan daarbij gedacht? Ik weet het niet. Het feit heeft voorlopig alleen dit nut, ons op onze hoede te doen zijn, om de mogelijkheid steeds voor ogen te houden, dat de ene taal met z'n woord en woord-Gestalt wel eens op 'n geheel andere wijze zou kunnen omspringen dan de andere. Doch of we nu onder groenlanders experimenteren of in Patagonië of in Turkestan, de mensen zeggen „iets”; en waar we 'n taal-moment vinden betrokken op zo'n „iets”, betrokken op een niet-ik, en zich veraanschouwelikend in een bepaalde Gestalt, die in onderscheiden verbanden constant blijft, daar hebben we met een „woord” te maken. Het wordt duidelijk dat 'n eskimo-woord er dan wel eens anders uit zou kunnen zien dan het onze!

Twee vragen. De cardinale vraag omtrent de aard van de „zakelijkheid” der betekenis, werd — waar zij de aandacht trok — tot nog toe steeds onder een of andere vorm gesteld als: een te verrichten keuze tussen zelfstandige en onzelfstandige „betekenissen”, die we op zelfstandige of onzelfstandige „zaken” zouden toepassen: *Koe* was 'n ander soort woord dan *tegen*, omdat de bedoelde „zaak” een

andere was. *Koe* is 'n woord dat op poten staat, maar *tegen*! : Je moet toch ergens *tegen* staan. Er valt hier weinig *tegen* te zeggen. Doch, de zaak werd gecompliceerder, toen men op grond van een absoluut meta-fysiek en genetisch zinsprimaat, de „betekenis” ging terug voeren op de „zin” waarin het woord werd gebruikt: *koe*, ja, eigenlijk moest 't buiten de zin geen „betekenis” hebben, of eigenlijk geen „eigenlike” betekenis; maar enfin, *koe*, op welke manier we daar nu ook aan zouden komen, *koe* was toch wel 'n passabel „woord”. Maar nu *tegen*, het voorzetsel *tegen*? De zaak werd al bedenkeliker! In de zin heeft *tegen* 'n „betekenis”; 't is duidelijk wat anders of je *tegen* de muur loopt of *over* de muur; in ieder geval is *tegen* 'n beetje raar „woord”. Maar wanneer we nu zeggen: „Ik wou *dat*-ie maar kwam!” of „De was hangt *te* drogen!” *Dat* en *te*, zijn dat woorden? Van welke aard is dan hun „betekenis”? Valt er hier nog wel iets zelfstandigs of onzelfstandigs te kiezen? Gecompliceerder nog werd 't vraagstuk, toen de zelfstandigheid of onzelfstandigheid ging worden afgemeten naar proclise of enclise: „*K'eb* honger!” *K'eb* is toch eigenlijk een eenheid; '*k* geloof *da'k'm* zie!” *K'eb* en *da'k* twee woorden?

Het is *Vendryes* geweest, die in zijn „*sémantème*”- en „*morphème*”-theorie, een oplossing van het vraagstuk beproefde. En, daarbij moest het woord veren laten, veel veren. Ondertussen is het vraagstuk één facet van een veel wijder probleem, dat reeds dateert uit de tijd van de bloei der Griekse wijsbegeerte. Het heeft de aandacht gehad van de middeleeuwse logici en grammatici, en het kreeg opnieuw belangstelling van linguïstiek en wijsbegeerte in de 19e en 20ste eeuw. Het probleem is dit: op welke wijze reageert de mens in de taal op de verschillende gebieden der werkelijkheid; hoe en in hoever, vat hij in zijn „woorden” de hiërarchie der zaken. — Alles kan in een woord worden vastgelegd, en geen enkel verschil der „zaken”, maakt 'n taal-teken meer of minder woord. Voor het meest tastbare voorwerp als 'n boom, voor de subtielste zielehouding, en zelfs voor de betrekkingen die we stellen in het taal-gebruik zelf, kunnen we woorden maken. En, zijn deze zaken eenmaal „verwoord”, dan kan de gedachte, waardoor we die zaken in het woord hebben gesymboliseerd, worden gebruikt op 'n wijze, die geheel afwijkt van de toepasselijkheid van 'n begrip zonder meer. We hebben dit al in 't vorige hoofdstuk gezien; we zullen het in het volgende uitvoeriger bestuderen.

Doch nu komt de vraag, en dat is het facet van het probleem, dat ons hier aangaat: als de betekenis wat men — ten onrechte — noemt: *onzelfstandig*, is, als m.a.w. blijkt, dat we 'n taalmoment niet zelfstandig van de zaken „praediceren” kunnen, is dat taal-moment dan nog

wel 'n woord? Het antwoord, dat wij geven, luidt zonder enige aarzeling: het feit dat we 'n taalmoment — waarin we 'n niet-ik, 'n betekenis kennen — kunnen gebruiken, onverschillig op welke wijze wij de betekenis kunnen praediceren, stempelt een taal-moment tot woord.

Het is geen te sterke uitdrukking, te beweren dat in linguïstiese beschouwingen, gewijd aan deze vraagstukken, de twee onderscheiden kwesties: heeft 'n taal-moment betekenis, en: hoe wordt die betekenis gepraediceerd, bijna steeds door elkaar worden behandeld, of zelfs door elkaar gewaard. Wij zullen trachten ze te onderscheiden.

Categorematica en Syncategorematica. *Vendryes'* theorie der *morphèmes* en *sémantèmes* is niet uit de lucht komen vallen. Ze had 'n voorgeschiedenis in logica en wijsbegeerte, en ook in de linguïstiek uit de jaren van *Wundt*.

De traditionele logica onderscheidde de termen als „significans per se” en „significans cum alio”. De eerste, de categorematische termen, hadden op zichzelf beschouwd al „volledige betekenis”, de tweede, de syncategorematische, hadden dat niet. *Mens* wordt om die reden als *categorematicus* beschouwd, tegen als *syncategorematicus*. Ondertussen werd deze verdeling gekruist door een ander principieel dan „volledige betekenis”, het principieel nl. van „zelfstandige bruikbaarheid” als subject of praedicaat van een „propositio”. De categorematica konden „sine consortio alterius” subject of praedicaat zijn, de syncategorematica konden dat niet. De logica drukte dat juist uit door te zeggen, dat de wijze van „betekenen” der woorden kon verschillen. Op deze manier kwamen nu woorden als *loqui*, *albus* en *homo* onder de categorematica; de *casus obliqui*, en adverbia met praeposities, de conjuncties en bijv. gebruikte voornaamwoorden of relativa, onder de syncategorematica. 'n *Adjectief* als *vlug* heette *categorematicus*, maar 'n *adverbium vlug* *syncategorematicus*. Het is duidelijk, dat daarmee het begrip der „*completa significatio*” geweld lijdt. Immers, de complete of incomplete „betekenis”, is 'n vraag omtrent het niet-ik, dat we in een woord tegenover ons kunnen stellen, en het principieel der bruikbaarheid als subject of als praedicaat, is 'n vraag omtrent de wijze van *noemen*.⁷⁾ Of niet de middel-

⁷⁾ We staan hiermee, zoals de lezer zal bemerken, midden in de theorie der woordsoorten; we zullen daar echter niet verder op ingaan, omdat zij voor ons doel niets oplevert. Omdat taal-momenten in hun wijze van gebruiken verschillen, verliezen zij volstrekt nog niet hun woord-karakter. Zij verliezen dat evenmin hierdoor, als door 't feit, dat hun zakelijkheid een geheel verschillende zijn kan. Er is geen enkele reden aan te geven, waarom een gesymboliseerde steen als steen wel woord zou zijn en een gesymboliseerd ik-zijn als ik niet. Het was dit bewustzijn dat *Bühler* tot zijn begrip der „Zeig-Wörter” bracht.

eeuwse grammatici uit hun verdelingen meer hebben weten te maken, dan het zo op 't eerste gezicht zou lijken, moge voor 'n andere studie voorbehouden blijven; een feit is, dat de moderne Phaenomenologie in haar leer der betekenissen eenzelfde uitgangspunt kiest, en niet zonder succes van hieruit voortbouwt. *Brentano* werd gevolgd door *Marty* en *Husserl*. En van de Phaenomenologie — het werk vooral van de laatste — kon *Oesterreich* schrijven: „In den letzten zwei Jahrzehnten hat sich um Husserl ein dauernd an Umfang wachsender Kreis von Anhängern gebildet, der die neukantischen Schulen bereits in den Hintergrund gedrängt hat.“⁸⁾ En opnieuw heeft zich deze school de *termini* en de *significationes*, de „Ausdrücke“ en de „Bedeutungen“, tot voorwerp van studie gemaakt. *Vendryes* had, voor de oplossing van zijn problemen, hier veel verhelderends kunnen vinden.⁹⁾ *Vendryes* echter noemt onder zijn litteratuur wel *Mauthner*, maar geen *Marty* of *Husserl*.

Ondertussen, wie als taalkundige *Marty* of *Husserl* leest, executeert zich; hun beschouwingen moeten voortdurend in een ander kader getransponeerd worden. Dit neemt niet weg, dat zij, en met name *Husserl*, voor een studie der betekenis belangrijke bijdragen leverden. Wij bespreken alleen wat voor ons van onmiddellik nut is.

Waardoor is het woord voor *Husserl* „woord“? Doordat wij, taalgebruikend, in het woord op de zaak betrokken zijn. Niet de waarneembare woord-vorm, de „physische Worterscheinung“ is „woord“, doch „woord“ is het ervarings-moment waarin wij op de zaak zijn gericht: „Unser Interesse, unsere Intention, unser Vermeinen — bei passender Weite lauter gleichbedeutende Ausdrücke — geht ausschliesslich auf die im Sinngebenden Akt gemeinte Sache“. (blz. 40)¹⁰⁾ Doet die „Sache“ iets aan de betekenis en het woord-zijn af? Neen, zegt *Husserl*: Onzelfstandigheid van de zaak en „onzelfstandigheid“ van de betekenis zijn niet correlatief. (blz. 313 vlg.) Wel zijn er, zegt hij, woorden met onzelfstandige „betekenis“. Het betreffende woord vraagt als het ware om aanvulling; dat geldt van 't voegwoord *en*, dat geldt van 't voorzetsel *van*, dat geldt ook van een geflecteerde vorm *moeders*. Deze woorden zijn „mitbedeutend“. Maar *Husserl* verwerpt terecht de sententie, als zouden er woorden of uitdrukkingen bestaan, „die bloss mitbedeutend sind, d.h. die für sich keine Bedeutung besitzen.

⁸⁾ *Ueberweg/Oesterreich*: Die deutsche Philosophie des XIX. Jahrhunderts und der Gegenwart. Berlin 1923 blz. 504.

⁹⁾ Een publicatie die deze geest ademt, is van *Paula Matthes*: Sprachform, Wort- und Bedeutungskategorie und Begriff. Halle, Saale 1926.

¹⁰⁾ Vgl. *Husserl* blz. 103: „Vollziehen wir den Akt, und leben wir gleichsam in ihm, so meinen wir natürlich seinen Gegenstand und nicht seine Bedeutung.“

sondern erst im Zusammenhang mit andern Bedeutung gewinnen". (blz. 302) Het feit der afhankelijkheid ontnemt aan 'n taal-moment niet de „betekenis": „Auch ein unselbständiges Moment, z.B. eine intentionale Verknüpfungsform, durch welche sich zwei Vorstellungen zu einer neuen zusammenschliessen, kann ihren bedeutungsmässigen Ausdruck finden, sie kann die eigentümliche Bedeutungsintention eines Wortes oder einer Wortkomplexion bestimmen." (blz. 305) De „betekenis" van het betreffende woord, is dan volgens hem geen „zelfstandige", doch dit tast de constantheid dier „betekenis" volstrekt niet aan. M.a.w. de zaak waarvan de betekenis wordt gepraediceerd, kan dan weliswaar een betrekking zijn, zoals in de praeposities, of een als betrokken gedacht „ding", *moeders* b.v., doch deze zaak werd, op bijzondere wijze, gesymboliseerd, verzakelikt, kenbaar gemaakt in een woord-eenheid, bruikbaar in verschillende situaties. Ook het syncategorematische woord, onverschillig welk woord dat is, draagt op grond van zijn eigen aard, zijn deel bij tot de vorming van het taalgeheel. En daarom worden „Synkategorematika . . . verstanden, selbst wenn sie vereinzelt stehen; sie werden als Träger inhaltlich bestimmter Bedeutungsmomente aufgefasst, die nach einer gewissen Ergänzung verlangen, und zwar einer Ergänzung, die, obschon der Materie nach unbestimmt, (d.w.z. onbepaald ten opzichte van het concrete moment waarmee zij vragen te worden verbonden: „van huis", „van goud", „van moeder", „van te veel spelen") doch ihrer Form nach durch den gegebenen Inhalt mitbestimmt und somit gesetzlich umschrieben ist." (blz. 307) Verander, in de zin van een vertoornde vader, maar eens de voorzetsels: „*Jij gaat maar van (zonder) mijn centen op reis!*" Het is totaal onmogelijk, dat de voorzetsels uit de samenhang der termen hun betekenis halen, want is de betekenis van de rest een andere als de vader 'n ander voorzetsel gebruikt? Integendeel, niet de rest modificeert *van* of *zonder*, maar *van* of *zonder* modifieren de rest essentiëel. Het is waar, dat het gebruik van *van* of *zonder* verschillende situaties veronderstelt, maar het veronderstelt juist niet verschillende vergezellende taal-momenten; het veronderstelt geen contextueel onderscheid. En daarover gaat het. Zo draagt de praepositie aan het geheel der gebruikte taal-momenten haar deel bij, en wel een concreet bepaald deel. Zij bestaat op „deze bepaalde wijze", omdat het in haar eigen betekenis ligt te kunnen bestaan. „Die Richtigkeit dieser Bemerkung wird evident wenn wir erwägen, dass derselbe syncategorematische Ausdruck in unzähligen verschiedenen Kompositionen auftreten und überall dieselbe Bedeutungsfunktion entfalten kann." (blz. 307)

Dat in het voorafgaande, *moeders* als syncategorematicum werd be-

schouwd, was een gevolg van 'n juiste opmerking van *Marty*, een juiste opmerking, die echter op 'n minder juist beginsel moet worden teruggevoerd. *Marty* gebruikt in plaats van de termen categorematies en syncategorematies, auto- en synsemanties.¹¹⁾ Zijn minder gelukkige uitdrukking, dat synsemantika zijn „Zeichen welche nur mit andern bedeutsam sind”, en dat de rest autosemantika zijn, laten we maar voor wat ze is. Het criterium om de twee groepen te onderscheiden, is volgens hem daarin gelegen, „dass die einen, wie z.B. (amo) oder (komm!) schon allein genommen der Ausdruck eines für sich mitteilbaren psychischen Phänomenons sind, während dies von einer Partikel wie „wenn”, „aber”, und dergleichen nicht gilt.” (blz. 207) Dit criterium is onjuist: mededeelbaarheid „für sich” is ook aan synsemantika eigen. Ook partikels als *wenn* en *aber* kunnen „schon allein genommen der Ausdruck eines für sich mitteilbaren psychischen Phänomenons” zijn. De voorbeelden liggen voor het grijpen: A: „Nou heeft-ie me toch z'n hoed in de trein laten liggen!” ... B: „Maar!!” — Men beroepe zich niet op het „für sich” als zin-volheid der uitdrukkingen. Buiten elke situatie is *amo* niet minder zin-leeg dan *wenn*; ze verschillen dan wel in hetgeen zij kunnen betekenen.

Er ligt in 'n beschouwing der „Termini” of der „Ausdrücke”, zoals wij die hier 'n ogenblik volgden, een fout, die voor de linguïstiek — en misschien niet voor haar alleen — geweldige gevolgen heeft gehad. Is het wel waar, dat er woorden zijn met „onzelfstandige” betekenis? Wat is dat: onzelfstandige betekenis? Als deze uitdrukking voor het woord werkelijk iets betekent, dan zou dat alleen kunnen zijn, dat het denk-moment in zo'n woord geen blijvende eenheid uitmaakt, doch per se moment is van 'n bepaalde grotere blijvende eenheid. We moeten spreken van blijvende eenheden, want *Husserl* merkt inderdaad terecht op, dat „mitbedeutend” zijn, niet betekent, dat die woorden „erst im Zusammenhang mit anderen Bedeutung gewinnen,” doch dat dergelijke woorden een „eigentümliche Bedeutungsintention” hebben. Maar, dergelijke woorden zijn nooit momenten van grotere blijvende eenheden, want hun kenmerk is juist, dat de eenheden waarin ze kunnen optreden, wat betreft het lid dat hun „betekenis” zou completeren, zou „ergänzen”, volslagen verschillen; we herhalen: „van huis”, „van goud”, „van moeder”, „van te veel spelen”! Wat is er dan eigenlijk onzelfstandig aan deze „betekenissen”? Als we de zaak op de spits zouden willen drijven, konden we antwoorden: niets!

¹¹⁾ *Dr. Anton Marty*: Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie. Erster Band. Halle a.S. 1908. blz. 206.

Husserl wijst er immers zelf op, dat deze „onzelfstandigheid” heel rustig 'n woord 'n woord laat! En toch is er aan deze woorden wél iets onzelfstandigs; doch dit onzelfstandige ligt niet in hun betekenis als diakrities woord-moment, of in hun referent als structurerend woord-princiep, maar het ligt in hun wijze van noemen. Ze worden, zoals ze nu eenmaal gemaakt zijn, niet gebruikt, om zelfstandig de onzelfstandige zaak, die in hen gesymboliseerd is, te noemen; doch, ze noemen alleen, ze worden alleen toegepast, in betrekking tot — en derhalve in afhankelijkheid van — andere ken-momenten der ervaring waartussen zij intermediëren. Nemen we het voorzetsel *nabij*. Dit noemt, in afhankelijkheid van andere ervaringsmomenten, de betrekking van: zich op kleine afstand bevinden. *Nabij* „verlangt”, zoals *Husserl* terecht zegt, naar zulke momenten om ze te verbinden. *Nabijheid* „verlangt” op deze wijze niet. — Het was 'n fout, die ook de phaenomenologie niet vermeed, dit onderscheid voorbij te zien. Het is voor de linguïstiek essentieel. Wat blijkt immers? Dat we hier niet te maken hebben met wezenlike betekenis-verschillen tussen de woorden, tengevolge van verschillen die die structuur van het betreffende woord als woord zouden raken, doch met verschillen, die het woord in zijn functies modificeren, zonder de betekenis-eenheid en constantheid aan te tasten, d.w.z. zonder het woord als woord te raken. Allerlei linguïstiese beschouwingen zijn door het verwaarlozen van de distinctie tussen symboliseren en noemen, tussen „Darstellen” en „Nennen”, in logicisties vaarwater geraakt, en hebben hun linguïsties woord-begrip opgeofferd aan een logies terminus- of Ausdruck-begrip. We ontkennen allerminst, dat het woord modificaties tengevolge van deze logiese verschillen zou vertonen, wij ontkennen echter wel, dat het daarom meer of minder woord zou zijn. We doen een nuttig werk, als we het begrip: onzelfstandige betekenis, in de linguïstiek dáár plaatsen, waar het hoort. Doch, die plaats is niet bij de woord-betekenis, doch bij de categoriale woord-momenten. Daarover handelen we in ons achtste hoofdstuk. Woorden symboliseren nooit onzelfstandig, zij kunnen wel onzelfstandig noemen.

De aard der zakelijkheid. De beknopte bespreking van het verschijnsel der auto- en synsemantiek kan ons veel leren; en wel allereerst, wat wij hierboven reeds als stelling poneerden: niet de aard der in een taal-moment gesymboliseerde zaak stempelt een taal-moment tot „woord”, doch een taal-moment is woord door het feit dat een bepaalde gedachte — waarop die ook betrokken is — in een taal-gebruiksteken werd vastgelegd. Zoals we zeiden: alles kan in een woord worden gesymboliseerd; ook onze eigen houdingen, onze eigen ervaringen. Het

ligt voor de hand, dat door het kind allereerst waarneembare dingen worden gesymboliseerd; het ligt eveneens voor de hand dat, naarmate de te symboliseren „zaak” meer denk-werkzaamheid vraagt, het woord, waarin die denk-activiteit wordt vastgelegd, later verschijnt. Zolang we ons niet door de „zaken” laten in de war brengen, zolang we niet metaphysies, ken-krities, logies, of psychologies het taal-verschijnsel beschouwen maar linguisties, ligt het evenzeer voor de hand, dat het volstrekt niet nodig is alle onderscheidingen van de werkelijkheid die we kennen, in afzonderlijke woorden te symboliseren. Het is een feit, dat het mogelijk is veel-in-een te poneren, en dat veel ongesymboliseerd kan blijven. Flecterende talen drukken een meervoudigheid van gesymboliseerde zaken uit binnen een woord, dat ook Gestalt-verwantschap vertoont met het woord waarin de zaak niet als meervoudig wordt uitgedrukt; de ene taal drukt betrekkingen in praeposities uit, die de andere taal, met het fundament dier betrekkingen, in naamvalsvormen symboliseert; de ene taal drukt betrekkingen uit in woorden die de andere taal in het woord onuitgesproken laat; de ene taal plaatst handeling en tijd waarin die handeling geschiedt, of wijze waarop die handeling beschouwd wordt, of aard der handeling zelf, in één woord (aoristus); de andere taal gebruikt daarvoor hulpwerkwoorden, of laat bepaalde aspecten in het woord onuitgesproken. ^{11*)}

De juiste opvatting, dat taal meer is dan een bepaalde denk-vorm, dat het woord functioneert op een veel meer handelbare en communicatief affectieve wijze dan alleen zijn „Darstellungs”-moment toelaat, heeft van de andere kant het inzicht omtrent de eigen aard van het woord geen goed gedaan. Wel wat gemakkelijk werd er getwijfeld aan het feit of 'n „woord” betekenis had, werd verondersteld dat we te maken zouden hebben met 'n gewoonte-klankrest, een zinsevenwicht-factor, een loze vorm. Een vroeger logicisme maakte plaats voor een psychologisme. Als het waar is — en het is waar — dat de taal is „gestaltet durch und durch”, dan is de taal ook doordacht „durch und durch”, en dan zijn alleen dié aanschouwelijke taal-momenten, die zich gedragen als een „woord”, geen woord, waarvan het, zoals van *Overdieps* voorbeelden, vaststaat, dat ze inderdaad alleen functioneel zijn.

In de ontwikkeling van de taal van het kind, verschijnen de „vorm”-woorden veel later dan de andere; zij behoren uiteraard tot de producten van een meergevorderd denken: zij berusten op denken over taal-gebruik. Hetzelfde geldt van flexie-vormen. Men heeft de „analogie” te hulp geroepen om het verschijnen dier flexie-vorm te verklaren, maar het zal

^{11*)} Sapir en Graff behandelen beiden deze verschijnselen uitvoerig.

goed zijn te bedenken, dat „analogie” de term is voor een reeks verschijnselen die wezenlijk volkomen verschillen. Als door „analogiewerking” adjectiva met 'n -e-uitgang voorzien worden, kan men zich trachten te behelpen met 'n associatieve verklaring, doch men doet beter eerst de Gestaltverschijnselen van woord-groep en zin te bestuderen. Maar als 'n kind spontaan gaat zeggen: „es wird nächter”,¹²⁾ dan wordt „analogie” ter verklaring van dit verschijnsel, indien men meent dat dit gebruik niet „denken” veronderstelt, een leege term. Natuurlijk, opzettelijkheid in de zin van: beredeneerde vergelijking, veronderstelt ook dit voorbeeld niet, maar het veronderstelt wél, dat het kind in de comparatieven vergeleken met de positief, een graad-verschil kent, een graad-verschil heeft gedacht; dit gebruik veronderstelt vergelijking, deze vorming kan niet „onbewust” zijn geschied, zolang men ten minste onder onbewust verstaat: die werkingen, die, ofschoon zich niet als ervarings-moment openbarend, toch moment zijn der synergieën, waarvan de ervaring het beleven uitmaakt.¹³⁾

Men kan een bevestiging vinden van deze opvatting in de overweging, dat er, wanneer de partikels geen eigen „betekenis” hadden, geen enkele grond is aan te geven, waarom ze, als irrelevante momenten van een zins-Gestalt, niet reeds veel vroeger constant zouden optreden. De kinders-„taal” lijdt nu juist niet aan klanken-armoede. Pas wanneer de spreekbewegingen „denken” gaan veronderstellen omtrent die bewegingen, op dat ogenblik worden de spreekbewegingen in hun wilde ontwikkeling geremd, dan verdwijnen ook „woorden” die er vroeger schenen te zijn: waarom zijn er onder die „woorden”, behalve de interjecties, zo weinig „partikels”?¹⁴⁾

»Vorm-woorden«. Men heeft 'n voegwoord als *dat*, betekenis-loos verklaard; men heeft het beschouwd als 'n gewoonte-klankrest — waarvoor geen „logiese” verklaring te geven is — die het zinslid, waarvan dit voegwoord deel uitmaakt, nu eenmaal voor ons taal-gevoel eist. De ontwikkeling uit het aanwijzende *dat*, zou wijzen op 'n verzwakking van de bewustheid waarmee de term gebruikt wordt, en de mogelijkheid 'n

¹²⁾ Zeer vele voorbeelden van soortgelijke verschijnselen geeft Prof. de Vooy's in zijn opstel: Iets over woordvorming en woordbetekenis in de kindertaal. Verz. Taalk. Opstellen. II. blz. 375 vlg. Een volkomen met het voorbeeld *nacht*: *nächter* overeenstemmend geval noteerde de Vooy's van een volwassene, die zei: „Hoe luxer het brood is, hoe witter.”

¹³⁾ Met klem betoogde de Saussure, dat „analogie” een denk-verschijnsel is, dat 'n streven veronderstelt: „Au contraire l'analogie est un procédé, qui suppose des analyses et des combinaisons, une activité intelligente, une intention.” (blz. 244)

¹⁴⁾ Vgl. opnieuw blz. 293 en 301 hierachter.

dergelijk „verbindings”-woord weg te laten, iets waarvan vooral vrouwelijke taalgebruikers talrijke voorbeelden geven, zou de betekenis-loosheid voldoende bevestigen. Wat hiervan te denken? Het frappante is, dat niemand ontkent dat het gebruik van het voegwoord *dat* en dergelijke „partikels” bij de onderschikking, een meergevorderd denken veronderstelt,¹⁵⁾ doch dat men anderzijds huiverig is, dat denken dan ook tot de grond te analyseren om te trachten zo tot klaarheid omtrent de daarbij gebruikte taal-momenten te komen. De mening van Prof. *de Vooy*s, dat we hier te maken hebben met 'n tamelijk jong „woord”, 'n product van hoger denken, is niet alleen juist, zij is fundamenteel voor heel het begrip van de structuur ener taal-ervaring. Wij „denken” nl. ook onze eigen taal-structuur en de betrekkingen die deze structuur noodzakelijk impliceert. Niemand twijfelt er aan, dat we de meervouden van substantiva en verba niet ook in een taalkundige onderscheiding denken, doch de daarbij gebruikte uitgangen, de categorie-kenmerken, zijn geen woord. Nu hebben wij wel een „woord” om betrekkingen die we in een taal-ervaring noodzakelijk moeten leggen, om de gebruikte woorden te begrijpen, te „ver-woorden”. Zo'n woord is het voegwoord *dat*.¹⁶⁾ Dat „woord” is volstrekt niet noodzakelijk om de betrekking te „denken”: kinderen en primitieven komen er zonder voegwoord, en toch moet de betrekking gedacht zijn. Ook wij kunnen zeggen: *Ik geloof, dat-ie komt* en: *Ik geloof, hij komt*. Maar in het eerste geval hebben we de afhankelijkheid van het tweede zinslid ten opzichte van *Ik geloof*, uitdrukkelijk verwoord, in het tweede geval niet. In het tweede geval bestaat de mogelijkheid, dat wij die afhankelijkheid, tijdens het spreken nog, breken, bestaat de mogelijkheid uit te drukken, dat onze overtuiging van zijn komen sterker is, dan onze eerst geuite twijfel. In het eerste geval is de afhankelijkheid van het tweede zinslid, na het eenmaal gesproken *dat*, niet meer weg te denken, zonder gevaar voor misverstand. De uitdrukking met *dat* is concieser, is dwingender in zijn taalkundige structuur dan de tweede, omdat wij gebruik gemaakt hebben van een, ook de logiese afhankelijkheid binnen het taal-geheel symboliserend, „woord”. Het woord *dat* is niet „zakelijk” in deze zin, dat wij het gebruiken om er die betrekking zelfstandig mee te noemen, doch wel symboliseert het 'n zekere afhankelijkheid, die we ook in ons taal-denken willen gesteld zien. *Dat* is 'n zuiver taal-technies woord. Het is natuurlijk mogelijk, dat we dit woord

¹⁵⁾ Ik verwijs hiervoor bijzonder naar *Piaget*.

¹⁶⁾ Reeds in zijn „Moderne Nederlandsche Grammatica” gaf Prof. *Overdiep* een uitvoerige analyse van dit partikel en van vele andere; (vgl. § 385 vlg.) in zijn „Zeventiende Eeuwsche Syntaxis” wordt het materiaal nog aanmerkelijk uitgebreid.

met meer of minder overtuiging gebruiken, we kunnen het ook „gedachte-loos” uitspreken; maar, we kunnen het niet helpen, dat we de term gebruikt hebben, die 'n bepaalde afhankelijkheid symboliseert, een uiterst scherpe onderscheiding, die de taalgebruiker zich geschapen heeft in dit schijnbaar onbeduidend voegwoord.

Er is natuurlijk geen sterveling die zich in z'n taal van alle dag reflex realiseert wat hij doet; en, we herhalen het uit den treure: dat is ook helemaal niet nodig om van denkend taal-gebruik te spreken. Doch, een dieper gravende linguïstiek is niet verantwoord, als zij niet geheel de betekenis tracht te ontraadselen van de processen die zich in het taal-gebruik voltrekken. Men mag haar van gemakzucht verdenken, als zij van bepaalde verschijnselen niet ook 'n verklaring in het denken zoekt, zolang zij niet van elders bewezen heeft, dat alleen irrelevante Gestalt-factoren hier een volledige verklaring bieden. En, voor ons nederlandse voegwoord *dat* b.v., heeft dit vooralsnog geen sterveling gedaan. We hebben te maken met een uitgesproken „synsemanties” woord, waarvan de zaak bestaat in een in het denken zelf te voltrekken onderschikking en te poneren „afhankelijkheid”, die zich bovendien in de structuur van de tekst kan uiten door een verandering der woordschikking. Het voegwoord *dat* is, om een uitdrukking van *Langeveld* te gebruiken, betrokken „op een relatie-kenmerk der taal zelf” (blz. 65).

Logiese en psychologische abstractie. Bij de bestudering van het vraagstuk van de zakelijkheid van het woord, gebruiken we impliciet of expliciet voortdurend de begrippen abstract en abstractie. Er zijn daarvan zeer verschillende vormen.¹⁷⁾ Wij bespreken slechts de vormen die voor ons van belang zijn. Het logiese abstractie-begrip wordt gekenmerkt door weg-lating. We herinneren ons dat het luidde: „Actus, quo mens ex duobus vel pluribus natura sua conjunctis unum sine altero considerat.” (vgl. blz. 189) Maakt men met *dit* logiese abstractie-begrip ernst, dan is het duidelijk, dat we te maken hebben met een denk-technies procédé, met een „planmässiges Denken”.¹⁸⁾ Deze logiese abstractie is 'n bepaalde vorm van hulpactie in het denken, een weg om tot iets anders te komen. Logies abstracte gedachten vertonen — en daardoor zijn zij als denk-technies procédé bruikbaar — weinig onderscheidingen: Het mens-begrip, uitgedrukt in

¹⁷⁾ Een analyse, die wij niet volgden maar die elementen bevat, die ook voor ons van belang zijn, vinden we bij *Husserl* blz. 216 vlg. Men blijve bedenken, dat wij linguïstiek en geen metafysisiek geven; onze „vormen van abstractie” hebben betrekking op psychiese verschijnselen.

¹⁸⁾ *Emil Winkler* zegt dat: „Was mit „logischem”, besser: „reinem” Denken gemeint ist.... ein höheres, gesetz- und planmässiges Denken” (blz. 16) is.

„animal rationale” is, ten opzichte van de onderscheidingen die het mens-begrip vertonen kan, logies zeer abstract!

Abstract heeft ook 'n andere zin. Een kind dat de pop-gedachte blijkt te bezitten, heeft die gedachte uit aanschouwelijke momenten geabstraheerd. Tegenover de aanschouwelijke kennis wordt de onaanschouwelijke nu psychologies *abstract* genoemd. Het logies abstracte is, omdat het onaanschouwelijk is, altijd ook psychologies abstract. Maar volstrekt niet al het psychologies abstracte is logies abstract. Want niet al het psychologies abstracte is ontstaan in een denk-act waarin de mens „unum sine altero considerat.” Het logies abstraheren veronderstelt: een vergelijkend laten vallen van onderscheidingen met een denk-techniese bedoeling. Daarvan is nóch in de waarneming, nóch in alle denken sprake.

Het logiese abstractie-begrip verkeerd toegepast, heeft zeer veel ontsporingen op zijn geweten. In zijn artikel „Wortart und Wortsinn” wordt *F. Slotty* er de dupe van: ¹⁹⁾ hij meent dat de „Benennung eines Gegenstandes” tot stand komt, doordat de mens de kenmerken van de zaken waarneemt, en de zaken nu naar dát kenmerk benoemt, dat het meest op den voorgrond treedt. ²⁰⁾ Zeker, hij bedoelt dit niet „intellectualisties”, hij spreekt van „Affektbetontheit”, maar *Slotty* veronderstelt toch tenslotte een differentiatie in de waarneming, die alleen verklaarbaar zou kunnen zijn uit een logies abstractieve instelling. Wij behoeven slechts aan ons derde hoofdstuk te herinneren, om te mogen zeggen, dat de naamgeving in sommige gevallen bij volwassenen zo tot stand kan komen, doch dat deze wijze als algemeen procédé eenvoudigweg niet bestaat. Er komt nog iets anders bij. *Porzig* schrijft: „Bekanntlich erfordert es ein ziemliches Mass von Reflexion, sich die Merkmale eines wahrgenommenen Gegenstandes zum Bewusstsein zu bringen”. ²¹⁾ Hoe komt het, dat 't moeite kost de kenmerken aan een zaak te onderscheiden? Omdat wij gehelen waarnemen. Hij merkt op: „Sinnvollerweise kann man

¹⁹⁾ Travaux I, blz. 93 vlg.

²⁰⁾ „Der Mensch nimmt nämlich die Gegenstände wahr, indem er sich ihrer Merkmale bewusst wird. Dasjenige Merkmal, das bei dem Akte der Benennung im Vordergrund des Bewusstseins steht, weil es irgendwie affektbetont ist, nimmt der sprachschöpferische Mensch zur Grundlage der Benennung für den ganzen Gegenstand; infolge seiner Affektbetontheit ist es imstande bei dem Hörenden den Untergrund für den Aufbau der anderen Merkmale zu bilden, d.h. die Vorstellung des ganzen Gegenstandes zu erwecken. Auf diese Weise erhält das so geschaffene Wort die Fähigkeit, den betreffenden Gegenstand zu meinen, und wird zum sprachlichen Symbol für den gemeinten Gegenstand.” (blz. 95)

²¹⁾ *Walter Porzig*. Die Leistung der Abstrakta in der Sprache. Blätter für Deutsche Philosophie. IV. 1930, blz. 71.

„Merkmale” doch nur „an” Gegenständen wahrnehmen”. Deze redenering is a priori, en men zal er moeilijk iets tegenin kunnen brengen; maar bovendien: het feit dat wij geheel waarnemen is een gegeven, door de moderne psychologie zo duidelijk aangewezen, dat het niet prettig is, te moeten constateren dat *Slotty* het over 't hoofd zag. De denkeenheid waarin wij een dergelijk geheel kennen, is psychologies abstract. Nu is het juist, dat ook die eenheid zich aan iets moet onderscheiden, maar het is onjuist, aan te nemen dat dit „onderscheiden” in de ervaring van de taalmaker zou betekenen, dat hij in die onderscheiding een kenmerk van de zaak zou moeten kennen; dat is veel te logies gedacht. Wij hebben geen enkel gegeven om aan te nemen, dat het feit dat de denkeenheid zich onderscheidt, per se iets anders betekent dan: dat wij in haar de zaak kennen in oppositie tot het andere, tot alles wat niet deze zaak is. Het loont zeer de moeite van *Ginneken's* Kleuterroman daarop na te lezen. Te spreken van een „Merkmal . . . im Vordergrund des Bewusstseins”, of van „dominerende Elemente des Begriffs . . . Begriffskerne.”²²⁾ is „hineininterpretieren.” Het kinderlike „begrip” is een zich onderscheidend denkmoment: het ene „begrip” is niet het andere; maar dat dit betekenen zou, dat er in dat begrip al iets „dominiert”, dat er zich al iets in zou onderscheiden, als geopponneerd aan iets anders, dat tot ditzelfde zou horen, daarvan blijkt niets. Het is, zoals van *Ginneken* het zo aardig beschrijft (Kleuterroman blz. 36 tot 40) zó, dat *papa* kan betekenen „er snort wat (voor mij)”. Natuurlijk, die snor is 'n kenmerk van de zaak *papa*, maar de zaak *papa* is niet de zaak die *Keesje* kent; de zaak die *Keesje* kent is: „het snorrende (voor mij)”, en niet: „dat (grote b.v.) dat (voor mij) snort”, waarin het „snorren” het dominerende zou zijn. Pas dan kan *Keesje* in zijn *papa*-gedachte iets gaan differentiëren — als iets, dat zich onderscheidt van het „snorren”

²²⁾ Zeer juist zegt *Winkler* omtrent het kind: „nur das dominierende, im Erlebniskomplex vorherrschende Element findet in der Lautung sein einigermaßen adäquates Symbol. Das Kind, das auf die Uhr eingestellt Tā-Tā sagt, symbolisiert damit wesentlich nur seinen akustischen Eindruck; . . . Das Kind entwickelt sich: in seinem Mitteilungsdrange lernt es etwas wie Begriffe bilden: in der Lautung Tā-Tā (die mit der Begriffsbildung zum „Worte” wird) einen, wahrscheinlich sehr unklaren Begriff.” Doch daarna schrijft hij: „in dem das Merkmal des Tickens vorherrscht, dominiert usw. usw.” Het is nog mogelijk dit juist te interpreteren. Doch, hij vervolgt: „Fest sind im denken des Kindes zunächst nur diese dominierenden Elemente des Begriffs, die Begriffskerne. Sonstige mögliche Merkmale des Begriffs bleiben im Kinde verschwommen oder treten überhaupt nicht ins Bewusstsein.” (blz. 28) In deze laatste zin voltrekt hij een transpositie naar het logiese, waartoe niets hem 't recht geeft.

— als *Keesje* moet leren, dat er op 'n verschillende manier „gesnord” kan worden, als *Keesje* nl. zijn oom niet *papa* mag noemen! En, dan abstraheert *Keesje* weer volstrekt niet logies. Daarover aanstonds.

Het psychologies abstracte is: het toepasselijk onaanschouwelijke. Deze toepasselijkheid van het psychologies abstracte, veronderstelt ook een weglaten, doch dit weglaten is phaenomenologies iets geheel anders dan het logies abstraheren. — Het psychologies abstracte mist het kenmerk der individualisering. Al kunnen we in het psychologies abstracte op dit éne individu: deze ene biljartbal, betrokken zijn, de kennis-eenheid *biljartbal* zelf echter, waarin we op dat ene individu betrokken zijn, vertoont niet het één-*biljart*-bal zijn, zij is vrij van individüering ten opzichte van de zaken waarop wij haar kunnen toepassen. Op deze wijze zijn nu alle woorden psychologies abstract, want zij omsluiten een onaanschouwelijke denk-eenheid.²³⁾ Zij zijn daardoor echter volstrekt nog niet logies abstract. In het psychologies abstracte ligt het fundament voor het logies abstracte, het logies abstracte is tegenover het psychologies abstracte echter secundair.

Wij wezen er zo straks reeds op, dat het logies abstracte zeer weinig onderscheidingen vertoont, en dat zijn bruikbaarheid als denk-technies procédé daarvan afhangt. Tegenover hetgeen er aan de zaken kenbaar is, is het logies abstracte dus armelik aan onderscheidingen. Doch is het arm-zijn aan onderscheidingen, nu ook een kenmerk van het psychologies abstract-zijn? Volstrekt niet. En toch is het dit, wat telkens weer de taal-onderzoekers voorzweeft als zij schrijven, zoals *Emil Winkler* doet: „Aus dieser Gärung aber klärt sich das „reine” Denken ab. Das innere Gesetz des Denkens, Ordnung und fortschreitende Abstraktion, macht sich geltend. Vor der Wellenlinie taucht im Geiste des Sprechers eine Gerade auf. Anders ausgedrückt: aus dem „sprachlichen” Gedanken lässt sich der „reine” Gedanke abstrahieren als das vom sprachlichen Gebilde „Bedeutete.” (blz. 16)²⁴⁾ Op deze wijze dan wordt, meent *Winkler*, „der „erlebte” Ausdruck cantare habeo z.B. Zeichen für den „logischen”, rein Erkenntnis-mässigen Futurgedanken.” (blz. 17)

Wij antwoorden: wat een taal-term „noemt”, is datgene in de zaken, waarop de betekenis is toegepast; en wat 'n taalterm

²³⁾ „Im Hinblicke auf das sprachliche Denken gibt es nur Abstrakta, weil die Sprache ja mit „Begriffen” umgeht: der „Begriff” Hund ist ebenso ein abstraktes Gebilde wie etwa der Begriff „Philosophie”. Ein Sprachzeichen „konkret” oder „abstrakt” zu nennen, hat also nur insoweit Sinn, als man die „bezeichnete” Sache im Auge hat.” (*Winkler* blz. 45-46)

²⁴⁾ Dat wij deze formulering, ook afgezien van zijn abstractie-begrip, niet kunnen overnemen, behandelden we in het vorige hoofdstuk. (blz. 243 vlg.)

„betekent” is datgene, is die „zaak” sui *genuis*, die we in die taal-term tegenover ons kunnen stellen, of die we, in taalgebruik, actueren, en — al of niet — toepassen. De behandeling van *Gustaf Sterns* sententie heeft dat m.i. duidelijk gemaakt. Het „begrip”, als pool waarnaar al ons kennen streeft, is niet het „betekende”, doch is hoogstens de limiet, waarheen ons symboliseren streeft. Het „reine” begrip is voor de taal een „opgave”. *Winkler* is omtrent zijn „Bedeutung”-begrip niet duidelijk,²⁵⁾ maar dat lijkt mij uit zijn opvatting toch wel zeker, dat hij meent dat de ontwikkeling van de woord-betekenis, vanuit de staat waarin zij betrokken is op het onmiddellik ervaarbare naar het enkel denk-bare, logiese abstractie is, altans weg-lating, en dus winst weliswaar aan „Begriffsfestigkeit und Begriffsschärfe” (blz 31), ontwikkeling weliswaar tot een „Vollbegriff” (passim), maar eo ipso verarming aan ervarings-mogelijkheden. Ook aan *Winkler* was de eenheid-gedachte nog te zeer vreemd, en zo ontging ook hem de betekenis van een derde vorm van het abstractie-verschijnsel: de noëtiese abstractie, die, in tegenstelling met de logiese abstractie, geen weg-lating, maar vermeerdering, vervollediging betekent.

Noëtiese abstractie. Alle onderzoekers zijn het er over eens, dat de kindergedachte aanvankelijk zeer vaag moet zijn, zeer weinig bepaald. Dit betekent, in onze termen overgebracht, dat die gedachte zeer weinig onderscheidingen vertoont. Hetzelfde geldt van het onaanschouwelijke moment van het kinderwoord. Men noemt de kinder-gedachte zeer *concreet*, zeer weinig *abstract*. Doch deze benaming is geheel uiterlik: die gedachte wordt dan nl. *concreet* genoemd, omdat de zaak²⁶⁾ waarop zij wordt toegepast, *aanschouwelijk* blijkt te zijn. Ik zeg dat die benaming *concreet* geheel uiterlik is; de gedachte wordt nl. niet *concreet* genoemd voor zover wij in haar een zaak „precies”, of „omstandig”, of „naar de veelheid harer kenmerken” zouden kennen, maar zij heet *concreet*, omdat wij in haar op 'n *aanschouwelijke* zaak betrokken zijn. Het koe-begrip omsluit volgens deze opvatting niet de glans van de huid en de bonte kleur, niet de trouwheid van de ogen en de huiselijkheid van 't beest, niet de gedachte aan de boter en de melk, en de roep vanuit de nevel in een voorjaarswei. Abstractie houdt in, zo meent men, verlies van dit alles, en terugvoering op een schema waardoor het beest z'n plaats krijgt in het systeem der dieren, der wezens allemaal tenslotte, een plaatsje op de logiese ladder. Tegenover de werkelijkheid der kennis van één grazende koe, heet het koe-

²⁵⁾ Vgl. blz. 16, 18, 29, 31 en 33.

²⁶⁾ Vgl. *Winkler*, noot 23 hiervóór.

„begrip”, — ook al brengt het ons op een wijder plan — mager, armelik; men zegt, dat wij, door het te vormen, aan ervarings-mogelikheden inboeten.

Na hetgeen voorafging, is het niet moeilijk te zien, waar de fout ligt: men beschouwt als enige abstractie-vorm het logies abstracte begrip, en dat nog wel in de verschijningsvorm die het heeft in de wetenschappelijke systematiek, — en men neemt bovendien ten onrechte aan, dat de kennis der vele kenmerken van de éne grazende koe, zou kunnen bestaan zonder een daaraan beantwoordend, vele onderscheidingen vertonend koe-begrip: men neemt aan, dat er ervarings-differentiaties zouden zijn, die niet als denk-onderscheidingen zouden zijn gesteld; men vergeet de volkomen eenheid tussen het aanschouwelijke en onaanschouwelijke.

De term *abstract* heeft ook nog de betekenis-schakering van: het ervarings-armelike onaanschouwelijke, gekregen, doordat men alles afmat naar het denk-techniese logies abstracte. Welnu, er is een groei van ons onaanschouwelijk kennen, een groei derhalve van ons psychies abstracte, waardoor ons inzicht steeds rijker wordt, steeds toeneemt, steeds meer omvattend zich uitbouwt. En dit is mogelijk, omdat het psychies abstracte — dat wij zo noemden om zijn eigenschap der toepasselijkheid — tegelijkertijd die bijzondere vorm van de werkelijkheid uitmaakt, die wij het *noëties abstracte* noemen.

Wanneer *Keesje's* vader nog voor *Keesje* „het snorrende” is, heeft hij 'n zeer arm noëties abstract begrip van zijn vader. Met de jaren groeit zijn kennis, hij differentiëert zijn vader-begrip; hij differentiëert het in vele richtingen. Hij leert zijn vader beter kennen, en differentiëert hieraan het begrip dat hij van zijn vader heeft. Hij doet meer. Immers, hij kan zijn zo gevormd vader-begrip, deze denk-eenheid zelf, weer tegenover zich stellen als zaak; d.w.z. hij kan op zijn vader-begrip reflecteren. En deze onaanschouwelijke zaak, het vader-begrip, kan hij nu vergelijken met vele andere begrippen, met zijn moeder-begrip, met zijn begrip van het goede, met . . . alles. En hierdoor wordt dat vader-begrip immer rijker, het blijkt steeds meer facetten te vertonen, het omsluit steeds meer onderscheidingen, die er in worden gesteld bij vergelijking met al datgene wat niet vader is; steeds wordt het voller, steeds onderscheidings-rijker; en zó lang kunnen wij elke denk-eenheid uitbouwen, tot zij in haar soort voltooid is, óf wij niet verder kunnen.²⁷⁾ Hier betekent *abstract*: een zich steeds voller ontplooien in de werkelijk-

²⁷⁾ Gelijk vanzelf spreekt, gaan wij op deze kwestie niet verder in, dan voor de ontwikkeling van het betekenis-begrip in onze studie, nodig is.

heid; hier betekent *abstractie*: concretisering, niet in de zin van binden aan het aanschouwelijk kenbare, doch in de zin van denkende ontplooiing van het vele in het éne, van — de term is ongelukkig — samenvatting, synthese, van het vele tot het éne, ontwikkeling van het ongedifferentieerd gekende ene, in zijn differentiaties binnen die eenheid. En, in deze zin wordt er in het begrip niets weggelaten, doch er wordt integendeel iets in verwerkelt, dat het individu, waarop het begrip eventueel toepasselijk is, niet zijn kan zelfs, omdat dat individu noodzakelijk de beperktheid vertoont van zijn enkel-dit-individu-zijn. Zo is het mens-begrip rijker dan de individuele mens, omdat het begrip een volheid van mogelijkheden bezit, die in het individu slechts beperkt zijn gerealiseerd.²⁸⁾

De noëtiese abstractie is de denk-pool waarheen ons menselijk samenleven gericht is; in het noëties abstracte trachten wij te verwezenlijken wat er in ons aan in het samenleven te realiseren denk-mogelijkheden ligt. Tot dit noëtiese abstracte is het logies abstraheren, en het logies abstracte, één weg, volstrekt niet de enige; want het is niet alleen langs de weg der „methode”, de weg der wetenschappen, dat wij tot de wijsheid kunnen komen. Wanneer ergens, dan is het hier de plaats om 'n epitheton als *levend* en als *star* te gebruiken. En dan is het de levende noëties abstracte idee, waaraan wij het starre logies abstracte schematische begrip tegenoverstellen.

Wij maken, om tot rijker noëtiese abstractie te komen, vaak gebruik van ons vermogen tot logiese abstractie. M.a.w. wij gebruiken denk-techniese logies abstracte begrippen als tussenschakel om tot een rijker noëties abstract begrip te komen: aan de hand van 'n logies abstract begrip van het taal-teken — dat tevens een mager noëties abstract begrip is — als: „Op de wijze der taal gevormde aanschouwelijk-onaanschouwelijke ken-eenheid”, ontwikkelden wij het woord-begrip. De logies geabstraheerde begrippen zelf, ressorteren dus onder het noëties abstracte. Het logies abstracte maakt van dat noëties abstracte een eigen middengebied uit, een kostbaar bezit, doch een — en dát zagen *Winkler* en met hem vele anderen zeer juist — zich duidelijk als onvoltooid, als armelik, zich openbarend denk-verschijnsel: de wetenschapper die niet meer dan zijn denk-techniese, zijn logies-abstracte, begrippen ontwikkelt,

²⁸⁾ Wij menen goed te doen, met er op te wijzen, dat het onties, of metaphysies, abstraheren, aan ons denken weliswaar een geheel eigen aspect geeft, doch dat het niettemin als ervarings-aspect onder het noëties abstracte ressorteert, en dat het zo ook het logies abstraheren als technies procédé benut. Wij behandelen het niet uitdrukkelijk, omdat het op de woord-verschijnselen geen directe invloed heeft.

blijft halverwege, en misschien nog niets eens zo ver, steken.²⁹⁾

Wanneer wij nu nog 'n ogenblik terugzien, dan constateren we, dat het wetenschappelijke spraak-gebruik voortdurend logiese en noëtiese abstractie dooreenhaalt. Een begrip dat weinig onderscheidingen vertoont, wordt *abstract* genoemd, en dan gezien op het plan van het logies abstracte, en men veronderstelt dat er veel uit is weggelaten; zo *Slotty-Winkler* meent dat abstractie gepaard gaat met verlies aan ervaringsmogelijkheden, d.w.z. *Winkler* interpreteert de groei van het noëties abstracte als een vorm van logies abstraheren.³⁰⁾ Het logies abstracte is arm aan onderscheidingen, het is arm aan ervaringsmogelijkheden, doch het berust volstrekt niet op een armelike noëtiese abstractie. Integendeel, het logies abstracte, om tot bestaan te komen, veronderstelt altijd een zekere ontwikkeling van het noëties abstracte. De armelike van het logies abstracte mag niet worden gemeten aan zijn deficiëren tegenover het noëties abstracte, het logies abstracte staat op een ander plan. Wel boeten wij, in het logies abstracte, in aan ervaringsmogelijkheden, doch het is dan ook enkel een tussen-stadium waar het denken doorheen kan gaan om tot rijker noëtiese abstractie te komen.³¹⁾ En inderdaad: wie in het logies abstracte blijft verwijlen, „leeft” niet, ook niet als man van wetenschap.

Samenvattend: niet elke denk-act is psychologische abstractie.

²⁹⁾ „Definiëren” in logiese zin is derhalve 'n technische denk-kunstgreep om tot begrip van het onbegrepen te komen, „definiëren” in noëtiese zin is steeds vollediger begrijpen.

³⁰⁾ Hij beschouwt abstractie ook nog als 'n proces van „verharding”, van vast worden, stollen. (blz. 17 en 31) En, deze fout is weer 'n uiting van dezelfde vergissing, die we voortdurend vinden: hij beschouwt alle begrips-vorming, zoals hij het logies abstraheren beschouwt. We menen niet, dat het voor ons doel nodig is, hier dieper op in te gaan. We zullen ons bepalen tot deze opmerking, dat het noëties abstraheren, zoals ook uit het voorafgaande kan blijken, niet voert tot verstarring, tot vastworden, maar integendeel tot verder open-gaan. Ook het „in-zijn-soort-voltooide” waarvan wij spraken, (vgl. blz. 286 hiervóór) staat altijd open voor verdere ontwikkeling.

³¹⁾ Wij aanvaarden graag *Pillsbury & Meaders* uitdrukkingwijze, om tenslotte van hen 't volgende te kunnen citeren: „Thinking may go on in words or in images equally well, but that which makes both images and words capable of carrying thought is not their peculiar structure but their reference: and the reference in either case is not to other words or images but to types, to organized experiences, and to their representatives. But this reference to types does not serve to distinguish thought processes from the simpler mental states, for the simplest percepts and memories are also shot through with types, with references to these abstract thoughts. No consciousness is entirely without this typical meaning, although growth in intelligence is marked by progress from the relatively meaningless to the meaningful.” (blz. 182-183, spatiëring v. d. schr.) De schrijvers onderscheiden niet voldoende, maar zij noteren niettemin de verschijnselen.

wel zijn alle gedachten psychologies abstract. Psychologiese abstractie is de denk-act in de waarneming. In die act constitueren we de psychologies abstracte zaak: de gedachte. Psychologiese abstractie is het geven van toepasselijkheid, noëtiese abstractie is dus evenals logiese abstractie altijd reflexie. Denken, als denk-ervaring of reflexe denk-handeling, veronderstelt altijd voorafgaande psychologiese abstractie en voorafgaand gesteld zijn van de grond-vorm van het psychologies abstracte: de onaanschouwelijke kennis-eenheid in de waarneming. Alle denken neemt hier zijn aanvang, en alle gedachten zijn psychologies abstract. Maar, niet elke denk-act is psychologiese abstractie. Volgens: elke denk-act als moment van een denk-ervaring is noëtiese abstractie, en elke onaanschouwelijke zaak, elk begrip, dat wij in 'n denk-ervaring als niet-ik tegenover ons stellen, is noëties abstract. Maar, niet elke denk-act is logiese abstractie. Logiese abstractie is alleen die denk-act, waarin wij uit het begrip onderscheidingen laten vallen, en nieuwe, minder comprehensieve, begrippen vormen als denk-techniese procédés, hulp-middelen bij verdere noëtiese abstractie. — Het psychologies abstracte omvat dus mede, als toepasselijk, het noëtiese en het logies abstracte; en het noëties abstracte omvat dus mede, als gekend toepasselijk, het logies abstracte middel-gebied.

Het logies abstracte en het woord. Het woord omsluit een denk-moment; we krijgen dus in onze woord-studie met het abstracte te maken. Zouden we ons tot een beschouwing der woordsoorten zetten, dan zou het psychies abstracte denk-aspect ons uitvoeriger moeten bezig houden; nú is dit niet het geval. In het volgende hoofdstuk zal het noëties abstracte onze aandacht meer vragen; op déze plaats, in déze paragrafen, staat het logies abstracte, zoals we dat in het gebruiksteken „woord” vastgelegd vinden, op de voorgrond.

De mens scheidt zich het logies abstracte als 'n bepaald technies procédé. Het is veelvormig. Het taal-gebruik is 'n bepaalde vorm van denken; we zullen daarover nog uitvoerig handelen. Welnu, ook hier scheidt zich de taal-gemeenschap denk-techniese procédés, die wij toepassen in ons taal-denken. En nu bedoel ik niet, dat de aard der betekenis als gebruiksgedachte meebrengt, dat de logiese figuren van het vrije denken in de taal-ervaring 'n andere vorm zouden krijgen,³²⁾ doch ik bedoel het simpele feit, dat wij woorden hebben gemaakt, die wij gebruiken om ons denken in, en met behulp van, taal op te bouwen en verder te voeren. Deze woorden zijn logies abstract.

³²⁾ Het logisme heeft met de studie hiervan 'n aanvang gemaakt. Dit jaar verscheen van R. Carnap: *Logische Syntax der Sprache*. Wien 1934, dat ik nog alleen ken uit een bespreking in *Erkenntnis* IV, 1934. blz. 419 vlg.

Wij kunnen er, als taalgebruikers, niet buiten, vele zaken namen te geven; maar wij kunnen er wel buiten, de betrekkingen die wij moeten stellen om onze meerwoord-gehelen op te bouwen, en zo de zaken in een hogere eenheid samen te vatten en in hun verband te zien, te symboliseren: „Jantje krijgt slaag, Jantje heeft 'n ruit gebroken!” Ondertussen: wij hebben ons voeg-woorden geschapen, en nu kunnen we ook woorden als *want* of *omdat* of *daar*, gebruiken. We blijven bij het nevenschikkende *want*: „Jantje krijgt slaag, *want* Jantje heeft 'n ruit gebroken!” *Want*, en ook *omdat* of *daar* en vele woorden meer, zijn taal-techniese woorden en in die woorden symboliseert de taal-gebruiker de betrekking, die tussen de twee woord-groepen ligt en waardoor de beide groepen leden zijn van de grotere gebruiks-eenheid. Deze woorden zijn „darstellend”, doch eo ipso dat zij in het taalgebruik „darstellen”, stellen zij de betrekking tussen de woord-groepen; eo ipso dat zij in het taalgebruik de betreffende betrekking „symboliseren” is de betrekking gesteld en zijn daarmee de woord-groepen verbonden. Deze woorden zijn dus niet alleen „darstellend”, maar zij functioneren ook doordat zij „darstellen”, doordat zij symboliseren. Zij functioneren ten opzichte van de structuur van de gebruiks-eenheid zelf: zij zijn taal-technies functioneel; doch, zij functioneren taal-technies op grond van hun „Darstellungs”-moment, op grond van hun betekenis. Deze woorden worden én „darstellend” én taal-technies functioneel gebruikt. Het „begrijpen” van deze woorden in het taal-gebruik, het „Verstehen”,³³⁾ is nu eo ipso het stellen van de betrekking: want begrijpen, dat *want* betekent: de verhouding van grond en gevolg tussen het ruiten breken en het pak slaag krijgen, is de vereniging der woord-groepen, en het kennen der betrekking tussen de betreffende denk-momenten.

Worden deze woorden nu ook gebruikt om te noemen? Ja en neen. Laten we eerst het „neen” nemen. Het zijn geen „Nennwörter”. We gebruiken ze niet om ze zelfstandig van de betrekking, die ze stellen, uit te zeggen. We gebruiken *want* niet om te zeggen: „De betrekking tussen Jantje's pak slaag en zijn ruiten breken is een *want*.” We zouden zeggen: „De betrekking tussen etc. is *redegevend*.” Waarom doen we dat niet? Omdat wij dit soort woorden niet voor

³³⁾ Vgl. bij Ammann de onderscheiding tussen „Kennen” en „Verstehen”. (I blz. 49)

³⁴⁾ Deze woorden zijn essentiël „syncategorematica”. Het is duidelijk, dat Husserl (vgl. blz. 274-275 hiervóór) juist zag, toen hij de onzelfstandigheid der zaken en het: „bloss-mitbedeutend”-zijn, niet correlatief wilde noemen. De term *betrekking* is zeker „categorematis”, maar de zaak is evident „onzelfstandig”. Hier zien we 't zelfde met de term *redegevend*.

deze wijze van noemen gemaakt hebben. Hoe nu ook de feitelijke ontwikkeling van deze woorden in elk concreet geval is gegaan: opdat zij kunnen functioneren zoals zij doen, was 't nodig, dat de gebruiker ze eenmaal maakte reflecterend op 'n taalgeheel, waarvan ze als onbegrepen moment deel uitmaakten. Ze worden gesteld als hulpmiddel aan 'n hulpmiddel, als 'n steel aan 'n hamer, als 'n pees aan 'n boog. Ze worden op de taal zelf betrokken. Ze zijn coöperatief, doch alleen middellik. Ze worden niet, zoals *pap* of *eten*, gebruikt voor de zaken waarop de spreekhandeling gericht was, maar ze worden gebruikt als 'n schroef aan een instrument. En zo begrijpen we, dat, al worden zij in dat instrument geactueerd, zij toch niet van dat instrument „gepraediceerd” worden, dat ze niet zonder meer „Nennwörter” zijn. Zij vervullen hun functie volkomen, doordat zij in het taalgebruik symboliseren: eo ipso dat zij in taalgebruik geactueerd zijn, is de betrekking gesteld. „Gepraediceerd” worden van het grotere gebruiks-geheel, waarin zij functioneren, alleen die momenten, die gepraediceerd kunnen worden van zaken, die buiten het taal-geheel liggen. En in dit laatste komen we nu aan ons: „Ja” van weinig regels terug. Deze woorden noemen ook, maar ze noemen onzelfstandig; ze noemen altijd in afhankelijkheid van de noemende momenten, die zij in het taal-geheel verbinden. *Want* noemt in ons voorbeeld de reden waarom Jantje 'n pak slaag krijgt, 'n heel reële reden! Maar, *want* noemt alleen in afhankelijkheid van andere ervarings-momenten die we toepassen. We gebruiken *want* nu eenmaal niet als zelfstandig noemend, omdat we 't zo niet gemaakt hebben. Maar ligt in *want* niet de mogelijkheid tenminste, dat het woord toch noemend, maar „anomaal” noemend dan, gebruikt kan worden? Die mogelijkheid heeft *want* zeker. Gegeven eenmaal, dat we onze hoorder duidelijk doen verstaan, dat we over de zin „Jantje etc” spreken, dan zouden we gerust kunnen zeggen, dat de betrekking tussen Jantje's pak slaag en Jantje's ruiten breken een *want* is, en geen *ofschoon*.

Ondanks het feit echter, dat deze woorden onzelfstandig noemen, en dat ze ook voor zelfstandig noemen gebruikt zouden kunnen worden, zullen wij ze toch niet met „Nennwörter” betitelen. Er is tussen hen en wat de grammatica *naamwoorden* pleegt te noemen, ook grammaties, inderdaad een zo groot verschil, dat het beter lijkt ons aan dat spraakgebruik te houden.

Beschouwen we deze woorden buiten het taalgebruik,³⁵⁾ dan

³⁵⁾ Men kan bij *Husserl* nalezen hoe hij zich de mogelijkheid dezer beschouwing, ondanks het feit, dat de betekenis „syncategorematis” is, voorstelt. (blz. 316) Wij kunnen rustig uitgaan van 't feit, dat we over *want* kunnen *nadenken*.

zouden we kunnen zeggen, dat zij een soort uitnodiging geven aan de taalgebruiker, om 'n bepaalde taal-techniese denk-handeling te stellen. Doch, zij symboliseren niet de handeling, maar ze symboliseren de, in die handeling gestelde, betrekking. Alleen, dat *uitnodigen* is 'n beeldspraak, die ons prakties weinig verder brengt, want alle woorden nodigen ons tot denk-handelingen uit; alleen zijn die denkhandelingen vaak niet taal-technies. We wijzen op dit „uitnodigings“-aspect alleen 'n ogenblik, om er bij de behandeling van *Bühler* aan te kunnen refereren.³⁶⁾ Tenslotte: de betekenis van de taal-techniese woorden is logies abstract. De taal-gebruiker kan ze alleen maken, door uit zijn begrip der verenigde taalmomenten het moment der betrekking met een „taal-techniese“ bedoeling te analyseren.³⁷⁾

Wanneer we de verschillende woorden tot logies-abstracte taal-techniese *termen* verklaren, bedoelen we natuurlijk volstrekt niet, te beweren dat deze momenten niet als betekenis-loos moment van 'n zins-Gestalt in een meerledig geheel zouden kunnen worden gereproduceerd, dat ze m.a.w. niet „onbegrepen“ zouden kunnen worden voortgebracht. We gaan er zelfs van uit, dat 'n kind ze noodzakelijk uit dergelijke „onbegrepen“ momenten moet maken. We ontkennen al evenmin, dat deze woorden, meer dan andere, gedachten-loos en slecht begrepen kunnen worden gebruikt. Vgl. daarvoor *Langevelds* onderscheiding tussen taal-beheersing en eloquentie. (blz. 136)

Het is nu niet meer twijfelachtig, welke plaats een woord als het voegwoord *dat* inneemt: het is zeer arm aan onderscheidingen, omdat het de

³⁶⁾ Reeds bij *E. P. Morris*. *On Principles and Methods in Latin Syntax*. New-York-London 1902, vinden we een kern van deze gedachten terug. Zijn leidende ideeën zijn ontleend aan *William James*, aan de psychologie van zijn dagen. Hij volgde daarmee geen kwade school, en hij wist verschillende noties linguïsties vruchtbaar te maken. Ofschoon classicus, kwam hij niettemin er toe te schrijven: „The shift of expression of relational concepts from inflectional forms to single words (including the expression of modal and temporal meaning by auxiliary verbs) constitutes the greatest change that has taken place in the structure of language. It implies an increasing clearness in the realization of relations, a growing precision in the grasp of the transitive elements of the stream of thought — to use the terms which James employs.“ (blz. 57) Deze mening graag latend voor wat ze is, is in ieder geval dit element daarvan zeer belangrijk, dat zijn „transitive elements of the stream of thought“ de: „connecting parts“ zijn, tussen hetgeen hij „substantive concepts“ noemt, verbindende delen, die in een woord hun uitdrukking vinden. (blz. 45).

³⁷⁾ Vgl. *L. H. M. Berger*. De ontwikkeling van de logisch-grammatische functies tusschen het twaalfde en het achttiende levensjaar. Utrecht-Nijmegen 1927, blz. 31 vlg. Het onderzoek, dat door *Dr. Berger*, vanuit het laboratorium van Prof. *Roels*, werd geleid en waarvan het taal-materiaal door Prof. *de Vooys* werd geschift, toont ten duidelijkste het logies abstracte karakter der betreffende woorden.

te stellen betrekking niet verder specificceert dan als „afhankelijkheid”. Van de andere kant veronderstelt het een ver gaande logiese abstractie, en treedt het dan ook bij 't kind zeer laat op.³⁸⁾ Ten opzichte van het noëties abstracte plan, is het een uiterst waardevol bezit, doch het ressorteert voor de ervaring volkomen onder het logies abstracte plan. Pas een wetenschappelijke beschouwing brengt het in het geheel van het noëties abstracte op zijn plaats.

Op het plan van het logies abstracte bevinden zich ook de pronomina, de lidwoorden en de voorzetsels. Het zijn de woorden die *Langeveld* (blz. 60 vlg.) tot de „gesloten woordsoorten” rekent.³⁹⁾ Doch niet alle zijn betrokken op wat hij noemt: „een relatie-kenmerk van de taal zelf”; niet alle vervullen in de structuur van een groter taal-geheel een functie ten opzichte van die structuur zelf, waaraan zij als zodanig kenbaar zijn en niet alle nodigen in deze zin uit. De persoonlijke voornaamwoorden b.v.⁴⁰⁾ zijn logies abstractieve denk-middelen, die dit taal-techniese karakter missen.⁴¹⁾ Zij zijn weliswaar betrokken op een logies abstracte zaak, zij zijn taal-momenten van grote denk-techniese waarde, doch zij vervullen geen in hen zelf gesymboliseerde taal-techniese functie in het grotere taal-geheel, waarvan zij eventueel moment uitmaken.

Zoals eenmaal de oude logica een groot deel der denk-techniese middelen in haar beschouwingen der „termini” vrijwel verwaarloosde, zo komen zij tans ook weer in de beschouwingwijze van het logisme te kort. Terecht schrijft *Bühler* van de logistiese strevingen, die dergelijke termen willen „afschaffen” (!): „Aber (dies) bedarf der Ausmerzung.” (*Sprachtheorie*, blz. 104) Er is nog een ander streven om dit soort „abstracte” woorden als „woord” uit de grammatica te schrappen; het is vervat in de theorie van *Vendryes*. Wij zullen die uitvoerig behandelen; echter niet voordat wij *Bühlers* opvattingen omtrent deze „woorden” hebben besproken. Want, wel komen wij met *Bühler* hierin overeen, dat deze taaltermen volwaardige woorden zijn, doch het verschil tussen de verklaringwijze van *Bühler* en die van ons is fundamenteel. Bij hem blijkt nergens, dat ook deze „woorden”, woord zijn op grond van hun „symbool”-karakter, op grond van hun „Darstellungs”-aspect. Hij meent, dat zij een „Zeig”-functie vervullen, en dat deze „Zeig”-functie

³⁸⁾ Vgl. *Clara und William Stern*, blz. 208 vlg.

³⁹⁾ Het wil mij voorkomen, dat de voorafgaande beschouwingen reeds 'n verklaring kunnen geven van het „waarom” van hun „gesloten”-zijn.

⁴⁰⁾ Vgl. *Bühler*, *Sprachtheorie*, blz. 102 vlg.

⁴¹⁾ Vgl. *Winklers* begrip der „Denkmechanischen Stilwerte”. (blz. 18 vlg. en blz. 47 vlg.)

hun bestaansgrond als „woord“ uitmaakt; de „Nenn“-functie, de „Darstellungsfunktion“ is voor hem maar „aufgemalt“. Het is dit, dat wij niet kunnen aanvaarden.

De »Zeigwörter« en hun »Urfunktion«. Wij wezen er in ons eerste hoofdstuk al op, dat het nieuwe „Zeig“-begrip, zoals het wordt voorgedragen, aanleiding geeft tot bedenkingen.⁴²⁾ In onze vorige paragrafen ontwikkelden wij het begrip van het logies abstracte als „betekenis“ van verschillende woorden. Een voegwoord b.v. kan een bepaalde te stellen, onderschikkende betrekking symboliseren. De zaak waarop dat woord in taalgebruik wordt toegepast is die betrekking zoals zij tussen de zaken bestaat; doch, deze „toepassing“ is eo ipso het stellen van de verenigde betrekking tussen de taal-momenten. Dus, zoals wij reeds in het vorige hoofdstuk betoogden en in het volgende nog nader zullen uiteenzetten: woord-gebruik is niet enkel „toepassen“, niet enkel „praediceren“, niet enkel „noemen“; woord-gebruik is het gebruiken van een gebruiksteken. Het woord-gebruik is ondergeschikt aan een praktische of theoretiese bedoeling. Deze bedoeling kan door de taal-gebruiker verwezenlijkt moeten worden binnen of buiten de eenheid van taal-gebruik: een taal-technies woord eist eerst de verwezenlijking van hetgeen wij daarin kennen binnen de structuur der gebruikseenheid zelf, en daarin pas wordt het toegepast ook. Een term als „Herten!“ eiste de verwezenlijking van de bedoeling in een reeks handelingen, de bedoeling van 'n theoretiese uiteenzetting wordt verwezenlijkt in het, uit de begrepen taal-eenheid resulterende, „vrije“ begrip,⁴³⁾ de toepassing van 'n taal-techniese term geschiedt op grond van zijn voltooide „Darstellungs“-functie. „Darstellen“ is niet identiek met „gepraediceerd“ worden! Als ervarings-moment is elk woord functioneel, omdat het middel is. Alleen, en dit is het verschil tussen onze theorie en de theorie van *Bühler*, die wij zo aanstonds zullen ontwikkelen: geheel deze functionaliteit, ook de denk-techniese of taal-techniese, veronderstelt het „Darstellungs“-karakter van het woord als fundament. *Bühler* daarentegen meent, dat de denk-techniese soms, en de taal-techniese functionaliteit per se, naast de „Darstellung“ kan staan. Onder dit opzicht blijft hij zijn schema volkomen getrouw.

Bühler leert tans: het taalgebruik speelt zich af in een „Aktionsfeld“. (Sprachtheorie, blz. 56) Dit veld vertoont twee gebieden: een er-

⁴²⁾ Vgl. blz. 30 noot 61 hiervóór.

⁴³⁾ Die vrijheid, dat blijkt uit ons derde hoofdstuk (blz. 137 vlg.), kan relatief zijn, in zover dit begrip weer onmiddellijk daarna gebonden wordt aan nieuwe of oude taal-termen. Wij raken hier de theorieën van het woord-gebruik. Hun ontwikkeling vraagt een nieuwe studie.

varings-gebied en 'n gebied van het waarneembare; het eerste gebied noemt hij „*innere*”, het tweede „*äussere Situation*”. De „Schallwellen”, leerde hij ons vroeger, richten ons prakties handelen.⁴⁴⁾ Zij „*steuern*” ons prakties handelen, doordat zij, wat in de waarneembare omgeving als „*Steuerungsmoment*” ontbreekt, in de „*innere Situation*” tot bestaan roepen. (Sprachtheorie, blz. 38-39) Zij doen dat, doordat de sprekende mens „*appelleert*” aan ken-momenten van de hoorder. (vgl. blz. 24 hiervóór)⁴⁵⁾ Het signaalkarakter dacht *Bühler* zich als geopponeerd aan „*Darstellung*”: we konden appellerend bedoelingen verwerkliken, die niet in onze woorden gesymboliseerd zijn. Dit was de fundamentele differentie tussen „*signaal*” en „*symbool*”. En, dit is zonder twijfel een vruchtbaar principie van onderzoek. Maar, *Bühler* zette zijn linguïstiese studies voort en — het staat in zijn „*Sprachtheorie*” nergens uitdrukkelik, maar het blijkt uit alles — hij kwam voor de vraag, die wij in ons eerste hoofdstuk voortdurend stelden: met welk recht heet „*Appell*” een taalteken-aspect? Waar en hoe hebben we het „*Appell*”-moment in het taal-teken te plaats, of hoort 't er misschien helemaal niet in? *Bühler* opteerde tenslotte voor het „*Appell*”-verschijnsel als taal-teken-moment; hij veronderstelt, dat 't in het teken ligt, want „*Appell*” kan een „*Bedeutung*” zijn. De woorden die deze „*betekenis*” hebben, zijn „*Zeigwörter*”.

Wij zeiden in de vorige paragraaf, dat de voegwoorden b.v., de taalgebruiker „*uitnodigen*” als het ware, om een bepaalde taal-techniese denk-handeling te stellen die in dat woord gesymboliseerd is. *Bühler* heeft zich, vanuit een geheel ander standpunt dan het onze, een soortgelijk begrip gevormd: sommige woorden bevatten een „*uitnodiging*” tot een zich oriënteren ten opzichte van het zinnelik waarneembare in het „*Aktionsfeld*”, het zijn de „*Rezeptionssignale*”.⁴⁶⁾ Hij onderscheidt onder deze „*Zeigwörter*” drie typen het *hier*-type (Ortsmarke), het *ich*-type (Sendermarke) en het *jetzt*-type (Augenblicksmarke). (ibid. blz. 102) Laten wij aan het *ich*-type demonstreren wat *Bühler* bedoelt. Wat verwacht degene die op een, uit het onzichtbare komend, „*Wer da!*” met „*Ich!*” antwoordt? Dat de hoorder een „*per-*

⁴⁴⁾ We lezen dit af uit het gedrag van de „*signaal*”-ontvanger. Vgl. Sprachtheorie, blz. 26-27 en 31.

⁴⁵⁾ In zijn „*Axiomatik*” formuleerde hij: „*Kurz: das zweite Fundament der Signalrelation ist das Benehmen des Adressaten. Das signalhafte Konkretum ist berufen, einen Steuerungsimpuls des Benehmens zu liefern.*” (blz. 88)

⁴⁶⁾ Andere woorden die eveneens, doch op een andere wijze, signaleren, zijn de „*Aktionssignale*”. (ibidem blz. 107) Deze categorie houdt *Bühler* minder bezig; de eerste heeft zijn bijzondere aandacht.

sonale Diakrise" zal voltrekken. Dat hij zich aan het stem-geluid, omtrent een bepaalde persoon oriënteren zal: „Es fordert in den einfachsten Fällen genau so wie das ‚hier‘ zum Aufsuchen des Sprechers mit den Augen auf. Allein das ist nur die erste Phase dessen, wozu es den Hörer herausfordert". Hij moet verder gaan en: „er soll den Sprecher treffen mit *physiognomischem Blick* kurz gesagt. Es gilt etwas wahrzunehmen an dem, der im lebendigen Verkehr, ‚ich‘ sagt; kann sein, es sind sichtbare Ausdrucksgebärden oder ausdrückshaltige Momente an der Stimme, die beachtet werden wollen, kann sein, es ist nur die Diakrise zu vollziehen, zu der man sonst die Eigennamen verwendet. Es kann noch manches andere und Differenzierteres sein." (ibidem, blz. 95) Onder-tussen: laten wij twee dingen duidelijk voor ogen houden: „Nun, ein Name ist ein Nennwort und kein Zeigwort; das *ich* aber ist ursprünglich ein Zeigwort und kein Name." (blz. 94) dat is één; en twee: „Ich sage noch einmal: es gibt kein lautliches Zeigzeichen, das der Geste oder eines der Geste äquivalenten sinnlichen Leitfadens oder schliesslich einer an deren Stelle tretenden Orientierungskonvention entbehren könnte." (blz. 93) Twee dingen dus: in het „zeigen" hoeft geen „nennen" te zijn gelegen, en: er moet een „sinnlicher Leitfaden" zijn.⁴⁷⁾

Wat Bühler hier beschrijft, beschouwt hij als de „Ausgangsbedeutung" van *ich*, als zijn „Urfunktion".⁴⁸⁾ Van het *hier*-type geldt hetzelfde als hetgeen Bühler van het *ich*-type betoogt; alleen vraagt het *hier*-type geen diakritiese oriëntering ten opzichte van de persoon, doch een oriëntering ten opzichte van de ruimte.⁴⁹⁾ Over de ontwikkeling van het *jetzt*-type zegt hij zeer en zeer weinig. Het wil mij voorkomen, dat nergens precies blijkt, hoe het *jetzt*-type past in de oorspronkelijke vorm van het systeem dat Bühler opzet.⁵⁰⁾

Bühlers beschouwingen maken 'n overtuigende uiteenzetting uit van hetgeen wij in ons derde hoofdstuk met het gebruik van de taalklanken als: handelings-index, bedoelden, en met de spreekhandeling als: handelings-vervangende hulphandeling. En Bühlers studies hebben bovendien de grote verdienste, dat zij dit karakter aan de zoveel moeilijker analyseerbare pronomina en partikels demonstreeren, en het plaatsen in het kader van andere psychologische onderzoekingen. Bühler meent echter hierdoor

⁴⁷⁾ Vgl. ibidem, blz. 109 vlg. en blz. 113 vlg.

⁴⁸⁾ „Jeder Mensch kann mich ansprechen und *ich* sagen. Ich werde ihn ansehen oder, wo dies unmöglich ist, nur hinhorchen auf den Sprecher. Dass es geschehe mit *physiognomischem* oder *pathognomischem Blick*, dies und nichts anderes ist die *Ausgangsbedeutung* von *ich*, ist seine *Urfunktion*". (ibidem blz. 113)

⁴⁹⁾ Vgl. nog ibidem, blz. 131 en blz. 140 vlg.

⁵⁰⁾ Vgl. ibidem, blz. 132 en blz. 373 vlg.

reeds word-studies te leveren. Dit is het, dat wij zullen moeten ont-kennen.

»Zeigen« de anaphora? Het „Zeig“-begrip als: oriëntatie in de „äussere Situation“ met behulp van spreekhandelingen, wordt door Bühler uitgebreid: ook oriëntatie in de „innere Situation“ met behulp van spreekhandelingen, noemt hij „zeigen“. ⁵¹⁾ „Man weist mit *dieser* und *jener* (oder *hier* und *dort* u.dgl.m.) auf soeben in der Rede Behandeltes zurück, man weist mit *dér* (*derjenige*) und anderen Zeigwörtern auf sofort zu Behandelndes voraus. Das heisst von alters her Anaphora.“ (ibidem blz. 121) Hij heeft gezegd, dat er een „sinnlicher Leitfaden“ moet zijn waaraan de taalgebruiker zich moet oriënteren bij het gebruik van een „Zeigwort“, doch: „Wo soll denn ein solcher sinnlicher Leitfaden zu finden sein, wenn ich im Deutschen mit *dieser* und *jener* auf kurz zuvor in derselben Rede Genanntes hinweise? Antwort: Zugegeben, ein sinnlicher Leitfaden ist in diesem Falle nicht vorhanden. Aber an seiner Stelle tritt die Konvention in Kraft, dass der Hörer rückblickend das zuletzt Genannte als das nächste bei *dieser* und das zuerst Genannte als das fernere bei *jener* wieder aufnehmen soll in seinem Denken.“ (ibidem blz. 112) ⁵²⁾ Waarop steunt die „Konvention“, hoe is 't mogelijk dat zij ontstaat? Zij steunt op het feit: „dass Sender und Empfänger den Redeabfluss als ein Ganzes vor sich haben, auf dessen Teile man zurück- und vorgreifen kann.“ (blz. 121) Doch wij vragen opnieuw: hoe verhoudt zich de „Konvention“ tot dit feit? ⁵³⁾ Met betrekking tot de anaphora, de toetssteen van geheel de theorie, zegt Bühler hieromtrent verder niets. Hij constateert het feit, en voltrekt nu aan zijn oorspronkelijk ontwikkeld „Zeig“-begrip de metamorfose, die wij reeds op bladzijde 30 vermeldde. Immers: waarom wijst in: „*Het paard, dat daar loopt . . .*“ of in „*Ik geloof, dat je gelijk hebt*“ dat op het voorafgaande terug? Omdat — en het is weer Bühler zelf, die dat

⁵¹⁾ We laten het verschijnsel dat hij „*Deixis am Phantasma*“ noemt ter zijde; het geeft geen bijzondere moeilijkheden. Bühler schrijft terecht: „Denn die *Deixis am Phantasma* beruht auf genau denselben psychologischen Voraussetzungen wie die *demonstratio ad oculos* und operiert mit den gleichen sinnlichen Zeighilfen.“ (ibidem blz. 388)

⁵²⁾ Bühler geeft toe, dat deze „Konventie“ net zo goed omgedraaid zou kunnen worden. Vgl. dezelfde pagina 112.

⁵³⁾ In een noot op dezelfde pagina zegt Bühler: „Das „Vorgreifen“ auf noch nicht Gesagtes ist psychologisch durchaus verständlich, seitdem wir wissen, wie regelmässig dem erst noch zu erfüllenden ein mehr oder minder „leeres“ Satzschema in unserem Denken vorauseilt.“ Hij argumenteert hieruit niet, en dat is begrijpelijk. Niemand ontkent de feiten die hij op 't oog heeft; de vraag is echter: waarom kunnen zij in 'n dergelijk schema fungeren zoals zij doen.

uitvoerig aantoont (vgl. blz. 168 vlg.) — *paard*: paard „betekent“ en *geloof*: geloof. Dat is in het ene geval relativum, en in het andere geval voegwoord, niet omdat er iets voorafgaat en iets volgt, maar: omdat *paard* en *geloof* voorafgaan, en de betreffende resten volgen. En, — *Bühler* bevestigt dat even nadrukkelijk als wij — dit is 'n „Darstellungs“-kwestie, 'n geval van „Nennen“ en niet van „Zeigen“.

Wij menen, dat hier van „Zeigen“ te spreken een wetenschappelijke „beeldspraak“ is, die het beter is te vermijden. „Zeigen“ in deze zin en het „Zeigen“, zoals *Bühler* ons dat als oorspronkelijke „Zeig“-wijze uitlegt, zijn feitelijk volkomen dispaaraat, vallen niet langer onder één „Oberbegriff“; alleen omdat we woorden „overdrachtelijk“ kunnen gebruiken, is het mogelijk hier van „zeigen“ te spreken. *Bühler* meent, dat we wel, ook in deze gevallen, met recht het verschijnsel als „Zeigen“ kunnen beschouwen.

In de anaphora immers wordt „der Kontext selbst zum Zeigfeld erhoben“ (ibidem blz. 386), en die anaphora wijzen nu weliswaar „nicht mehr direkt auf Dinge, die man mit den Augen im Blickfeld suchen soll und findet.“ (blz. 390) maar zij „wijzen“ op context-plaatsen. Wij herhalen: hoe doen zij dat? En dan krijgen wij tot antwoord: zij „fordern den Hörer auf“ om, op verschillende manieren, het voorafgaande en volgende „zusammenzudenken“. (blz. 389)⁵⁴) Natuurlijk: deze „Zeig“-manier is zeer ingewikkeld en vertoont allerlei aspecten, maar, zegt *Bühler*: „genug wenn zugegeben wird, dass es in all dem jedenfalls ein internes, irgendwie zurück — und vorweisendes Zeigen gibt.“ (blz. 389) En het is juist dit laatste wat wij volstrekt niet toegeven kunnen: dit „Zeigen“ is volkomen verschillend van het „Zeigen“ dat *Bühler* ons vroeger beschreven heeft. Als *Bühlers* hier-, ich en jetzt-typen ooit „woord“ zouden zijn, en dan „Zeigwort“, dan zijn de anaphora geen „Zeigwörter“.

»Urfunktion« en »Ausgangsbedeutung«. Wij zeiden op bladzijde 296, dat we twee dingen vooral uit *Bühlers* analyse van het oorspronkelijke „Zeigen“ moesten onthouden: ten eerste dat 't geen „Nennen“ hoeft te zijn, ten tweede dat er 'n „sinnlicher Leitfaden“ moest

⁵⁴) *Bühler* geeft als voorbeeld: „de(n) korrekten Syllogismus der Logiker: Alle Menschen sind sterblich. Casius ist ein Mensch. Also is Casius sterblich. Auch ein solches ‚also‘ oder ‚demnach‘ oder ‚folglich‘ fungiert trivial bestimmt anaphorisch zeigend. Um alles zu sagen, so fordert es den Hörer auf, die beiden Vordersätze zusammenzudenken (συνοπᾶν nach Aristoteles) und die Konsequenzen zu ziehen. Und dann ist (was immer sonst noch) jedenfalls ein Zurück- oder Vorverweisen in der Reihe der aufeinanderfolgenden Sätze enthalten.“ (ibidem, blz. 389. Spatiëring v. d. schr.)

wezen, of 'n „Oriëntierungskonvention“, die de plaats daarvan inneemt. Al interpreteren we die „Orientierungskonvention“ nu ook als 'n vorm van aanschouwelijk kennen, dan helpt ons dat toch niet. Want, ook *Bühler* geeft toe, dat die oriëntering dan toch, om te kunnen plaats vinden, een reflex denken over dat voorafgaande of volgende aanschouwelijke veronderstelt. De aanschouwelijke bepaaldheid van 't anaphorische „Zeigen“ is daarmee gevallen. Hoe staat 't nu met 't „Nennen“? *Bühler* zelf heeft de voortreffelijkste uiteenzetting geleverd van 't feit, dat de anaphora logies abstracte woorden zijn, die ook een taaltechniese betrekking in de structuur van het gebruiks-geheel betekenen.

Bühler schrijft: „ähnlich wie der tierische und menschliche Körper durch seine Gelenke, so erfährt das Band der Rede da und dort eine bestimmte Absetzung, es findet jeweils ein Bruch des Symbolfeldes statt, und trotzdem bleibt das Abgesetzte funktional vereinigt, weil die anaphorischen Zeigwörter eine Redintegration der abgesetzten Teile symbolisieren und mehr oder minder genau angeben, wie sie vollzogen werden soll.“ (ibidem, blz. 385, 386; spatiering v. d. schrijver) Dit is de theorie die wij onafhankelijk van *Bühler*, in onze paragraaf: „Het logies abstracte en het woord“ ontwikkelden. En de parallel is nog veel frappanter: de anaphora zijn „bautechnische Zeigzeichen“ (blz. 390), zij leggen het „konstruktive Mitdenken“ van de taal-gebruiker „ans Gängelband“. (blz. 397) De anaphora symboliseren een belangrijk moment van de structuur van het denken in taal, zelf. En daarin verschillen zij van al de andere woorden, die zaken symboliseren, die niet óók een in het taalgebruik zelf te stellen betrekking zijn. En, dat is 'n zeer bijzondere „verschijnsel“, een verschijnsel dat „ein wenig philosophisches Erstaunen“ vraagt, doch dat zich onmiskenbaar aan ons opdringt. *Bühler* heeft groot gelijk, dat deze woorden van alle andere woorden moeten worden onderscheiden, maar hij noemt het verschijnsel met minder recht „Zeigen“. ⁵⁵⁾

Bühler ziet zeer duidelijk, dat de „Zeigwörter“ „logische Funktionen“ krijgen, en reeds op bladz. 90 schreef hij: „die Zeigwörter hätten die

⁵⁵⁾ „Die Theorie der Dinge verlangt nichts anderes, als dass erkannt und ein wenig philosophisches Erstaunen für das Faktum aufgebracht wird, dass die aktuelle Rede, die meistens auf etwas, was sie nicht selbst ist, geht, sich manchmal zurückwendet und reflexiv wird. Die Anaphora ist ein reflexives Zeigen und muss als solches genau so gut und genau so scharf von dem gewöhnlichen sachlichen Zeigen unterschieden werden, wie man z.B. den Selbstmord vom gewöhnlichen Morde abhebt.“ (blz. 388-389)

logischen Funktionen, von denen wir spreken, nie übernehmen können, wenn sie nicht von vornherein das Zeug dazu in sich getragen hätten. Auch sie sind Symbole (niet nur Signale); ein *da* und *dort* symbolisiert, es nennt einen Bereich, nennt den geometrischen Ort zozusagen d.h. einen Bereich um den jeweils Sprechenden herum, in welchem das Ge-deutete gefunden werden kann; genau so wie das Wort *heute* den In-begriff aller Tage, an denen es gesproken werden kann, faktisk nennt und das Wort *ich* alle möglichen Sender menschlicher Botschaften und das Wort *du* die Klasse aller Empfänger als solcher." Het „Zeug“, dat *Bühler* bedoelt, noemt hij uitdrukkelijk een „Nennen“. Doch hoe komen die woorden tot dit „Nennen“, tot dit „Darstellungs“-moment, en wat „nennen“ zij? Het is niet gemakkelijk dit uit zijn beschouwingen op te maken. Maar toch, 't staat er in. We vinden het bij een bespreking van het pronomen *wir*: het „Nenn“-moment kwam in *ich* — respectievelijk in *wir* — naar voren toen de term in oppositie gebracht werd met anders tellende zender-tekens.⁵⁶⁾ Maar waarom was dan het ongedifferentieerd gebruik voor „zender“ geen „Nennen“? Wat was dit „Nenn“-moment in het woord, vóór het in oppositie „prägnanter“ naar voren kwam? Dat het woord *ich* oorspronkelijk reeds oppositioneel gebruikt werd, minstens tegenover *hier* of *jetzt*, ontkent *Bühler* allerminst.

Hij spreekt van een „rein“ en niet-„rein“ „Zeigen“, en ik moet mij al zeer vergissen, als hij zelf deze moeilijkheid niet heeft gevoeld: kan een woord wel „rein“ „zeigen“? Hij schrijft tenslotte: „Das „reine“ Zeig-signal ist, war oder wäre, wenn es vorkommt, vorkam oder vorkäme, ein Wegpfeil ohne aufgeschriebenen Namen und sonst nichts.“ (blz. 144) Dát „Darstellungs“-moment, waarvan *Bühler* twijfelt of er wel ooit 'n

⁵⁶⁾ „Wie das ‚ich‘, so setzt natürlich auch das ‚wir‘ zu seiner Erfüllung eine Zeighilfe voraus; aber es scheint von vornherein schon um einen Schritt weiter als das ‚ich‘ vom Grenzwert eines reinen Zeigzeichens entfernt zu sein. Denn es fordert doch irgendwie zur Bildung einer Klasse von Menschen auf; das inklusive ‚wir‘ z.B. verlangt eine andere Gruppenbildung als das exclusive. Und Klassenbildung ist nun einmal das Vorrecht der nennenden Wörter, der sprachlichen Begriffszeichen. Wohl möglich, dass das Moment der Einzahl, welches dem gegenüber auf unserer Sprachstufe in dem ‚ich‘ enthalten ist, erst durch Opposition prägnanter hervorkam. Durch Opposition mit einem dazugetretenen Dual- und Plural-Senderzeichen. Und dieses prägnante Singularmoment ist dann logischerweise ebenso keine Angelegenheit des reinen Zeigens mehr, sondern der erste Schritt eines Nennens; wenn hundert deutsche Sprecher ‚ich‘ sagen, so ist dieses Singularmoment nicht von Fall zu Fall ein anderes, sondern gehört zu jenem von uns bereits umschriebenen Minimum, worin die logische Grundbedingung eines Begriffszeichens auch für das ich-Wort noch erfüllt erscheint.“ (ibidem, blz. 143)

woord zonder kan bestaan, dát is de „Ausgangsbedeutung“ van de „Zeigwörter“, en dat moment staat niet — zoals hij op blz. 113 van zijn „Sprachtheorie“ zegt — op één lijn met hun „Urfunktion“. De wekking van de „physiognomischen Blick“, ja, dat is een „Zeig“-verschijnsel, dat is de „Urfunktion“ van een klank-groep als *i-ch*; maar die functie kunnen ook de kreet, het fluitsignaal, de zang-modulatie uitoefenen. Door de „Zeig-funktion“ wordt geen „akustisches Zeigsignal“ woord. Woord wordt het door zijn „Darstellungs“-moment. Groot gelijk heeft *Bühler*, als hij op 't zo juist gegeven citaat laat volgen: „man löscht die Pfeilfunktion am Wegweiser nicht, wenn man einen Ortsnamen aufmalt und genau so wenig wurde sie gelöscht, als aus den Partikeln der to-Deixis Wörter wie das deutsche *dér* hervorgegangen sind.“ Ongetwijfeld, de „Zeigfunktion“ blijft de akoustiese complexen, ook als zij woord geworden zijn, bij: er gaan in de ontwikkeling geen functies verloren; maar ten onrechte neemt *Bühler* aan, dat 'n dergelijk partikel, doordat het „zeigt“, woord zou zijn: het is 'n signalerende handelings-index, meer niet. Om van „Urfunktion“ „Ausgangsbedeutung“ te worden, moet die „Urfunktion“, die door *Bühler* zo duidelijk als 'n handelings-vervangende hulphandeling, gesteld door een handelend menselijk wezen, beschreven wordt, op enigerlei wijze zijn gekend en in de blijvende woord-eenheid zijn vastgelegd als niet-ik, als betekenis: het „ik-handelende-wezen“ b.v. Is dát gebeurd, heeft het kind dié act van woord-making voltrokken, dan is *ich* woord, dan noemt het 't „ik-handelend-wezen“, of hoe men dit omschrijven wil.

Clara und William Stern hebben juist de verschijnselen van de klank-groep *i-ch* uitvoeriger besproken. (blz. 271 vlg.) En ook zonder ons op hun uitspraak hieromtrent, als op een autoriteitsargument, te be-roepen,⁵⁷⁾ mogen we zeggen, dat de door hen geregistreerde feiten, de conclusie wettigen, dat in den aanvang het *ich* zich als 'n handelings-index vertoont, naast de eigennamen, meer niet. Na eerst in gebruik

⁵⁷⁾ „Der Gebrauch des eigenen Namens ist darum Kindern oft so adäquat, weil er einen stabilen Sinn hat, d.h. im Munde der verschiedensten Personen immer dasselbe bedeutet; „Hilde“ ist die Person Hilde, ob nun das Wort von der Mutter, dem Kindermädchen oder ihr selber gesprochen wird. Gewöhnlich tritt hier noch eine äussere Einwirkung hinzu; die Erwachsenen vermeiden im Gespräch mit dem kleinen Kinde selber gern die Pronomina und sprechen etwa so; „Will die Hilde noch ein Stückchen Semmel?“ „Die Mutter wird es geben“ (statt „willst du“ und „ich werde“). Das Wort *ich* dagegen bedeutet eine fortwährend wechselnde Relation; es bezeichnet jedesmal eine andere Person, je nach dem Sprechenden; und es gehört ein ziemlich hoher Grad geistiger Entwicklung dazu, dass das Kind an seiner Person dieselbe Beziehung auszudrücken vermag, die andere an ihren Personen ausdrücken.“ (blz. 272)

te zijn geweest naast de eigennaam, verdwijnt zeer vaak het *ich*, om pas na maanden weer op te duiken. En, van geen der twee spreekhandelingen: eigennaam-spreken of *ich*-spreken, nemen we aan, dat zij van den aanvang af constant als woord-articulatie fungeerden. Zij kunnen, zonder als lid van een woord-eenheid te zijn geponeerd, gefungeerd hebben als „signaal”; ze fungeerden dan juist op de wijze, zoals *Bühler* die van zijn „Signal”, vele bladzijden lang en telkens weer opnieuw, beschrijft.

Bühler is door zijn sematologische instelling, door zijn streven om de taal-verschijnselen te demonstrenen aan een „aussersprachliches Modell”, en zijn daaruit verklaarbare nalaten van een verdere analyse van het linguïstiese betekenis-verschijnsel, in deze kwestie, langs de waarheid gegaan: de „woorden” die, volgens hem, in aanmerking zouden kunnen komen om „rein” te „zeigen” zijn nog geen „woorden”, zij hebben nog niet het onaanschouwelijke „Zeug” in zich, waaruit hun logies abstract karakter, zoals wij dat bij volwassenen kennen, kon worden ontwikkeld; zij horen tot een ander soort „tekens” dan de woorden: alle woorden zijn „Begriffszeichen”, alle woorden zijn „darstellend”, al bedoelen wij met deze uitspraak volstrekt niet het logicisme te verdedigen, dat *Bühler* op zo verschillende plaatsen bestrijdt: voor ons zijn niet, zoals voor die logicistische beschouwingen, de verschillende partikels, minder woord, dan de niet denk-techniese of taal-techniese termen; de beide groepen zijn op hun wijze woord, zij constitueren woord-soorten. Ten onrechte stelt *Bühler* de techniese functie der logies-abstracte woorden op één lijn met het „Zeigen” als signaal-functie.

De ketting die *Bühlers* argumentatie-schakeling uitmaakt, is bevestigd aan twee steunpunten: zijn analyse van het signaal verschijnsel, die juist is, en zijn toepassing van — aan de logica ontleende — postulaten omtrent de tegenstelling „Zeigwörter”: „Nennwörter”, die ónjuist is.⁵⁸) Het is niet nodig ze hier uitvoerig te behandelen: door 'n woord als *ich*, praegnant of niet, „Einzahl” te laten symboliseren, weerlegde *Bühler* in dezen zichzelf. Conclusie: „Zeigwörter” bestaan niet; er bestaan wel „Wörter” die tevens „zeigen”.

Logicisme of linguïstiek? De „Ausgangsbedeutung” van *Bühlers* „Zeigwörter” is dus ook een „Darstellen”; doch betekent dit, dat elk

⁵⁸) Ten eerste: in tegenstelling met 'n „Zeigwort” zou 'n „Nennwort” de eigenschap hebben door iedereen voor dezelfde zaak gebruikt te worden; (vgl. blz. 80 en 103) ten tweede: de „Nennwörter” zouden een „Wasbestimmtheit” van de zaak aangeven, de „Zeigwörter” niet. (vgl. blz. 103 en blz. 118-119)

van die woorden bij de making al terstond „logies abstract” is? Dat bedoelen we volstrekt niet! Het logies abstracte karakter wordt er eveneens aan ontwikkeld, als aan de „Nennwörter” de mogelijkheid om op de soort te worden toegepast. Het woord *ik* b.v. dat het kind zich in den aanvang maakt, en dat het in den aanvang gebruikt, berust wel — en daar hebben de *Sterns* gelijk in — op een verder voortgeschreden reflexie, op 'n reflexie nl. waarbij het kind op zijn wijze over zichzelf moet hebben gedacht, maar dat het woord *ik* op een „fortwährend wechselnde Relation” wordt toegepast, dat is een feit waarvan de kennis bij geen enkel kind hoeft te worden verondersteld; bij geen enkel kind, . . . en bij maar zeer weinig volwassenen! Opdat *ik*, zelfs als logies abstract woord, gebruikt kan worden, is er niets anders nodig, dan dat de gebruiker van *ik* weet, dat het „degene die handelt” betekent, dat hij zich op een of andere manier dus de gedachte: handelende persoon, vormde. Wij moeten niet de wetenschappelijke categorieën, waarin wij de woorden bij wetenschappelijke beschouwing plaatsen, als betekenis-categorieën in het woord „hineininterpretieren”. Dat is inderdaad een bedenkelijke vorm van logicisme; doch wij hebben ons daarvoor met zorg gewacht.

De onderzoekingen van het kinderlike denken hebben aan het licht gebracht, dat bij 'n kind van zeven jaar reeds alle denkrelaties aanwezig zijn die men ook bij dat van dertien jaar vindt.⁵⁹) En, deze denkrelaties zijn tevens de abstractie-vormen, die ook het wetenschappelijke denken, op een ander plan, toepast. Er steekt niets wonderliks in, dat ook 'n kind denk-handelingen stelt, die volwassenen later soms eerst met moeite als zodanig leren kennen: 'n kind „redeneert” ook, gebruikt — wat een nog veel ingewikkelder denk-act is — redeneerfiguren, die pas in de studie der logiese functies van het denken der volwassenen, met moeite worden geïdentificeerd: iets heel anders is 'n bepaalde handeling stellen, een bepaalde handeling kennen en 'n bepaalde handeling als zodanig kennen. Logicisme is het: 't kennen van 'n veel later stadium in een vroeger stadium te veronderstellen, doch het is eenvoudigweg een buigen voor de feiten, als we constateren, dat de betreffende handelingen gesteld worden, en dus een of andere zin hebben moeten. Meer deden wij niet.

Bühler verzette zich met kracht tegen de strevingen logies abstracte woorden uit de lijst der woorden te schrappen, en hij trachtte het probleem op te lossen zoals wij hem dat zagen doen. In zijn ijver tegen de overdrijvende logicisten echter, zag hij de denk-verschijnselen aan het

⁵⁹ Vgl. *Langeveld*, blz. 91 vlg.

woord ten dele voorbij.⁶⁰⁾ Ook het woordje *ich* in de „Alltagssprache“ noemt, doch het noemt iets heel anders dan een woord als *tafel*, en het noemt onzelfstandig. En behalve dat het iets anders onzelfstandig noemt, functioneert het ongetwijfeld „zeigend“. Taal-techniese woorden functioneren bovendien bij de structuur van het geheel van taal-gebruik op een bijzondere wijze, die wij weigeren „zeigen“ te noemen. Doch, dit alles doet niets af aan het feit, dat 'n woord om woord te zijn, moet „darstellen“, „betekenis“ moet hebben. En, dit te constateren is volstrekt geen logicisme, het is enkel zichzelf verantwoordende linguïstiek. Wij beweren dan ook allerminst, dat de „intersubjektive Verständigung über die Dinge, so wie sie die Menschen brauchen,“ alleen met „Nennwörter“ mogelijk zou zijn; wij beweren alleen dat, waar die „Verständigung“ met woorden geschiedt, die woorden, behalve hun noodzakelijke en talrijke functies, ook altijd 'n „Darstellungs“-moment omsluiten.

De vraag: wanneer heeft 'n taal-gebruiker zich 'n logies abstract woord gevormd, is er een, die evenals de vraag: wanneer heeft zich het kind een woord gevormd, alleen beantwoord kan worden door 'n systematische observatie van het gedrag der taal-gebruikende individuen.⁶¹⁾ Zij gaat ons in dit werk evenmin direct aan, als ons de vraag: wanneer vormt het kind een woord, direct aanging. We namen alleen ons uitgangspunt bij het kind, om niet het verwijt te moeten horen, dat ons woord-begrip zou zijn gefundeerd in een latere ontwikkelings-phase der taal-verschijnselen, en dat het woord niet het natuurnoodzakelijke fundament zou zijn van alle taal-gebruik en het uitgangspunt voor elke systeem-ontwikkeling.

Er is in de linguïstiek een streven ontstaan, de woorden die een taal-technies logies abstract karakter vertonen, uit de lijst der woorden te schrappen. De speciale vorm van zakelijkheid die sommige woorden vertonen, hun eigenschap logies abstract te zijn, bracht hen, om hun

⁶⁰⁾ „Wo steht geschrieben, dass eine intersubjektive Verständigung über die Dinge, so wie sie die Menschen brauchen, nur auf dem *einen* Weg über Nennwörter, Begriffszeichen, sprachliche Symbole möglich ist? Ein solches Axiom ist das proton Pseudos der Logiker, die ich im Auge habe. Es soll hier kein Wort über die wissenschaftliche Sprache und ihren Aufbau gesagt sein; darin stimme ich weitgehend mit ihnen überein und will nur anmerken, dass sie sich die Sache mit dem ‚Ich‘ in der Psychologie doch wohl zu einfach vorstellen. Doch hier nicht mehr darüber; es geht nur um das Wörtchen *ich* und seine Artgenossen in der Alltagssprache.“ (ibidem, blz. 105)

⁶¹⁾ *Langeveld* behandelt in zijn paragrafen, samengevat onder de titel: *Beschouwingswijze der woordsoorten* (blz. 51 vlg.) de vraagstukken die ons bezighielden. Hij gaat uit van het vol-ontwikkeld taal-gebruik. *Berger* gaat uit van de verschijnselen bij kinderen van ruim 11 jaar en ouder.

armelike abstractheid, in discrediet. De argumentering geschiedde voornamelijk vanuit hun logiese abstractheid; doch, de daarmee gepaard gaande soberheid aan onderscheidingen, schijnt mij de diepste reden, waarom de linguïstiek een verdere analyse van hun aard, ófwel als logicisme schuwde, ófwel eenvoudigweg niet presteerde.⁶²⁾ Daarbij komt, dat de synsemantiek van het merendeel der logies abstracte woorden gesubsumeerd werd onder de theorieën over het zinsprimaat. Het resultaat was, dat zich een „morphème-sémantème“-leer ontwikkelde, die zich beschouwde als een correctie ook op de traditionele woord-leer en op de leer der woord-soorten. We zullen zien wat zij voor 'n woord-leer betekent. Wij zijn niet van plan de abstractie-distincties die wij ontwikkelden, voortdurend nadrukkelijk te noemen. We houden ons zoveel mogelijk aan het gangbare linguïstiese gebruik der termen. We zullen echter nog wel vanuit de hier ontwikkelde begrippen argumenteren.

Teken en betekenis. Tenslotte dan: pas op dit punt van ons onderzoek is het eindelijk mogelijk, de ontoereikendheid van *Bühlers* schema, dat hij in de „Schallwellen“ laat centreren, volkomen aan te tonen. Het „Organon-Modell der Sprache“, dat wij reeds in zijn vroegere publicaties vinden, en dat in zijn „Sprachtheorie“ (blz. 24 vlg.) opnieuw het uitgangspunt voor de ontwikkeling zijner theorie vormt, blijkt van het betekenis-verschijnsel geen verklaring, geen schematisering zelfs, te geven.

Bühler zegt, dat de „Schallwellen“ op drie wijzen als teken fungeren: in hun betrekking tot de zender (Ausdruck), tot de ontvanger (Appell) en tot de zaken (Darstellung). Wij toonden reeds in ons eerste hoofdstuk aan, dat de beide eerste teken-wijzen, als zij als functies van een taal-teken, van een woord, worden beschouwd, noodzakelijk „Darstellung“ veronderstellen, doch dat zij niet op die „Darstellung“ kunnen worden teruggevoerd. In dit hoofdstuk toonden we aan, dat er nog andere functies zijn, die wel op „Darstellung“ kunnen worden teruggevoerd; we hebben die functies *taal-technies* genoemd.

Bühler zegt van de „Schallwellen“, dat zij in hun „Darstellungs“-aspect teken zijn voor de zaken. We zullen hiertegen niet opnieuw argumenteren vanuit het standpunt, dat het teken-begrip, als het wordt gepraediceerd van „Appell“ en „Ausdruck“ analoog wordt gepraediceerd, dat m.a.w. „Appell“ en „Ausdruck“ geen eigenlike teken-verschijnselen zijn, maar we constateren wel, dat de „Schallwellen“ in hun

⁶²⁾ *Pillsbury & Meader* geven hiervan een voorbeeld, als zij van dit soort van woorden schrijven: „These are evidently important to thought but have no distinct content.“ (blz. 156)

„Darstellungs“-aspect helemaal geen teken zijn, omdat alleen een onaanschouwelijk ken-moment „darstellen”, symboliseren, kan. Alleen het woord is taal-teken bij uitstek, en het is onmogelijk, de verschillende taal-functies in één vlak te projecteren op de wijze waarop *Bühler* dat doet. Als *Bühler* de betrekking tot de zaken die in een taal-teken ligt, wil schematiseren in één vlak, dan moet op de plaats van de „Schallwellen”, het woord gezet worden als de eenheid van aanschouwelijkheid en onaanschouwelijkheid, die we in plaats van de zaken gebruiken.

Bühler zegt van de „Schallwellen”, dat zij een „Zuordnung” tot de „Dinge” vertonen. Laten we deze zegswijze een ogenblik overnemen. Maar, hoe geschiedt dan die „Zuordnung”? We hebben — en *Bühler* zal deze samenhang volstrekt niet ontkennen — aangetoond, dat de „Schallwellen” een verhouding vertonen tot de Gestalt; de Gestalt op haar beurt vertoont een verhouding tot de denk-act die haar wezen geeft, tot de referent. De referent vertoont een verhouding tot de betekenis, die wij in haar kennen, en de betekenis tenslotte kan op een of andere wijze gepraediceerd worden van de zaken, en a fortiori van de „Dinge en Sachverhalte”. Als de „Schallwellen” op een of andere wijze „teken” zijn, dan zijn ze teken van de Gestalt.

We bespraken het vroeger al, (blz. 30 en 196 hiervóór) maar we beantwoorden nu nog eens de vraag: zijn de woorden dan geen teken van de betekenis en zo middellijk teken van de zaken, want zien we in de betekenis niet de zaken vanuit een bepaalde hoek? Dit laatste is volkomen juist, maar daaruit volgt niet dat het woord in het taalgebruik teken van de betekenis zou zijn. Immers: in het taalgebruik vervangt niet het woord de betekenis, doch het woord stelt de betekenis, en de gestelde betekenis gebruiken wij in plaats van de zaken, de bedoelde werkelijkheid. Weliswaar is de betekenis ook 'n niet-ik, ook 'n „iets anders” dat wij kennen, doch wij kennen dit „andere” in het woord, en gebruiken het voor de zaken: het woord vervangt de zaken die niet deze betekenis zijn. Het andere, tot de kennis waarvan het woord ons in zijn gebruik brengt, is de zaak waarvan we de betekenis „praediceren.” Omdat men begrip en betekenis als volkomen identiek op één lijn stelde en het middelkarakter, het gebruikskarakter, van het woord over het hoofd zag, kwam men tot de sententie, dat het woord 'n teken voor 'n begrip — een begrip dat dan samenviel met de betekenis — was.

We herhalen: zeker, met recht blijven we 'n rood signaal-licht zelf, 'n teken noemen, als we, zo gauw we dit tekenbegrip wetenschappelijk willen gebruiken, maar blijven bedenken, dat wij over 'n ander verschijnsel spreken, dan wanneer wij van 'n woord zeggen, dat 't 'n teken

is. Welnu, dit verschil is bij *Bühler* in zijn schema „unter den Tisch gefallen“. Wie goed toeziet merkt, dat in het systeem van zijn: „Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache“ — we geven hier ook de ondertitel — de „Ausdruck“ geen plaats vindt. Over de plaats, die het „Appell“-verschijnsel, het „Signal“, nu inneemt, hebben wij uitvoerig gehandeld, en aangetoond, dat het er niet in past. *Bühlers* kostbare werk is deze aanvangs-onklarheden niet te boven gekomen. Het nieuwe en juiste psychologische inzicht, waarvan hij zelf een der meest vooraanstaande bewerkers was, belette hem, in zijn schema het oude psychologische te volgen, en op de plaats van de „Gegenstände und Sachverhalte“, „Begriff“ of iets dergelijks te zetten, maar . . . hij zette op de plaats van het woord, de „Schallwellen“! De vorm echter is op een andere wijze teken dan het woord teken is.⁶³⁾

Het was *de Saussure* in zijn hoofdstuk: „Nature du signe linguistique“ (blz. 97 vlg.) nog niet gegeven, de betrekking van het taal-teken tot de zaak mede in zijn beschouwing op te nemen. Hij schreef in zijn terminologie terecht: „Le signe linguistique unit non une chose et un nom, mais un concept et une image acoustique.“ (blz. 98) Hij begreep volkomen de essentiële eenheid tussen de onaanschouwelijkheid en de aanschouwelijkheid van het woord, hij poneerde overtuigend dat het woord een ervarings-eenheid is, maar hij zag de betrekking van zijn „concept“ tot de zaak over het hoofd, en beschouwde nu helaas z'n „image acoustique“ als „signifiant“. (vgl. blz. 31 hiervóór) En toch, zijn „signe“ kan alleen iets „be-tekenen“, als het buiten zichzelf uitwijst; en kan alleen buiten zichzelf op de „zaken“ uitwijzen, in de „betekenis“, in het „concept“, dat wij toepassen. Bij *de Saussure* ontbrak een juist begrip van de intentionaliteit van ons denken. Voor zover *Ogden & Richards* alleen maar beschrijven en niet trachten te verklaren, zien zij in deze juister dan *de Saussure*.

»Grund-« en »Beziehungselemente«. De behandeling van *Bühlers* theorie heeft ons de gelegenheid gegeven, het logies abstracte

⁶³⁾ De logica zag dit al, ze maakte 'n onderscheid tussen de wijzen waarop de vocabula, d.w.z. „voces articulatae“, de woord-vormen, teken waren: ze noemde ze „manifestativa conceptuum sed suppositiva rerum“. ^{63*)} In de latere tijd zijn de ingenieuze vondsten uit vroeger eeuwen in het vergeetboek geraakt, en de twintigste eeuw moest ze, na veel zoeken, op háar wijze eindelijk terugvinden, zonder aanstonds de volle draagwijdte van haar vondsten te beseffen. ^{63**)}

^{63*)} Vgl. voor het feit der onderscheiding nog *F. Slotty*, Wortart und Wortsinn. Travaux I, blz. 94. De door hem ontwikkelde theorie heeft gebreken, die essentiël zijn.

^{63**)} Vgl. *Weisgerber*, Blätter blz. 30 vlg. De middeleeuwse teksten, die hij citeert, zijn duidelijker dan hij zelf wel meent.

en het taal-techniese in het taal-denken breder te ontwikkelen.⁶⁴⁾ We herhalen wat we vroeger al zeiden: het is volstrekt niet nodig het taal-techniese te symboliseren in 'n woord; we kunnen het simpliciter onuitgesproken laten; we kunnen ook andere procédés gebruiken om het te „bewerken“, middelen als woord-schikking en accent, en we kunnen het ook in een niet-enkel-logies-abstract woord mede symboliseren. De concrete realisatie van deze mogelijkheden is niet het object van onze studie; ons rest alleen nog een zeer bekende en veel gevolgde theorie te behandelen, die de problemen, voorzover zij het woord aangaan, niet wist te plaatsen, en zo tot een opvatting kwam, die met de taal-feiten omtrent het woord in tegenspraak is. Wij zullen die theorie niet expliciet toetsen aan de onze, doch in hoofdzaak ons beperken tot het aantonen der inwendige tegenspraak waartoe zij leidde. We bedoelen dan de reeds meermalen genoemde „sémantème“- en „morphème“-theorie van Vendryes. Gegeven eenmaal de critiek op deze leer, kan hier een behandeling van *Hjelmslev* achterwege blijven. Hij modificeert alleen *Vendryes*.

Men kan *Vendryes* moeilijk verwijten dat hij 't zich in zijn theorie der „morphèmes“ en „sémantèmes“ gemakkelijk gemaakt heeft. Hij heeft zich daarin een criterium menen te scheppen, waardoor ook de vragen omtrent het woord zouden worden belicht: als iets alleen maar „morphème“ is, is 't geen „woord“. Voorzetsels, voegwoorden, lidwoorden, niet-emphaties gebruikte persoonlijke voornaamwoorden, ze zijn vaak alleen maar „morphèmes“, en „woord“ zijn ze dan niet.^{64*)} *Vendryes'* opvatting is niet nieuw; alleen zijn verantwoording is oorspronkelijk. *Sütterlin* betoogde reeds veel

⁶⁴⁾ We behandelden slechts het princip. We geven geen studie der woordsoorten.

^{64*)} *Vendryes* staat, onder zijn franse collega's vooral, niet alleen; ik citeer slechts *Ferdinand Brunot*: „dans à le mur, les syllabes ne forment qu'un mot phonétique, e disparaît par conséquent, on passe à la forme *al mur*; toutes les formes contractes en l s'étant vocalisées normalement, *al* devient ensuite *au*; cf. *del, deu*; de *deu*, on passe à *du*, comme dans *seur, sûr; meur, mûr*. *Enl, el*, devient de même *eu*, qui par un changement dont on retrouve ailleurs l'analogie, se transforme en *ou*. *Des, es* sont des formes analogiques.

Ces formes constituent en réalité une véritable déclinaison, une des seules que nous ayons en français, car lorsque vous les mettez à la file: *le, du, au, es, ou*, elles représentent vaguement un sujet, un génitif, un datif, un accusatif et un locatif; c'est ce qui explique l'opinion des grammairiens du XVIIe s., qui s'entêtaient à trouver des cas en français et à décliner le nom. Ex.: *le mur*; génitif: *du mur* etc.” (La pensée et la langue. Paris 1922, blz. 161-162) En dan de conclusie: „A dire vrai, le nom français se décline par son article.” Hoe deze conclusie uit de praemissen volgt, zelfs al zou 't juist zijn wat *Brunot* meent: „ces formes constituent en réalité une véritable déclinaison,” vermag ik niet in te zien!

vroeger: „Die Tatsache der Wortgliederung selbst will ich nicht leugnen. Nur meine ich, geht sie nicht so ins Einzelne, wie die Schrift vermuten lässt, sondern sie beschränkt sich auf die wichtigsten Wortklassen, zunächst auf die, die in der Aussenwelt ihre Unterlage haben, auf Substantive, Adjektive und Verba, sowie einige anschauliche Adverbien; Beziehungsbegriffe dagegen erfasst sie nicht.“ (blz. 62) *Sütterlin* „bewees“ weinig, zijn losweg gemaakte opmerkingen (blz. 60-62) zijn gericht tegen *Wundt*, die hij verwijt zich, bij het onderscheiden der woorden, te veel naar 't schrift te hebben gericht.

Voor *Vendryes'* „Le langage“ verscheen, had ten onzent van *Ginneken* in zijn artikel: „De Kataloog van ons Taalmuseum“ gewezen op de overtuiging van sommigen, dat een niet-emphaties pronomen met de werkwoordsvorm een volstrekt eenledige beaming zou uitmaken.⁶⁵) *Van Ginneken* behandelt hier de redekundige ontleding. In zijn onmiddellijk daarop volgend hoofdstukje over de taalkundige ontleding, geeft hij alle elementen die *Vendryes*, ware dit artikel in 't frans verschenen, voor veel zouden hebben behoed: hij constateert, dat geheel het verschijnsel der, ik zou willen zeggen, „redkundige eenwording“, het woord-karakter volstrekt niet aantast: „O zeker, ik ontken niet, dat de éénwording in het bewustzijn en de affiniteit van de uiterlijke woorden dikwijls samengaan; maar ik houd staande, dat dit twee geheel verschillende psychische processen zijn, die, hoe vaak ze elkander ook ontmoeten, parallel loopen of kruisen, toch zelfstandig hun eigen wegen gaan, omdat ze gedreven worden door heel verschillende psychische factoren.“ (blz. 108) Het woord gaat als 'n autonome eenheid in tot de hogere eenheid van meerwoordengeheel en der taal-ervaring. Het feit dat sommige woorden alleen gevormd zijn als momenten, die de structuur van dat geheel in 'n gebruiks-teken expliceren, ontnemt hun volstrekt het woordkarakter niet. *Wundt* had groot gelijk, toen hij wel de scheiding tussen „Grund-“ en „Beziehungselemente“ maakte, maar 't woord rustig in vrede liet. Op *Wundts* onderscheiding tenslotte schijnt *Vendryes'* theorie — al zegt hij dit niet uitdrukkelijk — terug te gaan.

Wundt formuleert zijn uitgangspunt als volgt: „Unterscheiden wir die Lautelemente eines Wortes in solche, die dem in dem Worte ruhenden, relativ constant bleibenden Grundbegriff angehören, und in andere, die den verschiedenen Modificationen entsprechen, in denen jener Grundbegriff in Folge seiner Beziehungen zu andern Begriffen vorkommt, so können wir die Elemente der ersten Art als die Grundelemente,

⁶⁵) Dr. *Jac. van Ginneken* S.J.: Taalkundige afdwalingen. Utrecht-Nijmegen, 1923, blz. 88.

die der zweiten als die Beziehungselemente des Wortes bezeichnen." (I blz. 465) Echter, de verbinding der „Begriffe" in een taalervaring kan ook worden gesymboliseerd, ook in „woorden" worden uitgedrukt: „Daneben treten jedoch die Beziehungselemente, wie bereits früher (Cap. V. 546) bemerkt wurde, in allen Sprachen auch noch als selbständige Wörter auf, die dann in der Wortfügung eine den Beziehungselementen des einzelnen Wortes analoge Rolle übernehmen." (II blz. 6-7) Deze woorden zijn de „Partikel", die dan de „Beziehungsbegriffe" — *Wundts* vierde categorie van begrippen, naast Gegenstands-, Eigenschafts- en Zustandsbegriffe — symboliseren. *Wundt* zag in 't feit, dat deze „woorden" analoog zouden functioneren aan de „Beziehungselemente" van 't woord, geen reden waarom zij geen „woord" zouden zijn; *Vendryes* is van mening dat dit wél het geval is. Voor hem is 'n taal-moment, dat betrokken is op een moment der structuur van het taal-gebeuren zelf, geen „woord". Hij heeft dat niet gezegd in de woorden waarin wij dat hier uitdrukken, doch hij heeft 't klaarblijkelijk bedoeld. Komen we dan eindelijk tot *Vendryes'* theorie zelf, de meest consequente poging om op grond van verschillen in de „zaken" waarop 'n taal-moment kan betrokken zijn, het „woord-begrip" te bepalen.⁶⁶⁾

De definities van »Sémantème« en »Morphème«.

Vendryes opent zijn beschouwingen: „Toute phrase renferme deux sortes d'éléments distincts: d'une part l'expression d'un certain nombre de notions représentant des idées, et d'autre part l'indication de certains rapports entre ces idées." (blz. 85)

In het zinnetje „*Le cheval court*" zijn nu „sémantèmes": de „éléments linguistiques" die de „idées des représentations" uitdrukken; en wel hier: „l'idée du cheval ou l'idée de la course." De „morphèmes" drukken de betrekkingen tussen die ideën uit, zijn dus op enigerlei wijze op die betrekkingen betrokken. Hier drukken de „morphèmes" uit: „le fait que la course associée au cheval en général est rapportée à la troisième personne du singulier de l'indicatif. Les morphèmes expriment par conséquent les relations que l'esprit établit entre les sémantèmes. Ceux-ci ne sont que les éléments objectifs de la représentation." (blz. 86) Ik laat het graag aan de lezer over, *Vendryes'* begrippen „idée", „représentation" en „relation" te plaatsen. Ik geloof niet dat het nodig is *Husserls* (blz. 499-508) dertien distincties van het begrip „Vorstellung" toe te passen om elkaar te begrijpen.

⁶⁶⁾ Van *Léonce Roudet* verscheen in de „Bulletin de la soc. de ling. de Paris 28, blz. 68 vlg. een belangrijke critiese beschouwing van *Vendryes'* sententies onder de titel: *Morphèmes et Sémantèmes*.

Bedenklijk is het, dat *Vendryes* de *sémantèmes*, in contradistinctie op de *morphèmes*, „les éléments objectifs de la représentation" noemt. Dat is het invoeren van 'n metaphysiek waarvan de linguïstiek niet weet. Ook de „*morphèmes*", volgens *Vendryes'* eigen definitie, zijn op een of andere wijze betrokken op 'n niet-ik, op „betrekkingen" die in het denken geconstitueerd worden, zegt hij. Waarom zijn die *morphèmes* dan niet „zakelijk", niet „objectief"? „Subjectief" zijn ze alleen in zover ze hun bestaan danken aan een denkhandeling van de taal-gebruiker; maar welk taal-moment dankt daaraan zijn bestaan niet?

Verderop zal *Vendryes* betogen, dat à uit à *Berlin* of à *pied* een *morphème* is; doch wat heeft dat à misdaan om niet „objectief" te mogen heten? Laten we 'n ogenblik aannemen, dat „subjectief" als tegenstelling van *Vendryes'* „objectief", alleen: in het denken gemaakt en op het denken betrokken, kan betekenen — wat het anders zou kunnen zijn ontgaat mij — maar hoe valt dat te rijmen met het subsumeren van de voorzetsels onder de „*morphèmes*"? *De kat zit op het dak. Kat, zit en dak* zouden „*sémantèmes*" zijn, op 'n *morphème*, een betrekking uitdrukkend die het verstand tussen de „*sémantèmes*" legt. Dat komt neer op de bewering, dat alleen de „kat", het „zitten" en het „dak" „objectief" zouden zijn, en dat wij 't beest met ons verstand ergens „op" zouden zetten. Het zal moeilijk vallen, een metaphysiek, idealisties of realisties, te vinden die een dergelijk betrekkingbegrip zonder meer voor haar rekening zou willen nemen. Deze opvatting is in strijd met de ervaring: wij nemen de kat „op" het dak waar, d.w.z. in de ruimtelijke verhoudingen is de kat inderdaad op het dak, en men kan onze ruimtekennis a priori achten, zonder aan die structurering der werkelijkheid in 't minst te hoeven twijfelen. A in *Il se trouve à Berlin*, is evenzeer „objectief", evenzeer „zakelijk" als *Berlin*, al geven we graag toe, dat die „zakelijkheid" in de twee gevallen een ander karakter vertoont.

Er zijn, zegt *Vendryes* (blz. 220, 221), „*morphèmes*" die soms nog „woord" zijn: „La négation, par exemple, a plus d'importance qu'un simple suffixe donnant l'indication d'une classe ou d'un emploi grammatical; en la traitant comme un morphème, on en rabaisse indûment la valeur." Ondertussen heeft de schrijver nergens gezegd, welke waarde-norm we dan wél hebben om uit te maken, wanneer we 'n woord onverdiend degraderen, en wanneer niet. *Vendryes* definiëerde zijn *morphèmes* als relatie-momenten ener grotere taal-eenheid. „Le plus souvent" zegt hij, zijn deze relaties „les rapports grammaticaux qui relient les idées entre elles." (blz. 87) „Le plus souvent": *morphèmes* kunnen dus ook wel eens geen „rapports grammaticaux", of misschien soms helemaal geen „rapports", uitdrukken? Maar waar blijft dan de mogelijkheid om

de definitie toe te passen en daarmee de mogelijkheid om de begrippen morphème en sémantème überhaupt te hanteren? ⁶⁷⁾ Vendryes' beschouwing rammelt aan alle kanten, omdat hij, een zeer scherpzinnige distinctie aanbrenghend, deze in de toepassing hopeloos vertroebelt door twee geheel andersoortige ervaringen niet te onderscheiden en de begrippen, daaraan ontleend, schots en scheef door elkaar toe te passen: Vendryes onderscheidt geen taalgebruik en taalbeschouwing. Voor 'n taalbeschouwer is het waar, dat de syllabe *don*, zoals hij zegt, (blz. 87), groepen van woorden als *pour donner, je donne, tu donnais, la donation, des donateurs, au donataire*, verbindt aan het idee van „geven", voor 'n taalgebruiker echter bestaat de syllabe *don* als zodanig niet; voor hem bestaat *pour donner* etc. Aan het begrip sémantème en morphème, zoals Vendryes dat opvat, beantwoordt als ervaringsmoment in het taalgebruik, niets! Voor de taalbeschouwer en de beschouwende taal-maker, de man die 'n vreemde taal studeert, of die op grond van 'n grammatica-regel z'n eigen taal, in een bepaald geval, „beschouwend" juist wil schrijven b.v., hebben de begrippen morphème en sémantème hier duidelijk zin. Zij hebben zelfs een diepe zin, in zover Vendryes in het morphème-begrip een algemene grondslag legt voor 'n taalkundige categorieën-leer. Doch, dan is een definitie van „morphèmes" als „des éléments linguistiques qui expriment les relations que l'esprit établit entre les sémantèmes" volkomen onbruikbaar: immers, in woorden als *speller* en *spelling* de substantief- en soort-kenmerken *-ing* (nomen actionis) en *-er* (nomen agentis) tot een „relation entre les sémantèmes" terug te brengen, is toch wel wat al te veel gevraagd! En wat te doen met *we*, in *We slapen al!* Voor Vendryes is dit voornaamwoord een „morphème"; weliswaar „assez voisin d'un mot" (blz. 140), maar: 'n „morphème". Welnu, welk „rapport", welke „relation", kan in de zin *We slapen al!* uitgedrukt worden, als *we* zelf niet een „idée" vertegenwoordigt waarop iets betrokken kan worden, 'n „idée", dat zelf als

⁶⁷⁾ John Ries. Was ist Syntax? Prag 1927, critiseerde dit reeds vele jaren terug, in de eerste editie van zijn boek, zeer scherp. Hij bracht weliswaar niet de onderscheidingen aan die Vendryes toepast, maar hij spreekt niettemin over dezelfde zaken, als hij opmerkt: „Es ist nicht richtig, dass die Flexionsformen nur zum Ausdruck der Beziehungen der Worte untereinander dienen. Das gilt wohl von einem Teil der Flexionsformen, aber nicht von allen; und wo es gilt, da gilt es oft nicht von allen ihren Bedeutungen und Gebrauchsweisen, sondern nur von einem Teil derselben.... Die irrije Ansicht, die ohne weiteres allen Flexionsformen und allen ihren Bedeutungen ein syntaktisches Interesse zuschreibt, eine Ansicht, die heute noch die unbedingt herrschende ist, hat zu einer Verschleierung und Verwischung der wesentlichen Verschiedenartigkeit der Flexionsbedeutungen geführt, die meist unbeachtet bleibt und oft völlig verkannt wird". (blz. 96)

fundament of term van een relatie kan dienen? En in dat geval, hebben we — al namen we „*idée des représentations*” zo vaag als we maar willen — in we, volgens *Vendryes'* definities, een „*sémantème*” en geen „*morphème*”. Het vitium originis, het niet onderscheiden van taal-gebruik en taal-beschouwing, heeft zich aan *Vendryes'* definities dermate gewroken, dat zij onbruikbaar zijn. Dit is niet zo heel erg. In zijn hoofdstuk „*Les catégories grammaticales*” heeft de schrijver voldoende bewezen, welke goede diensten zijn theorie doen kan. Zij blijkt, en dit is uit dat vitium originis wel zeer begrijpelijk, echter niet bruikbaar om ons omtrent het woord veel wijzer te maken.

Morphème en woord. We zullen *Vendryes* nog 'n ogenblik volgen in al de redeneringen waarmee hij tracht aan te tonen, dat 'n „*morphème*” eigenlijk in de meeste gevallen geen „*woord*” is, ook al heeft de traditionele grammatica de hobby al die *morphèmes* maar trouw „*woord*” te blijven noemen. „*Dans la phrase française: je ne l'ai pas vu, la grammaire courante reconnaît par l'analyse sept mots différents; à dire vrai, il n'y en a qu'un, mais un mot complexe, formé d'un certain nombre de morphèmes, engagés les uns dans les autres.*” (blz. 103) Het is zonder twijfel geoorloofd, ons hier te herinneren, dat de schrijver op blz. 221 zegt: „*La négation, par exemple, a plus d'importance qu'un simple suffixe donnant l'indication d'une classe ou d'un emploi grammatical; en la traitant comme un morphème, on en rabaisse indûment la valeur.*”, en dat we op bladz. 89 lezen „*Il y a des morphèmes qui résultent de la réunion par l'esprit de deux mots isolés et qui n'en ont pas moins une unité indissoluble.*” De „*woorden*” van blz. 221 en 89 zijn *ne - pas*, die op blz. 103 geen „*woord*” mogen heten!

Vendryes vindt, dat de *morphèmes* eigenlijk ten onrechte in het schrift gescheiden worden van de „*woorden*” (blz. 87); hij vindt dat ze immers dezelfde functie vervullen als b.v. *augmenten*, *suffixen* en *uitgangen* in 't grieks: *ἐποίησεν* met *ἐ-*, *-σ-* en *-εν*, is volkomen adaequaat aan *il a fait*. Daarom zijn *il* en *a* „*morphèmes*”, geen *woorden*. „*Ces éléments, si différents d'origine, jouent le même rôle dans leur langue respective.*” (blz. 88) ⁶⁸⁾ Voor de taal-beschouwer? Transeat. Voor de taal-gebruiker? Volstrekt niet: *ἐ-*, *-σ-* en *-εν* hebben, om van de rest nog niet te spreken, geen „*betekenis*”, *il* en *a* hebben dat wel. En dan die „*rol*”! We zullen verderop nog zien, dat ze 'n heel andere „*rol*” spelen ook. *Vendryes* vindt ook, dat 't van geen belang is, of 'n „*mor-*

⁶⁸⁾ Hetzelfde argument gebruikt de schrijver op blz. 136 en 137 om te bewijzen dat *praeposities* en *conjuncties*, evenals 't *lidwoord*, ten onrechte onder „*woord*”-soorten worden geclassificeerd.

phème" één of meerdere — en dan gescheiden — fonetische elementen omvat. „En français la négation s'exprime par deux éléments qui ne sont presque jamais accolés dans le cours d'une phrase: *je ne mange pas* a cependant autant d'unité que οὐκ ἔσθιω en grec ou *nitoimlim* en irlandais." (blz. 89) Een ogenblik toegegeven, dat er, in hetgeen *van Ginneken* „redkundig" noemt, een volkomen overeenstemmende eenheid zou bestaan, is dat dan ook zo in het „taalkundige"? Dit te beweren lijkt op z'n minst een krachtige abstractie. ^{68*})

Vendryes vindt op blz. 103, na gevonden te hebben op blz. 89 en te zullen vinden op blz. 221, dat *ne pas* twee „woorden" uitmaakt, dat „*je ne l'ai pas vu*" één woord uitmaakt, omdat de samenstellende momenten geen „existence indépendante" hebben: ze zijn „alleen maar" „interchangeables, puisqu'on peut dire *je ne l'ai pas vu, tu ne m'avais pas vu* etc." En ze hebben geen „existence indépendante" omdat ze niet „séparément" kunnen worden gebruikt: „*Le je n'existe que dans une combinaison comme je parle ou je cours.*" (blz. 104) Het bewijs gaat als volgt voort: „N'était la possibilité d'introduire un ou plusieurs éléments entre le pronom et le verbe (*je dis, je le dis, je ne le dis pas*) on pourrait considérer le *je* de *je dis* comme le *o* final du latin *dic-o*, et imaginer en français une flexion par l'avant: *je-dis-, tu-dis, il-dit* (prononcé *idi*).” Ondertussen is er de mogelijkheid, een of meer elementen tussen pronomen en verbum te brengen, en bestaat dus *je* niet alleen in een combinatie als *je parle* of *je cours*, en kunnen ze dus wél „séparément" gebruikt worden en hebben ze wél, op hun wijze, een „existence indépendante". Bovendien vergeet *Vendryes* nog, dat pronomen en verbum niet alleen scheidbaar zijn, en vervangbaar, doch ook omstelbaar: *tu as, as-tu*. Het zou interessant zijn, te proberen, dit met augmenten, suffixen of uitgangen te doen.

En nog zijn we de reeks argumenten niet ten einde, die moeten aantonen, dat verschillende taal-momenten, die men tot nog toe „woord" noemde, dat niet zijn: de morphèmes maken, met de sémantèmes, een absoluut eenledige beaming uit. Het is de argumentatie die *van Ginneken*, *Strohmeyer* citerend, op het redkundige plan der taalmoment-verbindingen toepaste. *Vendryes* gebruikt deze redenering op het plan van 't woord. Ook hier weer de vermenging der gegevens ontleend aan de ervarings-momenten van het taal-gebruik, en aan de begrippen gevormd op grond van taal-beschouwing, gecompliceerd nog door de overweging, die *Vendryes* zelf ontwikkelt, dat zijn „morphèmes" en

^{68*}) In „Language" (blz. 422 vlg.) heeft *Jespersen* op deze theorieën een grondige critiek geleverd. In ons laatste hoofdstuk komen wij op deze kwesties terug.

sémantèmes „n'ont guère de réalité dans la conscience du sujet parlant.” (blz. 96) Dit geldt op deze plaats, volgens hem, van wortel en stam, van suffix en uitgang; het geldt dus van zijn sémantème *don-*, evengoed als van *aim-* of *part-* of *recev-* en hun respectievelijke suffixen en uitgangen. Deze juiste constatering heeft ondertussen niet voorkomen; dat wij op blz. 94 moeten lezen: „Ce qui fait l'unité du mot et sa cohésion malgré la complexité des éléments, c'est que l'ordre de chacun d'eux est fixé d'une façon immuable: ils se soutiennent et se fortifient les uns les autres et donnent à l'esprit l'impression d'une représentation unique, celle même que nous avons dans le français „il a donné”, comprenant l'expression du temps et du nombre.” Alsof een wortel of stam, ten opzichte van de morfèmes, geen „cohésion malgré la complexité des éléments” vertoont, alsof ook deze grootheden niet, op hún trap van abstractie beschouwd, „donnent à l'esprit l'impression d'une représentation unique.” Waar heeft anders, in *Vendryes'* tekst, op blz. 87 „la syllabe *don*” voor gediend, „qui rattache tous ces mots à l'idée de donner”; „un élément permanent” bovendien, „sans peine” in de analyse herkend.

Wat voor de geest de eenheid van 't woord in het taal-gebruik uitmaakt, is de wederzijdse betrekking van de betekenis-eenheid en de Gestalt. En zelfs, wat dat eenheids-bewustzijn op het redekundige plan aangaat: hebben *Strohmeyer* en *van Ginneken* wel geheel gelijk gehad, toen de laatste hun opvattingen formuleerde als „*ik weet, je moet, je slaapt, dat zál, ze staan, die gaat er van door*, staan mij zonder éénigen nood of scheiding als toch duidelijk omgrensde weetvlakjes in den geest” (*Kataloog* blz. 88), en dit in een noot aanvulde, zeggend: „dat de Latijnsche vormen *scio, vadit, volumus, stant, agis, ait* mij niets eenlediger aandoen dan hunne Nederlandsche aequivalenten”? Niemand zal natuurlijk ontkennen, dat in *scio* iets van 'n ik wordt uitgezegd, dat er dus een zekere tweeledigheid in ligt ook; doch terwijl niemand ooit bewees dat in het taalgebruik 'n Romein dat ik-bewustzijn aan de -o van de vorm *scio* verbond, wil het mij voorkomen, dat het eveneens 'n hele toer zal zijn, aan te tonen, dat 'n nederlander in z'n taalgebruik niet bewust in het moment 'k, van 'k *slaap als 'n roos*, iets van *zich-zelf* zou uitzeggen. We zullen hier verderop nog over te spreken komen.

Een laatste argument van *Vendryes* om te betogen, dat de westerse linguïstiek taal-momenten *woord* noemt die dat niet zijn, is ontleend aan 't chinees. Het chinees kent „volle” en „lege” woorden. Welnu de „volle” woorden zijn de aequivalenten van de indo-europese „sémantèmes”, de „lege” woorden van de „morfèmes”. Van dergelijke woorden heeft, volgens de schrijver, het indo-europees excellente voorbeelden; zo het

sanskriet *iti* en oud-grieks $\acute{\alpha}\nu$, het nieuw-grieks $\theta\acute{\alpha}$ of $\acute{\alpha}\zeta$. Deze woorden hebben volstrekt geen „sens concret”, zegt *Vendryes*; het zijn coëfficiënten, algebraïese waarden, eerder dan „woorden”. Ook bestaan ze niet geïsoleerd, en „ils ne prennent leur sens que lorsqu'ils sont en contact d'un autre élément linguistique, avec lequel ils constituent un ensemble senti comme unité par l'esprit.” (blz. 99) Het is vrij duidelijk, dat 'n woord dat symbool is voor 'n bepaalde, in een taal-ervaring te stellen betrekking, die bovendien de structuur van die taal-ervaring zelf betreft, niet geïsoleerd kan worden gebruikt. Het voegwoord *dat* vertoont deze eigenschap uiteraard. Doch, is het daarom geen „woord”? Is 'n hulpwerkwoord van tijd geen „woord”, omdat het als hulpwerkwoord natuurlijk alleen met 'n niet-hulpwerkwoord kan worden gebruikt? De consequentie van deze redenering schijnt toch wel wat erg zwak.

Vendryes rekent niet alleen de hulpwerkwoorden, doch ook de voorzetsels en conjuncties tot de „lege” woorden, d.w.z. tot de niet-woorden: „morphèmes”. Ons antwoord hierop staat in de paragraaf „Het logies abstracte en het woord”. Als vakman uitmaken of 't juist is wat *Vendryes* zegt: „ $\acute{\alpha}\nu$ tout seul ne signifie rien,” kan ik niet, doch ik waag het toch deze uitspraak te betwijfelen. Om dat te bewijzen, moet *Vendryes* twee dingen aantonen: 1° dat $\acute{\alpha}\nu$ zich volstrekt niet als 'n „woord” gedraagt, 2° dat het nergens op betrokken is, alleen een moment vormt van euphonie of zins-evenwicht, of als 'n zin-loze gewoonte-klankrest zou zijn blijven hangen. In ieder geval doet $\acute{\alpha}\nu$ 't zijne toe aan de concrete samenhang waarin 't gebruikt wordt, en dus kan dit klank-moment zelf op iets betrokken zijn; of 't dat ook is, moet 'n graecus uitmaken. En als $\acute{\alpha}\nu$ zich dan ook nog als 'n woord „gedraagt”, is de zaak met dit weten uitgemaakt. Wat we bedoelen met „zich als 'n woord gedragen”, zullen we verderop uitvoerig toelichten; de conclusie die we hier zonder aarzeling neerschrijven luidt: de theorie der sémantèmes en morphèmes leert omtrent het al of niet woord-zijn van 'n taal-moment niets. Het zeer onvolmaakte betekenis-begrip, waarmee *Vendryes* bij de behandeling van dit vraagstuk opereerde, is voor de ontsporingen die we constateerden verantwoordelijk. Prakties komt „betekenis” hebben van 'n taal-moment voor *Vendryes* neer op: betrokken zijn op gemakkelijk te determineren zaken, die niet tot de ervarings-momenten van de taal-gebruiker horen; die „objectief” zijn, in zijn acceptatie van de term, en niet „subjectief”. Ik ontken volstrekt niet — de taalhistorie is daar om het te bewijzen — dat 'n „woord” z'n betekenis kan verliezen, terwijl toch de „Gestalt”, hetzij als moment van de zins-Gestalt, hetzij als moment van 'n nieuw woord, bestaan blijft; ik ontken nog minder, dat de „zaken”, waarop

de woorden zijn betrokken, van geheel verschillende aard kunnen zijn, kunnen bestaan zelfs in betrekkingen die de taal-gebruiker in zijn eigen gebruik legt; ik ontken ook niet, dat een verantwoorde analyse van deze termen door de gemiddelde taal-gebruiker onmogelijk gegeven kan worden, maar ik ontken wel, dat in het nederlands of — zover *Vendryes'* bewijsvoering dat voor 't frans of engels moet aantonen — in 't frans of engels, op grond van betekenis-verschijnselen zou mogen worden geconcludeerd tot een stelling van de algemeenheid als: „Le français a des mots vides par exemple dans ses prépositions;” (blz. 99) als men ten minste „mot vide” opvat zoals *Vendryes* dat doet, nl. als morphème en als niet-woord. Wanneer hij dat voor elk afzonderlijk geval aantoot, is het hoogstens mogelijk, dat *Vendryes* zou kunnen zeggen: „Le français a des mots vides par exemple parmi ses prépositions”.

Overigens kunnen we, op grond van de onderzoekingen die de schrijver op dit punt instelde, met *Vendryes* veilig concluderen, dat op deze wijze: „On peut dire qu'en français le mot est assez mal défini.” (blz. 104)

We zouden de theorie der morphèmes en sémantèmes, die we, wat betreft de gegevens die zij tot hiertoe voor 't verkrijgen van 'n juist inzicht omtrent het woord bijdroeg, wel zeer crities beschouwden, onrecht doen, als we niet tot slot nog eens er op wezen, dat *Vendryes* in zijn theorie aan de taal-kundige categorieën-leer een fundament gaf, dat nog niet voldoende op waarde is geschat. *Vendryes* miste echter het inzicht in de taal-techniese functies, dat de nieuwste linguïstiese publicaties hebben mogelijk gemaakt. Had hij *Bühler* kunnen kennen, dan zou 'n werk er waarschijnlijk heel anders hebben uitgezien.

Conclusie. De analyse in dit hoofdstuk veronderstelde voortdurend de betekenis-eenheid, doch zij behandelde dit aspect verder niet. En toch is het tenslotte de betekenis-eenheid, die het woord kenmerkt. Want: zo iets als „betekenis”, zelfstandig en onzelfstandig, kunnen ook aanschouwelijke woord-momenten vertonen; „darstellen” doet ook 'n moment als *kleer-* in *kleermaker*. Het is de eigensoortige eenheid der toepasselijke woord-momenten, die hun woord-betekenis-karakter uitmaakt. In ons tweede hoofdstuk bewezen wij, dat het begrip een eenheid moet uitmaken, zoals ook de denkhandeling een handelings-eenheid moet zijn. En een-zijn, omdat het samenvalt met deze-zak-zijn, geeft altijd een vorm ook van autonomie. De autonomie der taal-techniese woorden, berust dan ook niet op hun toepasselijkheid, doch zij berust op haar zelfstandig-buikbaar zijn als woord, niet op een zelfstandig „praediceerbaar” zijn. Het is daarom, dat de

betekenis der woorden verschilt van die der woord-delen. Een linguïstiek die het eenheids-aspect der betekenis niet kent, moet noodzakelijk komen tot het beschouwen van de betekenis als een complex van voorstellingen. En dan vraagt het nog maar weinig stappen, om tot de opvatting te geraken, dat de woord-momenten „betekenis” kunnen hebben, juist op dezelfde wijze als het woord die heeft. En zijn we eenmaal dáár, dan volgt consequent, dat er ook eigenlijk geen woord bestaat, tenzij als gebruikte „vorm”. Het ene roept noodzakelijk het andere op. Het is de eenheid der betekenis, die ons in het volgende hoofdstuk langer zal bezig houden.

Ons woord-begrip tenslotte, laat opnieuw een nadere bepaling toe. We herhalen niet de definitie, die wij op 't eind van ons zesde hoofdstuk gaven, we vullen alleen aan met het nieuw gewonnen inzicht uit dit zevende hoofdstuk: het woord is het, op de wijze der taal gevormde, gebruiksteken, waarvan wij de geactueerde betekenis altijd op een of andere wijze kunnen toepassen. De betekenis van sommige woorden kan alleen onzelfstandig toegepast worden, d.w.z. kan alleen toegepast worden in afhankelijkheid van andere ervarings-momenten, die in de ervarings-eenheid worden toegepast. Maakt de, in taalgebruik geactueerde en toegepaste, betekenis van een woord per se enkel een betrekking uit tussen andere ervarings-momenten die toegepast worden, dan noemen we die woorden *taal-technies*. Omdat elk woord in een denk-ervaring wordt gevormd, is de betekenis van alle woorden noodzakelijk én psychies én noëties abstract. De taal-techniese woorden zijn bovendien logies abstract. Het taaltechnies logies abstracte, en noodzakelijk onzelfstandig noemende, karakter dezer woorden, ontnemt hun het woord-karakter niet.

ACHTSTE HOOFDSTUK

De betekenis-eenheid

Samenstelling van het hoofdstuk. In dit hoofdstuk volbrengen wij de taak die ons, wat betreft de verantwoording der betekenis, nog rest: wij confronteren de betekenis-eenheid met de betekenis-onderscheidingen, we vergelijken de begrippen identiteit en veranderlikheid.

In de eerste paragraaf: „De onderscheidingen disjunctief relevant” ontwikkelen we, als aanloop, het begrip der disjuncte relevantheid der betekenis-onderscheidingen: de betekenis-onderscheidingen van eenzelfde betekenis-eenheid kunnen in verschillende gebruiksgevallen wisselen, omdat zij, ten opzichte van de eenheid, ieder afzonderlijk geen noodzakelijk gebruiks-aspect uitmaken. „Betekenis en betekenis-eenheid” geeft 'n verklaring van het feit, dat niet overeenkomst of verschil van onderscheidingen in 'n bepaald gebruiksgeval, een kenmerk is van betekenis-identiteit, doch dat deze identiteit opnieuw haar verklaring blijkt te moeten vinden in de eenheid. In „Gebruikswijzen” noteren we alleen enkele gevallen van gebruik, die we wat verder analyseren. Deze analyse brengt ons in de paragraaf „Conjuncte en disjuncte toepassing” tot het begrip van die toepassings-wijzen, als gebruiksvormen van de betekenis-eenheid: de geactueerde onderscheidingen kunnen verenigd, conjunct, worden toegepast, zij kunnen ook worden gebruikt zó, dat slechts de een of de ander van de geactueerde meerdere onderscheidingen toegepast wordt; dit is disjuncte toepassing. Tenslotte is er een gebruikswijze, waarbij de betekenis enkel fungeert, waarbij geen enkele onderscheiding wordt toegepast. Vervolgens onderzoeken we dan nog eens de verhouding tussen de betekenis-eenheden en de zaken. Uit het tot nog toe behandelde blijkt, dat het denken, in taal-gebruik, een aanmerkelijk grotere rol speelt, dan het, sedert de verwerping van de logicistische taalkunde, wel geoorloofd was, te durven veronderstellen. Dat een theorie die hiermee rekening houdt, geen terugval in dat oude logicisme betekent, behandelen we in „Vergelijking of redenering”.

We gingen tot nog toe uit van eenvoudige en duidelijke gevallen. Voor wij verder gaan, verkennen we in de paragraaf „Identiteit en anders-zijn”, het terrein. De uitdrukking „hetzelfde woord”, waarvan we ons

voortdurend bedienden, veronderstelt identiteit van de verschillende gebruiksgevallen van eenzelfde woord. In „Identiteit en synchronie” beginnen we met uiteen te zetten, hoe wij het verstaan, als we zeggen, dat onze beschouwing „synchronies” is. Het feit der synchronie van de taalverschijnselen maakt het ineen-denken van verschillende woorden, als secundaire symbolisatie-act, begrijpelijk; woord-identiteit betekent: synchroniese taal-eenheid, niet begrips-eenheid over taal-verschijnselen, en nog veel minder associatief verband. Niet alle homoniemen, en a fortiori niet alle woorden, kunnen geïdentificeerd worden; daartegen verzet zich blijkbaar ook de wijze van symboliseren. Dit behandelen we in „Identiteit en soort”. We zijn ondertussen bezig met ons eenheidsbegrip te toetsen aan de verschijnselen der homonimie, en te onderzoeken of het ook op deze verschijnselen past. In „Identiteitscriterium” zoeken wij een linguïsties criterium, om het ervarings-gegeven der identiteit of niet-identiteit van homophonen te verantwoorden. Ondertussen hebben ons de voorafgaande paragrafen wel overduidelijk doen zien, welk een grote betekenis-veranderlijkheid eenzelfde woord in zijn verschillende gebruiksgevallen vertoont. Beantwoordt er wel iets aan het traditionele „kern”-begrip? In „Kern en structuur-princiep”, zetten wij uiteen, dat, wat men gewoonlijk *betekenis-kern* noemde, en als 'n constant betekenis-moment beschouwde in de vele gebruiks-gevallen van het woord, geen, in verschillend gebruik, constant terugkerend moment is, doch wel een structuur-princiep der betekenis-eenheid: een moment van waaruit nieuwe betekenis-onderscheidingen worden geïntegreerd en in een bepaalde richting uitgebouwd. Zo kan één woord meerdere kernen hebben. Deze notie „structuurprinciep” voert ons over naar een beschouwing van het begrip „Bedeutungsfeld”, zoals dit in recente publicaties wordt ontwikkeld. We tonen aan, dat een begrip „Bedeutungsfeld” wel degelijk zinnig heeft, doch dat het niettemin gecompleteerd dient te worden met de notie der betekenis-eenheid.

Opnieuw gaan we een stap verder: we maakten het ons tot nog toe enigszins gemakkelijk, doordat wij de „betekenis-samenstelling”, die het flecterende woord schijnt te vertonen, onbesproken lieten. Hierover handelen we nu in de volgende paragrafen. In „Hebben affixen en uitgangen „betekenis””, tonen we allereerst aan, dat we bij affixen en uitgangen in ieder geval niet in dezelfde zin van „betekenis” zullen kunnen spreken, waarin we van het woord zeggen, dat het „betekenis” heeft. Deze onschuldige opmerking bergt wel iets meer, dan zij op het eerste gezicht zou kunnen schijnen te bevatten. Zij bergt de waarheid, dat alleen het woord in stricte zin betekenis heeft, en dat alle „Darstellungen”-momenten die we in dat geheel nog zouden kunnen aanwijzen,

dat „Darstellungs“- , dat „betekenis“-karakter, aan het geheel ontlenu. In overeenstemming met de eenheid van het woord, is ook de betekenis alleen een moment van die eenheid, geen moment, dat, tenzij via die eenheid, eigen kan zijn aan de delen. Sapirs onderzoekingen in „De analyse van het woord“, openbaren ons, ondanks de veelheid der woord-momenten, het éénheids-karakter steeds meer onmiskenbaar als hét woord-signerende aspect. Het is dan ook onmogelijk, deze eenheden te breken, zonder dat de betekenis te loor gaat. En nu ook wordt het begrijpelijk, waarom wij in het vorige hoofdstuk weigerden, het begrip van woorden met onzelfstandige betekenis te aanvaarden: woorden kunnen wel onzelfstandig noemen, zij kunnen niet onzelfstandig symboliseren. Onzelfstandig symboliseren, doen de affixen en uitgangen. Dit behandelen we in „Onzelfstandige betekenis“, en we trachten daarin ook te verduideliken, hoe men zich dit verschijnsel heeft te denken. „Potentialiteit en actualiteit“: opdat het woord gebruikt kan worden, moet het een potentialiteit zijn van ons menselijke wezen, wel iets werkelijks, niet iets actueels. In dit begrip vervluchtigen alle moeilijkheden tegen het woord, in welke zijner bestaans-fasen ook: het woord als taal-moment is geen „abstractie“. We sluiten het hoofdstuk met 'n zeer korte samenvatting van ons woord-begrip.

De onderscheidingen disjunctief relevant. Het woord is een constant ervarings-moment. Of nu 'n bioloog of 'n boeren-knecht 't woord *koe* gebruikt, het is hetzelfde woord dat zij beiden toepassen. Ik bedoel natuurlijk niet, dat het woord als ervarings-moment van de bioloog, identiek is met 't woord als ervarings-moment van de boer, maar ik bedoel wél, dat de twee ervarings-momenten met recht *dezelfde* genoemd worden, in zover zij inderdaad een gelijkelik bruikbaar gebruiks-teken uitmaken. En wanneer 'n bioloog, op 'n gegeven moment, *zijn* woord *koe* nu eens niet „biologies“ gebruikt, maar enkel „boers“, dan, en dat bedoel ik ook nog: dan zijn de twee onderscheiden gebruiks-gevallen, actueringen van een identieke eenheid.

De vraag is: hoe laat zich dat verklaren. Immers, het is best mogelijk, dat 'n zelfde woord in het ene geval met 'n totaal „andere betekenis“ gebruikt wordt, dan in het andere geval. Te zeggen, dat de „Gestalt“ hier de uitkomst biedt, gaat niet aan: twee woorden kunnen best in Gestalt overeenkomen en toch geheel verschillende woorden zijn: de *leer* die tegen 'n kast gezet kan worden, is heel wat anders dan de *leer*, die hier wordt voorgedragen; en de *kan* waarin we water halen, is niet ineen te denken met de 1e of 3e pers. enkelv. van het werkwoord *kunnen* in de teg. tijd-vorm. En als we nu ook al onze toevlucht zouden willen nemen tot de situatie, om het begrijpelijk te maken dat „Jansen

z'n leer is niet in orde", volstrekt niet betekent, dat hij vellen van mindere kwaliteit laat looien, of dat hij de sporten wel eens mocht laten nakijken; maar wel, dat hij er met *z'n* theorieën over de woordsoorten naast is, — dan zullen we toch moeilijk kunnen ontkennen, dat *leer*, afgezien van de ogenblikkelijke gebruiks-situatie: theorie moet kunnen „betekenen”, anders betekende het dat nu ook niet. Met ons te beroepen op de situatie, verschuiven we de moeilijkheid 'n beetje, meer niet. De Gestalt *l-ee-r* derhalve, maakt evenmin de drie woorden *leer* gelijk, als de Gestalt *k-oe*, het ene woord *koe* constant zou houden. En nu beweren we bovendien, dat, wat men gewoonlijk onder de „betekenis” verstaat, in twee gebruiksgevallen van eenzelfde woord, geheel en al kan verschillen. We wachten met het verder uiteenzetten van dit uiterste geval nog 'n ogenblik. Het is voldoende te constateren, dat de woorden, hoe we het nu ook trachten te wenden of te draaien, veel nog hebben van „een soort van weekdieren, die op een hinderlike wijze aan mimicry lijden.”¹⁾ En toch staat daar tegenover het feit, dat het woord *koe* bruikbaar is én voor 't jongste kind dat begint te spreken, en voor de meest zaak-kundige en bejaarde zoöloog; en niet alleen voor ieder van hen afzonderlijk in een gesprek met hun gelijken, maar ook voor de, juist aan praten toe zijnde, baby en bedaaide geleerde, om met dat woord *koe* samen een babbeltje te houden. Dit is alleen mogelijk, doordat het woord *koe* in *z'n* vele verschijningsvormen, niettemin een constante eenheid uitmaakt.

Zoals we zagen, veronderstelt *Gustaf Stern* op blz. 40 (vgl. blz. 248 hiervoor) dat de twee mensen, de baby en de geleerde, hetzelfde woord gebruiken, omdat zij aan dezelfde zaak refereren. Maar de vraag is juist: hoe is 't in hemelsnaam mogelijk met twee zo verschillende woorden aan dezelfde zaak te refereren. Men moet zich omtrent dit probleem niet laten bedriegen, door telkens een waarnemings-situatie te veronderstellen, waarin onder de ogen van de baby en de geleerde heer een *koe* graast; dan kunnen zij ook over de *koe* „converseren”, zonder het woord *koe*, ook maar één

¹⁾ Deze woorden zijn uit een artikel van *C. F. P. Stutterheim Jr.*: Het woord en de woordsoorten. *Levende Talen*, April '34, blz. 86 vlg. De schrijver formuleert als vijf problemen, de vragen die ons in deze studie voortdurend bezighielden, en die alle ressorteren onder het éne probleem: hoe is 't mogelijk, het ervarings-gegeven der constante woord-eenheid te rijmen met haar veranderlijkheid. Dat *Stutterheim* meent, dat de woorden, die weekdieren, zijn besloten „binnen hun harde en vaste klank-schaal”, is misschien te verklaren als de uitdrukking van 'n sprankje hoop, dat onder zijn scepticisme ligt verborgen. 't Is echter met die harde en vaste klankschaal, zoals we zagen, al weinig beter gesteld, dan met de rest van 't weekdier.

keer te gebruiken: het taal-verschijnsel, dat verklaring vraagt is: hoe kunnen ze, buiten elke koe-waarneming om, over 'n koe praten, met 'n woord *koe*, dat voor de baby zo iets kan betekenen van „boe-maker” b.v., en voor de zoöloog „een zoogdier met 'n bepaalde tand-formule”? Omdat de beide gebruiks-vormen een verschillend interpretatie-niveau²⁾ uitmaken van eenzelfde betekenis-eenheid. En waarom is het mogelijk eenzelfde eenheid op verschillend interpretatie-niveau te gebruiken? Omdat de betekenis-onderscheidingen, evenals de phonemen der Gestalt, alleen disjunctief relevant zijn voor het bestaan der eenheid. Baby en zoöloog begrijpen elkaar, zolang de zoöloog maar niet zijn onderscheidingen veronderstelt in de betekenis-eenheid van z'n jeugdige gespreks-partner. Spreken is coöperatie, en die samen-handeling veronderstelt een juiste interpretatie van elkanders handelingsmogelijkheden. Spreken veronderstelt een wederzijdse „instelling” van spreker en hoorder, een zich richten volgens de situatie. Het is mogelijk, dat zij, al converserend, de zaak onder geheel verschillend opzicht beschouwen, zonder dat misverstand hoeft te volgen, omdat bij beiden weliswaar een geheel verschillende onderscheiding, of geheel verschillende onderscheidingen relevant kunnen zijn, doch alleen als momenten van een constante eenheid. Een instrument-maker, die in een technische uiteenzetting van de constructie van 'n rotatie-kompas, de aard van de gebruikte metaal-onderdelen bespreekt, kan het woord *kompas* in een totaal andere „betekenis”, d.w.z. met totaal andere relevante momenten gebruiken, dan 'n padvinder in 'n verslag van een tocht. Bij de instrument-maker kan het doel van het instrument bij z'n gebruik van de term *kompas* momenteel geheel buiten z'n gedachten liggen, terwijl de padvinder z'n term (magneties) *kompas* gebruikt voor 't ding, dat hem goed in de richting hield. Beiden „gebruiken” hetzelfde woord, omdat de betekenis-eenheid, en daarmee de toepasselijkheid op zaken waarover wij 't hebben, bewaard kon blijven. Op deze eenheids-constantheid berust de mogelijkheid van communicatief taal-gebruik; zonder deze constantheid, enkel op grond van associatie, zou communicatie een gelukkig toeval zijn. Wellanders „gemeente” en „erfasste Bedeutung”, de „bedoelde” betekenis van de spreker, en de „begrepen” betekenis van de hoorder, slaat op de mogelijkheid van variatie in de relevante momenten van de betekenis-eenheid. Zonder constante eenheid is systematische beïnvloeding van wederzijds begrijpen uitgesloten.

²⁾ Over de niveau-verschijnselen, dank ik mijn medebroeder C. van Spaendonck belangrijke aanwijzingen.

Wanneer de instrumentmaker en de padvinder samen over 't kompas gaan converseren, begrijpen ze elkander volkomen, zolang zij beiden in de doel-situatie blijven. Wordt de conversatie technies, dan zal de instrumentmaker verplicht zijn z'n jonge klant uit te leggen, wat *kompas* alzo meer „betekenen" kan.

Te zeggen, dat spreker en hoorder eenzelfde woord gebruiken, impliceert dat zij eenzelfde betekenis-eenheid actueren, wier onderscheidingen nochtans alleen disjunctief relevant zijn in die eenheid. Het woord is constant in zover de betekenis als eenheid in verschillend gebruik met zichzelf identiek blijft, en zó zich onderscheidt van elke andere betekenis-eenheid. En, deze betekenis-eenheid wortelt in de denk-handelings-eenheid, in de referent.

»Betekenis« en »Betekenis-eenheid«. Het is vrij gemakkelijk in te zien, dat woord-verschil referents-verschil betekent. *Boot* en *schip* zijn niet hetzelfde woord, omdat de denk-handelings-eenheid in beide gevallen aan een ander aanschouwelijk-onaanschouwelijk geheel zijn wezen geeft. Doch, dit wil volstrekt niet zeggen, dat in elk gebruiksgeval *boot* en *schip* nu ook iets anders moeten betekenen en noemen, al hebben zij wel een geheel andere betekenis: het is mogelijk dat in hun verschillende betekenis-eenheid, gelijke onderscheidingen worden geactueerd, zonder dat dit iets aan hun ander-woord-zijn afdoet. We zitten met een terminologische moeilijkheid: het spraakgebruik laat betekenen en betekenis-zijn vaak samenvallen: symboliseren impliceert altijd de mogelijkheid van onderscheidingen vertonen. Nu vertonen betekenis-eenheden die verschillen, soms gelijke onderscheidingen, terwijl een identieke betekenis-eenheid, in verschillend gebruik, verschillende betekenis-onderscheidingen kan vertonen.³⁾ Zeggen we in het eerste geval, dat de twee woorden *dezelfde betekenis* hebben, dan zijn we evenmin geheel correct, als wanneer we in het tweede geval zeggen, dat zij een *verschillende betekenis* vertonen: in beide gevallen nl. abstraheren we in die spreekwijze van de eenheid. We zullen, wanneer de context plaats voor twijfel zou laten, dit verschil uitdrukkelijk aangeven.

Wandelen we in Amsterdam met 'n kennis langs de Handelskade, dan kunnen we in de omstandigheid komen te zeggen: „*Kijk, daar vertrekt 'n boot van de Nederland*". En als we nu eens, in plaats van de vorige zin hadden laten horen: „*Kijk, daar vertrekt 'n schip van de Nederland*", dan kunnen we er achteraf wel over gaan filosoferen, of we niet met *schip* te zeggen eigenlijk iets anders zouden hebben bedoeld, en of *schip*

³⁾ *Gustaf Stern* behandelt dit op verschillende plaatsen.

niet eigenlijk wat anders zou gesymboliseerd hebben, dan het woord *boot*, dat we nu gebruikten; maar, of we met dat onderzoek veel succes zullen hebben, waag ik te betwijfelen. We zullen op z'n hoogst ontdekken, dat 't woord *boot* wat „vertrouwelijker" aandoet dan *schip*; dat we het woord *boot* „gebruikt" hebben, omdat we die *schuiten* toch eigenlijk allemaal bij naam kennen. Maar, tot welke „onderscheiding" van de betekenis die „vertrouwelijkheid" zou moeten teruggevoerd worden, zal lastig zijn aan te wijzen. Het woord *boot* is opgenomen in een bepaald handelings-complex, het is, zoals we vroeger bij de spreekhandeling reeds zagen, lid van een handelings-geheel in een bepaalde situatie, en als zodanig wordt het ook associatief gebonden aan andere ervaringsmomenten. Deze gebondenheid verantwoordt het gevoel van „vertrouwelijkheid".

Doch dat, afgezien van het Gestalt-verschil, de betekenis van *boot* en *schip* in 'n bepaald geval samenvallen, maakt hun betekenis-eenheid nog niet identiek. Het verschil blijkt uit het verschil in gebruiks-mogelijkheden van *schip* en *boot*. We kunnen wel met de *boot* van half twaalf uit de Hoek naar Harwich vertrekken, maar niet met het *schip*, omdat *boot* in zijn betekenis-eenheid de onderscheiding omsluit van 'n vaartuig, dat 'n bepaalde dienst onderhoudt. Zo vaart voor 'n Nijmegenaar de *Nijmeegse boot* naar Rotterdam, en niet het *Nijmeegse schip*; zo vertrekt de *boot* uit Enkhuizen naar Stavoren. Onder de betekenis-onderscheidingen van *boot*, dat wij daar straks met gelijke onderscheidingen als *schip* gebruikten, komt voor, zo iets van: 'n bepaalde dienst onderhoudend, 'n relevantie, die volstrekt niet in alle gebruik hoeft geactueerd te worden.⁴⁾

En nu de voor ons belangrijke conclusie: te zeggen, dat spreker en hoorder eenzelfde woord gebruiken, betekent niet, dat zij beiden in hun woord dezelfde betekenis-onderscheidingen actueren, doch het betekent enkel, dat zij beiden eenzelfde betekenis-eenheid actueren, waarvan de actuele relevanties eventueel volkomen van elkaar kunnen verschillen. De instrumentmaker kan in zijn woord *kompas* de materiële samenstelling daarvan denken en de padvinder het gebruiksdoel van het voorwerp — het kompas dat de instrumentmaker bedoelt, kan eventueel in vorm volmaakt verschillen van het kompas, dat de padvinder zich bij z'n vraag misschien nog voorstelde ook — zonder dat de verkoper bang behoeft te zijn, dat hij naar 'n bril zal grijpen, of de koper, dat hij een scheermes mee naar huis zal krijgen; en die vrees is ongegrond, niet omdat er 'n categorie van zaken „kompas" bestaat — al bestaat

⁴⁾ Dat in *boot* bovendien iets van „stoom" kan worden onderscheiden, laten we hier buiten beschouwing.

die ongetwijfeld — maar omdat de taal-gebruikers een woord *kompas* bezitten, dat, vanwege z'n betekenis-eenheid, communicatie omtrent die zakelijke eenheden, mogelijk maakt. Niet het bestaan van bepaalde categorieën van zaken als eenheid, bepaalt de mogelijkheden van gebruik, doch de mogelijkheden van gebruik worden bepaald door het bestaan van bepaalde betekenis-eenheden. De zaken: eierdop, en: op eierdop-wijze gevormde dameshoed, vormen geen zakelijke categoriale eenheid, en toch begrijpen ze elkaar, wanneer een ontevreden echtgenoot z'n vrouw toevoegt: „*Wat heb je daar voor 'n eierdop op je hoofd staan!*” Het woord eierdop blijft in dit gebruik identiek met het woord eierdop, zoals dat gebruikt wordt voor 't bepaalde servies-stuk, omdat de betekenis „eierdop”, als eigensoortige categoriale eenheid, in beide gevallen bewaard blijft.

'n Eierdop en 'n kompas zijn waarneembaar; er is weinig intelligentie voor nodig, om deze zaken te kennen. Is de zaak, waarop 'n woord in 'n bepaald geval wordt toegepast, niet waarneembaar, dan is het interpretatie-niveau in vele gevallen niet hoger dan in ons *kompas*-geval: ze weten waarover ze 't hebben, omdat er nog iets van hetgeen ze als betekenis actueren — ook al actueren beide gebruikers heel iets anders — toepasselijk is op de zaak in kwestie. Zo spreekt „men” over „liefde”, over „kapitalisme”, over „vrijheid”, over „gevoel”, over „fascisme”, en vele zaken meer.

De constantheid van het woord, ondanks al z'n betekenis-varianties en interpretatie-niveau's is begrijpelijk, omdat de onderscheidingen slechts disjunctief relevant zijn, in een betekenis-eenheid.

Men heeft op vele, aan elke taalkundige bekende, wijzen, voor de verschillende betekenis-verschijnselen — de veranderlikheid en het blijvende — een verklaring gezocht. Men heeft aspecten aangewezen, die inderdaad bestaan. Pauls „*usuelle*” en „*okkasionelle Bedeutung*” is het klassieke voorbeeld van onderscheiding, *Overdieps* distinctie tussen „feitelike”, „gewone” en „etymologische betekenis”,⁵⁾ is 'n modern nederlandse.

Al deze onderscheidingen zijn meestal niet onjuist, ze geven echter geen inzicht in de structuur zelf van het taal-verschijnsel woord en zijn geheel eigensoortige onaanschouwelijke moment: de betekenis.

Gebruikswijzen. Een paraplu is 'n bekend voorwerp. Niemand twijfelt er aan, of 't is 'n ding om ons tegen de regen te beschermen. Toch maken we mee, dat 'n paraplu gebruikt wordt om er 'n verdiende klap mee uit te delen. Dat is 'n nuttig gebruik van 'n paraplu, maar geen

⁵⁾ Vgl. Enkele notities, blz. 168-169.

paraplu-fabrikant maakt er de paraplu's voor; en, 't is alleen mogelijk de paraplu op de bovenvermelde wijze te gebruiken, omdat 't ding gemaakt is zoals 't is. Het woord is 'n dergelik soort paraplu. Ofschoon gemaakt als dit instrument, blijkt het op velerlei wijze bruikbaar. Gericht op 'n bepaalde te gebruiken zaak, voltrekt de woordmaker aan de ervarings-momenten die bij dat gebruik betrokken zijn, de symbolisatie-act. Zo komt b.v. het woord *pap*, en onverschillig welk ander woord, in 't aanzijn. Het woord is nu bruikbaar voor en toepasselijk op bepaalde zaken, die in dat woord gesymboliseerd zijn, d.w.z. die we in de onaanschouwelijke denk-eenheid, die we *de betekenis* genoemd hebben, tegenover ons kunnen stellen: *Pap* is bruikbaar voor *pap*.

We veronderstellen nu b.v. dat de betekenis van dat jonge woord is: een zeker dik-vloeiend en eetbaar iets. Het woord *pap* is nu toepasselijk op elke waargenomen, voorgestelde of gedachte *pap*, zolang die *pap* nog als *pap* gekend wordt. De *pap* kan allerlei kleur- en smaakveranderingen ondergaan; geen nood, *pap* is er op toepasselijk. Is het nodig, dat de jeugdige wereld-burger, die met z'n lepel op tafel slaat en *Pap!* kraait, daarbij de dik-vloeiendheid als onderscheiding (als hij die überhaupt zou hebben onderscheiden) actueert? Volstrekt niet. Maar de onderscheidingen die hij actueert, zijn verenigd op de *pap* toepasselijk. Ondertussen krijgt de jongeman te doen met *stroop*. Hij ziet de bruine substantie van 'n lepel dalen, en vraagt om 'n beetje van die *pap*. Hij vergist zich volstrekt niet, hij gebruikt ook geen geniale metafoor en hij is helemaal niet „leuk”; hij gebruikt alleen maar z'n woord *pap* op 'n wijze waarop volwassenen dat nu eenmaal niet gebruiken.⁶⁾ Hij staat voor 'n moment van willekeur in de samenleving. 't Ligt niet aan zijn woord *pap*, dat hij ongelijk heeft, maar hij heeft ongelijk omdat de volwassenen nu eenmaal voor sommige vormen van eetbare dikvloeïendheid een ander woord gemaakt hebben: *stroop*. Waarom spreekt moeder niet van *bruine pap* of *blinkende pap*? Ligt dat aan 't feit dat *stroop* *stroop* is? We wensen het niet te geloven. In ieder geval: moeder leert onze jonge man, dat deze bruine eetbare dikvloeïendheid *stroop* heet, en de zaak is weer in orde.

Jantje is groter geworden. Hij staat bij de behanger; hij buigt over de stijfselemmer. „*Pas op jongeheer, je valt met je neus in de pap.*” Jantje protesteert; dat is geen *pap*. Toen hij er straks z'n vinger in wou steken, mocht 't niet, omdat 't vies was. Jantje is 'n beetje 't slachtoffer van de zaken. Maar, Jantje is 'n verstandige jongen, en hij berust gauw:

⁶⁾ Vgl. de Vooy's. Het wezen van de zogenaamde volksetymologie. Verz. Taalk. Opstellen II, blz. 163.

ja 't is ook *pap*, 't klontert net als de maizena-pap soms doet, als 't meisje 'm niet genoeg geroerd heeft. Jantje heeft de behangers-pap gesubsumeerd onder *pap* als „dik-vloeiendheid waarmee je plakt.” Jantje, als sociaal wezen, werkte met ijver aan z'n woord *pap*. — Als 't zomer is, logeert hij tussen de bietenvelden van West-brabant. 't Is 'n natte zomer, en als hij, na 'n dag van stortregen, 's avonds met z'n oom 'n eindje zal omlopen, zegt hij opeens lachend, terwijl ze voorzichtig over 'n grasrandje langs de diep-doorweekte modderweg stappen: *Ome, pap!* Jantje heeft 'n metaphoor gebruikt; hij lacht, omdat de onderscheiding der eetbaarheid, die hij in z'n hoofdje in *pap* denkt, nou net helemaal niet op deze dik-vloeiendheid slaat. Jantje is 'n gannef, die nog wel 'ns 'n goed opstel zal schrijven. Hij heeft z'n woord *pap* gebruikt zó, dat van zijn *pap*-betekenis, maar enkele onderscheidingen toepasselijk zijn, en andere, geactueerde, niet. Jantje weet, dat modder geen *pap* is, en daarom vindt-ie 't leuk 'm *pap* te noemen.

Conjuncte en disjuncte toepassing. Er valt veel te leren uit de geschiedenis van Jantje en z'n *pap!* Allereerst nog weer eens opnieuw dit: niet de categoriale eenheid van bepaalde zaken geeft aan 't daarop toegepaste woord z'n eenheid: dan mocht *pap* niet toepasselijk zijn op behangers-pap of modder. Dan moest integendeel, zoals nu met stroop wél gebeurd is, voor elke nieuwe zakelijke eenheid 'n nieuw woord ontstaan. Doch, die woorden ontstaan niet. En dat is geen wonder ook! Want, 't gaat bij het denken in taal, niet om het begrip-matig denken van het wezen der zaken. Dan zag het er met de betekenis onzer meest gebruikte, meest eenvoudige woorden, al heel ellendig uit. Maar, 't gaat om een bruikbaar hulpmiddel om de zaken te behandelen. Of dit „behandelen” nu „formuleren” is onzer meest wetenschappelijke begrippen, of zorgen dat de kelner met één Pils komt aanzetten, daar blijven onze woorden, als woord, volmaakt koud onder. We zeggen volstrekt niet, dat de vorming en het gebruik der betekenis-eenheden niets met de zaken te maken heeft, doch we zeggen alleen, dat de woord-eenheid zelf zijn constantheid verantwoordt, en de betekenis-eenheid zelf zijn wijze van bruikbaar zijn.

Er valt uit hetgeen voorafgaat, ook te leren, dat het woord-gebruik van de gebruiker een voortdurend werken aan het woord veronderstelt, een voortdurend stellen van nieuwe onderscheidingen. Het is een voortdurend differentiëren binnen dezelfde eenheid, een „secundair woord-maken”, 7), een stellen van nieuwe relevanties binnen dezelfde eenheid. Het is het voltrekken van een nieuwe onderscheiding-stellende denk-act

7) Vgl. Enkele Notities blz. 176-177.

aan een bestaand geheel. Wij gaan er hier niet verder op in, op welke verschillende wijzen dit kan geschieden; we vestigen alleen de aandacht er op, dat het maken van elk nieuw woord noodzakelijk meebrengt: het beperken van de gebruiks-mogelijkheid der bestaande. Elke woord-making is het stellen van een oppositie tussen het bestaande en het nieuwe, waardoor het bestaande aan onderscheidingen, aan bepaaldheid, wint. Naast *stroop* is *pap* niet langer „dikvloeiende eetbaarheid”, maar minstens: „dikvloeiende eetbaarheid, die niet bruin en kleverig is”. De bruikbaarheid van Jantje's *pap* won aan bepaaldheid toen *stroop* er naast kwam, maar zij boette aan omvattendheid in. De vragen, die zich hier verder voordoen, horen tot de studie van het taal-systeem of tot de semantiek; ze vallen buiten ons kader.

Uit Jantje's *pap*-avonturen leren we verder nog, dat er al minstens twee, zeer onderscheiden, wijzen van zakelijk woord-gebruik zijn; het gebruik met conjunct toegepaste onderscheidingen, en het gebruik met disjunct toegepaste onderscheidingen.⁸⁾ Zolang Jantje maar geen „metafoor” gebruikte, waren de onderscheidingen, die hij de facto actueerde, — of hij ze nu scherp zag of niet — gezamenlik op de bedoelde zaak toepasselijk. Dat was niet meer het geval toen hij *pap* voor *moder* gebruikte; toen was alleen de dik-vloeiendheid, en juist niet de eetbaarheid — die aan deze betekenis-actueering haar grappigheid verleende — toepasselijk.

Het conjunct toepassen eist aanpassing aan de zaak in de te actueren onderscheidingen: *pap* met de geactueerde onderscheiding: eetbaarheid, is op behangerspap niet toepasselijk; *pap* met de geactueerde onderscheiding: plakmiddel, geldt van geen maizena-pap. Wanneer geen waarneembare situatie-momenten leiddraad kunnen zijn voor de interpretatie, worden de eisen, gesteld aan die interpretatie, hoger. En wanneer tenslotte de zaken waarover men spreekt, zelf begrippen zijn, dringt steeds meer de eis nieuwe woorden te maken, of met uiterste zorgvuldigheid een context te scheppen, die een overzichtelijke grondslag biedt voor interpretatie.

Er is nog 'n gebruiks-vorm, en wel een waarbij de geactueerde betekenis geen enkele toepasselijkheid vertoont. We vinden deze gevallen bij euphemisties woordgebruik. Hetgeen dan bedoeld wordt, het te wekken ervarings-moment, is helemaal geen betekenis van het gebruikte woord, integendeel: juist daarom is het

⁸⁾ We merken ter verduideliking op, dat het verschijnsel der disjuncte relevantheid der betekenis-onderscheidingen, iets geheel anders is, dan het verschijnsel der disjuncte of conjuncte toepasselijkheid. p. 323

gekozen woord euphemisties zo bruikbaar, omdat het niet toepasselijk is.⁹⁾ „*Hij is even naar tante*”, is 'n mededeling, die als omschrijving voor W.C. in bepaalde situaties gebruikt wordt.¹⁰⁾ En juist omdat *tante* hier „tante” betekent maar niet noemt, staat dit euphemisties gebruik op 'n andere lijn, dan het metaphorische. De betekenis „tante” is noch disjunct, noch conjunct toegepast; ze wordt gebruikt op grond van een opzettelijk gestichte associatie. Zeer terecht wijst *Wellander* uitdrukkelijk op deze opzettelijkheid. (blz. 186)

Het is volstrekt niet nodig deze opzettelijkheid voor alle disjunct betekenis-gebruik aan te nemen, het zou zelfs zeer onjuist zijn dit te doen. We komen hierop in de volgende paragraaf nog terug.

Overzien we de gevallen, dan blijkt dat, behalve in het geval van zuiver functioneel woord-gebruik, dat wij in *tante* aantreffen, telkens de mogelijkheid van gebruik van het bepaalde woord natuurlijk mede bepaald wordt door de zaken. De zaken zijn het doel van de spraakhandeling. We kunnen de woorden natuurlijk alleen toepassen in zover er in de zaken iets is dat we met de betekenis kunnen benoemen. Onzin is het derhalve van 'n grillige stapel-wolk te zeggen: „*Dat is 'n paal.*” Dat is onzin, omdat de *paal*-betekenis geen enkele onderscheiding vertoont die op 'n kenmerk van 'n stapel-wolk toepasselijk zou zijn. Doch: niet omdat de zaken „paal” en „stapelwolk” volstrekt zouden verschillen, is dit gebruik onmogelijk, doch wél omdat het woord *paal* geen enkele onderscheiding vertoont, die op 'n stapelwolk toepasselijk zou kunnen zijn. 'n Paal en 'n stapelwolk zelf echter zijn niet volkomen verschillend. Beide vertonen het kenmerk der uitgebreidheid. Maar, het zakelijk kenmerk der uitgebreidheid is noch in *paal*, noch in *stapelwolk* onderscheiden. Dat *eierdop* nu wel gebruikt kan worden voor 'n bepaalde dameshoed, komt daar vandaan, dat in *eierdop* een bepaalde vormonderscheiding werd geponeerd, die op die dameshoed kon worden toegepast. De norm voor het gebruik derhalve, ligt in de woorden, niet in de zaken.

Tenslotte nog 'n woord over het moment van „willekeur” in de woordmaking. Ook hier weer blijkt, dat praktiese bedoelingen de woordmaking beheersen. Niet het woord als denk-vorm primeert voor het taalbewustzijn; voor het taalbewustzijn primeert het woord als handlingsmiddel: er is geen redelijke grond aan te geven waarom het denken

⁹⁾ Vgl. *Wellander* blz. 184 vlg., die in een uitstekende analyse van het verschijnsel, niettemin, en in zijn opvatting consequent, het bedoelde ervaringsmoment *Bedeutung* noemt.

¹⁰⁾ Zowel dit, als talrijke andere woorden, behandelt Prof. de Vooys in „Euphemisme”. Verz. Taalk. Opstellen II. Groningen, Den Haag 1925, blz. 150.

behangers-pap niet in 'n woord zou onderscheiden van pap, terwijl we *stroop* wél van *pap* onderscheiden. Alleen praktische bedoelingen geven hier een verklaring. Het antwoord op de vraag: waarom is dit een woord, en wat is dit woord, wordt gegeven als we onderzoeken: wat doen we met dit taal-moment!

Vergelijking of redenering. We moeten er voortdurend op bedacht zijn, dat men ons geen logicismen in de schoenen schuift, die wij volstrekt niet bedreven. Daarom dan, voor wij tot 'n analyse van meer ingewikkelde gevallen overgaan, hierover nog 'n laatste woord.

In 'n overigens zeer verdienstelijk boekje, dat voor 't eerst in 1924 verscheen, om de kandidaten voor de hoofdacte „Bekendheid met eenige belangrijke verschijnselen uit het leven der Nederlandsche taal” bij te brengen, kunnen we leren, dat men: „Bij de behandeling dezer gevallen (der betekenis-verschijnselen nl.) langen tijd de *logische klassificatie* (heeft) gevolgd. Dit hing natuurlijk samen met het beschouwen der taal als een logisch geheel, dus als het resultaat van het menselijk denken. Alle veranderingen, die zich in de taal hadden voorgedaan, werden dan aangezien als bewuste wijzigingen, opzettelijk aangebracht voor 't een of ander doel. Een dergelijke taalbeschouwing is verouderd. In 't algemeen geschieden veranderingen in de taal onbewust, onopzettelijk. Want de taal is geen ding, maar een verrichting, een uiting van wat er in de psyche der menschen omgaat.” De beide *dussen* en *wants* in deze passage zijn tekenend. Want, de taal is inderdaad het resultaat van het menselijk denken. Doch de schrijvers zijn warempel niet de enige — ik citeerde hier alleen hun woorden, omdat zij het zo zonder omhaal en eenvoudig menen te mogen vaststellen — die geloven, dat dit moet betekenen, dat iets dat denkend wordt gevormd en gebruikt, alleen op redenering en vergelijking kan berusten. Zij hebben gelijk, te menen dat er in taal-making en gebruik zeer weinig „beredeneerds” is, maar er is geen enkele vorm van taal-making of gebruik zonder „denken”; en dat is heel wat anders dan „redeneren”. In letterlike zin is er geen „Gedankenloser Wortgebrauch”, maar wel bestaat er „Gedankloser Wortgebrauch”, zoals *Erdmann* het zo aardig heeft beschreven. Bij alle taalgebruik, dus als we niet lallen of gillen, hebben we 't over „iets”. Dat is 'n constatering waar nog geen bezwaar tegen werd gemaakt. En, onder alle ervarings-momenten, is het alleen de gedachte, waarin we een „iets”, 'n niet-ik, wat het dan ook zij, tegenover ons stellen. Spreken zonder denken zou zingen zijn zonder geluid voort te brengen. Deze waarheid is gemeengoed van alle schrijvers tussen *Ogden & Richards* en *Vossler*; alleen het extreem behaviourisme meent, dat we alleen maar weten dat er iets „gedaan” wordt. Ondertussen heeft het betekenis-begrip der lin-

guistiek van deze laatste mening nog maar weinig last gehad, en zij zal die last ook niet krijgen, omdat zij, het principieel aanvaardend, zichzelf opheft.

Al hetgeen in de voorafgaande paragrafen over het benoemen van zaken, over conjuncte of disjuncte toepasselijkheid, of over functioneel woord-gebruik gezegd werd, dit alles veronderstelt bij de taal-gebruiker volstrekt niet per se redenering of vergelijking. Er is van redenering of vergelijking in veruit de meeste gevallen van taalgebruik geen sprake, wel van denken. Wat verondersteld wordt, om de beschreven betekenis-verschijnselen te doen optreden, is de gerichtheid, van het ervarend individu, op taal-gebruik. En deze gerichtheid veronderstelt weer niet een gedachte: ik zal gaan formuleren, of gaan spreken, of schrijven; deze gerichtheid veronderstelt alleen, dat de taal-gebruiker in een situatie is, waarin de spraakhandeling, of de inwendige formulering, de middelen zijn om deze situatie te kunnen beheersen. Voor een verdere uitwerking van dit punt verwijs ik naar een volgend hoofdstuk; het is voldoende, hier nog aan een geval van woord-gebruik te demonstreren, dat de verklaring die wij van de betekenis-verschijnselen gaven, geen logicistische is. — Een dikke man schokt met zware stappen over 't zand. Veronderstel, de zwaarte der stappen van het zware lijf zijn de kenmerken die ons in de waarneming 't meest treffen. De betekenis van het woord olifant omvat als onderscheidingen de kennis dezer kenmerken. We zeggen nu: „Wat 'n olifant!” Om tot het gebruik van dit woord te komen, is het volstrekt niet nodig, eerst te vergelijken tussen de waargenomen kenmerken en de betekenis van het woord *olifant*. Het is, om tot dit gebruik te komen alleen nodig, dat de situatie van de spreker niét eist, een zuiver zakelijke constatering te geven. Staat 'n vriend van de dikke man naast de spreker, dan moet die zich bedwingen; hij moet zich richten op 'n zakelijke constatering. Is dit niet het geval, en kan de spreker zijn „Erlebnis” ongeremd uiten, dan bestaat, gegeven de situatie die spreken vraagt, de mogelijkheid,¹¹⁾ dat de waargenomen kenmerken, als betekenis-onderscheidingen verenigd met de woord-Gestalt *o-l-i-f-a-n-t*, door de eenheid tussen deze onaan-schouwelijkheid en aanschouwelijkheid, het woord *olifant* actueren, zonder dat er van enige vergelijking sprake is. Het enige wat dit woord-gebruik categories eist is, dat de spreker zich niet — om

¹¹⁾ We spreken van de „mogelijkheid” alleen, omdat het feitelijk verschijnen nu juist van het woord *olifant* natuurlijk nog van meerdere factoren, én in de spreker én in zijn omgeving, afhankelijk is. Wij bepalen ons alleen tot 'n beschouwen van het „automatisme” der handeling.

welke reden dan ook — op een volledig zakelijke constatering mag hebben ingesteld, want zegt hij b.v.: „Wat zet die 'n zware stappen!”

Herinneren we ons tans het derde hoofdstuk (blz. 112), dan constateren we: woord-making veronderstelt altijd vergelijking, woord-gebruik niet. We vullen aan: „Urschöpfung” kan bovendien redenering veronderstellen. Woord-making kan verder nog redenering veronderstellen, als we uit 'n tekst de betekenis van een ons onbekende „vorm”, waarvan wij veronderstellen, dat die 'n woord-„vorm” is, moeten opmaken; d.w.z. als we uit de bekende woorden van 'n tekst, door redenering de onbekende ken-momenten moeten afleiden, die we vervolgens met de bekende „vorm”, in 'n symbolisatie-act, tot betekenis en Gestalt van een nieuw woord moeten synthetiseren. De rol van de bijzondere wijze van denken die we redeneren noemen, is in taal-making, en alledaags woord-gebruik, beperkt.

Identiteit en anders-zijn. Voor we overgaan tot een verdere analyse van de betekenis-verschijnselen, moeten wij er met grote nadruk op wijzen, dat wij in deze studie bedoelen te geven een theorie van het woord, geen „betekenis-leer”. De bekende definitie die *Bréal* van *la sémantique* opstelde: „la science des significations” is te wijd. *Gustaf Stern* schrijft dan ook „Semasiology is the study of linguistic meanings” (blz. 1) en *Graff* noemt „Semantics” „The branch of grammar dealing with meanings.” (blz. XLII) *Van Ginneken* schreef indertijd: „La sémantique générale doit donner la réponse à deux problèmes:

1° le problème statique, ç-à-d. comment un mot parvient à avoir d'autres significations à cause de sa première signification en elle-même.

2° le problème dynamique, ç-à-d. comment un mot change ses significations statiques à cause du contexte.” (Principes, blz. 495)

De semantiek heeft gemeend, ook antwoord te moeten geven op de vraag: wat hebben wij onder „betekenis” te verstaan, en hoe komt zij tot stand. Zo deden *Graff* en vooral *Gustaf Stern*. Prakties had *Stern* gelijk, zich zo uitvoerig met de vraag bezig te houden, wat hij als semanticus, onder betekenis te verstaan had, want de linguïstiek leverde hem hierop weinig bevredigende antwoorden. Wij blijven er graag buiten of hij ook theoreties wél deed, dit probleem in de semantiek te betrekken. Voor ons blijft *van Ginneken* in zijn vraagstelling duidelijk het gebied aangeven waarop wij, als linguïst, ons niet zullen begeven. Als wij ons ook al bezighouden met betekenis-verschillen, dan interesseert ons niet het waarom der „verandering”, doch alleen het „anders-zijn”. De feiten die we op 't oog hebben, zijn door de semantiek zorgvuldig verzameld en, volgens haar principen en vanuit haar doelstelling, gewaardeerd. Voor 't nederlands denken we hierbij op de eerste plaats aan

van Ginneken's „Het gevoel in Taal en woordkunst" en de verschillende artikelen van de Vooy's.¹²⁾

Wij zijn uitgegaan van het feit der woord-constantheid. We noemden die constantheid 'n ervarings-gegeven. We bedoelden daarmee dit: in de ervaring is 'n bepaald woord in z'n verschillende gebruiksgevallen, ondanks de veranderingen, identiek aan zichzelf, en die identiteit kennen wij; wij weten dat 't woord inderdaad constant is, door op die ervaring te reflecteren.

De vraag komt: hoever strekt zich die identiteit uit? Immers, is *bank* b.v. of *helm*, in al zijn gebruiksgevallen identiek? We antwoorden zonder aarzeling: neen. *Bank*¹ = 'n bepaald zitmeubel, en *bank*² = credietinstelling, zijn niet identiek; *helm*¹ = duingras en *helm*² = hoofdbedekking, zijn niet identiek; *bocht*¹ = buiging, en *bocht*² = rommel, zijn niet identiek. *Gardiner* drukt zich met het woord „unreflecting" niet erg gelukkig uit, maar, ook afgezien daarvan, geloof ik niet, dat hij zonder meer gelijk heeft, als hij schrijft: „The unreflecting user of language makes no difference between homophones, at least so long as they are written alike." (blz. 120)¹³⁾ „The unreflecting user" poetst niet de *helm* (= duingras), en reflecterend, zal hij toch minstens even aarzelen voor hij antwoordt op onze vraag, of de twee *helmen* hetzelfde woord zijn! *Erdmann* (blz. 14 en 15) twijfelt geen ogenblik, of niemand identificeert *Koller* = collier met *Koller* = cholera of *löschen* = tilgen met *löschen* = ausladen. Ik geloof, dat hij voor zijn voorbeelden gelijk heeft. Het ervarings-gegeven der woord-constantheid is, gelijk over-talrijke andere ervarings-gegevens, volstrekt niet 'n feit, dat zich in al zijn verschijningsvormen door iedereen onmiddellik laat bepalen.¹⁴⁾ Het kost weinig moeite, in te zien dat *kan* = waterkan en *kan* = 1e of 3e pers. enk. onv. teg. tijd van *kunnen* niet identiek zijn; maar om uit te maken of *bank* = wolkenlaag en *bank* = een bepaald zitmeubel nog identiek zijn, is wel een weinig meer vereist.

Onze beschouwing is synchronies. Wij weten uit de taal-geschiedenis, dat 'n woord als *bank** = verkooptafel uitgangspunt geworden is voor

¹²⁾ De voornaamste daarvan vinden we bijeen in de „Afdeling V. Uit de betekenis-leer" van de: *Verzamelde Taalkundige Opstellen*. Tweede bundel. Groningen-Den Haag 1925, blz. 123 vlg.

¹³⁾ Hij noemt als voorbeelden: „the resinous *gum* and the *gum* in which the teeth are embedded, the *helm* of a ship and the *helm* which protects the head, the *capers* cut by a mountebank and the *capers* used in the sauce."

¹⁴⁾ Bovendien: dergelijke feiten zijn bij elk individu afzonderlijk niet gelijk aan de feiten bij een ander individu. Aan de al of niet identiteit van twee gebruikte woorden bij één individu, doet dit echter niets af.

de vorming van 'n woord als *bank*² = crediet-instelling.¹⁵⁾ Of we, histories gezien, met één of met twee woorden te maken hebben, is voor de taal-gebruiker van heden niet relevant. Onze vraag is: welke verhoudingen bestaan er binnen de systematiek van de taal waarvan zich een bepaalde groep samenlevende mensen bedienen.

Identiteit en synchronie. Synchronie is in onze beschouwing datgene wat werkelijk door 'n bepaalde groep van samenlevende mensen communicatief gebruikt wordt. Buiten de synchroniese fase valt datgene, dat alleen door het niet meer levende geslacht gebruikt werd, en wat we dus enkel uit historische beschouwing kunnen kennen. Het diachroniese kan weer in het synchroniese worden overgenomen: veronderstel, iemand kent het dichterlike woord *pen*¹ = schacht uit de vleugel van 'n vogel, en de naam van het schrijfinstrument *pen*². Deze woorden zijn voor hem niet identiek; we zullen later nog zien waarom. Z'n historische kennis leert hem nu 'n woord *pen*² = schacht, uit de vleugel van 'n vogel, waarmee je schrijft. Hij ontdekt het verband, en identificeert de drie gebruiksvormen. Voor hem is er nu maar één woord *pen*. Vóór hij deze kennis bezat, gebruikte hij twee woorden *pen*. De voorwaarde, die 't hem mogelijk maakte *pen*¹ en *pen*² b.v. te integreren, is gelegen in de gekende ineen-denkbaarheid der verschillende woorden. Kent iemand de schakel tussen *pen*¹ en *pen*² niet, dan kan hij van de beide woorden er niet een maken, omdat eenheid der zaken: schacht uit de vleugel van 'n vogel, en: schrijfinstrument, in zover zij deze zaak zijn, onzin is. Het is wel mogelijk ze onder bepaald opzicht ineen te denken: schacht etc. = schacht waarmee je schrijft = instrument waarmee je schrijft. Doch dit „ineen-denken” veronderstelt een reflexie op hun bruikbaarheid voor het benoemen van zaken. M.a.w. het éne woord, dat bestaat na de indentificatie van meerdere, moet minstens op een of andere wijze conjunct toepasselijk kunnen zijn op de zaken die vroeger met twee of meer woorden werden benoemd: het is onmogelijk kan (waterkan) met de werkwoordsvorm kan „ineen te denken”, tot één woord te maken: er bestaat voor de twee woorden geen mogelijkheid zelfs van disjuncte toepassing op dezelfde zaken, laat staan van conjuncte; het is wél mogelijk *pen*¹ en *pen*² zo samen te denken.

We moeten dit ineen-denken niet logies en systematies interpreteren: wij bedoelen een secundaire act van woord-making waardoor inder-

¹⁵⁾ Vgl. *Franck-van Wijk*. Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal. 's Gravenhage 1912² blz. 33.

daad een eenheid geschapen wordt, die als zodanig gebruikt kan worden. *Spel* (zelfst. nw.) en het meervoud daarvan *spelen*, *spelen* (onbep. wijs), *spelen* (werkvw. meervoudsvorm), de persoonsvormen van *spelen*, en *speler* en *speling*, kunnen we beschouwend in-een denken: we kunnen deze woorden onder één begrip over deze woorden, over: taal, denken; doch dit begrip, deze denk-eenheid is geen taal-teken. Systematies vormen de verschillende woorden ook eenheden; zo de persoonsvormen onderling, en de verschillende naamwoorden. De Saussure noemt deze eenheden *rappports-groupements* of *solidarités associatives*, of *séries associatives*. (blz. 169 vlg.) Reeds in zijn beschouwingen ligt, dat deze „groeperingen” op meer dan enkel associatief verband berusten: daarin komen systematiese structuur-principiën tot uiting. En, deze principiën zijn wel degelijk taal-principiën, doch de eenheden, die wij eruit deduceren, zijn volstrekt geen woord-eenheden.

Prof. Overdiep schrijft: „Men is nu gewend, den meest voorkomenden vorm van een verbuigbaar woord als „het woord” te betitelen”. En hierop volgt, als conclusie ook uit verschillende andere opmerkingen: „„het woord” is dus in verschillende opzichten een „bedenkfel” van geleerde en ongeleerde taalkundigen”. (blz. 7) Inderdaad, „het woord” als 'n groep systematies bijeenhorende woorden, is niet het woord, dat wij bedoelen; het is daarom echter nog niet 'n „bedenkfel”, doch het kan wel degelijk een systematiese realiteit uitmaken. Het is jammer, dat hier de term *bedenkfel* staat, want juist is het, dat het begrip dat wij omtrent verschillende dezer woord-groepen, die onderling weer op enigerlei wijze verwant zijn, vormen, volstrekt niet altijd 'n taal-begrip is, 'n systematies principieel uitmaakt.

Identiteit en soort. Het verwijt dat men Brøndal misschien kan maken is, dat hij hier niet voldoende onderscheidt.¹⁶⁾ Met onze beschouwing blijken wij aan te sluiten bij Brøndals theorieën: het klasse-verschil tussen *kan* = naamwoord, en *kan* = werkwoord, maakt hun totaal verschil in toepasselijkheid begrijpelijk. Doch Brøndals „concept de mot” omvat — altans in zijn theorie — te veel. Naar aanleiding van Meillet's woord-definitie: „un mot est défini par l'association d'un sens donné à un ensemble donné de sons, susceptible d'un emploi grammatical donné”, zet hij uiteen: eerstens dat de woord-vorm kan veranderen, niet alleen door uitgangen of „Ablaut” en „Umlaut” b.v., maar zelfs zo, dat verschillende vormen van 'n zelfde werkwoord tot verschillende stammen kunnen behoren: *fero*, *tuli*, *latum*. Hij concludeert: „Le concept de mot

¹⁶⁾ Viggo Brøndal. Ordklasserne. Avec un résumé en français. Kjøbenhavn 1928.

ne réclame donc pas une constance phonétique." (blz. 236) In onze opvatting zijn *fero, tuli* en *latum*, niet vormen van één woord, doch drie woorden, evenzeer als *speel* (1e pers. ind. en imp.), *speelt* (ind. 3e pers. enk., 2e pers. meerv. en imp.) en *spelen* (ind. 1e en 3e pers. meerv., imp. en onbep. wijs). Ook „la forme intérieure du mot" schijnt veranderlik. Men gebruikt de facto de woorden op zeer verschillende manieren, en Brøndal schrijft nu: „il (le mot) remplit dans la phrase différentes fonctions, et, selon le milieu et la situation, on s'en sert pour désigner des objets très variés, physiques ou psychiques, réels ou imaginaires. Ces variations psychologiques n'empêchent pourtant pas la constance logique; toutes ces applications spéciales sont dérivées d'un seul sens qui opère partout, même si on n'en a pas conscience". (blz. 237) We vinden de uitdrukkingwijze niet erg gelukkig, maar Brøndal heeft — als men eenmaal de correctie toepast, dat de „constance logique" betekenis-eenheid impliceert — groot gelijk.

Ten derde dan betoogt de schrijver, dat die „constance logique" een klasse-constantheid meebrengt: „„Un mot est un mot" ne signifie pas seulement que tout mot conserve toujours, dans une langue d'une époque donnée, son sens spécifique; cela veut dire aussi que sa définition au point de vue de la classe des mots est constante." (blz. 237)¹⁷) Of de zaken, die we met *spelen* (persoonsvorm) en *spelen* (meerv. van *spel*) kunnen benoemen, ooit identiek kunnen zijn, kunnen we gevoegelijk in het midden laten, maar we constateren ongetwijfeld terecht, dat het noemen der beide betekenissen geheel verschilt. We gebruiken 't woord *spel* niet in 't meervoud, voor de spel-handeling, zoals we wel *vang* — bij honk-bal — als meervoud gebruiken; vandaar onze voorbeelden met *vangen*.

- a. „Kijk de *vangen* (meerv. van nmw. *vang*) van die lui eens mooi zijn!"
- b. „Kijk die lui telkens 'ns mooi *vangen* (onbep. wijs)!"
- c. „Kijk wat *vangen* (persoonsvorm) die lui telkens mooi!"
- d. „Kijk telkens dat mooie *vangen* (onbep. wijs) van die lui eens!"
- e. „Kijk het *vangen* (onbep. wijs) van die lui eens mooi zijn!"

De zaak die benoemd wordt is in de vijf voorbeelden identiek, en toch noemt *vangen* in a. op 'n geheel andere wijze dan in de vier volgende gevallen. Ook van d. en e. verschilt a. op dezelfde wijze, al vertoont d. en e. ook overeenkomst met a., die b. en e. missen.

Het is duidelijk, dat de mogelijkheid van ineen-denken niet alleen beperkt wordt door al of niet gekende „zakelijke" samenhang, doch ook

¹⁷) Brøndal vervolgt, dat dus het klasse-kenmerk wel 'n noodzakelijk element van de woord-definitie moet zijn. Wij geloven wel, dat hij gelijk heeft, maar 't probleem ligt 'n phase verder dan waarop zich onze studie beweegt.

door de woord-klasse, voor zover die zich uit in een bepaalde wijze van noemen. Brøndal wees hier met recht op. We menen, voor ons doel, met deze korte opmerkingen te kunnen volstaan.

Identiteitscriterium. Ordenen we nu nog eens 'n reeks verschijnselen, om tot het aangeven van 'n criterium te kunnen komen voor het bepalen van de identiteit van twee woorden, die tot eenzelfde klasse horen.

Prof. de Vooy's merkt op: „Wat 'n prachtig spel! is niet alleen dubbelzinnig, maar honderdzinnig.” (Woordbetekenis blz. 10) Het „Woordenboek der Nederlandsche Taal” behandelt in het veertiende deel, van kolom 2676 tot en met kolom 2687, zeventien hoofdvormen van gebruik van dit woord. We zullen er enkele van beschouwen, doch verantwoord die op onze eigen manier. Het woord *spel* wordt gebruikt in de betekenis van: handeling ter ontspanning: het *spel*¹ van mens en dier; het wordt ook gebruikt in de betekenis van ontspanningshandeling volgens bepaalde regels: In de spelregels van de K.N.V.B. vindt U het *spel*² beschreven. Verder bestaat er nog: vaardigheid in, of tactiek van een ontspanningshandeling volgens bepaalde regels: Het *spel*³ van die ploeg was maar matig; voorwerpen benodigd voor een *spel*²: een *spel*⁴ kaarten; dramatische of muzikale schoonheidsvoortbrenging: het *spel*⁵; 'n tent waarin circus- of andere vertoningen worden gegeven: *spel*⁶.

In de volgende zinnen kunnen we nu b.v. drie exponenten aanbrengen: Het *spel*³ van die lui was niet veel hoor, 't was maar wat *spel*¹. Ze kenden 't *spel*² niet eens! We hebben hier te maken met conjuncte toepassing der betekenis-onderscheidingen. De gebruikte woorden zijn identiek, al variëren de geactueerde onderscheidingen telkens. In een ernstig gesprek waarin spreker en hoorder elkaar begrijpen, zou de volgende zin volkomen nonsens zijn, als beiden niet menen hetzelfde woord te gebruiken. Je kunt dat nou wel *spel*³ noemen, maar 't is helemaal geen *spel*¹ meer. De mogelijkheid van de gebruikswijzen *spel*¹ en *spel*³ in deze zin, berust op het gemeenschappelijk bewustzijn der identiteit van de gebruikte termen *spel*¹ en *spel*³. Precies hetzelfde geldt van 'n exclamatie bij het bezichtigen van Sarrasani's inrichting. En dat noemen ze nou nog 'n *spel*! 't Is een fabriek! — Dit gebruik veronderstelt de ontspannings-onderscheiding van 't woord *spel*. Natuurlijk, met 'n geheel andere instelling, voor de grap nl. kunnen we er ook niet-identieke woorden samenbrengen en scheiden. —

Het is volstrekt niet nodig, dat in *spel* altijd de ontspannings-onderscheiding geactueerd wordt. We zagen dat al in ons voorlaatste voorbeeld. Er kan soms maar zeer weinig overblijven: wie van 'n prachtige omhaal van 'n voetbal-professional zegt: „Wat 'n *spel*!” actueert eventueel alleen de onderscheiding: vaardige handeling. Dat

hangt volkomen af van de instelling van de woord-gebruiker, van hetgeen waarop hij zich noemend richt. We krijgen dan dus een vorm *spel*³ : *spel*^{3*}. *Gustaf Stern* zag dit zeer juist.¹⁸⁾ We komen daarop zo straks terug.

Ordenen we nu nog enkele gevallen van disjunct toegepast *spel*. Een cynies cipier zegt tegen dwangarbeiders: „Heren, 't *spel* gaat weer beginnen!” Dat betekent niet: „Heren, de dwangarbeid gaat weer beginnen!” De kracht van de uitdrukking ligt juist daarin, dat *spel* hier wel degelijk *spel*¹ betekent, doch dat alleen de handelings-onderscheiding toegepast werd.

Natuurlijk wordt de dwangarbeid-gedachte opgeroepen, doch deze gedachte is niet de betekenis van het gebruikte woord *spel*¹. De gebruikte betekenis: ontspannings-handeling is, dat ziet *Wellander* zeer juist, wél een tussen-schakel in de vorming van de taal-ervaring.¹⁹⁾ Of wij haar met „de benaming „*associatief*” voldoende typeren, is zeer twijfelachtig, doch het is hier van geen belang. Wel van belang is, dat de ervarings-eenheid tussen de *spel*¹-betekenis en de dwangarbeid-gedachte, uitgangspunt kan zijn voor een betekenis-uitbreiding van het woord *spel*¹. Dit is al zovele malen op zo verschillende wijzen verduidelikt, dat wij er verder het zwijgen toe kunnen doen.²⁰⁾

¹⁸⁾ „If a builder is speaking of *bricks* as a possible material for facing a building, he is probably thinking mostly of their colour and external aspect; if he is speaking of *bricks* as an alternative material for foundations he is thinking of their durability and resistance to high pressure; if he is discussing the number of *bricks* likely to be required for a certain construction, he is turning his attention mostly to this size; and if he is asking about the number of *bricks* delivered last week, he will be thinking of them as entities, without paying any attention, for the moment, to their characteristics.” (blz. 61)

¹⁹⁾ We citeren de zeer heldere uiteenzetting van *Wellander*, die we alleen met het eenheids-begrip hoeven te corrigeren, om de feiten juist gewaardeerd te vinden: „Die neue, metaphorische Bedeutung eines Wortes „entwickelt” sich nicht allmählich aus der älteren, sondern sie entsteht plötzlich, durch einen momentanen Schöpfungsakt eines Individuums. Die alte Bedeutung vermittelt zunächst das Verständnis der neuen, sie gibt dieser eine lebhaftere, frische Farbe, einen Reiz des Neuen, des Ungewöhnlichen, aber sie ist in dem neugeschaffenen Zusammenhang eben nur ein untergeordnetes Mittel zur Erlangung eines anderen Zieles, eine Vorstellung, die erregt wird nur um eine andere wachzurufen, ein blosses Zwischenglied in der assoziativen Kette, die zu der wirklich gemeinten Bedeutung hinüberführt.” (blz. 152-153)

²⁰⁾ *Winkler* constateert: „Beide, „metaphorische” und „ursprüngliche” Verwendung des Wortes stehen durchaus auf gleicher Linie, sind einfach verwandter „innerer Auffassung” erkenntnismässig verschiedener Dinge entsprungen.” (blz. 32). Hij heeft in zoverre gelijk, dat metaphories en niet-metaphories gebruik, het gebruiken is van een identieke betekenis-eenheid; doch de gebruikswijzen verschillen.

Vervolgens: een wiskunde-leraar zegt tegen 'n jongen die 'n product niet in factoren kan ontbinden: „Man vertel jij me nou eerst 'ns even netjes de regels van 't *spel*! Waar moet je nu ook weer mee beginnen?” *Spel*² wordt gebruikt. Tenslotte: een chef-verkoper zegt tegen 'n jongste bediende: „Mijnheer, verkopen is 'n *spel*; je komt er niet alleen met de regeltjes van je avond-school!” 't Is *spel*³, dat wordt toegepast.

In al deze gevallen van conjunct of disjunct gebruik²¹⁾ is de betekenis 'n eenheid, geen „som”, geen associatieve verbinding ook. *Spel*¹ is niet: handeling + ontspanning, *spel*² niet: handeling + ontspanning + regels, etc. In alle gebruik zijn de onderscheidingen momenten van 'n eenheid, die in alle gebruiksvormen als eenheid bewaard blijft. Het woord *spel* is in al de bedoelde gebruiksvormen identiek.²²⁾ En welk criterium hebben we om dit voor „homoniemen” uit te maken? Twee woorden zijn identiek, en dus niet homoniem, als zij in hun conjuncte gebruiksvormen één reeks vormen zó, dat de verschillende vormen vergeleken, een of meer geledingen blijken gemeen te hebben: *spel*^{3*} blijkt langs *spel*³ één met *spel*¹ etc.

Synchronies beschouwd vertonen *bank*¹ (zitmeubel) en *bank*² (credietinstelling) dit niet. Het zijn twee woorden.²³⁾ Evenmin vertonen dit *bocht*¹ en *bocht*² en de andere homoniemen. Het is dus mogelijk dat, voor 'n bepaald gebruiker, twee woorden homoniem zijn, alleen omdat hij ze niet identificeerde. Het blijkt ook mogelijk, onjuist te identificeren, wanneer nl. de gebruiker ten onrechte een mogelijke gebruiksvorm als „bridge-meaning” aanneemt, die niet bestaat.²⁴⁾ Ondertussen, dit is

²¹⁾ We moeten ons er voor wachten, alle gebruik voor 'n zaak, die niet het betreffende woord tot naam heeft, als disjunct gebruik te beschouwen. Het is mogelijk, dat 'n verontwaardigde vader z'n ondeugende zoon met 'n „*Lelike aap!*” bewerkt, zonder dat bij hem, noch bij de geapostropheerde zoon, ook maar 'n ogenblik de gedachte aan 'n aap, de betekenis „aap” naar voren komt, maar alleen de betekenis „vervelend wezen” b.v. toegepast in dit geval op zoonlief in 'n sterk emotioneel complex. De onderscheidingen zijn dan conjunct toegepast. We hebben dan niet met 'n „*metaphoor*” te doen, doch we gebruiken de termen „*verbleekte metaphoor*,” omdat dit gebruik 'n metaphories gebruik kan veronderstellen.

²²⁾ Onder al de in Noord-Nederland gebruikelijke betekenissen van *spel* vind ik er, ook in het „Woordenboek” geen, die wijzen op het bestaan van twee woorden *spel*. De Zuid-Nederlandse vorm *spel* = een stel bepaalde gereedschappen, zou 'n ander woord kunnen zijn.

²³⁾ Vgl. *Erdmann*: „Die Sonderbedeutungen erscheinen hier von einander unabhängig, sie wirken wie gleich berechtigte, selbständige Wörter — genau wie jene, die nur zufällig zu lautlicher Übereinstimmung gekommen sind.” (blz. 26-27).

²⁴⁾ De term is van *W. Leopold*, geciteerd (uit *Language* V, 1929 blz. 254 vlg.) door *Lorenz Morsbach* in 'n artikel „Innere Sprachform”. *Anglia* 1931, blz. 1 vlg. Vgl. nog *Wellanders* „vermittelnde Bedeutung”. De term krijgt in onze beschouwingen, zoals begrijpelijk is, 'n ander accent.

semantiek. We kunnen hierover zwijgen. We hoeven alleen nog maar op te merken, dat het verband tussen de verschillende gebruiksvormen niet rechtstreeks hoeft te kunnen worden aangewezen: meestal zijn, tussen twee gebruiksvormen met geheel verschillende betekenis-onderscheidingen, daarvoor verschillende tussen-schakels nodig. Een beroep op diachronies verband kan alleen succesvol zijn, als aan de gebruiker dat diachronies verband dan ook zeker bekend is.²⁵⁾

Kern en structuurprinciep. Na het voorafgaande is het begrijpelijk, dat wij bij *Gustaf Stern* 'n grote afkeer vinden van het begrip: betekenis-kern.²⁶⁾ Immers, bij alle schrijvers komt het kern-begrip hierop neer, dat verondersteld wordt, dat de kern het constante is in de betekenis. Herinneren we ons b.v. nog eens *Erdmanns'* kern-omschrijving: „Den Kern denken wir uns dann alle diejenigen Dinge oder anderen Vorstellungen enthaltend, denen unter allen Umständen die Benennung durch das fragliche Wort zukommt, während wir dem Grenzgebiet alle diejenigen Vorstellungen zuweisen, denen man die Benennung sowohl zu- wie absprechen kann.” (blz. 5) We wezen alreeds op deze, onmiskenbaar psychologiestiese, uitdrukking (blz. 234). Duidelijk is in ieder geval, dat door deze beschrijving alle „zaken” die met disjuncte toepassing worden benoemd, tot het grensgebied horen: dwangarbeid, regels ter ontbinding van 'n product, verkoop-handigheid; *Erdmann* neemt echter aan, dat het betekenis-onderscheidingen zijn. Wat tot deze „kern” hoort zullen we dus in conjunct toepasselijk gebruik moeten zoeken. Maar dan b.v. ons *spel*^{3*} toegepast op 'n prachtige omhaal, of *spel*¹ en *spel*⁶ vergeleken? Heeft *spel* dan twee „kernen”: ontspannings-handeling en tent? Heel vaak zullen we bij het gebruik van *spel* de ontspannings-onderscheiding actueren; is dat dan de „kern”? Maar dat gaat niet, want de zaak „ontspanning”, kunnen we volstrekt niet onder alle omstandigheden met *spel* benoemen, tenzij ... we weer het disjunct gebruik ook als in het kern-gebied betrokken, accepteren! Rustig in 'n strandstoel naar de golven kijken, noemen we terecht, en conjunct, *ontspanning*, maar we kunnen het alleen disjunct *spel* noemen. Als „kern” blijft ons niets over, dan: de meest voorkomende gebruiksvorm;

²⁵⁾ Vgl. *Erdmann* blz. 21 vlg.

²⁶⁾ „Those theorists who have operated in their analyses with word and meaning only, neglecting the referent, have, in seeking for the constant element in the meanings of a word, been compelled to assume an abstraction variously termed *Begriffskern*, *Kernbedeutung*, *begrifflicher Inhalt*, etc., which was supposed to recur unchanged in the meaning of a word in all its occasional uses. Nobody has been able to define this *Begriffskern* in a satisfactory manner: it has remained a phantom of logical abstraction.” (blz. 40)

dat is de enige houdbare zin, die aan dit „kern“-begrip kan worden gegeven. Maar, dan is het met dát „kern“-begrip, als verklaringsprincipe gedaan. Het is daarom, dat *Gustaf Stern* de kern-notie verwierp, en van „Central and Peripheral Elements of Meaning” (blz.60 vlg.) ging spreken. De oplossing ligt in het eenheidsbegrip. De betekenis-eenheid verantwoordt het bewustzijn van de woord-constantheid; dáarvoor hebben we geen „kern” nodig.

Al is dit „kern“-begrip niet de gelukkigste wijze om verschillende betekenis-verschijnselen te verklaren, toch zijn er feiten die niet met het eenheidsbegrip als zodanig, zijn te verantwoorden. De betekenis van een woord nl. vertoont verschillende structuur-principieën, verschillende momenten van waaruit zij gestructureerd wordt, verschillende momenten ten opzichte waarvan nieuwe betekenis-onderscheidingen in de betekenis-eenheid worden geïntegreerd. En, elke nieuwe structurering maakt het woord bruikbaar voor een andere sector der werkelijkheid. Veronderstel, 'n kind kent *spel* als „wat je graag doet.” Na 'n tijdje leert 't de regels van onverschillig welk spel, en de betekenis van *spel* wordt: „wat je graag zó doet”. Wat is er gebeurd? Er is 'n nieuwe onderscheiding geïntegreerd, waarbij de onderscheiding doen als structuur-principe fungeerde. Op 'n gegeven moment blijken de domino-stenen een *spel* te heten: een nieuwe onderscheiding wordt geïntegreerd, maar deze onderscheiding zelf fungeert tans als structuur-principe ten opzichte van de bestaande onderscheidingen. De betekenis wordt als het ware in een andere lijn, of in een andere dimensie uitgebouwd, en ze omvat nu: „zwart-witte rechthoekige dingen, waarmee je graag zó doet.” *Erdmanns* beeld der betekenis als 'n netwerk, blijkt nog zo kwaad niet!

Elke onderscheiding kan als structuur-principe fungeren, en is dan de kern van de betreffende structuur, die weer moment is van het grotere geheel. Het begrip kern dus, heeft naast eenheid, wel degelijk zin. Elk woord heeft zo z'n „aanvangs-betekenis”, waarin tevens 'n eerste structuur is voorgetekend,²⁷⁾ maar op elk ander punt kan een nieuwe ontwikkeling beginnen.²⁸⁾

Wat wij bestuderen blijkt niets anders te zijn, dan de ontwikkeling van het noëties abstracte in het woord. De betekenis der gebruikte woorden wordt steeds rijker, naarmate meer onderscheidingen in dezelfde eenheid worden geïntegreerd. Doch — en dit is weer het verschil tussen

²⁷⁾ Vgl. *Wellander* blz. 80 vlg.

²⁸⁾ Het is mogelijk, dat het ene individu twee woorden identificeert, die een ander niet ineendacht. Dit aspect echter behoort tot de studie van de individuele taal-opbouw in zijn verhouding tot de systematiek der gemeenschap. Het moet behandeld worden in een studie over het taal-systeem.

de betekenis en het vrije begrip — het woord is op het gebruik aangegeld, en het gebruik der gemeenschap stelt aan die ontwikkeling grenzen. *Stroop* bestaat nu eenmaal naast *pap*, en wordt in communicatie gebruikt. En in die communicatie moet een relatie van gelijkvormigheid ontstaan in de ervaringen van spreker en hoorder, die per se verschillen. *Pap* echter is, naarmate het meer onderscheidingen omsluit, minder bruikbaar om de ervaring van de horende taalgebruiker te structureren. Naarmate een woord, als structurerend moment ener taal-ervaring, meer „eindeutig” functioneert, wordt de interpretatie eenvoudiger, kan het te vormen gebruiks-geheel minder leden omvatten. Twee aspecten van het gebruiksteken werken in het woord tegengesteld: het communicatie-aspect vraagt „Vereinheitlichung”, één-making, het woord als noëtiese abstractie-vorm draagt, in zijn communicatief aspect, het beperkend principieel natuurnoodzakelijk in zichzelf mee.

De logies abstracte woorden bestaan bij de gratie hunner relatieve onveranderlijkheid.²⁹⁾ Alleen niet taal-techniese, doch enkel denk-techniese woorden als de praeposities, laten een zekere variabiliteit toe, in zover het mogelijk is de betrekking, hetzij ten opzichte van haar fundament, of van haar term te beschouwen. Hieruit verklaren zich betekenisvariëaties als tussen *boven* en *onder*. Is het woord taal-technies, en staat derhalve zijn actuering in het gebruik gelijk met het stellen van een bepaalde betrekking tussen de taal-momenten zelf, dan brengt elke verandering gevaar voor misverstand mee. Zo is het begrijpelijk dat de logies abstracte woorden een betekenis-vastheid vertonen, die aan geen enkel ander woord eigen is.

Betekenis-eenheid of »Bedeutungsfeld«. Het begrip van de structuur-principiën en structuur-verhoudingen binnen de betekenis-eenheid, loopt parallel met de nieuwere beschouwingen der betekenis-verschijnselen als „Feld”-verschijnselen.³⁰⁾

Walter Porzig wijst er op, dat 'n woord als *blaffen* een hond veronderstelt, *likken* veronderstelt een tong, *zien* een oog. Terecht merkt Trier op: dat het omgekeerd volstrekt niet noodzakelijk is, dat *hond* ook het *blaffen* mee laat denken, evenmin als tong *likken*. Wat volgt daaruit, volgens hetgeen wij reeds zagen? Dat de onderscheiding *hond* een structurerend moment is van *blaffen*, *blaffen* echter niet van *hond*. Volgt er ook uit, dat *blaffen* niet als onderscheiding in

²⁹⁾ Vgl. *Langevelts* principieel der „gesloten woordsoorten”.

³⁰⁾ Vgl. *Jost Trier*. Das sprachliche Feld. Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung, 10. Jhrg. 1934. blz. 428 vlg. Dit „Feld”-begrip is niet het experimenteel-psychologische „Feld”-begrip van *Bühler*.

hond bestaat? Volstrekt niet. We denken „blaffen” in *hond*. Wanneer we, luisterend naar verschillende geluiden in de nacht, zeggen: „Een *hond!*” — dan kunnen we wel „aannemen”, dat we zo iets als 'n bliksem-snelle redenering voltrekken: „Welnu, honden blaffen, dus dat was 'n hond” — maar dan doen we toch aan een heel eigenaardige psychologie. Ook associatie als verklaring-principe zou in dit geval niet kunnen volstaan, want we denken het blaffen als noodzakelijk betrokken op de *hond*; niet zo, dat we het woord *blaffen* ook niet op andere geluiden, dan honden-geluiden zouden kunnen toepassen, maar wél zo dat *honden* die we kennen in *hond*, noodzakelijk blaffen.

De waarde der betekenis-betrekkingen voor de studie van de taal-systematiek, komt in de nieuwe „Feld”-theorieën³¹⁾ volkomen tot haar recht, de betekenis-eenheid minder. *Trier* karakteriseert *Porzigs* opvattingen zo: „Die einzelnen prädikativen Worte rufen kraft der ihnen als einzelnen schon innewohnenden Bedeutung die nominalen Situationsteilnehmer auf”. (blz. 441) Er is nog steeds een zekere vrees voor het begrip eenheid als moment van een grotere eenheid. Vooral bij *Trier* blijkt dat duidelijk. Hij moet nu zijn toevlucht nemen tot een zeer weinig overtuigende argumentatie-wending, om de voorrang „des Ganzen vor den Teilen” (blz. 443), zoals hij dat verstaat, te handhaven tegenover de onmiskenbare taal-feiten, dat de betekenis-samenhangen worden opgebouwd — zoals *Porzig* zeer scherp ziet — vanuit „das einzelne (prädikative) Wort”. (blz. 442) *Trier* ontspoot door 'n verkeerde „metaphysiese” wisselstand; een stand die „linguïsties” moest zijn. Hij neemt de „Gliederung” van het „zijn” tot uitgangspunt voor de ontwikkeling der taal-feiten. Het taal-begrip, waar hij nu van uitgaat, is echter, zoals spreekt, geen taal; en zo kunnen wij, zijn metafysisiek eventueel aanvaardend, toch zijn linguïstiek — die hij toch uitdrukkelijk zegt te willen leveren — afwijzen.³²⁾

Voortdurend vinden wij, de fundamenteen zoekend van de systeem-bouw die zich voltrekt, het begrip van het logies abstracte als bouw-

³¹⁾ We moeten spreken van „theorieën”, want zowel *Trier*, als *Porzig*, als *Gunther Ipsen* als *André Jolles* brengen, ieder van hen op zijn wijze, dit begrip naar voren.

³²⁾ *Trier* valt in de fout de zaak tot de taal te rekenen, en daarmee heft hij het verschil tussen taal en de andere zijns-vormen op: „Wenn man — wie wir — die Inhalte als mit zum Sprachlichen gehörig betrachtet, die Sprachinhalte wohl gemerkt und nicht nur die Bedeutungen der Wörter, (spat. v. d. schr.) dann sind auch solche Zusammenraffungen, wie wir sie vornehmen, noch sprachgegeben, und der Unterschied zwischen sog. sprachlich gegebenen Zugehörigkeiten und sog. formallogischen Bindungen und Aufteilungen verliert die Absolutheit, die er notwendigerweise für jede Sprachauffassung hat, für welche die Inhalte und ihre Ordnung ausserhalb des Sprachlichen liegen.” (blz. 441)

fundament. Logies abstract moet het inderdaad weinig wenselijk heten de loei-onderscheiding in 'n koe-begrip te stellen. Met dát logies abstracte begrip zou zelfs 'n kind weinig kunnen aanvangen: ook stieren loeien, en ossen en vele andere dieren, waarvan het op school al gauw hoort. Dit doet echter niets af aan het feit, dat wij de koe als 'n loeiend dier kennen, en dat de betekenis „koe“ ook deze onderscheiding vertoont. Zo denken wij ook het logies disparate, dat de werkelijkheid niettemin samenbrengt, in-een. De eenheid van het begrip, impliceert dan ook volstrekt geen „logiese“ opbouw alleen, en evenmin impliceert de eenheid van het begrip, dat wij de onderscheidingen van het ene begrip, weer niet afzonderlijk als eenheid, en derhalve als begrip, zouden kunnen denken. Wij doen dat, zo gauw wij die onderscheidingen uitdrukkelijk beschouwen. Zij zijn dan zelf weer praediceerbaar van het begrip, waarin zij als onderscheiding bestaan.

Het is dit feit, dat Porzig er toe bracht hond als „nominaler Situationsteilnehmer“ te beschouwen ten opzichte van de betekenis van blaffen. — Hond en blaffen zijn onderscheiden begrippen, ook al vertonen zij verband: Hond wordt nu ook beschouwd als alleen denkbaar „buiten“ de eenheid blaffen en omgekeerd; en dan lijkt het vervolgens nodig „hond“, als „situatie-moment“, ook buiten de betekenis „blaffen“ te brengen. Zo liggen de zaken niet: wij denken „hond“ als onderscheiding in *blaffen*, zoals wij 'n ik en het lezen denken in: *lego!* En zo zijn wij gekomen aan 'n laatste, en allerbelangrijkst, aspect van het vraagstuk der betekenis-eenheid. Immers, wij hebben tot nog toe geen aandacht geschonken aan het feit, dat de woorden ook betekenis-onderscheidingen vertonen van 'n geheel andere aard dan die wij tot nog toe bespraken: er bestaan talloze woorden die Graff „morphological words“ noemt, en die hij definiëert als: „a word consisting of two or more semanto-phonetic elements of which at least one does not correspond to an independent word or radical in the system of the language concerned.“ (blz. XXXIX) En, deze woorden brengen het eenheids-karakter der betekenis steeds scherper naar voren.

Hebben affixen en uitgangen »betekenis«? De taalkundigen zijn het er over eens, dat uitgangen en affixen niet zelfstandig kunnen voorkomen. Dat wil zeggen, dat uitgangen en affixen geen woorden zijn. Zelfs voor ons nederlands kunnen we aantonen, dat affixen oorspronkelijk woorden kunnen geweest zijn: de teksten bewijzen dat voor *-loos* b.v. ³³⁾ Toch is het algemeen de gewoonte, van de

³³⁾ Dr. M. Schönfeld. Historiese Grammatica van het Nederlands. Zutphen 1932, blz. 185-186.

betekenis dezer woord-momenten te spreken, een „betekenis“ die dan geopponeerd zou zijn aan de „betekenis“ van de stam, en deze als 't ware zou completeren. Zo vinden we bij *Dempe*: „Jeder Satz stellt einen international gegenständlichen Sachverhalt (Sachverhaltskomplex) und jedes Wort, als relativ selbständiger Teil eines Satzes, einen Teil eines Sachverhaltes, d.h. auch immer etwas Gegenständliches, dar. Ja, nicht nur für Worte, sondern auch für Wortstämme, Wurzeln und Formantien aller Art trifft das zu.“ (blz. 94) *Gustaf Stern* spreekt van „*basic meaning*“ als fundament voor „*relational meaning*“. (blz. 76)

Een zeer vreemde opinie vinden we bij *Graff*. (blz. 143 vlg.) Hij meent dat 't zuiver conventie is, 't ene deel en niet 't andere als *basic* te beschouwen: „Hence a radical may be defined as a recurrent semantophonetic part of several morphological words in which the changing elements are interpreted as mere incremental modifications of the constant component; but it may just as well be described as the changing semantophonetic part of several morphological words in which the constant elements are interpreted as mere incremental modifications of the changing component.“ (blz. 146-147) Hij meent daaruit te kunnen bewijzen dat tegenover *-heid* b.v. *goed-*, *mens-*, *dor-*, *levendig-*, de veranderlijke momenten zijn.³⁴⁾

Het is duidelijk, waar wij te zoeken hebben, om de oorzaak te vinden van de vrijwel algemeen gangbare mening, dat uitgangen en affixen „betekenis“ hebben, zoals we die bij woorden vinden: de schrijvers onderscheiden niet tussen taal-gebruik en taal-beschouwing. En ja, in taal-beschouwing vormen we ons een begrip van die woord-momenten, en dat begrip: „stelt auch immer etwas Gegenständliches dar“, net zo goed als 't woord.³⁵⁾

We zullen ons bij de behandeling van dit onderwerp zeer beperken. De litteratuur hierover is uitgebreid. Vele auteurs komen overeen in dit uitgangspunt, dat wij bij *Gustaf Stern* treffend geformuleerd vinden: „If

³⁴⁾ We moeten deze opvatting mede verklaren uit de zeer eigenaardige conclusies, die *Graff* uit de aard van het betekenis-verschijnsel als gebruiks-denken trekt: hij maakt 'n volslagen scheiding tussen het „conceptuele“ en het „semiologische“. Vgl. zijn overigens zeer interessante en heldere, vijfde hoofdstuk: *Categorizing in Language*. (blz. 186 vlg.)

³⁵⁾ Zeer terecht schrijft *Graff* b.v. van het grammatische genus-begrip: „Now from this we can, of course, abstract and construct the concept of grammatical gender, and it would be justifiable to dub this a grammatical concept. But instead of being reflected in language, such a concept is itself the reflection and abstraction of a linguistic condition. Grammatical gender does not conform to the concept, but the concept conforms to grammatical gender as it happens to exist in a language at a particular time.“ (blz. 204-205)

we turn to actual speech, we shall find that endings and words (as well as word-order), as expressing relations, are used regularly, in an identical manner, in the most varying contexts. In analogical formation of flexional and derivational forms, the relations are handled — from a very early age — exactly as their fundamentals are, and their independence does not seem to be less. We cannot reasonably explain this in any other way than by attributing to these endings and words a constant meaning, which they can express whatever the context. This is an empirical fact....” (blz. 77-78, spat. v.d. schr.) Het betekenis-karakter van affixen en uitgangen³⁶⁾ wordt aangenomen, en op één lijn gesteld met dat van woorden, op grond van het feit, dat zij regelmatig constant gebruikt worden. En dan wordt vervolgens deze hypothese tot feit gepromoveerd!

Ogden & Richards hebben bewezen, dat er met die „betekenis”, met die „meaning” van affixen en uitgangen, iets niet in orde is. Nemen zij het zinlose „engelse” voorbeeld: „*The gostake distims the doshes*”, wij nemen „*De vek blakt de mukken*.” Niemand zal moeilijkheden hebben om toe te geven dat dit niets „betekent”. Maar laten we nu eens aannemen, dat 't nederlands is; dan gebeuren er plotseling vreemde dingen. Want, al weten we nu ook helemaal niet wat deze „woorden” betekenen, dan kunnen we toch met zekerheid zeggen, dat „*de mukken geblakt worden door de vek*”, en ook dat tenminste „*één blakker (of blakster of blakkerd) van mukken 'n vek is.*” Zo kunnen we doorgaan.³⁷⁾

Wat bewijst deze eigenaardige mogelijkheid van betekenis-loos gebruik der onderscheiden „woorden”? Dat de „betekenis” van uitgangen en affixen niet op één lijn gesteld mag worden met die van 'n woord: heel deze mechaniek, die met behulp der flexie-momenten vlot verloopt, blijkt te berusten op de veronderstelling van het woord-geheel. Met andere woorden: uitgangen en affixen bestaan als taal-momenten alleen mediantie het woord-geheel. Of zij nu enkel functioneel zijn, of ook nog een zekere terugvoerbaarheid op betekenis-onderscheidingen vertonen, doet in dezen niet ter zake. Zij verkrijgen inderdaad hun functie en hun „betekenis”-karakter alleen via het woord. En, wij hebben dat laatste à la lettre te nemen.

³⁶⁾ Stern zegt „endings”, maar uit geheel z'n beschouwing blijkt dat hij ook de affixen bedoelt. Alleen corrigeert hij terecht het „relatieve” karakter, dat hij aan alles scheen toe te kennen. (vgl. blz. 79 vlg.)

³⁷⁾ Dat hier 'n slaand voorbeeld gegeven wordt van de mogelijkheid, die de taal-techniek biedt, om over niets toch vele uren lang te praten, is hetgeen vóór alles Ogden & Richards interesseerde. En dat daarbij sommige „wijsgerige” beschouwingen 'n veer laten is begrijpelijk.

Als mensen die school gegaan hebben, over taal hebben nagedacht en vreemde talen hebben geleerd, zouden we kunnen menen, dat altans affixen een hun eigen betekenis-moment in het woord-geheel zouden „meebrengen” als het ware. Dit is onjuist. Nemen we een voorbeeld aan 't voorvoegsel *on-*, en 't achtervoegsel *-loos*. Met opzet kies ik deze beide, omdat terecht Sapir van het eerste schrijft, wat ook van het tweede geldt, dat het: „conveys a definite and fairly concrete significance but . . . cannot be used independently.” (blz. 59) — *Vekloos reemt de muk*. Waarom zou *-loos* 't affix *-loos* zijn, waarom is 't niet 't woord-deel *-loos* van de eigennaam *Vekloos*, zoals we ook *Bijloos* kennen? Vervolgens: *Mukken remen onwok*. Waarom is *-on* 't affix *-on*, 't kan evengoed woord-deel zijn als *-on* in *onder!*^{37*})

Duidelijk openbaart zich aan deze taalmomenten, dat zij alleen via het woord tot hun bestaan als taal-moment komen. Of wij van al deze momenten mogen zeggen, dat zij „etwas Gegenständliches darstellen” laten wij hier graag in het midden, maar één ding is zeker: als zij „darstellen”, als zij „symboliseren”, dan symboliseren zij onzelfstandig. En dát is een groot verschil tussen logies abstracte taal-techniese woord-momenten, en logies abstracte taal-techniese woorden: deze laatste noemen onzelfstandig, en kunnen bovendien onzelfstandige „zaken” noemen; de taal-techniese woord-momenten symboliseren onzelfstandig. En wat hun functie aangaat: niet zoals de taal-techniese woorden, functioneren zij alleen in het geheel, doch zij functioneren ook alleen mediantie het geheel waarvan zij een deel uitmaken, mediantie het woord.

Een taal-technies woord functioneert in de zin zó, dat het niet reeds de gebruiks-eenheid veronderstelt vóór zijn betekenis geactueerd is, doch dat integendeel de gebruikseenheid pas kan geponeerd worden, als de betekenis van het woord *omdat* b.v., in de, zich volgens de situatie richtende, ervaring van de taal-gebruiker geactueerd is, zoals het die situatie eist. Van deze richting op de situatie hangt 't af of de zin zal luiden: „Jantje krijgt slaag *omdat* Jantje etc.” of „Jantje krijgt slaag, *nadat* Jantje etc.” En de zins-bouw is mogelijk, omdat *nadat* en *omdat* zelfstandig symboliseren, al kunnen ze alleen onzelfstandig noemen: de zins-bouw is mogelijk, omdat *nadat* en *omdat* autonoom teken zijn. De categoriale momenten symboliseren zelfstandig niets, zij symboliseren in afhankelijkheid van het woord-geheel. En in dat geheel, daar heeft 'n dergelijk moment vaak „a definite significance”.

^{37*}) We komen hierop bij de behandeling van het compositum terug. (Vgl. blz. 379 hierachter)

Sapir had 't grote voordeel, dat hij „significance” naast „meaning” kon gebruiken; wij zullen ons moeten behelpen door „betekenis” tussen aanhalingstekens te zetten. Hoe hebben wij ons deze „betekenis” te denken?

De analyse van het woord. De drie Amerikanen *Bloomfield*, *Graff* en *Sapir* hebben de grote verdienste, de problemen die hier liggen, volkomen te hebben gezien, en in zeer diepgaande analyse³⁸⁾ aan het concrete taalgebeuren te hebben gedemonstreerd. Aan *Bloomfield* komt de verdienste toe, op het voetspoor van *Wundt*, maar door zijn kennis der indianen-talen, toch op originele manier, met de bedoelde wijze van analyseren te zijn begonnen. *Graff*, chronologies de derde in de rij, critiseert terecht *Sapirs* „concept”-notie, ziet duidelijk het handelings-karakter van de taal, maar stelt voor *Sapirs* „concept” niets beters in de plaats. Crities doet hij uitstekend werk, vooral in zijn reeds genoemde hoofdstuk: „Linguistic categories and concepts”, doch zijn analyse in „The Word and the Sentence” (blz. 94 vlg.) en „The Derivational or Morphological Word” (blz. 140 vlg.) staat ver achter bij die van *Sapir*, facile princeps in zijn drie hoofdstukken: „The Elements of Speech” (blz. 24 vlg.), „Grammatical Process” (blz. 59 vlg.) en „Grammatical Concepts” (blz. 86 vlg.).

Voor *Sapir*, evenals voor *Bloomfield*,³⁹⁾ is het frappante, dat, ofschoon hun studie der indianentalen hen bracht tot de kennis van ongeloflijk gecompliceerde woord-structuren, zij zich toch gedwongen zien, het woord — en dat betekent, ook de meest samengestelde en van onze indo-europese typen afwijkende vormen — als 'n eenheid te zien.⁴⁰⁾ *Sapir* spreekt van „the existent unit of living speech.” (blz. 33) En bovendien, ook de meest ingewikkelde combinaties van betekenis-momenten — ten onrechte ongetwijfeld, noemt hij die „concepts” — blijken niet minder een eenheid uit te maken: „We have seen that the single word expresses either a simple concept or a combination of concepts so interrelated as to form a psychological unity.” (blz. 86) En tenslotte is voor hem — die de eenheid tussen Gestalt en onaanschouwelijkheid niet zo accentueerde als wij dat deden, maar haar niettemin voortdurend en consequent veronderstelt — het woord: „The actual formal

³⁸⁾ Deze beschouwingen overtreffen zo verre de mij bekende engelse en continentale, dat ik meen deze te kunnen voorbijgaan.

³⁹⁾ Sprekend over categoriale woord-momenten, zegt hij: „Such imperfectly separable elements are called *formational elements*, as opposed to the independently recurrent units of analysis, *words*. Words only and scarcely ever formational elements, can be dealt with as conceptual units of general thinking.” (blz. 62-63)

⁴⁰⁾ Voor *Graffs* sententie zie hiervóór blz. 153 vlg.

unit of speech." (blz. 33)⁴¹) Dat hij het woord: „the unit of speech” noemt, is hier irrelevant. Wij zouden liever zeggen: „the unit in speech”.

Als Sapir het woord analyseert, dan is hij er zich volkomen van bewust, dat de momenten die hij vindt: „are reached only by a process of abstraction.” (blz. 27) Zij „bestaan” strikt genomen niet: „So far, the first speech element that we have found which we can say actually „exists” is the word.” Toch moeten wij dat „abstraheren”, en dat „niet-bestaan”, niet zo begrijpen, alsof er als ervarings-momenten, aan deze woord-delen niets zou beantwoorden. Er beantwoordt wel degelijk wat aan, doch zij bestaan alleen in wezens-afhankelijkheid van de woorden-eenheid, zij hebben als ervarings-moment geen autonomie, zij zijn alleen bepaalbaar vanuit het woord-geheel. Dit uit zich daarin, dat zij „cannot be used independently”. Sapir en Bloomfield gebruiken hier zelfs nagenoeg dezelfde termen! De wetenschap, dat zij niet „independently” gebruikt kunnen worden, ontlenen wij aan onze taal-ervaring en aan niets anders. Hebben wij ook 'n criterium om dit ervarings-gegeven te controleren? Ja. We kunnen voor het woord zeggen: „It cannot be cut into without a disturbance of meaning, one or the other or both of the severed parts remaining as a helpless waif on our hands. In practice this unpretentious criterion does better service than might be supposed.” (blz. 35)⁴²)

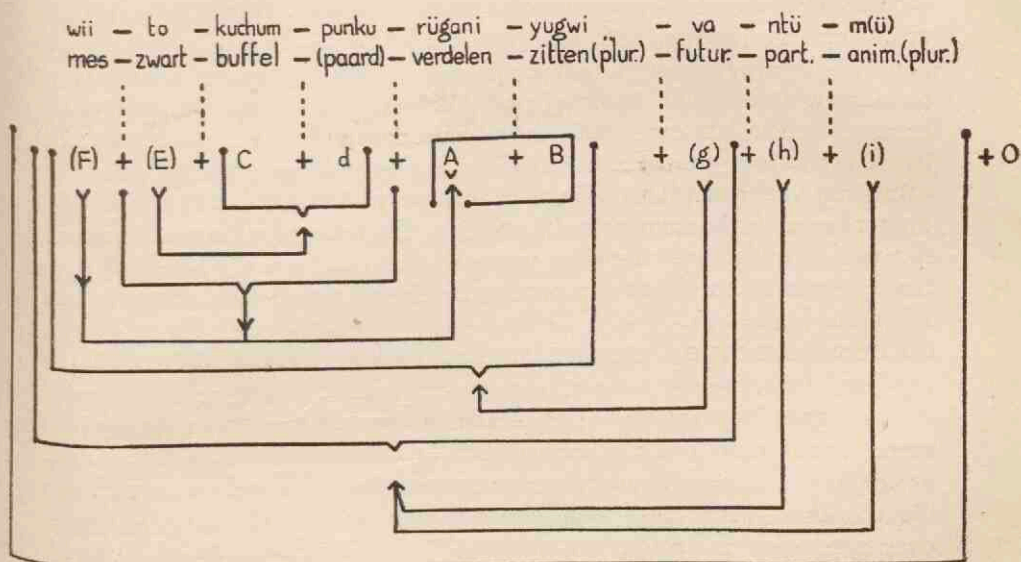
Het Paiute, de taal der indianen van de dorre hoogvlakten van Zuid-West Utah, kent als 'n „formally well-defined noun”, een zelfstandig naamwoord in de onderwerpsvorm, het volgende woord: „wütokuchumpunkurüganigugwivantümü”, dat betekent: „degenen die gaan zitten en met 'n mes 'n zwarte koe verdelen” Sapir, na eerst zijn wijze van doen aan engelse voorbeelden gedemonstreerd te hebben, analyseert dit woord, zoals wij een — in tegenstelling met de indianen-term volkomen ongebruikelik — woord als „ver-geet-mij-niet-je-s-ver-zamel-aars-ge-leerd-hed-en” zouden kunnen analyseren. Deze analyse levert het volgende schema, waarin wij de lijnen-structuur, volgens Sapirs verklaring van het woord, aanbrachten.

De hoofdletters A, B en C duiden die woord-momenten aan, die zelf ook weer als onafhankelijk woord kunnen voorkomen. De hoofdletters

⁴¹) Bloomfield, het Gestalt-begrip nog niet kennend, vond geen fonetische eenheid (blz. 99); maar ook voor hem is de ervaring uitgangspunt geweest om te kunnen komen tot deze slot-definitie: „The word then, is not a phonetic unit, but it is to be defined as a semantically independent and recurrent element which can be dealt with as a conceptual whole.” (blz. 103)

⁴²) Pas in het volgende hoofdstuk zullen wij over de juistheid van dit criterium ook voor samenstellingen als ons nederlandse *koffiekan* kunnen spreken.

(E) en (F) betekenen, dat de bedoelde momenten een „stam” uitmaken als *hort-* van *hortus*. Deze momenten kunnen dus niet zelfstandig als woord voorkomen, maar niettemin is het moment in de combinaties waarin het optreedt, fundamenteel, een kern, die bepaald moet worden. De letter *d* geeft aan, dat het moment ofschoon het als zelfstandig woord kan voorkomen evengoed als *A*, *B* of *C*, niettemin hier een affixaal karakter draagt: *Sapir* vergelijkt het met 'n moment als *-ful* uit *beautiful*. Onder-tussen neemt het in ons Paiute-woord een zeer eigenaardige functie

waar: het geeft nl. aan, dat het dier gesymboliseerd in het moment *C* = buffel, het bezit uitmaakt van een menselijk wezen. Als onafhankelijk taal-moment, als woord, betekent het „paard”. De letters *(g)*, *(h)* en *(i)* duiden momenten aan, die volkomen overeenkomen met onze uitgangen en de, niet als woord voorkomende, affixen. De *(g)* is 'n futurum-indicator; de *(h)* geeft, aan de, uit *A B* bestaande werkwoordelijke samenstelling, die in *A* bepaald wordt door twee nominale groepen *(F)* en *(E)* *C d*, een participiaal karakter; daaraan voegt tenslotte *(i)* het meervouds-karakter voor levende wezens toe. De grote nul achter het woord, is 'n exponent om aan te geven, dat geheel het betreffende woord een bepaald syntacties gebruik eist: het moet onderwerp zijn.

Welnu: geheel dit zeer samengestelde geheel, waarin de betekenis-structuren niet minder gecompliceerd zijn, dan het de Gestalt is, vormt een eenheid die, om een woord van *Bloomfield* te gebruiken: „can be

dealt with as a conceptual whole". (blz. 103) En, hoe ingewikkeld alles moge schijnen, op het plan der taal-ervaring is dit alles tenslotte zeer simpel, zó simpel, dat met dergelijke eenheden kinderen opereren.⁴³⁾ Sapir kan schrijven: „We may put the whole matter in a nutshell by saying that the radical and grammatical elements of language, abstracted as they are from the realities of speech, respond to the conceptual world of science, abstracted as it is from the realities of experience, and that the word, the existent unit of living speech, responds to the unit of actually apprehended experience, of history, of art". (blz. 33) Van deze eenheden schrijft Sapir één bladzijde verder, dat „linguistic experience" „overwhelmingly" bewijst, dat zij bestaan! Ook al bestaan zij uit twee momenten slechts, die ieder afzonderlijk weer als woord kunnen voorkomen, toch is het onmogelijk deze eenheden te breken, zonder dat de betekenis te loor gaat. En in het grote merendeel der gevallen wordt de ruïne nog veel groter: we blijven zitten met stukken, die niet zelfstandig als taal-moment kunnen gebruikt worden. Ondanks alle betrekkingen die het woord tot andere woorden vertonen kan, kunnen wij het „independently" gebruiken. Wat dit precies betekent, zetten we uiteen in het volgende hoofdstuk.

Onzelfstandige betekenis. Beschouwen we van dit geheel nu het betekenis-aspect opnieuw, dan constateren we, dat de „betekenis" die correspondeert aan de verschillende categoriale momenten, van geheel verschillende aard kan zijn. Sapir heeft in „Grammatical concepts" deze verschillende categorieën trachten te systematiseren. Dat hij tenslotte aan die momenten „concepts" laat beantwoorden, is 'n inconsequentie tegenover zijn eigen inzichten, zoals hij die in „The Elements of Speech" ontwikkelt. Immers: de „concepts" stammen uit taal-beschouwing en wel uit een abstractieve analyse; het enige waartoe hij had kunnen concluderen is, dat aan de categoriale woord-momenten, betekenis-onderscheidingen zouden kunnen beantwoorden. Doch hoe? Moeten wij het ons zo denken, dat 'n meervouds-uitgang als -s aan de

⁴³⁾ Of 't waar is wat Jespersen (Progress in Language 1909, blz. 23) eens veronderstelde: dat 'n angelsaksies kind, door de vormenrijkdom van zijn taal, later zou hebben leren spreken dan 'n engels kind, valt natuurlijk niet te bewijzen. Maar dat dit „highly probable" zou zijn, is, op z'n zachtst gezegd, toch wel 'n beetje twijfelachtig. Immers, dat 't tijd vraagt om de flexie-vormen juist te leren gebruiken, wil nog niet zeggen, dat er enige waarschijnlijkheid is, dat het minder tijd vraagt om het geheel der gebruiks-gewoonten van 'n niet, of weinig, flecterende taal aan te leren. Om hier 'n uitspraak te kunnen doen, zullen we moeten wachten tot we de „Sprachgeschichten" van chinese en Paiute-babies bezitten. Vgl. D. C. Hesseling. Taalverkorting. Neophilologus XX, 1934. blz. 54.

betekenis van het moment *kastanje-* toevoegt zo iets als : „meer dan éénmaal bedoeld” ? Neen.

Nemen we ter illustratie eerst nóg 'n voorbeeld van *Bloomfield* : 44) de *-ee-* van *neem* wisselt met de *-a-* van *nam*. Het is zonder twijfel juist, dat „these two forms are felt to express the relative time of action.” (blz. 62) Zo bestaat ook *ran - run*. Maar, 'n schema : „*n* - klinker - *m*” voor ons nederlandse voorbeeld, of „*r* - vowel - *n*” in 't engels, is niet denkbaar als uitdrukking van de handeling geabstraheerd van de tijd : „nor is an (*-a-*) or an (*-u-*) ever spoken separately to express the time alone”. Niet al deze momenten zijn, voor de „normal speaker” even gemakkelijk definiëerbaar ; er zijn graden van duidelijkheid. Maar, van verschillende *s*-meervouden mag hij toch zeker zeggen : „In fact, even the normal speaker would not need to think long before he could define the common element by saying that the *-s* expresses plurality.” (blz. 94) Toch is de *-s* weer duidelijk geen woord, zegt hij, omdat die *-s* weer niet „independently” kan worden gebruikt in de betekenis van „several” of „many” b.v.

Deze, en dergelijke, momenten „voegen” aan de betekenis niets „toe”, doch het betekenis-geheel is constant zó gedifferentieerd, dat bepaalde momenten van zijn structuur, bepaalde onderscheidingen, betrokken zijn op bepaalde Gestalt-momenten ; en deze functie van bepaalde woord-delen, dit wederkerig betrokken-zijn op bepaalde betekenis-onder-scheidingen geeft hun weliswaar „betekenis”, doch alleen, en in elk geval weer opnieuw, via het betekenis-geheel. *Paarden* symboliseert inderdaad : „meer dan één paard”, doch *-en* symboliseert niet : „meer dan één”. *Rookloos* symboliseert „zonder rook”, doch *-loos* symboliseert niet „zonder”. In het geheel echter, wordt de onderscheiding „zonder” betrokken op *-loos*, als een ten opzichte van het betekenis-geheel, constant functionerend Gestalt-moment, waaraan een bepaald moment van de betekenis-structuur is gebonden, zó dat dit moment alleen betrokken op de structuur-kern, waarvan het afhankelijk is, kan worden „gepraediceerd” : het is niet mogelijk dergelijke onderscheidingen disjunct toe te passen.⁴⁵⁾ Hier dus

⁴⁴⁾ Het is mij niet gelukt zijn nieuwe editie van 1933 na te slaan, doch ik hoop van harte, dat hij zijn juiste inzichten in deze zaken niet, op grond van eventuele „semiologische” onderzoekingen, zou hebben prijsgegeven.

⁴⁵⁾ Reeds *Morris* was dit op 't spoor toen hij schreef : „in many cases the meaning of the inflectional ending always remains vague, while whatever degree of precision the form may have is due rather to the stem-meaning. In other words, the word-meaning is a cause of definiteness in inflections, a force tending toward limitation and precision.” (blz. 68. spat. v. d. schr.)

hebben we te maken met „onzelfstandig symboliserende” taal-momenten: een onzelfstandig symboliserend woord, is een *contradictio in terminis*.⁴⁶⁾

En, hetzelfde geldt van de stam als geopponeerd aan uitgangen of affixen. Wij lezen bij *Pos*: in het latijn en grieks „dort steht das Wort immer in einer Beziehungsform und muss man durch Abstraktion den Stamm oder die Wurzel als eigentlichen Bedeutungsträger heraus-schälen.” (blz. 71) Stam of wortel zijn „eigenlike betekenisdragers” in zover daarop — in tegenstelling met uitgangen of affixen — de structuur-kernen betrokken zijn. Doch, ook déze kernen, als geopponeerd aan hun bepaalde momenten, zijn alleen „praediceerbaar” via het woord-geheel.

Graff ziet ongetwijfeld de waarheid, als hij wijst op het verschil tussen hetgeen hij, zeer ongelukkig, noemt „Scientific and Instinctive Classifying.” (blz. 187 vlg.) Of hij ook gelijk heeft in zijn hypothese omtrent het oorspronkelijk ontstaan der categoriale woord-momenten, kunnen wij in het midden laten. Maar zeker heeft hij gelijk, dat het begrip van die woord-momenten a posteriori is:⁴⁷⁾ zij worden door het kind in het woord aanvankelijk niet gesteld om iets — zij het dan ook onzelfstandig — te betekenen. Het woord-geheel wordt, zoals wij aantonen, ook door het kind geponeerd met de handelings-bedoeling, waarin de symbolisatie van de te-behandelen-zaak vervat is. Pas vergelijking van verschillende woorden met gelijksoortige Gestalt-momenten, geeft aan het kind de mogelijkheid deze momenten functioneel, en dan onzelfstandig symboliserend, te gebruiken. En, dit „leren” veronderstelt een oefening van jaren. We noteren de ene zin van de *Sterns*: „Die von Präpositionen abhängige Kasusbildung ist, wie allbekannt, bis ins Schulalter hin sehr unsicher”. (blz. 280)

Het juist gebruiken, en het daartoe noodzakelijke kennen van deze

⁴⁶⁾ De juiste en vaste overtuiging die wij hebben, dat affixen inderdaad iets kunnen „betekenen”, heeft tot grondslag het feit, dat zij de Gestalt-momenten zijn waarop bepaalde betekenis-onderscheidingen constant worden betrokken. Het feit, dat wij die „betekenis”, aan het geïsoleerde affix gemakkelijk als zelfstandig zullen willen toekennen, is 'n onjuistheid die stamt uit taal-beschouwing.

⁴⁷⁾ „What were the original non-linguistic concepts upon which the grammatical categories of gender, tense, mode, number were based? They may not have been born from any concept at all; they may have emerged as the accidental product of primarily symbolic, that is, phonetic or morphological, comparisons, so that the interpretation of semantic structure and grammatical categorization only followed a *posteriori*. The popular mind may have seized the opportunity presented by these coincidences to use the conceptual interpretation as a normative factor in further developing of the category.” (blz. 202)

onderscheidingen, veronderstelt weer geen begrip van deze momenten als categorie-kenmerken. De kennis die noodzakelijk moet heten om de woorden als flexie-vormen te gebruiken, is kennis omtrent een wijze van doen met woorden in een bepaalde situatie. *Schlecht - schlechter* kan *nacht - nächter* leveren, in een situatie waarin het kind zich bewust is van een „toenemen” van de bedoelde zaak, zonder dat het kind zich een begrip gevormd heeft omtrent de uitgangen zelf. En pas wanneer het kind dit begrip gevormd heeft, kan het inzien dat *-er*, een vergelijkings-uitgang is. Vóór die tijd zijn *schlechter* en *nächter* tegenover *schlecht* en *nacht* „meer-zaak”(1)-woorden, en anders niet. De kennis dat de facto *-er* de „drager” is van dit „meer”, heeft niet te worden verondersteld. Het is voldoende dat het kind weet, dat sommige „woorden”, gehelen die eindigen op *-er*, voor een „meer” van de bedoelde zaak gebruikt worden. Het is niet nodig aan te nemen, dat het uitdrukkelijk dat „meer” als met het moment *-er* verbonden, heeft herkend. ^{47*})

Al de betekenis-verschijnselen worden zin-loos, als zij niet worden verklaard volgens het gegeven der woord-eenheid en identiteit. Elke verklaring die deze gegevens voorbijziet, komt voor raadselen te staan.

Potentialiteit en actualiteit. Wel zeer duidelijk is bij de behandeling van het betekenis-vraagstuk ook het verschil tussen de oudere associatieve verklaring en de jongere eenheids-opvatting naar voren gekomen. Dat de woorden in hun verschillende gebruiksvormen door de gebruikers als identiek werden beschouwd, zagen de voorstanders van de oudere opvatting ook. Doch, zij moesten dit „verklaren” als 'n soort „vergissing”, als zo iets als 'n zinsbegoocheling, of 'n gezichts-bedrog. Dát deze „verklaring” niets anders was, daar gleden zij snel en luchtig overheen.

^{47*}) *Jespersen* heeft dit op zijn wijze gezegd: „Do the little brains *think* about these different forms and their uses? Or is the learning of language performed as unconsciously as the circulation of the blood or the process of digestion? Clearly they do not think about grammatical forms of the same word arranged side by side of one another, with rules and exceptions. Still there is much to lead us to believe that the thing does not go of itself without some thinking over. The fact that in later years we speak our language without knowing how we do it, the right words and phrases coming to us no one knows how or whence, is no proof that it was always so. We ride a bicycle without giving a thought to the machine, look around us, talk with a friend, etc., and yet there was a time when every movement had to be mastered by slow and painful effort. There would be nothing strange in supposing that it is the same with the acquisition of language. Of course it would be idle to ask children straight out if they think about these things, and what they think. But now and then one notices something which shows that at an early age they think about points of grammar a good deal.” (Language, blz. 130-131)

Erdmann b.v. schrijft: „Ob es z.B. richtig ist zu behaupten, zwei der Form nach identische Lautkomplexe stellten *dasselbe* oder *verschiedene* Wörter dar, hängt davon ab, ob man unter Wort nur den Sprachlaut oder Sprachlaut plus Bedeutung versteht, ob man Verschiedenheit auf die Abstammung oder die lautliche Form oder auch auf den Sinn bezieht.“ (blz. 11-12) Ondertussen lijkt het ons noodzakelijk, dat men aantoonst, terecht de zaken zo te beschouwen. En men beschouwt de zaken terecht zoals men doet, wanneer men vraagt naar het waarom der feiten zoals ze zijn. De vraag naar het waarom der feiten zoals ze zijn, stelt *Erdmann* zich tenslotte niet; hij catalogiseert de gevallen en beschrijft ze, zonder naar hun waarom te vragen. Waarom beschouwen we in een bepaald geval twee woorden terecht als identiek, waarom niet? Met 'n opvatting van de betekenis als: een meer of minder vaag complex van voorstellingen, kan hierop geen antwoord worden gegeven. En als hij dan ook op blz. 15 en 16 'n ogenblik deze vraag voor 'n bepaald geval concretiseert, lezen we: „Ein Streit hierüber ist müßig.“ (blz. 16)

Wij hebben al meermalen onze waardering voor *Wellanders* werk uitgesproken, en als wij dan ook nu toch weer zijn meningen zullen critiseren, dan is het juist, omdat die zo helder verantwoord werden.⁴⁸⁾ „In der Wirklichkeit existieren nur Wortindividuen ... Nur Wortindividuen werden gesprochen und gehört.“ Dat is ongetwijfeld volkomen juist. Maar hoe is 't mogelijk, dat die „woord-individuen“ gesproken en gehoord kunnen worden zó dat er van begrijpen sprake kan zijn? Omdat wij die woord-individuen te voren maakten. En alleen omdat letterlijk hetzelfde woord meermalen gebruikt wordt, daarom is het mogelijk, dat wij elkaar begrijpen. De quasi-idealistische taalkunde met haar voortdurende „schepping“ en haar absolute „Einmaligkeit“, komt in flagrante strijd met de feiten: het openbaart zich als 'n totaal andersoortige ervaring of ik 'n woord „leer“, d.w.z. „maak“, of dat ik 'n woord gebruik. Het laatste veronderstelt het woord bekend; het eerste veronderstelt het woord niet-bekend. Zeker, wat de

⁴⁸⁾ „In der Wirklichkeit existieren nur Wortindividuen. Das Wort, von dem man in dem Wörterbuch oder in der Grammatik spricht, ist eine Abstraktion aus vielen Wortindividuen, die zu verschiedenen Zeiten gesprochen und gehört worden sind. Nur Wortindividuen werden gesprochen und gehört. Wenn oben von einem „mehrmahligen“ Hören „desselben Wortes“ die Rede war, so bedeutet das nur, dass zu verschiedenen Zeiten Wortindividuen gehört werden, die erstens in lautlicher, dann aber auch in begrifflicher Beziehung einander so ähnlich sind, dass sie als identisch aufgefasst werden. „Dasselbe Wort“, das A spricht und B hört, ist schon eine Abstraktion: es ist, wie schon angedeutet worden, ein Paar von Wortindividuen, die ziemlich stark von einander abweichen können, das Wort für A und das Wort für B.“ (blz. 15)

spreker spreekt, en wat de hoorder hoort, is niet letterlijk hetzelfde woord. Deze twee woorden zijn niet identiek; het zijn twee gelijkvormig gestructureerde instrumenten voor een gelijksoortig gebruik. Maar, de relatie van gelijkvormigheid tussen het woord van de spreker en het woord van de hoorder is volkomen reëel. Zij bestaat in het communicatieproces even werkelijk, als er de sprekers en hoorders zelf bestaan. Wij kunnen haar uit de waarneming van de gedragingen der, aan het communicatieproces deelnemende, individuen met even grote zekerheid afleiden, als wij er de wederzijdse „Steuerung” uit lezen. Die „Steuerung” is zinloos, zonder de bedoelde gelijkvormigheid. Even zeker als wij weten, dat de witkwast geen hamer is, omdat wij er anders mee door het plafond zouden slaan, even zeker weten wij dat het woord van spreker en hoorder een relatie van gelijkvormigheid vertonen, en dat dit woord van mij, taalgebruiker „zijn identiteit door alle gebruiksgevallen heen redt”, omdat wij elkaar anders niet zouden begrijpen. En dát hetzelfde woord telkens opnieuw gebruikt wordt, dat veronderstelt o.a., dat het als een potentialiteit, en wel als een werk-mogelijkheid, deel uitmaakt van ons wezen. De gedachte is niet bijster origineel, maar zij werd wel eens vergeten! *Jespersen* deed goed werk, toen hij er, voor 'n tiental jaren, nog weer eens uitdrukkelijk op wees.⁴⁹⁾ Het woord is latent als wij het niet gebruiken, het woord is actueel in het gebruik. En, latent-zijn, potentialiteit, wil niet zeggen: on-werkelijkheid; mogelijkheid impliceert werkelijkheid. De werkelijkheid omvat meer dan het psychies actuele. En, dit is niet in strijd met de opvatting dat het woord een *energia* is, en geen *ergon*; ik meen, dat al de voorafgaande bladzijden dit bewijzen.^{49*)}

⁴⁹⁾ *Otto Jespersen*. Mankind, Nation and Individual from a linguistic Point of View. Oslo 1925: „In every single person's mind there lie, thrust into the background at the moment, many memories of previous linguistic experiences: what is meant by saying they 'lie' there, is for the psychologists to explain: the rest of us take memory as a fact we cannot get away from. But these linguistic elements there in the background are at the same time potential linguistic agencies. They rest on something in the past, they are latent in the present, but they have a side which turns to the future. When the occasion presents itself, they can be transformed into linguistic agencies, into actual words and sentences.” (blz. 21)

^{49*)} Terecht wijst *Weisgerber* er op, dat het begrip werkelijkheid een ander aspect van het bestaande dekt, dan wat men soms wel *de realiteit* en *het abstracte* pleegt te noemen. Toch laten wij aan het volgende citaat al reeds de opmerking voorafgaan, dat voor óns werkelijkheid niet een zijnsvorm tussen „reëel” of „abstract” zou zijn, maar eenvoudigweg de naam voor al het zijnde, onverschillig in welke bestaans-phase het zich bevindt: „Die Quelle der genannten Einwände, ist in den meisten Fällen eine zu einfache Aufteilung der Erscheinungen, und Denkinhalte in Realitäten und Abstraktionen, in dem Sinn, dass es auf der einen Seite Reales (gleich-

Het woord dan, waarover men in de grammatica en in het woordenboek spreekt, is volstrekt geen abstractie uit vele individuën, die op verschillende tijden werden gesproken en gehoord; het woord waarover men in de grammatica en in het woordenboek spreekt, is ófwel het woord als werk-mogelijkheid, ófwel het gebruikte woord, ófwel het beschouwde woord. En over deze laatste onderscheidingen nu nog 'n kort woord.

We kunnen het woord actueren, hetzij in het gebruik, hetzij in beschouwing.⁵⁰) In beide gevallen wordt het latente woord geactueerd, doch met geheel verschillende bedoelingen, in een geheel verschillende situatie, en in een geheel andersoortige ervaring. Men zegt dat het woord „buiten de zin” geen, of altans geen „bepaalde” betekenis heeft. Hieraan is dit allereerst juist, dat 't woord buiten de zin niets noemt, maar symboliseert het in dat geval ook niets, heeft het geen betekenis? Omdat men tussen noemen en symboliseren niet onderscheidde, kon men zeggen dat 't woord geen betekenis had buiten 't gebruik. Let men op deze onderscheiding wel, dan is 't duidelijk dat 'n woord, als moment van beschouwing, wél betekenis heeft. Stellen we ons maar onverschillig welk woord voor de geest, en, we weten terstond, dat het dit noemen kan of dát. Hoe weten we dat? Omdat we z'n betekenis actueerden en als betekenis, d.w.z. als betrokken op het gebruik, beschouwden. Denken we maar even over: *emmer!* We kunnen 't ons ook moeilijk maken en vragen: wat betekent het partikel *te* zoal.

„Die betekenis is niet bepaald”. Dat is weer juist of onjuist, al naar men de zaak opvat. Roepen we ons 't woord *boom* voor de geest, met de vraag: „Wat betekent 't woord *boom*?”, dan kan aan dat geactueerde woord, als uitgangspunt van onze beschouwing, elke andere praecisering dan zijn afgrenzing tegen alles wat niet *boom*

gesetzt mit Dinglichem, sinnlich Fassbarem), ausserdem nur Abstraktionen (im Sinne von bloss Gedachtem, Unwirklichem) gäbe. Diese Auffassung ist längst überholt, von philosophischer wie von soziologischer Seite aus.... Dass mit den beiden Möglichkeiten *real* (dinglich) und *abstrakt* (nur gedacht) die Seinsformen nicht alle zu fassen sind, zeigt sich sofort, wenn wir neben dem fremden Begriff des *Realen* (im Sinne des Dinglichen) den dadurch fast verdrängten und dabei so echt deutschen Begriff des *Wirklichen* wieder zu Ehren bringen.... der Begriff des *Wirklichen* und der *Wirklichkeit* kann nur im Zusammenhang mit dem Grundworte *wirken* verstanden werden. *Wirklich* ist etwas, wovon Wirkungen ausgehen, und *Wirklichkeit* müssen wir jedem solchen Wirkungsträger zuerkennen, auch wenn er nicht dinglich greifbar ist.... Zwischen *real* (dinglich) und *abstrakt* (nur gedacht) muss also mindestens noch die Seinsform *wirklich* eingefügt werden.” (blz. 43-44)

⁵⁰) Het „woord” in: denken met taal, laten we buiten beschouwing.

is, ontbreken. Maar, dit minimum van bepaaldheid heeft 't woord *boom* altijd. Het woord is dan, wat *de Saussure* met de term *valeur* bestempeld heeft. Zijn betekenis bestaat in z'n dit-zijn, in tegenstelling met al het andere: het is 'n duidelijke eenheid. Wil men dat, zoals *Overdiep* doet, „het gemeenschappelijke deel van alle geschakeerde beteekenissen, waarvan wij ons, sprekende, bewust zijn” (blz. 23) noemen, dan is daartegen geen bezwaar, mits we maar bedenken, dat het woord „deel” in deze omschrijving dubbelzinnig is: wij hebben nl. niet te maken met bepaalde betekenis-onderscheidingen, die gemeenschappelijk zouden zijn aan alle gebruiks-fasen van het woord, doch we staan integendeel voor de ongedifferentieerde betekenis-eenheid. Ondertussen, dit geval van woord-beschouwing is het grens-geval, dat in wetenschappelijke taal-beschouwing kan voorkomen. Wat men gewoonlijk bedoelt, als men van 'n, buiten de zin niet „bepaalde” betekenis spreekt, is: „de betekenis die de spreker, of wij, in de omgangstaal op de gis aan het woord toekennen.”⁵¹⁾ De woorden „in de omgangstaal” moeten natuurlijk niet verstaan worden als „in het gebruik van de omgangstaal”, want daar is, juist ook volgens *Overdiep*, de betekenis pas volkomen bepaald, daar is pas de „eigenlijke” betekenis te zoeken. De bedoeling kan alleen zijn: de betekenis die we op de gis voor gebruik in de omgangstaal aan het woord toekennen. Is deze betekenis „onbepaald”? Inderdaad. Doch, niet zó, dat wij, het woord actuerend, daarin geen bepaalde betekenis-onderscheidingen zouden actueren, doch wel zó, dat deze onderscheidingen fluctueren, oscilleren. Wij kunnen ze alleen „vastleggen” door ze als betrokken op 'n bepaald gebruik, te beschouwen. Om de betekenis van *boom* in de beschouwing als „een zeker houtgewas” te herkennen, moeten we het betrokken denken, én op een bepaald gebruik, én op een bepaalde eenheid van gebruiks-mogelijkheden, op het latente woord; betrekken we het woord op 'n ander gebruiks-geval, dan betekent het „paal”, of „vaarboom” of „disselboom” als gebruiks-mogelijkheid van het latente woord. Betrekken we het op 'n bepaalde handeling, dan betekent het 'n praathandeling, of 'n handeling om ons in 'n vaarttuig voort te bewegen; we betrekken het dan meteen op 'n andere eenheid van gebruiksmogelijkheden.

Het zal niet nodig zijn, de overtalrijke psychologische onderzoekingen te behandelen, waaruit blijkt dat de situatie bijna altijd meebrengt, dat een bepaalde persoon, op de vraag: „Wat betekent *boom*?”, spontaan zal reageren, met 'n bepaald gebruiks-geval: de voerman met

⁵¹⁾ *Overdiep* identificeert deze betekenis met het zo juist genoemde „gemeenschappelijke deel” etc.

„disselboom”, de tuinman met „houtgewas”. Dat het grote merendeel van de taal-gebruikers bij *boom* aan de zijde van de tuinman zal staan, doet niets af aan 't feit, dat dit ten opzichte van de zaak die ons bezig houdt, accidenteel is. Wie in 'n huiskamer waar de krant gelezen wordt, vraagt: „Wat is 'n *blad*?”, weet welke betekenis de hoorders normaal genomen 't eerste voor de geest zal komen.

Is de betekenis van het woord in de beschouwing nu 'n „abstractie” uit vele individuen, die op verschillende tijden worden gebruikt? Volstrekt niet. Wil men, met alle geweld de term *abstractie*, dan zou men het 'n *abstractie* kunnen noemen ten opzichte van de latente eenheid, doch dan is het gebruikte woord evenzeer 'n *abstractie*. Noch in beschouwing, noch in gebruik hebben we met 'n „abstractie” te maken, doch met een realisatie, die in beschouwing oscilleert, die echter in gebruik gericht staat volgens de praedicering, of altans de bedoelde betekenis-functie van het ogenblik. Het gebruikte woord is het op de situatie berekende, met een bepaalde „praktiese” bedoeling geactueerde; en als zodanig is het ook in zijn geactueerde onderscheidingen bepaald. Deze onderscheidingen kunnen wij ongetwijfeld alleen in de tijd ontwikkelen, alleen in opeenvolging en niet gelijktijdig actueren, omdat de betekenis-structuur meebrengt, dat we ons volgens verschillende situaties moeten richten om de verschillende mogelijkheden van het éne woord te realiseren. Doch, deze onderscheidingen waren onontwikkelaar, als zij niet als mogelijkheden in het éne potentiële woord lagen, waarvan elk gebruiks-geval één bepaalde, beperkte realisatie uitmaakt.

En wat nu tenslotte over het woord als werk-mogelijkheid, over het latente woord? Is dat 'n abstractie? Het latente woord is juist het omgekeerde: het is de concretisering van alle gebruiksmogelijkheden in het ene latente gebruiks-teken; het is 'n eenheid van werk-mogelijkheden, die ons tot een der belangrijkste vormen van menselijke activiteit in staat stelt. Het is die bepaalde „Durchstrukturierung” van ons gehele organiespsychiese wezen, die ons tot het menselijk samenleven in staat stelt. Het is de conditio sine qua non van alle volledig menselijk samenhandelen. Door zijn structuur is de betekenis van het latente woord, dat latente denkmoment, dié zeer biezondere noëtiese eenheid van denk-mogelijkheden, die én wetenschap, én kunst, én techniek, als in samenhandelen zich ontplooiende menselijke levens-vormen, eerst mogelijk maakt. En, we bedoelen dit niet speculatief, we denken aan geen mannetje op de maan, om daarvan te bewijzen — wat ongetwijfeld gaat — dat het geen redelijk bestaan zou kunnen voeren; we bedoelen de samenleving te nemen zoals zij is.

Maar was het dan zo geheel en al onjuist, wat men vaak onder

woord verstonde, een *abstractie* te noemen? Neen. Een abstractie is het woord als *gemiddelde*, als gemiddelde uit alle gebruiksmogelijkheden. Zó bestaat inderdaad het woord niet; zo bestaat wel een *onjuist* woordbegrip, dat én aan de linguïstiek, én aan de grammatica zeer veel ondiens bewees. Het woordbegrip, dat wij aan de realiteit van het taalgebeuren ontleen, ziet er anders uit.

Het woord is de organies-psychiese eenheid, die wij, als blijvende werkmogelijkheid van ons menselijk wezen, in de act der woordmaking stellen en die wij, bij het gebruik, actueren als het zelfstandig symboliserende gebruiksteken, dat ons individuele menselijk handelen, als handeling van een lid der mensengemeenschap, mogelijk maakt.

Wij menen in de voorafgaande hoofdstukken te hebben bewezen, dat het woord het fundament is van alle taalgebruik. Het woord is ook fundament van het taalstelsel, van onze individuele spraakmogelijkheden in geheel hun omvang. Van dit stelsel is alle gebruik één actualisatie-phase: alle gebruik is systeemactivering. En deze activering geschiedt in het ervaringsgeheel: het woord is daarin altijd moment. Daarover tenslotte een laatste hoofdstuk: Het woord als syntagma.

NEGENDE HOOFDSTUK

Het woord als syntagma

Samenstelling van het hoofdstuk. Dit laatste hoofdstuk is geen samenvatting, het is een slot-verantwoording, een confontratie van het ontwikkelde woord-begrip met de verschijnselen zelf die de grondslag uitmaken van theorieën, aan de onze diametraal tegengesteld: wij kennen het woord in taal-gebruik alleen als ervarings-moment. Nu is het woord ófwel moment in grotere woord-gehelen, ófwel het is op zichzelf alléén moment van geheel de situatie waarin het optreedt. Het woord dat wij in onze wetenschap als zaak geïsoleerd kunnen beschouwen, bevindt zich in een andere phase dan het gebruikte woord. Wij zijn van dat taal-gebruik uitgegaan, en hebben altijd het gebruikte woord als vergelijkingsmoment genomen, als wij tot het systeem-woord concludeerden, of het beschouwde woord tegenover het gebruikte woord stelden. Maar, wij abstraheerden niettemin van ons derde hoofdstuk af; wij abstraheerden — al beschouwden wij steeds het gebruikte woord — van het zins-geheel, van het ervarings-geheel, van de situatie, van het taal-systeem. Wij hadden daartoe het recht, omdat wij aan konden tonen, dat het woord zich in die gehelen onderscheidt, maar wij zouden onvolledig blijven, als wij het woord niet ook zijn plaats aanwezen tegenóver die gehelen. Wanneer wij ons tot deze taak zetten, is het eerste en voornaamste principie dat ons daarbij zal leiden, dat alleen de „Convergentie der verschijnselen” hier uitkomst kan bieden: we hebben er nu ter dege voor te zorgen, niet te abstraheren, ook niet van een enkel kenmerk, dat het woord blijkt te vertonen. Ondertussen is het onmogelijk, al de cirkels waarbinnen het woord optreedt en schijnt op te treden, tegelijk te behandelen; we moeten dus wel ook hier, verdelen; maar „verdelen” regelrecht „in ordine ad” het meest nabije geheel. Zo komen wij allereerst tot de beschouwing der „verbanden”, waarin het woord bestaat. In „Isoleerbaarheid en verband” constateren we nu, dat het woord in 'n verband, in een groep, gekenmerkt wordt door „isoleerbaarheid”. In „Isoleerbaarheids-aspecten” beschouwen we, op welke wijzen zich het woord ten opzichte van de verbanden onderscheidt. „Woord-momenten en woord-

scheidbaarheid" behandelt vervolgens, hoe het woord zich, door zijn isoleerbaarheid, kenmerkt tegenover elk van zijn delen. Edoch, zie hier een nieuw probleem, dat zich voordoet: er zijn woord-m o m e n t e n, die zich schijnen voor te doen als waren zij woord zonder meer, en die niettemin de isoleerbaarheid niet vertonen: wij stoten op de compositie. Wij bewijzen in de gelijknamige paragraaf, dat wij het compositum als een „secundair woord" hebben te beschouwen, en dat zijn „componenten" niet op dezelfde wijze, als de woord-momenten met niet-zelfstandige betekenis, hun betekenis aan de woord-eenheid ontleen; de componenten veronderstellen het „simplex" als bestaand woord, vóór zij in het secundaire woord als niet-autonoom, maar zelfstandig betekenisdragend moment, kunnen worden geponeerd. Wij hebben het compositum nu te onderscheiden van de woord-groep; daartoe behandelen wij eerst in „Samenkoppeling en samenstelling" de twee soorten van compositie, die zich, door een duidelijk verschil ten opzichte van de woord-groep, van elkaar onderscheiden. In „Verband en compositie-structuur" behandelen we de theorie, die het compositum als groeps-m o m e n t beschouwt. De paragraaf „De geheel-verschijning van het compositum" past nu het compositum-begrip, als eigensoortige eenheids-notie, toe op de gevallen die om verklaring vragen, en tenslotte behandelt de paragraaf „Simplex en compositum" zeer beknopt de vraag, of wij het recht hadden en hebben simplex en compositum toch beiden *woord* te noemen. Hiermee is het eerste deel van ons hoofdstuk besloten, en gaan we over tot de verhouding woord: zin, woord: ervaringsgeheel, en woord: situatie. Hier is 't mogelijk een methode van „vereint schlagen" toe te passen. Zo kunnen we in „Afhankelijkheid of autonomie" aantonen, dat het ontkennen van de woord-autonomie, onverschillig in welke verhouding, voortdurend tot inconsequenties moest leiden, en dat wij dus zullen proberen de omgekeerde weg te volgen, en niet van de autonomie der grotere gehelen, maar van het autonome woord uit te gaan. De bestaande onderzoekingen dwingen ons tot een verantwoording van ons standpunt tegenover het hunne. We beginnen met G. Sterns „context"-begrip, en de „Situation"-notie van Gardiner; dan volgt: „Naar aanleiding van Böhlers „Feld"-begrip". In „Situatie" nemen we nu zelf de leiding, en ontwikkelen óns „situatie"-begrip, en beschouwen vervolgens welke plaats dat tegenover het autonome woord inneemt; dat doen we in „Situatie en interpretatie". Het blijkt dan, dat de situatie aan de taalgebruiker vaste punten levert voor zijn woord-gebruik, maar dat deze niets aan de betekenis zelf, der woorden, laat staan aan hun autonomie ten opzichte van die situatie, af hoeven te doen. In „Veld van gebruik, context en symbool-veld" zetten wij de eerste stap voor een

verduideliking van de verhouding zin : woord ; we steken de gebieden af waarbinnen wij die verhouding zullen kunnen uitzetten. Dan volgt in „Formulering” de beschouwing van het meerledig taal-gebruik zelf : de zins-eenheid blijkt iets anders te zijn, dan de, in de tijd verlopende, formulering, die aan de eenheid-stellende act noodzakelijk voorafgaat. Na deze stap is het eindelijk mogelijk de oplossing te geven van de, nog steeds niet geheel opgeloste antinomie, dat het principie totum est prius partibus, als het juist is, meebrengt, dat het woord tenslotte toch tegenover het grotere gebruiks-geheel, dat de zin is, in een verhouding van afhankelijkheid moet staan. Dat blijkt nu ook inderdaad het geval : als werkelijkheid-stellend ervarings-moment is het woord „*natura posterior*” aan de zin. Ondertussen is de laatste stap nóg niet gezet ; nog steeds wacht de vraag een antwoord, op welke wijze wij ons de functie van de woorden in dat grote geheel, in zover het in de formulering wordt opgebouwd, hebben te denken. En opnieuw blijkt nu, in „Symbool-veld en schema”, dat de bouw-principieën steunen op het autonome woord. In „Handelend denken” volgt een laatste confrontatie van de gewonnen inzichten met het handelings-karakter van het woord. De laatste paragraaf : „Het taalsysteem” plaatst het woord tenslotte in het geheel der werk-mogelijkheden waarvan het deel uitmaakt, en lost de moeilijkheden op, die tegen het woord als *prae*-determinerende werkmogelijkheid werden gemaakt, op grond van het feit, dat het gebruik aan alle systeem-vorming zou moeten voorafgaan. Dat het systeem geen „abstractie” is, is dan niets anders dan een onmiddellike consequentie uit hetgeen wij op 't slot van ons vorige hoofdstuk reeds betoonden.

Convergentie der verschijnselen. *Jespersen* maakt, waar de vraag naar het woord-criterium ter sprake komt, de uiterst belangrijke opmerking, dat er schrijvers zijn, die hierbij : „strangely overlook the really important criteria which we possess in this matter.”¹⁾ Als de vraag komt : welk wetenschappelijk criterium kunnen wij tenslotte geven, om het ervarings-feit van het woord-bestaan in het meerwoorden-geheel kort te formuleren, dan vragen we naar een formule voor een reeks convergerende verschijnselen, die wij bij de analyse van dat feit vonden, en nog vinden zullen. *Bühler* schrijft : „man soll den Wert formelhafter Definitionen nicht überschätzen ; immerhin sind sie der Einzelforschung da und dort erwünscht und in der vollendeten Theorie eines Wissensgebietes unentbehrlich.” (Sprachtheorie, blz. 298) Niettemin : waarde hebben zij alleen, wanneer men er

¹⁾ Language, blz. 423 ; vgl. hiervóór *Sapir* blz. 352.

heel het complex van begrippen achter denkt, dat tot de mogelijkheid van de formulering ener dergelijke definitie leidde. Wanneer wij dus zeggen: het woord is het kleinste isoleerbare taal-moment, dan veronderstellen wij alles wat wij omtrent de woord-eenheid, de betekenis, de Gestalt, uiteenzetten. We veronderstellen dan eo ipso, dat de structuur van wat in de verschillende talen „woord” is, volstrekt niet identiek hoeft te zijn; en we veronderstellen ook, wat *Graff* — een beetje anders dan wij het zouden doen — zegt: „In speech, then, we are bound to find components whose process of systematization is not sufficiently advanced to allow of any clear-cut classification. This is not due to a defect in the definition of the various systematic units, for instance, of the word, but to the evolutionary character of language.” (blz. 123)

En niet alleen dat deze ontwikkelingsgang noodzakelijkerwijs meebrengt, dat aan de verschijningsvorm van elk taal-moment in elke afzonderlijke taal, alleen een hypothetische noodzakelijke constantheid toekomt, een constantheid nl. die tot voorwaarde heeft, dat het taal-makend individu zich naar de systeem-gewoonten voegt, maar bovendien is het woord, dat, zoals wij in de voorafgaande hoofdstukken aantoonde, noodzakelijke voorwaarde is van alle taal en taalgebruik, in zijn verschijningsvorm in elk verschillend taal-systeem ook verschillend. Dit alles brengt mee, dat de logies abstracte linguïstische woord-definitie voor de verschillende talen wel gelijkkluidend kan zijn, maar dat een noëtische definitie noodzakelijk verschillen zal moeten vertonen. Immers, de woordstructuren (we denken aan het Paiute-woord en 'n nederlands woord b.v.) zijn in feite niet gelijkvormig, en de woordgroeperings-verschijnselen in de verschillende talen, verschillen in dezelfde mate. We worden dus in onze uiteenzettingen gedwongen, én om ons allereerst op één taal — in casu de nederlandse — te richten, en anderzijds te trachten, het contingente in de taal-feiten van die bijzondere taal op te sporen, zodat tenslotte alleen dát kenmerk resteert, dat aan de bepaalde taal uit hoofde van haar taal-zijn eigen is, en dat dus aan elke taal eigen móet wezen. Daarmee is dan niet voor alle talen het laatste, maar... het eerste woord gesproken! Dan immers volgt het onderzoek, hoe nu in elke afzonderlijke taal dit kenmerk in de concrete systematiek feitelijk gerealiseerd wordt. Het is de overtuiging van de schrijver, dat dit laatste prakties alleen te verwezenliken is in 'n reeks monographieën van linguïsten die de betreffende talen ófwel tot moedertaal hebben, ófwel als 'n moedertaal beheersen. Dit zelfstandig voor 'n vreemde taal te beproeven, ligt buiten zijn competentie.

Tenslotte: wie naar 'n kenmerk vraagt van 't woord als syntagma, veronderstelt syntagmaties verband, veronderstelt de woord-groep. En hiermede is tevens gezegd, dat een geheel volledig antwoord op de vraag naar een criterium voor het woord als syntagma, alleen te geven is in vergelijking van het woord met de groep-verschijnselen. Doch, de woordgroep is het stiefkind van de linguïstiek. *Van Ginneken* werkte — in zijn „Principes” — een voorlopige woord-groepen-leer uit. Hij noemt de groep daar „construction”, en definieert die als volgt: „c'est un groupe de mots, se succédant ou non, reliés ou non par l'écriture et séparés ou non par la ponctuation, mais qui se tiennent cependant et le montrent avec évidence par l'influence de forme ou de signification qu'ils exercent les uns sur les autres.” (blz. 274) Edoch, de z'n stond nog te zeer in het middelpunt van ieders belangstelling — daar zorgde *Wundt* voor — dan dat *van Ginneken's* eerste poging onmiddellijk voldoende aandacht zou krijgen. Er gingen verschillende jaren overheen, voor *Ries* zijn „Wortgruppenlehre” in het licht zond. Ondertussen ontwikkelden zich de psychologie en de linguïstiek zoals ze deden, en *van Ginneken's* eerste project zou tans op een andere wijze dienen te worden verantwoord. Niettemin blijven zijn linguïstiese uitgangsnooties volkomen intact, en kunnen we van de feiten, zoals we die bij hem vinden, uitgaan. Een recente uitgewerkte verklarende woordgroepen-leer bestaat niet. We zullen er ons dus op moeten voorbereiden, dat we sommige verschijnselen eenvoudigweg als vergelijkings-feit zullen hebben te nemen, zonder dit feit zelf nog te hebben verklaard.

Isoleerbaarheid en verband. Het woord als syntagma kenmerkt zich door isoleerbaarheid. 2) Onder een of andere vorm duikt het begrip van dit verschijnsel bij verschillende schrijvers op. Nagenoeg steeds wordt daarbij echter de convergentie der woord-verschijnselen prakties uit het oog verloren, en ontstaat er, bij 'n abstractieve beschouwing van het enkele aspect: isoleerbaarheid, twijfel. *Sapir* aarzelt het minst. Dit laat zich gemakkelijk begrijpen: hij gaat uit van het ervarings-feit der woord-onderscheiding, dat hij bevestigd vindt in het gedrag zijner proefpersonen. Hij constateert: de isolatie is er. 3) Aan dit standpunt ligt het volkomen juiste inzicht ten grondslag,

2) *Jespersen* heeft hieromtrent in zijn „Language” (blz. 422 vlg.) een en ander gegeven. Wat hij er, in zijn „Philosophy of Grammar” (blz. 92 vlg.) van zegt, is 'n meer weifelende toepassing van zijn beginselen op de composita vooral. Erg systematies is zijn betoog in deze kwesties niet. Het is bij 'n verduidelikte mening, zonder strikte bewijsvoering, gebleven.

3) „The best that we can do is to say that the word is one of the smallest, com-

dat 'n taal-moment niet woord is omdat het isoleerbaar is, maar dat 'n taal-moment isoleerbaarheid vertoont omdat het woord is; de isoleerbaarheid is 'n criterium meer niet. Redeneren vanuit „isoleerbaarheid” in 't algemeen, zonder rekening te houden met hetgeen wij van elders weten, leidt tot niets.

Onder isoleerbaarheid versta ik: de scheidbaarheid van 'n taaleenheid van en door gelijksoortige eenheden, waarmee zij in onmiddellijk verband gebruikt wordt. Het begrip der isoleerbaarheid steunt op het feit, dat identieke taal-eenheden, de woorden, in verschillende gebruikgevallen vergeleken, in verschillend verband kunnen optreden.

De aspecten die het verschijnsel der isoleerbaarheid vertoont, zijn drieërlei:

1° *Scheidbaarheid* door uitéénplaatsing, verder kortweg scheidbaarheid genoemd:

Langzaam onttrokken *hem* (lichte) *nevels* (verder) *aan* ons gezicht.

2° *Omstelbaarheid*:

Langzaam onttrokken *nevels hem* aan ons gezicht.

3° *Vervangbaarheid*. Dit laatste aspect laten wij ter zijde.

Het is zonder twijfel eên woord-verschijnsel, doch alleen secundair: het staat rechtstreeks in correlatie met het flexie-systeem, de woord-orde, en de woord-betekenis, zodat het alleen als secundair criterium van belang is. Bij de studie der woord-soorten doet het zijn diensten. (Vgl. *Langeveld*, blz. 50 vlg.)

2) De isoleerbaarheid veronderstelt verband. Dat vraagt 'n uitleg.

De woorden vertonen een verband als momenten van het zinsgeheel, én zij vertonen een verband als momenten eventueel van woord-groepen. Alleen dit laatste verband is hier voor ons van belang; het zinsverband is van 'n andere orde.⁴⁾ Evenals de zin, vertonen ook de woord-groepen een eenheid, die een andere is dan de woord-eenheid, doch die hun anderzijds ook toekomt, onafhankelijk van de zin als „Aktualwerk”: 'n *trouwe hond*. Z'n eenheid ontleent de groep aan het feit, dat ook hij denkend wordt geconstrueerd: de woorden worden in de groep op elkaar betrokken. We spreken niettemin van groeps-verband, omdat de groepen wel 'n structuur- maar

pletely satisfying bits of isolated „meaning” into which the sentence resolves itself. It cannot be cut into without a disturbance of meaning, one or the other of the severed parts remaining as a helpless waif in our hands. In practice this unpretentious criterion does better service than might be supposed.” (blz. 35) Vgl. blz. 350 hiervóór.

⁴⁾ De zins-eenheid omvat weliswaar de woorden als moment, maar in die zins-eenheid als „Aktualwerk”, zijn de blijvende woord-eenheden, zoals we reeds zagen en nog verder zullen zien, van een geheel andere orde.

geen betekenis-eenheid uitmaken.⁵⁾

De groepen kunnen onderling weer verbonden zijn:

„[de nieuwe fiets] [(van) m'n jongste broertje]” — Te zeggen, dat *broertje* en *fiets* b.v., in de verbonden groepen *verband* vertonen, zou 'n kleine correctie behoeven: de term *verband* wordt dan analoog gebruikt,⁴⁾ en we spreken prakties over twee onderscheiden verschijnselen: verband tussen woorden, en verband tussen woord-groepen; daarover aanstonds in noot 7 wat meer.

Isoleerbaarheid der woorden wil nu niet zeggen, dat elk verband tussen de woorden in elk concreet gebruik altijd verbroken kan worden; het wil enkel zeggen: dat elk woord in andere verbanden, geïsoleerd ten opzichte van de woorden waarmee het in dit verband optreedt, vóórkomt. Als ik zeg: „*Hedenavond om acht uur precies begint de uitvoering*”, dan zijn *acht* en *uur* in dit verband niet isoleerbaar, maar ze zijn wel — door uiteenplaatsing — geïsoleerd in: „*Hedenavond om zes, acht (en tien) uur beginnen de uitvoeringen.*” Van de andere kant, zijn woorden als *acht* of *tien*, de „bepaalde hoofdtelwoorden”, in 'n soortgelijk verband nooit scheidbaar van het bepaalde woord *uur* b.v. Toch zijn *uur* en *tien* duidelijk „woorden”: ze vertonen in andere verbanden isoleerbaarheid.⁶⁾

Het verband dat de woorden vertonen is duidelijk tweeërlei: verband in de tijd, en verband buiten de tijd. De woorden zijn in de tijd verbonden volgens het continu verloop waarin ze elkaar opvolgen, waarin ze dus volgorde vertonen; zij zijn buiten de tijd verbonden, zó, dat hun verband vrij komt van de volgorde. Het verband buiten de tijd kan direct of indirect zijn:⁷⁾ *Hij eet heel veel; eet en heel*

⁵⁾ We komen hierop nog terug. Maar het is toch misschien wel nuttig op te merken, dat dit dus volstrekt niet betekent, dat we in de groep niet méér zouden kennen, dan de som der betekenissen!

⁶⁾ Al deze verschijnselen zijn voor een studie van de woord-soorten van groot belang. Onze beschouwing in deze paragrafen, al is zij reeds enkele jaren terug onafhankelijk daarvan ontstaan, is 'n anders gerichte systematisering van woord-aspecten, die nauw samenhangen met het „*rank*”-begrip van *Jespersen* en de opvattingen van *Pos* en *Langeveld*. Vgl. *Langeveld*, blz. 41 vlg.

⁷⁾ Denken we nu terug aan ons voorbeeld van de fiets en het broertje, dan zouden we de directheid of indirectheid van het verband tussen de groepen, kunnen onderscheiden van dezelfde eigenschappen in het verband der woorden. We zullen dat echter niet doen. Immers het verband tussen de groepen berust op het verband tussen de kern-woorden van de groepen, en we zeggen nu ook, dat er tussen *fiets* en *broertje* een direct verband buiten de tijd bestaat, zoals ook tussen *jongste* en *broertje* b.v. Evenmin van belang voor ons, is het verschil tussen het verband dat *Hij* en *eet* in ons volgende voorbeeld vertonen, en dat bestaat tussen *eet* en *veel*. Voor 'n woord-groepenleer en 'n zins-leer is dit verschil allerminst irrelevant.

woorden die ook buiten de tijd direct zijn verbonden, zijn niet in elk concreet geval scheidbaar. We hebben dat al bij het verband van 'n telwoord met een woord als *uur* gezien.

⁹ Dit laatste echter is nóch een speciaal woord-verschijnsel, nóch een speciaal groeps-verschijnsel; het hangt af van bijzondere toepassingsgevallen der woorden in verband met de aard der te benoemen zaken, zonder dat dit door het woord-karakter, of door de groeps-verschijnselen, wordt bewerkt. In 'n logies abstracte definitie b.v., die op „omni et soli definito” moet zijn berekend, bestaan er uit de aard der zaak ook bepaalde groepen, die geen scheidbaarheid vertonen; en evenmin bestaat die scheidbaarheid in „uitdrukkingen”, die berusten op toepassings-gewoonten in bepaalde situaties: de „Vader des Vaderlands” b.v. of duidelijker nog: „de uiterste dag”, vertoont geen scheidbaarheid; niet echter omdat we met bijzondere groeps-verschijnselen te maken hebben, noch omdat er sprake zou zijn van 'n eigenaardig karakter der gebruikte woorden, maar eenvoudigweg, omdat we de gewoonte aannemen die groep van woorden op een bepaalde dag toe te passen. Dergelijke verbanden geven natuurlijk gemakkelijk aanleiding tot het maken van nieuwe woorden; doch die aanleiding ligt niet in de woorden zelf der betreffende groep, noch in het systematis aspect van de groep-structuur, maar eenvoudigweg in psychiese condities, die voortdurende herhaling mee kan brengen.

De meeste woorden kunnen bilateraal gescheiden worden; er zijn er echter ook die in bepaalde gevallen alleen unilateraal scheidbaar zijn, en die in de totaliteit hunner aspecten beschouwd, toch het woordkarakter vertonen. Een dergelijk woord is het partikel *te* voor infinitieven in praedicatieve functie:¹¹⁾ „de *was* hangt (vandaag) *te drogen*”. In andere verbanden dan dit, is *te* soms bilateraal scheidbaar soms alleen unilateraal. Het woordenboek onderscheidt bovendien de gevallen van „vrij gebruik” van die gevallen, waarin *te* in min of meer vaste verbindingen voorkomt. Dat dit *te* gemakkelijk z'n woord-karakter verliest en met 'n ander woord tot één woord wordt samengevat is overbekend. In „vrij gebruik” komt het in het nieuw-nederlands nauwelijks nog voor; het treedt meest in vaste verbindingen op.

Te hoort tot de eigenaardige groep der „verbindingswoorden”; het is 'n betrekking-stellend, taal-technies woord. Uit zijn aard als verbindingswoord volgt, dat het noodzakelijk bilateraal verband buiten de tijd veronderstelt. Een voegwoord als *en* vertoont altijd (vgl. noot 10)

¹¹⁾ Vgl. voor het partikel *te* het „Woordenboek der Nederlandsche Taal” 16e deel, kolom 1051-1104; in 't bijzonder kolom 1092, 4).

bilaterale scheidbaarheid, 'n partikel als *te* vertoont de bilaterale scheidbaarheid maar zelden: *te zijnen behoeve, te dien einde*. Wie de lijst der voorbeelden doorloopt ziet aanstonds, dat de aard van het verband in functie van de verbonden woorden, de scheidbaarheid beïnvloedt.

Men zou, omdat dit *te* voor infinitieven nooit scheidbaar is, het woord-karakter van dit taal-moment in dit bepaald verband, of altans het woord-karakter van dergelijke momenten in sommig verband, kunnen gaan betwijfelen, als zich daartegen niet de onmogelijkheid stelde, vormen als *tedrogen* als woord te isoleren. Het nederlands kent geen woord-eenheid *tedrogen*, het kent wel 'n verband *te drogen*. Voor wie eenmaal op zijn taal reflecteert, blijkt het woord, en ook dit woord, een onmiddellijk ervarings-gegeven.¹²⁾ Het kan niet anders, want het woord is de noodzakelijk veronderstelde ervarings-onderscheiding voor alle taal-gebruik.

Waarop berust dit inzicht? Op het feit dat *te* zich opponeert tot *drogen*: de betekenis van *drogen* wordt door *te* niet gemodificeerd; dat moest wel het geval zijn, wanneer *te* en *drogen* een eenheid vormden; want *te* vertoont betekenis en functie. We staan voor 't feit, dat *drogen* zich duidelijk als 'n eenheid tegenover *te* opponeert, en dat tóch dit *te* een betrekking-betekenis en taal-techniese functie vertoont. Dit laatste zou onmogelijk zijn, als *te* moment van 'n woord-eenheid *tedrogen* was: in dat geval immers, zou *tedrogen* noodzakelijk zelf de mogelijkheid van gebruik met andere woorden moeten bepalen onafhankelijk van de aard van het verband; wij zouden moeten kunnen zeggen: „Hij gebruikt kalk *tedrogen*”, voor „Hij gebruikt kalk om te *drogen*.”

Bewijst nu het feit, dat *te* geen moment is van 'n woord *tedrogen*, dat *te* een woord is? Ja, want ook al is de woord-groep 'n eenheid, zij is van 'n andere orde dan de woord-eenheid: zij stelt geen betekenis-eenheid, doch betekenis-verband in een structuur-

¹²⁾ Ook voor Graff staat dit vast: „Again acquaintance with the linguistic system and its mechanism is a prerequisite for the distinct separation of finished words and of morphological parts from the sentence. This is no vicious circle, because even where in a sentence a morphological word is used that we have never heard before, we are able to recognize it as such. Any English-speaking person who hears for the first time a sentence like „I have been skiing” knows the *ski-* is here used as a radical and *-ing* as a formational element. Similarly, when I heard for the first time the sentence [a i d õ w ɔ̃ n t u], I never thought of considering the nazalisation and peculiar timbre of [o] as a morphological element of the conjugational system of the verb.” (blz. 124-125) Vgl. hiervóór blz. 152 en blz. 176. Jespersen (blz. 423) toont duidelijk aan, dat *Bally* met dit te ontkennen een weinig gelukkige groep deed.

eenheid; de groeps-eenheid maakt een „schema” uit, waarin we gewoon zijn de woorden op een bepaalde wijze te verbinden, omdat wij met soortgelijke woorden een soortgelijk verband kunnen constitueren. Een moment als *te*, met betekenis en functie, dat als „groeps-exponent”, of zo iets, zou fungeren, is onbestaanbaar, omdat het, als het geen woord zou zijn en geen woord-moment, z'n betekenis aan iets zou moeten onlenen, dat zelf geen betekenis-eenheid uitmaakt, doch structuur-eenheid; de groep is geen som van betekenissen maar toch is er in haar aan ken-momenten niet meer dan de synthese der, in haar op elkander betrokken, woorden toelaat: wat betekenis heeft, moet woord zijn, of moet die betekenis aan 'n woord onlenen. Beschouwen we nu het bilateraal „verband” dat de verbindings-woorden vertonen, wat blijkt dan? Dan blijkt dit: *te* vertoont evenzeer verband met *hangt* als met *drogen*, maar *te* vormt noch met *drogen*, noch met *hangt* een eenheid; *te* dankt derhalve z'n betekenis aan zichzelf en.... *te* is dus woord. Conclusie: taal-momenten die bilateraal verband vertonen zijn noodzakelijk „woord”; taal-momenten die geen woord zijn, vormen, als zij betekenis hebben, noodzakelijk met andere momenten een eenheid, en kunnen alleen in die eenheid „verband” vertonen met andere taal-momenten, kunnen derhalve alleen — en dit nog maar „overdrachtelijk” — „unilateraal verband” vertonen: het woord *moeders* (als enkelvoud) „vraagt” naar iets (vgl. blz. 274 hiervóór), vraagt aanvulling, veronderstelt op een of andere wijze „verband”; maar de *-s* van *moeders* vraagt slechts eenzijdig „verband”, of liever een-wording. De *-s* in *Moeders paraplu* vertoont, buiten de tijd, geen „verband” met *paraplu*, maar *moeders* vertoont dat verband wel: de *-s* is noodzakelijk deel van een ander geheel, dat zelf weer kleinste isoleerbare eenheid is.

Het is duidelijk, dat de scheidbaarheid moet beschouwd worden in functie van het verband, en dat *Graff* (blz. 122) dus met enig recht oponeerde tegen *Jespersen*, die schreef: „This is the crucial point: the French and English combinations are two (three) words, because the elements are not always placed together; Lat. *amat*, *amavit*, are each of them only word because they can never be divided, and in the same way we never find anything placed between *am* and *o* in the first person, *amo*.” (Language, blz. 423) Wat *Jespersen* zegt is waar, maar niet geheel volledig in z'n eerste helft: er zijn elementen die, altans in 'n bepaald soort verband „are.... always placed together”, zonder dat zij daardoor hun woord-aard, en zelfs niet hun syntagma-criterium verliezen, als dit laatste maar wordt gezien in functie van hun aard als betrekings-woord, dat bilateraal verband eist.

De feiten die wij signaleerden, zijn nogal simpel. Het criterium der scheidbaarheid is werkelijk „unpretentious”; het onderscheidt onmiddellijk het woord van alle affixen en uitgangen; deze zijn op geen enkele wijze scheidbaar: *de* in „*de sneeuw valt*” is 'n woord, want: *de* (*fijne*) *sneeuw valt*; *-de* van „*het sneeuwde*” is geen woord, want: Het criterium der scheidbaarheid bevestigt, wat wij uit de ervaring weten.¹³⁾ Het feit der wezensnoodzakelijke scheidbaarheid der woorden, berust op de blijvende woord-eenheid, in zover deze eenheid het mogelijk maakt, het identieke in verschillend verband te herhalen. Meerwoord-gehelen zonder woord-scheidbaarheid, zijn evenzeer ondenkbaar, als taal zonder blijvende aanschouwelijk-onaanschouwelijke teken-eenheden, d.w.z. als taal zonder woorden.

De omstelbaarheid is een aspect van „isoleerbaarheid”, dat als woord-criterium volkomen doorzichtig is, maar dat even absoluut in functie staat van het verband: geen enkel betrekings-woord kan omstelbaarheid vertonen. Verdere problemen biedt dit aspect niet.¹⁴⁾ We beperken ons en weerstaan de neiging om de wisselwerking van woord-karakter, flexie-verschijnselen en woord-orde op scheidbaarheid en omstelbaarheid in verschillend verband verder uiteen te zetten. We concluderen: de definitie van het syntagma als: kleinste isoleerbare taal-moment, heeft buiten de composita z'n bruikbaarheid bewezen. De term *kleinste* heeft geen verdere afzonderlijke bespreking nodig: ook de zin, ook de groep is „isoleerbaar”; door de toevoeging „kleinste” zijn zij — ook buiten elke verdere bepaling om — uitgesloten.

¹³⁾ Men kan zich verwonderen bij Vendryes, als hij het verschil tussen „morphème” en „woord” behandelt, de volgende zin te vinden: „Certains n'ont pas d'existence indépendante; il faut analyser le mot pour les découvrir; ... D'autres, ... sont séparés du mot dans l'écriture. Cette différence n'a ici aucune importance.” (blz. 87) En verder: „Peu importe l'ordre dans lequel les morphèmes sont introduits dans la phrase ou dans le mot, la place qu'ils y occupent, l'étendue ou l'importance que la langue leur donne. Nous rangeons ici dans la même catégorie l'augment *ἐ-*, le suffixe *-σ-*, et la désinence *-εν* du grec *ἔποιησεν* „il a fait” et les deux premiers syllabes du français *il a fait*. Ces éléments, si différents d'origine, jouent le même rôle dans leur langue respective.” (blz. 88) Vendryes: „strangely overlook(s) the really important criteria which we possess in this matter.” Alleen al 't feit dat zijn „morphèmes” zich vaak als woord „gedragen” (vgl. blz. 313 en 316 hiervóór) had hem tot nader onderzoek moeten brengen.

¹⁴⁾ Dat proclitica en enclitica niet omstelbaar zijn behoeft evenmin betoog als verdere verklaring; dit heeft volgens niemand iets met hun woord-karakter te maken. Wel is het natuurlijk van dit woord-karakter een „gevaar”, getuige 's *morgens*. Alleen het schrift, en de school, voorkomen dat deze vormen door alle nederlanders tot één woord worden gemaakt. Het bestek onzer studie laat niet toe, de invloed van het schrift op het behoud der woord-eenheden verder te bestuderen. We zijn er echter van overtuigd, dat deze invloed zeer groot is.

Woord-momenten en woord-scheidbaarheid. We wijden een afzonderlike paragraaf aan het criterium der scheidbaarheid vergeleken met enkele verschijnselen der woord-momenten, omdat deze verschijnselen aanleiding waren tot twijfel over dat criterium.

Dat scheidbaarheid 'n woord-criterium is, dat het woord kenmerkt tegenover al zijn momenten, wordt door *Graff* betwijfeld op grond van de verschijnselen van de „genitief -s“: „Thus, the fact that the English article may be separated by one or more other words from the word it determines is in itself not sufficient to establish its identity as a word. On that account the English genitive element -'s would be a word, for it is occasionally separated from its noun (compare the expressions „William of Orange's reign,“ „that man over there's coat“). Furthermore, the application of such an external criterium would meet with innumerable difficulties in the case of the so-called incorporating languages.” (blz. 125)

Graff heeft, om te beginnen, gelijk met de bewering, dat het feit dat 'n taal-moment „gescheiden” kan worden van de woorden die het „bepaalt”, „in itself” niet voldoende is, om te bewijzen dat dit taal-moment woord is. Doch wij hebben dan ook volstrekt niet het omgekeerde beweerd, maar zeiden, dat 'n woord „gescheiden” kan worden, en wel gescheiden uit een verband: is dat verband bilateraal, dan kan de unilaterale scheidbaarheid in het complex der kenmerken criterium zijn. Het is inderdaad noodzakelijk de scheidbaarheid niet zuiver „uitwendig” te beschouwen, net te doen alsof we niets anders kennen, dan hetgeen we aan twee vergeleken klankstromen waarnemen, want dan is alles op z'n tijd „scheidbaar” (!): zo-de — zo(u)de; „hij richt zijn paarden af.” — „hij richt zijn paard (tegen) de herrie af.” *Graff* ontwikkelde een begrip van „systematic structure” om aan te tonen hoe woord en woord-deel zich verhouden.¹⁵⁾

Bezien we nu eens onze -s. *Bloomfield* hield zich reeds uitvoerig met het verschijnsel bezig. Zoals we zagen (blz. 349 hiervóór) schreef hij: „Such imperfectly separable elements are called *formational elements*, as opposed to the independently recurrent units of analyses, *words*. Words only and scarcely ever *formational elements*, can be dealt with as conceptual units of general thinking.” (blz. 62-63)¹⁶⁾ Verder meent hij, dat het duidelijk is dat de -s geen „zelfstandige” betekenis heeft, of „independently” gebruikt kan worden; een woord is dit „element” dus

¹⁵⁾ Vgl. blz. 350 hiervóór, noot 41. Dit systematische aspect kan ongetwijfeld uitgangspunt zijn voor 'n dergelijke bewijsvoering. Wij menen nochtans, dat de onze meer rechtstreeks is.

¹⁶⁾ De termen „scarcely ever” slaan op twijfels over infixen in incorporerende talen.

niet. Het is wel 'n moment dat grotere „zelfstandigheid” vertoont, meent hij, dan 'n meervouds -s b.v., omdat het op de bekende wijze „gescheiden” kan worden.

Voor alles dit éne: „-s” maakt geen „zelfstandige” betekenis-eenheid uit; ^{16*}) dit moment wordt dan ook nooit ofte nimmer van en door gelijksoortige eenheden gescheiden van het moment waarmee het optrad. De -s vertoont dus geen „scheidbaarheid”; we hebben in ieder geval met 'n ander verschijnsel te doen. *Graff* vergat zelf, dat we niet één aspect uit 'n groep van convergerende verschijnselen moeten losmaken!

De -s is meer dan 'n betekenisloze zins-evenwicht-factor (vgl. blz. 270 hiervoor), dus is zij 'n woord. De conclusie is stringent in de vóór-onderstelling, dat betekenis-dragende „groeps-exponenten” die geen woord uitmaken, onbestaanbaar zijn. Voor wie mocht twijfelen aan de juistheid van de redenering, die ons er toe bracht de onmogelijkheid van het bestaan van dergelijke momenten aan te nemen, volgt nog 'n korte analyse van de -s als woord-moment:

Jantje-s trommel.

Jantje van de overkant's trommel.

Jantje van die (vervelende) overkant's (lamme) trommel.

Overkants is 'n woord; het is, zij het dan ook al in dit geval op weinig elegante wijze, scheidbaar. Langs *overkants* is de groep verbonden met (lamme) *trommel*. Zeker, de kern van de groep is *Jantje*, en de groep is verbonden met (lamme) *trommel*, en de -s is het moment waarin we die betrekking stellen en onzelfstandig symboliseren. Het is door middel van 'n woord-moment, dat de groep verbonden is met 'n andere groep of met 'n ander woord.¹⁷⁾ Dat geeft ons echter nog niet het recht om te doen zoals *Jespersen* doet, en te zeggen: „The -s is now in English added freely to whole groups of words, as in *the King of England's power...*” (Language, blz. 129) De voorbeelden die *Jespersen* uit de kindertaal aanhaalt zijn m.i. niet overtuigend. Maar, dat alles doet niets af aan 't feit, dat de -s met *overkant*- een eenheid uitmaakt: het nederlandse taal-eigen verzet zich zelfs niet tegen 'n groep als: *Wims zusjes vriendinnetje*.

^{16*)} Hij argumenteert op de wijze die wij reeds vroeger (vgl. blz. 353) aangaven. Hier zegt hij: „One who said 's', meaning some such thing as 'possession' or 'belonging', would not be understood, nor is the speaker of English, no matter how conscious he may be of the value of the possessive s as a part of the larger expression, ever tempted to essay this independent use.” (blz. 95)

¹⁷⁾ Men kan er aan twijfelen, of dit s-gebruik wel gangbaar nederlands is; met z'n zijn de constructies gewoon. Niettemin schijnt mij niets in ons nederlandse taal-eigen zich tegen soortgelijke constructies te verzetten.

Graff veronderstelt, dat het aspect der scheidbaarheid, wegens zijn „uitwendigheid”, bij z.g. „incorporerende” talen grote moeilijkheden zal meebrengen. Het criterium is niet „uitwendig”, en Graffs bewering is dus juist zoveel waard als zijn bewijzen toelaten. Welnu, waar hij de „incorporering” bespreekt, legt hij nergens uit waarin die moeilijkheden bestaan.¹⁸⁾ Het is mogelijk, dat er meer „moeilikheden” zijn, dan zelfs Sapir in de incorporerende Indianen-talen die hij bestudeerde vond, maar dan hebben we toch voor de oplossing daarvan dit vaste uitgangspunt, dat, óók in die talen, volgens het unaniem getuigenis van de onderzoekers — Graff ingesloten — het woord 'n eenheid is. Altijd zijn de momenten, waarvan gezegd wordt dat zij „geïncorporeerd” worden, in de vorm waarin ze „geïncorporeerd” worden, „autonomously” onbruikbaar (blz. 335); altijd zijn zij momenten van 'n bepaalde woord-eenheid. Wat volgt hieruit? Dat „incorporatie” niet betekent, dat hetzelfde woord nu eens zónder geïncorporeerde momenten, dan weer eens mét geïncorporeerde momenten, mét „infixen”, optreedt, doch dat het woord zónder, en het woord mét infixen, twee verschillende woorden zijn. Incorporering kan alleen een moeilijkheid tegen woord-scheidbaarheid lijken, omdat men uitging van het onjuiste woord-begrip dat wij op bladz. 361 signaleerden: men veronderstelt eerst dat 't woord 'n soort gemiddelde is, 'n „abstractie”! Lat. *vinco* en *vici* zijn twee woorden, en er wordt niet binnen 'n bepaald woord 'n ander „woord” gebracht, en er wordt ook niet 'n „infix” „verplaatst”: er werd eenvoudigweg 'n woord gemaakt waarvan, vergeleken met een systematies verwant maar niet identiek „woord”, gezegd kan worden, dat het een „infigering” van een bepaald functioneel Gestalt-moment *vertoont*. In werkelijkheid veronderstelt de „infigering” het maken van een bepaald, met 'n ander verwant, woord, met behulp van een functioneel Gestalt-moment, dat niet het aanschouwelijk „begin” of „einde” van die Gestalt uitmaakt. We hebben dus allerminst 't recht te spreken van 'n modificatie van 'n identieke Gestalt. We ontkennen daarmee volstrekt niet, dat de synergetiese structuur der beide verwante woorden in haar physiologies aspect ten dele identiek zou kunnen zijn; daartegen schijnt mij geen enkel bezwaar te bestaan: de woord-eenheid impliceert volstrekt niet, dat het physiologies moment niet zou kunnen functioneren in twee verschillende eenheden. Alleen wanneer wij ons die structuur als het ware in „twee dimensies” denken, zou dat bezwaar opleveren. We menen integendeel

¹⁸⁾ Vgl. bij hem de verschillende gevallen onder het hoofd „Morphological Classifications.” (blz. 323-338)

te mogen zeggen, dat de eenheid van het menselijke individu een dergelijke „gemeenschappelijkheid” van physiologische momenten aan verschillende eenheden waarschijnlijk maakt. Woord-eenheid sluit alleen in, dat de gebruiks-eenheid als bepaalde werk-mogelijkheid gesteld wordt en bewaard blijft; ik geloof niet, dat onze conclusies verder zouden mogen gaan.

Het compositum als secundair woord. Es ist eine alte Geschichte, die van het compositum. De strijd die er om werd gevoerd is geluwd: de kwestie leek onoplosbaar. Het heeft er veel van. En bovendien: „Wem sie just passieret....!” Voor ons is de zaak eenvoudiger dan voor degenen die ons voorgingen. Wij vragen niet veel. Wij zouden het compositum alleen willen verzoeken hierop te antwoorden: bent U één, of bent U twee of meer woorden, of bent U misschien helemaal geen woord? We vragen dus niet: waar komt U vandaan, of: waar gaat U heen, of: mag ik ook weten waarom Uw hart gebroken lijkt. We zijn uiterst bescheiden. En dan wil het ons voorkomen, dat we 'n kans maken, alles te horen wat dit taal-moment zelf kan zeggen. Want, als ergens, dan blijkt hier, dat het woord wel de alpha, maar daarom nog niet de omega van alle taal-verschijnselen is: een volledig antwoord op alle vragen die we ons bij het compositum kunnen stellen, zal alleen gegeven kunnen worden als én de woordgroepen-leer, én de zins-leer zijn ontwikkeld. En, zover is 't nog niet.

Wundt zou onze bescheidenheid afkeuren.¹⁹⁾ Hij wil de oplossing vinden in de „psychologische Entstehungsbedingungen”, niet in logiese of grammatische verhoudingen. Wij zouden willen zeggen — wat wij steeds herhaalden — we zullen de oplossing, als zij ergens te vinden is, in linguïstiese beschouwingen moeten vinden. Het kan zijn, dat we daarbij psychologische lemma's zullen moeten gebruiken; misschien moeten we zelfs logiese verhoudingen als vergelijkingspunt nemen, maar we zullen uit moeten gaan van de taal-ervaring. Nu is het bezwaar, dat over

¹⁹⁾ „Da die Sprachwissenschaft in der Regel dem Worte den Vorzug einräumt, so ist in ihr der synthetische Gesichtspunkt der vorherrschende. Demgemäss wird das Kompositum meist als ein durch willkürliche Vereinigung seiner Teile entstandenes Gebilde behandelt, nach dessen psychologischen Entstehungsbedingungen nicht weiter gefragt wird. Vielmehr begnügt man sich mit der Feststellung der zwischen den Gliedern des Kompositums bestehenden logischen und grammatischen Verhältnisse, um dann darauf etwa eine Klassifikation der Wortzusammensetzungen zu gründen.” (I blz. 653) Die voorkeur voor 't woord, heeft Wundt de linguïstiek grondig afgeleerd! Pas na 'n dertigtal jaren keert zij schoorvoetend naar haar oude liefde terug. Wundts psychologie was bij de beschouwing van 't compositum niet toereikend, omdat hij het eenheids-begrip niet voldoende fundeerde, en zo zijn norm voor structuur-veranderingen verloor. (Vgl. blz. 86 vlg. hiervóór, en blz. 382 hierachter.)

dit uitgangspunt juist de twijfel bestaat. We lezen bij *van Lessen*: „Ook zonder enige kennis van de geschiedenis ener taal kan men met vrij grote nauwkeurigheid uitmaken, waar men met een compositum te doen heeft en waar niet.”²⁰⁾ *Graff* is van mening, dat in het compositum de componenten „are interpreted as systematically united, both semantically and phonetically, and as forming a single word.” (blz. 132) Doch, zegt hij, in veel gevallen is 't prakties onmogelijk, 'n compositum van „formula”, 'n „uitdrukking”, te onderscheiden. *Paul* schrijft: „Der Übergang von syntaktischem Gefüge zum Kompositum ist ein so allmählicher dass es gar keine scharfe Grenzlinie zwischen beiden gibt. Das zeigt schon die grosse Unsicherheit die in der Orthographie der modernen Sprachen in Bezug auf Zusammenschreibung oder Trennung vieler Verbindungen besteht, eine Unsicherheit, die dann auch zu einer vermittelnden Schreibweise durch Anwendung des Bindestriches geführt hat.” (blz. 328) Ik geloof, dat *van Lessen* dichter bij de waarheid is, dan *Paul* en *Graff* en zeer veel anderen! Ervarings-onderscheidingen moet men leren „kennen”: het „weten” van wat er in ons omgaat en van wat wij doen, veronderstelt reflexie. Dát „weten” komt niemand aangewaaid. En zeker, de verschijnselen kunnen ook zo op elkaar lijken, dat 't moeilijk is om uit te maken waarmee ik nu eigenlijk te doen heb, of op welke wijze ik ze moet beschouwen om er achter te komen, hoe ze er nu eigenlijk uitzien. Maar, 't wordt zeer moeilijk 'n dergelijke reflexie te verrichten, als men daarbij geen leiding, of verkeerde leiding heeft.

Het probleem der composita stelt zich als men gaat schrijven: *de Saussure* constateert terecht een „sentir” van „ce jeu rapide et délicat des unités” (vgl. blz. 228 n. 5* hiervóór), zo iets wat *Bühler* „Fingerspitzengefühl” (blz. 396 hierna) zou noemen, terwijl hij even terecht constateert, dat daarmee nog geen methodiese verantwoording te geven valt. Welnu, de linguïstiek, en consequenter de grammatica, gaven geen, of gaven een verkeerde leiding bij het probleem der composita. We hebben bij 'n compositum nl. niet met meer „woorden” te doen, met één of meer „simplicia”, en we hebben ook niet te maken met 'n „verband”, met 'n „construction”, maar we hebben te doen met een secundair „woord”. Het compositum veronderstelt dat er simplicia, dat er „woorden” in de taal zijn; zonder deze geen composita. Maar, de simplicia zijn op 'n geheel andere wijze moment van een compositum, dan zij moment zijn van de groep, of van de zin: in de groep of in de zin houden zij hun autonomie, zijn zij autonome teken-eenheden; in

²⁰⁾ *J. H. van Lessen*. Samengestelde Naamwoorden in het Nederlandsch. Groningenden Haag 1928, blz. 1-2.

het compositum hebben zij hun autonomie verloren en zijn zij moment geworden van 'n eenheid, die hun voor een bepaalde gebruikswijze blijvend heeft vastgelegd, en hun uit het „verband” gebroken. Zij zijn blijvend mogelijkheden kwijt, die hun als „simplex” ter beschikking staan. Op allerlei wijzen kunnen die mogelijkheden zijn beperkt: zij kunnen betekenis-verschijnselen vertonen die aan een groep van simplicia niet eigen kunnen zijn, zij kunnen Gestalt-verschijnselen laten zien die het simplex niet heeft, zij kunnen accent-verschijnselen hebben, die hun alleen in het compositum eigen zijn.²¹⁾ Dit alles werd reeds door Paul en vele anderen uitvoerig beschreven. Als syntagma gedraagt het compositum zich als het simplex: het vertoont isoleerbaarheid.

Wat is aan het compositum qua compositum het meest eigen? Dat het, wat Bühler (Sprachtheorie, blz. 339) — misschien niet geheel gelukkig — uitdrukt, „symbolgefügt” is: ook zijn betekenis is 'n vereniging van prae-existerende woord-betekeningen. Hierop steunt het feit, dat 'n compositum begrepen wordt door iedereen, die de betreffende simplicia kent. Daarin ligt ook het verschil tussen de „componenten” van 'n compositum en de affixen van het „morphologies” woord. (Vgl. blz. 345 hiervóór)²²⁾ On-, uit onnodig bestaat als simplex niet, evenmin als loos. Wie een woord waarin 'n dergelijk affix voorkomt wil begrijpen, moet ofwel de (onzelfstandige) betekenis van dat affix afleiden uit de context — dit is mogelijk als hij de „stam” herkent — ofwel hij moet de woord-betekenis trachten op te maken uit de context en vervolgens, uit vergelijking met woorden waarin hetzelfde affix schijnt voor te komen, de betekenis van dat affix afleiden; ofwel hij moet zich die betekenis laten „leren”. Zo is het met 't compositum niet. Het compositum is zichzelf voldoende, omdat het in zijn bestaan steunt op bekende simplicia. Wie 'n bepaald simplex, dat als component gebruikt is voor de vorming van een compositum, niet kent, kan dat compositum ook niet als compositum stellen, doch stelt het als simplex. Het is niet geheel juist te zeggen, dat het compositum „uit simplicia bestaat,” het wordt „uit simplicia gemaakt”. Een simplex kleeer bestaat in het nederlands niet, tenzij misschien in de groep-taal der voddenkramers, en toch mag de component kleeer- in kleeermaker etc. niet op één lijn gesteld worden met affixen, omdat het woord kleeer-

²¹⁾ Zelfs in zijn jongste werk „Sprachtheorie” (blz. 339-340) moet Bühler constateren, dat wij over dit laatste nog maar zeer weinig met zekerheid weten.

²²⁾ Wij onderscheiden niet, zoals Graff doet, simplex van „morphologies” woord, en „morphologies” woord weer van compositum. Wij stellen enkel simplex en compositum tegenover elkaar. Immers: „morphologiese” verschijnselen als uitgangen en affixen, vertoont ook het compositum.

maker zich aan *kleer-* identificeert.

Het compositum vertoont én de verschijnselen van het simplex, én het vertoont geheel eigensoortige verschijnselen. Te zeggen, dat 'n s in *stadsreiniging* 'n „genitief -s' is, dat — zoals sommigen in andere gevallen doen — die -s als 'n betekenis-loze tussenklank is te beschouwen, omdat, zoals in *zevenmaandskind*, bij het „meervoudig begrip geen uitgang van den genitief singularis (past)”,²³⁾ is in beide gevallen een conclusie die te ver gaat: het naamvals-begrip past alleen als zelfstandig woord-kenmerk, niet als kenmerk van een component van 'n compositum:²⁴⁾ de component is geen simplex; de component bevindt zich in een andere bestaanstoestand: het simplex is als bouwsteen gebruikt.

Samenkoppeling en samenstelling. Wij hebben in de paragraaf „Isoleerbaarheids-aspecten” betoogd, dat het woord-begrip eenheid der aanschouwelijke momenten in de tijd impliceert. De eenheid in de tijd is dan ook het noodzakelijke aanschouwelijke fundament voor alle compositie. Door deze eis van eenheid, ook in de tijd, laat het woord geen verdeling toe; en anderzijds is deze eenheid in de tijd, evenzeer het aanschouwelijk fundament van de scheidbaarheid van het woord, tegenover alles wat niet woord-één is maar alleen verbonden. Nu zagen we al, dat bepaalde oorzaken de scheidbaarheid van 'n duidelijk bilateraal scheidbaar woord in 'n bepaald verband kunnen opheffen: *de uiterste dag*; het verband als zodanig is daaraan niet debet. We zagen eveneens, dat bepaalde betrekking-stellende woorden, in 'n bepaalde functie, de bilaterale scheidbaarheid kunnen verliezen; weer niet per se uit hoofde van het verband, maar uit hoofde van hun bepaalde betekenis-functie. En zo weten we al, dat de on-scheidbaarheid niet per se alleen aan de woord-momenten eigen is, maar dat de onscheidbaarheid nog op geheel andere factoren kan berusten dan de woord-eenheid. Bovendien: we constateerden, dat de onscheidbaarheid van de woord-momenten op de woord-eenheid berust, terwijl de onscheidbaarheid van de woorden in 'n bepaalde groep niet op de groep-structuur als zodanig hoeft te berusten, maar op, wat we noemden toepassings-gewoonten. Bij de beschouwing der composita werken deze, en nog veel andere verschijnselen: de woord-

²³⁾ Het eerste kan men in zeer vele grammatica's lezen; het tweede vinden we bij *van Lessen* (blz. 5).

²⁴⁾ *Bühler* wijst hierop in zijn „Sprachtheorie” (blz. 333) en vooral op blz. 341: „Wenn einer ‚den Schuhmacher oder den Gesundheitsbeter oder den Tagdieb durchbleut’, so hat der Akusativ in Schuh usw. nicht das mindeste mit dem Kasus im Satzfeld zu tun; denn dort könnte ebensogut eine Genitivkomponente stehen.”

orde in de groep, de flexie-gewoonten, de verhouding van flexie en woord-orde, mee om het geheel tot 'n schijnbaar onontwarbaar kluwen te maken. Ondertussen blijkt dat kluwen wel ontwarbaar, als we maar bedenken, dat de analyse der ervaring ons altijd ook verschillen tussen de verschijnselen der compositie en al de andere, onscheidbaarheid veroorzakende, factoren aan de hand doet, die als convergerende factoren, 'n criterium leveren voor de onderscheiding tussen groepsverband en compositie-eenheid. Het is simpliciter onmogelijk om, zonder in het schrijven van een nieuwe studie te vervallen, alle compositie- en verband-verschijnselen, die met onze verklarings-principien moeten worden opgelost, de revue te laten passeren. *Bühler* schrijft: „Dass nahezu die gesamten Satzfügungsmittel im Schosse der deutschen Komposita wiederkehren, sei also noch einmal als Factum anerkannt.“ (Sprachtheorie, blz. 341) Dit geldt ook voor het nederlands.

Toch bezitten wij voor het overzichtelijk maken van de compositie-verschijnselen zelf, een gezichtspunt, dat reeds in de nederlandse grammatica vruchtbaar werd gemaakt: we moeten onderscheiden tussen samenkoppelingen en samenstellingen. Samenkoppelingen zijn composita waarin de componenten elkaar opvolgen op een wijze zoals zij dat ook in de woordgroep kunnen doen: *hogeschool*; samenstellingen zijn composita waarin de componenten in een verhouding zijn gebracht, waarin zij, volgens de structuur der groepen van de taal in kwestie, niet voorkomen; zoals de componenten in een samenstelling op elkaar volgen, kunnen zij in de groep niet voorkomen: *bierfles*. *De hoge school waar men de wijsheid leert*; *bier* en *fles* echter kunnen niet in groeps-verband continu in de tijd op elkaar volgen.

Dit gezichtspunt is vruchtbaarder, dan wel uit de meeste beschouwingen over het compositum blijkt.

Op de eerste plaats is het een feit, dat omstelling bij de componenten altijd uitgesloten is.²⁵⁾ Ondertussen: dit criterium eist, tot adaequate ontwikkeling, een leer van de woord-groepen, en van de woord-orde daarin; beide bovendien in functie van de flexie. We zullen ons op een andere wijze helpen. Bij de studie der groeps-verschijnselen in verband met de composita komen we namelijk in kennis met woordgroepen die, ofschoon bestaande uit woorden die duidelijk isoleerbaarheid vertonen, toch in hun bepaalde verband geheel onscheidbaar zijn. We denken aan voorbeelden als *hoge hoed* tegenover *hogeschool*.

²⁵⁾ *Bühler* heeft, in de voetsporen van *W. Schmidt* tredend, dit aspect naar voren gebracht. (Sprachtheorie, blz. 327, 328 en passim.) Iets anders is de functie van de volgorde zelf; die verschilt, zoals bekend is in de verschillende talen: *timbre poste*: *postzegel*. (Vgl. *Schmidt*, blz. 493)

Om hier een uitspraak te kunnen doen, zullen wij ook tans weer bij de composita — zoals wij dat prakties bij de betrekkingen-woorden ook al deden — aan het feit der kenmerkende geheel-verschijning onze volle aandacht hebben te geven.

Verband en compositie-structuur. We lezen bij de *Saussure*: „D'autre part, tout mot qui n'est pas une unité simple et irréductible ne se distingue pas essentiellement d'un membre de phrase, d'un fait de syntaxe; l'agencement des sous-unités qui le composent, obéit aux mêmes principes fondamentaux que la formation des groupes de mots.” (blz. 187) De *Saussure* ontwikkelt hier dezelfde ideeën als *Wundt*, als *Brugmann*, dezelfde ideeën als vroeger van *Ginneken*. Geheel de school der „Unitarier”, zoals *Bühler* hen noemt, projecteert het compositum in dezelfde lijn als de woord-groep: het is een kwestie van een meer of minder der „cohésion” (Principes, blz. 521), van „Festigkeit der Verbindung” (*Wundt*, I blz. 659).²⁷⁾ *Paul* heeft zich daartegen verzet, maar zijn tegenstand was zwak, omdat hij, mét zijn opponenten, de continuïteit tussen groep en compositum aannam. Evenals zij zag hij de vorming van het compositum uit de groep aan, als een geleidelijke ontwikkeling van de groep. *Bühler* heeft het vraagstuk der composita in zijn „Sprachtheorie” aan een nieuw onderzoek onderworpen, en tegen deze mening stelling genomen: „Zu den wohlbekanntem Fehlern der nichts-als-historischen Phase unserer Geisteswissenschaften gehört es, dass man da und dort vor lauter Kontinuität die Punkte übersah, wo eine Strukturveränderung liegt.” (blz. 334)²⁸⁾ Ik heb dit citaat gespatieerd, omdat *Bühler* hier de spijker vlak op de kop treft: de verbinding kan nóg zo vast worden, de momenten kunnen nóg zozeer aan betekenis verliezen of naar Gestalt en betekenis ver-

²⁷⁾ *Van Ginneken* — en met recht — weigert *Wundts* „Festigkeit der Verbindung und das durch diese erzeugte Gefühl der Worteinheit” als criterium te aanvaarden, wanneer de verbonden woorden gescheiden voorkomen. Hij neemt met *Wundt* wel aan, dat er dan „unité psychique” bestaat, maar meent, dat het toch daarom nog niet aangaat het verschil met de „constructions inséparables” over het hoofd te zien. Vandaar zijn verwerping van het begrip distantie-compositum. Vgl. blz. 369 hiervóór. Hij concludeert: „Je désirais seulement qu'on appelât composés toutes les constructions inséparables, écrites ou non en un seul mot.”

²⁸⁾ Ook *Paul* heeft gevoeld, dat hij ergens anders zoeken moest, maar hij kwam niet tot helderheid: „In der Regel muss etwas anderes hinzukommen, was das eigentlich Entscheidende für die Entstehung eines Kompositums ist. Es kommt darauf an, dass das Ganze den Elementen gegenüber, aus denen es zusammengefasst ist, in irgend welcher Weise isoliert wird. Welcher Grad von Isolierung dazu gehört, damit die Verschmelzung zum Kompositum vollendet erscheine, das lässt sich nicht in eine allgemeingültige Definition fassen.” (blz. 330)

anderen, dat alles verantwoordt hoogstens, dat zij als leeg zins-Gestaltmoment overblijven; het verantwoordt niet, dat zij één woord, hetzij simplex, hetzij compositum, „worden”. Opdat dit laatste geschiede, daarvoor: „muss etwas anderes hinzukommen”. Daarvoor is nodig, dat zij als zodanig worden gesteld, worden opgevat; d.w.z. daarvoor is het nodig dat we er 'n simplex of compositum van maken.²⁹⁾ De „Unitariërs” deden niets anders, dan de voorwaarden beschrijven waaronder samenkoppeling mogelijk wordt; opdat er werkelijk een compositum ontstaat, is het noodzakelijk, dat men de act van „compositie” voltrekt, de secundaire woord-making, die de eenheid verantwoordt die aan het compositum eigen is: het compositum is geen verbinding, geen vaste verbinding, geen allervaste verbinding, het woord is iets anders; het ligt niet in de lijn der verbindingen; „es wird”, zegt *Bühler*, „was ein Satzmoment war, zum Wortmoment gemacht.”³⁰⁾ Inderdaad: het groep-moment wordt compositum-moment, wordt component. En, het compositum is 'n woord; maar 'n woord, dat analoog met deze naam benoemd wordt, als wij het compositum vergelijken met het simplex. Het komt overeen met het simplex daarin, dat 't een kleinste isoleerbare taal-eenheid is in de volle zin die wij daaraan, na al hetgeen voorafging, konden hechten; maar, het heeft bovendien de eigenschap, dat zijn „componenten” zelfstandig betekenisdragend zijn, zoals zij ook als Gestalt-moment van het compositum een kenmerkende geheel-verschijning vertonen, zonder niettemin autonoom geheel te zijn.

Evenmin als de act der woord-making — tenzij soms in het laboratorium (vgl. blz. 142 hiervóór) — zich als 'n soort schok, als 'n plof in de ervaring doet kennen, evenmin voltrekt zich de compositie op 'n

²⁹⁾ *Noreen* heeft hier oog voor gehad, doch hij legt m.i. het accent ten opzichte van het streef-moment, dat voor de woord-making ongetwijfeld noodzakelijk is, niet op de juiste plaats: „Das für die Zusammensetzung Konstitutive ist wohl weder die Isolierung selbst noch auch die Unauflösbarkeit des Ganzen, sondern es besteht darin, dass man den Ausdruck in seine Bestandteile nicht auflösen will; man will das Ganze gerade als eine Einheit betrachten, eine Betrachtungsweise, die mit der Zeit zur Isolation und Auflösbarkeit führt. Am besten unter allen älteren Gelehrten scheint mir darum *Bréal* den Kern der Sache getroffen zu haben wenn er sagt: „La condition suffisante... c'est que le composé fasse sur l'esprit l'impression d'une idée simple... que l'esprit sans s'arrêter successivement sur les deux termes ne perçoit que l'ensemble... La vraie composition a son critérium dans l'esprit.” (blz. 445-446) Men wil de componenten als een eenheid „gebruiken” en niet „beschouwen”. Men scheidt zich een nieuw gebruiksteken in functie van de groeperings-mogelijkheden, die in de bepaalde taal bestaan.

³⁰⁾ We gaan op het door *Bühler* signaleerde verschil tussen „satzbildende Reihung” en „attributive Reihung” niet verder in, dat zou de ontwikkeling van een volledige woordgroepen-leer eisen.

dergelijke sensationele wijze. Bijna zonder uitzondering maken wij de composita tijdens de formulering; wij „leren” de meeste composita niet zoals wij vele simplicia „leren”, omdat wij de betekenis der componenten vaak al kennen. (vgl. blz. 348 hiervóór);³¹⁾ en zo is de opvallendheid van de act der compositie niet groter dan die van elke andere eenheid-stellende denk-act: de taal-wetenschap heeft allereerst uit het resultaat, uit de compositum-eenheid, haar conclusies te trekken. En, als zij dát doet, dan blijkt, dat het compositum zich als eenheid van de groep onderscheidt; altijd vertonen samenkoppeling en samenstelling een eenheid die de groep mist, en die zich dus niet uit het verband — of uit associatie — alleen laat verklaren. Voor de samenstelling is dat luce clarius; beperken we ons dus eerst tot de samenkoppeling.

De geheel-verschijning van het compositum. De constante betekenis van de component *hoge-* in *hogeschool* wordt door het verband niet verantwoord: in „verband” zou *hoge* ook het ruimtelik *hoge* kunnen betekenen. Een toepassings-gewoonte zou daaraan niets kunnen veranderen: als *hogeschool* alleen maar volgens gewoonte voor 'n inrichting voor hoger onderwijs zou worden gebruikt, zou niets zich er tegen verzetten, dat wij het compositum ook — en dan desnoods met 'n zeer opvallende uitzondering — voor 'n school van zes verdiepingen zouden gebruiken. Maar.... dat gaat niét. Willen we dat doen, dan moeten we de eenheid breken, dan moeten we, wat *Bühler* zou moeten noemen: een „Feldbruch” (blz. 341), bewerken, dan moeten we de eenheid tot 'n twee-eenheid maken. Het moment *hoge* komt dan „vrij” voor ander gebruik: een *hoge en geleerde school*; *hoge* kan hier, wat 't verband betreft, evengoed het ruimtelike *hoge* zijn, als het verheven. Ondertussen: door deze bewerking heffen wij het compositum op, en ontstaat een groep. *Hogeschool* heeft als compositum een geheel-verschijning, die uit geen groep-verschijnsel of gebruiksgewoonte te verantwoorden is. Vergelijken wij nu *hogeschool* eens met *hoge hoed*.

Allereerst dan dit: er bestaat naar mijn weten geen twijfel over het feit, dat een compositum zich kenmerkt door accent-verschijnselen, die verschillen van de verschijnselen in de groep; ³²⁾ in het „Lees- en Taal-

³¹⁾ Het begrip der formulering zullen wij hierachter nog uitvoeriger behandelen. Er wordt onder verstaan de bouw van het zins-geheel, die aan het stellen van de zins-eenheid noodzakelijk voorafgaat.

³²⁾ Verborgen in hun „Lees- en Taalboek” (Utrecht 1913⁴, blz. 242 vlg.) bezitten wij hieromtrent scherpzinnige uiteenzettingen van *J. H. van den Bosch* en *J. L. C. A. Meyer*. Het artikel van *J. H. van den Bosch*: Over samenstellingen. *Taal en Letteren I*, blz. 281 vlg. is voor ons van minder belang.

boek" wijzen *van den Bosch* en *Meyer* op de accent-verspringing en de tempo-versnelling.^{32*)} Het is evenmin aan twijfel onderhevig, dat de compositum-eenheid betekenis-verschijnselen vertoont, die de groep mist.

Hebben we nu in *hoge hoed* een compositum of een groep? Is er sprake van woord-eenheid, of van verband? Of is er misschien, zoals de „Unitariërs" meenden, geen grens te trekken? Het antwoord is allereerst, dat er geen grens „getrokken" moet worden, maar: dat een verantwoording moet worden gegeven van 't feit, dat er een grens is. *De jongheer komt straks thuis*, en: *de jonge heer komt straks thuis*, is wat anders. Accent en betekenis van *jongheer* en *jonge heer* verschillen. Dit verschil wordt door geen verband verklaard; het verband laat beide gebruikswijzen toe. Welnu: de groep vertoont geen enkel kenmerk, dat niet uit het verband qua tale of uit 'n toepassings-gewoonte kan worden opgemaakt. Volgt daar dan niet uit, dat elke „groep" die wel kenmerken vertoont, die niet uit het verband en uit toepassings-gewoonten kunnen worden opgemaakt, een compositum is, en op een act van woord-making moet berusten? Inderdaad: als én de accent-verschijnselen, én de betekenis-verschijnselen zich niet uit de groep en de toepassings-gewoonten laten verklaren, kunnen wij — als taal-geleerden — concluderen tot het bestaan van 'n compositum. Maar, we hebben niet 't recht één dezer verschijnselen alléén, als uitgangspunt te nemen. Wat het accent betreft: het lijkt me uiterst twijfelachtig, dat er accent-verschil zou moeten zijn tussen:

Pas op, daar staat 'n hoge bóóm! en :

Pas op, daar ligt 'n hoge hóéd!

*„Vlieger van reggen:
hóge boom"*

Te concluderen, zoals *van den Bosch* en *Meyer* doen, dat er 'n woord-eenheid „*kleinejónge*" of „*Vaderlandsche Geschiedenis*" zou bestaan, omdat wij bijzondere accent-verschijnselen constateren, en omdat we bovendien minder denken aan de betekenis van het eerste lid, lijkt mij moeilijk te verdedigen. Pas wanneer wij die accent-verschijnselen aantreffen in vereniging met „betekenis"-verschijnselen, die niet evenzeer

^{32*)} Dat het compositum bijzondere accent-verschijnselen vertoont tegenover de groep, is weliswaar een feit, maar we moeten er ons anderzijds voor wachten, hier te zeer bepaalde wetmatigheden „aan te nemen". Velen leggen het accent van *hoge-school* op de laatste lettergreep; ik zelf accentueer *hógeschool*. Hetzelfde geldt van *Nieuwjaar*. Het is niet onmogelijk, dat dit op buitenlandse invloed zou moeten worden teruggevoerd, maar het is van geen belang, als we in het oog houden, dat kenmerkend alleen het verschil met de groep is. En dan is het eigenaardige van het compositum ongetwijfeld: éénheids-accent en tempo-versnelling.

aan de groep eigen zijn, pas dan kunnen we het recht hebben, van een *compositum* te spreken. Als *hoge hóéd* voor iemand betekent: een hoed van 'n bepaald „model” en van 'n bepaalde stof, dán hebben we met een *compositum* te doen. Er bestaat geen reden *vaderlandse geschiedenis* of *bruine suiker* of *stalen pen* als *compositum* te beschouwen, tenzij men aantoot, dat hier een betekenis-moment optreedt dat uit geen verband is te verklaren.

Ondertussen bestaat hier 'n gevaar voor misverstand. *Van den Bosch* en *Meyer* schrijven: „Heel dikwijls gaan een bijvoeglijk naamwoord en een zelfstandig naamwoord samen den vasten naam van een bepaald ding, van een bepaalde zaak vormen. „Het Heilige Land” is Palestina; dit is zoozeer een vaste naam, dat men aan de letterlijke beteekenis niet eens altijd denkt.”^{32**}) „Het Heilige Land” vormt inderdaad de vaste naam van een bepaald ding. Maar wat wil dit zeggen? Volgt uit dit gebruik, dat „Het Heilige Land” één woord, één secundair woord, is? Er volgt voorlopig alleen uit, dat we hier te maken hebben met een toepassings-gewoonte van een woord-groep voor één bepaalde zaak. Nu bewezen wij in het zesde hoofdstuk, dat de woord-eenheid en constantheid niet op de zaak berusten, doch dat beiden gefundeerd zijn in 'n eigensoortige ervarings-eenheid, die betekenis-eenheid insluit. De toepassingsgewoonte nu, waarvan wij zo even spraken, verandert aan de betekenis der gebruikte woorden nog niet per se iets; deze toepassings-gewoonte kan wél — en dat constateren de schrijvers even verder terecht — reeds iets aan de accentuering veranderen. Maar welke reden hebben we om aan te nemen, dat zich dáardoor alleen al, een *compositum* van een groep zou kunnen onderscheiden? Tot nog toe zeggen óns die feiten alleen, dat er verband-verschijnselen optreden, die vaak aanleiding zijn tot compositie.

De zaak is deze, dat het taal-systeem ten opzichte van de samen-koppelingen een speling laat, die volkomen begrijpelijk is: door de toepassings-gewoonten ontstaan groepen, die als benaming voor bepaalde zaken worden gebruikt, zonder dat de schrijver de momenten van de groep tot een woord-eenheid hoeft samen te vatten. Hij kán dat wél doen, hij hóeft 't echter niet te doen. De een doet 't, de ander doet 't niet. Is het gebeurd, dán is er 'n grens; dan is er 'n criterium ook. En dat criterium bestaat daarin, dat 'n component van 'n samenkoppe-

^{32**}) De schrijvers vervolgen: „Vooraf voor een schooljongen is „de Vaderlandsche Geschiedenis” iets zeer bepaalds. Bij een „wollen dás” denken we aan zoo'n welbekende das als door boeren en schippers veel gedragen wordt. En „een lakensche jas” onderscheidt zich niet alleen door de stóf waarvan hij gemaakt is, maar we denken van zelf aan een bepaald model.” (blz. 242)

ling, wanneer wij het compositum „breken”, per se vrij komt voor ander gebruik; een lid van de groep komt niet per se vrij voor ander gebruik. Zoals we zagen: *hoge* uit *hogeschool*, komt, bij „breking”, vrij voor „verheven”, *heer* uit *jongeheer* komt vrij voor „dandy” b.v.; *hoge* uit *hoge hoed* komt niet per se vrij voor ander gebruik, *zoute* uit *zoutevis* evenmin. Weliswaar laat noch *hoge hoed* als groep, noch *hoge* als compositum, verbreking van het verband toe, zonder dat de „uitdrukking” ophoudt te bestaan, doch dit is nog geen bewijs voor compositie: *de uiterste dag* of *de Man van Smarten* vertonen precies hetzelfde, zonder dat hier accent- of betekenis-verschijnselen zijn, die op compositie wijzen. Alleen voor degenen, die de betekenis „hoog” of „zout” als structuur-principe lieten vallen, en eigenaardige „stofvorm-kleur” of bijzondere „smaak-kleur-aanblik” als zodanig in de woord-eenheid *hoge-hoed* of *zoute-vis* stelden, alleen voor diegenen komt *hoge* of *zoute* „vrij”; voor deze taal-gebruikers is *hoge hoed* of *zoutevis* 'n compositum. Voor mij is *Deventer koek* een benaming voor 'n bepaalde koek-soort, die ik alleen aan *Deventer* onderscheid; voor anderen is dat ongetwijfeld anders.

Men heeft gelijk te menen, dat er tussen samenkoppeling en groep geen „grens” is, als men daarmee bedoelt, dat niet voor elke taal-gebruiker alle samenkoppelingen gelijk zijn aan de samenkoppelingen van elke andere taal-gebruiker. Doch, dit is heel wat anders dan te menen, dat er bij elk individu een soort „groei” zou kunnen zijn, een mogelijkheid groep en compositum op één lijn te projecteren: het compositum is alleen verklaarbaar uit 'n secundaire act van woord-making.

De ontoereikendheid van het materiaal over de aanschouwelijke momenten, Gestalt en accent-structuur, en het ontbreken van een woord-groepen-leer, dwongen ons tot een beperking der analyse. Niettemin betreft onze analyse ook het centrerende moment van alle taal-structuur: de onaanschouwelijke eenheid.

Nog 'n paar voorbeelden: *Voorzetten*; *Wil je dat voor zetten?* is heel en heel wat anders dan: *Wil je dat voorzetten?* Groep noch zin verklaren *voorzetten*; groep noch zin verklaren *nadat* of *daarna*, of *alsof*; groep noch zin verklaren *vergeetmenietje*. Ofschoon het aantal gevallen legio is, menen we duidelijk te hebben aangetoond, welke criteria ons ter karakterisering van de groep tegenover het compositum ten dienste staan: het uitgangspunt is telkens de compositum-eenheid die zichzelf legitimeert aan z'n geheel-verschijning; dan blijkt, dat die eenheid niet uit het verband kan worden verklaard, terwijl daartegenover de groep geen kenmerken vertoont, die niet uit het verband — ook al is dat verband eventueel door 'n toepassings-gewoonte prakties onbreekbaar ge-

worden — zijn af te leiden.^{32***)} Wat de samenstellingen aangaat, hier is de zaak eenvoudiger. De componenten van een samenstelling kunnen niet, in de tijd verbonden, in groeps-verband op elkaar volgen. Blijken zij dus 'n eenheid te vormen, dan kan daaraan het verband niet debet zijn: *bierfles*. Aan deze wet ontsnapt geen enkele samenstelling. Omgekeerd vertonen de componenten geen scheidbaarheid, ondanks 't feit, dat zij in andere composita gescheiden kunnen voorkomen: *Holland-Amerika-lijn*, *Holland-Amerika-luchtlijn*; ³³⁾ immers, de scheidbaarheid impliceert wezensnoodzakelijk woord-verband, en er is hier geen sprake van woord-verband, want de woorden vormen geen groep; er is sprake van eenheid der componenten, al zijn voor 't maken van die eenheid ook al woorden gebruikt. Voor de rest geldt van de samenstellingen alles, wat wij van de geheel-verschijning van de samen koppelingen zeiden. Alleen: de samenstelling vertoont een vorming, die zowel ten opzichte van de simplicia, als ten opzichte van de groep, een anomalie is. We kunnen spreken van 'n *rijdende-artillerie-kazerne* b.v. of van *Leger des Heils-hospitium* of van *hoge-hoeden-vorm*.

Wij hebben geweigerd *Vaderlandse Geschiedenis* als 'n samen koppeling te beschouwen; onze weigering omvat niet minder: *Leger des Heils* of *rijdende artillerie*. Waarom willen we niet geloven, dat dit samen koppelingen zijn? Omdat de delen geen eenheid uitmaken. Hoe weten we dat? Hieruit, dat de groepen als geheel geen enkel verschijnsel vertonen, dat niet volledig uit het verband der delen kan worden verklaard: *blindeman* heeft wel zulke verschijnselen, en is toch uit 'n groep gemaakt. *Bühler* constateerde een belangrijk feit, toen hij neerschreef: „Und das Kompositum ist überall erst dort aus dem Satze geboren, wo es zur Eigenfunktion als komplexes Wort zugelassen und berufen wird”. (blz. 333) We staan zo blijkbaar voor 't feit, dat samen stelling eenheden scheidt, waarvan de ene component, als zij niet als component gesteld wordt, een groep uitmaakt. Het compositum berust daarom echter nog niet op 'n willekeur, zoals *Noreen* dat schijnt te verstaan, want het is het samen stellen, zoals dat bij ons gebruikelijk is, dat ook de samenstelling *rijdende artillerie-kazerne*

^{32***)} We laten, als in dezen niet betrouwbaar, de schrift-verschijnselen buiten beschouwing. Zij veronderstellen, om enig criterium te kunnen leveren, een geslaagde verantwoording van het compositie-verschijnsel door de schrijver.

³³⁾ *Bréal* schrijft: „Quelle que soit la longueur d'un composé, il ne comprend jamais que deux termes. Cette règle n'est pas arbitraire, elle tient à la nature de notre esprit, qui associe ses idées par couples. Il peut arriver que chacun des deux termes soit lui-même un composé.” (blz. 171) De opmerking verdient alle aandacht, maar is voor ons doel niet relevant.

b.v. motiveert. Wel geeft het verschijnsel der compositie aan onze taal, waarin het een zo grote plaats inneemt, een aspect, dat haar misschien even wonderbaar voor groenlanders maakt, als ons de groenlandse woord-structuur lijkt. Als tegenspeler van het woord-verband, is compositie een structureringvorm en 'n eenheidsgeving, die aan de taal nieuwe structuren ten dienste stelt.³⁴⁾

Dat de samenstellings-gewoonten van 'n taal onder invloed van 'n vreemde taal kunnen komen is weinig verwonderlijk, maar wel verwonderlijk is, dat wij ons daarvan zo weinig bewust zijn.³⁵⁾ Misschien dat dit z'n verklaring vindt juist in het feit, dat de samenstelling — die tot stand komt vrij van de verbindings-gewoonten waaraan de samenkoppeling nog altijd haar structuur ontleent — alle vormen van betrekking duldt, waartoe de betekenis der componenten de mogelijkheid biedt, zonder met enige specifiek nederlandse groep-structuur rekening behoeven te houden.

Simplex en compositum. Tenslotte: wij hebben ons rekenschap trachten te geven van het feit, dat Sapir aanduidt met deze woorden: „We have already seen something of the process of composition, the uniting into a single word of two or more radical elements. Psychologically this process is closely allied to that of word order in so far as the relation between the elements is implied, not explicitly stated. It differs from the mere juxtaposition of words in the sentence in that the compounded elements are felt as constituting but parts of a single word-organism.” (blz. 67) Wat van het simplex — „morphologies” woord of niet — geldt: dat bij scheiding: „one or the other or both of the severed parts remain as a helpless waif on our hands,” (blz. 35) geldt ook van het compositum; alleen bij dit laatste, bij dit secundaire woord, is deze hulpeloosheid er een van 'n andere orde dan bij de niet zelfstandig betekenis-dragende woord-momenten: de componenten kunnen vaak, buiten het compositum, wél als zelfstandig woord voorkomen, de niet zelfstandig betekenis-dragende woord-momenten kunnen dat niet. Toch blijken — als wij de compositum-eenheid „breken” — ook de componenten, op hún wijze, „a helpless waif”: ofwel zij liggen dan — zo altans de samenstellingen — als „zwerfblokken” (Bühler, Sprach-

³⁴⁾ Ik twijfel niet of 't zal de moeite lonen, het hiervoor ontwikkelde samenstellingsbegrip juist op de engelse voorbeelden toe te passen, omdat daar mogelijk een verband met de woord-soorten zou blijken, dat bij ons op de achtergrond blijft. Vgl. *Van Lessen* blz. 20-21.

³⁵⁾ Vgl. voor die invloed Dr. C. G. N. de Vooy's: „Duitse invloed op het Nederlands.” *Verz. Taalk. Opst.* II blz. 39 vgl. biezonder blz. 62-63; en: „Engelse invloed op het Nederlands”, (id.) blz. 71; vgl. biezonder blz. 92 en 94.

theorie blz. 342) tussen de andere woorden omdat zij in geen enkel verband passen, ofwel zij blijken — als bij de samenkoppelingen — in zóver „a helpless waif”, als zij tegenover de zaken niet langer de autonomie vertonen die zij uit hoofde van de compositum-eenheid bezaten: zij verliezen hun eigenwettelijkheid die zij, verenigd, tegenover de situatie bezaten: of *hoge school* voor *hogeschool* of *hoge school* gebruikt wordt, blijkt niet langer uit de taal-momenten zelf, onafhankelijk van context of situatie; zij doen nu aan het begrijpen niet meer toe, dan zij als simplex zouden kunnen presteren: zij hebben hun eigenwettelijke geheel-verschijning verloren.

Wij voelen niet, zoals *Bühler*,³⁶⁾ een zekere aarzeling bij de vergelijking van het nominale compositum met de verbale vormen: wij zijn uitgegaan van de eenheid; *Bühler* ging uit van zijn „Feld”-begrip.³⁷⁾ Wij stellen weliswaar simplex en compositum op één lijn, maar wij beweren niet, dat zij beiden woord zijn op geheel dezelfde wijze: het compositum vertoont een structuur, die aan het simplex vreemd is. De composita maken een eigen groep van „woorden” uit; wij zouden niet zonder meer kunnen zeggen, dat het compositum „unter die Schar der Wörter gegangen ist und dort Aufnahme gefunden hat.” (Sprachtheorie, blz. 323) Als *Bühler* dat op bladz. 339 en volgende, met behulp van zijn woord-definitie, tracht te bewijzen, bewijst hij te weinig, omdat hij er geen rekening mee houdt, dat ook het compositum zelf een „veld” constitueert.³⁸⁾ Met andere woorden: de definitie van het simplex kan alleen analoog van het compositum gepraediceerd worden; zij verschillen juist in de eenheid, waarin zij van de andere kant overeenkomen: het simplex vertoont geen eenheid van zelfstandige betekenis-momenten, het compositum wel. Juist echter, en juist in z'n volle omvang, is *Bühlers* constatering: „Das symbolgefügte Wort verhält sich im Satzfeld im ganzen genau so wie ein Simplex; alle syntaktischen Relikte in seinem Schosse sind wie verschluckt und bleiben unberührt, wo dies Gebilde seine „grammatische Verwendbarkeit” im konkreten Fall beweist....”

³⁶⁾ „Kehrt die Sprachtheorie nach ausgedehnten Lernstunden bei den intimen Kennern der Menschensprache zu ihrem eigenen Leisten zurück, dann vermag sie die triviale These, das Kompositum sei wirklich ein Kompositum, d.h. ein symbolgefügtes Wort (und zwar am reinsten das nominale), auch gegen Männer wie *Brugmann*, geordnet mit einigen Argumenten, auszustatten.” (Sprachtheorie, blz. 339).

³⁷⁾ Over *Bühlers* „Feld”-begrip handelen wij verderop. Hij heeft het bij zijn studie der composita m.i. niet volkomen vruchtbaar weten te maken: ook het compositum constitueert een „veld”.

³⁸⁾ Wij geloven niet dat het probleem al zuiver genoeg is gesteld en voldoende ontwikkeld, om een vruchtbare confrontatie van de opvattingen van *Trier*, *Porzig* en *Bühler* te veroorloven. We beperken ons tot een verwijzen.

(Sprachtheorie, blz. 340) Onder alle aspecten die niet hun eigen bouw betreffen, zijn simplex en compositum gelijk; wij hebben derhalve het recht tot ons analoog gebruik van de term *woord* voor beiden, zolang wij ze niet vergelijkend behandelen: als gebruiks-moment en vooronderstelde werk-mogelijkheid staan simplex en compositum op één lijn.

Wanneer wij zouden menen, dat wij het woord, simplex en compositum, ook als syntagma reeds voldoende zouden hebben verduidelikt, zouden we ons vergissen. Immers, wij maakten tot nog toe abstractie, én van het zins-geheel, én van het ervarings-geheel, én van de situatie waarin zich geheel het taalgebeuren voltrekt. En, dáár liggen de moeilijkheden, die tot in de jongste tijd, tegen het woord werden gemaakt. Wij hebben voortdurend betoogd, dat 't woord z'n eigenwettelijkheid tegenover de zin afdoende legitimeert, maar wij hebben niet aangetoond op welke wijze het tenslotte dan toch ook afhankelijk is van dat geheel als actuele gebruiks-eenheid. Wij hebben het principieel: Totum est prius partibus, aanvaard, maar wij hebben, noch op bladzijde 105, noch op bladzijde 148, onszelf volkomen gerechtvaardigd; we verwezen naar later. Welnu: ons rest nog, én dit principieel geheel te verifiëren in de verhouding zin: woord, én tenslotte de verhouding te verantwoorden van het woord, niet tot de zin alleen, maar tot geheel het ervarings- en handelings-veld, waarvan het op elk moment van zijn gebruik deel uitmaakt.

Afhankelijkheid en autonomie. *Wundt* was er volkomen van overtuigd, dat woorden, niet „ursprünglich selbständig existieren.“³⁹⁾ Ruim dertig jaar na het verschijnen van zijn grote en grootse werk, weten wij, dat deze uitspraak bedenkelijk veelzinnig is. Woorden bestaan vóór alle gebruik als de teken-eenheden, die we in de act der woordmaking schiepen;⁴⁰⁾ zij bestaan „ursprünglich selbständig“ als taal-momenten die gebruikt kunnen worden, als zeer bepaalde menselijke werk-mogelijkheden. Zij bestaan bovendien als eigenwettelijke taal-eenheden in elk meerledig gebruiks-geheel. Men heeft dat zo lang en zo hardnekkig ontkend, dat, zo we het al niet allemaal onvoorwaardelijk geloofden, we toch allen, ieder op z'n tijd, aan die „grond-waarheid“

³⁹⁾ „Die alte Vorstellung, der Satz werde aus ursprünglich selbständig existierenden Wörtern zusammengesetzt, kann heute wohl in der wissenschaftlichen Grammatik als beseitigt gelten.“ (I blz. 609) Deze formulering is vaag genoeg om door iedereen aanvaard te kunnen worden.

⁴⁰⁾ Wij verwerpen nu *Wundt's* uitspraak: „der Entstehungsort des Wortes ist der Satz.“ (II blz. 282); tenminste, wanneer met „Satz“ de eenheid van taal-gebruik bedoeld wordt, en niet het „symbool-veld“ tijdens de „formulering“. Vgl. „Enkele Notities“ blz. 176-177.

enige eer bewezen.⁴¹⁾ En die eer bestond daarin, dat we bijwijlen vergaten linguïst te zijn, en 'n ogenblik gebrekkig psycholoog of filosoof werden. We constateerden dan met *Wundt*, het eerste lid misschien nog ontkennend, doch sterk geneigd het tweede te aanvaarden: „Vollends wo die literarische Fixierung mangelt, da beruht die Scheidung von Wort und Satz vielfach erst auf der Willkür des Sprachforschers.“⁴²⁾ Bei den Sprachen, die dem sogenannten „agglutinativen“ Typus angehören, scheidert nicht selten eine solche Scheidung tatsächlich daran, dass ein Ganzes nach dem Zusammenhang seiner Teile als ein einziges Wort aufgefasst werden kann, während es doch nach seinem Gedankeninhalt auf den vollen Wert eines Satzes Anspruch machen darf.“ (I blz. 609) In dergelijke talen vallen, door de gecompliceerdheid van de begrip-structuren, woord en zin dan, volgens *Wundt*, samen. Wij menen niet opnieuw te hoeven aantonen, dat gecompliceerdheid van begrip-structuur geen reden zijn kan waarom 'n woord „zin“ zou moeten worden.⁴³⁾ Trouwens, dit argument zal men in onze dagen niet meer gebruiken. De moderne beschouwingen sluiten eerder aan bij *Wundt's* begrip der zelfstandige-existentie. Zelfstandige existentie zou dan aan de zin eigen zijn.

Het is de wetenschap met dat begrip der zelfstandige existentie als 'n kenmerk van de zin, ook niet voor de wind gegaan. Inderdaad: „zelfstandig“, d.w.z. niet als moment van een grotere ervaring, of als moment van een groter geheel van ervarings-mogelijkheden bestaat het woord nooit. Maar, „zelfstandig“, d.w.z. niet als moment van een grotere ervaring, bestaat óók de zin nooit en nergens! We moeten dus verder om de „zelfstandigheid“ te vinden. Na de zin volgt de periode, en eindelijk de „Einheit der Rede“.⁴⁴⁾ Doch met welk recht houden we hier halt? Ook de „Rede“, hoe men deze ook opvat, is tenslotte moment én der ervaring, én der menselijke ervaringsmogelijkheden. Consequent kwam *Vossler* tot de eenheid van de geest als eerste, of zo men wil laatste, verklarings-grond. Ondertussen werd er nog nergens aangetoond op welke wijze men zich dan linguïsties de realisaties van die geest heeft te denken. Men voer met volle zeilen voor de wind der metafysiek. Het eenvoudigste is dan, de wetenschappelijke wetmatigheden maar te ontkennen; *Vossler* heeft niet gearzeld dat te doen: „Eine Sprache als Konvention und Regel betrachten, heisst also, sie unwissenschaftlich

⁴¹⁾ *Noreen* (blz. 231-232) brengt een aantal uitspraken samen, die hiervoor een sprekend bewijs leveren.

⁴²⁾ Vgl. hiervóór blz. 94 vlg.

⁴³⁾ Vgl. nog *F. N. Finck*. Die Haupttypen des Sprachbaus. Leipzig 1910, blz. 153.

⁴⁴⁾ *Richard Hönlswald*. Die Grundlagen der Denkpsychologie. Berlin 1925, blz. 36.

betrachten. Ergo ist Syntax überhaupt keine Wissenschaft — so wenig als Flexionslehre und Lautlehre." (blz. 38)

Durft men deze consequentie niet aan, en negeert men toch de oorspronkelijkheid van het woord vóór gebruik, vóór de „zin", dan komt men noodzakelijk tot nog groter ongerijmdheden. Waarom is voor *Hönigswald* het woord een ervaringsmoment, dat alleen uit de „zin" te verklaren is? Omdat: „die funktionelle Eingliederung des Satzes in der Zusammenhang der Rede, aus Gründen, die hier unerörtert bleiben dürfen, viel handgreiflicher (ist) als diejenige des Wortes und seiner Elemente." (blz. 36) We moeten bekennen, geen reden te zien om voor deze argumentatie te zwichten.

Woord én zin én periode én taal-systeem zelfs, zij bestaan als moment van een groter geheel, zij bestaan nooit zelfstandig in absolute zin; zij hebben evenmin ooit hun bepaaldheid enkel uit zichzelf. Zij hebben een eigen wettelijkheid, zij hebben een autonomie, zij zijn óók afhankelijk; en het is deze verhouding van autonomie en afhankelijkheid die om verklaring vraagt. Geen enkel taal-moment en geen enkele taal is volledig bepaald buiten elke situatie; zijn „autonomie" — als het die heeft — is altijd 'n beperkte. Men vergist zich, als men door zelfstandige bepaaldheid de zin meent te kunnen kenmerken tegenover het woord.⁴⁵⁾ *Bühler* wordt 'n weinig kregel, als hij iemand moeite ziet doen, om aan te tonen dat ook de zin geen absolute bepaaldheid bezit, en hij noemt de beweringen hieromtrent: „eine sehr abstrakte Weisheit"⁴⁶⁾, maar die wijsheid heeft niettemin haar nut. *Bühler* is te zeer reëel wetenschapper en psycholoog, om zich volkomen rekenschap te geven van hetgeen er omgaat in het denken van minder psychologies en wijsgerig geschoolden dan hij. Hij ziet niet voldoende wat het bewustzijn van die afhankelijkheid voor de linguïstiek betekende en betekent: er zijn theorieën die de vaste punten in taal-gebruik tenslotte overal elders zoeken dan in de taal.

Wat *Gustaf Stern* schrijft, is volmaakt juist: „The mutual limitations exercised by the word meanings in a phrase may be sufficient to make

⁴⁵⁾ *Pos* schrijft: „Die Auffassung, dass man im Satz ein eigentliches Sprachkonkretum unmittelbar vor sich hat, das im Wort als isolierter Gegenstand nicht zu finden wäre, dürfte ohne weiteres nicht ganz richtig sein. Denn die theoretische Betrachtung fragt ebenso gut nach dem Sinn des Satzes wie nach der Bedeutung eines Wortes." (blz. 60-61)

⁴⁶⁾ *Sprachtheorie*, blz. 367. Op blz. 371-372 noemt hij het voortdurend verdedigen tegen absolutisten links, en absolutisten rechts „ermüdend". Wij zijn het met hem daarin van harte eens; maar het vervelende is, dat die absolutisten op 'n gegeven moment de richting bepalen waarin de wetenschap gaat. En, laten we ons daar maar 'n beetje mee maken!

the total meaning perfectly definite, and to reduce the number of possible phrase referents to one,"⁴⁷⁾ maar het berust niettemin op de vóóronderstelling, dat de taal-gebruiker is ingesteld op 'n bepaalde situatie, waarin deze zin past, waarop zij is „zugeschnitten". Geen enkele zin, ook niet de meest abstracte constatering, is zonder deze voor-onderstelde situatie bepaald.⁴⁸⁾ *Gardiner* toonde dat in zijn paragraaf 36 afdoende aan. „Selective attention", zegt hij, moet de hoorder instellen op de bepaalde „situatie", waarin de uiting bepaaldheid heeft.⁴⁹⁾ *Gardiner* heeft ongetwijfeld gelijk; maar er volgt uit dit feit volstrekt niet, dat de zin zijn begrijpelijkheid en het woord zijn betekenis — hetgeen 't zelfde is als te zeggen: beide hun structuur — tenslotte aan iets dat niet taal is zouden ontleenen, dat zij m.a.w. tegenover die situaties geen „autonomie" zouden vertonen. En, dit laatste is de conclusie waartoe men tenslotte kwam.

Het is 'n feit, dat wij elkaar, als wij spreken, vaak begrijpen. Er is 'n overeenkomst in de ervaringen van spreker en hoorder. Waarop berust die? Niet op de taal-momenten als zodanig, luidt steeds vaker herhaald antwoord, doch meer op een overeenkomst in „context", en in kennis van de situatie. „Une certaine adéquation des idées verbales est utile sans doute, mais, pour assurer l'intercompréhension dans le libre jeu des idées, elle est moins importante qu'une adéquation suffisante des contextes"⁵⁰⁾ Dit zijn woorden van *Albert Sechehaye*. Twee bladzijden verder lezen wij: „En vérité la langue n'est jamais un obstacle absolu pour ceux qui veulent penser et se faire

⁴⁷⁾ „that is the case with statements concerning unique objects, as *the diameter of the earth is n miles, the Nelson Column stands in Trafalgar Square*. Nouns used in a general sense belong to this type: *cows are larger than dogs, the rapidity of light is greater than that of sound*." (blz. 141)

⁴⁸⁾ Dat *Stern* van deze vooronderstelling uitgaat, blijkt misschien op blz. 69; hij schrijft: „This applies even to so-called unicas. *The moon!* spoken without any context, external or mental, to indicate its setting, will make the hearer ask: „*The moon? Well, what about it?*" A word has actual meaning only in a sentence or by suggesting a sentence". (spatiëring v. d. schr.)

⁴⁹⁾ „To say *Two and two make four* holds good in any situation is not to say that this statement holds good *without* any situation, nor indeed is the former assertion true. Put two drops of water in a test-tube, and add two more; so far as immediate observation goes, the result is one. Put two male rabbits in a hutch with two female rabbits — but it is unnecessary to insist. The fact of the matter is that, on hearing the words *Two and two make four* the listener or reader at once attunes his mind to the 'Situation of Mathematical Verities', as we might call it. He has heard the statement many times before, and has no difficulty whatsoever in understanding and added to and make as yield the number." (blz. 114)

⁵⁰⁾ *Albert Sechehaye*. L'individuel et le social dans le langage. Journal blz. 70.

comprendre, à condition qu'ils aient avec leurs interlocuteurs, non seulement un certain contact linguistique, ce qui est nécessaire sans doute, mais aussi et surtout un véritable contact préétabli de pensée et une conscience commune de la situation. La grande erreur est selon nous d'attacher beaucoup trop d'importance au *texte*, nous voulons dire aux entités significatives de la langue mises bout à bout, et beaucoup trop peu au contexte, nous entendons ici par ce mot tout le reste." (blz. 72, curs. v. d. schrijver.) *Sechehaye's* eerste woorden klinken vreemd. Hoe is 't verklaarbaar, dat 'n vooraanstaand vertegenwoordiger van de Geneefse linguïsten-school dit zegt? M.i. alleen uit het feit, dat het woord-begrip, bedolven onder 'n vracht van a-linguïstiese en niet ter zake doende, of onvolledig verantwoorde, noties, volkomen op de achtergrond raakte. En, met het woord-begrip valt het zin-begrip,⁵¹⁾ en met het zin-begrip tenslotte valt de taal, en resteert niets anders dan de ervaring: de linguïstiek is verdwenen en heeft plaats gemaakt voor we zouden de psychologie onrecht doen als we zeiden: voor de psychologie. Wanneer *Bühler* van nog meer linguïstiek kennis had genomen als hij reeds deed, zou hij zijn „Sprachtheorie" anders hebben ingericht. Het blijkt steeds duidelijker, dat de negatie van de autonomie van het woord, aan de taal-wetenschap een harer fundamenten heeft onttrokken; een harer fundamenten, en wel juist dat, waar de hoeksteen ligt. Men mist nu, om een situatie van taal-gebruik te kunnen begrijpen, één der vaste punten waarbinnen het taalwetenschappelijke coördinatensysteem moet worden uitgezet. Wij zullen aantonen, dat dit systeem verschillende vaste punten veronderstelt.

Om niet reeds vooruit te lopen op hetgeen wij nog zullen behandelen, formuleren wij, als de vraag die ons in dit hoofdstuk bezighoudt, de volgende: hoe verhoudt zich het woord tot de grotere eenheden waarvan het noodzakelijk moment uitmaakt. Het is allerminst onze bedoeling te trachten deze vraag volledig te beantwoorden; een volledig antwoord

⁵¹⁾ *Hugo Schuchardt*, ofschoon hij het primaat van de zin aanneemt, schreef inder-tijd: „Über das Verhältnis von Wort und Satz, das sich in der alten Schulgrammatik so einfach darstellt, hat sich eine starke Unklarheit gelagert, seitdem die Erkenntnis durchgebrochen ist, dass Sprache mit dem Satz begonnen hat. Man wurde nicht einig darüber, wie man sich die Entstehung des Wortes aus dem Satze vorstellen sollte. Diejenigen, die der Sprache als einen Organismus ansahen, waren geneigt, eine Art Zellteilung anzunehmen. Man verstatte mir noch vor gründlicher Aufklärung, dem Ursatze das Urwort gleichzusetzen. Jener besteht, soweit er Aussage ist, im Prädikat, dieses im Vorgangswort; aber beide Begriffe sind erst aus der entwickelten Sprache entnommen." *Hugo Schuchardt-Brevier*. Halle (Saale) 1922, blz. 221. Iets vroeger in hetzelfde jaar (1919) schreef hij: „Den Satz haben wir also als den Urbestandteil aller Sprache anzusehen; das Wort ist erst aus dem Satze hervorgewachsen, wie der Begriff aus dem Gedanken." (blz. 209)

veronderstelt een woord-groepen-leer, een zins-leer en een leer van het taal-systeem. Het aspect dat ons bezighoudt, is alleen dit: hoe verklaren wij de bepaaldheid van elk woord in ieder gebruiks-geval, en wat is het criterium, dat het woord als moment van 'n groter gebruiks-geheel signeert.

Geen enkele linguïst ontkent het bestaan van de meerledige gebruiks-eenheden, die wij z'n noemen. Het doet er momenteel niet toe, welk gebruiks-geheel men nu nog z'n noemen wil, en wat men niet als z'n wil beschouwen; ⁵²⁾ wij veronderstellen alleen maar, zoals elke taal-kundige doet, dat er gebruiks-eenheden bestaan. ⁵³⁾ Bühler spreekt van een „Fingerspitzengefühl”, dat wij voor deze eenheden bezitten; altans voor deze eenheden in onze moedertaal. ⁵⁴⁾ Welnu, een gebruikt woord is meest moment van zo'n eenheid, en wij noemen het dan 'n *syntagma*. Het behoort daardoor tot 'n bepaalde cirkel in de gehele situatie waarin zich dat bepaalde taalgebeuren afspeelt. Het behoort tot déze bepaalde cirkel, en het behoort bovendien tot vele andere. De moderne totaliteitsopvatting, terecht de verklaring van de delen in het geheel zoekend, is geneigd telkens vanuit de totaliteit van geheel de actuele situatie, een dergelijk laatste moment als het woord, „restlos” te willen verklaren. Wij herhalen, wat wij reeds vroeger opmerkten: een dergelijke opvatting is 'n overspanning van het totaliteitsbeginsel; uit het adagium: totum est prius partibus, volgt niet, dat van een bepaald actueel geheel

⁵²⁾ Vgl. Ries III, blz. 102 vlg.

⁵³⁾ Wij gaan dus niet uit van de veronderstelling, waarvoor het bewijs na *Selz'* onderzoekingen, niet moeilijk zou te leveren zijn, dat alleen het woord een zelfstandige „grammatiese structuur” vertoont; dat m.a.w. het potentiële woord als constante en ondeelbare eenheid alles bezit om gebruikt te kunnen worden, terwijl dat van geen enkele andere taal-mogelijkheid geldt; met name geldt dat niet van de zin-schemata, die in hun structuur zelf van de te gebruiken woorden afhankelijk zijn. Hierin lag voor Ries de grote moeilijkheid om de grammatiese structuur van de zin te bepalen. Reeds in zijn eerste deel had hij met deze moeilijkheid te kampen, toen hij, van formele kenmerken uitgaande, complexe taal-structuren trachtte te analyseren, en tot de bevinding kwam: „Sätze... findet eine formale Analyse zuvörderst nicht.” (I blz. 48) Dat ook de woord-groepen geen „zelfstandige” grammatiese organisatie vertonen, werd reeds jaren geleden in de „Revue des Questions scientifiques”, Vol. 42, blz. 461 door P. Peeters bewezen, in zijn artikel: Pensée et langage.

⁵⁴⁾ „Dem berufenen Philologen erwachsen zum mindesten im Bereich der indogermanischen Sprachen kaum irgendwo ernstliche Erkennungs- und Interpretationsschwierigkeiten in Sachen vorgefundener „Sätze”. Gewiss, man laborierte im Altertum ein wenig an der Ellipsenfrage oder widersprach sich da und dort bei der Ordnung der Satzarten. Allein das ist alles nichts im Vergleich zu der Konfusion, die hätte entstehen müssen, wenn man nicht vor jener für dies undefinierte Etwas ein zuverlässiges Fingerspitzengefühl besessen und mit dessen Hilfe im Einzelfall die richtige Auffassung hinreichend zuverlässig getroffen hätte.” (Sprachtheorie, blz. 358-359)

niet 'n bepaald deel determinerend moment bij de vorming van het geheel zou kunnen zijn geweest, zó, dat dit actueel bestaande geheel — waarvan het bedoelde deel nu als deel, en dus met nieuwe eigenschappen, het structurerende moment uitmaakt — tot bestaan kwam in afhankelijkheid van een ervarings-deel, dat in dat nieuwe actuele geheel alleen moment is. Wat wij menen is nu, dat de zin als „Aktualwerk“, ^{54*}) afhankelijk is van het woord als potentialiteit, en dat derhalve de zin als taal-gebruiksgeheel, niet het woord verklaart, doch omgekeerd het woord de zin als taal-gebruiksgeheel. Consequent volgt hieruit, dat alle andere cirkels of bollen — de twee-dimensionaliteit, dat zal nog blijken, past evenmin als het drie-dimensionale om de feiten die wij bedoelen te schematiseren — die men zich om het actuele woord, en om de actuele gebruiks-eenheid kan denken, hun structuur aan dat woord ontlenen, en niet omgekeerd. Wij zullen deze mening hier niet volledig verantwoorden. Zoals we zeiden: wat wij zullen trachten aan te tonen is, hoe zich de autonomie en bepaaldheid van het woord, tot de totaliteit waarvan het 'n moment uitmaakt, laat verklaren.

Bühler heeft voor het geheel waarin 'n woord gebruikt wordt, de term „Feld“ gekozen. Dit is veel beter dan de term *context*, die *Ogden & Richards* gebruikten, die door *G. Stern* werd overgenomen, en die we ook bij *Sechehaye* vinden. Wij kunnen niet aantonen, dat hij die aan de engelse schrijvers ontleende.

De theorieën van *Ogden & Richards* zijn ons bekend. Beschouwen we eerst 'n ogenblik de opvattingen van *Gustaf Stern* en *Gardiner*.

»Context« en »Situation«. *Gustaf Stern* schrijft: „what guides has the hearer to assist him in interpreting the meaning of the words as it is intended? The answer may be given in one word: *context*“. (blz. 139) Een notitie ga ter verduideliking reeds vooraf: „*context*“ is hier niet in z'n gewone philologische betekenis gebruikt van: 'n bepaald taalmoment vergezellende andere taal-momenten; „*context*“ omvat in de bedoelde situatie van taal-gebruik alles, dat niet dit bepaalde woord is ten opzichte waarvan wij die situatie beschouwen.

Het begrip „*context*“ van *Ogden & Richards* heeft de „strictly technical sense“, die voor hun verklaring van „denken“ noodzakelijk is: „a set of entities (things or events) related in a certain way; these entities have each a character such that other sets of entities occur having the same characters and related by the same relation; and these occur nearly uniformly.“ (blz. 58) ⁵⁵⁾ Zij hadden bij de ontwikkeling van hun begrip

^{54*)} Het woord is van *Karl Bühler*, Sprachtheorie, blz. 362.

⁵⁵⁾ Op dezelfde pagina bespreken de schrijvers in 't kort andere angelsaksiese opvattingen. Vgl. verder blz. 61 vlg. hiervoor.

niet allereerst de taal-ervaring op 't oog. *Graff* en *G. Stern* hebben dat wel. De beide laatsten beperken zich tot het invoegen in hun beschouwingen, van een, op hun eigen wijze gevormd, begrip der „context“. De oppositie en het verband met de „external context“ treedt bij hen terug.

Bij *Graff*, trouwer leerling van *Ogden & Richards* dan *Gustaf Stern*, wordt de „context“ — opgevat zoals wij dat op blz. 63 aangaven — 'n Manusje van alles. In plaats van de vroegere begrippen associatie en analogie, komt bij hem het „context“-begrip op de voorgrond. Bij *G. Stern* is het anders; hij heeft meer oog voor de specifieke „context“-verschijnselen. In zijn hoofdstuk: „The Comprehension of Speech (Ordinary Discourse)“ (blz. 139 vlg.) onderscheidt hij drie „contexten“: de „verbal“, de „perceptual“ en de „mental“ context.

Wat er op 'n bepaald moment aan denkacten en hun inhoud in 'n taalgebruiker bestaat, noemt *G. Stern*: „mental content“. (blz. 29) Ten opzichte van 'n taal-moment dat daarvan deel uitmaakt, kan deze „mental content“ nu volgens hem, op drieërlei wijze „context“ zijn. Op blz. 35 noemt hij „mental context“: al de gedachten uit de „mental content“, die niet tot de „betekenis“ der woorden horen. Op blz. 139 onderscheidt hij dan, naast deze „mental context“, nog de „verbal“ en de „perceptual context“ en „the non verbal means of expression spoken above.“⁵⁶⁾ Met dit laatste bedoelt hij alles in de ervarings-eenheid, dat geen kenmoment is. De „verbal context“ omschrijft hij als volgt: „With regard first to the verbal context (the immediate verbal context, as distinguished from the wider verbal or textual context: statements in previous sentences, chapters, etc, which I reckon as mental context), the words in a sentence provide determining elements for each other.“ (blz. 140) „Verbal context“ is dus 'n gebruikseenheid, 'n zin, beschouwd ten opzichte van een harer woorden.⁵⁷⁾ De „non-verbal“ means of expression“ vinden in *G. Sterns* systeem geen plaats.⁵⁸⁾

⁵⁶⁾ „Context includes the immediate verbal context together with the non-verbal means of expression spoken above, external (perceptual) context (the situation), and what mental context the hearer is able to supply from his own knowledge, experience and observation.“

⁵⁷⁾ „Verbal context“ is dus niet identiek met wat *Sechehaye* „texte“ noemt, en wat hij definiëert als: „(les) entités significatives de la langue mises bout à bout.“ (Journal blz. 72)

⁵⁸⁾ Hij geeft hieraan geen naam, en dat is, op zichzelf beschouwd, zo erg ook niet. Alleen is hij hierdoor in 'n impasse geraakt, toen hij de term „situation“ beperkte tot het waarneembare (of waargenomene). Een zeer bepaalde volitionele ervaring beschrijvend, was hij toen verplicht te gaan spreken van: „a tense emotional situation.“ (blz. 143) Dat is weinig gelukkig van uitdrukking, en het kan bovendien verwarring stichten.

Tenslotte dan de „external“ = „perceptual context“ = „the situation“; alles in één adem. *G. Stern* zegt, dat zijn beschouwing in alle essentiële punten overeenkomt met die van *Paul*. Het wil mij voorkomen, dat hij zich daarin vergist. Immers, *Paul* spreekt van „die dem Sprechenden und Hörenden gemeinsame Anschauung.“⁵⁹⁾ *Paul* heeft 't dus over ken-momenten over kennis van de waarneembare situatie. *G. Stern* bedoelt, en dat doet hij terecht, nog iets anders. Zijn „external context“ is de waarneembare situatie. Maar de waargenomen „situatie“ dan? Hij laat ze, prakties altans, samenvallen. Dat kan aanleiding geven tot misverstanden. *G. Stern* kent geen ervarings-begrip, en dat wreekt zich.

Stelt *Stern* de „context“-notie op de voorgrond, *Gardiner* brengt het „situatie“-begrip naar voren. Uitgaande van enkele gegevens bij *Wegener*, heeft hij het, op zijn heldere en overtuigende wijze, ontwikkeld. Voor hem is de situatie: „not a factor of speech, but the setting in which speech can alone become effective.“ (blz. 49) *Gardiner* meent dat hierin het begrip der „situatie“ voldoende bepaald is. Nu onderscheidt hij — zoals ook *Karl Bühler* in zijn Organon-model doet — „four factors of speech“: „(1) the speaker, (2) the listener, (3) the things referred to, and (4) the linguistic material, the interrelations of which I had declared, nearly ten years ago, to constitute the whole mechanism of speech.“ (blz. 7)⁶⁰⁾ Hij vervolgt nu op blz. 49: zijn deze factoren „accessible to one another in either a material or a spiritual sense,“ dan vormen ze de situatie. „In“ de situatie liggen de dingen die de spreker kan bedoelen, „in“ de situatie moet de hoorder zoeken wat er bedoeld is. (blz. 122) „In as much it is 'meant', the thing-meant is only the volitionally illuminated part of the situation, namely that part of it which the speaker has intended to come to the listeners consciousness.“

⁵⁹⁾ De bekende plaats van *Paul* luidt: „Sprachen, die keinen Artikel entwickelt haben, verwenden die abstrakten Wörter auch ohne besonderes sprachliches Kennzeichen zur Bezeichnung von etwas Konkretem. — Mag nun die Beziehung auf das Konkrete an sich ausgedrückt sein oder nicht, zur näheren Bestimmung desselben müssen andere Mittel hinzukommen. Ein solches bildet erstens die dem Sprechenden und Hörenden gemeinsame Anschauung. Der Letztere erkennt, dass der Erstere mit dem Worte *Baum* oder *Turm* einen bestimmten einzelnen Baum oder Turm meint, wenn sie den betreffenden Gegenstand eben beide vor Augen haben. Die Anschauung kann unterstützt und näher bestimmt werden durch Deuten mit den Augen oder Händen und sonstige Gebärden. Hierdurch kann auch auf solche Gegenstände hingewiesen werden, die man nicht unmittelbar sinnlich wahrnimmt, von denen man aber weiss, nach welcher Richtung hin sie sich befinden.“ (blz. 78-79)

⁶⁰⁾ *Gardiner* is hiertoe volkomen onafhankelijk van *Bühler* gekomen. Ze zijn al te vinden, in het hiervoor geciteerde artikel (vgl. blz. 37): „The Definition of the Word and the Sentence,“ op blz. 354-355.

(blz. 82) Zoals *Gardiner*, terecht, de zaken ziet, is de situatie het geheel van omstandigheden, waarin de spraakhandeling actu „wordt"! Is die „situatie" identiek met de situatie waarin de spraakhandeling als eenheid is, waarin zij een begrepen eenheid van taalgebruik uitmaakt, waarin de communicatie een feit is, en dus hoorder én spreker de omstandigheden noodzakelijk met nieuwe ogen bezien? Neen. Zelf is *Gardiner* er op bladzijde 193 toe gekomen te spreken van: „the four factors of speech constituting the present situation of the utterance." En, de cursivering van *present situation* is van hemzelf! ⁶¹⁾ Er is 'n zeer groot verschil tussen een „setting in which speech can alone become effective" en 'n: setting in which speech is effective. Dit onderscheid, dat fundamenteel is, blijkt noch in *Sterns* „context"-theorie, noch in de „situatie"-opvatting van *Gardiner*.

Naar aanleiding van Böhlers »Feld«-begrip. Ook *Bühler* heeft zich tot de bestudering van de „context"-verschijnselen gezet. Hij heeft zich gewacht voor de terminologische gewelddaad, *context* te gaan gebruiken voor allerlei zaken, die volstrekt geen taalmomenten zijn; hij heeft de term „Umfeld" of „Feld" gekozen. ⁶²⁾ Zijn analyse is zoveel rijker dan die van *G. Stern* en *Gardiner*, dat we van elke vergelijking afzien.

We gaan van 'n voorbeeld uit, soortgelijk aan degene die *Bühler* geeft. ⁶³⁾ Zonder de weg in 't minst te kennen, willen we van Amsterdam naar Uithoorn. We weten alleen, dat we er langs de Amsteldijk op den duur zullen kunnen komen. Er is geen mens op de weg. Bij 'n bocht van de Amstel zien we, in de verte al, 'n twee-sprong. Moeten we nu links of rechts? Onze „situatie" is niet benijdenswaard. 't Valt mee! We zien 'n wegwijzer: twee armen; links *Uithoorn*, rechts *Bovenkerk*. Onze „situatie" is zeer veranderd: op het moment dat we *Uithoorn* lazen, beheersten we de vorige „situatie". Onze eerste „situatie" noemen we *situatie tout court*, onze tweede „situatie", de gehele toestand die rondom en door het lezend begrijpen is veroorzaakt, zullen we 'n *veld van gebruik*

⁶¹⁾ Het blijkt uit alles, dat voor *Gardiner* op blz. 49 van zijn boek de situatie — wat zij ook inderdaad is — één geheel uitmaakt; op blz. 193-194 is die opvatting niet meer leidend, en onderscheidt hij drie situaties, één gesprek-situatie, een situatie van de „zaken" waarover gesproken wordt, en — aangezien onder de „zaken" waarover gesproken wordt hier 'n mens is — een derde situatie: de situatie der „zaken" waaraan de besproken man denkt.

⁶²⁾ Al vertoont het daarmee verwantschap, toch is dit begrip, dat zal nog blijken, niet identiek met het „Sprachfeld" van *Trier*, of 't „Bedeutungsfeld" van *Porzig*.

⁶³⁾ De lezer van *Böhlers* „Sprachtheorie" zal bemerken dat wij uitgaan van 'n taalmoment in 'n „symphysisches Umfeld". (blz. 159)

noemen.⁶⁴) Het veld van gebruik wordt beheerst, en psychologies gesproken: gestructureerd, door het begrepen taal-moment. Doch hoe komt dit taal-moment tot z'n structurerende functie? Doordat wij het — in dit geval als lezende taal-gebruikers — interpreteerden ten opzichte van het situatie-lid: links-wijzende arm.

We kunnen hier nu 't aantal voorbeelden verduizendvoudigen als we willen, en we kunnen daarin alle aspecten van taal-gebruik een plaatsje geven, één ding is zeker: in het veld van gebruik structureert het taal-moment; en het is tot die structurerende functie gekomen, doordat de situatie momenten vertoonde, die de functie van dat taal-moment mogelijk maakten. Als we nu tot 'n korte uiteenzetting van *Bühlers* theorie overgaan, moeten we in het oog houden, dat de distinctie tussen situatie en veld van gebruik ook bij hem niet is te vinden. Toch lijkt zij mij niet alleen in de feiten gefundeerd; immers, de toestand vóór en tijdens het begrijpen van een bepaalde uiting is totaal verschillend, maar zij lijkt mij ook absoluut noodzakelijk ter verklaring van die verschillen: we mogen dit onderzoek, ook theoreties, niet verwaarlozen.

Elke menselijke handeling veronderstelt een situatie waarin zich die handeling voltrekt. Dat geldt evengoed van het smeren van 'n boterham als van 't oordelen over de „objectieve geest”. Die situatie blijkt al aanstonds een „Duplizität” (Sprachtheorie blz. 56) te vertonen: zij kan „inwendig” of „uitwendig” zijn. *Bühler* spreekt van 'n „innere” en „äussere Situation”. Hij ziet deze deling van het „Aktionsfeld” als een schikking daarvan, een „Aufgliederung... in seine zwei präsenten Bestimmungsmomenten.” Daarnaast echter is „um einigermaßen präzise vorauszusagen, was geschehen wird oder nachher wissenschaftlich zu begreifen, was geschehen ist,” nodig „eine hinreichende historische Kenntnis des Handelnden selbst.” We merken op, dat deze historische kennis moet worden geput uit beschouwing der feiten; de vraag is echter: moeten in de feitelijke handelings-situatie deze eigenschappen — laat ik ze nu zo maar noemen — van de handelende persoon niet mede worden verondersteld? Horen ook zij niet tot de situatie,

⁶⁴) Het is weer het oude psychologisme, als *Karcevskij* de situatie, tot de verhouding spreker-hoorder terugbrengt. „La seule réalité que la langue connait est celle de la personne parlante avec sa façon de voir les choses et de se comporter vis-à-vis d'elles, du moment du discours. La parole étant toujours un dialogue, quand même „l'interlocuteur” ne serait que notre propre „moi”; ce sont les rapports de la personne parlante avec son interlocuteur qui constituent la situation, dans le sens linguistique du mot. Or, la phrase est justement fonction du dialogue.” (Travaux IV, blz. 191)

ook al zijn ze dan misschien niet „präsent", niet actueel? We zullen verderop aantonen, dat zij daar wel degelijk toe horen.

Ten opzichte van de taal-momenten, die op 'n gegeven ogenblik van de „Situation" deel uitmaken, onderscheidt *Bühler* nu een „Zeigfeld" en een „Symbolfeld".⁶⁵⁾ We laten het „Zeigfeld" voor wat het is; in het zevende hoofdstuk trachtten we aan te tonen, dat het geen direct taal-verschijnsel kan worden genoemd. Er resteert dus 't „Symbolfeld". Dit wordt onderscheiden in 'n „sympraktisch Umfeld der Sprache", 'n „symphysisch", en 'n „synsemantisch" (Vgl. Sprachtheorie, blz. 154 vlg.). Dit laatste noemt *Bühler* dan verder kortweg „Symbolfeld". Wat *Bühler* onder het „sympraktische Umfeld" verstaat is gemakkelijk te begrijpen als wij aan ons derde hoofdstuk terugdenken: elke éénledige gebruikseenheid, die in communicatie gebruikt wordt zódat zij 'n bepaalde te verrichten handeling bewerkt, is uitsluitend lid van 'n „symprakties veld". Lid van 'n „symphysies veld" is elke éénledige gebruikseenheid, die als „naam" op een bepaald waarneembaar voorwerp is aangebracht. Lid van 'n contextueel „Symbolfeld" of „Kontext" tenslotte is, volgens *Bühler*, elk moment van 'n meerledige gebruikseenheid.⁶⁶⁾ Welnu, vatten we het sympraktiese en het symphysiese veld weer samen onder de naam „situatie", dan vinden we ook bij *Bühler*: „Situation und Kontext sind also ganz grob gesagt die zwei Quellen, aus denen in jedem Fall die präzise Interpretation sprachlicher Äusserungen gespeist wird". (Sprachtheorie, blz. 149) Dit laatste is 'n halve waarheid: de preciese interpretatie behoeft evenzeer de woord-betekenis zelf.

Wij hebben tenslotte tegen *Bühlers* schematisering van het taalgebeuren nog deze grief: dat zij niet wijst op de rol der ervaringsmomenten van spreker en hoorder, die geen waarnemings-momenten of context-momenten zijn. Bij hem ontbreekt het begrip van de „mental context" van *Gustaf Stern*.

We menen allerminst, dat wij in deze weinige regels *Bühlers* opvattingen volkomen recht hebben doen wedervaren; we menen wel, dat we daaruit gelicht hebben altans datgene, wat ook voor zijn systematiek essentieel is. Alleen de studie van *Bühlers*, zeer uitvoerig toegelichte, opvattingen zelf, zal de lezer een critiese vergelijking tussen *Bühlers* analyse en de hier volgende mogelijk maken.

Situatie. Wij zullen onze opvattingen aan het communicatief taalgebruik demonstreren. Het geval dat iemand, zonder voor derden waar-

⁶⁵⁾ Men houde in 't oog dat *Bühler* het onderscheid tussen situatie en veld niet aanbrengt.

⁶⁶⁾ Dat symbool-veld en context volstrekt niet samenvallen, zal nog blijken.

neembare articulatie, met zichzelf spreekt, of dat hij schrijft of leest, biedt niet meer, doch minder moeilijkheden. Een situatie is noodzakelijk 'n situatie van „iets”; een situatie is situatie minstens ten opzichte van één bepaald punt. Als linguïsten beschouwen wij de situatie ten opzichte van de taal-momenten. Maar, dat is niet voldoende: de actieve persoonlijkheid van de taalgebruiker is 'n tweede noodzakelijk gegeven, een tweede vast punt. Ook dit tweede vaste punt echter is nog niet voldoende om het situatie-begrip uit te zetten. Immers, wij beschouwen de situatie als mogelijkheid ten opzichte van een veld van gebruik (derde vaste punt); alleen de verhouding van de taal-momenten tot het gebruiks-geheel als structurerend moment van het gebruiks-veld, interesseert ons als linguïsten. Het gaat niet om 'n situatie waarin zich mensen bevinden die spreken kunnen, maar om 'n situatie waarin zich mensen bevinden die spreken zullen! Bovendien, het communicatie-proces veronderstelt twee ervarende individuen, waarin het gebruiks-geheel tot stand komt; het communicatie-proces veronderstelt dus als vierde vaste punt noodzakelijk de doelstelling op de gebruikseenheid. We kunnen nu het situatie-begrip van de linguïstiek definiëren als: het geheel van ervarings-mogelijkheden, waarin de taalgebruikers een gebruikseenheid „formuleren”; d.w.z. waarin zij 'n zin „bouwen”; niet waarin zij de zins- eenheid als zodanig stellen, want dát is het veld van gebruik. Tot de situatie, in linguïstiese belichting, hoort dus niet de actieve persoonlijkheid van de tot taalgebruik capabele mens, het ik dat uit 'n situatie 'n gebruiks-veld schept, het ik in zover het over de taal-momenten beschikt om de situatie te beheersen; tot de situatie horen evenmin de tijdens de „formulering” reeds geactueerde taal-momenten. Wel fungeren ook die ten opzichte van elkaar weer als vast punt, maar zij horen tot de formulerings-handeling: tot het spreken (schrijven) of horen (lezen); zij behoren m.a.w. tot de taal-momenten ten opzichte waarvan de situatie bestaat. Tot de situatie hoort tenslotte evenmin de bestreefde gebruiks- eenheid zelf, die nog zal worden gesteld, en die deze situatie zal beheersen. Tot de situatie hoort wél alles wat er aan latente taal-mogelijkheden in spreker en hoorder bestaat. Natuurlijk kan voor 'n volgend veld van gebruik, de gebruiks- eenheid van 'n vorig veld van gebruik zelf weer situatie-moment zijn, en is zij dat in een samenhangend gesprek per se.

De situatie vertoont noodzakelijk drie „gebieden”, drie „cirkels”: de cirkel van de spreker, de cirkel van de hoorder, en de cirkel van de waarneembare omgeving. Het is deze laatste die G. Stern „perceptual context” noemt, en die Bühler de naam geeft van „äussere Situation”.

Men bedenke wel: tot deze laatste hoort ook het uiterlijk van spreker en hoorder. De cirkels van spreker en hoorder bestaan uit geheel hun persoonlijkheid; niet alleen hun ervaringen van het ogenblik, maar hun persoonlijke ervarings-mogelijkheden — die alle in verhouding kunnen komen tot een taal-moment! — horen er toe; al hun eigenschappen en gewoonten, geheel hun beïnvloedend verleden, hun vroeger verworven kennis van de hoorder daaronder begrepen. — Waarom kan ik met 'n taalkundige over phonemen gaan spreken? Omdat ik veronderstel dat de situatie dat gesprek toelaat; d.w.z. omdat ik veronderstel, dat het begrip *phoneem*, of altans 'n voldoende kennis om dat begrip te vormen, tot de latente ken-momenten van de luisteraar behoort.

Het situatie-begrip is niet eenvoudig. Het is erg gemakkelijk, zich als waarnemer tegenover 'n communicatie-proces te plaatsen en dan enkele grote lijnen te trekken, maar het is bij nauwkeurige analyse minder gemakkelijk een dergelijke constructie te verantwoorden. Dat heeft 'n bijzondere reden. De situatie nl. als: geheel van ogenblikkelijke ervarings-mogelijkheden waarin de taalgebruikers een gebruikseenheid „formuleren”, vertoont — omdat dit geheel van mogelijkheden, om zinvol te zijn, beschouwd moet worden ten opzichte van het volgende veld van gebruik — een eigenaardig karakter: wat ten opzichte van het veld van gebruik „potentiëel” is, 'n mogelijkheid uitmaakt, zal in de situatie zeer vaak actueel zijn. En, actueel zijn in de situatie niet alleen alle waarneembare dingen, maar actueel zijn ook de ervaringen van spreker en hoorder. En nu wordt geheel deze kwestie uitermate gecompliceerd, doordat in die ervaringen de situatie zelf weer, in meerdere of mindere mate, wordt gekend. Daardoor ontstaat de toestand, dat de situatie zich als het ware „verdubbelt”. Als voorbereiding op de volgende taal-ervaring zijn de ervaringen van spreker en hoorder altijd situatie-ervaring; zoals ook de taal-ervaringen van spreker en hoorder als lid van de gebruiks-situatie veld-ervaring zijn. En juist omdat noch de situatie-ervaring van spreker en hoorder, noch hun veld-ervaring ooit volkomen similair zijn, geeft dit aan de feitelijke situatie een ondoorzichtigheid, die het simpele „situatie”-begrip, waarmee vaak geopereerd wordt, niet zou doen vermoeden.

Situatie en interpretatie. De term *situatie* suggereert een, ten opzichte van de taal-momenten, zonder wezenlijk bezwaar kenbaar geheel. Is dat wel zo? Heeft de situatie zelf inderdaad vastheid en doorzichtigheid genoeg om de „interpretatie” te „speisen”? Welke vaste punten vinden, in 'n communicatie-proces, de taal-gebruikers in de situatie? Minimaal alleen hun persoonlijke, op één moment van overeenkomst na, disparate ervaringen van het ogenblik; maximaal: hun eigen

ervaringen van het ogenblik, omvattende een juiste wederzijdse interpretatie van elkanders ervaringen en individuele ervaringsmogelijkheden (van elkanders momentele kennis van de waarneembare omgeving daaronder begrepen), en een juiste wederzijdse interpretatie van elkanders totaal-gedrag. Het eerste geval doet zich b.v. voor bij de opening van een telefoon-gesprek tussen volslagen onbekenden, het laatste geval . . . is een limiet. Of, om elkander te begrijpen, „aussi et surtout un véritable contact préétabli de pensée et une conscience commune de la situation”, vereist wordt, en of degenen die de opvatting huldigen, dat voor 'n wederzijds begrip de taal-momenten zelf van veel meer belang zijn dan de situatie, een „grande erreur” begaan, ik meen het te mogen ontkennen. *Sechehaye* overschat de betekenis van situatie en „context” tegenover taal-momenten, omdat hem niet voldoende linguïstiese gegevens ten dienste stonden, die hun wederzijdse verhouding verduideliken.

Men heeft de situatie tot een beslissende factor ten opzichte van het taalgebeuren gemaakt. Dat is alleen met zeer veel restricties te aangaan. In ieder geval is dit waar, dat al hetgeen dat er aan momenten in een gebruiks-eenheid is gesynthetiseerd, uit de potentialiteit der woorden zelf is geactueerd. Wij vervolgen, voordat wij de verhoudingen van de situatie tot de taal-momenten nader beschouwen, onze analyse van de situatie zelf. We scheiden de cirkel van de hoorder van die van de spreker. We doen dat met alle reden! Al komt de communicatie tot stand in gebruiks-gehelen, die een zekere overeenkomst altans moeten vertonen, de hoorder- en spreker-ervaring komen niet op dezelfde wijze tot stand.

Er zijn omstandigheden waar, voor de hoorder, de situatie zelf tot het begrijpen prakties niets anders toe kan doen dan dit: dat de hoorder daarmee op de situatie-gegevens re-ageert, dat hij zich instelt op het begrijpen van wat er gezegd zal worden; meer niet. Hij neemt dan m.a.w. positie tegenover de spreker en tegenover zijn eigen taal-systeem. Het uitnodigende situatie-moment is dan teruggebracht tot: het bewustzijn van als hoorder, in deze omstandigheden een spreker te kunnen verstaan. De taal-momenten zelf moeten aan dat verstaan nu alles toedoen; bestaan zij in de hoorder niet als latente taal-momenten, als werk-mogelijkheden, dan is communicatie onmogelijk. In de mate waarin zij aanwezig zijn en zijn ontwikkeld, is het de hoorder nu mogelijk eventuele „onbekenden” te „interpreteren”, tot woorden te maken. Dit alles is het geval in ons telefoon-gesprek. Ik veronderstel nu dat B., die opgebeld wordt, de hoorn neemt en z'n naam zegt: *van Weerden!* A. die opbelt, verstaat die naam niet en antwoordt: *Spel U asjeblijf nu*

eerst *Uw naam eens even, want ik versta U niet!* Dat is misschien niet erg beleefd van mijnheer A, maar hij doet 't! Het schijnt nu wel, dat de woorden van deze tekst elkander bepalen. Daarover straks. Eén ding is uit het voorafgaande in ieder geval zeker: er is in de hele situatie niets, dat rechtstreeks invloed uitoefent op de betekenis der onbegrepen woorden. De hoorder zelf, als actief taal-gebruiker, moet om de niet-begrepen woorden te begrijpen, alles uit de gebruikte woorden zelf halen: elk onbegrepen woord heeft als vergelijkings-punt alleen elk ander wel begrepen woord. En dan is *U* 'n woord, waarvan de betekenis bepaalbaar is ten opzichte van de spreker-hoorder-verhouding der situatie.⁶⁷⁾ Voor de hoorder derhalve liggen in de geïnterpreteerde situatie de momenten volgens welke hij zich moet richten om de interpretatie der woorden te voltrekken, d.w.z. om de woorden in hun op deze situatie passende, betekenis te actueren.

We namen hier 'n nog niet bepaald abnormaal geval, al is 't 'n grensgeval. Veronderstellen we nu eens, dat ik word opgebeld, en ik hoor: „*Relevante momenten van woord-Gestalten betitelen taalgeleerden als phonemen!*” Ik kan mij dan terecht afvragen of mijn gesprek-partner krankzinnig is, maar ik zal moeilijk kunnen ontkennen, dat ik zijn zin begrijp.⁶⁸⁾ Toen ik werd opgebeld dacht ik, dat 't over 'n wandeling zou gaan naar Ransdorp. Het zal dus moeilijk zijn aan te tonen, dat er, behoudens het zo straks genoemde bewustzijn: als hoorder in deze omstandigheden een spreker te kunnen verstaan, in de situatie buiten de woorden iets act u zou zijn, waaraan ik voor het begrijpen van deze zin houvast zou hebben. Ik heb, tot ik de zin heb begrepen, houvast aan de geactueerde, doch nog niet in eenheid saamgevatte, woorden; anders niet. En ik heb deze woorden kunnen begrijpen, omdat zij mij deden re-ageren met een „instelling” op „linguïstische waarheden”, om met *Gardiner* te spreken. Hier determineren de woorden volslagen. En nu mene men niet, dat dit malle voorbeeld onder alle opzichten 'n uitzondering is. Het komt elk ogenblik voor, dat 'n hoorder 'n zin zó begrijpt, doch 'm tegelijkertijd wél „plaatsen” kan. Bezien wij 'n dergelijk geval nog eens wat nader.

Twee goede bekenden ontmoeten elkaar op de beurs. De een heeft

⁶⁷⁾ Een woord als *U* hoort blijkbaar tot een „sympraktiese” situatie-cirkel. *Bühlers* onderscheiding blijkt hout te snijden.

⁶⁸⁾ N.B. Ik ontken niet, dat ik in dit geval met deze zin „geen raad” weet, dat ik me af zal vragen: „Wat moet dat nou?” Maar deze twijfel ontstaat niet daaruit, dat ik de zin der eenheid niet begrijp, maar daaruit, dat ik de zin in de situatie niet „plaatsen” kan. Er ontbreekt hier iets aan m'n taal-ervaring. Daarover straks nog iets. (vgl. blz. 414 hierachter.)

zo juist z'n krant gelezen en denkt aan 't bericht, dat Mussolini de volksvertegenwoordiging naar huis heeft gestuurd, de ander denkt aan iets anders: aan de hongaarse betalings-moeilikheden. Laten we nu maar zeggen dat 't regent en dat de hoorder 'n nat pak heeft; de spreker komt zo uit z'n regenjas en is lekker. Hij zegt: „Mussolini heeft de volksvertegenwoordiging *finaal naar huis gestuurd.*” Bij beiden is de momentele situatie-ervaring dermate verschillend, dat er voor de hoorder geen enkel ander aanknopingspunt is, dan het taalsysteem en de spreker-hoorder-verhouding. Toch, ze begrijpen elkaar! De spreker is zeer content; de hoorder, meer democraties aangelegd, is weinig content; en bovendien is z'n pak nat! Hun beider taal-ervaringen verschillen zeer, maar ze komen overeen in dat éne vaste moment: in de begrepen zin, die uit woorden werd opgebouwd. Bij de hoorder is de zin structurerend moment van een geheel andere groep van con-experientiële ervaringsmomenten, dan bij de spreker. De situatie heeft door geheel dit geval alleen de spreker-hoorder-verhouding als vast punt geleverd; gegeven eenmaal die verhouding, dan determineren de taal-momenten zelf de ervaring volkomen. We weten nu al weer wat meer: gegeven eenmaal dat 'n hoorder zich instelt op het begrijpen van taal, dan kunnen de taal-momenten zelf volkomen autonoom determinerend werken. Het zou 'n „grande erreur” zijn, dat niet voortdurend te bedenken.

Trouwens, bekijken wij die situatie-bepaaldheid nog eens wat nader! Spreker en hoorder kunnen ieder op hun eigen wijze kennis van de situatie hebben; en ten eerste is deze kennis mede afhankelijk, én van hun gehele persoonlijkheid, én van de richting die zij, onder invloed van die persoonlijkheid, aan hun belangstelling geven, en ten tweede is deze kennis, evenals alle andere ervaringsmomenten, wederzijds een onbekende. De ervaringen van de spreker zijn voor de hoorder niet waarneembaar, en de ervaringen van de hoorder ontgaan de spreker. Wat zij hiervan menen te weten berust op, met wat meer of minder waarschijnlijkheid, gemaakte veronderstellingen. Zij hebben hieromtrent alleen de waarschijnlijkheid van hun conclusies, en de meerdere of mindere betrouwbaarheid van hun „Einfühlung”, of hoe men dit noemen wil. Om ten opzichte van de situatie, hun taalmomenten volkomen te begrijpen, moeten zij eerst die situatie weer interpreteren. Ik ontken natuurlijk niet, dat de taal-gebruiker voor de juiste vorming en het juiste begrip van zijn gebruikte taal, deze op die geïnterpreteerde situatie moet berekenen, doch zelfs bij goede bekenden, blijft, ook in een gesprek over onderwerpen uit het dagelijks leven, een wederzijds tasten eis voor volledig contact, voor geslaagde communicatie. Maar, dit tasten betreft allereerst de situatie en niet de taal-momenten! Zijn die taal-

momenten eenmaal geactueerd, ook zonder dat zij nog tot volledige helderheid van betekenis gebracht zijn, dan doorlichten zij als het ware de situatie, dan wordt de situatie door hén verklaard.

Tenslotte: het zal nauwelijks nodig zijn erop te wijzen dat ook de waarneembare situatie-momenten een allesbehalve betrouwbaar houvast bieden. Niet alleen, dat de aandacht van spreker en hoorder zich op 'n verschillende sector daarvan kan richten, maar bovenal: welk een gebied voor situatie-interpretatie ligt niet in het uiterlijk van spreker en hoorder open!

Onze conclusie luidt: de situatie levert aan het spraak-handelend individu altijd punten volgens welke hij zich bij zijn spraak-handeling richt. Het is echter volstrekt niet nodig, dat deze situatie-momenten zelf als vergelijkings-punten voor het begrijpen der woorden zouden kunnen worden gebruikt. Wat de situatie méér levert is winst; dit méér echter is, gegeven een wederzijdse voorafgaande making, en derhalve een latent bezit der gebruikte woorden, nooit noodzakelijk.⁶⁹⁾ Wat *Sechehaye* voor de geest had, is de wetenschappelijke communicatie, waarbij het van het allerhoogste belang is, dat, als de termen met 'n veranderde betekenis worden gebruikt, de hoorder altans de noodzakelijke kennis reeds bezit, om zelf, vóór hij zijn eigen gebruiks-geheel afsluit, die kennis in de betekenis der gebruikte termen te kunnen integreren. Is hier geen „véritable contact préétabli de pensée,” dan kan de spreker alleen voetje voor voetje doceren.

Veld van gebruik, context en symboolveld. Al zal de term *veld* ons dat vaak niet zo onmiddellijk doen denken, toch eist het begrip *veld*, niet minder dan het begrip *situatie*, een bepaling ten opzichte van enkele vaste punten. Overdenken we 'n ogenblik de feitelijke toestand van het gebruiks-veld in communicatie,⁷⁰⁾ dan is het aanstonds duidelijk, dat de verhoudingen in het veld totaal anders zijn dan de verhoudingen in de situatie; het veld is totaal anders gestructureerd. In de situatie zijn de handelende personen gericht op het sprekend of

⁶⁹⁾ Wat de situatie méér levert, completeert in de taal-ervaringen van spreker en hoorder de communicatie. Het is mogelijk dat de overeenstemming in ervaring tussen spreker en hoorder zich beperkt tot de tekst alleen, tot de begrepen zin. In de mate waarin deze overeenstemming ontbreekt is de communicatie mislukt of defectief. Communicatie kan echter verder gaan, en gaat *de facto* meest verder dan alleen tot tekstuele overeenstemming. Gecommuniceerd worden door de tekst niet alleen de ervarings-momenten die die tekst uitmaken, doch alle con-experientiële momenten, die gericht volgens die tekst en eventueel door die tekst gewekt, bij spreker en hoorder overeenkomen.

⁷⁰⁾ Evenals de situatie, vertoont het veld van gebruik bij communicatie altijd 'n handelings-veld. (vgl. hiervoor blz. 135-136.)

horend synthetiseren der woorden tot 'n zin, mede in functie van de situatie-ervaring; in het veld zijn de handelende personen gericht volgens de, door hen beiden, begrepen zin. Het structurerend principie van de situatie ligt, om weer 'n woord van *Bühler* (*Sprachtheorie*, blz. 390) te gebruiken, in de „bautechnische” denk-handelingen van spreker en hoorder om, mede in functie van de situatie, de woorden te synthetiseren tot het zins-geheel; het structurerend principie van het gebruiksveld ligt in de denkhandelings-eenheid, waarin we de zin, als structurerend moment van het gebruiksveld „stellen” en waarin we die zin als ken-eenheid plaatsen in onze situatie-kennis, die, door dit niet-ik, gestructureerd wordt tot onze veld-kennis van het ogenblik. Deze veld-kennis van het ogenblik is niets anders dan de denk-inhoud van wat wij, reeds van het eerste hoofdstuk af, onze taal-ervaring noemden. Uit het voorafgaande volgt, dat wij, om het veld van gebruik te kunnen definiëren, twee vaste punten behoeven: de actieve persoonlijkheid van de taalgebruiker, en de structurerende gebruiksveld-eenheid, de zin. Niet het ervarings-geheel en evenmin de, op het veld volgende toestand, hoort in deze definitie thuis. Het ervaringsgeheel immers, ontleent z'n structuur aan de zin; en het veld, beschouwd ten opzichte van hetgeen gaat volgen, is... een situatie. We definiëren het veld van gebruik nu als: het geheel van gekende waarneembare omgeving en ervaringsmomenten, waarin taal-gebruikers een taal-gebruiksveld-eenheid stellen. Beschouwen we het veld van gebruik in zijn potentialiteit ten opzichte van 'n volgend veld, dan is het situatie.

Het veld vertoont veld-cirkels, zoals de situatie situatie-cirkels; we onderscheiden: de cirkel van de spreker, de cirkel van de hoorder, en de cirkel van de gekende waarneembare omgeving. Spreker- en hoorder-cirkel zijn identiek met de spreker- en hoorder-ervaringen beschouwd ten opzichte van hun structurerend moment: de zin. De spreker- en hoorder-cirkel omvatten dus de con-experiëntiële momenten van de zin, die gestructureerd worden door die zin. Die con-experiëntiële momenten, die mede-ervaringsmomenten, zullen wij nu *veld-ervaring* noemen. De spraakhandeling in haar psycho-fysiese totaliteit als situatie- en als veld-verschijnsel, voltrekt zich dus in 'n handelingsveld en in veld-ervaringen. Het handelingsveld is aan spreker en hoorder gemeenschappelijk, de veld-ervaring is dat niet.

Na het voorafgaande is één ding overduidelijk: de zin krijgt geen bepaaldheid uit het veld van gebruik, doch omgekeerd, de zin zelf bepaalt het veld van gebruik. Is de zin nu meerledig, dan maken, ten opzichte van één zijner woorden, de overige woorden een context uit. Ook de context vormt dus 'n „veld”, maar 'n „veld” in geheel andere betekenis

dan ons *veld* uit *veld van gebruik*. Immers het „veld” is hier gelegen „binnen” de gebruiks-eenheid. De zin „*Het gaat regenen*” constitueert, ten opzichte van ieder zijner woorden, een *context*. Maar, is hiermee nu 't laatste woord gezegd? Het schijnt van niet. Immers, als ik op die zin antwoord: „*Dat geloof ik niet*”, dan constitueert zich, met behulp van het woordje *dat*, een verband, dat buiten deze zins-eenheid uitwijst. Bovendien: de zinnen konden alleen in opeenvolging worden voortgebracht, en het veld van gebruik dat beide scheppen is verschillend: het is van aspect veranderd door de tweede zin. Wij hebben dus blijkbaar nog met iets anders te maken, dan met *context* alleen: we vinden het *symboolveld*. Ten opzichte van de spraak-handelingen beschouwd, is het *symboolveld* als het ware een „übergreifende” eenheid; het waarborgt de continuïteit in het taal-gebruik. *Bühler* heeft bij zijn analyse der „velden” wel gezien, dat er 'n onderscheid was tussen *symboolveld* en *context*,⁷¹⁾ en hij reserveert dan ook de term *context* voor het „sprachliche Symbolfeld im zusammengesetzten Sprachwerk”.⁷²⁾ Maar wat schuilt er dan eigenlijk achter die notie *symboolveld*? *Bühler* zegt, dat voor het *context*-begrip „neu und eigenartig” is, dat het reflexie veronderstelt. Wat betekent dat? Hij verduidelikt het zelf: „die werdende Rede wendet sich sozusagen auf sich selbst zurück oder voraus.”⁷³⁾ Maar: „werdende Rede” is 'n situatie-verschijnsel, geen „Aktualwerk” in het veld van gebruik, en dus zou op deze wijze het *context*-begrip op de geconstitueerde zins-eenheid niet meer passen!

De zaak is deze, dat *Bühler* zijn eigen onderscheid tussen *context* en *symboolveld* niet vruchtbaar heeft gemaakt. De notie *context* is alleen bruikbaar, om in de zin, als actueel geconstitueerde eenheid van taalgebruik, de verhouding van één woord tegenover de andere woorden

71) „Die zwei Felde (sachliches) Zeigfeld und Symbolfeld der Sprache werden also durch ein drittes (wenn man so will) zusammengeschlossen, nämlich durch das kontextliche Zeigfeld. Logisch korrekter aber erscheint es mir, dies dritte nicht als ein neues Feld, sondern als eine Unterart des einen Zeigfeldes zu charakterisieren; denn neu und eigenartig ist nur das Moment der Reflexion, durch welche es gewonnen wird. Die werdende Rede wendet sich sozusagen auf sich selbst zurück oder voraus im Phänomen der Anaphora.” (blz. 124) Ik geef dit citaat reeds op deze plaats. Het zal verderop nog worden gebruikt.

72) „Das sprachliche Symbolfeld im zusammengesetzten Sprachwerk stellt eine zweite Klasse von Konstruktions- und Verständnishilfen bereit, die man unter den Namen *Kontext* zusammenfassen kann.” (blz. 149)

73) Ik laat de toevoeging: „im Phänomen der Anaphora” hier weg. Dit terugkeren op zichzelf geschiedt, dat blijkt uit *Bühlers* hele werk, volstrekt niet alleen naar aanleiding van anaphora; het geschiedt voortdurend bij elke zinsbouw.

te benoemen; ⁷⁴⁾ de notie symbool-*veld* is van geheel andere aard. Met het invoeren van het *context*-begrip is het woord tot middelpunt van de beschouwing van het veld van gebruik genomen. Dat is volstrekt niet onjuist, want het woord bestaat in de meerledige zin; maar, we moeten er ons toch ter dege voor wachten, het woord nu ook tot structurerend moment van het veld van gebruik te maken, want dat is onjuist. Het begrip *context* is geopponeerd tot *veld* van gebruik, en essentieel verbonden met de notie *zin* als „Aktualwerk”. (Sprachtheorie, blz. 362) Het begrip *symbool-*veld** dekt het verschijnsel dat de taalmomenten, die deel uitmaken van de ervaringen van spreker en hoorder, tijdens de formulering van 'n zin, of in de taal-ervaring zélf, ten opzichte van elkaar een systematische samenhang vertonen. Het *symbool-*veld** strekt zich dus uit, zowel tot de ervaringen in de situatie, als tot de taal-ervaring; en bovendien maakt in de *context* het *symbool-*veld** nu ook weer de mogelijkheid uit voor een, met deze *context* verbonden, nieuwe *context* in 'n volgend *gebruiks-*veld**. De verklaring van de bepaaldheid der woorden, zoals die in 'n *context* blijkt, kunnen we vinden met behulp van de notie *symbool-*veld**. We zullen dit nog nader verduidelijken. Om het begrip „*symbool-*veld**” te kunnen ontwikkelen, moeten we 'n ogenblik terug naar de situatie waarin we 'n *zin* „formuleren”.

Formulering. We zouden hier het prachtige hoofdstuk: „Comprendre le langage” uit „Le langage et la pensée” van *Henri Delacroix*, moeten kunnen afdrukken. Het is fundamenteel voor het begrip van het woord als syntagma. Niet dat het de verklaring geeft der feiten, die wij op het oog hebben, maar het geeft die feiten zelf zo helder en alzijdig belicht, dat er geen twijfel kan resten. Wat is namelijk het geval? Een *zin* komt tot stand uit woorden. Elke *zin*, ook de meest stereotype, wordt opgebouwd, wordt geformuleerd, én door spreker én door hoorder. Minstens is er 'n afwikkeling in de tijd nodig vóór de *zins-*eenheid** kan worden gesteld. We staan voor het verbluffende feit, dat een opeenvolging, niet alleen van waarneembare articulatie-bewegingen en geluids-verschijnselen, maar ook van zuiver onanschouwelijke processen, tot een *eenheid* wordt samengevat zo, dat het in de tijd voorafgaande en volgende, beide actueel, „*présent*”, blijven en elkander bepalen zolang het geheel bestaat. De duitse denk-psychologie heeft dit verschijnsel met de term „*Präsenz*” benoemd. ⁷⁵⁾ Het ver-

⁷⁴⁾ In „Enkele Notities” (vgl. blz. 171) had de schrijver nog niet definitief zijn standpunt bepaald.

⁷⁵⁾ Vgl. *Stenzel* blz. 46, die op deze plaats *Hönigswald* citeert en naar hem verwijst.

bluffende is natuurlijk niet, dat het voorafgaande het volgende bepaalt, maar wel omgekeerd, dat het volgende ook het voorafgaande kan bepalen: *De regering heeft banken... Wat banken?* Er kan volgen: *opgericht ten behoeve van de kleine boeren-stand*, of ook: *laten reserveren voor de pers*. En we weten, dat hier de situatie niet per se uitkomst biedt. Op blz. 54 schrijft *Stenzel*: „offenbar ist es für die eigentliche Sinnstruktur des Gemeinten in gewissem Grade gleichgültig, in welcher Reihenfolge die Teilvorstellungen sich gliedern und wieder zum Ganzen fügen; sie müssen eben gegenwärtig sein, solange der „Satz“ gemeint, gedacht und gesprochen wird, die erste muss im aufmerkenden Gedächtnis haften bleiben, um von den späteren bestimmt zu werden und umgekehrt die späteren zu bestimmen.“

Aan de „Präsenz“ van het zin-geheel als „präsentielle Gleichwertigkeit“ van woord en zin — deze laatste als geconstitueerde eenheid — gaat de formulering vooraf.⁷⁶⁾ En, deze formulering heeft als steunpunten de woorden: „Comprendre le langage c'est comprendre les mots et les formes grammaticales; c'est se placer, grâce à ces formes, dans un système de relations concernant les choses ou les événements que les mots désignent.“ (*Delacroix*, blz. 458; spatiëring v. d. schr.) Wat *Delacroix* hier van het „begrijpen“ zegt, geldt van spreker en hoorder. *Stenzel* karakteriseerde het proces bij de spreker zo: „Die Auswahl, die auf Grund des gemeinten Sinnes der Sprechende unter den bereitliegenden Worten trifft, ist das eigentliche Grundphänomen des natürlichen Sprechens.“ (blz. 45) De formulering kan 'n sterk „automaties“ aspect hebben,⁷⁷⁾ maar niet alleen dat zij er feitelijk is —

⁷⁶⁾ Bekend zijn de drie fasen, die *Selz* daarbij onderscheidt: de „phasenweise Formulierung“, de „analytisch nachträgliche“ en de „synthetisch nachträgliche“. Deze drie „Phasen“ worden onderscheiden naar de verhouding der bouw-werkzaamheid ten opzichte van de te formuleren gedachte. Het door *Selz* voortdurend geaccentueerde resultaat van zijn onderzoekingen is, dat we altijd begrips-analyse vinden, doch formulering-synthese. We citeren één uitspraak: „Wie schon betont wurde, ist im Gegensatz zu den gedanklichen Prozessen der sprachliche Formulierungsprozess bei allen Prozessen der Satzbildung synthetischer Natur.“ (blz. 353) Door 'n nauwkeuriger analyse der feiten kon *Selz* bewijzen, dat de tegenstelling tussen de opvattingen van *Paul* en *Wundt* daarop berust, dat de eerste de formulering-synthese, en de tweede de begrips-analyse onderzoekt. Dat er ook in de oudere onderzoekingen zelf onnauwkeurigheden blijken te zijn ingeslopen, doet hier verder niet ter zake.

⁷⁷⁾ „Il y a un niveau inférieur de compréhension verbale. Le langage est, pour une bonne part, automatisme dans sa réception comme dans son émission. Une bonne part des phrases du langage déclenche l'adhésion sans presque passer par l'esprit... nous n'éprouvons la plupart du temps en face des banalités que nous entendons que le sentiment d'un déroulement correct — interrompu parfois brusquement si quelque chose

er valt nu eenmaal niets aan te veranderen dat we de zin in de tijd opbouwen — we ervaren haar ook altijd: we staan niet pardoos voor 'n begrepen of gesproken zin, zonder dat er ook maar één woord bewust was in het verloop der formulering: „Le mot est nécessaire à l'intelligence de la phrase. Il ne suffit pas de dessiner une courbe de pensée et de sentiment, un mouvement de phrase. Faute d'un mot à tel moment de cette courbe, il arrive souvent que nous ne comprenions pas une phrase dont nous comprenons fort bien le mouvement. Il arrive souvent que la compréhension reste en suspens et que nous attendons le mot qui éclairera tout; . . . Les mots se succèdent; mais chacun en passant donne son sens au discours, comme la note à la mélodie.” (Ibidem blz. 460-461)

Delacroix vervolgt na deze these met de korte anti-these: „La phrase est nécessaire à l'intelligence du mot. Nous avons vu qu'il ne reçoit son sens que par le „syntagme”.” (blz. 461) *Delacroix* gebruikt de term *syntagme* in de betekenis die *de Saussure* er aan hechtte, en niet in de betekenis die wij aan syntagma gaven.⁷⁸⁾ Wij moeten zijn woorden vertalen als: „De zin is noodzakelijk voor het begrijpen van 't woord. We hebben gezien dat het zijn betekenis alleen verkrijgt door de vergezellende woorden.” De conclusie is niet geheel juist. De zin is niet noodzakelijk voor het „begrijpen” van 't woord, de zin geeft aan de „betekenis” van de woorden geen enkele nadere praecisie; de zin doet iets geheel anders. Juist zou deze constatering zijn: de woorden krijgen de bepaalde betekenis (die zij in de zin hebben), óf door vergelijking van de nog onbepaalde woorden met de reeds bepaalde, óf door het feit alleen, dat zij zelf determinerend werken op 'n bepaalde wijze, die wij, bij de bestudering van het symbool-veld, nog nader zullen beschouwen.⁷⁹⁾ De betekenis die de woorden in de zin zullen hebben, moet geactueerd zijn vóór de zin als „Aktualwerk” kan gesteld worden, vóór wij door⁸⁰⁾ de meerledige structuur-eenheid van woorden, die de zin is, diens „inhoud” als werkelijkheid kunnen stellen. We komen hier op 't gebied van de zins-leer; we zullen uiterst kort zijn.

détonne — et l'impression d'être „à la page”. La compréhension est d'abord un réflexe intellectuel, plus ou moins accompagné parfois du vague sentiment que nous pourrions pousser plus loin la compréhension.” (Delacroix blz. 458-459)

⁷⁸⁾ *de Saussure* definiëert: „Ces combinaisons qui ont pour support l'étendue peuvent être appelés syntagmes.” (blz. 170) Wij gebruiken de fonologen-definitie: „Unité syntaxique non-susceptible d'être divisée en unités syntaxiques plus petites, c'est-à-dire un mot par rapport à une phrase.” (vgl. blz. 97 hiervóór)

⁷⁹⁾ Vgl. ook nog blz. 406 hiervóór.

⁸⁰⁾ We spreken van „door”, omdat in het taal-gebruik niet de betekenis, doch de zaken worden bedoeld. In termen van *de Saussure* formuleert *Delacroix*: „La fonction du signe est d'abolir le signifiant.” (blz. 465)

Woord of zin als momenten van beschouwing: „lack vital connection with actualities.”⁸¹⁾ *Porzig* schreef terecht: „Also nicht der äussere Ausdruck oder die Kundgabe psychischen Geschehens ist es, die uns normalerweise an einem Ausspruch zuerst interessieren, sondern seine Beziehung auf die Wirklichkeit, das, was der Ausspruch meint.” (Vgl. blz. 241 n. 21 hiervóór) We zouden hierover de meeste auteurs kunnen citeren, wier sententies wij tot nog toe bespraken. Allen komen hierin overeen, dat in taal-gebruik de zaken als „werkelijkheid” worden bedoeld, en niet als beschouwings-object waarop de „betekenis” kan toegepast worden; dit laatste is bij de beschouwing van 'n woord of 'n zin het geval, niet in taal-gebruik. Wij drukten dat uit door te zeggen: het gaat in het gebruik om de zaken, en niet om betekenissen, woorden of woord-synthesen. *Gardiner* schrijft: „The characteristics of speech (als „a human activity”) are, firstly, that it is relevant to a particular occasion, listener, and thing-meant; and secondly, that it is due to the volition of a speaker, whose articulate utterance projects into reality the word-signs, and endows them with a vitality absent from them at other times.” (blz. 87)

Alleen in „speech”, d.w.z. in taal-gebruik, stellen de woorden de zaken als „werkelijk”; en in deze toestand van werkelijkheid-stellend moment, worden zij, zoals *Gardiner* terecht betoogt, gebracht door 'n „purpose”, 'n bedoeling, 'n streven van spreker en hoorder.⁸²⁾ *Gardiner* polemiseert met *Ries*, die hem in het accentueren van dit werkelijkheids-aspect, in „Was ist ein Satz”, vóórging.⁸³⁾ Het is voor ons van geen belang, na te gaan in hoeverre *Ries* in de toepassing van zijn gezichtspunt op de zinsleer slaagde en in hoeverre *Gardiner* *Ries'* resultaten wist te benutten en aan te vullen.⁸⁴⁾ We nemen het werkelijkheids-begrip als

⁸¹⁾ *Gustaf Stern*, blz. 339; vgl. blz. 69.

⁸²⁾ „Words, as such, are not units of speech, for they lack the vivifying breath and the will-power of a speaker requisite to call speech into thing. The units of speech are known as sentences, and their peculiarity was shown to be a manifest purposiveness, corresponding to the possession of a purpose by the speaker.” (blz. 103) We zouden hierop alleen déze correctie willen aanbrengen, dat woorden wel degelijk eigenwettelijke „units of language in speech” blijven, ook al zijn zij niet, wat *Gardiner* noemt: „units of speech”.

⁸³⁾ *Ries* spreekt van een „Verhältnis zur Wirklichkeit”. (blz. 99) Zeker is, dat *Ries* daarin een essentiël punt van taal-gebruik treft. Vgl. *Bühler*, Sprachtheorie, blz. 363. We hebben hierover nog nadere verduidelikingen te verwachten in 'n werk van 'n leerling van *Bühler*: *Dr. Bruno Sonneck*.

⁸⁴⁾ We gaan accoord met *Gardiner's* mening, die we echter niet zo maar op *Wundt* zouden durven toepassen: „I maintain that speech is inexplicable without the twofold assumption of (1) stimulating circumstance, and (2) volitional reaction. Assuming only the first, the same circumstances would always, as it seems, lead to the same speech.

gegeven; het belicht in ieder geval één aspect van de verhouding woord: zin, uitstekend.

Ondertussen: aan het feit dat wij formuleren moeten, vóór wij de zin kunnen stellen, is geen twijfel. Welk nieuw inzicht echter brengt ons dat werkelijkheids-aspect van de zin, als geopponeerd aan het stadium der formulering? Het blijkt, dat wij daarin onmiddellijk aansluiten op onze uiteenzettingen in het zesde en zevende hoofdstuk over het onderscheid tussen betekenen enerzijds, en noemen en betekenis-functies van het woord anderzijds.

Zin en woord. In de eenheid-gevende denk-act waarin wij de zin stellen, worden de woorden tot actueel moment van die ken-eenheid: zin gemaakt, en wordt hun geactueerde betekenis gebruikt om de zaken als werkelijkheid te noemen, of om, ten opzichte van de in de zin bedoelde zaken als werkelijke zaken, te „functioneren”: in het taalgebruik leven wij in de werkelijkheid; niet in de betekenissen der woorden. Wel echter stellen wij in die woorden, als momenten van de zins-eenheid, en in functie van de zins-eenheid, de zaken als werkelijk. Als ik zeg: „Ik zal je morgen betalen,” dan kan ik wel liegen, dan kan ik mij wel achter de werkelijkheid der gebeurtenissen waarover ik spreek verschuilen, maar ik kan die woorden niet als gebruikte zin of zinsmomenten stellen, zonder de bedoelde zaken ook als werkelijkheid te stellen. En hier openbaart zich het feit, dat in alle taalgebruik tegelijkertijd de grondslag gelegd wordt, waarop het „vrije” denken, voor zover het de taal als uitgangspunt heeft, kan worden opgetrokken: „La compréhension du langage, c'est un peu le langage supprimé.”^{84*}) „Un peu” inderdaad, omdat in de begrepen zin als werkelijkheid gesteld wordt, datgene wat zijn bestaan hic et nunc aan die zin, aan die taal, ontleent. Reflecteren wij echter op die werkelijkheid als werkelijkheid, dan heffen wij de taal op, dan denken wij „vrij”.⁸⁵⁾

Het gaat ons hier echter nu niet om een verdere bepaling van het begrip zin, van het begrip werkelijkheid, of van het begrip vrij denken, ons gaat 't er om, dat wij nu ook de verzoening van het principie totum est prius partibus met het principie der woord-

and the erroneous implication of both Paul's and Wundt's theories, namely that speech is a passive replica of presentations, here comes into view. Assuming only the volitional character of speech, we fall into the fallacy of the Crocian expressionists, whose statements seem to imply that at any moment we may say whatsoever we choose, without reference to the situation or to conditioning circumstances.” (blz. 253)

^{84*)} Delacroix, blz. 465; spatiëring v. d. schr.

⁸⁵⁾ Vgl. hiervoor blz. 137-139; blz. 260-261.

autonomie — die wij op blz. 148 in uitzicht stelden — hebben gevonden. Immers, de bepaling tot actueel werkelijkheid-stellend moment, ontlenuen de woorden geheel en al aan de zin. De eenheid-stellende denk-act die de zin constitueert, voltrekt aan de woorden de „Wendung”⁸⁶⁾ tot de werkelijkheid, die hen actu gebruiks-teken doet zijn. En in dit aspect, in het aspect derhalve van actu werkelijkheid-stellend moment, is het woord volkomen afhankelijk van het gebruiks-geheel; in dit aspect is het woord inderdaad „na” de zin; niet „na” in de betekenis van „tempore posterius”, niet „na” in de tijd, maar wel „na” in de betekenis van „natura posterius”, wel „na” volgens zijn wezen. Het woord derhalve is wel degelijk ook afhankelijk van het zins-geheel waarin het, met dat geheel, de „präsen tielle Gleichwertigkeit” vertoont waarvan *Stenzel* spreekt, en de correlatie, die *Bühler* constateerde. (Vgl. blz. 105 hiervóór) En, wij blijken in de leer van: het geheel is vóór de delen, nog orthodoxer zelfs dan *Stenzel*: als actueel werkelijkheid-stellend geheel, is de zin, ten opzichte van de daarin vervatte woorden, wél πρότερον τη φύσει; *Stenzels* „Gleichwertigkeit” heeft alleen betrekking op de tijd.

Ten opzichte van *Ries*' werkelijkheidsbegrip hebben wij tans de zin gegeven wat hem toekomt; nu eisen wij voor het woord ook het volle pond waarop het aanspraak heeft: ten opzichte van het woord, menen wij in de feiten te hebben aangewezen, wat juist weer *Ries* het scherpst uitgesproken heeft in theorie, namelijk: dat de zin het woord kant en klaar veronderstelt als: volgens zijn, op de situatie berekende, specifieke Gestalt en betekenis geactueerd, vóór het, door en in die zin, als werkelijkheid-stellend moment kan worden „gesetzt”. En wat die geactueerde betekenis betreft, bedoel ik natuurlijk volstrekt niet, dat wij bij reflexie op onze zin niet zouden kunnen ontdekken, dat we onze woorden heel wat betekenisvoller hadden kunnen gebruiken; ik bedoel alleen maar, dat de betekenis die de woorden in deze bepaalde gebruikte zin hebben, geactueerd moet zijn vóór de zins-eenheid kan worden geponeerd.

De vraag is nu: hoe verklaren wij die actuering der betekenis als voorwaarde voor het bestaan van de zin.

Symbool-veld en schema. Het eerste woord van 'n spreker wordt gesteld doordat hij re-ageert op 'n uitnodiging in de situatie.⁸⁷⁾ Hij kan reageren op 'n gedachte of 'n voorwerp of handeling; het is voor

⁸⁶⁾ De term is van *Stenzel* (blz. 48 en passim) en betekent bij hem allereerst: betekenis-determinatie tijdens de formulering.

⁸⁷⁾ We laten het „spreken” dat ontstaat door „some sort of internal causation” als verhoogde bloeddruk buiten beschouwing! (Vgl. blz. 65 hiervóór)

ons van geen belang. Hij reageert met spreken omdat dit de handeling is, waarmee hij deze situatie wil beheersen. Het spreken is dus opgenomen in een bepaald streven, en dit streven betekent in de bepaalde situatie: een zich richten op de bedoelde werkelijkheid der zaken door middel van de zin.⁸⁸⁾ Spreken is dus 'n specificatie van de handelings-mogelijkheden van het ogenblik, een actieve specificatie, een: zich richten volgens Het eerste woord — ook al zou het zelfs bij de spreker nog niet bepaald zijn — stelt, als ervarings-moment, eo ipso een veld; niet alleen dat het zelf alleen bepaalde specificatiemogelijkheden zijner betekenis bezit, maar het kan ook uit hoofde van zijn dit (of bij homoniemen: dit óf dat) woord-zijn, alleen met bepaalde andere woorden worden verbonden.⁸⁹⁾ Het beperkt m.a.w. eo ipso de beschikbare gebruiksmogelijkheden. Dat deze beperkingen uit allerlei aspecten van het betreffende woord kunnen voortkomen is duidelijk: *de hond* ... kan niet rechtstreeks in verband met de meervoudsvorm *blaffen* gebracht worden; *de hond* kan ook niet rechtstreeks, tenzij misschien dadaïsties, met *cosinus* in verband komen. Uit het feit dat 't woord *hond* bestaat en geactueerd werd, zijn bepaalde mogelijkheden mede gesteld, bepaalde andere gesupprimeerd. Die mogelijkheden van syntagmatis verband, of eventueel van verband tussen zinnen, maken het symboolveld uit. Het symboolveld staat regelrecht in functie van het woord. Het symboolveld kan op verschillende wijze „bezet” worden met woorden; dat hangt van de bedoeling van de spreker in deze bepaalde situatie af. Maar de bepaaldheid die het symboolveld vertoont, is volkomen afhankelijk van het woord. Dat is opnieuw een, linguïsties, zeer ketterse stelling. De zaak is zo eenvoudig dat we van een ei van Columbus zouden kunnen spreken; alleen wetenschappelijke eieren van Columbus staan gewoonlijk niet met één slag op tafel. Er moeten eerst

⁸⁸⁾ Zonder enige vak-psychologische prae-occupatie kwam *Gardiner* tot de constatering van ditzelfde feit: „Without a stimulus impinging upon the speaker from a more or less objective source speech does not arise. This holds good, I think, whether the stimulus be an external event, as in the case here envisaged, or whether it be, as often happen, the culmination of inner reflections or emotions. Speech, to put it briefly, is always of the nature of a reaction. But when once the determination to speak has emerged, an enlivened sense of reality brings all manner of new things into view, and these provide stimuli for further linguistic reactions. The term 'reaction' here must not give rise to misunderstandings on account of its chemical or biological associations. The reactions of which I speak are, if not wholly, at least to a large extent volitional. The speaker chooses the things to be spoken about, though, viewed from another angle, those things are borne in upon his consciousness from outside to serve as the stimuli evoking his speech.” (blz. 252-253)

⁸⁹⁾ De noties symboolveld, „Sprachfeld” (*Trier*) en „Bedeutungsfeld” (*Porzig*) vertonen verwantschap.

enige honderden bladzijden geschreven worden, voor men, zonder gevaar dat de tafel 'n poot breekt, of dat 't ei uit elkaar spat, de slag kan wagen. We nemen aan: *Eet . . .*, is 't begin van een zin. Welke mogelijkheden biedt 't symbool-veld nu? Allereerst is 't mogelijk dat er niets volgt. Maar wat, als er wel wat zal volgen? Er kan volgen 'n direct voorwerp, maar met 'n beperking: *kachels* gaat niet; er kan volgen een bijwoordelijke bepaling, *vlug* b.v. of *smakelik*; maar: *langs* gaat niet; er kan volgen een indirect voorwerp *hem* b.v., maar dan moet er nog meer komen: nl. *de oren van 't hoofd* b.v. Zo is dit ene woord structuur-princiep van een, afgezien van elke situatie al, systematies bepaald symbool-veld. Naarmate de deel-structuren meer gecompliceerd zijn, naarmate zij uit meer woorden zijn samengesteld, kan de betekenis van dit woord schijnen terug te treden, maar dat is inderdaad schijn: én de beperkingen én de structuur zijn door het verschijnen van dit woord voorgetekend. En, zo gaat 't met elk woord, op elke plaats van 'n groter geheel, en in elke phase van formulering.

In de structuur van dat veld kan men zeer gemakkelijk schemata onderscheiden. Waar komen die schemata vandaan? Wij zien ze als structuurlijnen van het symboolveld; maar, het symbool-veld berust op het woord. De schemata zijn woord-verschijnselen, en niet, zoals de algemeen gangbare mening luidt, zins-verschijnselen. De taal-schemata — men bedenke wel, *Selz* toonde dat uitvoerig aan: er zijn ook denk-schemata — berusten op 't woord. Zelfs het logiese schema subject-praedicaat, dat pas met de zins-eenheid gesteld wordt, veronderstelt de woorden in hun bepaalde en geactueerde betekenis; zonder dat kan het niet gesteld worden.⁹⁰⁾ Het valt niet te ontkennen dat die schemata formuleringsgewoonten uitmaken, doch men kon ze alleen tot zin-schemata verklaren zonder meer, omdat men geheel hun verhouding tot het woord terugbracht tot de formule: zij worden door het woord gevuld. Alsof dat zou moeten betekenen, dat zij ook per se door de zin zouden moeten worden verklaard.

Het is weer *Bühler* geweest, die het eerst in zijn publicatie: *Tatsachen und Probleme zu einer Psychologie der Denkvorgänge*,⁹¹⁾ dit schema-begrip behandelde. Bekend zijn de woorden van zijn proefpersoon: „die Wörter kämen unter dem leitenden Bewusstsein der Satzform,“ en „ich hatte erst so etwas wie ein Netz, in das sich die Worte einfangen

⁹⁰⁾ De zin als formule van 'n oordeel vertoont dit schema altijd; ook al is hij een-ledig. Doch in dit laatste geval vertoont hij het in functie van een ander moment der taal-ervaring. Een atomistische en logicistische grammatica vroeg hier naar „aanvulling“. De aanvulling is eo ipso gegeven in de veld-ervaring.

⁹¹⁾ Arch. für die ges. Psychologie XII, blz. 1 vlg.

sollten." *Pick* wijst er terecht op, dat *Bühler* niettemin in dezelfde tijd schreef: „dass die Ansicht vom Zusammenwirken des Satzsinnes mit den Wortbedeutungen längst Gemeingut der Sprachwissenschaft ist, dass wir aber darüber und über die so wichtige Elektion der Wortbedeutungen psychologisch noch fast nichts wissen.“⁹²⁾ Hoezeer verjongt *Bühlers* wetenschap zich! In zijn „Sprachtheorie“ ontwikkelt hij nu het begrip „Symbolfeld“; en dat is iets heel anders, dan 'n zin-schema!

Trouwens, het is de psychologie met dat schema nooit erg wel gegaan. *Pick* neemt 'n „sprachliches“ of „grammatisches Schema“ aan (blz. 203); maar wat dat eigenlijk precies is, heb ik nergens kunnen vinden. Hij zegt tenslotte: „Wir glauben die Annahme eines grammatisch-syntaktischen Schemas als notwendig erwiesen zu haben, wenn die Anpassung der einzelnen Wörter in Form und Stellung zu einander gesichert sein soll; das kann aber doch nur so aufgefasst werden, dass es eben eine Art Schema, eine dunkle, mehr oder weniger unbewusst als „Aufgabe“ anklingende Gesamtvorstellung des ganzen Satzgefüges, seiner „Gestaltqualität“ ist, die eine derartige Wirkung haben kann.“ (blz. 247) Tot aan de komma-punt zijn we het natuurlijk geheel en al eens met *Pick*; zijn beweringen daarna echter, menen wij te moeten negeren. Het wil mij voorkomen dat *Peeters*, zeer dicht bij de waarheid was: „entre ces mots qui émergent dans la mémoire, pas d'organisation grammaticale, sauf quelques liaisons assez usuelles pour avoir créé une habitude. Antérieurement à tout travail réfléchi, ces mots et ces tronçons d'expression forment comme un pointillé plus ou moins espacé, dessinant par avance la structure d'une phrase.“ (blz. 461)⁹³⁾

Voor *de Saussure* stond de zaak enigszins anders. Voor hem hoort de zin, en terecht, tot het taal-gebruik; nu was de vraag: hoort dan ook niet alle schikking, elk syntagma tot het taal-gebruik? Hij antwoordt negatief,⁹⁴⁾ maar hij aarzelt: „il faut reconnaître que dans le

⁹²⁾ *Karl Bühler*. Ueber das Sprachverständnis vom Standpunkte der Normalpsychologie aus. Bericht über den III. Kongress für exp. Psych. Frankfurt a.M. 1908. Leipzig 1909, blz. 118.

⁹³⁾ De schrijver vervolgt: „Parfois la pensée n'a plus qu'à relier ces points; d'ordinaire elle doit y pratiquer un remaniement et un triage. Mais il est bien rare qu'elle les élimine tous. Ceux qu'elle épargne ou subit deviennent chacun comme le *nucleus* d'une formation qui va se rejoindre et se sonder aux autres. La structure de la phrase est liée au caprice de cette disposition originelle. Et ceci en dit long, quand on songe à tous les autres caprices qui peuvent se greffer sur celui-là: caprice du dictionnaire qui refuse les matériaux, caprice de la syntaxe qui ne se prête pas aux liaisons nécessaires, caprice des sons qui veulent que l'alliance de mots la mieux appropriée au sens soit une cacophonie....“ (blz. 461-462)

⁹⁴⁾ „On pourrait faire ici une objection. La phrase est le type par excellence du syntagme. Mais elle appartient à la parole, non à la langue (voir p. 30); ne s'ensuit-il

domaine du syntagme il n'y a pas de limite tranchée entre le fait de langue, marque d'usage collectif, et le fait de parole, qui dépend de la liberté individuelle. Dans une foule de cas, il est difficile de classer une combinaison d'unités, parce que l'un et l'autre facteurs ont concouru à la produire, et dans des proportions qu'il est impossible de déterminer." (blz. 173)⁹⁵) Er was iets niet in orde met de Saussure's syntagma-begrip!

Delacroix, laten we het maar zeggen: brandt z'n vingers niet. Hij zet uiteen wat *Pick* en van *Woerkom* er van denken,⁹⁶) behandelt *Vendryes'* begrip *image-verbale*⁹⁷) met enige critiek, en schrijft dan: „Peut-être y a-t-il, chez *Pick* et chez van *Woerkom*, un peu trop de cet amour de la division et de la hiérarchie bien réglée, qui naguère encore aboutissait à certaines théories aujourd'hui un peu désuètes de la construction des actes." (blz. 421-422)⁹⁸) Zo iets als 'n „intention globale” kan *Delacroix* maar matig bekoren. Wat is er dan wel? „Aujourd'hui on est d'accord pour penser que l'impulsion initiale suffit, au moins pour les actes bien connus de nous....” (blz. 422) Op deze „impulsion initiale” komen we zo aanstonds terug; eerst de „intention globale”.

Tegen 'n schema als „Gesamtvorstellung”, zoals *Pick* nog aanneemt, is heel het werk van *Selz* één oppositie. Een dergelijke materiële opvatting verwerpt hij. (blz. 363-364) Voor hem is het schema tenslotte een schikkings-gewoonte. *Selz'* onderzoeken bewijzen dan ook duidelijk, dat het stadium der „Wortwahl” volstrekt niet hoeft te volgen op de werking van het schema (blz. 313, 327, en passim). Wel

pas que le syntagme relève de la parole? Nous ne le pensons pas. Le propre de la parole, c'est la liberté des combinaisons; il faut donc se demander si tous les syntagmes sont également libres.” (blz. 172)

⁹⁵) *Graff* noemt 't „hopeless to attempt a schematic formulation” van de zinsmogelijkheden, en schrijft: „Hence the sentence is primarily free and is eminently the unit of speech.” (blz. 112)

⁹⁶) „Reprenant cette doctrine van *Woerkom* distingue les étapes suivantes dans l'élaboration d'une idée et de sa formale verbale:

- 1° la conception de l'idée globale;
- 2° un processus psychique d'analyse et de synthèse dans le temps et dans l'espace;
- 3° la conception du schéma de la phrase sans symboles verbaux;
- 4° le choix des mots;” (blz. 419)

⁹⁷) We zien af van 'n behandeling van *Vendryes'* opvattingen (blz. 62 vlg.) omdat zij ons niets nieuws zou leren. Zie ik goed, dan nadert zijn begrip eerder ons symbool-veld dan het schema.

⁹⁸) Hij vervolgt: „Les premiers théoriciens de l'apraxie voulaient qu'avant d'accomplir un acte on eût présente à l'esprit l'intention globale; puis la décomposition en mouvements élémentaires; puis la traduction en images motrices; puis enfin en mouvements réels par la puissance des images motrices.” Vgl. nog blz. 204-205 hiervóór.

staat in de eerste woorden der formulering het „Satzgerippe” reeds uitgedrukt (blz. 323), doch niet als 'n volkomen determinerend mechanisme, maar onderhevig, én aan veranderingen die berusten op het vinden van 'n betere uitdrukking, die dan bestaat uit 'n woord of 'n woord-groep, én ^{op} veranderingen die berusten op aanvullingen door bepaalde woorden en woord-groepen. Ook *Selz* heeft z'n gegevens niet ten volle benut om er uit te halen wat er uit te halen was; hij accepteert het „Satzschema” in diè zin, dat het een prae zou hebben op de woorden. Ondertussen blijkt dit uit zijn onderzoekingen nergens.⁹⁹⁾ Wél blijkt, wat hij tenslotte nog eens constateert, en waarbij hij dan de term „Satz” laat vallen(!): „Der sprachliche Prozess der Satz-bildung selbst charakterisiert sich bei allen drei Formen als ein Prozess der Analogiebildung mit Hilfe sprachlicher Schemata.” (blz. 362; spatiëring v. d. schr.)

Welnu, wij menen te hebben aangetoond, dat de schemata — ook in zover zij fungeren als schikkings-gewoonte — op het woord berusten,¹⁰⁰⁾ en niet afhankelijk zijn van het geheel bij welks tot stand-koming zij fungeren: het zijn de formulerings-gewoonten waardoor wij het symbool-veld; volgens de structuur van dat veld, be-bouwen.

⁹⁹⁾ *Selz* oefende niet voldoende critiek op de linguïstiese leuze van het zins-primaat. Hij citeert met instemming *Pick*, waar deze laatste schrijft: „In der Annahme eines Satzschemas, in das dann die einzelnen Worte sozusagen eingefasst werden, möchte der Verfasser einen ersten Weg sehen zu einer Versöhnung der neueren Theorie, dass der Satz das primäre ist und der älteren, die sich auf die doch nicht wegzuleugnenden Tatsache stützt, dass die Worte aneinander gefügt werden um den Satz zu bilden.” (*Pick*, blz. 241-242) De theorie dat de zin vóór het woord is, dekt 'n ander feit, dan waarop het werd toegepast: niet in zijn actuering en betekenis als moment van het formulerings-proces is het woord afhankelijk van de zin, doch wel in zijn bestaanphase van werkelijk-stellend taal-teken. De linguïstiek had zich veel nutteloze arbeid bespaard, als zij de woorden van *Karl Brugmann* wat meer au sérieux had genomen, toen deze schreef: „Ich sehe . . . nicht, welche psychologische Beobachtung gegenwärtig existierender Sprachen oder welche experimentelle Analyse der Sinnesvorstellungen uns den Ursprung der Sprache aus dem Satz beweist.” (Berl. philol. Wochensch. 1906, blz. 626; geciteerd bij *Pick*.) Zij kan zich daarmee troosten, dat *Brugmann* tenslotte zichzelf ook niet au sérieux genomen heeft, en in 1922 nog laat herdrukken: „Das Sprechen der Menschen hat nicht mit Wörtern, sondern mit Sätzen begonnen (mit Wörtern nur insofern, als solche Gebilde der uns historisch zugänglichen Sprache, die wir Wörter nennen, zumteil ursprünglichst als Satz fungiert haben), und noch heute ist für das normale Sprechen in der Regel nur da ein wirklicher Ein- und Abschnitt, wo ein Satz zu Ende kommt.” (*Karl Brugmann*. Kurze Vergleichende Grammatik der Indogermanischen Sprachen. Berlin und Leipzig 1922, blz. 281) De eerste zin van *Brugmann* is natuurlijk volkomen juist, maar hij laat het probleem bestaan.

¹⁰⁰⁾ Opnieuw stoten we op het feit, wat *Karcevskij* zó formuleerde: „Le plan lexicologique est en quelque sorte „superposé” aux autres plans de la langue et les „em-boîte” tous.” (Travaux IV, blz. 189-190)

Handelend denken. Spreken is een menselijke handeling, horen is dat evenzeer. Spreken is, ten opzichte van de waarneembare situatie, een invasie; horen is een stellingnemen tegenover diezelfde invasie in de zelfde waarneembare situatie: het gedrag van spreker en hoorder verschilt zeer.¹⁰¹⁾ De spraakhandeling is voor hen een middel om de situatie te beheersen. De specificatie van de spraakhandeling hebben wij te zoeken in de actieve zelfbepaling van de taalgebruiker ten opzichte van situatie en symboolveld. En, geheel deze actieve zelf-bepaling is gericht volgens het momentele denken van de taalgebruiker, zoals geheel de spraak-handeling door dat denken gestructureerd wordt. *Delacroix* houdt niet op, dit feit naar voren te schuiven. Zonder dit denken is heel de synergetiese en de articulatiestructuur, niet minder dan het gedrag van de taal-gebruiker, onbegrijpelijk: „Une construction, mentale ou effective, voilà à quoi se ramène toute pensée et toute action. L'action, dans sa structure, est la même chose que la pensée. L'intelligence est la même puissance de construire, qu'elle s'exerce dans le monde matériel, ou dans le monde mental des images et des symboles. L'action que parfois on oppose à la pensée, ou par qui l'on explique parfois la pensée, est d'abord de la pensée.” (blz. 423)

Taalgebruik bestaat in 'n specificatie van onze handelingsmogelijkheden, maar 'n specificatie die berust op een instelling, waarin we ons richten op handelend denken, en niet op denkend handelen. En dit is het grote verschil tussen spraak-handelingen, en handelingen die geen moment zijn van een handelings-geheel, dat alleen met 'n werkelijkheid-stellende bedoeling realiseerbaar is. Timmeren is 'n denkend handelen, maar spreken of horen is handelend denken. Zo vertoont de spraakhandeling een doel-eenheid, waardoor reeds aanstonds het formulerings-proces is opgenomen in een bepaald streven: het streven naar het stellen van de bedoelde werkelijkheid der zaken door middel van de zin. Dit streven maakt de „impulsion initiale” uit van het formulerings-proces. (Vgl. blz. 420 hiervóór) Die doel-eenheid der spraakhandeling bestaat niet in de zin — die immers nog geformuleerd moet worden¹⁰²⁾ — maar zij bestaat in niets anders dan het bewustzijn, deze situatie „spraak-handelend” te moeten beheersen.¹⁰³⁾ Pas op het ogenblik waarop wij de zins-eenheid

¹⁰¹⁾ Het zal niet nodig zijn op te merken, dat de hoorder zich ook kan gedragen alsof hij niet hoorde.

¹⁰²⁾ Het is natuurlijk mogelijk, 'n reeds volledig inwendig geformuleerde zin, daarna te reproducieren, als formulering en articulatie te herhalen.

¹⁰³⁾ Misschien is het opnieuw goed, er op te wijzen dat wij dit „beheersen” weer niet reduplicatief bedoelen. Het is volstrekt niet nodig dat de taalgebruiker andere

stellen, is dit doel bereikt. Geheel de spraakhandeling, voor zover zij formulering is, is niets anders dan de weg dáárheen. Het doel-realiserend taalgebruiks-denken in de zin, sluit deze handeling af en stelt de zin als ken-eenheid, waarin de woorden nu actu gebruikt „woord” zijn. Het is „litteratuur” als *Delacroix* op blz. 434 schrijft: „Le mot n'a d'existence que dans la phrase, sans laquelle il n'est point de langage.” Heel de notie „virtuel” en „virtualité”, die we bij hem vinden, is daarmee in tegenspraak. Het juiste in *Delacroix* „boutade” is, dat het woord alleen zijn bestaans-grond vindt in het gebruik; daarvoor is het gemaakt. En daarom ook vindt het alleen zijn specifieke actuele bestaansphase in het gebruik, in de zin.¹⁰⁴)

Het zou, gezien de identiteit van dit moment, in zijn verschillende bestaans-fasen, weinig wenselijk zijn, de term *woord* alleen voor één fase te gebruiken; het is natuurlijk niet minder wenselijk, het feit in het oog te houden, dat het in de verschillende fasen grote verschillen in zijn verschijnings-vorm vertoont. Het woord is ervarings-moment in een woordmaking-ervaring, ervarings-moment van woord-beschouwing in haar verschillende vormen, ervarings-moment van denken met taal, ervarings-moment in het formulerings-proces; en, in deze laatste fase is het „in via” tot zijn specifieke bestaans-phase: actu gebruikt woord. In al deze fasen dankt het zijn actualiteit als woord alleen aan z'n denk-moment; doch, behalve dat het als ervarings-moment ook de aanschouwelijke ken-momenten omvat, omsluit het als handelings-eenheid geheel de synergetiese structuur en de articulatie-bewegingen mede. Het woord is gebruiks-teken, en dat kan het zijn, omdat het handelings-middel is ook; het woord is evenzeer handelings-eenheid en bepaalde menselijke handelings-wijze. (vgl. blz. 360 hiervóór) Wanneer wij de bestaans-voorwaarden van het woord beschouwen, blijkt steeds meer, hoezeer het een eigensoortige structurering van geheel ons menselijke wezen uitmaakt.

We schreven in het begin van ons werk: „Dit teken bestaat alleen actu als ervarings-moment, niet als fysieke vorm.” (blz. 49) Wij weten nu welke precisering dit vage uitgangspunt heeft verkregen: de ervaring zelf is weer moment van het handelings-geheel. Wat er aan het woord als handelings-eenheid waarneembaar is, is volmaakt ondergeschikt aan het structurerende denken.... dat weer middel

kennis heeft van deze instelling, dan die kennis, die ligt opgesloten in het feit dat hij weet wat hij doet.

¹⁰⁴) Zo begrepen aanvaardden we ook *Cassirers* woorden ten volle, waar hij schrijft: „Erst im lebendigen Dynamik der Rede empfängt das Wort seinen eigentümlichen Gehalt, erst hier wird es zu dem was es ist.” (III blz. 384)

is om de situatie te beheersen! In de spraakhandeling is de articulatie dus weer 'n ondergeschikte handelings-wijze; en die articulatie is als taal-verschijnsel tenslotte alleen uit het denken verklaarbaar.¹⁰⁵) Alleen „banaliteiten”, om met *Delacroix* te spreken (blz. 459), zijn dan ook spontaan, zonder onmiddellijke of vroeger verrichte reflexie, formuleerbaar; alleen datgene waarover niet na-gedacht hoeft te worden, is, als regel, zonder reflexie begrijpelijk, vraagt geen „interpretatie”; alleen hier is 'n „impulsion initiale” voldoende. De mening van *Betz*: „dass man durch philologischen Grammatikbetrieb nicht denken lernen kann.”¹⁰⁶) berust op een totale miskennis van de aard van het „Grammatikbetrieb”. De cultuur van de geest vordert cultuur van de taal, en omgekeerd. En het „Grammatikbetrieb” juist beoefend, is 'n denk-training bij uitstek; zijn wetten zijn de sleutels voor de interpretatie van het hoger beschaafde maatschappelijke samen-denken, voorzover dat noodzakelijk steunt op taalgebruik. Ja, voor taalgebruik, zoals *Bühler* dat ergens in zijn „Sprachtheorie” geestig vergelijkt met het grijpen naar een schoen, als je geen hamer bij de hand hebt om een spijker in te slaan, voor dat nuttige, maar enigszins onbenullige taalgebruik, daarvoor is grammatica een overbodige luxe; die „moedertaal” leren we allemaal „zonder enig grammaties onderricht.” Maar het is toch wel enigszins bedenkelijk, ons moedertaal-onderwijs daarom van zijn grammatische grondslag te beroven. We leven in 'n tijd, waarin stemmen zijn opgegaan om dat prakties te doen. Op grond van een, overigens maar matig scherp gestelde diagnose omtrent logicisme, heeft men niet zelden de patiënt „moedertaal-onderwijs” op de eerste plaats trachten te helpen door hem het grammatische skelet uit te snijden, en dan het resterende met een „psychologie”- of „levens”-serum voor sterven te behoeden.

Wij citeren nog enkele teksten van *Delacroix*. „A un niveau supérieur la compréhension suppose l'analyse du discours. Elle est grammaticale

¹⁰⁵) Voor 't laatst vestig ik er de aandacht op, dat ik niet meen, dat de taal verklaard zou kunnen worden zonder de aanschouwelijke ken-momenten, de synergiese structuur, de spreekbewegingen en zelfs de klanken te beschouwen. Ik herinner aan de paragraaf: „Phonologie en phonetica” (blz. 197-198). Op blz. 49 schreven we: „Klanken zijn geen taal”, maar dat is heel wat anders dan wat *Serge Karcevskij* met de volgende woorden zegt: „La langue n'a pas affaire à la matière phonique, au son physique, elle n'a affaire qu'aux caractères de cette matière, tels que le timbre, l'intensité, le ton et la durée, sans considération du son empirique.” (Travaux IV, blz. 194; spatiering v. d. schr.)

¹⁰⁶) Vgl. *Langeveld* blz. 32. Vgl. voor het hier behandelde verder, het artikel van de schrijver dezer studie: „De theorie der grammatica en de didactiek”. Paedagogische Studiën 15, blz. 449 vlg.

et logique." 107) Waar is het, dat het „automatisme”, waarvan *Delacroix* enige regels verder spreekt, die „analyse” zeer vergemakkeliken kan. Maar, het is zeer onjuist, die analyse als 'n school-bezigheid op te vatten; zij voltrekt zich integendeel in het taal-gebruik zelf. Het begrijpen van een zin is construeren, is het leggen van betrekkingen, vaak in een heen-en-weer van interpretatie; een heen-en-weer zowel tussen de reeds geactueerde woorden, als ook tussen de vergelijkingspunten in de situatie, en de te bepalen woorden. Het begrijpen van de zin, is nooit alléén uit „automatisme” verklaarbaar. 108) Wat *Delacroix* op bladzijde 460 schrijft, is voor alle formuleren waar: „Ainsi le savoir verbal et grammatical, le savoir potentiel, la langue et l'esprit interviennent d'abord pour former le sens qui se construit au fur et à mesure.” 109)

Een taal-ervaring is 'n denk-ervaring. Men zou dit 'n „Leitmotiv” van deze onderzoeking kunnen noemen. Maar, er is 'n tweede „Leitmotiv”, aan dit eerste gelijkwaardig: alle denken in taal is gebruiks-denken, is ondergeschikt aan het karakter dat de taal van haar begin af meedraagt: zij is middel. Als handelings-vervangende hulphandeling, wordt zij in den aanvang geponoerd; zij blijft dat in alle communicatie, ook in communicatie over de meest wetenschappelijke onderwerpen. Alleen bij inwendig formuleren verliest zij haar handelings-aspect, om enkel het gebruiks-aspect, in engere zin, over te houden. Wie in taal alleen „denken” „tout court” ziet, is even eenzijdig, als de meest extreme behaviourist was, die alleen de waarneembare spreek-bewegingen als taal meende te mogen registreren.

Taal omsluit „denken”; en er bestaat geen probleem: hoe wordt

107) „Nous construisons le sens à l'aide des éléments, porteurs de leur valeur linguistique; nous nous aidons des mots vivants et des outils grammaticaux, des mots et de la phrase. Comprendre une phrase, c'est donner leur valeur de signification directe et leur valeur fonctionnelle, syntaxique, aux mots d'une phrase, en réalisant la construction, c'est-à-dire en rétablissant le jeu de rapports qu'elle figure; c'est comprendre et le sens des mots et la construction de la phrase.” (blz. 459)

108) *Pos* heeft gesproken van 'n „Hin-und-her-Bewegung”, die zich ook in het „Erlebnis” van sommige zinnen „vermutlich” zou laten aantonen. Dat dit „Hin-und-her”, in talrijke gevallen, 'n noodzakelijke voorwaarde voor het begrijpen is, dat blijkt zelfs uit ons eenvoudige *banken*-voorbeeld, (blz. 412) Vgl. *H. J. Pos*. Ueber den Aufbau der gramm. Interpretation, blz. 302.

109) Hij vervolgt: „L'analyse du discours est logique et grammaticale; chaque élément, en passant, apporte sa valeur qui prend sa place dans le tableau qui se construit; à peu près comme chaque note recueillant tout ce qui a résonné avant elle, et préparant ce qui va suivre, concourt à former la mélodie.” Het is jammer, dat hij alleen de term *analyse* gebruikt; het verschijnsel is evenzeer — ook al vóór de eenheidstellende denk-act waarin de zin geconstitueerd wordt — een *synthese*.

denken omgezet in iets dat niet-denken is, en „Taal” zou zijn! *Weisgerber* heeft 'n boek geschreven, om te betogen dat de taal denk-vorm is. Toch bestaat er wel 'n probleem — en daarvoor had *Weisgerber* minder oog — dat we zó kunnen formuleren: hoe wordt de ene vorm van denken in de andere omgezet; hoe wordt het vrije denken taal, en hoe wordt uit taal vrij denken? Wij hebben over dit vraagstuk enkele malen uitvoeriger gesproken, doch het is een probleem dat — in zijn belangrijkste linguïstiese aspect — in de zins-leer thuishoort.

Een linguïstiek die in het taalverschijnsel vrijwel alleen denken ziet, met 'n aanhangsel van aanschouwelijk kennen, stelt zich prakties op het standpunt van de, in wetenschappelijke beschouwing verzonken, volwassene; maar dan toch op het standpunt van 'n zelf-bewuste volwassene. Het extreemste behaviourisme stelde zich prakties op het standpunt van de allerjongste zuigeling. Wij hebben getracht ons te stellen op het standpunt van de levende mens, die weet dat hij leeft in 'n „Umwelt”, en die met dit laatste ook rekening houdt. Het wil me voorkomen dat dit het juiste standpunt is. Dan verliest het woord zijn magiese aantrekkelijkheid, maar het wint zichzelf.

Dat 'n Montessori-kind, dat eerst leert schrijven en dan lezen, geen „woorden” s c h r i j f t, is interessant, omdat het de zoveelste bevestiging is van het feit, dat reflecteren op eigen denk-handelingen een hogere graad van intelligentie veronderstelt, dan het kind in de eerste jaren vertoont; doch het bewijst volstrekt niet, dat het woord, in de ervaring van 'n nog veel jonger kind zelfs dan 'n vierjarige dreumes, nog geen ervarings-onderscheiding zou zijn. Het bewijst alleen maar, dat het veel gemakkelijker is wa a r t e n e m e n, dan op eigen denk-acten te reflecteren.¹¹⁰⁾ En, wie het kind leert luisteren naar de „klanken” die het

¹¹⁰⁾ We weten niet met hoeveel „Naturmenschen” *Wundt* omging, maar we weten wel dat *Sapir* hen druk bezocht. Zelfs als hij niet bewezen had, dat *Wundt* ongelijk had, zouden we dus reeds verstandiger doen eerder *Sapir* te geloven dan *Wundt*, die schrijft: „Anders bei dem Naturmenschen, in dessen Denken das Wort überhaupt kein fest sich abgrenzendes Gebilde ist, sondern nur der Satz durch den sicher ausgeprägten Abschluss des Gedankeninhalts als eine bestimmte Einheit erscheint.” (I blz. 611) *Wundt* vervolgt: „Bei ihm dominiert dieses Ganze. Von den Einzelvorstellungen, die in dasselbe eingehen, mögen einzelne, namentlich solche, die sich auf in der Wahrnehmung gegebene Gegenstände beziehen, bereits fester umgrenzt sein, andere, besonders Raum- und Zeitbestimmungen, die Arten der Tätigkeit und des Verhaltens der Gegenstände, bleiben eng mit den sie tragenden Hauptvorstellungen verbunden. Aber auch bei jenen relativ isolierbaren gegenständlichen Inhalten bleibt die Beziehung zu dem Ganzen, dem sie angehören, eine so unmittelbare, dass jeweils das Einzelne nur in seiner konkreten Verbindung mit dem Ganzen dem Bewusstsein gegenwärtig ist. Auf solche Weise ist der Satz gegenüber dem Wort insofern die ursprünglichere Vorstellungseinheit, als der in dem Satz ausgedrückte Inhalt auf jeder

voortbrengt, leert dat kind waarnemen, niet: reflecteren op eigen denken. Dat is methodies ongetwijfeld juist dan de omgekeerde weg te bewandelen, en aan 'n dergelik kind nu ook de kennis van het „woord" bij te willen brengen, die noodzakelijk zou zijn om het woord isolerend te schrijven. Immers dát schrijven, veronderstelt tevens een bewust vergelijken van de afzonderlik te onderscheiden „klanken" met het geheel. Woorden „leggen", die als geheel worden aangeboden, is ongetwijfeld een juiste methode om aan het kind de kennis der onderscheiden „woorden" volkomen connatureel bij te brengen.

We hebben het verschil tussen het feit dat iets als ervarings-onderscheiding bestaat, en het feit dat die onderscheiding gekend wordt ook, nu zo vaak behandeld, dat we er verder het zwijgen toe doen. Het woord als ervarings-onderscheiding en het woord als werk-mogelijkheid noemden we steeds een *taal-moment* en wij toonden aan waarom wij dat deden. Over zijn verhouding tot het taal-systeem, die in de voorafgaande paragrafen al voortdurend ter sprake kwam, tenslotte een laatste uiteenzetting.

Het taal-systeem. Prof. Royen gaf in de „Mededelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen" zijn rede: „Spraak en Taal" uit.¹¹¹⁾ Het is een nederlandse interpretatie van het probleem *langue: parole*, dat *de Saussure* het eerst stelde. We lezen op blz. 17: „Wanneer ik eerlik wil zijn, dan moet ik bekennen, dat hoe meer ik nadenk over taal tegenover spraak, des te meer vragen bij mij op een antwoord gaan wachten."¹¹²⁾ *Langeveld* poneerde bij zijn promotie als stelling:

Stufe des Denkens gegenüber andern ähnlichen Inhalten ein relativ abgeschlossenes Ganzes ist." De grond-idee waarvan *Wundt* hier uitgaat, is in zijn algemeenheid juist: een bepaald zins-geheel is voor het reflecterende denken gemakkeliker kenbaar, dan alle afzonderlike woord-momenten daarin. Doch, *Wundt* nam ten onrechte *a priori* aan, dat de intelligentie van de natuurmens per se te kort zou schieten om de gegeven onderscheidingen in het zins-geheel ook te kunnen kennen. Desondanks schrijft hij enige bladzijden verder, dat de woord-isolering „in der denkbar einfachsten Weise" geschiedt. „Assoziativ wird die Isolierung der einzelnen Wörter dadurch vermittelt, dass das gleiche Wort auch in andern Gesamtvorstellungen in veränderten Umgebungen vorkommt." (I blz. 614)

¹¹¹⁾ *Gerlach Royen* O.F.M.: *Spraak en Taal*. Amsterdam 1933.

¹¹²⁾ „Wat behoort bijv. syntakties tot de taal? wat alleen tot de spraak? Al spreekt iedereen naar een regulerende norm in zich, een norm die elke zin op zijn pootjes doet terecht komen — het kan ook wel eens mislukken, maar dan valt het op — wie zal dat ideële normenkompleks nauwkeurig kunnen beschrijven? Wie abstraheert uit de spraaksyntaxissen van *Boutens*, *Couperus*, van *Eeden* en al hun schrijvende en sprekende tijdgenoten, al zijn het geen letterkundigen; wie abstraheert uit zo'n konkrete veelheid, de abstrakte algemeenheid d.w.z. eenheid bij de eenling, de vakgroep, de gemeenschap?"

„De betekenis voor de taalwetenschap van het onderscheid tussen „taal” en „spraak” (ook wel „rede”) wordt, door sommige geleerden, met name door *Gardiner* in *The theory of speech and language* (Oxford 1932) overschat.” In „Taal en Denken” vinden we: „De taal is dan ook niet *ten dele* subjectieve activiteit *ten dele* objektief systeem, maar steeds beide *tegelijk* in niet te ontwarren eenheid, waarin deze tweespalt wel aan het licht gebracht kan worden, maar steeds als inhaerentie van wat één is. Dit is de basis der eenheid van de taal en van de taal-wetenschap.” (blz. 72) Even verder vinden we: „wat aan de zin de eenheid is, is noch meer noch minder oorspronkelijk dan de eenheid van het woord. Evenmin is zij oorspronkelijker dan het vermogen van het woord verbindingen aan te gaan en eenheden van hoger complicatie en integratie te helpen vormen. Dit samenvoegen, dat de eenheid voorbereidt, is niet van andere oorsprong dan de eenheid des woords.” Er is, volgens *Langeveld* geen mogelijkheid „één gebied der taal als *het* gebied van de rede aan te wijzen.”

Langeveld heeft ongetwijfeld gelijk met zijn mening, dat er geen gebied van de taal is, dat alleen als het gebied van de „rede” zou zijn aan te wijzen, maar er is wel iets in de „spraak”, in het taalgebruik, dat alleen aan dat taal-gebruik eigen is. Dat iets is het werkelijkheid-stellend aspect, dat eigen is aan taal-gebruik. Het concrete, actuele gestelde geheel is eenheid van taal-gebruik; dat geheel, als actueel structurerend moment van een bepaald veld van gebruik, „hoort” niet „tot” de taal, doch het is daarop terugvoerbaar: het is geactueerde taal. „Tot” de taal „horen” dus wel alle in de actuele gebruiks-eenheid vervatte woorden, en alle bij de formulering determinerende groeperingsgewoonten, en alle mogelijkheden voor melodische kenmerking van het gebruiks-geheel. Alles derhalve wat er in de zin aan „Gestalt”- en „betekenis”-momenten is, en ook de structuur-principen van het zins-geheel, zijn tenslotte terugvoerbaar op het taal-systeem; het werkelijkheid-stellend aspect is dat niet.¹¹³⁾ Natuurlijk, ook „zinnen”, be-

¹¹³⁾ *Gardiner* zag volkomen juist: „Words, as the most important constituents of language, may fairly be regarded as its units, though it must be borne in mind that the rules for combining words (syntactic rules, as they are called), and the specific types of intonation employed in pronouncing words, are constituents of language as well.” (blz. 88) Het verder verloop van zijn studie bracht hem tenslotte tot de conclusie, dat: „it is function, not form, which makes a set of words into a sentence.” (blz. 184) Terecht eist hij voor het bestaan van de zin een bepaald „purpose” van spreker en hoorder op, een bepaald „streven”; maar hij maakt dit ten onrechte tot een „criterium” van de zin, (blz. 208, 210 en passim); het is een noodzakelijk taal-ervarings-moment, zoals het een noodzakelijk moment is van elke ervaring, maar het maakt niet van de gebruiks-eenheid zelf moment uit: de gebruiks-eenheid als

paalde meerwoorden-gehelen die geïsoleerd werden, kunnen als formule¹¹⁴⁾ moment uitmaken van het taal-systeem; maar actueren wij deze „formules” in beschouwing en niet in gebruik, dan missen ook zij het werkelijkheid-stellend aspect.¹¹⁵⁾ Met betrekking tot het systeem, kunnen wij de gebruiks-eenheid dus definiëren als: de ervarings-eenheid der gebruikte taal-momenten, volgens de taal-systeem-gewoonten geformuleerd, met behulp van systeem-eenheden: de woorden, die in die gebruikseenheden als werkelijkheid-stellend moment zijn geactueerd. „Het samenvoegen dat de eenheid voorbereidt” is van een geheel andere orde dan het woord: de formulering zelf, al geschiedt zij volgens de systeem-gewoonten, is natuurlijk alleen aan de taal-ervaring eigen, niet aan het systeem.

De concrete aanpassing van het geheel aan de situatie is een gebruiks-verschijnsel, maar het is niet verklaarbaar tenzij mede in functie van het co-determinerende systeem. De individuele eigenaardigheden van reactie op die situatie, vinden in het systeem als organies psychiese structuur van het betreffende individu hun verklaring. De communicatie lijdt onder deze eigenaardigheden gewoonlijk geen geweld, omdat de momenten van het individuele systeem, in zover zij voor die communicatie relevant zijn, alleen in samen-handelen, of met het oog op samen-handelen, kunnen worden gemaakt; de rest heeft in communicatie geen taal-functie, en gaat, als het door 'n spreker toch gebruikt wordt en de hoorder maakt 't niet mee, voor de taal als sociaal gebonden systeem verloren.

De Saussure heeft van den aanvang aan de beschouwingen een bepaalde wending gegeven, waarvan de linguïstiek nog steeds niet is teruggekeerd. Het is de verdienste van Doroszewski daarop te hebben gewezen:¹¹⁶⁾ de taal als systeem waarvan de linguïstiek heeft uit te gaan, is het taalsysteem, zoals dat in het individu bestaat. De „taal”

ervarings-moment is een ken-eenheid. Wij omschrijven deze „bedoeling” als: een streven om de situatie te beheersen door werkelijkheid-stelling in 'n gebruiks-eenheid. Ries meende, voor de zin een bepaalde „grammatiese” structuur te moeten eisen; ook dit verwerpt Gardiner terecht.

¹¹⁴⁾ Verschillende schrijvers hebben getracht, het begrip der „formule” te bepalen; een verder onderzoek hieromtrent ressorteert niet onder deze studie.

¹¹⁵⁾ Gustaf Stern schrijft terecht: „It lacks the purposive function characteristic of speech, because there is no speaker whose purpose it could express.” (blz. 69) Maar deze uitspraak is, evenmin als Gardiners opvattingen, volledig; want daar is wel het „purpose” van de taal-beschouwer, dat echter niet „werkelijkheidstellend” is.

¹¹⁶⁾ W. Doroszewski. Quelques remarques sur les rapports de la sociologie et de la linguistique: Durkheim et F. de Saussure. Journal, blz. 82 vlg. Doroszewski toont aan, dat de Saussure onder invloed van Durkheim zijn begrip langue ontwikkelde.

bestaat óók als bezit der gemeenschap, en is als zodanig evenzeer de realiteit als b.v. de mensheid (ondanks de „abstracte” term!) een realiteit is; ¹¹⁷) maar die „taal” is van een andere orde dan het taal-systeem, dat het taal-gebruik van elk afzonderlijk individu bepaalt. ¹¹⁸) Dit systeem is de individuele organies-psychiese structuur die, als geheel van gebruiks-mogelijkheden, deel uitmaakt van het menselijk wezen. Ook dit systeem is „sociaal”, sociaal op verschillende wijzen; doch, het bestaat alleen in de individuen. De oorspronkelijke onklarheid die hieromtrent bij *de Saussure* bestaat, heeft aan de ontwikkeling van het taal-begrip geen goed gedaan. ¹¹⁹)

Wij zullen niet de ontwikkeling van het begripstaal: taal-gebruik, bij de verschillende schrijvers nagaan, doch, onze eigen opvatting ontwikkelend, enkele belangrijke aspecten waarin wij van velen afwijken, aangeven. We hebben volstrekt niet de pretentie volledig te zijn: het taal-systeem vraagt een eigen studie. We behandelen kort de problemen: is het taal-systeem „abstract”, en: hoe is de verhouding taal-systeem: taalgebruik. Het is daarna mogelijk in enkele woorden de verhouding taal-systeem: woord, samen te vatten.

Gardiner spreekt van: „the science which we call language” (blz. 63);

¹¹⁷) *Hjelmslev* acht het mogelijk, uit de studie van een zo groot mogelijk aantal talen (blz. 250), een „abstract systeem” te ontwikkelen en onderscheidt nu *de Saussure's* „langue” als „système concret”, van zijn eigen „système abstrait” (blz. 214 vlg.). Wij ontkennen volstrekt niet de mogelijkheid van een algemene taal-theorie, maar wij wijzen er op, dat deze theorie, juist omdat zij alleen als theorie bestaat, niet in één lijn ligt met hetgeen wij onder hét „taal-systeem” verstaan, of onder de taal ener gemeenschap. Niet alleen het taal-systeem, maar ook de taal ener gemeenschap is concreet in *Hjelmslev's* zin en niet abstract.

¹¹⁸) Wij citeerden hiervóór (blz. 357-358) *Weisgerber*. Hier vullen we dat citaat aan: „Auf die sprachlichen Dinge angewandt heisst das: dort wo das dem *Realen* zugewandte Denken von den realen Sprechäusserungen über den Sprachbesitz des einzelnen, den Kulturbesitz eines Volkes, die Sprachfähigkeit des Menschen, immer mehr ins Reich des Abstrakten, des Unwirklichen zu kommen glaubt, müssen wir gerade die umgekehrte Wirklichkeitsordnung sehen: die sinnlich fassbare Sprechäusserung ist ja nur eine vorübergehende Erscheinungsform des viel wirklicheren Sprachbesitzes eines Menschen, und dieser wiederum ist nur eine Ausprägung einer höheren Wirklichkeit, eben der Sprache eines Volkes: und hinter allem Sprachlichen auf Erden steht schliesslich als Urquell, als letzte Wirklichkeit, die Sprachfähigkeit des Menschen.” (blz. 44) Wij accepteren evenmin *Weisgerber's* laatste zin, als wij het, voor de linguïstiek, nodig vinden de metaphysische beschouwing te ontwikkelen van het taal-begrip, dat zijn verschillende realisaties verantwoordt.

¹¹⁹) „(La langue), c'est un trésor déposé par la pratique de la parole dans les sujets appartenant à une même communauté, un système grammatical existant virtuellement dans chaque cerveau, ou plus exactement dans les cerveaux d'un ensemble d'individus; car la langue n'est complète dans aucun, elle n'existe parfaitement que dans la masse.” (blz. 30).

anderen spreken van een „geheugen-fonds”. Het is dan nog maar één stap, om het systeem als een abstractie te beschouwen;¹²⁰⁾ en: het systeem is geen abstractie.

De beschouwing van het systeem als abstractie brengt volstrekt niet mee, dat men het systeem als een onwerkelijkheid verwerpt, maar men beschouwt het dan enkel als een normatief weten, als een begrippen-systeem. Welnu het taal-systeem is geen „weten” in strikte zin, geen „scientia”, geen begrippen-systeem: de taal-wetenschap is 'n begrippen-systeem; het taal-systeem daarentegen is een „ars”. De begrippen die van dat systeem deel uitmaken zijn opgenomen in een handelings-geheel waarin zij „prakties” functioneren.¹²¹⁾ Het systeem „is” geen denk-inhoud, maar het systeem is een organies-psychies geheel van werkmogelijkheden, dat ook denk-inhouden „heeft”. Die „denk-inhouden” vormen, wat *Langeveld* noemt: „het begrippen-systeem der grammatica” (blz. 39), doch dit begrippen-systeem is van het taal-systeem maar één moment. Het „grammatiese begrippensysteem” kan zowel bij de woord-making als bij de formulering normatief zijn, maar het functioneert alleen als moment van een ervarings-geheel, dat wij „handelend denken” hebben genoemd; het systeem omvat ook alle woord-eenheden, alle „formules”, en alle handelings- en denk-gewoonten, en geheel de synergetiese structuur.¹²²⁾ Met behulp van dat geheel, dat systeem, stelt het taal-gebruikend ik zijn gebruiks-eenheden. — Het beschouwen van de taal als „science”, of als 'n „stock of knowledge” (*Gustaf Stern* blz. 18), als een systematies geordend geheugen-fonds, maakt de conclusie voor de hand liggend, dat het systeem „abstract” zou zijn, uit „begrippen” zou bestaan. Het systeem echter bestaat niet uit begrippen, maar: van het systeem maken normatieve begrippen deel uit.

¹²⁰⁾ Wij lezen bij Prof. *Royen*: „Terwille van de duidelijkheid zal men mij bij deze gelegenheid willen toestaan het woord taal uitsluitend te gebruiken voor het abstracte systeem, de ideële taalschat in ons; en spraak voor de reële toepassing, de konkrete uiting met de van persoon tot persoon wisselende eigenheden van intonatie, uitspraak, woordkeus en zo verder.” (blz. 2) Met *van Ginneken* (vgl. blz. 194 hier-vóór) beschouwt hij nu ook consequent het phoneem b.v. als „het abstrakte klank-idee.” (blz. 19)

¹²¹⁾ „On pourrait montrer de même qu'il existe dans l'esprit non pas une grammaire, mais ce que l'on pourrait appeler un système des formes génératrices de la langue.” (*Delacroix*, blz. 14)

¹²²⁾ „Une langue se compose nécessairement de trois systèmes distincts et étroitement associés, dont chacun comporte un nombre pratiquement illimité de combinaisons possibles: le système phonétique, l'émission sonore, la suite des sons; le système des mots, le vocabulaire; le système morphologique, le système grammatical.” (*Delacroix*, blz. 146)

De Saussure gaf tot de beschouwing van het systeem als „abstract”, zelf aanleiding, doordat hij de verhouding tussen de taal als individueel systeem en als systeem der gemeenschap, niet tot helderheid bracht, en schreef: „La langue n'est pas une fonction du sujet parlant, elle est le produit que l'individu enregistre passivement; elle ne suppose jamais de préméditation, et la réflexion n'y intervient que pour l'activité de classement dont il sera question p. 170 sv.” (blz. 30) Het individu registreert helemaal niet passief, maar maakt zijn eigen taal als lid der gemeenschap. *De Saussure* verwaarloosde het genetiese moment van alle taalgebeuren.

Een tweede gevolg van dit tekort, is de onklarheid omtrent de verhouding taal-systeem : taal-gebruik. *De Saussure* meent: „Sans doute, ces deux objets sont étroitement liés et se supposent l'un l'autre: la langue est nécessaire pour que la parole soit intelligible et produise tous ses effets; mais celle-ci est nécessaire pour que la langue s'établisse; historiquement, le fait de parole précède toujours.” (blz. 37)

Vrij algemeen is *de Saussure's* opvatting zo geïnterpreteerd als *Gardiner* deed: „There is no need for lengthier insistence on the universally recognized truth that language is, and can only be, the outcome of countless single examples of speech.” (blz. 112) Men beschouwt het taalgebruik als „the sole generator of language”. (blz. 110) Reeds in ons derde hoofdstuk hebben wij in verschillende paragrafen uitvoerig aangetoond, hoe het woord oorspronkelijk moet worden gevormd in 'n ervarings-geheel waarvan geen taal-momenten deel uitmaken, om de eenvoudige reden dat het kind nog taal moet „leren”.¹²³⁾ *De Saussure's* leerling *Sechehaye* heeft dan ook 'n andere oplossing van *de Saussure's* probleem beproefd, en hij schrijft: „Pour Ferdinand de Saussure la langue existe pour la parole, mais elle naît aussi de la parole: elle en émane et elle la rend possible, et rien ne nous force à mettre l'une devant l'autre ou au-dessus de l'autre. C'est un complexe que seule l'abstraction analyse. Pour nous, au contraire, dans cette abstraction même nous apercevons un principe de subordination et de classement et nous mettons la parole, sous forme prégrammaticale, avant la langue.” (blz. 219) Doch, dit is geen volledige oplossing van het probleem, omdat staan blijft, dat geen enkel taal-moment gebruikt kan worden, dat wil zeggen „spraak”-moment kon zijn, als we het niet te voren voor gebruik prepareerden.

Er ontbrak aan de linguïstiek, zoals wij reeds meermalen opmerkten, een volledige analyse van het taal-gebruik, en zijn onderscheiding van

¹²³⁾ Vgl. nog hiervóór blz. 106-107, 140 en 148.

beschouwing. Alle taal-momenten echter, moeten act u zijn, voordat zij in de gebruiks-eenheid — die pas het gebruiks-moment zelf uitmaakt — als moment kunnen worden gesteld. Welnu, de gebruiks-eenheid wordt gesteld als synthese van het geformuleerde; tijdens de formulering is elk individu taal-„beschouwer“; taal-beschouwer, niet met een theoretiese, met een wetenschappelijke instelling, maar, taal-beschouwer met de praktische bedoeling om tot het stellen der eenheid te komen. En inderdaad, tijdens die formulering worden de meeste taal-momenten gemaakt. De tijd dat de mens met vragen zijn systeem afbouwt, ligt in zijn vroege jeugd. Wanneer *Gardiner* zegt dat taal is „the outcome of countless single examples of speech“, dan kunnen wij dát aanvaarden, met alle nadruk op „examples“; maar wij moeten de sententie, dat het gebruik, dat „speech“, „the sole generator of language“ zou zijn, verwerpen; tenzij men alleen er mee zou bedoelen — wat evident niet het geval is — dat het gebruik der gemeenschap de noodzakelijke voorwaarde is voor de taal-making van het individu. Spreken en schrijven is formuleren; maar spreken en schrijven is nog iets meer: spreken en schrijven is ook synthetiseren tot gebruiks-eenheid, en pas in deze synthese bestaat de „spraak“ in eigenlike zin. Het individu dat formuleert, stelt een handeling die wezensnoodzakelijk aan de tijd gebonden is; het individu dat „begrijpt“, vat op hetzelfde moment het in de tijd gescheidene tot een eenheid samen. Dat is de zin der „präsentielle Gleichwertigkeit“, van het aanschouwelijke-onaanschouwelijke ken-geheel met zijn delen. Alles wat in het gebruiksgeheel moment is, is taal-moment en tegelijkertijd „spraak“-moment; het actuele geheel zelf echter, is geen moment van het taal-systeem; het is gebruiks-eenheid, en als zodanig bestaat het.¹²⁴⁾

En nu tenslotte: wij hebben bewezen, dat het systeem gebouwd wordt vanuit en rondom het woord: het woord is van dat systeem de blijvende grondslag. De groep evenmin als het phoneem, het schema evenmin als de morphologische structuur van het woord zelf, zijn, zonder de woord-eenheid als grondslag voor alle systeem-vorming en taal-gebruik te erkennen, onverklaarbaar. Sedert een dertigtal jaren heeft de linguïstiek aan de grammatica de grote ondiens bewezen, dit feit te ontkennen of te betwijfelen. De grammatica kan de verschijnselen die zij beschrijft alleen verantwoorden, als zij het woord als centrrend moment neemt;

¹²⁴⁾ Men vraagt zich af, hoe 't mogelijk is van taal, als van 'n systeem te spreken, wanneer wij als uitgangspunt nemen het eerste kinderlike woord. Natuurlijk, „systeem“ wordt hier analoog gebruikt. Het eerste kinder-woord stelt bepaalde mogelijkheden van oppositie, door het feit zelf dat het bestaat. Het is hier dat de *Saussure's* begrip „valeur“ nog gelegenheid zal kunnen krijgen zijn volle draagwijdte te tonen.

als centreren moment, en niet als méér. De structuren die zij bestudeert zijn nog van andere aard ook. Het woord-begrip alleen, zal evenmin een „Sezam open U” zijn, als dat het zins-begrip geweest is. Maar wel bezit de grammatica in het woord een sleutel bij de ontcijfering van problemen, die tot nog toe geen verklaring toelieten: met het woord-begrip wordt de woord-groep toegankelijk, en met de woordgroep de praedicatieve voeging van de zin. — Met recht meent de schrijver te mogen eindigen met een kleine variatie op de titel, die van zijn werk het begin uitmaakt: het woord is grondslag van taal en taal-gebruik.

Kurzer Überblick

Das Objekt der Sprachwissenschaft sind die Sprachereignisse in all ihren Beziehungen. Absichtlich verwende ich nicht den Ausdruck „Sprechereignisse“; denn, obgleich die Sprachwissenschaft bei ihren Untersuchungen das Sprechereignis naturgemäss voraussetzen muss, kommt sie mit dem Studium der Sprechereignisse allein nicht aus; zu ihrem Gebiete gehört mehr. — Jede Wissenschaft bedingt führende Untersuchungsprinzipien, die sie sich dem zur Untersuchung gegebenen Tatsachenmaterial entnehmen soll. Das führende Untersuchungsprinzip der Sprachwissenschaft ist der Zeichenbegriff, den wir uns aus der Beobachtung der Sprachereignisse klar machen. — Dass wir im dritten Kapittel vom Sprachverhalten des Kindes ausgehen, findet seine Ursache nur darin, dass wir dem Einwand: unser Wortbegriff gehöre einer späteren Entwicklungsstufe an, vorbeugen möchten. — Ist unser Ausgangspunkt behavioristisch, so vergessen wir doch nicht, dass er die Kenntnis der individuellen Spracherfahrung als sinngebendes Schema zur notwendigen Voraussetzung hat. *Karl Bühler* verdanken wir bei der Entwicklung dieser Methode sehr viel. Wir beweisen, dass die Zeicheneinheit sich durch Assoziation nicht erklären lässt; sie hat einen unanschaulichen einheitverleihenden Akt zur notwendigen Voraussetzung. Mittels *Ogden & Richards' Engramm-Theorie*, deren Begriffe Denken (reference) und Sache (referent) für das Wort als Erfahrungstatsache keine Erklärung bieten, versuchen wir das nachzuweisen. Unsere Methode führt zu dem grundlegenden Unterschied zwischen „Sprachverwendung“ und „Sprachbetrachtung“, der bisher in der Sprachwissenschaft keine systematische Ausarbeitung erhielt. Im Verhalten der Sprachverwender offenbart sich das Wort als eine Einheit. Es ergibt sich nun, dass sie mit Hilfe anschaulicher Erfahrungsmomente die als Handlungs-Index fungieren, gesetzt wird: das Wort ist eine handlungsersetzende Hilfshandlung, die sich mit der Erfahrungsdifferenzierung zum „Verwendungszeichen“ differenziert. Das Wort als Verwendungszeichen ist immer Mittel. Der Denkaspekt, wenn auch strukturierendes Moment, stellt sich nur als einen der Wortaspekte heraus. Auf keinen Fall ist das Wort eine grammatische Abstraktion: ein Beweis dazu ist das Kinderverhalten sowie das Verhalten erwachsener Analphabeten (*Sapir*). Im Namenfragen des Kindes haben wir ein Kriterium, das uns

die Tatsache der auch im frühen Kindesalter vorkommenden Wortunterscheidung als Erfahrungsmoment, aufweist. — Wir stellten fest, dass sich das Wort bildet, indem an bestimmten Erfahrungsmomenten ein bestimmter einheitverleihender Akt sich vollzieht. (Wortmachung). Nur die erneute Totalitäts- und Einheitsbetrachtung ermöglicht es, die Eigenart des Wortes als Erfahrungsmoment des gemeinschaftlich gebundenen Einzelmenschen genügend zur Geltung zu bringen: das Wort ist „nach“ der Verwendung durch die Gemeinschaft, jedoch „vor“ der des Individuums.

Im Abschnitt „Terminologie“ erfolgt eine Voruntersuchung der für die Sprachwissenschaft wesentlichen Begriffe: Form, Figur, Anschaulichkeit, Wahrnehmung, Vorstellung, Unanschaulichkeit, Denken, Erfahrung, Erfahrungsganzes, und Moment. Wir stellen fest, dass das Wort die, in mannigfacher Verwendung seine Identität wahrende, Verwendungszweigen-Einheit ist. Die Veränderlichkeit der wahrnehmbaren Anschaulichkeit steht mit dieser Feststellung nicht im Widerspruch. Zwar gibt es ein „phonetisches Wort“, das aber „funktionelle Form“ ist, d.h. es existiert nur als, in Funktion der Wahrnehmungsmomente definierbarer, Typus. (*Graff-Gemelli*). Das bestimmende Erfahrungsmoment ist die Wortgestalt. Sie ist die „umdachte“ Anschaulichkeit des Wortes als anschaulich-unanschauliche Kenntnis-Einheit. In der Verwendungseinheit ist die Wortgestalt nie „Vorstellung“. Aus der Vergleichung von Wortgestalt und Wort-Form ergibt sich, dass die Gestalt im Wort auf „Produktion“ beruht, und das Wort folglich eine eigenartige Synthese verschiedener menschlichen Tätigkeitsformen bildet. Es erhellt aus dieser Vergleichung überdies die Abhängigkeit wie die Eigengesetzlichkeit der Phonetik bezüglich der Phonologie. Wir erkennen die Worte an ihrer Bedeutung; mithin ist nicht die Gestalt, sondern die Bedeutung das diakritische Moment in der Worteinheit.

Die Denkhandlungseinheit im Wort: der Referent, ist das Erklärungsprinzip der Bedeutungseinheit und ihrer Konstanz, wie der Worteinheit und Wortkonstanz. Die Bedeutung ist kein Komplex von Vorstellungen, sondern sie ist Denkeinheit. Dennoch ist sie nicht schlechthin Begriff. Ist sie doch in eigenartiger Weise „applizierbar“ („präzifizierbar“). Sie ist „Verwendungsgedanke“. Wir verwenden die Bedeutung, um zwischen den Sprachverwendern und den „Sachen“ ein bestimmtes Verhältnis hervorzurufen. Der Begriff „Sache“ ist für die sprachwissenschaftliche Theorie wesentlich. Bedeutungskategorien sind nicht identisch mit Sachkategorien. Nicht die Sache, sondern die Bedeutungseinheit erklärt die Wortidentität in verschiedenen Verwendungen. Jede Wortverwendung ist Aktuierung der Bedeutungseinheit. Die Unterscheidungen, die sich in

der Bedeutungseinheit dartun, sind, wie die Gestalt-Gliederungen (Phoneme), disjunktiv-relevant; die Bedeutungsunterscheidungen sind überdies disjunktiv-applizierbar, d.h. das Wort „nennt“ nicht per se all dasjenige, was es im gegebenen Verwendungsfall „bedeutet“. Was das Wort „nennt“, ist die Sache. Die Sachen, die das Wort nennt, können unselbständig sein. Es folgt daraus keineswegs, dass die für die Sachen verwendeten Worte keine bleibende Eigenbedeutung hätten, oder die Bedeutung dieser Worte unselbständig wäre: unselbständige Wortbedeutung (*Husserl*) ist eine Kontradiktion, weil das Wort eine bleibende Denkeinheit in sich schliesst. Die Worte können zwar unselbständig nennen; so z.B. die Konjunktionen. In diesem Falle haben sie eine sprachtechnische Bedeutung, d.h. eben dadurch dass sie in der Satzeinheit aktuiert sind, setzen sie eine Beziehung eben in diese Einheit selbst. Die Selbständigkeit dieser sprachtechnischen Worte geht nicht aus ihrer Applizierbarkeit, sondern aus ihrer selbständigen Verwendbarkeit als Wort hervor. Wir weichen hiermit von *Vendryes'* „Morphème-Sémantème-Theorie“ wesentlich ab.

Die Entfaltung verschiedener Abstraktionsbegriffe ermöglicht es uns darzutun, dass der „Darstellungsaspekt“ zum Wesen jedes Wortes gehört, und dass es mithin keine „reine Zeigwörter“ (*Bühler*) gibt. Er ist jedoch nur eine Facette des Wortes, das als Ganzes, eine organisch-psychische Einheit bildet, die wir im Wortmachungsakt als bleibende Wirkmöglichkeit unsres Wesens setzen. In der Verwendung aktuierten wir es als selbständiges Verwendungszeichen, das unser individuelles menschliches Handeln als Gemeinschaftsglied ermöglicht. — Das Wort ist immer „Moment“, Erfahrungsmoment und Moment eines „Aktionsfeldes“; zudem ist es meistens Moment eines „Mehrwortgebildes“, und wird als solches durch eine bestimmte „Isolierbarkeit“ gekennzeichnet. Sowohl das Simplex wie das Kompositum weisen diese Isolierbarkeit auf, die das Wort nicht nur von dessen Teilen, sondern auch von der Wortgruppe unterscheidet. Das Kompositum ist ein sekundäres Wort. — Der „Situation“ gegenüber ist jedes Wort in sofern autonom, dass es zwar von seinem Verwender infolge einer „Einladung“ aus der Situation aktuiert oder begriffen wird, aber doch strukturierendes Prinzip ist sowohl in der Herstellung der „Verwendungseinheit“, des Satzes, wie zur Bildung der Spracherfahrung und des „Verwendungsfeldes“; die „sprachlichen Schemata“ (*Selz*) gründen auf das Wort. Als Reaktion auf die Situationsmomente ist „Sprachverwendung“ ein handelndes Denken; in der Verwendung (im Satze) ist das Wort Wirklichkeitsetzendes Moment. Sprechen und Hören, Schreiben und Lesen ist „Aufbau“ (*Delacroix*) von „Verwendungseinheiten“, von

„Sätzen“. Dieses „Bauen“ nennen wir „Formulieren“. Das in der Zeit Formulierte wird von dem einheitgebenden Akt, in dem wir die Satzeinheit setzen, in „präsenteller Gleichwertigkeit“ zusammengefasst.

Es bewährt sich hier das Prinzip: „Das Ganze ist vor den Teilen“ auch hinsichtlich des Wortes vollständig: als actu wirklichkeitsetzendes Moment ist der Satz vor dem Worte. In den Phasen von „systematischer Verwendungsmöglichkeit“ und von „Formulierungsmoment“ ist das Wort hingegen vor dem Satze. Mit Recht glauben wir daher das Wort als Grundlage der Sprache und der Sprachverwendung betrachten zu dürfen.

Lijst van geciteerde publicaties

De publicaties worden, wanneer niet anders is aangegeven, onder de naam van de schrijver geciteerd. Enkele verduidelikende afkortingen volgen in deze lijst tussen haakjes.

- Ach, Narziss.* Zur psychologischen Grundlegung der sprachlichen Verständigung. Bericht, blz. 122 vlg.
- Ammann, Hermann.* Die menschliche Rede.
I. Teil: Die Idee der Sprache und das Wesen der Wortbedeutung. Lehr i. B. 1925. (I)
II. Teil: Der Satz. Lehr i. B. 1928. (II)
- Berger, L. H. M.* De ontwikkeling van de logisch-grammatische functies tusschen het twaalfde en het achttiende levensjaar. Utrecht-Nijmegen 1927.
- Bericht* über den XII. Kongress der Deutschen Gesellschaft für Psychologie. Jena 1932. (Bericht)
- Bloomfield, Leonard.* An introduction to the Study of Language. London 1914.
- van den Bosch, J. H. en J. L. C. A. Meyer.* Lees- en Taalboek. Utrecht 1913.
- Bréal, M.* Essai de sémantique. Paris 1924^a.
- Brøndal, Viggo.* Ordklasserne. Avec un résumé en français. Kjøbenhavn 1928.
- Brugmann, Karl.* Kurze vergleichende Grammatik der Indogermanischen Sprachen. Berlin und Leipzig 1922².
- Brunot, Ferdinand.* La pensée et la langue. Paris 1922.
- Bühler, Charlotte.* Kindheit und Jugend. Leipzig 1928.
- Bühler, Karl.* Kritische Musterung der neueren Theorien des Satzes. Indogerm. Jahrbuch, VI. Bnd. Berlin-Leipzig 1918. blz. 1 vlg. (Kritische Musterung)
- Vom Wesen der Syntax. Idealistische Neuphilologie. Festschrift für Karl Vossler. Heidelberg. 1922. blz. 54 vlg. (Syntax)
- Die geistige Entwicklung des Kindes. Jena 1924.⁴ (geistige Entwicklung)
- Die Krise der Psychologie. Jena 1929. (Krise)
- Phonetik und Phonologie. Travaux IV, blz. 28 vlg.
- Das Ganze der Sprachtheorie, ihr Aufbau und ihre Teile. Bericht, blz. 95 vlg.
- Die Axiomatik der Sprachwissenschaften. Kantstudien. Band XXXVIII. Berlin 1933. blz. 19 vlg. (Axiomatik)
- L'onomatopée et la fonction représentative du langage. Journal, blz. 101 vlg.
- Ausdruckstheorie. Das System an der Geschichte aufgezeigt. Jena 1933.
- Sprachtheorie. Jena 1934.
- Cassirer, Ernst.* Philosophie der symbolischen Formen.
Erster Teil: die Sprache. Berlin 1923. (I)
Dritter Teil: Phänomenologie der Erkenntnis. Berlin 1929. (III)
- Die Sprache und der Aufbau der Gegenstandswelt. Bericht, blz. 134 vlg.

- Cassirer, Ernst.* Le langage et la construction du monde des objets. Journal, blz. 9 vlg.
- Cohen, Marcel.* Observations sur les dernières persistances du langage enfantin. Journal, blz. 390 vlg.
- Cyzevskyj, D.* Phonologie und Psychologie. Travaux IV, blz. 3 vlg.
- Dashiell, J. F.* A Physiological-Behavioristic Description of Thinking. Psych. Rev. 1925. vol. 32, blz. 54 vlg.
- Delacroix, Henri.* Le Langage et la Pensée. Paris 1930.² (Delacroix)
— Au seuil du langage. Journal, blz. 9 vlg.
- Dempe, Helmuth.* Was ist Sprache? Weimar 1930.
— Sprache und Volksgeist. Indog. Forsch. LII. 1934, blz. 89 vlg.
- Doroszewski, Witold.* Autour du phonème. Travaux IV, blz. 61 vlg.
— Quelques remarques sur les rapports de la sociologie et de la linguistique: Durckheim et F. de Saussure. Journal, blz. 82 vlg.
- Dwelshauvers, Georges.* Traité de psychologie. Paris 1928.
- Erdmann, Karl, Otto.* Die Bedeutung des Wortes. Leipzig 1925.⁴
- Finck, F. N.* Die Haupttypen des Sprachbaus. Leipzig 1910.
- Forchhammer, Jörgen.* Über die Notwendigkeit einer schärferen Abgrenzung und eines engeren Zusammenwirkens der verschiedenen phonetischen Wissenschaften. Proceedings, blz. 139 vlg.
- Gardiner, Alan H.* The definition of the word and the sentence. The British Journal of Psychology, General section. vol. XII, 1921-22.
— The Theory of Speech and Language. Oxford 1932. (Gardiner)
- Gelb, A.* Remarques générales sur l'utilisation des données pathologiques pour la psychologie et la philosophie du langage. Journal, blz. 403 vlg.
- Gemelli, Agostino.* Recherches sur la structuration des paroles et des phrases. Rapport lu au congrès de psychologie (Copenhague — 22-27 Août 1932). Milan. Pro Manuscripto.
- Geysler, Joseph.* Neue und alte Wege der Philosophie. Münster i. W. 1916.
— Erkenntnis-theorie. Münster i. W. 1922.
- van Ginneken, Jac.* Principes de linguistique psychologique. Amsterdam, Paris, Leipzig 1907. (Principes)
— Het Gevoel in Taal en Woordkunst. Lier 1911 en 1912.
— De Roman van een Kleuter. Nijmegen 1917. (Kleuterroman)
— De kataloog van ons taalmuseum. Taalkundige afdwalingen. Utrecht-Nijmegen 1923, blz. 79 vlg.
— De ontdekkingen van den Kleuter. Utrecht-Nijmegen 1924. (De ontdekkingen)
— Grondbeginselen van de schrijfwijze der Nederlandsche Taal. Hilversum 1931. (Grondbeginselen)
— De ontwikkelingsgeschiedenis van de systemen der menschelijke taalklanken. Amsterdam 1932. (Ontwikkelingsgeschiedenis)
— De Consonant-mouilleering in een groep Nederlandsche dialecten. Onze Taaltuin III. Rotterdam 1934. blz. 185 vlg.
- Glässer, Edgar.* Grundlegendes zum Satzproblem. Zeitschrift für Rom. Phil.

- LI, 1931, blz. 527 vlg.
- Goldstein, K. Die phathologischen Tatsachen in ihrer Bedeutung für das Problem der Sprache. Bericht blz. 145 vlg.
- L'analyse de l'aphasie et l'étude de l'essence du langage. Journal, blz. 432 vlg.
- Graff, Willem L. Language and Languages. New-York, London 1932.
- de Groot, A. W. Zum phonologischen System des Nordniederländischen. Donum Natalicium Schrijnen. Nijmegen-Utrecht 1929, blz. 549 vlg.
- De Wetten der Phonologie en hun betekenis voor de studie van het Nederlands. Nieuwe Taalgids XXV, blz. 225 vlg.
- Phonologie en Phonetiek. N. T. XXV, blz. 298 vlg.
- Phonologie und Phonetik als Funktionswissenschaften. Travaux IV, blz. 116 vlg.
- Grünbaum, A. A. Sprache als Handlung. Bericht, blz. 164 vlg.
- Hesseling, D. C. Taalverkorting. Neophilologus XX, 1934. blz. 50 vlg.
- Hjelmslev, Louis. Principes de grammaire générale. Copenhague 1928.
- Hönigswald, Richard. Die Grundlagen der Denkpsychologie. Berlin 1925².
- Horn, Wilhelm. Sprachkörper und Sprachfunktion. Leipzig 1923.
- Husserl, Edmund. Logische Untersuchungen. Zweiter Band. Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis. I. Teil. Halle a. d. S. 1922³.
- Jacobson, Roman. Die Betonung und ihre Rolle in der Wort- und Syntagma-phonologie. Travaux IV, blz. 164 vlg.
- Jespersen, Otto. Language. London-New York 1925³.
- The Philosophy of Grammar. London-New York 1924.
- Mankind, Nation and Individual from a linguistic Point of View. Oslo 1925.
- Jessurun de Mesquita, J. Over Bühler's Theorie der Taal. Tijdschrift voor Wijsbegeerte XXVI, Haarlem 1932. blz. 83 vlg.
- Jones, Daniel. On Phonemes. Travaux IV, blz. 74 vlg.
- The Theory of Phonemes, and its importance in Practical Linguistics. Proceedings, blz. 23 vlg.
- Jordan, Leo. Zeitschrift für Romanische Philologie 1931, Bnd. 51. blz. 362 vlg.
- Journal de psychologie normale et pathologique, XXXe Année; Paris 1933. Numéro exceptionnel: Psychologie du langage. (Journal)
- Junker, Heinrich F. J. Die indogermanische und die allgemeine Sprachwissenschaft. blz. 1 vlg. Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft. Heidelberg 1924.
- Kalepky, Theodor. Neuaufbau der Grammatik. Leipzig 1928.
- Karcevskij, S. Du dualisme asymétrique du signe linguistique. Travaux I, blz. 88 vlg.
- Sur la phonologie de la phrase. Travaux IV, blz. 188 vlg.
- Karlgren, Bernard. Sound & Symbol in Chinese. London 1923.
- Koffka, K. Zur Analyse der Vorstellungen und ihrer Gesetze. Leipzig 1912.
- de Laguna, Grace Andrus. Speech. Its Function and Development. New-Haven, London 1927.

- Langeveld, M. J.* Taal en Denken. Groningen, Den Haag, Batavia 1934.
- van Lessen, J. H.* Samengestelde Naamwoorden in het Nederlandsch. Groningen-den Haag 1928.
- Lewin, K.* Das Problem der Willensmessung und das Grundgesetz der Assoziation. Psychol. Forschung. 2, 1922. blz. 124 vlg.
- Lindemann, E.* Experimentelle Untersuchungen über das Entstehen und Vergehen von Gestalten. Psychol. Forschung. 2, 1922 blz. 5 vlg.
- Markey, John F.* The Symbolic Process and its Integration in Children. London, New York 1928.
- Marty, Anton.* Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie. Halle a. S. 1908.
- Matthaei, Rupprecht.* Das Gestaltproblem. München 1929.
- Meillet, A.* Le caractère concret du mot. Journal de psychologie XX, 1923. blz. 246 vlg.
- Meumann, E.* Die Entstehung der ersten Wortbedeutungen beim Kinde. Leipzig 1902.
- Meyerson, I.* Les images. Nouveau traité de psychologie par Georges Dumas. Tome deuxième. Paris 1932. blz. 543 vlg.
- Mönckeberg-Kollmar, V.* Sprache und Bewegung. Proceedings, blz. 201 vlg.
- Morris, E. P.* On Principles and methods in Latin Syntax. New York-London 1902.
- Morsbach, Lorenz.* Innere Sprachform. Anglia 1931, blz. 1 vlg.
- Ogden, C. K. and I. A. Richards.* The Meaning of Meaning. London 1930³.
- Ombredane, André.* Le langage. Nouveau traité de psychologie III. Paris 1933, blz. 378 vlg.
- Otto, Ernst.* Zur Grundlegung der Sprachwissenschaft. Bielefeld-Leipzig 1919.
- Overdiep, G. S.* Moderne Nederlandsche Grammatica. Zwolle 1928.
- Dialectstudie en Syntaxis: Een overgangsklank. Onze Taaltuin II, n. 2.
- Paget, Sir Henry.* The evolution of speech in man. Proceedings, blz. 92 vlg.
- Paul, Hermann.* Prinzipien der Sprachgeschichte. Fünfte Auflage. Halle a. S. 1920.
- Peeters, Paul.* Pensée et langage. Revue des questions scientifiques 42. blz. 449 vlg.
- Penttilä, Aarni, und Saarnio, Unio.* Einige grundlegende Tatsachen der Worttheorie nebst Bemerkungen über die sogenannten unvollständigen Symbolen. Erkenntnis IV, Leipzig 1934. blz. 28 vlg. en 139 vlg.
- Piaget, Jean.* Le langage et la pensée chez l'enfant. Neuchâtel-Paris 1923.
- Pick, Arnold.* Die agrammatischen Sprachstörungen. Berlin 1913.
- Piéron, H.* L'excitation et le mouvement. Nouveau Traité de Psychologie II, blz. 19 vlg.
- Pillsbury, W. B.* Le développement de la psychologie en Amérique. Journal de psychologie XX, 1923. blz. 597 vlg.
- Pillsbury & Meader.* The Psychology of Language. New York-London 1928.
- Porzig, Walter.* Aufgaben der indogermanischen Syntax. Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft. Streitberg-Festschrift. Heidelberg 1924, blz. 126 vlg.

- Porzig, Walter. Die Leistung der Abstrakta in der Sprache. Blätter für Deutsche Philosophie. 4. Bnd. Berlin 1930. blz. 66 vlg.
- Pos, H. J. Zur Logik der Sprachwissenschaft. Heidelberg 1922. (Pos)
- Zur Problematik der Sprachphilosophie. Philosophischer Anzeiger III. Jrg. Bonn 1929, blz. 148 vlg.
- Über den Aufbau der grammatischen Interpretation. Blätter für Deutsche Philosophie. 6. Bnd. Berlin 1932. blz. 295 vlg. (Blätter)
- Quelques perspectives philosophiques de la phonologie. Proceedings, blz. 135 vlg.
- De Taal als Symbolische Functie. De Uitdrukkingswijze der Wetenschap. Groningen-Batavia 1934.
- Het affect en zijn uitdrukking in de taal. Nederlandsch Tijdschrift voor Psychologie. Jrg. 1934. Amsterdam-Weenen, blz. 209 vlg.
- Les particules, leurs fonctions logiques et affectives. Recherches philosophiques III, 1934. blz. 321 vlg.
- Price, H. H. Perception. London 1932.
- Proceedings of the International Congress of Phonetic Sciences. Extrait des archives Néerlandaises de phonétique expérimentale. Tome VIII-IX (1933).
- Reichling S.J., Anton. Enkele notities bij de syntakties-stylistiese methode. Nieuwe Taalgids XXVII, blz. 164 vlg. en blz. 212 vlg. (Enkele notities)
- De theorie der grammatica en de didactiek. Paedagogische Studiën, 15e Jrg. blz. 449 vlg.
- Ries, John. Beiträge zur Grundlegung der Syntax.
- I. Was ist Syntax? Prag 1927². (I)
- II. Zur Wortgruppenlehre. Prag 1928. (II)
- III. Was ist ein Satz? Prag 1931. (III)
- Rombouts, Fr. S. De Psychologie der Kleutertaal. Nijmegen 1919.
- Röttger, Fritz. Phonetische Gestaltbildung bei jungen Kindern. München 1931.
- Roudet, Léonce. Morphèmes et sémantèmes. Bulletin de la soc. de ling. de Paris 28, blz. 68 vlg.
- Royen O.F.M., Gerlach. Spraak en Taal. Amsterdam 1933.
- Rutten, Theo. Psychologie der Waarneming. Een studie over gezichtsbedrog. Nijmegen-Utrecht 1929.
- Nieuwe Gezichtspunten in de Methodiek der Experimentele Psychologie. Nijmegen-Utrecht 1931.
- Sander, F. Experimentelle Ergebnisse der Gestaltpsychologie. Bericht über den X. Kongress für experim. Psychologie, Bonn 1927. Jena 1928. blz. 100 vlg.
- Sapir, Edward. Language. New York 1921.
- Sound Patterns in Language. Language. Vol. I. Chicago 1925. blz. 37 vlg.
- La réalité psychologique des phonèmes. Journal blz. 247 vlg.
- de Saussure, Ferdinand. Cours de linguistique générale. Paris 1922².
- Schmidt S.V.D., P. W. Die Sprachfamilien und Sprachenkreise der Erde. Heidelberg 1926.
- Schönfeld, M. Historiese Grammatica van het Nederlands. Zutphen 1932.
- Schuchardt, Hugo. Hugo Schuchardt-Brevier. Halle (Saale) 1922.

- Sechehaye, Albert.* Essai sur la structure logique de la phrase. Paris 1926.
— La pensée et la langue, ou comment concevoir le rapport organique de l'individuel et du social dans le langage. Journal, blz. 57 vlg.
- Selz, Otto.* Zur Psychologie des produktiven Denkens und des Irrtums. Bonn 1922.
- Slotty, F.* Wortart und Wortsinn. Travaux I, blz. 93 vlg.
- Spann, Othmar.* Gesellschaftslehre. Leipzig 1930².
- Stenzel, Julius.* Sinn, Bedeutung, Begriff, Definition. Ein Beitrag zur Frage der Sprachmelodie. Jahrbuch für Philologie I. München 1925, blz. 160 vlg. (Sprachmelodie)
— Philosophie der Sprache. München und Berlin 1934. (Stenzel)
- Stern, William.* Psychologie der frühen Kindheit. Leipzig 1927⁴.
- Stern, Clara und William.* Die Kindersprache. Leipzig 1928⁴.
- Stern, Gustaf.* Meaning and Change of Meaning. Göteborg 1931.
- Stutterheim Jr., C. F. P.* Het woord en de woordsoorten. Levende Talen 1934, blz. 86 vlg.
- Sütterlin, Ludwig.* Das Wesen der sprachlichen Gebilde. Heidelberg 1902.
Travaux du cercle linguistique de Prague. 1. Mélanges linguistiques dédiés au premier congrès des philologues slaves. Prague 1929. (Travaux I)
— 4. Réunion phonologique internationale tenue à Prague (18-21, XII 1930) Prague 1931. (Travaux IV)
- Trier, Jost.* Das sprachliche Feld. Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung X, 1934. blz. 428 vlg.
- Trnka, B.* Bemerkungen zur Homophonie. Travaux IV, blz. 152 vlg.
- Trubetzkoy, N.* Sur la morphologie. Travaux I, blz. 85 vlg.
— Zur allgemeinen Theorie der phonologischen Vokalsysteme. Travaux IV, blz. 39 vlg.
— La phonologie actuelle. Journal, blz. 227 vlg.
- Ueberweg-Geyser.* Grundriss der Geschichte der Philosophie: Die patristische und scholastische Zeit. Berlin 1928¹¹.
- Ueberweg-Oesterreich.* id. Die deutsche Philosophie des XIX. Jahrhunderts und der Gegenwart. Berlin 1923¹².
- Ułaszyn, H.* Laut, Phonema, Morphonema. Travaux IV, blz. 53 vlg.
- de Veltheim Velten, Harry.* The science of Language. Publications of the Modern Language Association of America. vol. XLVIII, 1933. blz. 608 vlg.
- Vendryes, J.* Le Langage. Paris 1921. (Vendryes)
— Les tâches de la linguistique statique. Journal blz. 172 vlg.
- Vogel, J.* Bespreking van „Regula: Französische Sprachlehre etc.” Literaturblatt für Germanische und Romanische Philologie LV. Leipzig 1934. kolom 33¹ vlg.
- de Vooy, C. G. N.* Duitse invloed op het nederlands. Verzamelde Taalkundige Opstellen, Tweede Bundel. Groningen, den Haag 1925, blz. 39 vlg.
— Engelse invloed op het nederlands. Verz. Taalk. Opstellen II, blz. 71 vlg.
— De „gevoelswaarde” van het woord. Verz. Taalk. Opstellen, II, blz. 123 vlg.

- de Vooy, C. G. N. Euphemisme. Verz. Taalk. Opstellen II, blz. 135 vlg.
- Het wezen van de zogenaamde volksetymologie. Verz. Taalk. Opstellen II, blz. 156 vlg.
- Iets over de metaphoor. Verz. Taalk. Opstellen II, blz. 199 vlg.
- Iets over spontane en bewuste nieuwvorming in de taal. Verz. Taalk. Opstellen II, blz. 338 vlg.
- Iets over woordvorming en woordbetekenis in de kindertaal. Verz. Taalk. Opstellen II, blz. 375 vlg.
- De studie van de woordbetekenis. Groningen-den Haag-Batavia 1933. (Woordbetekenis)
- Vossler, Karl. Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft. Heidelberg 1904.
- Gesammelte Aufsätze zur Sprachphilosophie. München 1923.
- Wallon, Henri. Le problème biologique de la connaissance. Nouveau traité de psychologie. Tome premier. Paris 1930. blz. 293 vlg.
- Watson, J. B. A Psychology from the standpoint of a Behaviorist. Philadelphia and London 1919.
- Wegener, Dr. Ph. Untersuchungen über die Grundfragen des Sprachlebens. Halle 1885.
- Weisgerber, Leo. Muttersprache und Geistesbildung. Göttingen 1929. (Weisgerber)
- Sprachwissenschaft und Philosophie zum Bedeutungsproblem. Blätter für Deutsche Philosophie IV, 1930. blz. 17 vlg. (Blätter)
- Weiss, Albert P. Linguistics and Psychology. Language I, 1925. blz. 52 vlg.
- Wellander, Erik. Studien zum Bedeutungswandel im Deutschen. Erster Teil. Uppsala 1917.
- Willwoll, Alexander. Begriffsbildung. Leipzig 1926.
- Winkler, Emil. Grundlegung der Stilistik. Bielefeld und Leipzig 1929.
- Wundt, Wilhelm. Die Sprache. Erster Teil. Leipzig 1911³. (I)
id. Zweiter Teil. Leipzig 1912³. (II)
- Zwaardemaker Cz., H. en L. P. H. Eykman. Leerboek der Phonetiek. Haarlem 1928.

Personen-register

- Ach*, 92 vlg., 114, 137 vlg., 142 vlg.,
211, 249, 257.
Ammann, 31, 103, 243, 245, 290.
Aristoteles, 52, 298.
Bally, 371.
Barbado O.P., 12.
Bechterew, 78.
Benni, 192 vlg.
Berger, 292, 304.
Betz, 424.
Bloomfield, 1, 349 vlg., 374.
van den Bosch, 384 vlg.
Bradley, 175, 207.
Bréal, 233 vlg., 383, 388.
Brenner, 162.
Brentano, 242, 274.
Brøndal, 336 vlg.
Brugmann, 382, 390, 421.
Brunot, 308.
Bühler, Charlotte, 15, 108 vlg., 112, 116.
Bühler, Karl, 3 vlg., 11, 18 vlg., 50, 54,
58, 80 vlg., 83, 101, 105, 107, 109,
114, 116, 118, 134 vlg., 148, 158, 160,
162, 169, 171 vlg., 181, 189, 195 vlg.,
201 vlg., 205, 207, 215 vlg., 221 vlg.,
238, 240, 253, 261, 263 vlg., 269, 272,
292 vlg., 317, 343, 363 vlg., 378 vlg.,
388 vlg., 393, 395 vlg., 399 vlg., 409
vlg., 414, 416, 418 vlg., 424.
Carnap, 289.
Cassirer, 7 vlg., 25 vlg., 28, 36, 50, 54,
75, 80, 83, 116, 118 vlg., 123, 126
vlg., 130 vlg., 242, 260, 268 vlg., 274,
423.
Cohen, 95.
Baudouin de Courtenay, 185.
Cyzevskij, 183, 186 vlg., 193.
Dashiell, 56.
Delacroix, 66 vlg., 102, 109, 112 vlg.,
121, 177, 205 vlg., 216 vlg., 255, 411
vlg., 415, 420, 422 vlg., 431.
Dempe, 2, 9, 21, 23, 26, 34 vlg., 59, 82,
90, 140, 225, 346.
Doroszewski, 180, 182, 184 vlg., 191 vlg.,
196, 213, 429.
Dumas, 12, 55.
Durkheim, 429.
Dwelschauvers, 11, 82, 178, 205, 210 vlg.,
216.
Erdmann, 233 vlg., 238, 331, 334, 340
vlg., 356.
Finck, 392.
Fletcher, 162.
Forchhammer, 7.
Franck-van Wijk, 335.
Fröbes S.J., 41.
Frohn, 267.
Gardiner, 10 vlg., 23, 27 vlg., 37 vlg.,
50, 55, 62, 71, 97, 145 vlg., 240 vlg.,
334, 363, 394, 397, 399 vlg., 406, 414,
417, 428 vlg., 432 vlg.
Gauthiot, 153.
Gelb, 48, 132.
Gemelli O.F.M., 150, 160 vlg., 189, 196.
Geyser, Joseph, 242.
van Ginneken S.J., 10, 37, 53, 67 vlg.,
84, 108 vlg., 111, 117, 120, 130 vlg.,
147, 167, 169, 178, 192, 194 vlg., 197,
200, 204, 232, 283, 309, 314 vlg., 333
vlg., 366, 369, 382, 431.
Glässer, 246.
Goldstein, 116, 118, 132.
Graff, 10, 54, 56, 58, 60, 62 vlg., 69, 71,
93, 149, 152 vlg., 164, 176, 233, 278,
333, 345 vlg., 349, 354, 365, 371 vlg.,
398, 420.
de Groot, 10, 187 vlg., 198.
Grünbaum, 123 vlg.
Güntert, 90.
Helmholtz, 75, 82.
Hesseling, 352.
Hjelmslev, 1, 3, 227, 308, 430.
Hoernlé, 207.
Hönigswald, 392 vlg., 411.
Horn, 369.
von Humboldt, 35, 41, 118, 123, 266.
Husserl, 7, 25 vlg., 29, 240, 242, 245,
264, 274 vlg., 281, 290, 291, 310.

- Ipsen, 344.
 Jacobson, 170, 191.
 Jakovlev, 183.
 James, 292.
 Janet, 55.
 Jessurun de Mesquita, 140.
 Jespersen, 90, 95, 97, 103, 233, 314, 352,
 355, 357, 364, 366, 368, 371 vlg., 375.
 Jolles, 344.
 Jones, 184, 192.
 Jordan, 67, 98.
 Junker, 29, 268 vlg.
 Kalepky, 246.
 Kant, 3, 20.
 Karcevskij, 104, 167 vlg., 190, 199, 401,
 421.
 Karlgren, 169, 171.
 Krueger, 200.
 Kuttner, 67, 98.
 de Laguna, 1, 11 vlg., 16, 19, 27, 35, 62,
 98, 125, 127, 229.
 Lalande, 12.
 Langeveld, 10, 98 vlg., 104, 138, 147,
 187, 214, 233, 265 vlg., 281, 292 vlg.,
 303 vlg., 343, 367 vlg., 427 vlg., 431.
 Leopold, 340.
 van Lessen, 378, 380, 389.
 Lewin, 52.
 Lindemann, 166.
 Markey, 3, 11, 14 vlg., 56 vlg., 67, 71,
 77, 111, 121, 136.
 Marty, 13, 274, 276.
 Matthaei, 172.
 Matthes, 274.
 Mauthner, 274.
 Meillet, 104, 336.
 Messer, 41.
 Meumann, 67.
 Meyer, 384 vlg.
 Meyerson, 134, 175, 178, 182, 205, 207
 vlg., 212, 214, 229.
 Mönckeberg-Kollmar, 319.
 Morris, 61, 292, 353.
 Morsbach, 340.
 Nanninga-Boon, 118.
 Noreen-Pollak, 256, 383, 388, 392.
 Ockham, 22 vlg.
 Ogden & Richards, 9, 11, 13, 16, 23, 27,
 38, 45, 50, 54 vlg., 81 vlg., 87 vlg.,
 147, 149, 153, 155, 160, 175, 204, 226,
 240 vlg., 244, 246, 248 vlg., 307, 331,
 347, 397 vlg.
 Ombredane, 204.
 Otto, 32, 256.
 Overdiep, 94, 99, 270 vlg., 278, 280, 326,
 336, 359.
 Paget, 169.
 Panconcelli-Calzia, 159.
 Paul, 4 vlg., 61, 216, 224, 232, 326, 378
 vlg., 382, 399, 412.
 Pawlow, 78.
 Pentillä, 207.
 Peeters S.J., 396, 419.
 Piaget, 128, 280.
 Pick, 106, 419 vlg.
 Piéron, 55, 78.
 Pillsbury, 14 vlg.
 Pillsbury & Meader, 58, 62, 94, 166, 217,
 288, 305.
 Plank, 7.
 Porzig, 241, 266, 282, 343 vlg., 390, 414,
 417.
 Pos, 10, 17, 31, 81, 98 vlg., 125, 131,
 167, 188, 191, 199, 266 vlg., 354, 368,
 393, 425.
 Price, 81 vlg.
 Ries, 35, 84, 105, 148, 237, 312, 366, 396,
 414, 416, 429.
 Roels, 292.
 Rombouts, 67 vlg., 109, 119, 204.
 Röttger, 200 vlg.
 Roudet, 310.
 Rousseau, 107.
 Royen O.F.M., 427, 431.
 Ruederer, 215.
 Rutten, 17, 80, 172.
 Saarnio, 207.
 Sander, 47.
 Sapir, 14, 38 vlg., 96 vlg., 111, 168, 183
 vlg., 210, 212, 278, 321, 348 vlg., 364,
 366, 376, 389, 426.
 Sassenfeld, 267.
 de Saussure, 2, 7 vlg., 10, 23, 28, 31, 54,
 83, 134, 139, 189 vlg., 207, 221, 228,
 246, 279, 307, 336, 359, 378, 382, 413,
 419 vlg., 427, 429 vlg.
 Scerba, 186 vlg.
 Schmidt S.V.D., 153, 381.
 Schmitt, 159.
 Schönfeld, 345.

- Schuchardt*, 395.
Sechehaye, 95, 101, 105, 394 vlg., 397 vlg., 405, 408, 432.
Selz, 102, 107, 216, 396, 412, 418, 420 vlg.
Slotty, 282 vlg., 288, 307.
Sonneck, 414.
van Spaendonck S.J., 323.
Spann, 126.
Spearman, 248.
Steinthal, 234.
Stenzel, 47, 105 vlg., 113, 118 vlg., 138 vlg., 143, 148, 162, 167 vlg., 411 vlg., 416 vlg.
Stern, Gustaf, 10, 23, 27, 37 vlg., 54, 62, 71, 77, 144, 147, 223 vlg., 237, 239 vlg., 246 vlg., 285, 322, 324, 333, 339, 341 vlg., 346 vlg., 363, 393 vlg., 397 vlg., 402 vlg., 414, 429 vlg.
Stern, Clara und William, 66 vlg., 70, 109 vlg., 120 vlg., 129, 266, 293, 301, 303, 354.
Stern, William, 109 vlg., 116.
Stetson, 134.
Strohmeyer, 314 vlg.
Stutterheim Jr., 322.
Sütterlin, 84, 308.
Tappolet, 109.
Thomas van Aquine, 23, 36.
Trier, 343 vlg., 390, 417.
Trnka, 169.
Trubetzkoy, 169, 183 vlg., 193 vlg.
- Überweg-Geyser*, 22.
Überweg-Oesterreich, 86, 274.
Ullaszyn, 192.
de Veltheim Velten, 54.
Vendryes, 103, 151 vlg., 262, 265, 272 vlg., 293, 308 vlg., 373, 420.
Vogel, 102.
de Vooy's, 77, 231 vlg., 237, 239 vlg., 246, 253, 279 vlg., 292, 327, 330, 334, 338, 389.
Vossler, 19, 266, 331, 392.
Wallon, 55, 76, 114, 116, 126.
Watson, 56.
Wegener, 37, 399.
Weisgerber, 10, 103, 155, 223, 225, 242, 246, 307, 357, 426, 430.
Weiss, 12.
Wellander, 52 vlg., 62, 72, 237, 323, 330, 339 vlg., 342, 356.
Werner, 222.
Westermann, 268.
Willwoll S.J., 133, 205.
Winkler, 238, 242, 281, 283 vlg., 287 vlg., 293, 339.
van Woerkom, 420.
Wundt, 7, 18, 37, 54, 83 vlg., 144, 204, 216, 232, 234, 265, 273, 309 vlg., 349, 366, 377, 382, 391 vlg., 412, 414, 426 vlg.
Zwaardemaker en Eykman, 151 vlg., 159 vlg.

Zaak-register

- Aanschouwelijkheid*: definitie 40.
— structuur 205-206, 208.
— in het denken 206-207, 212-213.
— is niet „teken” 31, 207, 246, 247 n. 34, 254, 306.
Abstractie: bij Bühler 195, 196 n. 23.
— logies: 195, 281-82, 289, 299-300, 303, 343, 344.
— psychologies 282, 284, 289.
— armelik 284, 286, 292, 305.
— noëties 286, 287, 342.
— onties 287 n. 28.
Abstractieve relevantie: 195.
Accent: bij Gemelli 163.
— als structuurprinciep 167.
— melodies 169.
— compositum 384.
Accent-verspringing: 385.
Act: 136.
Actualiteit: 49, 357.
— van het woord 358.
Adaptatie: 56 vlg., 87.
Adhygies: 183, 195, 197.
Affect: 266-267.
Affix: de betekenis 346-348, 353, 379.
— en scheidbaarheid 373.
— en component 379.
Afkapping: 369 n. 7*.
Afspraak: 94.
— zie: Consensus.
Ainu: 183.
Aktionsveld: zie: Handelings-veld.
Analogie: 279.
Analphabeten: 94, 96-97.
Anaphora: 297, 299.
Anzeichen: 22, 25-26.
Appell: 295.
— bij G. Stern en Gardiner 37.
— bij Sapir 38.
— zie: Auslösung.
Apperceptie: 84-86.
Articulatie: en denken 213, 216-217, 424.
— veranderlik; zie: Klank, veranderlike etc.
Articulatie-bewegingen: 134 n. 80*, 183, 215.
— en voorstelling 178-179, 191, 193, 213-214, 217.
Associatie: als ervaringsverschijnsel 52, 82.
— als „band” 52, 56.
— en „apperceptie” 85.
— bij de Saussure 83 n. 58.
— zie: „Bij” denken.
Associationisme: van Wellander 53.
— van Ogden & Richards 81.
Ausdruck: zie Kundgabe.
Auslösung: 21 vlg., 38.
— verhouding met Kundgabe 23.
— als plaatsvervangende teken-functie 24-25.
Automatisering: 204.
Automatisme: 218, 332, 412 n. 77, 425.
Begrip: als onaanschouwelijkheid 42.
— als zaak 43, 244 n. 26, 286. *lyo beluk*
— in het woord 225; zie: Woord-beschouwing.
— geen waarnemings-gedachte 244 n. 26.
— bij het kind 283.
— als verarming 285-86, 288.
— Zie: Vrij denken.
Begrrips-kern: 283.
Begroetingsformules: 152, 200, 218, 220.
Behaviourisme: 11, 18, 40, 55, 115, 128, 331, 425, 426.
— van Bühler 18-19, 23, 32.
— van Ogden & Richards 55, 79, 88.
— Zie: Methode.
Belief: 61 n. 17, 74.
Betekenen: 232, 245, 285, 324.
Betekenis: gedifferentieerd uit „te behandelen zaak” 135, 253.
— en Gestalt 175.
— diakrities moment in het woord 225, 229, 273, 277.
— zakelijkheid 226, 246.
— denk-eenheid in het woord 226, 230.

- 243, 269, 331.
 — als zaak 230, 243-244, 254, 306.
 — gebruiksgedachte 231, 233, 259.
 — als begrip 231, 260-61, 263.
 — complex 233, 247, 318, 341.
 — coöperatief bruikbaar 235-236.
 — noemend 240, 245.
 — en zaak 246, 248, 256, 262.
 — in gebruik 247.
 — taal-technies 290.
 — afhankelijk van woord-geheel 321.
 — buiten de zin 358.
 — en zin 413.
 — geactueerd vóór gebruik 416-419.
 — Zie: Symboliseren. Toepasselijkheid der betekenis. Zaak, te behandelen.
Betekenis-categorie: 250, 252, 254, 256, 330.
 — en identificatie: 335.
Betekenis-constantheid: 226, 233, 235, 246 n. 33, 253.
 — niet in zaak 248-249.
 — Zie: Woord-constantheid.
Betekenis-eenheid: 234, 235, 236, 247, 317, 324, 337, 340, 350, 352.
 — en referent 243, 269.
 — altijd geactueerd 255, 323.
 — in woord-beschouwing 359.
 — van het latente woord 360.
Betekenis-identiteit: 234, 256, 319.
 — Zie: Woord-identiteit.
Betekenis-onderscheidingen: 235, 247, 250, 256, 257, 338.
 — disjunctief relevant 319, 323, 324.
 — afhankelijk van het geheel 321.
 — als structuurprincipe 343.
 — in woord-beschouwing 359-360.
Betekenis-verandering: 257.
Betekenis-veranderlijkheid: 248, 253, 324, 326, 338 vlg.
Betekenis-veld: 237 n. 12*, 343-344, 400 n. 62.
Betrekkelijk voornaamw.: 298.
Betrekking: in de woord-making 117.
 — niet noodzakelijk te verwoorden 280, 290, 308, 310.
 — als zaak 294.
 — en morphème 311.
 „Bij” denken: 79, 235, 325.
 — onderscheid met betekenen 236-237.
Categorematica: 273.
Categorie-kenmerk: 215, 280, 312, 349 n. 39.
 — betekenis 313, 353.
 — als ervarings-moment 315, 350, 354, 355.
 — betekenis afhankelijk van het woord-geheel 321, 347-348, 353.
 — en „verband” 372.
Communicatie: 13, 18, 28, 219, 229, 236, 323, 343, 357, 405, 408 n. 69, 429.
 — door taalklanken 109.
 — consensus 253.
 — Zie: Waarnemend denken.
Component: 363, 378-380, 383, 389.
 — in samenstelling 388, 390.
Compositum: 363.
 — eenheid 378, 383, 384.
 — grens met groep 378, 385-386.
 — secundair woord 379, 383, 387.
 — gebroken 384, 389.
 — accent 384-386.
 — betekenis 385.
 — criterium 386-387, 387-388.
 — Zie: Geheel-verschijning. Woord-making.
Concatenatio: 60-61.
Consensus: 252-253.
Contact: tweezijdig 18, 24 n. 49.
 — in communicatie 28-29, 229.
 — van het kind 108, 111.
Context: bij *Ogden & Richards* 62, 397-398.
 — bij *Graff* 63.
 — als „Zeigfeld” 298.
 — als woord-determinerend moment 394, 402, 406.
 — bij *G. Stern* 397-399.
 — als symbool-veld 402.
 — definitie 409.
 — bij *Bühler* 410.
Context-differentiëring: 64, 68, 70, 79, 80, 88.
Coöperatie: 12, 13 n. 26, 16, 91, 107.
Correlatie tussen woord en zin: 105, 148, 416.
Covariantie: 27.
Darstellung: 21 vlg.
 — geen teken-„functie” 30, 139-140, 239.

- *primaat* 35 vlg., 305.
- *zie*: Symboliseren.
- Darstellungs-, „functie“*: 240 n. 18, 289-290, 305.
- Definiëren*: 288.
- van het woord 365.
- Deixis*: 30 n. 61*, 267, 297 n. 51, 301.
- Denken*: 43, 206, 208.
- en *aanschouwelikhed* 48, 132, 206-207, 211-212, 228, 246 n. 32, 307. 332.
- in taal 232, 253, 260, 263, 299, 328.
- met taal 131, 260.
- *zonder aanschouwelikhed* 44 n. 83, 206.
- als „veroorzaakt“; *zie*: „Interpretation“ als afhankelijk van „referenten“, 75.
- *differentiatie* in het denken 283-84, 303.
- *Zie*: *Articulatie en denken. Denkhandeling. Handelend denken. Vrij denken.*
- Denk-eenheid*: 41, 82-83, 284.
- in de woord-making 117.
- als woord-inhoud 230.
- *zie*: *Generalisering. Individualisering. Toepasselijkheid.*
- Denk-handeling*: 43, 230, 243-244.
- in de waarneming 267.
- *Zie*: *Naam-ontdekking als betrekkingstellende denkhandeling. Referent.*
- Denk-middel*: woord als denk-middel 27 n. 58, 28, 115, 116, 126-127, 129, 136 vlg., 330-331.
- *functie* der *vormelike systematiek* 133-134.
- Denk-moment*: als middel 133, 136.
- als begrip *zonder meer* 137.
- Departicularisatie*: 212.
- Diakrities moment*: *Gestalt* als *aanschouwelik* — 181-182, 228.
- *phoneem* als *diakritikon* 196.
- *Zie*: *Betekenis.*
- Diaphone*: 184 n. 4.
- Differentiatie*: als *splitsing* 135.
- der *Gestalt* 200.
- in de waarneming 282.
- in het denken 283-284, 286.
- Ding an sich*: 240.
- Directe kennis*: Ogden & Richards 73, 75.
- Disjunctieve relevantie*: der *phonemen* 199, 203, 212.
- der *betekenis-onderscheidingen. Zie*: *Betekenisonderscheidingen.*
- Distantie-compositum*: 369, 382 n. 27.
- Dressuur*: 66, 113.
- en *naamvragen* 121.
- Ecphorisering*: 57.
- Eenheid van aanschouwelikhed en on-aanschouwelikhed*: *Zie*: *Teken. Denken.*
- Eenheid der activiteitswijzen*: 48, 206, 209, 211, 218, 219.
- *verhouding denken-Gestalt-beweging* 213-214.
- Eenheid en onderscheiding*: 46-47, 87, 132, 396-397.
- Eenheid-gevende act*: 53, 55, 87, 142, 199 n. 30.
- bij *Dempe* 59.
- *apperceptie* 84.
- bij *Stenzel* 105.
- als „phénomène fondamental du langage“ 118.
- en *zin* 364, 415.
- *Zie*: *Setzung. Symbolisatie.*
- Eenheids-accent*: 385.
- Eenheids-begrip*: 46.
- Eigennaam*: 301-302.
- Einmaligheid*: 356.
- Einwortsatz*: 101, 104, 152.
- *Zie*: *Monorème.*
- Element*: *Zie*: *Woord-identiteit.*
- Enclitica*: 221, 272, 373.
- Engram*: *definitie* 56.
- als „Interpretation“ 60, 75.
- Ervaring*: *definitie* 44.
- als *eenheid en geheel* 46.
- als *activiteit van het gehele individu* 209.
- Ervarings-onderscheidingen*: 47, 87.
- Ervarings-synthese*: 47, 87.
- Euphemisme*: 329-330.
- Evolutie-leer*: 16.
- Expectation*: *definitie* 57.
- *Zie*: „*Belief*“.

External Context : 62.

— Zie : Stimuli-complex.

Figuur : 40-41, 49, 159, 172.

Flexie-vormen : 278, 312 n. 67, 352 n. 43, 355.

Formule : 378, 429.

Formulering : 136, 216, 218, 260, 261, 322, 384 n. 31, 403.

— synthese 107 n. 27, 409, 412 n. 76, 428-429, 433.

— en woord-voorstelling 217.

— als geheel 297.

— berust op 't woord 348, 364, 411 vlg., 420.

— en compositie 384.

— „werdende Rede” 410, 433.

— als zins-bouw 411-412, 415, 425, 433.

— en situatie 416.

— bij van Woerkom 420 n. 96.

— „impulsion initiale” 422, 424.

— inwendig 425.

— Zie : Präsentielle Gleichwertigkeit.

Formulerings-gewoonten : 418, 420.

— Zie : Schema.

Functioneel aspect : 237-239.

— Zie : Taal-„functies”. Functioneel gebruik.

Functioneel gebruik : 319, 329.

Functionele vorm : 159, 164, 166.

Fusionseinheit : 142, 249, 257.

Grammatica : denk-training 424.

— begrippen-systeem der — 431.

Gebruiks-eenheid : 50-51, 103, 201, 391, 396, 429.

— structuur 294.

— berust op 't geactueerde woord 416.

— Zie : Zins-eenheid.

Gebruiks-gedachte : 225, 230, 260, 425.

— niet definiëerbaar 233.

— Zie : Betekenis.

Gebruiks-gewoonte : 259.

Gebruiksteken : 92, 135-136, 140, 143, 146-147, 175-176, 219, 228-229, 294, 425.

Zie : Woord als middel, Denk-middel.

Gedachte : als onaanschouwelijkheid 42, 244 n. 26.

— in de waarneming 41, 224 n. 6, 264, 289.

— bij het kind 285, 303.

— concreet 284 n. 23, 285.

Gedrag : 128, 135.

Gedraging : zie gedrag.

Geheel-begrip : 46.

Geheel-verschijning : 199, 201, 202 n. 30**, 212.

— in de waarneming 282.

— compositum 382, 387, 388, 390.

Geheel-waarneming : 282-83, 286.

— Zie : Woord-Gestalt als eenheid en geheel.

Gelijktijdigheid : 219, 229.

Geluid : 150, 185-186.

— als typies in de waarneming 209.

Gemeenschap : 107, 108, 148, 236, 289, 343, 361, 433.

Gemeinte Bedeutung : en „erfasste Bedeutung” 323.

Generaliseren : 119-120, 127.

— en affect 266.

Genus : 346 n. 35.

Geordend geheel : 36.

Gestalt : 174-175, 205.

— aanschouwelijke kennis 173.

— functionele aanschouwelijkheid 174, 207, 211.

— ken-moment der synergie 211, 213, 222.

— één met denken 211.

— en beweging 213.

Gestalt-momenten : categoriaal 215, 353, 354, 376.

Gestalt-verandering : 221.

Gestalt-psychologie : 47.

Gevoelswaarde : 234, 238-239.

Gewaarwording : 61, 186.

— „mere awareness” 74 n. 35.

— Zie : Sensation.

Groeps-exponent : 375.

Handelend denken : 131, 213, 431.

— werkelijkheidstellend 422.

Handeling : doelgericht 123-124, 135-136, 422.

— als aanschouwelijk-onaanschouwelijke werkzaamheid 132, 209, 422.

— en voorstelling 177.

- en situatie 401.
Handelings-eenheid: 209, 210, 213, 423.
Handelings-index: 109, 123, 267, 301.
 — differentiatie 110.
Handelings-middel: 17, 130.
 — woord als handelings-middel 125 n. 65*, 127 n. 72*, 136, 232, 331.
Handelings-veld: 294, 401, 408 n. 70, 409.
Handelings-vervangende hulp-handeling: 125-126, 129, 230, 301, 425.
 — differentiatie tot gebruiksteken 135-136.
Homoniemen: 320, 340.
Homophon: 169, 334.
Hyphenated words: 97.
- Ik*: in de waarneming 41.
Identificeren: Zie: Ineen-denken.
Image: 205, 207, 210, 212.
 — wanneer per se bewust 211.
Incorporering: Zie: Infigering.
Individualisering: 284.
Ineen-denken: 321, 335, 337-338, 342.
 — Zie: Secundair woord-maken. Rapports.
Infigering: 271, 376.
Instelling op taal-gebruik: 145, 218, 332, 405-406, 422.
 — Zie: Situatie.
Interpolering: 203.
Interpretatie: der situatie 407.
 — en taal-gebruik 424.
Interpretatie-niveau: 267, 323, 326.
Interpretation: als „Expectation” 57.
 — als „Belief” 61.
 — als „denken” 58, 82, 88.
 — als afhankelijk van stimuli 60-61.
 — als afhankelijk van „referenten” 73.
Interpreterende heen-en-weer-beweging: 203, 297, 299 n. 55, 369 n. 7*, 410 n. 71, 424-425.
 — Zie: Formulering.
Introspectie: definitie 11, 17.
 — als methode 14, 17.
 — bij *Ogden & Richards* 56, 79-80.
 — Zie: Methode.
Irrelevante momenten: 197, n. 25, 220, 222.
Isoleerbaarheid: 314, 316, 350, 366, 367, 373.
 — beperkt 368, 369 n. 10, 380, 381.
 — Zie: Woord-criterium.
- Ken-kritiek*: 8.
Kennende aanschouwelikhed: 181 n. 1, 185, 187, 197.
 — synergie-moment 213.
 — Zie: Phoneem in de waarneming.
Kennis van ervarings-onderscheidingen: 117, 120, 126 n. 70, 127, 128, 134, 142, 200, 215, 303, 332, 354, 355, 426 n. 110, 427.
Kern: 234, 249, 341.
 — structuurprincipe 302, 342, 354, 387.
Klank: bij *Vossler* 19 n. 38.
 — als teken bij *Bühler* 23, 29-30, 33, 305-306.
 — als communicatie-middel 28, 49, 166.
 — als aanschouwelikhed 40.
 — als taal-vorm 49, 424 n. 105.
 — als handelings-index 109, 111, 123, 296.
 — als moment van het woord 120, 127, 134.
 — als gedachte 120-121, 127.
 — bij *von Humboldt* 123 n. 64.
 — als waarneembare aanschouwelikhed 150, 184, 188.
 — alleen bepaalbaar vanuit de ervaring 159 vlg., 185, 196.
 — veranderlike t.o.v. het phoneem 183, 186, 219, 220-221, 321 n. 1.
 — als gewaarwording 185.
 — in de waarneming 209.
 — geheel-moment 215.
 — en schrift 220-221.
 — als teken van de Gestalt 306.
 — Zie: Vormelike constante.
Klassen-systeem: 105, 107.
Komplex-kwaliteit: 199-200, 202, 215 n. 42, 219.
Kundgabe: 21 vlg., 38, 266, 307.
 — plaatsvervangende teken-functie 25.
- Leidinggevend principe*: 6, 224.
Lettergreep: 170, 199.
Lidwoord: 293.
Linguïstiek: object 2.
 — methode 5-7.

Logicisme : 37, 256, 277, 302, 424.

— Zie: Kennis van ervarings-onder-scheidingen.

Logisme : 207, 289, 293.

Meaning : als correlatief aan „sign” 57.

— als „circulair verschijnsel” 58.

— definitie van *Ogden & Richards* 59.

— van een symbool 78.

Metanalysis : 95.

Metaphoor : 232, 327-328, 330, 339 n. 19 en 20.

Methode : *Paul en Bühler* vergeleken 5-7; *G. Stern* 224.

— Behaviouristische 12.

— Introspectieve 14.

— Convergentie der beide methoden 17-18, 31, 32 n. 63, 56, 80 n. 48.

Mnemotechniek : 212, 232.

Moment : definitie 48.

Monorème : 101, 107.

— Zie: Einwortsatz.

Montessori-kinderen : 94, 426-427.

Morphème : 308, 310.

— als niet-objectief 311, 316.

— soms woord 311, 314.

— en categorie-kenmerk 313.

Morphologies woord : 345, 379, 389.

Motoriese woord-voorstellingen : 134, 177, 204, 213.

Naam-ontdekking : 112-114, 116-118.

— als betrekking-stellende denkhandeling 117, 120, 125.

Naamvalsform : 274, 278, 354.

Naam-vragen : 91, 111, 113, 117, 120, 126.

— bij *Wallon* 114, 116.

— bij *Cassirer* 119 n. 57, 126.

— als criterium 121.

Nasalering : 152, 157, 161, 176, 221.

Nebenvorstellungen : 234, 235, 237-238.

Nennwörter : 291, 300 n. 56, 302.

Niet-ik : 40 vlg., 130, 246.

— Zie: Zaak.

Noemen : 232, 240, 244.

— wijze van — 273.

— anomaal — 291.

Objective reference : 226, 242.

— constant 248.

— en zaak 255, 258.

Omdachte aanschouwelijkheid : 208-209, 211-212, 260.

— geen „zakelijk” karakter 209.

— Zie: Image. Aanschouwelijkheid in het denken.

Omstelbaarheid : 367, 373, 381.

Onaanschouwelijke kennis : 42.

Onbewust : 279.

Onzelfstandige betekenis : 262, 271, 272 vlg., 276, 290, 321, 348, 353.

Onzelfstandig noemen : 277, 280, 290-91, 317, 318.

Orde : 157.

Organon-model : 30, 305.

— alleen vanuit „Darstellung” te begrijpen 39.

Oriënteringskonvention : 297, 299.

Overgangs-klank : 270.

Paiute : 350.

Pars est propter totum : 148.

Partikel : 221, 251, 269-270, 279.

— scheidbaarheid 370-371.

Perception : Zie: Waarneming als „Interpretation”.

Persoonlijk voornaamwoord : 266 n. 3, 293, 301 n. 57.

— „Ausgangsbedeutung” 296, 301, 304.

— niet-emphatics 308-309.

Phaenomenologie : 40, 274, 277.

Phonem : 181, 190-191, 197, 201, 202.

— ervarings-constante 183.

— in de waarneming 185, 197.

— als voorstelling 186, 191-194.

— als ervarings-moment 187, 196.

— veronderstelt klank 187, 189.

— als klank-begrip 194.

— als relevant moment der Gestalt 196, 199, 201, 211, 216.

— diakrities moment 196, 202, 212.

— veranderlijke 216.

— ervaren in de Gestalt 214.

— Zie: Disjunctieve relevantie.

Phonematische systematisering : 222 n. 45*, 266-267.

Phonetica : en ervaring 160.

Phoneties woord : als „forme limite” 152.

— niet constant 152-153, 171, 176.

- als onderscheiding in de klankstroom 153, 157, 158, 160.
- als functioneel constante 161, 177.
- als geheel 162-163.
- in de waarneming 165, 172 n. 19*.
- Zie: Aanschouwelijkheid is niet „teken”.
- Polysemie*: 233.
- Popularbegriff*: 231, 234.
- Potentialiteit*: 357.
- Praediceren*: logies 245, 261.
- Zie: Noemen. Toepassen.
- Präsentielle Gleichwertigkeit*: 105, 148, 412, 416, 433.
- Präsenz*: 411.
- Princip*: definitie 36.
- Proclitica*: 221, 272, 373.
- Productie*: 165-166, 173, 205, 208.
- en synergie 210.
- Psychologisme*: 181, 185, 188, 246, 256 n. 37, 278, 307.
- van de Saussure 23, 31, 307.
- van Wellander 53.
- overziet de „zaak” 72.
- van Trubetzkoy 195.
- Psychological context*: 62-63, 154.
- bij Graff 63.
- Psychophysiek*: 186.
- Range*: 251.
- constantheid-gevend 252.
- gebruiksgebied 253, 257.
- Rank*: 368 n. 6.
- Redenering*: 331, 334.
- in woord-making 333.
- Reference*: 71, 240, 244.
- Zie: „Interpretation”.
- Referent*: 71, 74, 76.
- af te leiden uit de waarneming 73.
- van de zin 156.
- als zaak 240.
- als denk-inhoud 242.
- als denkhandelings-eenheid 243, 247, 259, 277, 324.
- Zie: Zaak.
- Reflexie*: bij introspectie 17-18.
- en meerwoorden-geheel 104, 269, 299, 410.
- op woord-onaanschouwelijkheid 137.
- in de woord-making 265, 268, 291,

- 355 n. 47*.
- en abstractie 289, 426.
- en werkelijkheid 415.
- Response*: 14, 57.
- Sanddhi*: 221.
- Samen denken*: 124, 147, 287, 424.
- Samen handelen*: 124, 130, 215, 229-230, 235-236, 323, 360, 429.
- Zie: Coöperatie.
- Samenkoppeling*: 381, 383, 385-386, 388.
- Samenstelling*: 381, 388.
- Scheidbaarheid*: 367, 369-370, 372, 380.
- bilateraal 370.
- unilateraal 370.
- als criterium 373.
- en woord-moment 374 vlg.
- en infigering 376.
- en samenstelling 388.
- Schema*: 297 n. 53, 396 n. 53, 421.
- groep-schema 372.
- berust op woord 418 vlg.
- Schrift*: 94-95, 220, 309, 313, 373, 378, 388 n. 32***, 392, 427.
- Secundair denken*: 49, 133, 176.
- Secundair woord-maken*: 328-329.
- en identificatie 335.
- Sémantème*: 310.
- in woordbeschuwing 312.
- als ervarings-moment 315.
- Semantiek*: 333.
- Sematologie*: 8-9.
- Semiologie*: 8, 20-21, 54.
- Sensation*: als „sign” 57, 73 n. 33, 76.
- als „directe” kennis 73, 75.
- Zie: Gewaarwording.
- Sensisme*: 61.
- Setzung*: 36, 59 n. 14, 87, 117, 120 vlg., 176, 416.
- Zie: Eenheidgevende act. Symbolisatie.
- Sign*: definitie 57.
- Signaal*: 22, 24, 295, 300, 302.
- bij Delacroix 115.
- Simplex*: 363.
- en compositum 378-379, 383, 390.
- Situatie*: 28, 146, 202, 218, 236, 322, 323, 359.
- „innere” en „äussere” 295, 401.
- en woord 363, 409.

- als woord-determinerend moment 363, 394, 402, 404, **408**, 409, 416.
- en compositum 390.
- bij *Gardiner* 399-400.
- ontwikkeling van het begrip **403-404**.
- vaste punten 404-405.
- en zin : 409.
- beheersing 417, 422.
- Situatie-ervaring* : 404, 407, 409.
- Situationsindizien* : 197 n. 25, 202, 221.
- Slot-interpretatie* : 76-77.
- Spelling* : geen betrouwbaar criterium voor woord-onderscheiding 94, 97.
- Spraak-handeling* : 125, 129, 134.
- en woord-voorstelling 178.
- specificatie **422**.
- Spraak-melodie* : bij *Gemelli* 163.
- als gebruiks-verschijnsel 168.
- Sprekereignis* : concreet 19, 23.
- Spreekhandeling* : 125, 127, 128, 132, 134, 409.
- als grondslag voor symbolisatie 130.
- als geheel 215.
- verhouding tot Gestalt **213-214**.
- Spreken* : samenhandeling 323.
- en denken 331.
- specificatie van handelings-mogelijkheden 417, 422.
- Stam-betekenis* : 354.
- Zie : Sémantème.
- Steuerung* : 24, 109, 295, 357.
- Stimulus* : 14, 57.
- concatenatio der stimuli 60-61.
- Stimulus-complex* : woord-klank 65, 149, 155, 160, 186.
- Zie : External Context. Waarneembare aanschouwelijkheid.
- Streven* : 44, 123.
- in de woord-making 59 n. 14, 68 n. 28, 144-145.
- in taalgebruik 145-146, 210, 220, **414**, 417, **428** n. 113.
- en compositie 383 n. 29.
- in formulering 422.
- Zie : Instelling op taalgebruik.
- Structureren* : **145**.
- Structuur-princiep* : systematies 336, 344, 365.
- Zie : Betekenis-onderscheiding. Kern.
- Structuur-verandering* : 377 n. 19, 382.
- Subjective apprehension* : 226, 250, 252, 257.
- Substanzstadium* : 129 n. 74.
- Symbolbewusstsein* : bij *Delacroix* 114-115, 121.
- Zie : Naam-vragen.
- Symbolisatie* : 87, **117**, 121, 133.
- Symboliseren* : 231.
- en de zaken 278.
- en actuering 291.
- wijze van — 336.
- Zie : Betekenen.
- Symbolisme* : zie : Semiologie.
- Symbool* : bij *Markey* 14, 77.
- bij *Ogden & Richards* 65, **72**, 77.
- niet te verklaren als „sign” 70-71.
- als „sign” vervangend 72.
- handelings-karakter 15, 67, 77.
- wat het kind er van weet 122, 128.
- loos 240.
- Symbool-kenmerken* : 187, 196.
- Symbool-veld* : 391, 402, 410, **411**, 421.
- en woord **417-418**.
- Symprakties veld* : 402, 406 n. 67.
- Symptoom* : zie : Anzeichen.
- Syncategorematica* : 273, 290, 305.
- geïsoleerd 275.
- bij *Marty* 276.
- Synchronie* : 335.
- Synergie* : **182**, **209-210**, 279, 422.
- „mechaniese” reactie 218.
- werking 220.
- samenwerking 221.
- eenheid 376-377.
- en taal-systeem 431.
- Syntagma* : **97**, 101, 104, **365**, 373.
- en verband 372.
- compositum als — 379.
- de *Saussure* 413, 419, 420.
- System-word* : 154, 176.
- Taal* : als mogelijkheid van gebruik 105.
- en denken, als probleem **425-426**.
- Taal-beschouwing* : 203, 414, 433.
- Zie : Woord-beschouwing.
- Taal-ervaring* : 45-46, 141, 237, 407, 409, 425.
- Zie : Waarnemend denken. Communicatie. Taal-teken structurerend moment.

- Taal-„functies“*: verhouding der „functies“ 38-39, 122, 238, 295, 306.
 — teken-zijn geen „functie“ 139.
 — Zie: Auslösung. Kundgabe. Darstellung.
- Taal-gebeuren*: 9, 17, 19, 49, 140, 396.
- Taal-gebruik*: als handeling 17, 128-129.
 — als waarnemend denken 50, 209.
 — en streven 145.
 — denk-ervaring 145, 208, 239, 243.
 — en samenwerking 235.
 — zakelijk 241, 244.
 — werkelijkheidstellend 414.
 — als moment van taal-making 433.
 — Zie: Handelingsvervangende-hulp-handeling. Woord-gebruik. Zaak en ervaring.
- Taal-gedrag*: 183, 236, 304, 422.
 — Zie: Dressuur. Naamvragen. Woord-making, ogenblik waarop.
- Taalklank-gebruik*: vroeg-kinderlik 66, 91, 267.
- Taal-moment*: betekenisloos 264, 278, 292, 316, 375, 380, 383.
- Taal-structuur*: gedacht 280.
- Taal-systeem*: 148, 190, 194, 212 n. 40, 222, 227, 258, 266, 270, 342, 343, 411, 418.
 — organies-psychies 196 n. 23, 430.
 — en coöperatie 235-236, 429.
 — en betekenis 344.
 — vóór gebruik 364, 432-433.
 — tegenover gebruik 419-420, 427, 428-429.
 — der gemeenschap 429-430.
 — geen abstractie 431-432.
- Taal-technies woord*: 280-281, 305, 309-310, 318.
 — logies abstract 289, 292 n. 37.
 — betrekking-stellend 290-91, 299.
 — isoleerbaarheid 316
 — autonoom 317.
 — betekenis 348.
- Taal-teken*: ontwikkeling van het begrip 49, 287.
 — als handelings-middel 127, 211.
 — geen „functie“ 139, 239.
 — als structurerend moment 12-13, 21-22, 24-26, 141-142, 145, 343, 401.
 — Zie: Teken etc.

- Taal-vorm*: definitie 40.
- Teken*: als plaatsvervangend 23-26, 49, 127.
 — eenheid van aanschouwelijkheid en onaanschouwelijkheid 31, 190, 207.
 — Zie: Symbool als „sign“ vervangend.
- Teken-begrip*: platonies-aristotelies 20, 39.
 — te ontwikkelen uit de feiten 6, 9-14, 20, 22, 36 n. 68, 127.
- Teken-definitie*: van de Scholastiek 22-23.
- Teken-ervaring*: niet omkeerbaar 58-59.
- Tekst*: bij Sechehaye 395, 398 n. 57.
- Tempo-versnelling*: 385.
- Theorie*: als vooronderstelling 5, 6.
- Thing*: 241, 242, 399.
 — Zie: Referent.
- Toepasselijkheid*: 42, 119, 147.
 — en Gestalt 212.
 — der betekenis 231, 263, 330, 337.
 — Zie: Woord, toepasselijkheid.
- Toepassen*: 244, 259.
 — conjunct 319, 327, 329, 335, 338.
 — disjunct 319, 329, 340, 353.
- Toepassings-geval*: 370.
- Toepassings-gewoonte*: 370, 380, 384, 386.
- Totum est prius partibus*: 47, 106, 148, 344, 364, 391, 397, 416.
 — in de woord-Gestalt 200.
- Triebhandlungen*: 112, 123-124.
- Tussenwerpsel*: 101, 265-66, 268 n. 4, 279.
- Type*: 150, 161.
 — te bepalen vanuit de ervaring 158, 165-166 189.
 — en melodie 167, 171.
 — en phonetica 198.
 — en waarneembaarheid 215.
 — gekend in de Gestalt 229.
 — Zie: Phoneties woord.
- Typiese momenten*: en a-typiese 163, 176, 189, 196, 215, 222 n. 45*.
 — de functie der phonologie 197-198.
- Uitgang*: betekenis 346-348, 353, 355.
 — scheidbaarheid 373.
- Umwelt*: 123-124, 215, 426.

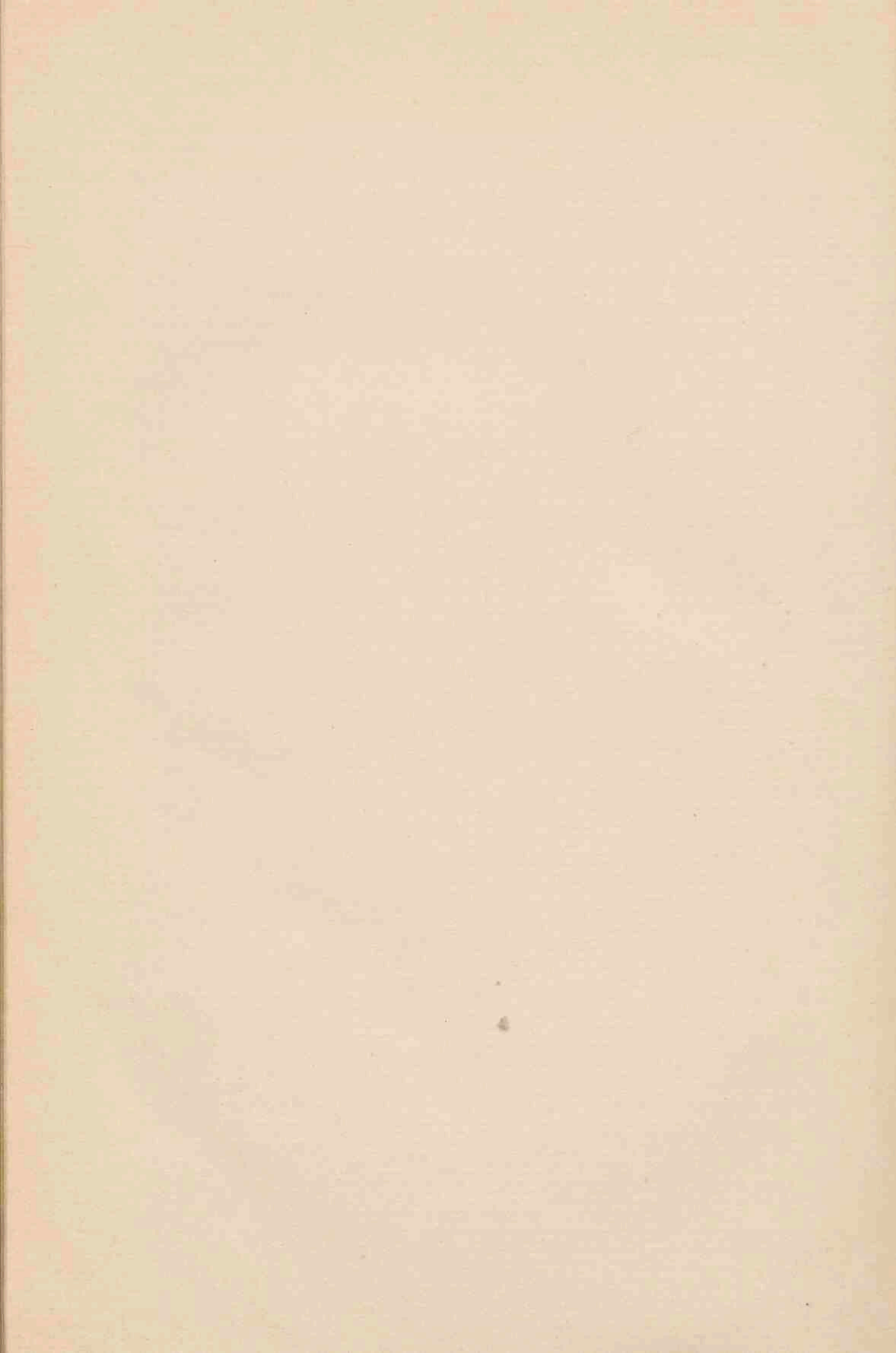
Valeur : 228 n. 5*, 359, 433 n. 124.
Variophone : 184 n. 4.
Veld van gebruik : 400-401, 403, 409.
 — vaste punten 409.
 — structurerend moment 411.
Veld-ervaring : 409, 418 n. 90.
Verband : 366, 367.
 — in de tijd 368, 380.
 — buiten de tijd 368.
 — en scheidbaarheid 371.
 — unilateraal en bilateraal 372.
 — en omstelbaarheid 373.
 — en compositie 382 vlg., 389.
Verbindings-woord : 280.
 — bilateraal verbonden 370, 372.
 Zie : Onzelfstandig noemen.
Verbuigen : 308 n. 64*.
Vergelijking : 117, 279, 331-332, 354 n. 47, 355 n. 47*.
 — in logiese abstractie 282.
 — in woord-making 333.
Vervangbaarheid : 367.
Verzakeliken : 239.
Vocatief : 232 n. 8.
Voegwoord : 251, 263, 274, 279, 280, 292-93, 298.
Voelen : 45, 146.
Volle en lege woorden : 315-316.
Voornaamwoord : 293.
Vooronderstellingen : van Markey 15-16.
 — der introspectie 18.
 — van het derde hoofdstuk 108.
Voorstelling : 41, 43, 206, 208, 211.
 — als figuur van het voorgestelde 43.
 — articulatie-determinerend ervaringsmoment 191, 193-194, 209, 214.
 — geen ken-complex van organiese processen 213.
Voorwaardelijke reflex : 15.
Voorzetsel : 251, 272, 274-75, 293, 311, 317.
Vorm : is geen „teken” 23, 28, 49, 306.
 — definitie 40, 156, 159.
 — als constant en onderscheiden 157.
 — en tijd 220.
 — Zie : Geordend geheel.
Vormelijke constante : 109.
Vormelijke systematiek : 133-134.
Vorm-woorden : 278.
Vraag-partikel : 270.

Vraag-periode : 121, 130.
Vrij denken : 137 vlg., 141 n. 87, 260-261, 294, 415.
Waarneembare aanschouwelijkheid : 149, 150.
 — als vorm 157.
Waarnemend denken : 45.
 — taalgebruik als waarnemend denken 50, 188.
Waarneming : 40, 43, 206, 208, 244.
 — als „context”-verschijnsel 63.
 — als „Interpretation” 74.
 — en reflexie 426.
Waarnemings-beeld : 208, 214.
Waarnemings-denken : Zie : Gedachte in de waarneming.
Waarnemings-situatie : 322-323.
Wending : 416.
Werkelijkheid : 414.
 — Zie : Zaak en ervaring.
Werkelijkheid-stellend ervarings-moment : 364, 414-415.
Werk-mogelijkheid : 357, 360, 364, 431.
Woord : geen teken van de betekenis (in taalgebruik) 30, 196, 306.
 — als abstractie 98, 99 n. 15, 104, 321, 336, 358, 360, 361.
 — als ervaringsmoment dat zich in „vormen” openbaart 106, 108, 154.
 — als middel 127, 132, 138-140, 143 n. 189, 145, 235, 260, 306, 328, 331.
 — in taal-beschouwing 154, 358.
 — als ervarings-moment 201, 307, 362, 366, 371, 426.
 — als gebruiksteken 231-232.
 — toepasselijkheid 263, 265.
 — niet situatie-gebonden 264.
 — en zaak 272.
 — als betekenis-dragend taal-moment 273, 290, 304, 320.
 — psychologies abstract 284.
 — en „Zeig”-functie 301.
 — en systeem 304, 329, 344, 362, 428, 433 n. 124.
 — als zaak 362.
 — en bilateraal verband 372.
 — hoe ná de zin 416.
 — bestaansgrond 244-245, 423.
 — Zie : Denk-middel. Werkmogelijkheid. Werkelijkheidstellend ervarings-mo-

- ment etc.
- Woord-analyse* : 350 vlg.
- Woord-autonomie* : 201, 309, 317, 363, 391, 393, 395.
- bij *Delacroix* 102.
- en situatie 406-407.
- en het princip : totum est prius partibus 416.
- en symbool-veld 417.
- Woord-beschouwing* : 131, 137, 141, 209, 216-217, 414.
- van taaltechnische woorden 291-92.
- en woorddeel-betekenis 354.
- betekenis in — 358.
- Woord-constantheid* : 100, 271, 321, 324, 334, 342.
- en zaak 240, 249, 322, 326, 386.
- sluit potentiëel woord-bestaan in 357.
- Woord-criterium* : 331, 350, 364, 366, 373, 381.
- Zie : Isoleerbaarheid.
- Woord-definitie* : 147, 179, 222, 262, 271, 318, 361, 365, 372, 423.
- Woord-eenheid* : 203, 313, 315, 328, 347, 349 vlg., 376, 377.
- bij *Graff* 154.
- in de tijd 369, 380.
- als fundament voor scheidbaarheid 373.
- Woord-functie* : 139.
- Woord-gebruik* : 244, 245.
- en zaak 253.
- na woordmaking 140, 391.
- Zie : Functioneel aspect. Zakelijk aspect.
- Woord-Gestalt* : 99, 176, 179, 202-203.
- alleen bepaalbaar vanuit het woord 198-199, 228-230, 321-322.
- als eenheid en geheel : 199 n. 30, 200, 201-202, 212, 214-215.
- als veranderlike 200, 213, 221, 228 n. 5*.
- aanschouwelijk diakrities moment 199, 228.
- omdachte aanschouwelijkheid 209.
- functionele aanschouwelijkheid 211-212, 228.
- gedeparticulariseerd 212-213.
- kennende aanschouwelijkheid 213.
- synergie-moment 213.
- als luxe 214.
- bij de hoorder 218.
- Zie : Gestalt. Aanschouwelijkheid is niet „teken“.
- Woord-groep* : 366, 385.
- structuur-eenheid 367-368, 371-372.
- en woord 373, 381, 387.
- Woordgroepen-leer* : 148, 366.
- Woord-identiteit* : 99-100, 138, 256, 320, 325, 326, 338, 355-356.
- hoe ver zij zich uitstrekt 334, 340.
- wat zij niet is 357.
- Woord-klank* : Zie : Stimulus-complex.
- Woord-kunst* : 214, 217, 219.
- Woord-making* : 33, 106, 122, 327-329.
- en associatie 83 n. 58.
- eenheidgevende act 87, 214-215, 265.
- afhankelijk van het gebruik der gemeenschap 107, 253, 433.
- ogenblik waarop 112-113, 118 n. 55, 142, 304, 383.
- bij *Stenzel* 113, 119 n. 58.
- bij *Delacroix* 114.
- en denken 117-118, 263, 265.
- en reactie-tendens 130.
- vóór gebruik 140, 391.
- en streven 144-145.
- samenhandelen 236, 253.
- en waarneming 263, 267.
- fonematische systematisering 267.
- en „Zeigen“ 301.
- en logiese abstractie 303.
- compositum 379, 382 n. 28, 383-384, 387.
- tijdens formulering 433.
- Zie : Setzung. Symbolisatie.
- Woord-moment* : betekenis 318, 320, 348, 375.
- afhankelijk van het geheel 321, 350, 353, 372.
- niet scheidbaar 375.
- Zie : Categorie-kenmerk. Affix, betekenis. Gestalt-moment. Uitgang, betekenis.
- Woord-onderscheiding* : als berustend op schrift 94-95, 392.
- als ervaringsfeit 96-97, 106, 156.
- Woord-ontwikkeling* : 92.
- Woord-orde* : 281, 308, 373, 381, 389, 429.

- Woord-signalement* : 189, 197.
Woord-voorstelling : 204, 211.
 — afwezigheid van — 177-179, 186.
 — in taal-beschouwing 208, 216.
 — luxe 214.
 — Zie: Voorstelling, articulatie determinerend.
Woord-vorm : „physische Wortscheining” 274.
 — Zie: Phoneties woord.
Woord-zelfstandigheid : 314, 345, 350, 353, 373 n. 14, 376, 393.
 — bij *Wundt* 391.
Zaak : 17, 23, 28, 40, 77, 209, 344.
 — ontwikkeling van het zaak-begrip 41-43.
 — en ervaring 73, 78-79, 82 n. 56, 141, 240, 241 n. 21, 274.
 — te behandelen 123, 125, 129, 131, 253, 354.
 — differentiatie tot „betekenis” 135.
 — betekenis als — 230.
 — hiërarchie 272.
 — bij taal-technies woord 281.
 — en betekenis-toepasselijkheid 330.
Zaak-categorie : 248-250, 256, 325.
 — als empirical fact 251.
 — zelfstandig-onzelfstandig 262, 271, 277.
Zaak-kenmerk : 250, 254-255, 258, 330.
 — en abstractie 282-283.
Zaak-voorstellingen : 147, 178.
Zakelik aspect : 239, 261.
Zeichen : 22, 26-27.
 „Zeig”-functie : 30 n. 61*, 34 n. 65, 297.
 — rein zeigen 300, 302.
Zeigwort : 295, 300.
 — Ausgangsbedeutung 301.
Zin : 106.
 — bij *Jespersen* 103.
 — als uitgangs-punt van onderzoek 103.
 — bij *Karcevskij* 104.
 — als vrije gebruiks-synthese 118, 154, 156, 206, 210, 420 n. 95.
 — als psychologische context 154.
 — Gestaltmomenten van de zin 270.
 — zelfstandige existentie 392.
 — bepaaldheid 394 n. 49.
 — veronderstelt het woord 397, 416.
 — als structurerend moment der taal-ervaring. (Zie onder: Taal-teken: als structurerend moment) 409.
 — Zie: Gebruiks-eenheid.
Zins-eenheid : 364.
 — als „Aktualwerk” 367, 397, 410, 413, 433.
 — werkelijkheidstellend 415, 428.
 — kenbaarheid 426 n. 110.
 — en woord-eenheid 428.
Zins-Gestalt : 270, 316.
 — Zie: Taal-moment, betekenisloos.
Zinsmelodie : 103, 167-168, 203.
Zins-primaat : 101, 102, 105, 364, 393, 395 n. 51, 416, 421 n. 99.

Dit boek
Het Woord een studie omtrent de grondslag van taal
en taalgebruik is gedrukt op de persen van de
N.V. Centrale Drukkerij te Nijmegen

STELLINGEN

I

Het woord is de organies-psychiese eenheid, die wij, als blijvende werkmogelijkheid van ons menselijk wezen, in de act der woord-making stellen, en die wij, bij het gebruik, actueren als het zelfstandig symboliserende gebruiks-teken, dat ons individuele menselijk handelen, als handeling van een lid der mensengemeenschap, mogelijk maakt.

II

Het phoneem is een relevant moment van een woord-Gestalt.

III

De „zin-schemata” berusten op het woord.

IV

De condities waaronder het schriftelijk taal-gebruik plaats vindt, zijn gunstiger voor 'n overwogen taal-gebruik, dan die van het spreken.

V

De norm: „Breng, als je geen biezondere schrijvers-aanleg hebt, je geschreven taal, wat zinsbouw en woordgebruik betreft, zoveel mogelijk in overeenstemming met de beschaafde spreektaal,” is, voor het middelbaar onderwijs, onvolledig.

De norm: „Wij moeten ons richten naar de gewone omgangstaal van iemand die vloeiend spreekt,” is onjuist.

VI

De traditionele zins-ontleding, ofschoon zij herziening behoeft, bevat waardevolle elementen voor het onderwijs in de moedertaal.

VII

Een verantwoorde zins-ontleding van het nederlands veronderstelt een begrip van woordsoort-verschillen; zij veronderstelt geen kennis of gebruik van naamvallen.

VIII

Het onderwijs in de klassieke en moderne talen, op grammatische grondslag, veronderstelt kennis van de grammatische structuur der moedertaal; het is onmogelijk bij dat onderwijs van een „universele grammaticale leergang, die 'n vreemde taal als basis neemt,” uit te gaan.

IX

Boutens' dichtkunst komt eerst dan volledig tot haar recht, als zij wordt begrepen in functie van het platonies denken van de dichter.

X

De literaire kritiek is het uitgangspunt van elke literaire wetenschap.

XI

De zuivere waarde-bepaling van de contemporaine literatuur levert niet méér moeilijkheden, dan die van literaire werken uit het verleden.

XII

Zelfs afgezien van elke overweging van louter aesthetiese of cultuur-historiese aard, is het letterkunde-onderwijs op de middelbare school een eis.

XIII

De \bar{u} van enkele sterke verba der tweede klasse (type: $\bar{l}ukan$) moet niet verklaard worden uit analogie-werking van de \bar{i} der eerste klasse. (*Hirt*, Handbuch des Urgermanischen 1931, I, § 84.)

XIV

In de menselijke waarneming is een onaanschouwelijk principieel het structurerende moment.

XV

De „Gestalt” is 'n functioneel constante, als aanschouwelijk moment ener ken-eenheid fungerende, aanschouwelijke eenheid, die uit het complex van prikkels, welke bij het ontstaan dezer eenheid stimuleerden, niet kan worden verklaard.

XVI

De theorie van *Ogden & Richards*, ontwikkeld in „The Meaning of Meaning, London 1930³”, levert geen verklaring van het denken.

A.47.192, 1935

Maastricht, datum postmerk.

L. S.

Ondergetekende verzoekt vriendelijk onder de Stellingen, verzonden tegelijk met het proefschrift „Het Woord, Een studie omtrent de grondslag van taal en taalgebruik,” in de tweede regel van Stelling XVIII te willen lezen 1934 i. pl. v. 1931. Met verschuldigde eerbied,

ANTON REICHLING S.J.

XVII

Husserl's begrip der „unselbständige Bedeutung“ van woorden, bewijst de ontoereikendheid zijner betekenis-analyse.

XVIII

Terecht ziet *Japikse* (Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde 1934, blz. 118-119) in de vraag of de beschuldiging over de vervalsingen in de verhoren zelf, en van twee der ondertekeningen in de stukken van het proces tegen Pater *Ant. Temmerman*, juist is, de hoofdzaak. Voor zijn twijfel echter daaromtrent, geeft hij geen voldoende reden.

